สอาด สองข้างทเลสายก็เป่นที่เพาะปลูกอุดมดี มีโฮเตลหัวท้ายทเลสายข้างละโฮเตล ม้าเหน้อยเต็มที่ ต้องหยุดพักที่โฮเตลวินเย กว่าครึ่งชั่วโมงจึงได้ออกเดินมาอีก วันนี้เป่นวันแรกที่พ่อเคยกันร่มยังแดดในประเทศยุโรป ใช้ร่มที่ซื้อที่ซาเมอ-เฟสต์ติดมือ แต่ถึงว่าได้กันร่มเช่นนั้นก็ยังได้แลเห็นเขาที่มีสโนอยู่ข้างบนไม่ได้ขาดจากสายตาเลย ตอนตั้งแต่พักม้านี้มาแล้ว ชิเนอรีเปลี่ยนใหม่ กลายเป่นเขาที่มีต้นไม้มาก ทางมาริมลำธารเป่นซอกเขาแคบ ๆ ดูเป่นอย่างอื่น หน้าตาไม่เป่นข้างเหน้อเมืองนอรเวเลย เพราะที่จริงก็ตกมาข้างใต้แล้ว น้ำพุก็น้อยลงแต่ไม่ใช่ขาด ส่วนงานที่ใช้น้ำพุดูยังน้อย มีโรงเลื่อยนิด ๆ สองสามโรง ร้างเสียก็โรงหนึ่ง เมื่อขวนขะถึง วอส จึงมีการทำศิลากระดานชนวน เป่นกระเบื้องมุงหลังคาไม่ยักดัดเป่นเหลี่ยมเหมือนอย่างกับที่เคยเห็น ดัดมนคล้ายกระเบื้องเกล็ดไทยแต่แผ่นโตกว่า มาเห็นวิธีมุงที่โฮเตลนี้ ไม่ใช้ตรึงตะปูเกลียว วางซ้อนสับฟั่นปลาแล้วติดไม้ทับให้ยันกันอยู่อย่างนั้นเอง เมื่อมาใกล้วอสมีที่ลำธารละเลิงกว้างออกคล้ายจะเป่นทเลสาย แต่ไม่ใช่ มีดินในกลาง ๆ เป่นสายน้ำเซาะหลายสาย แล้วก็รวมลงเป่นลำธารน้ำเชี่ยวต่อลงมา มีสพานรถไฟก่อโค้งเดียวใหญ่สพานหนึ่ง เป่นศิลาล้วน ทำเมื่อคฤสต์ศักราช ๑๙๐๔ งามดี ทำง่าย เพราะรากมั่นอยู่เสียแล้ว ถัดมาหน่อยหนึ่งก็ถึงเมืองวอส มีตลาด, ห้าง, เป่นเรือนไม้ทั้งนั้น ไม่ดีกว่าซาเมอเฟสต์ ตั้งแต่สพานรถไฟลงมาแล้วเป่นแม่น้ำใหญ่ แต่น้ำตื้น โฮเตลเราอยู่ที่สุดหมู่บ้านใกล้สเตชั่นรถไฟ เรียกว่า ไฟลเซอโฮเตล น่าลงแม่น้ำ ห้องที่อยู่สบายดี ห้องชั้นล่างแต่งสรวยมีถึง ๔ ห้องติด ๆ กัน พ่อชอบห้องไปรเวตซึ่งมานั่งเขียนรายวันอยู่นี้ เขาแต่งงามดี เอมเปอเรอเยอรมันได้เสด็จหลายหนถึงออสคาร์ แลชอกอนก็เคยมา มีลายมืออยู่ในโฮเตลนี้ กงสุลอเมริกันเขาจะ

จัดการให้ได้ตกปลาซัลมัน ต้องขึ้นรถไฟไปจากนี่ชั่วโมง ๑ หยุด แล้วจะต้องไปนั่งตกปลาอยู่ประมาณสามชั่วโมง จะต้องไปเยอรเคนด้วยรถย่าย ถึงต่อค่ำ พ่อไม่เชื่อโชคลาภของพ่อว่าจะได้ จะต้องไปนั่งในเรือตากแดดสามชั่วโมงบ่วยการเปล่า จึงบอกขอยใจของต เขาเอาปลามาให้ดู ที่เขาตกได้ตัวใหญ่ โชคเขาดีนั่ง ๕ มินิตเท่านั้นสำเร็จ มันไม่แน่ เราเปนคนเที่ยว มีกำหนดเวลา ไม่มีเวลาว่าง จะไปนั่งเปนอยู่เช่นนั้นบ่วยการเวลา จึงไม่คิดอ่านทดลอง

วันนี้เปนวันนับว่าครึ่งกำหนดที่จะไม่อยู่ในกรุงเทพฯ ตั้งแต่พรุ่งนี้ไปนับว่าเปนวันแต่ข้างจะเหลือน้อยลง ที่จะไม่จดลงไว้ไม่ได้ ความคิดถึงบ้านเคือนให้จดลงดังนี้

คืนที่ ๑๑๙

เมืองเบอรเคน

วันอังคารที่ ๒๓ กรกฎาคม

เวลาเช้ากินเข้าแล้ว เดินไปขึ้นรถไฟที่ใกล้โฮเตลนั้นเอง รถไฟที่นี่ดีอย่างเดียว เหมือนกันกับที่เคยขึ้นแต่ก่อน แต่ที่จริงของเขาสบายดี ไม่ได้ต้มไฟฟ้าฤาแคส ใช้จุดตะเกียงน้ำมัน รถเดินออกมาตามริมน้ำหน่อยหนึ่ง แล้วก็เลี้ยวลงเลียบเอวังเคอเอลเวน คำว่าเอลเวนนี้ เรียกชื่อน้ำอยู่ในระหว่างทเลสายกับแม่น้ำ คือไม่ใหญ่ถึงจะเปนทเลสาย แต่ไม่เปนแม่น้ำแลไม่เล็กเท่าคลอง ในลำน้ำเหล่านี้งาม เพราะเหตุที่เปนคุ้งเปนแหลม แลมีเขายื่นลงไปในน้ำ มีศิลาก้อนใหญ่ในน้ำเปนเกาะแก่ง ลักษณแม่น้ำไทรโยค แต่เขามากกว่า มากเต็มไปด้วยเขา ไม่มีดินเท่าไร จึงได้ชักให้งามมากขึ้น มีเรือนราย ๆ ที่เหล่านี้เปนที่ตกเย็ด มี

ผู้จับของผูกจากรัฐบาล ตลอดทุกแม่น้ำ แต่ใช่ว่าจะได้ปลามากมายเท่าใด อย่างทำอากรค่าน้ำ ไม่ใช่สำหรับกินเลี้ยงชีวิตร์ฤๅซื้อขายเป็นอาณาประโยชน์ เป็นตกปลาเล่นอย่างฝรั่ง ซึ่งเขาว่าสนุกด้วยสยายด้วย ซึ่งอังกฤษเป็นผู้ชอบยิ่งกว่าชาติอื่นภาษาอื่น ถ้าเป็นเด็ก ๆ อย่างเช่นพวกลูก ๆ ไม่ตกเบ็ดต้องถูกเอ็ด ลูกโตเคยระอิดระอามาก เมื่อไปอิงค์แลนด์ครั้งก่อนพ่อก็เคยตกเป็นสักสองหน ไม่เคยได้สักทีหนึ่ง การตกเบ็ดนี้ "เป็น" เหลือเกิน ต้องนั่งตากแดดตากลมอยู่หลาย ๆ ชั่วโมง เมื่อวานนี้เบเยอ ที่เป็นกงสุลอเมริกัน ก็มาตั้งอิยายวิธีตกซึ่งที่จริงพ่อเคยเล่นแล้ว ได้เคยลองตกปลาเทโพได้ง่ายที่สุด เมื่อชุยเบ็ดเข้าแล้วต้องโรยสายเบ็ดให้ปลานั้นพาไปแล้วจึงค่อย ๆ ชักว้านที่คันเบ็ดโลมให้เข้ามาทีละน้อย ถ้าตึงมือหนักก็ต้องหย่อนไปอีก จนปลาอ่อนแล้วจึงค่อยเอาขึ้น ถ้ารั้งกันโดยแรงเบ็ดมักจะขาด ตาคนนี้ได้เคยถวายแนะนำเอมเปอเรอเยอรมันที่เสด็จมาตกปลา การตกเบ็ดอย่างฝรั่งนี้ จะกำหนดว่าช้านานสักเท่าไรจะได้ปลาไม่มีแน่ ลางทีนั่งคอยอยู่หกวันเจ็ดวันไม่ได้สักตัวหนึ่งก็มี ลางทีพอหย่อนเบ็ดลงไปสักสี่ห้านาทีก็ได้ การที่ไม่ได้ก็ไม่อัศจรรย์อะไร น้ำมันใสจนแลเห็นพื้นทราย ซ้ำไหลเชี่ยวออกกรากพระยาชลยุทธรังเกียมาก ว่าปลาอะไรมันจะมาว่ายทวนน้ำเช่นนี้อยู่ไหว ถ้าจะทวนน้ำอยู่ให้ได้ ที่จะต้องทอดสมอ ผู้ที่ผูกลำน้ำตกปลานี้เป็นรายเดียวกันกับผู้ที่จัดการพาคนมาเที่ยวในที่นี้ เชี่ยวชาญอยู่สองพวก คือเบเยอพวกหนึ่ง เบเนตพวกหนึ่ง จัดการเสร็จตั้งแต่เรือ, รถ, โฮเตล, ที่ตกปลา, ที่สุดก็มีร้านขายของสำหรับผู้ที่มาเที่ยวจะมาซื้อที่เบอรเคนคนละร้าน กัปปินกุ๊กที่เป็นผู้จัดการเดินทางข้างฝ่ายใต้ มีชื่อเสียงโด่งดังอยู่นั้นเห็นเป็นแฟชันมาเที่ยวนอรเวกันมาก ก็ตามมาตั้งแต่สู้สองรายที่

ออกชื่อมาแล้วไม่ได้ เพราะตั้งภายหลัง เหมือนอย่างเช่นพ่อมานี้ ในการรถการโฮเตลก็ต้องบอกให้เบเนตจัด การที่เราบอกไม่ต้องเสียค่าบอกเล่าอย่างหนึ่งอย่างใดกันเลย เสียแต่ค่าเช่าโฮเตลค่าเช่ารถตามพิกัด แล้วเขาไปนวดกันเอากับเจ้าของโฮเตลเจ้าของรถเอง ที่เราจะงุ่มง่ามเข้าไปจัดกับเจ้าของรถฤๅจัดกับโฮเตลไม่สำเร็จถ้าบอกกับเขาไปเป็นสำเร็จ เรื่องรถไฟที่จะออกจากวอสมาเยอรเคนนี้ต้องจัดการกับเบเยอ เพราะเบเยอเขาเช่ารถพิเศษทั้งปวงสำหรับที่จะพาคนโดยสานี้ลงมา เมื่อเราไปพูดกับเขา เขาก็หารถมาพ่วงเข้าให้สำหรับของเราอีกคันหนึ่ง เรื่องเช่าน้ำจากรัฐบาล เขาเช่าทั้งแม่น้ำแล้วตัดตอนขาย คนอังกฤษเป็นพ่อมาเช่ารับตัดตอน บางทีตอนหนึ่งถึงฤดูละห้าร้อยปอนด์ เพราะการไปมากับเมืองอังกฤษใกล้มาก มาขึ้นเยอรเคนแล้วขึ้นรถไฟต่อไปอีก อยู่ตกเย็นเสียตลอดฤดู จะได้ฤดูละกี่ตัวก็ตาม เขาคงพอกัน เพราะในการที่ลงไปนั่งฤๅนั่นตกเย็นนั้นเป็นยาอายุวัฒนะอยู่ในตัวเสียแล้ว เมื่อวานนี้รถผ่านคนตกเย็ดมาคนหนึ่ง สวมรองเท้ายาวขึ้นมาตลอดต้นขา ลุยลงไปยืนอยู่ในแม่น้ำ ลึกถึงต้นขา อ้ายน้ำฤๅก็ไหลเชี่ยว แดดฤๅก็ร้อน ต้องเอาผ้าเช็ดหน้าคลุมลงบังหน้าไว้แล้วเอาหมวกครอบ ยืนสั่นดิก ๆ อยู่ในน้ำ ไม่ใช่เพราะหนาว เพราะน้ำเชี่ยว พอแลเห็นหน้าก็รู้ว่าไม่ใช่ชาติอื่นอังกฤษช่างชอบกันจริง ๆ เช่นนี้ ถ้าพอได้สักตัวหนึ่งต้องอวดกันบ้านแตก ว่าหนักเท่านั้นปอนด์เท่านี้ปอนด์ แต่ถึงจะไม่ได้ก็ไม่เงียบเหมือนเล่นหวย เพียงว่าได้ไปตกเท่านั้นเล่าขึ้นก็ได้รับอนุโมทนา ด้วยความเชื่อใจของผู้ฟังว่าผู้ที่ไปตกนั้นได้กระทำการจำเริญอายุ กีฬาที่สำหรับรับคนเที่ยวเช่นนี้ คงจะได้กำไรมาก แต่ดูข้างเหนื่อยจะสู้ข้างได้ไม่ได้ เพราะเวลาเที่ยวสั้นกว่ากัน เหมือนอย่างยืนเป็นยี่สิบร้อยกาจนเดือนกรกฎาคมแล้วยังไม่หายหนาวแลยังไม่ขาดฝน คนน้อยไปกว่าทุกปี

รถเลียบมาตามเอวังเคอเอลเวน จนหมดแล้ว คราวนี้ตั้งข้ามเขาลอดมาในถ้ำ หน่อยหนึ่งก็ถึงเซอฟยอด เซอนี้แปลว่าใต้ เป็นอันเปลี่ยนฉากใหม่ กลายเป็นภูเขาริมทเลซอกแซกลดเลี้ยวต่าง ๆ ซ้อนกันเป็นชั้น ๆ จนบางขณะซ้อนเหลื่อมกันสองข้าง เหมือนฉากโรงละคร เหลือที่จะพรรณาได้ฤๅเหลือที่จะถ่ายรูปได้ เพราะเปลี่ยนกันไม่หยุด ที่แผ่นดินประเดี๋ยวก็อุดมดี ประเดี๋ยวก็เป็นศิลาครุคระ ประเดี๋ยวก็เป็นป่า แต่โดยมากนั้นเป็นที่อุดมดี อุดมด้วยหญ้าแลฟืน การห้ามหวงป่าไม้ในเมืองฝรั่ง เกิดขึ้นด้วยความจำเป็นแท้ แลเกิดขึ้นเมื่อเกือยจะเสียที เพราะเหตุว่าฟืนต้องการมากเหลือเกินดังเช่นได้กล่าวมาแต่ก่อนแล้ว ถ้าปล่อยให้ตัดแล้ว ไม่ช้าเท่าใดต้นไม้ก็หมด ถ้าตัดลงเสียหมดแล้วจะปลูกขึ้นใหม่ก็ยาก เพราะไม่มีไม้ใหญ่ยังไม้เล็ก เขารู้สึกขึ้นมาเขาจึงได้ตั้งกฎหมายห้ามปราม เรื่องตัดไม้ที่เมืองเราไม่ได้ห้ามมาเป็นช้านาน ดูก็ไม่สู้น่าเกลียดเสียหายอันใดเพราะไม้ของเรายังพอจริง ๆ แต่ที่ได้ห้ามขนก็นับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ที่เราไม่ต้องทดลองเอง ห้ามเอาอย่างฝรั่ง แต่ถ้าห้ามกันได้จริงเราได้ประโยชน์ดีกว่าฝรั่ง เพราะเขาห้ามกันเมื่อไม้สิ้นเข้าไปเสียมากแล้ว เราได้ห้ามแต่ต้นมือกว่า รถไฟมาถึงเยอรเคนเวลาเที่ยงเศษ ระยะทางอยู่ในร้อยกิโลเมเตอร์เศษ ขึ้นรถตรงมาโฮเตลนอรดิโฮเตลนี้เป็นดีก สบายแลงดงามอย่างดี คนช่างดูมากมายจริง ๆ เสียงร้องกันเอ็ด ความรู้สึกในใจซอยกล เหมือนพระยาข้านอกเข้าไปยางกอก เพราะตั้งแต่ออกจากคริสเตียเนียมาแล้ว ไม่มีเมืองใดที่น่าจะเรียกว่าเมืองเต็มตามแผนฝรั่งได้ แต่ความรู้สึกในใจรู้สึกสบาย เหมือนไปเที่ยวในหัวเมืองของเราเอง เพราะเมืองเหล่านั้นก็ไม่สู้ผิดกับเมืองเราเท่าใด เลวกว่าก็มี ราษฎรก็เป็นคนที่ซื่อ ๆ แลใจดีอารีอารอย พบใครเข้าก็ยิ้มแย้มแจ่มใส โมทนาสาอุโยกมือ โยกผ้า โห่ฮิ้ว

ไปดีมาดี ดูใจคอมันสนิทสนม ไม่นึกว่าเปนฝรั่ง ถึงมาที่เยอรเคนนี้ คนก็ยังไม่แปลกอะไร เปนแต่มากขึ้น แลมีคนต่างประเทศมาก ต้นทักต้นรามไปกระนั้นเอง แต่ก็ยังรู้สึกสบายใจดีอยู่ หยุดอยู่ที่โฮเตลจนกินเข้ากลางวันแล้วจึงได้ไปเที่ยว

คนนำโฮเตลเต็มแน่นอยู่เสมอไม่ได้ขาด ล้อมรถอยู่จนรอบ พอไปขึ้นรถก็โห่กันเกรียวกราว ออกจากโฮเตลไปที่เขาเรียกว่ามิวเซียม แต่หาใช่มิวเซียมสำหรับเมืองไม่ เปนห้างที่พวกแฮนซีเอติกกัมปนี ซึ่งได้ตั้งขึ้นเมื่อคฤสต์ศักราช ๑๒๐๐ ปีเศษ เลิกเสียเมื่อคฤสต์ศักราช ๑๗๐๐ ปีเศษ ห้างนั้นเปนเรือนไม้ปลูกเรียงกันขวางน้ำ เอาต้นรีดๆ กันเรียงไปริมทเลเปนอันมาก แต่ที่ซึ่งไปดูนี้เขารักษาไว้แต่หลังเดียว ให้คงอยู่เหมือนอย่างแต่โบราณ เปนเรือนกระไดแคบๆ กั้นห้องซุกซิก ทาสีแดงเขียวอย่างแรงๆ มีเครื่องใช้สอยของโบราณ คือถาดล้างหน้าทองเหลือง, กาน้ำแขวน, ถ้วยเบียร์ทำด้วยตะกั่ว, เปนต้น มีสมุดขาญซึ่งที่เขียนแต่หลายร้อยปีล่วงมาแล้ว สำแดงวิธีของกัมปนีนั้นได้ทำการฉ้อชาวเมืองนี้ต่างๆ ด้วยใช้ลูกตุ้มซ้ออย่างหนึ่ง ขายอย่างหนึ่งเปนต้น วิธีที่กัมปนีนี้ฉ้อโกงต่างๆ เปนข้อยืดยัง จึงต้องห้ามไม่ให้คนในกัมปนีนั้นทั้งหมดมีเมีย ห้ามไม่ให้ผู้หญิงขึ้นไปในออฟพีศที่ทำงานนั้น ที่นอนของผู้จัดการแลคนใช้ในกัมปนีนั้นทำเปนตู้ติดกับฝา เมื่อเข้าไปนอนแล้วยืดยานตู้เลื่อนเหมือนกันกับตู้เก็บของ มีช่องเยี่ยดสำหรับผู้หญิงเข้าไปในห้องนั้นได้ โดยไม่ต้องเดินผ่านทางออฟพีศ มีกำหนดว่าถ้าหากว่าผู้ใดมีลูกต้องเสียค่าปรับเบีย ๒ ปี ผู้ซึ่งรักษามิวเซียมนี้ได้แต่งสมุดเล่มหนึ่งว่าด้วยเรื่องเหล่านี้ แต่พ่ออ่านไม่ออก จึงได้ขอรงยักนี้ไว้เพียงเท่านี้

ออกจากมิวเซียมนี้ ไปที่วังเก่า ซึ่งตั้งอยู่ปลายแหลม เปนป้อมมีหอคอยสูงหลังหนึ่ง มีคำหนักหลังหนึ่ง ท้องพระโรงหลังหนึ่ง ก่อด้วยศิลาทั้งสิ้น ได้

สร้างแต่ครั้งกึ่งพุทธกาลที่ ๑ เคยถูกอังกฤษยิงครั้งหนึ่งลูกปืนยังติดอยู่ เมื่อเวลาเข้าแผ่นดินเสด็จมา ได้ประทับอยู่ในตำหนักนี้ แต่เวลานี้ใช้เป็นที่อยู่ของผู้บังคับการทหารเมืองนี้ มีผู้ให้ดอกไม้แลถ่ายรูป กลับจากนั้นแวะห้าง แต่เฉภาะที่ขายของที่ระฤก คือห้างเยเนตแลเยเยอที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นต้น ห้างอื่นอีกสองห้าง

ออกจากห้างนี้ขับรถเที่ยวดูเมืองแลดูวิว ได้ขึ้นไปที่เขาข้างเมือง ซึ่งทำทางขึ้นใหม่ ยังไม่แล้วสำเร็จตลอด ทางยังค้างไม่ถึงยอด จะต้องเดินขึ้นไปอีก พ่อขี่เกียจเดิน เหตุด้วยเฉภาะเขานั้นหันหน้าทางตวันตก พระอาทิตย์ส่องแสงลงตรงเมือง เป็นควันไปหมด ถ่ายรูปไม่ได้ จึงมีความพอใจที่จะกลับลงมาพักที่โฮเตลเยลวอ ซึ่งตำลงมาจากยอดสักห้าหกทบ ที่นั้นเป็นที่ดูวิวได้ดี ได้หยุดกินน้ำชาที่ซาลาน่าโฮเตลนั้น แลเห็นเมืองเยอรเคนได้ตลอด เมืองนี้ตั้งอยู่ริมทเล มีแหลมสองแหลมยื่น ในหว่างแหลมเหล่านั้นเป็นท่าที่เรือจอด เท่าใด ๆ ก็ได้ เป็นที่บังลม นับว่าเป็นท่าใหญ่ท่าดี มีเรือรบเยอรมันที่ตามเสด็จเอมเปอเรอเยอรมันจอดอยู่ในเวลานี้ถึง ๙ ลำ บ้านเรือนในเมืองเป็นตึกโดยมาก มีถนนกว้างใหญ่ ภูมฐานเป็นเมืองโต เว้นแต่มีตึกทำด้วยไม้แซกอยู่เกือบจะทุกถนน ยิ่งบริเวณรอบนอกออกไปเป็นตึกไม้ทั้งสิ้น ถัดจากบริเวณตึกหมู่ที่เป็นเมืองออกไปเป็นวิลลาทำด้วยไม้ รูปพรรณต่าง ๆ ตั้งแต่ริมน้ำลามขึ้นไปจนกระทั่งบนเขา มีจำนวนพลเมืองถึง ๗ หมื่น การค้าขายที่นี่จอแจกว่าที่คริสเตียเนียมาก เหตุที่เป็นเมืองอยู่ใกล้เกาะอิงค์แลนด์กว่าคริสเตียเนีย แลเป็นท่าไปมากับอเมริกา ย่นทางสั้นขึ้นกว่าไปคริสเตียเนียถึง ๒ วัน ในเวลานี้กำลังทำทางรถไฟไปคริสเตียเนีย ถ้าหากว่าทางรถไฟสำเร็จ การค้าขายคงจะมาลงทางนี้มาก เป็นเมืองที่เขาคิดจะแข่งคริสเตียเนียอยู่ด้วย ถ้าว่าด้วยห้างร้านขายของ ที่นี่กว่าคริสเตียเนีย

มีคนต่างประเทศไปมาเสมอไม่ได้ขาด ในเวลานี้ในท้องถนนเต็มไปด้วยพวกสี่ร้อยที่มาพร้อมกันกับพ่อ กับพวกทหารเรือเยอรมัน ตั้งแต่มาถึงจนกระทั่งเวลานี้ยังเดินไขว่ทั่วไปอยู่ในถนน ของขายที่เปนสยิเชียลลิตีสำหรับเมืองนี้ ซึ่งเปนสำคัญนั้นก็เฟอ คือเครื่องแต่งตัวทำด้วยขนสัตว์ต่าง ๆ สำหรับทั้งผู้หญิงผู้ชาย แลหนังสำหรับลาด ถักด้ายเปนพรม เครื่องลงยาโปร่งอย่างรัสเซีย แลเครื่องลงยาเกลี้ยง เครื่องประดับทองแลก้าไหล่ทอง เปนอย่างเครื่องแต่งตัวนอรวิเยียนของเก่าต่าง ๆ โดยมากเปนถังเบียทำด้วยเงิน สลักข้างไม่สลักข้าง ตู้โต๊ะเก้าอี้อย่างเก่า เครื่องไม้สลักแลแกะด้วยมือข้างเขียนข้าง รูปเรือไวกิงแลรูปถ่ายรูปเขียนที่งามประหลาดต่าง ๆ ในเมืองนี้ เครื่องแต่งตัวชาวเมือง ที่เปนของใหญ่ ๆ เปนของเก่า แต่ที่เล็ก ๆ เปนของทำขึ้นสำหรับคนมาเที่ยว แต่ชั่วโปสต์ก้าดอย่างเดียวเห็นจะเปนเงินเปนทองเสียนักหนา ได้ดูเมืองอยู่จนกระทั่งเวลาย่ำค่ำ แต่แดดยังสว่างมาก เวลากลับมาโฮเตลเท่ากับย่ายสัก ๔ โมง จะกล่าวได้ว่าตั้งแต่ออกมา ฤๅตั้งแต่มาถึงยุโรปเกือบจะสามเดือนแล้ว ยังไม่เคยพบฤดูซัมเมอเลย เปนแต่ฤดูสปริง เอะอะขึ้นก็ออกจะไปข้างหนาวเกินสปริง พึ่งจะมารู้สึกว่าเปนซัมเมอเมื่อถึงวิสเนส เลยติดต่อมาจนกระทั่งเดี๋ยวนี้ แดดอยู่ข้างจะร้อนจัด แต่เวลากลางคืนก็ยังหนาว พอนอนห่มแยลงเกตได้สองชั้น ไม่ต้องใช้นวม

ได้ส่งสมุดที่เขาขายที่วังโบราณสองเล่ม กับรูปที่ชาวเดนมาร์กเขาถ่ายเมื่อไปออซุสสองรูป กับรูปถ่ายที่สกาเดนอีกหอยหนึ่ง มาให้สำหรับดูล่วงน่าแล้วให้เก็บไว้ให้พ่อ รูปแลสิ่งของทั้งปวงเปนอันมากเหลือหลายที่ได้ซื้อมาแต่ส่งไม่ได้ เพราะตู้ก็ไม่ได้มาไม่มีผู้ใดจะจัดการ จะต้องพาเอาไปปารีสด้วย แล้วจึงจะได้ส่งต่อภายหลัง วันนี้ได้รับหนังสือเมล์ฉบับลงวันที่ ๑๒ มิถุนายน แต่ยังไม่ได้อ่าน

มาคั่งกันกับหนังสือเก่าไม่ได้ตอย เพราะไม่มีเวลาที่จะเขียน แลหาที่ส่งก็ยาก กลัวจะไปรอช้าเพราะต้องส่งตามเมล์ย่อย ที่เยอรเคนนี้เป็นเมืองใหญ่ มีเมล์ที่มั่นคงควรจะไว้ใจได้ จึงได้รีบจดรายวันฉบับนี้เสียในวันนี้ เพราะพ่อยังจะไปเที่ยวแกว่งอยู่ที่อื่นต่อไปอีกจะขาดคราวมากนัก จดหมายฉบับนี้ก็ยาวเหลือเกินอยู่แล้ว จึงขอจบลงไว้เพียงเท่านี้ มีคลาดเคลื่อนอยู่บ้างขาดไปบ้าง แต่จะแก้ไขก็จะต้องค้นกินเวลามาก จึงตกลงว่าปล่อยไว้เช่นนั้นที แล้วจึงค่อยแก้ไขต่อไป

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๑

คืนที่ ๑๒๐

เรืออัลเบียน ออดเด

วันพุฒที่ ๒๔ กรกฎาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

ที่โฮเตลนี้เรื่องอาหารดูไม่สู้พรักพร้อม ไม่ใช่ไม่มีฤาไม่ดี เป็นด้วยความชาของเจ้าพนักงาน เวลา ๔ โมงเช้าขึ้นรถไปดูวัด ซึ่งเป็นวัดของโยราณรื้อย้ายมาปลูกไว้ แต่ที่แท้ว่าไปวัดนั้นพอแต่เป็นเหตุ ที่จริงเพื่อจะไปดูเมืองเสียให้ทั่วเป็นที่ตั้งมากกว่า ทางที่ไปนั้นไปขึ้นเขาซึ่งล้อมอยู่รอบเมืองด้านบนฝั่ง ซึ่งตอนชั้นล่าง ๆ มีรถรางตอนบนขึ้นไปไม่มี ยังแห่งอยู่ข้างจะชัน แต่มีทางมาก ไปได้ตามซอกเขาทุกแห่ง ทางก็ทำดีมีทางงาม ๆ มาก วิลลาต่าง ๆ งามแปลก ๆ กัน แต่จะไปทำในยางกอกน่าจะได้บ้างไม่ได้บ้าง เห็นจะร้อนนัก ผ่านไปในป่าก เขาเรียกว่าสตัวร์ป่ากเคน แปลว่าป่ากใหญ่ เป็นของคนผู้หนึ่งชื่อ เยอร์ส ให้แก่เมือง จึงได้มีศิลาทำนองเสาออยลิสก์จารึกอยู่ในสวนนั้น สวนตั้งอยู่บนสันเขา ตัดทางตรงสายหนึ่ง แล้วมีทางซอกแซกคั่นเล็กเข้าไปทั้งสองข้าง สามลงไปจนข้างเขามีต้นไม้งาม บรรดาวิลลาในระยะทางที่ขึ้งมากอยู่ก็ของไมเคลเซน ซึ่งเป็นอรรคมหาเสนาในเมืองนี้ ผู้นี้เองเป็นคนที่ได้คิดอ่านแยกเมืองนอรเวจากสวีเดน เดิมยอกพ่อว่าจะมาพยกันที่เยอรเคน แต่ยังไม่ได้ความว่ายังมาไม่ได้กำลังเอะอะกันอยู่ในสตอตติง ความลำยากของรัฐบาลกับสตอตติงอยู่ข้างจะชุลมุนมาก เพราะเหตุว่าเมมเบอใหม่ ๆ มีพวกโซเชียลิสต์มากขึ้น นอรเวมีที่ประชุมแต่แห่งเดียว ไม่เหมือนประเทศที่มีที่ประชุมสองแห่ง อันพอจะรังพอเหนี่ยวกันได้บ้าง ประเทศที่มีที่ประชุมแห่งเดียวเช่นเมืองนอรเวน

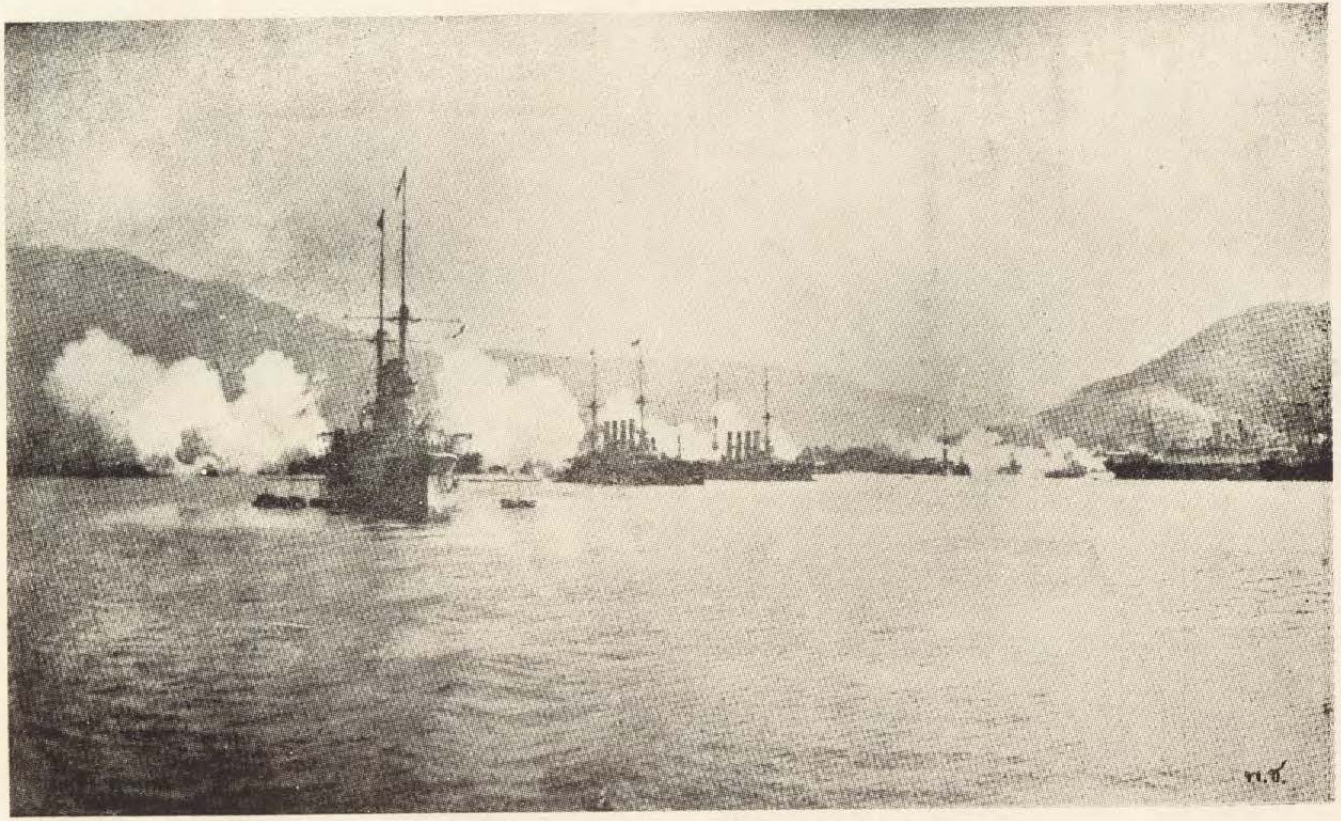
ในเวลาใด ถ้าคนจำพวกใดมากกว่ากันแต่คนเดียว ก็อาจจะทำการได้ตามประสงค์ พวกที่มีน้อยกว่า ไม่มีช่องโอกาสที่จะได้ทำอะไรสำเร็จได้เลย ไมเคลเซนเป็นคนที่มีชื่อเสียงโด่งดัง แลเป็นผู้คิดการแยกเช่นว่ามาแล้ว เวลานี้พวกของตัวในสตอตติงมากกว่าพวกอื่นเพียงสามคน พวกของตัวเองก็ซ้ำพากันแค้นเคืองอยากจะให้ไมเคลเซนลาออกเสียจากตำแหน่ง เพราะไม่อยากที่จะให้พลาดพลั้ง ที่ต้องออกจากตำแหน่งเพราะแพ้เขาทั้งพวก การในเมืองนอรเวไม่เหมือนประเทศอื่น มันรวน ๆ จะเป็นวิบัติลิกอยู่ แต่เหตุที่เขาไม่ยอมให้ใครดีกว่าใคร คงจะเป็นการยากที่จะหาเปรสิเดนต์ได้เหมาะ จึงยังคงให้มีเจ้าแผ่นดิน แต่เจ้าแผ่นดินจะขัดขืนความคิดสตอตติงก็ไม่ได้อย่างประเทศอื่น ความที่พวกนี้ถือเป็นอิศรจนกระทั่งเสนาบดีที่เคยแต่งยูนิฟอมอยู่แต่ก่อน ก็เลิกแต่งยูนิฟอมเสีย เมื่อก่อนเจ้าแผ่นดินองค์นี้จะมา เพราะว่าถ้าแต่งยูนิฟอม ดูเป็นคนใช้ของเจ้าแผ่นดินไป ความคิดเขาเดินไปถึงอย่างนี้ก็พอจะคิดคาดทางการงานอื่น ๆ ได้ ไมเคลเซนผู้นี้เป็นพ่อค้าเรือ มีเรือหลายลำมีถิ่นฐานอยู่ที่เยอรเคน คนมั่งมีในเมืองนอรเวมีอยู่ที่เมืองเยอรเคนหลายคน มีเรือค้าขายแทบทุกคน เพราะทรัพย์สมบัติในพื้นแผ่นดินไม่สู้จะได้ผลมาก ความคิดของไมเคลเซนว่า ถ้าออกจากราชการก็จะคิดรวบรวมเรือ จัดการเดินเรือทำนองกำปั่นของพระยาชลยุทธ

ทางที่ขึ้นไปวัดอยู่ข้างจะไกลมาก ไปในทางที่แล้วเสร็จอย่างดี จนกระทั่งถึงทางที่ยังไม่แล้วเสร็จดี เล็กขึ้นไป เมื่อถึงโฮเทลเยียกเกลุนต์ มีโรงกาแฟอยู่ริมทางหลังหนึ่ง พ้นนั้นขึ้นไปอีกนิดหนึ่งก็ถึงทางที่เขายังไม่ได้ขึ้นไปวัด เป็นทางเล็กขึ้นตกกุกตกกัก ซึ่งลวดหนามเสียทั้งสองข้างด้วย เพื่อจะไม่ให้คนเที่ยวเดินพลุกพล่าน วัดนี้ไม่ใช่เป็นวัดวิบัติลิก สร้างขึ้นในที่ไปรเวตของราสมุสไมอาร์ มีเรือนอยู่ข้างด้านน่า ทางที่จะขึ้นต้องเข้าไปที่ในที่ของเขา แล้วผ่านน่าเรือนจึงได้ไปถึงวัด วัดนั้นทำ

ด้วยไม้ซำฉาทั้งสิ้น แต่ได้สร้างมาแล้วถึง ๘๐๐ ปีเศษ จนกร่อนหรอในที่ต่าง ๆ รูปร่างทรวดทรงเปนอย่างนอรวิเยียนแท้ คล้ายรูปวัดพม่ามาก เห็นจะโตกว่าโบสถ์เก่าวัดวิเวก ที่ท่านเจ้าหนูสร้าง สักนิดหนึ่งทรวดทรงงาม แต่ฝีมือหยาบ ๆ ใช้ทาสีเขียวสีแดง เหมือนอย่างเก่า ๆ ของเรา ไม่ได้มีผิดกันเลย ฝีมือช่างนอรวิเยียนเก่าเห็นจะมาจากข้างตวันออกเปนแน่ จนชั้นรูปเขียนที่เขียนฝาผนังก็เขียนอย่างไทยโบราณตัวโต ๆ แปลกแต่เรื่องเปนเรื่องพระเยซู สักเปนสีเขญจรงค์ ไม่มีสีพลิกแพลงเลย ถ้ากรมหลวงนริศร์ได้เห็นจะอ่านออกว่าเรื่องราวเปนอย่างไรได้มากกว่าพ่อ กลับจากนั้นลงมาอีกทางหนึ่งต่างหาก เปนถนนขนเขาเลียบลงมาเห็นวิวเมืองงามดีมาก เห็นจะนับได้ว่าได้เห็นเมืองเยอรเคนเกือบทั่ว ใคร ๆ ได้มาพูดหลายคนว่าพ่อเคราะห์ดีอย่างยิ่ง ที่ได้พบเมืองเยอรเคนแห้งแล้งแดด อย่างเช่นเมื่อวานนี้ เพราะเปนเมืองที่ฝนตกไม่มีฤดู บางทีจะมีสว่างไสวตลอดปลอดโปร่งทั้งวันเช่นนั้น เพียงบ่ายสามวันสี่วันเท่านั้น ฝนตกบ่หนึ่งรองด้วยเครื่องตวงได้ถึงสองเมเตอร์ เปนมากกว่าแห่งอื่น ในเมืองนอรเวซึ่งเย็นถึงฝน ทุก ๆ แห่งไม่ต่ำกว่าเมเตอร์ เลยกลับมาลงเรือที่เดียว พอชักธงขึ้นเรือรบเยอรมันแปดลำสลุด กับทั้งยิงป้อมด้วยอีกแห่งหนึ่ง เรืออีกลำหนึ่งกำลังประทุกธงไม่ได้สลุด เราไม่มีอะไรจะตอบ ได้แต่ชักธงขอบใจ ครู่หนึ่งก็ถอนสมอออกเรือ เรือเหล่านั้นได้ยินรายแคมแลเข้าแตร แล้วสลุดอีกครั้งหนึ่งพร้อมกันทั้งหมด

เรือเดินมาตามอาเดนเยอฟยอด เปนฟยอดอันหนึ่ง ซึ่งลำภาว่าเปนที่งามแห่งหนึ่งในเมืองนอรเว ข้อที่ว่างามนั้นคือเปนเขาสูงสองข้าง แต่ไม่ตั้งชันโกรกจนต้นไม้ขึ้นไม่ได้ ชันเพล่ ๆ พอต้นไม้ขึ้นซ้อนเรียงกันเต็มข้างเขาตลอดจนยอด เว้นไว้

๑ คือวัดวิเวกวาฤพัด ที่บางปอิน เดิมพระสุวรรณวิมลศีล หนู วัดสุวรรณดาราราม สร้าง แต่พระอุโบสถเดี๋ยวนี้ พระราชทานพระอุโบสถซึ่งสร้างชั่วคราวสำหรับวัดเบญจมบพิตรไปเปลี่ยนใหม่

รูปทรงถ่ายเรือรบเยอรมันยิงสลุตรับเสด็จที่เมืองเบอเคน

แต่บางยอดซึ่งมีสโนคาดอยู่ ก็มีต้นไม้ขึ้นไปจนเสมอใต้สโน บางแห่งที่มีทลาดเข้าไปอีก ก็เป็นที่ไร่หญ้าและมีบ้านเรือนคนเป็นหย่อม ๆ ไป คงจะมีน้ำตกอยู่ในที่ใกล้ระยะแต่ไม่ใช่น้ำตกใหญ่โต ซึ่งจะถึงได้ชื่อว่าเป็นทิวิเศษอย่างไร คงจะตกลงมาจากยอดเขาสายยาว ๆ แต่แคบ ที่เหล่านี้ถ้ามีทลาดพอ ก็มีหนทางพอล้อเกวียนเดินได้ อาจจะแลเห็นจากแม่น้ำโดยง่าย ด้วยกำหนดศิลาที่ตั้งกันทาง แลดูเหมือนใบเสมาลูกข้อม ถ้าเป็นที่ชันมากก็มีแต่ทางเล็ก ๆ พอเดินเท้า เรานั่งมาในเรือไม่ชโงกออกไปดูเหมือนเรือไฟแล่นมากลางท้องนาและป่าไม้ อีกในยหนึ่งแลดูที่น่าต่างกระจกเหมือนอย่างรูปภาพภูเขามีบ้านเรือนสวนป่า แต่รูปภาพนั้นเปลี่ยนอยู่เสมอเป็นนิจ ข้อที่ว่างามนั้นงามสองวิกปิดังนี้

กำหนดว่าเรือจะถึงออดเต เวลา ๒ ยาม แต่ไดมาถึงเสียก่อนแต่เวลา ๔ ทุ่ม ยังไม่ทันมืด พบเรือเมล์นอรวิเยียนลำหนึ่ง จุดรอกเกตเป็นการต้อนรับแลดูโฮเตลยนผังงามราวกับปราสาท มียอดออกสพรั่งไป วันนี้เป็นวันเข้าพรรษา รู้แน่ว่าของไม่ไปถึง จึงต้องโทรเลขไปนมัสการกรมหลวงวชิรญาณแทนเครื่องสักการะร้อนจัด ปรอดกลางแจ้ง ฟาเรนไฮต์ ๖๕ เซนติเกรต ๑๘

คืนที่ ๑๒๑

ไบรฟรอน โฮเตล

วันพฤหัศบดีที่ ๒๕ กรกฎาคม

เมื่อคืนนี้ได้รับหนังสือช่างเขียนอังกฤษคนหนึ่ง ดูเหมือนชื่อ ฮาต ยอกว่ามาตั้งเขียนรูปอยู่นี้ มีผู้ชอมากขอให้แวะดู ส่งบาญชีคนชอมกวนอาเลกซานดราเป็นต้น เพราะฉนั้น ขึ้นยกวันนี้จึงได้ไปที่ช่างเขียน ดูรูปก่อน ได้เลือกรูปที่ต่าง ๆ ซึ่งได้เห็นสักสองสามคู่แล้วจึงได้ไปขึ้นรถ ตำบลนี้ในยัตรหมายที่จดลงในแห่งหนึ่งแห่ง

ใดใช้ว่าออดเด แต่ชาวเมืองมีคนขับรถเป่นคันเรียกออดตา โฮเตลอย่างเลวของพวกชาวเมืองก็เขียนออดตา เป่นสองอย่างดังนี้ ที่ถัดลนมโฮเตลหลายหลัง มีร้านขายของเล็ก ๆ หลายร้าน หน้าตาอย่างเล่นขันพระยาทแต่มีบ้านเรือนคน มีโรงเลี้ยงใหญ่ใช้แรงน้ำมเขตร์กว้างขวาง ว่าตามจริงถ้าผู้ที่ไม่มีเวลาพอจะขึ้นไปถึงข้างเหนือ อยากจะเที่ยวนอรเวให้เห็นอะไร ๆ ทุกอย่าง มาขึ้นที่ออดเดนี้ก็จะได้เห็นครบเช่นน้ำพุ, สโน, เขร, แต่มันอย่างละน้อย ๆ คือแต่น้ำพุสูงขึ้นได้ นับว่าเป่นที่ ๒ ในนอรเว แต่นอกเหนือไปแลพระอาทิตย์เวลาเที่ยงคืนนั้นเป่นพันวิไสยที่จะเห็นนอกจากขึ้นไปเหนือ ทางขึ้นจากออดเดนี้ทำอยู่ข้างจะดีมากฤาจะเป่นด้วยขั้นเชิงภูเขามันดีเอง ไม่ต้องตั้งต้นขึ้นชันเหมือนอย่างไป โครดล ขึ้นจากที่สุดฟยอดสูงขึ้นทีละน้อย ๆ จนเป่นลำธารน้ำตก มีแง่เขายื่นสกัดขวางลำธารออกมา มีช่องแต่พอน้ำตกพอรถขึ้นถึงเสมอช่องเขายื่นทางนั้นก็ราย เหมือนกับขึ้นกระไดทอดหนึ่งถึงชาลาเขาเลือกที่ตั้งโฮเตลเหมาะมาก เฉภาะเอาที่เขายื่นนั้น แลลงมาข้างล่างเห็นทเลในฟยอด แลเข้าไปข้างในเห็นทเลสาย เมื่ออยู่ที่ตรงนั้น ดูเหมือนทเลน้ำจืดกับทเลน้ำเค็มต่อกัน มีเอ็นคั่นอยู่นิดเดียว ที่เอ็นนั้นเป่นที่ตั้งโฮเตล ปลูกขึ้นใหม่อีกหลังหนึ่งต่ำลงมาจะใหญ่กว่าหลังเก่า ยังไม่แล้ว พ่อไม่ได้ไปที่โฮเตลนั้น เพราะต้องเลี้ยวออกนอกทาง ยังไม่ต้องการที่จะพักเพราะพึ่งขึ้นไปประเดี๋ยวเดียว ถามซื้อได้ความว่าโบเยร ตรงกับซื้อโฮเตลสว่างอารมณ์ ตามทางที่ขึ้นไปเลียบฝั่งขวาของทเลสายกว้างยาวมากอยู่ ตามรอยทเลนั้นเป่นภูเขาสูงทั้งสิ้น เป่นเขาอย่างชันริมหนทางที่เราไปเป่นฝาผนังตั้งตรง ฤาออกจะเงอม ๆ ออกมา เป่นลักษณเขาพระฉาย เป่นแท่งทึบตีกกันยาวยืด ในที่สุดทเลสายข้างบน มีเขาลูกหนึ่งยื่นย้อยลงไปอยู่ในกลางรถเราไปอ้อมเวียนเขาที่ยื่นนั้น พอหมดรอยเขาทเลสายก็ลงมือแคบ ค่อย ๆ แคบเข้าไป ๆ ทางยังรายอยู่ จนกระทั่งถึงแคบมากเข้าอีกเป่นน้ำตก จึงต้องขึ้นชันอีกทอด

หนึ่ง ซันทอดนั้นข้างทางไม่เปนพระฉายล้วน มีศิลาพังลงมาจากเขาเกะกะ ก้อนใหญ่ ๆ ก้อนหนึ่งตั้งเกือยจะเหมือนลัยแล เห็นแผ่นน่าราบแต่โตเกือยเท่าค้านหุ้มกลองผนังวิหารทิศวัดพระเชตุพน ใกล้กัน ข้างฝั่งซ้ายมีน้ำตกใหญ่ เรียกชิลดาลส-โฟส ขึ้นไปอีกหน่อยหนึ่งก็ถึงทราย เปนชาลาอีกชั้นหนึ่ง แต่คราวนี้ไม่สู้รายทีเดียวนัก มีขนย้างน้อย ๆ แลเห็นเขรใหญ่ข้างฝั่งซ้าย ที่นั่นก็เปนท้องทเลสายกว้าง ถ้าหากว่าไม่ได้ไปเห็นเขรข้างบน เห็นที่นี่ก็พอเข้าใจได้ว่าเขรนั้นเปนอย่างไร แต่เปนเขรอย่างค้างเขา ไม่ได้ตกลงมากองอยู่กับพื้น แต่นี่ต่อไปมีขนทีละน้อย ๆ ที่ราบทอดละสั้น ๆ เข้า มีน้ำพุไหลหลั่งในที่ต่าง ๆ ซึ่งเหลือจะพรรณาได้ มีแผ่นทองแดงจารึกติดอยู่ที่ข้างเขาแห่งหนึ่ง ได้ความว่าเลฟเตอแนนต์ ผู้หนึ่ง ตามเสด็จเอมเปอเรอขึ้นมา ม้าลำพองรถพลาดพลั้งอย่างไรพลัดตกลงไปในลำธาร ไปได้ศพข้างล่างจึงได้ทำที่ฝังกันไว้ จะพรรณาด้วยหนทางต่อไปอีกก็ออกจะซ้ำ ๆ เพราะไม่สู้ผิดอะไรนัก แปลกแต่ที่นี่ไม่เปนทางเลียวไปเลียวมาถึงมีทรายมาก สูงขึ้นทีละน้อย ๆ ต่อเมื่อจวนจะถึงที่เขาปลูกโรงไว้เปนที่สำหรับคูวี จึงขึ้นทบไปทบมาถึงมีน้ำตกซึ่งเปนที่เลื่องฦๅว่าเปนอย่างใหญ่แลงาม ๒ แห่งด้วยกัน แห่งแรก ๒ สาย อยู่ฝั่งซ้าย แห่งหลังลงสายเดียว แต่ตอนข้างล่างมีศิลาตแคงน้ำพร่าไปกว้างมาก น้ำตก ๒ แห่งนี้ แห่งแรกเรียก ลาเตโฟส แห่งที่ ๒ เรียก เอสปละนาเดโฟส ถนนจำเภาะผ่านไปใกล้น้ำน้ำตกนี้ถ่ายรูปยาก น้ำเปนฝอยกระจายออกจะเบี่ยก ๆ ที่ซึ่งปลูกไว้สำหรับคูวีไม่เห็นว่าดีเท่าไร หาไม่พ่อก็จะไม่แวะ แต่นี่หากว่ามีพวกเทียวเขาไปข้างน่าหลายรถ รถเหล่านั้นเดินช้าหยุดร่ำไป ต้องคอยอยู่นาน ๆ กว่าจะเดินไปทีละกระดิกกระดิก แดดก็ร้อนจนต้องกางร่ม ถนนเปนฝุ่นฟุ้งจนหน้าเปนเล่นโนรา รถของเราม้าดีกว่าเจ้าของคุยนัก ว่าม้าทั้งออคคาไม่มีสู้คูนี้ได้ แต่จะแข่งหน้าขึ้นไปก็ไม่ควร จึงได้นัดหมายกันว่าพวกเหล่านั้นคงจะไปแวะที่ ๆ คูวี เราจะแวะให้เวลาสั้นกว่าเขา

ซึ่งออกเสียก่อน ก็เปนอันสำเร็จ เราได้ออกหน้าไปก่อน ฝุ่นค่อยน้อยลง แต่ม้าของเราเองก็คุ้ยฝุ่นเก่ง ลงปลายก็ล้าเหมือนกัน หยุดพักย่อย ๆ จนบ่ายหิวเข้าจึงได้ถึงโฮเตล เซลเซสตาด หยุดกินเข้ากลางวันในที่นั้น พวกอื่น ๆ ที่เขามา เขาไปกินอีกโฮเตลหนึ่งต่างหาก เวลาบ่าย ๓ โมง ๔๕ แล้วจึงได้ออกจากโฮเตลเซลเซสตาด ตอนตั้งแต่ออกเดขึ้นมาจนกระทั่งถึงที่นี่ มีคนอยู่ตลอด เพราะมีทรายมาก การหากินนั้นก็ไม่มีอะไรนอกจากปลูกหญ้าตัดฟ้น แถบนี้ฝ้นอยู่ข้างจะงาม ขึ้นทั้งสองฟากเขา เห็นจะอาไศรยในการที่คนเดินไปมาด้วยอีกมาก เด็ก ๆ เปนเข้าใจทำนอง มาคอยตามประตูที่นั้นทางสำหรับเปิดประตู แล้วได้เพื่องได้ลง มีเรือนหลังหนึ่งปลูกแอบอยู่แทบทางซึ่งสูงขึ้นมาจากลำธาร เรือนนั้นข้างขนหินน่าเข้าหาถนนเปนโรงรถ ข้างล่างหินน่าออกไปข้างลำธารเปนที่อยู่ ต่อขึ้นมาจากโฮเตลเซลเซสตาด บ้านเรือนห่างลง เพราะที่ราบน้อย ขึ้นไปอีก ๑๐๐๐ ฟีตเศษ จึงถึงที่ยอดเขา ซึ่งเปนที่ผิวน้ำสูง ๓๓๙๒ ฟีต สูงก็ไล่ ๆ กันกับ โครตลิ แต่ที่นี่ไม่หนาว เพราะมีแดด การเรื่องหนาวมันชอบกล น่าสงไสยว่าคนที่ไม่เคยรู้จักหนาวเมื่องฝรั่งจะเข้าใจฤๅไม่ว่ามันหนาวอย่างไร มันไม่ได้หนาวลมตึง ๆ สั่นสท้านอย่างเช่นบ้านเรา น่าจะเรียกว่าเย็นมากกว่าหนาว เหมือนหนึ่งว่าเวลาตากแดด ใช่ว่าแดดนั้นจะไม่ร้อน ร้อนเหมือนแดดเรา แต่มันมีอากาศเย็นอยู่ในตัวอย่างไร เหื่อไม่ยักตกพลัก ๆ เวลาสวมเสื้อหนาเกินไปก็รู้สึกว่าร้อนอบอ้าว แต่ก็ไม่ใช่เหื่อตก พอพระอาทิตย์ลับก็รู้สึกหนาวได้ทันที คนขับรถนั้น ถ้าเวลารถเดินราย ๆ จึงจะขึ้นนั่งขับ ถ้าเวลารถขึ้นสูงสักหน่อยหนึ่งก็ลงจากรถ ยังเหยียนก็ไม่ต้องถือ ม้ามันเข้าใจอย่างธรรมเนียมเดินไปได้เอง ถ้าเห็นจะไปกระชั้นรถน่าเจ้าของจะให้หยุด ไปจับคานเข้าก็หยุด แล้วก็ลงเบรกผ่อนกำลังม้า เบรกเบรกเมื่อไรไม่ต้องว่ากระไร ม้าไปเอง แต่เจ้าของรถมันก็ต้องตามใจม้าเหมือนกัน ม้าเดิน ๆ ไปเหนื่อยขึ้นมาก็หยุดอ็อด มันก็ลง

เขาก็ให้ แต่ม้าข้างใต้นี้สู้ม้าข้างเหนือไม่ได้แน่แล้ว มันอ่อนแอขี้เขยไป จะเป็นด้วยร้อนกว่าข้างเหนือ ฤๅข้างนี้คนเที่ยวมาก ม้าเหนื่อยก็ไม่รู้ การขึ้นเขาไป ๆ แลเห็นเขาสูงตั้งอยู่ข้างน่า รูปร่างเหมือนแอบลาวใหญ่ ๆ ตั้งอยู่ทั้งใบออกจะน่ากลัวใจ ถามกันว่าไปว่านี่จะขึ้นแอบลาวใบนั้นฤๅอย่างไร ถ้าหลุดไปได้ไม่ต้องขึ้นก็เออกันทีหนึ่ง บางทีถาม ๆ เล่นมันเลยหลุดขึ้นไปจริง ๆ ก็ได้ น่าชมความพากเพียรในเรื่องตัดถนนของเขาจริง ๆ คนก็น้อย พื้นที่ก็ไม่มีผลประโยชน์อะไรนอกจากหญ้าแลฟืน ผักปลาจะหาได้ก็เต็มเข็ญ ถ้ายิ่งตอนข้างบนขึ้นไป ที่ใกล้จะถึงยอดเขามันยิ่งไม่มีอะไร แต่ชั้นหญ้าก็เต็มเข็ญ ลงมีแต่ศิลากับมอสสโนกับน้ำ เขาก็ยังตัดได้นับด้วยพันด้วยหมื่นเส้นแลรักษาได้ด้วย ทางตั้งแต่ออดเดมาจนกระทั่งถึงไบรฟอนนี้ ๔๐ กิโล-เมเตอเศษ เดินรถได้สดวกตลอด ตอนขึ้นไปต้องมีไม้ปักหมายกรุยหนทางกลัวหนทางหายในสโน แต่หลักดูมันก็ปักไม่สู้อยู่นัก เพราะปักลงไปไม่ได้ เป็นหินทั้งแท่งไปหมด ต้องตั้งเสาขึ้นแล้วเอาศิลาก่อล้อมรอยสูง ๆ เสียบไว้เช่นนั้น เสาโทรเลขก็ใช้เช่นนี้ ประดักประเดิดมิใช่เล่น ทางที่เราขึ้นมาวันนี้ ตอนขนก็ผ่านสโนขึ้นมาจนหยุดลงเล่นได้ วันนี้ได้ถ่ายรูปกรมสมมตเล่นสโน เรื่องกรมสมมตกับสโนนี่เป็นเรื่องขันอันหนึ่ง ถ้าผ่านสโนไปแห่งไรที่ต่ำ ๆ จะทักกันต้องทักว่า พอกรมสมมตเล่นได้ ดูก็ขัน แดดร้อนนักหนา เรานั่งไปในกลางแจ้งร้อนออกจี๋ ควรฤๅสโนยังทนทานอยู่ได้ ถ้าเป็นน้ำแข็งแช่อยู่ในน้ำ แลเห็นเป็นก้อนอยู่ในน้ำไม่ยักละลายได้ แต่สังเกตดูว่า ถ้าสโนที่หันน่ารับทิศเหนือละลายเร็ว เพราะเหตุว่าพระอาทิตย์อยู่ข้างเหนือ ฟากข้างทิศใต้แล้วอยู่ขาวตาดไปทั้งนั้น พอขึ้นมาตามทางหน่อยหนึ่ง เหลียวหลังลงไปแลเห็นเป็นกำแพงทำด้วยน้ำแข็งก่อกั้นหนทางที่เราขึ้นมาแล้วสูงเทียมฟ้า ถ้าเวลาถูกแดดเข้าก็ฉายแวววาย, เป็นสีเขียว, น้ำเงิน, ขาว, ระคนปนกันตามหลักทัน วันนี้ได้เห็นผืนน้ำชัดเจนยิ่งกว่าที่เห็นมาแต่ก่อน เพราะเหตุที่ยอดเขา

นั้นหาต้นไม้มิได้เลยแต่สักต้นเดียว เปนหญ้าเปนมอส จะหาให้สูงถึง ๔ องคุลีก็ไม่ได้ เหตุด้วยน้ำแข็งแลสโนยังอยู่เสมอพึงจะเยียดขึ้น ยังปกคลุมยึดอยู่ทั่วไป เมื่อจวนจะถึงที่น้ำต่อกันนั้น ลำธารแคบเข้าทุกที ๆ บางแห่งสายน้ำกัดศิลาลงไปจนเปนเหว บางแห่งก็ไหลลอดมาใต้ก้อนศิลาฤๅแผ่นสโนที่หนา จนกระทั่งเห็นว่าหายเงียบไปแล้วก็ไปถึงแอ่งน้ำ เหมือนสระใหญ่ ๆ มีสโนเกาะอยู่รอบ น้ำตกจากสโนนั้นลงในแอ่งแล้วก็ไหลตกไปตามลำธาร เมื่อขึ้นไปต่อไปอีกก็ไปพบแอ่งอย่างนั้นอีกร่ำไป นึกว่าน้ำหมดแล้ว สองครั้งสามครั้ง คราวนี้พอจะถึงที่แข่งกันจริงเข้า มีศิลาเปนเนินนูนอยู่กลาง ข้างหนึ่งก็เปนแอ่งน้ำ อีกข้างหนึ่งก็เปนแอ่งน้ำ สโนเกาะอยู่ที่ผังแอ่งข้างไหนก็ตกลงในแอ่งนั้น ต่างคนต่างไหลลงไปจากแอ่งนั้นคนละข้าง แข่งกันเท่านั้นเอง ใช่ว่าจะมีห้วยเขาน้ำพุน้ำโจนอะไรไม่มีเลย แข่งกันเตี้ย ๆ ต่อพ้นแอ่งทั้งสองข้างนั่นลงไปจึงต่างคนต่างมีน้ำพุ ซึ่งไหลมาจากสโนหว่างยอดเขาข้างขนซึ่งไม่สูงเท่าไร คราวนี้ขาลงแรกก็ไม่สู้ชัน ต่อมาหน่อยหนึ่งจึงค่อยชันขึ้น แต่ทางทำง่าย เหตุด้วยไม่มีก้อนศิลาใหญ่โตเกะกะ เปนหว่างเขานูนลาดลงไปจนกระทั่งถึงพ้นทเลสาย จะหาต้นไม้ใบหญ้าอะไรไม่มี นอกจากต้นที่คล้าย ๆ ชะคราม อันงอกอยู่ในหว่างศิลา แลดูเหมือนพ้นหญ้าแต่หยุ่น ๆ อ่อน ได้ยินว่าที่นี่ช่างไม่มีประโยชน์อะไรเลยแต่สักอย่างเดียว แลไม่มีคนเลยแต่สักคนเดียว ถนนตัดลงมาวนเวียนเหมือนอย่างขนมไส้ไก่ แลดูตั้งแต่ข้างบนก็เห็นจนกระทั่งถึงถนนข้างล่าง เมื่อลงมาข้างล่างแล้ว แลขึ้นไปข้างบนเห็นรถที่ตามเราลงมาเวียนเปนแถว ฝุ่นฟุ้งมา ต่อเมื่อจวนจะถึงโฮเตลจึงได้เห็นว่า ที่ไหน ไม่เปล่าจากประโยชน์ที่เดียว อ้ายหยุ่น ๆ นั่นเองเปนที่ฟืใช้เปนถ่านทั้งสิ้น เขาขุดขึ้นมาตากไว้ เลยเปนดงถ่านใหญ่อยู่ที่นั่น ต่อเมื่อจวนจะถึงโฮเตลจึงได้มีบ้านเรือนแลไร่หญ้า โฮเตลนี้เล็กแต่ก็พออยู่สบายได้ หันน่าลงทเลสาย ซึ่งเข้าไปตัน แต่มีวิวงามดี

เมื่อยัดผุ้นลอองหมดแล้วลงไปเดินเล่น ซื้อของที่ร้านเล็กเขาตั้งขาย แล้วเดินกลับมาที่เนินหญ้าชานเขาข้างโฮเตล พอมาพบยายแก่สองคน ที่แกยิ้มแย้มแจ่มใสพ่อเจ้าพ่อคุณ เมื่อไปร้านนั้น เลยพากันมานั่งในไร่หญ้า แกพับเพียบดีเหมือนคนไทยเราทั้งสองคน การนั่งพับเพียบนั้น ฝรั่งนั่งเป่นแท้ ๆ ไม่ใช่ขาแชงเว้นแต่ไม่เคยนั่ง ถ้าเวลาไม่รู้ตัว เผลอไปก็นั่งได้ดี ๆ ตั้งใจจะนั่งสนทนาเรื่องราวอะไรกับแกแต่ขัดข้องด้วยภาษา พระยาชลยุทธเป่นล่ามก็ร้องว่าเหลือสติกำลัง เหตุด้วยแกเป่นชาวบ้านนอกแท้ มิไม่เข้าใจมาก ไม่เข้าใจฤๅไม่รู้จักแกม ๆ กัน เป่นต้นว่าถามว่ามันแกปลูกได้ไหมที่นี่ แกไม่เข้าใจคำที่เรียกว่ามันนั้นทีเดียว ไม่รู้ว่ารูปพรรณสัณฐานอย่างไรเพราะแกไม่เคยปลูก ได้ความแต่ว่า ยายคนหนึ่งผัวเจ็บมีแต่ลูก ได้ทำหญ้าบ้าง ปลูกผักบ้าง มารับข้างที่โฮเตลนี้บ้าง อีกคนหนึ่งนั้นผัวแกอายุถึง ๘๐ ต้องทำเลี้ยงผัว ขนแต่เมื่อถามถึงอาหารว่าแกกินอะไร พูดถึงเรื่องกินน้ำลายเต็มปาก เห็นได้ว่าแกนี่กอร่อย ตกลงเป่นได้ความว่า ไม่ว่าอะไร ขนมปังเป่นพื้น นมบ้าง เนยบ้าง ผักบ้าง ปลาห่าง ๆ จึงจะได้กิน เพราะหาไม่ใคร่จะได้ ได้ให้เงินคนละ ๑๐ โครน ดีใจโดดเข้าเทียวไล่จับมือ บรรดาใครที่นั่งอยู่นั่นจับมือหมด พอจับมือเสร็จแล้วก็ร้องไห้เง ถึงน้ำตาไหลต้องเอาชายเสื้อซับ ร้องไห้นั้นด้วยความดีใจ ว่าไม่เคยหาได้มากควาวเดียวถึงเท่านี้เลย จะพูดกันต่อไปอีกก็ถึงเวลากินเข้าจึงได้เลิกขึ้นมากินเข้า

วันนี้ปรอดกลางแจ้ง ๖๐ ดีกรีฟาเรนไฮต์ ๑๖ ดีกรีเซนติเกรด ลืมพูดถึงมาตามทางวันนี้ เห็นแผ่นเหล็กวิลาดเคลือบสีเขียวสีแดงกว้างสักสองนิ้วสี่เหลี่ยมติดทแยงมุมตลอดหนทาง ไม่ว่ากับต้นไม้ฤๅศิลา ติดพอตาแลเห็นมีตัวที่อ่านเห็นได้ว่าเตาอิล แปลว่าเหล้าฟองของนายเต่า มันช่างอุส่าห์พยายามติดได้ตลอดหนทางสำหรับขอกขายเหล้าเบียเท่านั้น นั่งดู ๆ น้ำพุมา ย่นว่าทำไมจึงจะได้ไปไว้บ้างกอก

สักอันหนึ่ง พระยาชลยุทธถามว่าจะเอาไปตั้งที่ไหน พ่อบอกว่าจะเอาไปตั้งที่ดอนเมือง แล้วคราวนี้เลยชำระต่อไปอีกว่า จะคิดทำอะไรคิดสมยุติข้ากันเรียย ที่จะเอาไปตั้งดอนเมืองนั้น เพราะเหตุที่จะไม่ให้เสียที่นา ด้วยที่ดอนเมืองทำนาไม่ได้ ตั้งที่นั่นแล้วก็ต่อท่อเอาน้ำมาใช้ในขางกอกตลอดจนถึงเมืองสมุทปราการ ตัดทางต่อถนนสามเสนขึ้นไปจนถึงดอนเมือง ขี่รถโมเตอคาร์เล่นได้ รถรางก็คงมี แต่จะต้องมีข้อยังคับ ห้ามไม่ให้ใครไปสร้างพระเจดีย์ฤๅพระยาทให้รกเต็มไป วัดหลวงคงต้องมีให้มีแต่วัดหลวง คงต้องมีวังมีป่าก ว่าเสียเพลิน ตกลงเปนน้ำใช้ในขางกอกบริบูรณ์ที่นอรเวมันมีน้ำพุมากเกินต้องการไป ที่นาไม่ใคร่มี ข้างเราช่างขาดน้ำเสียจริง ๆ ถ้าแลกกันเสียข้างก็จะดี พ่อจะรับยกที่นาชายป่าแขวงเมืองนครนายกให้ เอามาตั้งที่เมืองนอรเวก็จะดีกว่าของเดิมเสียมิถม ตกลงเปนเราได้กำไรกว่านั้น

คืนที่ ๑๒๒

เรืออัลเบียน

วันศุกรที่ ๒๖ กรกฎาคม

เวลาเช้า ๔ โมงออกจากโฮเตลไบรฟอนมาตามทางเลียบลงข้างทเลสาย ที่อยู่น่าโฮเตล เรียกชื่อว่าเรอลคัลโลวันเดศ แคบแต่ยาวมาก พอเลี้ยวเหลี่ยมชง่อนเขาที่ตั้งโฮเตล ก็ถึงโรงที่ขายแก่ที่ให้เงินเมื่อวานนี้ เปนโรงเล็กนิดเดียว มีไร่แคบ ๆ ปลูกผักอยู่สักสองกระทง ออกมายืนโยกไม้โยกมือปลิมใหญ่ ตาผัวก็ออกมายืนอยู่ด้วยแก่มาก ช่วยโยกมือเหมือนกัน ทางเลียบมาข้างทเลสายนั้นจนถึงที่แคบ กลายเปนลำธารขนาดใหญ่ แล้วก็เรียวเข้าไป ที่ปากธารนั้นมีดพานข้าม ทางที่มาต่อออกก็เลียบลำธารนั้นมา ลดต่ำลงที่ละน้อยเปนคั่นยาว ๆ หว่างเขากว้าง มีไร่หญ้าข้าพันเมื่อต่ำลงมาอีกมีไร่มันแลโอ๊ตข้าง จนกระทั่งถึงที่เขาแห่งหนึ่งเปนสันเขาต่ำ ๆ น้ำกัด

เซาะลงมาเป็นคั่น ๆ ลึกและน้ำแรงมาก ที่ตรงนั้นเขาเป็นแท่งทึบ ทางต้องตัดน่าผาเข้าไปรถเดินมาในใต้เขา แต่ไม่ใช่เป็นปล่องข้างริมลำธารเยี่ยด เป็นทิวงามประหลาดมาก ลงปลายถึงต้องเข้าปล่องแห่งหนึ่ง ถัดนั้นมาค่อยลงชันมากเข้าตามลำดับจนถึงโฮเตล ยรัตลันด์สตาเลน ซึ่งตั้งอยู่ฝั่งทเลซุลดัลสวันเดต พักกินเข้ากลางวัน เป็นระยะทาง ๔๐ กิโลเมเตอ

ทางที่มาวันนี้ เป็นทิศตวันตกเฉียงใต้ รับลมพัดจัด ทั้งอากาศวันนี้มัวไม่เห็นดวงพระอาทิตย์มาแต่เช้าหมอกคลุมตามยอดเขา ทั้งสูงทั้งต่ำเย็นเยือกหนาวออกจะสั่น ๆ เพราะไม่ได้แต่งตัวหนาอย่างเช่นแต่ก่อน ด้วยประมาทว่าเมื่อวานนี้ไม่หนาว เขาที่รับทิศตวันตกเฉียงใต้เป็นศิลาเกลี้ยง แต่ต้นหญ้าก็ไม่ใคร่ขึ้น แถบตวันตกเฉียงใต้แล้วต้นหมากรากไม้อะไรไม่ใคร่มีทั้งสิ้น

กินเข้ากลางวันแล้ว ลงเรือที่ท่าน่าโฮเตลนั้นเอง ออกเรือเวลาบ่าย ๒ โมง ๕ นาที มาในทเลสาย ทเลสายแห่งนี้เหมือนกับฟยอดหน้าตาช่างน่าเค็มเสียจริง ๆ เรือที่มาเป็นเรือเดินไปรสนีย์ เขาเดินวันละสองเที่ยว ไปสองชั่วโมง มาสองชั่วโมง เป็นเที่ยวละ๔ชั่วโมง สองเที่ยวก็เป็นแปดชั่วโมง เพราะเหตุนั้นเราจะจ้างเขาแต่เฉภาะก็รับไม่ได้ เหตุด้วยเวลาไม่พอ ทั้งเมล์เขาต้องเดินเป็นกำหนด เวลาเคลื่อนคลาศไม่ได้ด้วย จึงต้องลงปนกันมากับคนโดยสานอื่น ๆ แต่เราได้รีเซอฟที่นั่งไว้ซักหนึ่ง เรือออกจะคร่ำ ๆ ไม่มีเก้ง ต้องแวะรับเมล์ส่งเมล์สองแห่ง ทางในน้ำ ๒๒ กิโลเมเตอ เดินสองชั่วโมงเต็มจึงถึงฝั่งท้ายทเลสายต่อลำธารเรียกชื่อว่า โอเซน หยุดกินน้ำชาที่โฮเตล พอผ่อนเวลาให้เขาได้ขนของหิ้บผ้าหิ้บผ่อนขึ้นยรรทุกรถ รถต้องเปลี่ยนสำรับใหม่ เล็กลงกว่ารถที่ใช้ตอนโน้น ได้ออกเดินเวลาบ่าย ๕ โมง ทางต่อมานี้เป็นหว่างเขากว้าง มีที่แผ่นดินอันอุดมดี ตอนแรกๆเป็นป่าไม้สน ป่าปลูกตอนล่างลงมาเต็มไปด้วยทุ่งหญ้าป่าฟืน ไร่มันไร่ผักนาเข้าโอ๊ต เข้าบาเล มีคนมากรายลงมาตลอดทาง แต่ทางที่เรามาต้องขึ้นขึ้นยนไหล่เขา สูงทั้งขึ้นทั้งลงตอนหนึ่ง พอตกชาย

เขาก็แลเห็นฟยอด มีหมู่บ้านร้านรวงแน่นหนา พอใช้อยู่ ตำบลท่านเรียกว่าซันด เรืออัลเบียนมาจอดชิดตลิ่งทีเดียว ลงสมอ ๒๕ วา แต่ยังต้องโยงท้าย ด้วยเหตุว่ากลัวเรือหันจะฟาดตลิ่ง น้ำลึกถึงเพียงนมาถึงเรือเวลาทุ่มหนึ่ง ระยะทางตั้งแต่โอเซนมาถึงซันด์ ๑๙ กิโลเมเตอ รวมเปนระยะทางที่เดินวันนี้ถึง ๘๑ กิโลเมเตอ อยู่ข้างไกลกว่าทุกวันแลออกจะเหนื่อย ๆ ด้วย แลหนาวเรื่อยจนตลอดค่ำ ทางที่เรือมาเขาว่าสบายดีไม่มีคลื่น

การเดินทางด้วยรถม้าในเมืองนอรเวนี้ ราคาถูกมาก ตั้งแต่เดินทางมา จนกระทั่งถึงวันนี้ เงินที่ใช้จ่าย เท่ากันกับเช่ารถไฟพิเศษ ตั้งแต่ออสเตนด์มาเมืองแฮมเบิควันเดียว

วันนี้ได้ไปกินผักดองที่ชาวเมืองนี้ดอง รศชาตเหมือนผักดองของเรา ไม่เปรี้ยวจืดอย่างเช่นผักดองฝรั่งเลยเกิดอยากกินเข้ากันขึ้น จะกินกับอะไรก็หมดทุนเหลือแต่น้ำพริก ผเอินมาถูกคนครัวในเรือเขาเตรียมจะทำแกงเกอรีกุ้งเล็กที่เรียกว่า ชริมป์ ลูกไปขอแบ่งมาให้กินกับผัก ที่หลังเข้าคนครัวนั้นเกิดศรัทธาขึ้นมาเอง เอามาให้อีกมาก เลิกแกงเกอรี ผักจะถามหาซื้ออีกก็ไม่ได้ ได้มาครึ่งชวดกินกันหมด อร่อยเยิกยานกันเต็มที่เลยไม่ได้กินอื่น พอมาถึงเรือสักหน่อยหนึ่งก็ได้ออกเรือเดินทางต่อมา เรือถึงสตาวังเคอเวลา ๕ ทุ่ม ปรอดกลางแจ้ง ๕๕ ฟาเรนไฮต์ ๑๓ เซนติเกรต กลับหนาวไปอีกได้

คืนที่ ๑๒๓

เรืออัลเบียน เฟลกเกฟยอด

วันเสาร์ที่ ๒๗ กรกฎาคม

ฝนตกมาแต่เช้า ยอกฤษย์ไม่ดี จะรอให้ฝนหายก็ไม่หาย ฝนตกจน ๔ โมง ต้องขึ้นทั้งฝน ครั้นจะรอช้าไปอีกเรือจะอ้อมไปรับไม่ทัน แต่โฮเตลวิกตอเรียอยู่ตรง

ท่าที่ขึ้น พอขึ้นถึงก็ไปพักโฮเตล รอจะให้ฝนหายก็ไม่หาย ที่โฮเตลนี้ดีพอใช้มีลิฟต์ แลห้องได้ห้องมุมสบายดี ฝนไม่หายแน่แล้ว ต้องลงไปทั้งฝน แต่รถที่เขามารับเปนรถคันใหม่เอี่ยม เขาทำขึ้นรับเสด็จกิงฮอกอน ซึ่งเสด็จมาเมื่อปีกลายนี้ พอครบบรรจบรอบปีเมื่อวานนี้ เปนรถบุแพรต่วน มีโคมเปนมงกุฎแลตราแผ่นดินที่ข้างรถ ปิดฝนได้

แรกออกตรงไปที่วัดโบราณ ซึ่งได้สร้างตั้งแต่เมื่อคฤสต์ศักราช ๑๑๐๐ ตอนล่างเปนศิลา ไม่เล็กแต่ไม่ใหญ่นัก ทำเกลี้ยง ๆ ที่ที่จะพึงดู มีธรรมาศน์ไม้สลักเปนตัว ๆ เด่น ทาสีอย่างสด คล้ายของไทยเรา ถัดขึ้นไปที่น่าพระ มีไม้กางเขนไม่มีรูปพระเยซู หม่อมนเรนทร์แปลว่าเขาจะเลิกความพยาบาท ก็ชอบกลดี มีกรอบลายสลักเปนรูปคนเด่นอย่างเดียวกัน ข้างในเขียนปางพระเยซูต่าง ๆ เปนของแฟมิลิโบราณทำบุญอย่างสร้างพระ ติดไว้ในห้องสองข้างซึ่งเปนที่พักอาจารย์ผู้เทศนาเข้าใจกันว่าแต่เดิมคงติดไว้ข้างนอก พึ่งเลื่อนเข้าไปไว้ภายหลัง มีที่ดูอยู่เท่านี้ ออกจากวัดฝนยังตกอยู่ จึงได้ไปแวะที่ห้างช่างทอง ซื้อถ้วยลงยาถ้วยหนึ่ง นอกนั้นก็เครื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ

พอฝนหายจึงออกจากห้างขึ้นรถเยี่ยประทุนไปเที่ยวดูเมือง คนขับรถเขาเปนคนเคยขับรถที่นั่งเมื่อเจ้าแผ่นดินเสด็จ เขาเอาแผนออกมากาง พาขึ้นไปตามเนินจนถึงที่สูบน้ำสำหรับมาใช้ในเมือง

เมืองสตาวังเคอนี้ แปลกจากที่อื่น ๆ ในเมืองนอรเวทั้งสิ้น คือห่างจากภูเขาขนาดสูงใหญ่ที่ควรจะเรียกว่าบรรพตฤาศิขร เปนแต่ลูกเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ คล้ายประเทศยุโรปอื่น ๆ โดยมาก แปลกอยู่แต่มีก้อนศิลามากเกลื่อนกลาด ที่ตัวเมืองคือตลาดตั้งนั้น เปนที่สูง ๆ ต่ำ ๆ กว่ากัน มากกว่าตอนข้างบน ถนนมักจะชันแลไม่สู้กว้าง แต่ท่าเรือลงเยี่ยม เรือกำปั่นจอดได้มาก มีโรงไว้สินค้าแลที่บรรทุกสินค้า การค้า

ขายของแห ทำนองเขอรเคน แต่น้อยกว่า มีตลาดนัดขายกันกลางแจ้ง คนประชุมแน่นตั้งพัน บ้านเรือนก็เป็นตึกเป็นเรือนไม้ทำนองออดเต แต่วิลลามีน้อยกว่ากัน ดูหน้าตาเมืองใหม่กว่า ขึ้นไปข้างหลังเมืองมีที่ราย เป็นลูกเนินต่ำ ๆ มีไร่ผักสารพัดทุกอย่าง จนถึงแคเบชก็ปลูกได้ เพราะเหตุฉนั้นสตาวังเคอจึงเป็นที่ทำผักดองได้ แต่ยังตอนทุ่งหญ้าไม่สู้ดี เขาลำดับก้อนศิลาเป็นกำแพงกั้นเป็นคอก ๆ ไปเหมือนอันนาเป็นที่เลี้ยงสัตว์โคแลม้า มีบึงใหญ่เป็นที่สำหรับขังน้ำ ฝั่งท่อมาแต่ลำธารที่ไกลให้น้ำมาขังอยู่ในบึงนั้น แล้วจึงสูบขึ้นไปขนสระอันก่อด้วยศิลาสองสระติดกันตั้งอยู่หลังเนินสูง แล้วฝั่งท่อจากสระนั้น ลงไปใช้ในเมืองทั่วไป ที่ขอบสระนี้ แลเห็นหมู่เมืองได้ถนัด หมู่บ้านเรือนโตประมาณหนึ่งในสามของเมืองเขอรเคน แต่จำนวนพลเมืองว่ามีถึงสามหมื่นเศษ เป็นเมืองที่ ๔ ในนอรเว คือคริสเตียเนียเป็นที่ ๑ เบอรเคนเป็นที่ ๒ ทรอนด์เยมเป็นที่ ๓ ที่นเป็นที่ ๔ เขาจะพาให้ไปดูหลังเนินอีกเนินหนึ่ง รถขึ้นไม่ถึง ไม่มีต้นไม้ มีแต่ตึกอยู่หลังหนึ่งเป็นเรสเตอรองต์ เห็นไม่คุ้มค่าเดินจึงไม่ขึ้นไป กลับลงมาขับรถดูในเมือง พอขากลับก็ฝนตกอีก ถึงโฮเตลพอดี เลยนั่งอยู่เปล่า ๆ ที่โฮเตลจนถึงเวลากินเข้ากลางวัน

เวลาบ่าย ๓ โมงขึ้นรถไฟ ออกจากสตาวังเคอ รถสายนี้แปลกกันกับรถสายข้างเหนือ นั่งสบายดี แต่ระยะทางที่มานั้นเป็นต่าง ๆ

แรกออกมาตามหลังลูกเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ อย่างเช่นที่ไปเห็นที่สระขังน้ำ มีไร่เข้าไร่ผักไร่หญ้าบริบูรณ์ตลอดมา แล้วเลยลงริมฟยอดข้างหนึ่ง ทเลสาบข้างหนึ่ง มีเนินที่คั่นอยู่หว่างกลาง ซึ่งรถไฟเดินมานั้นเล็กนิดเดียว ที่หลังคอดเข้า ๆ จนทลุถึงกัน ต่อมาอีกเป็นศิลาลูกมอโต ๆ ไม่มีต้นไม้ ใบหญ้าอะไร มีน้ำขังเป็นห้วง ๆ มีขัวสายขึ้นข้างก็มี ลูกมอนั้นค่อยสูงขึ้นทุกที ๆ ขันที่มีศิลาก้อนโต ๆ อย่างเล็กเท่าลูกนิมิตจนกระทั่งลูกใหญ่ ๆ เช่นที่เรียกกันว่าศิลาลูกขาครมักจะจวนกลมโดยมาก ตั้งอยู่บน

หลังลูกมอนั้น เหมือนคนแกล้งยกไปตั้งไว้ ไม่ใช่แต่มีแห่งหนึ่งสองแห่ง มีตั้งร้อยแห่ง บางแห่งก็เหมือนกับจะพลัดตกลงมา แต่ก็อยู่ได้ ต่อนั้นมาคราวนี้เป็นขึ้นเขา มีลอดถ้ำสามแห่ง เลียบลำธารข้างทเลสาบข้าง เป็นเขาศิลาชันโกรกข้าง เป็นลานหญ้าที่บ้านเรือนคนตั้งข้าง บางแห่งก็เป็นลำน้ำใหญ่มีที่ดินกว้าง มีไร่ มีนา บางแห่งเป็นทุ่งกว้างเปล่า พื้นแผ่นดินเป็นศิลาเต็มไปหมด เพาะปลูกอะไรไม่ได้ มีแต่ถ่านที่ขุดจากแผ่นดิน บางแห่งก็เป็นที่หญ้าไม่สู้อุดมดี มีศิลามากจะหวดตัดไม่ถนัด ก็ใช้เป็นที่เลี้ยงแกะเลี้ยงโค กั้นศิลาเป็นคอก ๆ ลงตอนปลายเมื่อถึงกงทางมาแล้ว เปลี่ยนเป็นขึ้นเขาสูง ๆ ที่ซับซ้อนกันมาก ๆ เขาเข้ามาเตรียมจุดตะเกียง จึงได้ความว่าจะต้องลอดปล่องถึง ๔๔ ปล่อง ดูเหมือนรถไฟในเมืองนอรเวไม่ระอิดระอาในการที่จะต้องเจาะปล่อง ดีกว่าที่จะต้องขึ้นขึ้นไปขนหลังเขา เหตุที่เขาไม่ได้เป็นเขาสันยาว ๆ เป็นเขายอดแหลม ๆ สูง ๆ ทั้งนั้น ถ้าจะไปตามไหล่เขาที่สูงไม่เจาะปล่องคงจะเสียดินไม่ได้ และจะทำสพานก็เปลืองกว่าเจาะ จึงได้ใช้เจาะเสียเป็นพื้น ปล่องยาว ๆ ก็ไม่มากสักเท่าใด เป็นปล่องสั้น ๆ โดยมาก ภูมิประเทศก็เป็นอย่างขึ้นเขา เช่นเราไปด้วยรถม้า แต่เราไปขึ้นตามสายน้ำวก ๆ เวียน ๆ จนกระทั่งถึงสันเขาน้ำตกอีกข้างหนึ่งก็ไหลสายน้ำลงไป ทางรถม้าเป็นเช่นนี้ทั้งนั้น ถึงทางที่รถไฟมานี้ก็มีทางรถม้าตลอดทั่วทุกแห่ง แต่รถไฟไม่เดินตามสายน้ำสายเดียว เดินตัดสายน้ำหาทางตรงผ่านลงมา จึงได้เปลี่ยนทเลสาบเปลี่ยนลำธารเปลี่ยนเทือกเขาย่อย ๆ พบบ้านเรือนคนที่เป็นแขวงอำเภอมิสเตชั่น เป็นตำบล ๆ มา รวมเป็นทาง ๑๕๐ กิโลเมเตอร จึงถึงเฟลกเกฟยอดซึ่งเป็นท่าเรือ

วันนี้หมอกลงมากกว่าเมื่อวานนี้อีก ฝนก็ตกพรำอยู่เสมอไม่มีเวลาหยุด ไม่ได้เห็นดวงพระอาทิตย์ มามีแดดสักอึดใจเดียวเมื่อจวนจะถึงท่า เขาที่อยู่ใกล้ ๆ ก็แลไม่เห็นด้วยหมอกยัง เพราะฉนั้น การเดินทางวันนี้ไม่สนุก ที่เฟลกเกฟยอดมีบ้าน

เรือนมากอยู่ ครึกครื้นกว่าที่ออดเด แต่ได้ตรงลงมาเรือที่เดียว ถึงเรือเกือบ ๒ ทุ่ม เจ้าพระยาสุรวงษ์ขึ้นไปรับที่สเตชั่น ยอกว่าคลื่นมาก ไม่ได้กินเข้ากลางวัน หมอกก็ลงจนแลไม่เห็นฝั่ง มาถึงปากช่องฟยอดเวลาย่ำค่ำ กับตันเกือยจะไม่เข้ามา ด้วยเหตุว่ามืด เดิมกำหนดว่ามาลงเรือแล้วจะออกเรือไปคริสเชียนซุนด์ แต่ออกไม่ได้เหตุที่หมอกมืดไปหมด แลไม่เห็นทาง ตกลงเปนจะรอจนเวลาเดือนขึ้นจึงจะออก ถ้าหากว่าอากาศดีจึงจะแวะคริสเชียนซุนด์ ถ้าอากาศไม่ดีก็จะเลยไปที่เดียว เวลา ๒ ทุ่มเศษ ฝนตกถึงดังเสียงซ่า ไม่ตกกระซิบ ๆ อย่างฝรั่ง แต่ก็ไม่ซ้าเท่าไรเลยกระซิบอย่างฝรั่งต่อมา

คืนที่ ๑๒๔

เรืออัลเบียน เบรวิก

วันอาทิตย์ที่ ๒๘ กรกฎาคม

วันนี้พระอาทิตย์แจ่มใส ในเก๋งเรือถึงร้อน ต้องเยิดหน้าต่างประตูแรกเมื่อตอนเช้ามืดคลื่นแคลง พอลับแหลมคลื่นก็สงบ เรือมาถึงปากช่องลังเคซุนด์ เวลาบ่าย ๓ โมง ช่องนี้เรียกตามชื่อเมืองที่ตั้งอยู่ปากช่อง เวลาแรกจะเข้ามาเปนศิลาต่ำ ๆ สูงพ้นน้ำสักหน่อยหนึ่งคาดไปทั้งนั้น ช่องก็แคบเกือบจะติดเรือสองข้าง ถ้ามาค่ำไปอีกเปนเข้าไม่ได้จริง ๆ ขึ้นมาในฟยอดไม่มากนัก มีบ้านเรือนรายตลอด ภูเขาในฟยอดนี้เหมือนกับที่ไหน ๆ คือไม่เปนเขาสูง เปนเนินลาด ๆ ขึ้นไปจนเปนเขาลาด มีไร่หญ้าไร่ผักแลนา ป่าไม้ ตลอดจนกระทั่งถึงเบรวิก เรือขึ้นมาจอดพ้นเมืองหน่อยหนึ่ง แลกูราวกับหัวเรือจะทำเขา เพราะต้องจอดริมตลิ่ง แต่กระนั้นน้ำยังลึกเปน ๑๘ วา เรือที่เขาไปมาเปนเรือเมล์ที่เขาจอดเทียบตลิ่งทั้งนั้น เปนท่าของเขาสำหรับประจำ เวลานี้มีเรือไฟจอดอยู่สองลำ

วันนี้พ่อเบ็ดออฟพีศมาตั้งแต่เช้า ด้วยนับว่าเป็นวันว่างจนเวลาบ่าย ๕ โมง จึงได้ไปขึ้นบก ขึ้นฟากขวาก่อน เขาเรียกสตัดท์เฮลเล มีบ้านเรือนก็มากอยู่ ขายเข้าขายของกัน เว้นแต่วันนี้เป็นวันอาทิตย์ปิดหมด มีเปลือกไม้เป็นสินค้าสำหรับย้อมผ้ามาคอยบรรทุกเรืออยู่มาก รถก็มีแต่ไม่ได้ระเตรียม เขาไปเตรียมไว้ข้างฝั่งซ้าย ซึ่งเป็นเมืองเยอรมันกว่า แลเป็นที่ตั้งสเตชั่นรถไฟ ข้ามจากฝั่งขวามาขึ้นฝั่งซ้ายขึ้นรถไฟไปเที่ยว คนขับรถพาไปดูสเตชั่นรถไฟก่อน ที่เป็นอย่างที่เรียกว่าตึกงามของเมืองนี้ เป็นตึกห้าห้องไม่โตเท่าไร แล้วจึงกลับลงมาเลียบทเล ไปข้ามศพานออกไปที่เกาะ ที่เกาะนี้เป็นเขาไม่สูงเท่าใด มีวัดตั้งอยู่บนยอด เป็นวัดฝากระดานค่อนจะอยู่ข้างเยอรมันหน่อย โตกว่าวัดที่ทำขาย โดยมากวัดทั้นเหมือน ๆ กัน เท่า ๆ กัน อย่างกำมะลอ ๆ ซึ่งพ่อหาความไว้เอง ว่าเห็นจะปรุงขายเหมือนขายเรือนเป็นหลัง ๆ คนขับรถถือว่าเป็นสำคัญที่งามแห่งหนึ่ง จึงพาขึ้นไปรอยโยสถ์ แล้วจึงข้ามกลับมาที่เมือง ที่เชิงศพานที่ข้ามมานั้น มีพวกซัลเวชั่นอามีกำลังที่สีซอร้องเพลงอยู่ที่ตรงนั้น ได้หยุดดูหน่อยหนึ่ง เรื่องซัลเวชั่นอามีนี้ เป็นโซไซเอตีใหญ่อันหนึ่ง ซึ่งมีผู้เรี่ยรายออกเงินให้เป็นกำลัง มีผู้ที่เข้าเป็นกองทัพนั้น ไม่ว่าชายหญิงเด็กใหญ่ ชาติใด ภาษาใด การของพวกนั้นคือจะขัดขวางห้ามปรามความประพฤติชั่วของคนเป็นอันมาก มีกินเหล้าเมาเป็นต้นเป็นประธาน จนตลอดความประพฤติชั่วต่าง ๆ ใช่จะห้ามปรามด้วยกำลังฤาอำนาจแผ่นดินอย่างหนึ่งอย่างใด ใช้ร้องเพลงสีซอเป่าแตรให้ฟังอ่อนหวานฤาให้หนวกหูรำคาญ สุดแต่ที่ไหนมีการเลี้ยงเหล้าเลี้ยงยาฤาเล่นอะไรเป็นการชั่ว ก็ยกกองทัพเข้าไปยี่สิบสามสิบคน ไปร้องเพลงเป่าแตรอะไรให้หนวกหูฤาให้อ่อนใจ แล้วเทศนาถึงความชั่วเหล่านั้น เขาว่าความประพฤติของพวกเหล่านี้มีประโยชน์ได้จริงเป็นอันมาก แต่เป็นความลำยากต้องกรากกรำ ทนทานไปอยู่ในที่ซึ่งคนเลว ๆ ประชุมกัน จึงได้ตั้งตำแหน่งมีนายพล นายพัน นายร้อย เหมือนอย่างทหาร แต่ผู้หญิง

ก็เปนได้ แล้วมีการแห่แหนอะไรต่าง ๆ เรื่องราวนั้นเปน "อิน" อย่างฝรั่งทั้งนั้น ที่พ่อเห็นวันนี้ มีผู้ชายสี่ซอคนหนึ่ง ผู้หญิงผู้ใหญ่สักสามคนสี่คน นอกนั้นก็เปนเด็กสักเก้าคนสิบคน เปนเด็กผู้หญิงโดยมาก ร้องป่าว ๆ มีคนล้อมดู ส่วนเมืองนี้บ้านเรือนเปนฝากระดานทั้งนั้น ตั้งซอกแซกไปตามหว่างเขา มีอ่าวเข้าไปสำหรับจอดเรือเล็กได้มาก หนทางลดเลี้ยวเคี้ยวคดจำยาก ลงปลายก็เปนขึ้นเขา เปนทางที่จะไปสเกียน ทางเดิมเมื่อยังไม่มีรถไฟก็เปนหนทางเหมือนอย่างในนอรเวทั้งปวง คือผ่านทุ่งหญ้า ป่าไม้ไร่ผัก มีบ้านเรือนราย ๆ ห่าง ๆ เลียยไป แลเห็นฟยอดเปนซอกเล็กซอกน้อย เมื่อถึงตพานข้างทางรถไฟข้ามขนแล้วพ่อลงเดินไปเที่ยวนั่งเล่นเดินเล่นในทุ่งหญ้า พบผู้หญิงมากกว่ามาก เขาว่ามีการประชุมอะไรกันอย่างหนึ่งข้างขน เห็นจะเกี่ยวแก่การสาสนา จึงมีแต่ผู้หญิงมาก พบผู้ชายสักสองฤๅสามคนเท่านั้น เวลาเราไปนั่งอยู่กลางทุ่ง ใครเดินมาถึงถนนตรงนั้นต้องหยุดหมด ประเดี๋ยวเดียวกลายเปนกองโต เห็นเขาดูพ่อมากแล้วพ่อก็เดินเข้าไปดูเขาบ้าง เลยถ่ายรูปด้วย ชอบกันมาก คนที่นี่ถึงจะดูก็ไม่เบียดเสียดมุมมามอย่างพวกอิตาเลียน แลมีอัธยาไศรยดี ผู้ชายก็เปิดหมวกผู้หญิงก็คำนับ จะไปทางใดถูกป่าดอกไม้เสมอ ไม่แต่เฉภาะที่นี่ ที่ไหน ๆ ในประเทศนี้ ผู้หญิงแลเด็กเปนผู้สำหรับป่า แลเอามาให้ก็มาก ตั้งแต่พอเรือมาจอดจนเวลานี้จะ ๕ ทุ่มแล้ว เรือเล็กมาจอดล้อมอยู่รอบเรือ ทั้งผู้ชายผู้หญิงเด็กผู้ใหญ่ร้องรำทำเพลงต่าง ๆ เล่นกันอยู่กลางน้ำ มีเรือสตีมลอนช์บรรทุกผู้หญิงมาแล่นรอบ ๆ เรือหลายรอบ ลงปลายนำดอกไม้ช่อมาให้ มีรูปเมืองเบรวิก เขียนว่าเลดีออฟเบรวิกให้กิงออฟไซแอม

วันนี้ช่างสบายเสียจริง ๆ ร้อนนั่งกลางแจ้งได้ ไม่หนาวจนตลอดเวลาดึก กำลังพอดีที่อยากจะให้บ้างกอกเปนเช่นนี้ ปรอดกลางแจ้ง ๖๔ ฟาเรนไฮต์ ๑๘ เซนติเกรต เมื่อตรวจดูปรอดแล้วเช่นนี้ จึงนั่งปรารภกับกรมสมมต ว่านี่เราเปนอะไรไปเวลาปรอดบางกอก ๖๐ เศษ นี่เราหนาวกันเต็มทีแล้ว ทำไมที่นี่กลับเห็นเปนพอดีได้

ข้อที่แต่งตัวหนากว่าอยู่บางกอกนั้นข้อหนึ่งแน่ละ แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังผิดสังเกตอยู่ จะเป็นด้วยเคยไปได้บ้างฤๅอย่างไร กรมสมมตลงเนื้อเห็นว่า ถ้าเอาออกมาจากบางกอกก็ส่งขึ้นไปบนโกรตลิเห็นจะตาย จึงสันนิฐานว่า ทีก็จะออกเคยได้บ้าง มันจะลงรอยที่โลกข้างเหนือนี้มันหนาว เราไปถูกหนาวมากมาแล้ว เมื่อหนาวน้อยลงเราก็ว่าไม่หนาว โลกกลาง ๆ แถบข้างเรามันร้อน เมื่อร้อนน้อยลงเราก็ว่าเย็นฤๅหนาวเท่านั้นนั่นเอง

คืนที่ ๑๒๕

วันจันทร์ที่ ๒๙ กรกฎาคม

วันนี้เวลารถไฟเขากำหนดเช้า จึงต้องตื่นแต่เช้ามาขึ้นยก ไปที่สเตชั่นรถไฟที่คนขับรถพาไปดูเมื่อวานนี้ มีเจ้าพนักงานรถไฟผู้หนึ่งอ้างว่าเจ้าแผ่นดินรับสั่งให้มาดูแลธุระตามเสด็จในรถไฟด้วย รถสายนี้เป็นเมเตอเคช ตั้งต้นแต่คริสเตียเนีย มีทางแยกไปจากเลียร์ไปสวังสตรานต์ ทางหนึ่ง สายที่มาริมทเลมาแยกที่ดรัมเมนไปกองสเปอดทางหนึ่ง มาแยกที่ฮล์มสตรานต์ ไปวิตติงโฟส แยกที่เหนือเตินสเบิกไปไอดสโฟส ครานี้จึงถึง ลาวิก ต่อขึ้นไปจนถึงสกินเป็นที่สุดทางรถไฟ เราขึ้นที่เบรวิก รถไฟออกจากนั่นเช้า ๒ โมง ๔๗ เช้า ๓ โมง ๒๕ ถึงสกิน รถไฟสายนี้ ตัวรถแปลกกันกับที่อื่น แลจัดการอยู่ข้างจะดีมาก สอาดหมดจดแลสบายทางแรกมาเลียบทเลสาย จนสุดทเลสายแล้วมาทางยกล้วนจนใกล้สกินจึงแลเห็นปลายของฟยอด ซึ่งแลดูเหมือนลำแม่น้ำ มีเรือกำปั่นใบลำโต ๆ จอด รับประทุกไม้ไปส่งอิงค์ลันด์เป็นพื้น ตอนข้างล่างเป็นไร่เป็นนา มีบ้านเรือนคนรายตลอด เมื่อถึงปลายฟยอดจึงมีบ้านคนถี่ มีโรงจักรเลื่อยไม้ มีไม้น่าไม้กระดาน เสากองอยู่ริม

น้ำเปนอันมาก เมืองสกันที่สุดทางรถไฟเปนเมืองใหญ่ มีจำนวนคนถึงหมื่นพันสี่ร้อย เปนเมืองเก่าตั้งมาช้านาน แต่ถูกไฟไหม้หลายครั้ง เดี๋ยวนี้เปนตึกมากกว่าเรือนไม้ มีห้างร้านตลาดเปนอย่างเมืองแท้ ลงจากรถไฟขึ้นรถม้าผ่านเมือง ไปลงเรือไฟในลำคลองนั้น เรือเปนเรือที่เราได้เช่าทั้งลำ ชื่อวิกตอเรีย ยาว ๑๐๐ ฟีต กว้าง ๑๗ ฟีต มีห้องขนาดพ่านั่งได้สี่ยายี่ ไปหน่อยหนึ่งถึงแก่ง แต่จะเรียกว่าแก่งเห็นจะไม่ถูก เปนที่น้ำตกกลางย่าน ด้วยน้ำข้างบนสูงเพราะมีเขาบังจึงตกสูง ในการที่จะเดินเรือไฟขึ้นไปให้ได้ เขาจึงได้ขุดศิลาเปนคลอง พ้นสูงขึ้นไปเปนชั้น ๆ สามชั้น มีประตูกั้นทั้งสามชั้น ข้างคลองแลพื้นคลองเปนศิลาแท่งล้วน เวลาเข้าไปในช่องคลองชั้นล่างแลเห็นประตูข้างบนเขินพ้นน้ำมิรู้ณี ยานประตูใช้ไม้สันอย่างไม้ชำฉา เมื่อเรือเข้าไปในคลองแล้ว จึงเบิดน้ำจากช่องที่ยานประตูให้ไหลลงมาหนุนเรือสูงขึ้น จนประตูหลังสูงกว่าน้ำอยู่เพียงศอกเศษจึงเบิดประตูน่าเลื่อนเรือขึ้นไปทีละคั่น ๆ เช่นนี้ จนครบสามคั่น จึงถึงพื้นทเลสายชั้นบน พื้นน้ำชั้นล่างกับชั้นบนผิดกันถึง ๓๖ ฟีต เพราะเหตุที่สายน้ำแรง จึงไม่ต้องรออยู่ที่ประตูนั้นช้าเท่าใด ประมาณสักครึ่งชั่วโมงก็ตลอดสามชั้น ทเลสายชั้นบนเรียกว่า นอร์ดเซอ มีชื่อนะว่างามมาก ไปประมาณสองชั่วโมงเศษ จึงได้เลี้ยวขึ้นทเลสายย่อมเรียกว่า โนโตดเดน ปากช่องที่จะเข้าโนโตดเดนนี้ เล็กนิดเดียว เหมือนเอาเรือไฟแล่นไปในคลองที่แคบ ๆ ต่อไปอีกจึงค่อยกว้างขึ้น ๆ จนถึงตำบลโนโตดเดน ซึ่งอยู่ที่สุดของทเลสาย

ที่ตำบลโนโตดเดนนี้ มีกัมปนีใหญ่ตั้งทำการอยู่ที่นั่นเรียกว่านอรส์ก ฮีโดร เอเลกตริสก เควลสตอฟอักติ เซลสคาบ แปลว่า นอรวิเยียนไฮโดร เอเลกตริก ไนโตรเยน กัมปนี ลิมิติด ชื่อมันแปลกเช่นนี้ เพราะเหตุที่เขาทำการแปลก คือจับธาตุไนตริกจากลมในอากาศด้วยแรงไฟฟ้า มาใช้เปนประโยชน์ดังจะกล่าวต่อไปข้างน่า ผู้ที่เปนไดเรกเตอของกัมปนีนี้ ชื่อ เอส, ไอเด ลงเรือมารับ เหตุด้วยกัมปนีนี้

พระยาชลยุทธมีหุ้นส่วนอยู่ในกัมปนี้ด้วย จึงได้บอกข่าวคราวมาถึง เขาจึงอยากให้พ่อได้เห็นงานที่ทำ ซึ่งตั้งแต่พ่อได้ยินข่าวก็อยากดูเปนกำลังอยู่แล้ว มิสเตอลอเรนต์เซนกงสุลเยเนอราลของเราที่ครีสเตียเนียก็มีหุ้นส่วนอยู่ในนี้ จึงลงมารับด้วยกัน ตั้งแต่พอแรกเข้าโนโตดเดนได้นั่งอธิบายเรื่องราวกันมาตลอดทาง มีแบบอย่างแลรูปมาให้ดูด้วย ถ้าไม่ได้สำรยายกันเสียก่อนเห็นจะยากที่จะเข้าใจได้ มันคล้าย ๆ กันกับโทรเลขไม่มีสาย

ที่จริงเขาได้บอกเชิญไปแต่ก่อนแล้ว โดยทางโทรเลข ให้เราพักอยู่ที่เรือนไดเรกเตอกัมปนี แลว่ามีรถโมเตอร์คาร์ส่องหลัง จะรับไปส่งที่ติโนเซตซึ่งกำหนดไว้ว่าจะเปนที่ค้างคืน แต่พระยาชลยุทธไม่ได้เคยรู้จักกันกับมิสเตอไอเด แลไม่ได้เคยเห็นการที่นั่นว่าอย่างไร จึงเห็นไม่ยังควรจะรับ เตรียมกันไว้ว่าจะไปค้างติโนเซตตามที่กะเดิม เรื่องรถโมเตอร์คาร์ก็กลัวคืนหลุดไม่อาจรับ คิดจะไปรถม้า กะระยะทางว่าจะถึงโนโตดเดนบ่าย ๒ โมง ดูการที่เขาทำแลกินเข้ากลางวันชั่วโมงหนึ่ง เดินทางอีก ๓ ชั่วโมงจะถึงติโนเซตในราวย่ำค่ำ แต่ความคิดนั้นผิดหมดทั้งสิ้น เมื่อพบมิสเตอไอเดเข้าเห็นเปนคนเยนเตอลแมนอย่างผู้ดีมาก เมื่อมาถึงโนโตดเดนก็เร็วไม่ทันถึงบ่าย ๒ โมง ตรงไปที่โฮเตลฟรุไฮมเปนโฮเตลไม้เล็ก เพราะได้จัดการกินเข้ากลางวันไว้ที่นั่น แต่เจ้าของโฮเตลท้นเหลือสติกำลัง พอพ่อไปถึงที่นั่นไม่เปนอารมณ์ จนจะนำเข้าไปในห้องที่จัดไว้ให้นั่งก็นำไม่ถูก พาไถลไถเลนเพริดใหญ่ การที่จะกินเข้าก็เปนประกักประเดิดเหลือเกิน กับเข้ากับปลาทำดี แต่การที่จะเลี้ยงไม่มีสติอารมณ์ ยายแก่คนใช้คนหนึ่งสาวคนหนึ่ง วิ่งเข้าวิ่งออก มือเปล่าออกมาทีหนึ่ง จึงจะมีของออกมา จนนั่งทายกันว่าคราวนี้แกจะออกมามือเปล่าฤาจะมีของ ทายถูกก็ฮาทายผิดก็ฮา จนแกเรี่ยเหลือที่จะเรี่ย ทายไม่น่าจะถูกก็ถูก พระยาชลยุทธหัวเราะจนน้ำตาไหล พวกเราใส่กันงอ ๆ กว่าจะกินแล้วเสร็จเปนบ่าย ๓ โมง

มิสเตอไอเดแลกงสุลเขาชั้นไปกินที่เรือน แล้วมานั่งคอยเราอยู่เปนนาน เราแล้วไม่ได้

ย่าย ๓ โมงเศษจึงได้ไปดูงานที่เขาทำ โรงทำงานนั้นอยู่ริมน้ำ โฮเตลที่เราไปกินเข้าในเข้าไปต้องเดินย้อนกลับ โรงงานนั้นเปนสองส่วน ส่วนหนึ่งเปนงานแรกทำ อีกส่วนหนึ่งเปนงานที่ขยายขึ้นใหม่ยังไม่ได้ลงมือทำ อีกประมาณเดือนเศษจึงจะได้ลงมือ เหตุผลแห่งการที่ทำนั้นดังนี้

เดิมมิสเตอไอเดไปเห็นเขาทำที่อเมริกา เครื่องที่จะใช้กำลังไฟฟ้าเห็นว่าจะใช้การได้สำหรับเมืองนอรเว แต่แรงไฟฟ้าอย่างอเมริกันยังอ่อนไป เขาจึงได้คิดทำขึ้นอย่างใหม่ การที่จะเล่าด้วยเรื่องเครื่องมือสำหรับให้ไฟแรงนี้ จะเขียนลงไปเปนหนังสือยากที่จะเข้าใจ นอกจากที่จะเขียนเปนรูปแบบ รูปแบบทั้งปวงนี้เขาได้พิมพ์ขึ้นไว้เปนสมุดมีแล้ว ได้จดคำอธิบายลงไว้แล้ว รวมใจความว่าอย่างอเมริกันใช้ไฟฟ้าตัวผู้ตัวเมียหมุนให้มากระทบกันเปนประกายแรงไม่พอ เขาจึงได้มาปฤกษากับมิสเตอเยียร์เคแลนด์ คิดขึ้นใหม่ เอาแม่เหล็กเข้าไปรับไว้กลางไฟฟ้าตัวผู้ตัวเมียที่จะมากระทบกัน ด้วยแรงกระทบนั้นจึงทำให้เปลวเวียนรอย ไอร้อนแรงขึ้นในหม้อไฟฟ้านั้น มีแรงร้อนได้ถึง ๒๕๐๐ ดีกรีเซนติเกรด คิดเปนฟาเรนไฮต์ ๔๕๓๒ ดีกรี มีศิลาเจาะปรุยังอยู่สองข้าง ก่ออิฐเปนช่องให้ลมเดิน เมื่อลมเดินเข้าไปในท่อนั้น แล้วไปผ่านไฟฟ้า ในลมมีธาตุออกซิเยนแลไนโตรเยน แลเมื่อถูกไฟฟ้าเผาแรงเช่นนั้น ออกจากหม้อไฟกลายเปนแคส ลมหมดไป คงเหลือแต่ออกซิเยนแลไนโตรเยน มีท่อให้แคสนั้นมาขังอยู่ในหม้อเหล็กประมาณสักห้านาทีแล้วจึงปล่อยแคสนั้นมาลงในปล่อง ที่ก่อด้วยศิลาแผ่นใหญ่หนา กว้างประมาณ ๘ ศอกสูง ๗ วา ๘ วา ในปล่องนั้นบรรจุศิลาที่เรียกว่าควอร์ตส์ คือหินฟันม้าอย่างแข็งลงไว้เต็มทั้งปล่อง ปล่องนี้มีหลายปล่องตั้งเรียง ๆ กันไป เขียดแคสให้มากระทบกับท่อน้ำซึ่งมาอีกทางหนึ่ง ตกลงไปในปล่อง ที่เอาศิลาใส่ไว้ในปล่องนั้น เพื่อจะให้แคสแล

น้ำต้องเดินดดไปดดมาให้มาก เมื่อเต็มปล่องนี้แล้วสูบลงปล่องอื่นต่อไปจนถึงปล่องที่สุด ตั้งแต่น้ำกระทบกับแคสเข้าก็กลายเปนไนตริกแอซิด เมื่อเปลี่ยนไปจนถึงปล่องที่สุดก็เปนอย่างแรงกว่าข้างต้น

ได้ไนตริกแอซิดเช่นนี้แล้ว เวลานี้เขาใช้ไปทำการได้สามอย่างคือ

๑ ไขน้ำนั้นไปลงในอ่างศิลาทั้งแท่ง ซึ่งบรรจุศิลาปูนลงไว้ในนั้น ศิลาปูนนั้นละลาย เหตุด้วยแคสนั้นร้อน เมื่อเวลาออกจากเตาที่เผาถึง ๗๐๐ ดีกรีเซนติเกรด เปน ๑๒๙๒ ดีกรีฟาเรนไฮต์ กลายเปนคันเซียมไนเตรต แล้วจึงไขปูนนั้นไปเข้าในหม้อให้แห้งตกออกมาเปนปูนหยาบหยาบสีนวล ปูนนี้ใช้เปนยุ้ย สำหรับโรยในพื้นแผ่นดินปลูกพืชพรรณต่าง ๆ งาม เหมือนอย่างกับดินประสิวที่เกิดเองโดยธรรมดาที่เมืองชิลี แต่เพราะเหตุที่ใช้แรงน้ำ แลใช้ไฟแรง แต่ไม่ต้องมีคนรักษาพยาบาลไฟฟ้าเหมือนอย่างอเมริกา ด้วยไฟนั้นตั้งคงที่ไม่ได้หมุน จึงไม่ใคร่เสีย ด้วยเหตุที่ทำการได้ถูกเช่นนี้เปนต้น ราคาจึงได้น้อยกว่าดินประสิวที่เกิดเองโดยธรรมดาที่เมืองชิลีที่ขายอยู่ในเวลานี้ ราคาตันหนึ่ง ๑๗๐ โครน ราว ๑๔๐ บาท ฤๅกิโลแกรมละ ๑๗ เออร์ ราว ๑๔ สตางค์ ยุ้ยดินประสิวที่ชิลีราคากิโกแกรมละ ๒๐ เออร์ ราว ๑๖ สตางค์ครึ่ง

๒ ผสมกับโซดา ใช้สำหรับทำสีต่าง ๆ

๓ ผสมกับกลิสรินแลเยเลติน ทำให้เหนียวแลแข็งเปนแผ่น สำหรับทำดินปืนไม่มีควัน

แต่สองอย่างข้างหลังนี้ยังไม่ได้ออกจำหน่าย เมื่อขยับตัวในตริกแอซิดได้เช่นนี้แล้ว ยังอาจจะนำไปทำการอื่น ๆ ได้อีกหลายอย่าง

ความคิดที่ทำการขยับอาตุในลมเช่นนี้ พึ่งเกิดขึ้นในห้าปีนี้เอง พึ่งได้ลงมือทำ

การโรงเล็กได้สองปีมาแล้ว ทำได้อยู่วันละ ๕ ตัน นับว่าเป็นการที่ทดลองสำเร็จได้ดีแล้ว เขาจึงได้เริ่มที่จะคิดทำการให้ใหญ่ขึ้นไปอีก

ข้อสำคัญที่จะทำการให้สำเร็จนั้น ก็ด้วยเรื่องแรงที่สำหรับจะหมุนไฟฟ้า ถ้าหากว่าจะใช้สตีมเป็นเครื่องหมุนจะเปลืองโสหุ้ยราคาแพงมาก จึงได้คิดใช้แรงน้ำซึ่งเป็นการเหมาะแก่ประเทศนี้ เหตุด้วยน้ำพุในประเทศนี้มีผู้ประมาณว่ามีกำลังที่จะใช้หมุนเครื่องจักรได้ถึง๘๐ล้านแรงม้า ถึงว่าการที่เห็นว่าจะใช้น้ำเป็นกำลังได้ด้วยราคาถูกเช่นนี้ก็ยังต้องการทุนเป็นอันมากที่จะทำการยืดทดน้ำลงในท่อสำหรับหมุนเครื่องจักร ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปข้างน่า เพราะฉนั้นจึงได้ตั้งกัมปนีขึ้นเป็นกัมปนีใหญ่ แต่ถ้าจะตั้งแต่เฉภาะทุนของเมืองนอรเวเองไม่มีเงินพอ ต้องอาไศรยทุนต่างประเทศ เช่นอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน เดนมาร์ก แลสวิเดน ทุนของกัมปนีนี้ที่ได้ตั้งขึ้นไว้แล้วถึงห้าสิบล้านโครน แต่ในสตอตติงเป็นที่รังเกียจกันมาก เรื่องทุนต่างประเทศมาลงอยู่ในเมืองมาก จึงไม่อยากจะให้อนุญาตให้ผู้ใดซื้อแลทำการในน้ำตกน้ำพุต่อไปอีกโดยเร็ว แต่กัมปนีนี้ได้ตั้งเสียแต่ก่อนรู้ตัว แต่อย่างนั้นก็ยังเป็นที่ขัดขวางกันอยู่มาก ความขัดขวางของประเทศนี้ก็ชอบกล ด้วยประเพณีเมืองน้ำตกน้ำพุแม่น้ำลำธาร ไม่ได้เป็นของรัฐบาล เป็นทีมเจ้าของทั้งนั้น ถ้าผู้ใดมีที่อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำแห่งหนึ่ง ได้เป็นเจ้าของแม่น้ำนั้นกึ่งหนึ่ง ถ้าหากว่ามีที่สองข้าง แม่น้ำนั้นเป็นทรัพย์สมบัติของผู้เป็นเจ้าของที่สองข้าง รัฐบาลอยากจะถือเอาอำนาจเป็นเจ้าของ ห้ามไม่ให้ซื้อขายน้ำตกน้ำพุนี้ก็ไม่สำเร็จ สตอตติงก็ยับคั่นเกาวแมนต์ไม่อยากจะให้อนุญาต เป็นความลำบากของรัฐบาลในเรื่องนี้มาก ส่วนกัมปนีนี้ได้ซื้อน้ำตกไว้เสียหลายแห่ง ตั้งแต่ยังไม่ทันรู้กัน ซื้อได้ด้วยราคาถูก เพราะเหตุที่แถบนี้ แต่ก่อนเกิดโรคห่าเรียกว่าไข้ดำคนทิ้งภูมลำเนาไปเมืองอเมริกาเสียมาก น้ำตกที่เป็นของกัมปนีนี้ คิดเป็นจำนวนแรงม้าโรงเล็ก ๓๐๐๐ โรงที่ทำใหม่ยังไม่แล้วนี้ ๔๐๐๐๐ จะขึ้นได้ถึง ๖๐๐๐๐

ที่รูคานสองแสนห้าหมื่น ที่วามานหกหมื่นถึงเจ็ดหมื่น เยยเลฟอสห้าหมื่น โรงเล็กกับโรงใหม่ตั้งอยู่ที่โนโตดเดนแห่งเดียวกัน แต่อีก ๓ แห่งนั้นแยกโรงตั้ง ทำการอย่างเดียวกันทั้งสามแห่ง จึงเป็นงานที่กัมปนีนั้นทำอยู่ถึงสี่ตำบล

ครานั้นจะว่าด้วยวิธีนำน้ำมาใช้เป็นแรงหมุนเครื่องไฟฟ้าได้อย่างไร เมื่อเวลาดูที่โรงทำงานริมน้ำแล้วขึ้นมาพักบนเรือนไดเรกเตอ เวลา ๔ โมงเศษแล้ว ถ้าจะไปดิโนเซตด้วยรถม้า ทาง ๔ ชั่วโมง เขาว่าหนทางไม่ดี ถ้าจะไปด้วยรถโมเตอร์คาร์เป็นเวลาชั่วโมงครึ่ง มีรถโมเตอร์คาร์แต่สองหลัง ไม่พอที่จะไปด้วยกันหมด เข้าของก็จะเอาไปไม่ได้ เขายอกว่าโฮเตลที่ดิโนเซตเลวเต็มทีด้วย ชักชวนให้อยู่ที่นี่ ซึ่งเป็นที่สบายมาก แต่ที่เป็นข้อสำคัญนั้น ไม่ได้เห็นเขาทำการที่ใช้แรงน้ำเป็นอันได้ดูแต่ครึ่ง ๆ กลาง ๆ จึงตกลงเป็นอยู่ แบ่งให้หม่อมนเรนทร์ เสมอใจ มิสเตออาลเบอสแลหมอพีสเตอ กับเข้าของล่วงน่าไปก่อน แบ่งไว้แต่เสื้อผ้าที่สำหรับใช้ติดตัว อยู่แต่ชายสองคน กับกรมสมมต พระยาชลยุทธ พระยาบุรุษ หลวงฤทธิ์

ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงเศษได้ขึ้นรถโมเตอร์คาร์เป็นรถเมอเซเดทั้งสองหลัง ใหญ่กว่าของเราที่มี ไปดูที่ใช้น้ำทำแรงไฟฟ้า ที่ซึ่งจะใช้น้ำเช่นนั้นต้องเลือกภูมิประเทศให้มีที่ขังน้ำได้มาก เป็นทเลสาย ต้องก่อทำนบกั้นให้สูงขึ้นกว่าพื้นน้ำเดิมตามที่จะทำได้ ตั้งสองเมเตอขึ้นไป ฤาถ้าจะขุดรุ่งได้ต้องขุดรุ่งลงไปให้ลึก สุดแต่ให้น้ำขังได้มากที่สุดก็ได้แรงม้ามากขึ้น ที่ขังน้ำในสายน้ำตกจากรูคานี้ เขาได้ทำเป็นสามตอน ตอนล่างเรียกยินตาคัลส์วันเดต เป็นทเลสายแลทำนบที่พอไปดูวันนี้ ถัดขึ้นไปมีอีกตอนหนึ่งที่ดิโนเซต ทเลสายนั้นเรียกว่า ทินเซอ ก่อทำนบกั้นขังน้ำ ให้น้ำมากขึ้นได้ถึงสองร้อยล้านคิวบิกเมเตอ อีกทเลสายหนึ่งเป็นที่สาม อยู่เหนือน้ำตกรูคานี้เรียกว่า มเยอสวันเดต ขังน้ำขึ้นได้มากกว่าปรกติ ได้หกร้อยล้านคิวบิกเมเตอ นี่นับเป็นกำลังที่จะใช้ต่างสตีม ส่วนยินตาคัลส์วันเดตที่พอไปดูนั้น ไม่ใช่

ที่ซึ่งจะขังน้ำให้ได้มากขึ้นเท่าใดนัก แต่เป็นที่ซึ่งจะเบี่ยงน้ำให้ไปลงในเครื่องทำแรงไฟฟ้า ที่นั่นมีน้ำตกใหญ่สูงมากลำธารลึก จึงเป็นที่เหมาะที่จะทำการ ลงทำนบกั้นน้ำตกนั้นเสียทีเดียว เจาะปล่องศิลาใต้น้ำเดินลงไปทางอื่นต่างหาก ที่ปลายปล่องศิลานั้นจึงต่อท่อเหล็กใหญ่ให้น้ำตกตรงลงไป ไม่ใช่ไหลเท ๆ เหตุว่าน้ำไหลเท ๆ แรงน้อยไป ตรงปากปล่องนั้นขุดลงไปในศิลา ตั้งจังหัน ฤาหัดที่สำหรับจะให้น้ำลงไปกระทบ มีเครื่องหมุนถึงโมเตอไฟฟ้าข้างบนทุก ๆ โมเตอ ถ้าหากว่าเวลาจะหยุดเครื่องจักร ปิดปล่องที่ไขน้ำลงเสีย น้ำก็ย่อลงมาตกทางปากทำนบเป็นน้ำพุอันใหญ่ไหลตกลงทางลำธารเดิม กระทำให้น้ำอยู่ในอำนาจด้วยประการฉะนี้ ส่วนไม้ที่เคยล่องตามลำน้ำอยู่แต่ก่อนนั้น ต้องมาลงทางหลังน้ำพุ ครั้นเมื่อกั้นทำนบปิดน้ำพุเสียเช่นนี้แล้ว จึงต้องขุดรางแคบพอจุไม้ต้นเดียว น้ำลึกแต่พอไม้ที่จะลอยไม่ครอบพื้นได้ ทอดระดับให้รางน้ำเทลงไปหาลำน้ำตอนล่างพอได้ระดับ คราวนี้พอให้ล่องมาคัดส่งเข้าปากรางปล่อยให้ลอยไหลลงไปเอง ไม่ต้องทำอะไร ล่องไม้อย่างใหม่นี้ ไม้ไม่มีอันตรายเลย ดีกว่าล่องอย่างเก่าซึ่งปล่อยให้ไหลตกลงไปตามน้ำพุ ฟากแตกหักเสียมาก เพราะฉะนั้นการล่องไม้อย่างใหม่รักษาประโยชน์ที่จะให้เสียไปด้วยไม้แตกเยินหักไม่มีต่อไปอีกนั้น ก็พลอยได้ประโยชน์ขึ้นอีกเป็นอันมาก

ส่วนที่จะทำโรงตั้งเครื่องแรงไฟฟ้า สำหรับให้น้ำไปหมุนนั้นจำเป็นจะต้องตั้งในที่ต่ำได้มากที่สุดยิ่งดี น้ำยิ่งมีแรงมากขึ้น ที่ซึ่งได้ตั้งโรงเดี๋ยวนี้ อยู่ในลำธารลึกลงไปกว่าหลังทำนบกว่าเส้น เมื่อเวลายังไม่ได้ขึ้นทำนบ ที่แห่งนั้นเป็นที่น้ำท่วมในการที่จะทำรากที่ตั้งเครื่องโมเตอไฟฟ้า จำต้องต่อคลองด้วยไม้ ถ้าจะเรียกว่ารางก็โตเกินราง เท่าคลองขนาดสามวา ลึกพอกันกับที่จะรับสายน้ำได้ ตั้งแต่ที่น้ำตกไปจนสุดเขตรที่จะทำการก่อสร้าง ที่สุดเขตรนั้นตั้งทำนบกั้นเสีย ปล่อยให้น้ำไหลไปทางรางตกนอกทำนบ แล้วจึงทำรากโรงแรงไฟฟ้านั้น การทำรากนี้จำจะต้อง

ทำให้สำเร็จในฤดูแล้งจนสูงพ้นสายน้ำไหล ถ้าหากว่าช้าไปจนถึงเวลาสโนละลาย น้ำตกลงมามาก ลำรางที่ทำนั้นทานน้ำไม่ไหวฤารับน้ำไม่พอ เมื่อได้ก่อรากสำเร็จแล้ว ถึงน้ำจะมากก็ไม่ขัดข้องอันใดในการที่จะก่อสร้างต่อไปอีก เพราะเหตุที่รากฐานชั้นต่ำนั้นเป็นเขื่อนอย่างแน่นหนาที่จะกันน้ำได้ การที่เขาทำนั้นจวนจะสำเร็จแล้ว ได้เบิดลองแรงจังหันหมุนเครื่องจักร์ใช้ได้เป็นที่เรียบร้อย ขอให้เข้าใจว่าที่เล่ามาเดียวนี้ ถึงเรื่องทำการที่ฮินเตอดาลสวันเดต ซึ่งเป็นแรงไฟฟ้าสำหรับจะไปใช้โรงใหม่ที่ยังทำไม่แล้ว ส่วนโรงเก่านั้นเขาได้ใช้แรงน้ำจากท่อนเป็นการทดลอง ส่วนทเลสายที่นเซอทำนยคันที่ ๒ นั้น ไม่ได้ตั้งเครื่องจักร์ทำการไฟฟ้า เป็นแต่ที่ขังน้ำไว้ สำหรับจะเบิดลงไปช่วยแรงที่ฮินเตอดาลส์ ในเวลาแล้งที่น้ำน้อย แต่ส่วนมเยอสวันเดตตอนเหนือรูกันนั้น เขาจะตั้งโรงไฟฟ้าทำการเหมือนข้างล่างอีกตำบลหนึ่งต่างหาก อันจะได้กล่าวเกี่ยวแก่เรื่องรถไฟต่อไปข้างน่า

ส่วนไฟฟ้าที่ทำในโรงฮินเตอดาลสนั้น เขาน้ำแรงลงไปใช้ที่โรงงานโนโตดเดนด้วยสายลวดอย่างเดียวกันกับสายโทรเลข แต่เพราะเหตุที่ต้องใช้กำลังไฟฟ้ามาก จึงต้องถางป่ากว้างประมาณสักสิบห้าวา เป็นทางตรงลงไปแต่ฮิลเตอดาลสจนถึงโนโตดเดน ยักเสาเรียงกันสามต้น คือ เป็นสามแถว เสาต้นหนึ่งมีสายลวดหกสาย จึงรวมเป็นกำลังไฟฟ้าที่นำลงไปจากฮินเตอดาลส ๑๘ สาย ใช้ในเครื่องโรงที่ทำขึ้นใหม่ เขายังมีความคิดต่อไปว่า สืบไปภายน่าบางทีจะไม่ต้องใช้สายลวดจะใช้วิธีอย่างไวร์เลสเตเลกราฟีนั้นได้

ส่วนที่เหนือรูกัน เป็นระยะทางไกลมาก แลแรงม้าก็มีมาก เขาจึงคิดตั้งโรงทำต่างหาก การที่จะตั้งโรงทำขึ้นในที่ดอนดังนั้น ก็เป็นความลำยากตกอยู่แก่เรื่องที่จะขนของที่ทำได้ลงไปจำหน่าย เพราะตำบลรูกันนั้นอยู่ในสูนย์กลางทางที่จะไปข้างตวันตกตวันออกแลทิศใต้ ถึงทเลเท่ากันทั้งสามทิศ จึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องใช้

รถไฟ เวลานี้กำลังได้ลงมือทำการรถไฟอยู่ คิดจะทำตั้งแต่โนโตดเดนขึ้นไปถึงติโนเซต ในการที่จะข้ามทเลสายตินเซอ จะใช้เรือรับรถไฟทั้งพวง อย่างเช่นที่เดนมาร์ก แล้วทำรถไฟตั้งแต่ฟาเคอสตรันด์ ฝั่งทเลสายข้างบนไปจนถึงรูกัน บรรทุกของจากที่นั้นลงมาถึงโนโตดเดนได้ทีเดียว การที่จะทำรถไฟนี้เปนกัมปนีหนึ่งต่างหาก แต่มีประโยชน์เกี่ยวถึงกัน มิสเตอไอเดเปนไดเรกเตอทั้งสองกัมปนี แลการที่จะขออนุญาตต่อรัฐยาลก็เปนความลำยากอยู่บ้าง ด้วยกลัวพวกสตอตติงที่เปนออปโปซิชั่นจะขัดขวาง แต่เดิมมาไม่มีกฎหมายห้ามปราม ถ้าผู้ใดเปนเจ้าของที่ดินอาจจะสร้างรถไฟในที่ดินของตัวไม่ต้องขออนุญาตรัฐยาล กัมปนีนั้นจึงได้ซื้อที่ดินไว้แล้วเสร็จตลอดทาง หมายจะใช้กฎหมายเดิมนั้น แต่การซื้อที่ดินนั้นมียากอยู่บ้าง ที่หลวงที่รัฐยาลเปนไม่มีเลย เปนที่มีเจ้าของทั้งนั้น ตระกูลโนบลิตได้เลิกแล้วก็จริง แต่ผู้ที่มีตระกูลมาแต่เดิมได้เปนเจ้าของที่นั้นอยู่โดยมาก ไม่ใช่เปนคนขัดสนไม่ยอมขายที่ดิน ต้องว่าเช่ากันไม่มีกำหนดก็มีโดยมาก ซื้อได้เปนสิทธิก็มาก แต่ไม่มีราคาเท่าใด เช่าก็เช่าถูก ๆ ซื้อก็ซื้อถูกๆ สตอตติงไหวในการเรื่องนี้ได้ตั้งกฎหมายห้ามไม่ให้ผู้ใดสร้างรถไฟ เมื่อไม่ได้อนุญาตรัฐยาลก่อน จึงต้องขออนุญาต เขาพึ่งได้รับอนุญาตสองสามวันนี้เอง แต่ทางรถไฟได้ลงมือทำเสียก่อนแล้ว เหตุด้วยว่าเสนายดีว่าคงจะได้ดอก ให้ลงมือทำไปก่อนเถิด จึงได้ลงมือทำ เขากำหนดจะให้การรถไฟนี้แล้วเสร็จในปีครึ่ง เพราะฉนั้นต่อไปภายน่าอีกสักสองปี ผู้ใดจะขึ้นไปที่รูกันโฟส จะไม่ต้องเดินทางลำยากอย่างพ่อมา แต่จะไม่ได้เห็นรูกันโฟสที่ตกโดยธรรมดาเอง จะกลายเปนเห็นน้ำพุที่เขาทำให้ตก

ว่าด้วยเรื่องรถไฟนี้แล้ว มีเรื่องที่น่าคิดอยู่อีกเรื่องหนึ่ง ที่รูกันโฟส มีฤดูสปริงอยู่เดือนหนึ่ง ซัมเมออยู่เดือนหนึ่ง นอกนั้นก็เปนฤดูออตัมแลฤดูหนาว ในทเลสายทั้งปวงน้ำแข็งหนาทั่วไป เมื่อน้ำแข็งเสียเช่นนั้นจะได้น้ำที่ไหนมาใช้หมุนเครื่อง

ไฟฟ้า แลเรือจะเดินอย่างไร อธิบายข้อต้นว่าน้ำแข็งนั้นแข็งแต่ข้างบน ข้างล่างคงอุ่นอยู่ ๔ ดีกรีเซนติเกรดเสมอ ท่อที่ไขน้ำลงไปเข้าจังหันหมุนจักร์อยู่ต่ำ น้ำไม่มีเวลาจะแข็งคงทำงานได้ตลอดปี ส่วนทางเรือเดินนั้น เขามีเครื่องตัดน้ำแข็ง ยกขึ้นมาเป็นก้อน ๆ เปิดเป็นคลอง ให้เรือเดินได้ตลอดฤดู เพราะเหตุว่าการตัดน้ำแข็งเช่นนี้ ในนอรเวได้ทำกันเป็นการใหญ่อยู่แล้ว ถึงยี่ตัดน้ำแข็งเป็นแท่งโต ๆ เป็นสินค้าส่งไปยังประเทศยุโรปตอนกลางแลตอนข้างใต้เป็นละมากมายนัก ที่ท้ายลเยรวิกที่เรือจอดมีโรงโต ๆ เป็นที่สำหรับไว้ก้อนน้ำแข็ง ซึ่งจะบรรทุกลงเรือกำปั่น มีตพานไม้ยาว ๆ ขึ้นไปหาภูเขา ซึ่งสำหรับจะเลื่อนแท่งน้ำแข็งนั้นลงไปยังที่เก็บ เพราะฉนั้นการเดินเรือในเวลาน้ำแข็งจึงไม่เป็นอัศจรรย์อันใดแก่เขา

ยังนี้จะว่าด้วยการที่ได้ไปเห็นเวลาทำงานนั้น เขาเปิดเตาที่เผาลมอากาศให้ดู แลเห็นดวงไฟตัวเหล็กตัวผู้ตัวเมียของไฟฟ้านั้น อย่าได้เข้าใจว่าเป็นลวดเล็ก ๆ โตเท่าราวม่าน งออย่างลวดไฟฟ้า เข้าไปจดกันอยู่มีระหว่างห่างสักนิ้วหนึ่ง มีแม่เหล็กล่ออยู่ตรงระหว่างนิ้วหนึ่งนั้น แสงไฟเดินเวียนไปเวียนมารอย กลายเป็นดวงกลมวัดสูนย์ใส้ของเปลวนั้นถึง ๙๐ เซนติเมเตอ ดูเหมือนกับดวงพระอาทิตย์แต่เป็นสีขาว มีรัศมีออกอย่างเดียวกันด้วยความสามารถแห่งความร้อน คาลเซียมในเตรตนั้นมีสีเหลืองอ่อน เมื่อดัดแห้งเข้าแล้ว เป็นปูนที่มีสีเหลือง ๆ เว้นแต่ที่มาประสมกับโซดาเป็นสีขาวบริสุทธิ์ การที่ทำใช้คนน้อยเป็นที่สุด เมื่อแรกลงมือทำเขาต้องใช้นายงานสามคน ลูกมือสามคน ที่หลังค่อยลดลง ๆ จนเดี๋ยวนี้ นายงานคนเดียวดูได้ตลอดทุกเตา ยังมีเวลาว่างอาจที่จะทำการอื่นได้ เพราะเหตุที่เครื่องที่ทำนั้น มันเดินไปโดยลำพังตัวของมันเอง ไม่ต้องบริหารรักษา ตลอดจนเวลาเป็นแคส ไปลงในปล่อง ไปลงในศิลาปูน มันไปกันเงียบ ๆ ไม่มีใครต้องทำอะไร คนที่ทำงานแลเห็นอยู่มากในเวลานี้เป็นคนทำงานโรงใหม่ซึ่งยังไม่แล้ว

เท่านั้น โรงเก่าทำใช้มาได้สองปีแล้ว โรงใหม่ทำมาได้ปีหนึ่ง จะแล้วในเดือนกันยายน โรงที่รูกันอีกสามปีจะแล้ว โรงที่วามาแลยรอยเอฟฟอสกำลังทำอยู่ รวมทุกแห่งจะได้คาลเซียมไนเตรตปีละแสนแปดหมื่นตัน วิธีจะใช้คาลเซียมไนเตรตซึ่งเขาเรียกว่า เฟอติไลเซอ มีส่วนดังนี้ คือ ในที่แผ่นดินพันเมเตอสี่เหลี่ยม ใช้ยี่สิบห้ากิโลแกรม จะโรยในที่แผ่นดินก่อนแล้วจึงปลูกพืชพรรณก็ได้ ฤๅปลูกแล้วโรยภายหลังก็ได้ อย่างเช่นต้นกุหลาบถ้าโรยปุ๋ยนี้แล้วให้ดอกงามดีมาก

ทางที่จะไปทเลสายที่ขังน้ำชั้นต้นอินเตอคาลส์นั้นไปขนไหล่เขาเลียบไปข้างฝั่งซ้าย ระยะทางไกลจากฟายริกที่ทำงานอยู่ แต่ไปด้วยโมเตอร์คาร์ก็ไม่สู้ช้านัก ทั้งไปทั้งมาแลดูงานด้วย ประมาณสักชั่วโมงหนึ่ง แต่รถโมเตอร์คาร์ช่างทำอันตรายแก่รถม้ามากเสียจริง ๆ ไม่ได้ใช้ยิบแตรฤๅสั่นกริ่ง ใช้แตรเป่าอย่างเอมเปอเรอเยอรมันมีสองเสียงตู้ตู่ แต่พอรถได้ยินเสียงแต่ไกลต้องหยุด คนขนรถต้องลงหมดโดยมากต้องพารถนั้นลากเข้าข่า ถ้าอยู่ในทางม้าก็กระโดดโลดเต้นไป แต่ที่แท้เมื่อสังเกตดูเหมือนคนตกใจก่อนม้า พอเห็นม้าสตุ้ง ก็รีบร้องจะให้ม้านิ่งฉุดดึงยังเหี่ยนเฉี่ยนดีโดยไม่มีมูล ม้าก็ยิ่งตกใจใหญ่ เปนเช่นนั้นโดยมาก เพราะฉนั้นรถโมเตอร์คาร์ไม่กล้าเดินเร็วกว่ารถม้าเท่าใด พ่อจึงได้เลยหายกลัวขาหลุด รถนั้นผ่านเปาเวอสเตชั่นไปคนละฟาก ต่อไปก็ลงที่ต่ำ คือรถับน้ำในทเลสายอินเตอร์คาลส์จึงมีทพานข้ามลำธารไปเดินเลียบตามเชิงเขา เมื่อเวลาข้ามทพานนั้นใกล้น้ำตก ซึ่งเขาเบี่ยงลงมาตามปากทำนบ กระทบศิลาเปนฝอยพลุ่งขึ้น เย็นเหมือนน้ำฝน แลมีรุ้งกินน้ำที่ตรงน้ำตกนั้น เรายืนดูอยู่ได้ห่างสักสิบวาเท่านั้น เรืองเห็นรุ้งใกล้ๆนั้น พ่อได้เห็นหลายหน เมื่อเวลาขึ้นรถไปใกล้ ๆ ลำธาร แต่ไม่ได้ลงในจดหมายรายวัน เพราะสีไม่ใคร่บริบูรณ์อ่อนไป วันนี้สีบริบูรณ์เต็มที่ ไม่ใช่เปนหมูเปนอันขาด คือ

แสงแดดฉายกับไอน้ำเท่านั้น การที่จะเที่ยวเดินดูที่ทำงานนี้อยู่ข้างจะน่ากลัวอันตรายอยู่บ้าง เพราะต้องเดินในหลังกำแพงแคบๆ พื้นล่างลึกเต็มที กลับมาย่ำค่ำครึ่งพักที่เรือนไดเรกเตอร์กัมปนี

เรือนหลังนี้ทำด้วยไม้ล้วน ก่อศิลาแต่ฐานชั้นล่าง ใช้เสาแลตัวไม้สลักลวดลายอย่างนอรวิเยียน ตลอดจนเครื่องเฟอนิเชอก็ทำสำหรับเรือนนั้น มีห้องนอนที่เหลือจากเขาอยู่มาก พอพวกเราอยู่ ห้องนอนพ่อสยายคืนนัก เรือนนั้นสร้างอยู่บนเนินเฉภาะตรงช่องทเลสาย แลเห็นภูมิประเทศทั้งน้ำทั้งบกไกลงามดีมาก เขาหยุดงานที่ดังโครมครามให้ในเวลากลางคืนด้วย เวลากินเข้ามีอินยิเนียหนุ่ม ๆ ที่ทำงานในกัมปนี้สามสี่คน แลมีอินยิเนียรถไฟเปนผู้ใหญ่ชาวสวีดคนหนึ่งมานั่งโต๊ะด้วย รู้สึกคุ้นเคยสยายดี

คืนที่ ๑๒๖

รูกันฟอส

วันอังคารที่ ๓๐ กรกฎาคม

วันนี้ตั้งแต่เช้ามาก็ฝนตก อากาศมืดมัวเปนหมอกไม่ได้เรื่องใหญ่ หวังใจกันอยู่เสมอว่าจะเลิก แต่เปล่ากินเข้าแล้วเขาขอให้นั่งถ่ายรูปที่น่าเรือนทั้งกำลังฝนรั้งรอกันอยู่จนกระทั่งสามโมงเศษจึงได้ออกจากที่บ้านนั้นมาด้วยรถโมเตอร์คาร์ อากาศอยู่ข้างจะหนาว เสื้อของพ่อไม่พอ มิสเตอไอเดจึงเอาเสื้อของเขาให้สวมชั้นนอกอีกชั้นหนึ่ง พอดี หิ้บผ้าเขามีที่สำหรับวางข้างท้ายรถ แล้วผูกไว้เสียให้แน่น ลงทางล่างเลียบตามฝั่งทเลสายอินเตอร์คาลส์ มีไม้ที่ล่องลงมาจอดเปนแพเต็มไป ทางที่มานั้นไม่เปนเขาสูง เปนลูกเนินมีนาข้าไม้สันมาตลอดทาง แต่บ้านเรือนห่าง ๆ

เวลา ๕ โมงครึ่งถึงตีนช่อซึ่งมีทำนบขังน้ำไว้ช่วยแรงข้างล่างซึ่งได้กล่าวมาแล้ว เป็นระยะทาง ๓๓ กิโลเมเตอ เดิมเขาว่ารถโมเตอร์คาร์เดินชั่วโมงครึ่ง แต่ดูกว่านั้นเป็นอันมาก ด้วยหนทางประกักประเคิดเต็มที ทางเดิมคดไปคดมาเลี่ยงย่ายขึ้นไปขนชายเขาแล้วกลับลงที่ต่ำ ลางทีพอขึ้นไปถึงข้างบนก็กลับลงทันที ลงชัน ๆ แลทางเองก็อยู่ข้างโทรมมาก น้ำขังเป็นแห่ง ๆ กำลังซ่อมอยู่ก็มี รัฐบาลเห็นทางเก่าไม่ดีจึงได้คิดจะตัดใหม่ แต่กำหนดผ่อนใช้เงิน ๗ ปี จึงจะแล้ว กัมปนีต้องการหนทางที่จะได้ขนเข้าของ จึงยอมออกเงินรองให้รัฐบาลทำ ให้แล้วสำเร็จในคราวเดียว ได้ตัดทางใหม่ไปในทางราย ๆ แลหาทางตรงที่สุดซึ่งจะตรงได้ งานที่ทำยังพังเริ่มตั้งขอบถนนก็มี ได้ถมศิลาก้อนใหญ่ไว้แล้วก็มี กรุยไว้ยังไม่ได้ตัดก็มี เพราะฉนั้นการที่เดินทางวันนี้ ต้องไปทางเก่าข้างทางใหม่บ้าง ทางใหม่ที่ยังไม่แล้วบ้าง ทางใหม่ที่แล้วสำเร็จมีแปดกิโลเมเตอเท่านั้น ตอนเมื่อจวนจะถึงตีนช่อขึ้นเขาโก่งขึ้นโก่งลงราวกับทางสวิสซแยก นับว่าเป็นทางยากลำบากเต็มที แต่ข้าไม่สันงามบริบูรณ์มากในแถบนี้ จนกระทั่งถึงตีนช่อ ที่ตีนช่อนี้มีโฮเตลหลังหนึ่ง ได้หยุดพักครู่หนึ่งพบพวกที่มาคอยอยู่ แล้วลงเรือ เรือเล็กกว่าที่ขึ้นมาตอนแรกมาก ไม่มีห้องขนาดพ้ำ ต้องลงไปนั่งอยู่ในท้องเรือเพราะฝนตกไม่หยุด ข้างบนออกเปียก ๆ ทางในทเลสาบตีนช่อนี้ถึง ๔๒ กิโลเมเตอ เป็นทเลสาบอย่างแคบแต่ยาว จนเวลาบ่าย ๓ โมงจึงถึงฟาเคอสตรันด์ ซึ่งเป็นท่าขึ้นบกมีโฮเตลเรียกชื่ออย่างเดียวกัน เป็นโฮเตลที่หยุดพักกินกลางวัน โฮเตลนี้ร่องแร่งเต็มที ออกจะหิว ๆ ไปด้วยกันทั้งนั้น ข้อต้นไม่มีขนมขบฉัน มีแต่ขนมปังแห้งเป็นเข้าเกรียบฤาเข้าตังทั้งอย่างสวิดิชแลอย่างนอรวิเยียน ตั้งต้นก็มีเนื้อวัวมา ก็ต่างคนต่างกินพอประมาณ คือคนละชิ้น คราวนี้ลูกเมลันมา เชื่อใจอยู่ด้วยกันหมด ว่าเมลันนี้ เขาเอาคั่นกับเข้าต่าง ๆ ลางทีก็ขึ้นต้น ลางทีก็นำไก่ฤาเป็ดโรนกเน่า นึกว่าคงจะมีอะไรมาอีก

นั่งคอยอยู่ประเดี๋ยวกลายเป็นกลัวยก็เอะใจกัน ประเดี๋ยวสัปรดของที่มาแต่เซาท
อเมริกา ก็ยิ่งหนักใจหนักขึ้น. จึงเกิดถามว่ามีอะไรอีก เจ้าของโฮเตลดีแคลร์ว่า
หมดเท่านั้น ต่างคนต่างตกใจ กินไม่อิ่มด้วยกันทุกคน มิสเตอไอเดเรียกเจ้าของ
โฮเตลมา ขอให้ไปทำไข่เจียว ตอบว่าไข่ไม่มี คราวนี้ขอเนย ออกอึง ๆ ตกลงใจ
กันว่าไม่ได้ คราวนี้ใครมีวิชาที่จะกินได้อย่างไรก็กิน บางคนก็เข้าตังกัยแตงกวายำ
บางคนก็เข้าตังกัยผักดองจิ้มเกลือ บางคนก็เข้าตังกัยลูกไม้ต้ม ในที่สุดก็กลัวย
ช่วยแรงเข้าไป จนลงปลายเมื่อจวนจะอิ่มกันหมดจึงได้เนยมา ซ้ำเนยอีกก็พออิ่ม
พอใช้ ครั้นกินเข้าแล้วจัดการขึ้นรถที่จะไปต่อไปอีก รถนั้นรูปร่างมันพิกุกกึกกือ
ข้างล่างออกจะเป็นรถวิกตอเรีย แต่ประทุนไม่ง้ำไปข้างน่า ตั้งตรงขึ้นไปเฉย ๆ
คราวนี้ต่อกรอยหลังคาออกไปทำนองรถเก๋ง มีกระจกข้างละสองบาน แต่ด้านน่า
ตรงหลังสารถีกรุด้วยกระจกฝ้า เมื่อแลดูประทุนฤๅเก๋งรถ ข้างยนคลุ่ม ๆ เหมือน
ประทุนรถโมเตอร์คาร์เมื่อของเพตานเต็ม แต่ตัวฝาเป็นรถเก๋ง งอนแง่นครอกแครก
ทั้งหลัง ขึ้นได้ข้างเดียว ข้างหนึ่งลูกยิดหักเยิดไม่ได้ แต่ม้าที่เทียมนั้นดี แข็ง
กว่าม้าตอนข้างใต้ ทุก ๆ คู่ที่ได้เคยเห็น เดินไม่ต้องหยุดเลย แรกไปเป็นทางราย ๆ
ไปขึ้นสูงต่อเมื่อพ้นฟาเคอสตรันต์ไปแล้ว ว่าตามจริงทางนี้ขึ้นสูงกว่าเมื่อวันขึ้น
จากเมร็อก ขึ้นไปก็ทบเป็นซิกแซกเหมือนกัน แต่เวลาที่มาอากาศช่างเต็มที่
จริง ๆ ฝนตกไม่ได้หยุด รถยิดเช่นนั้นแลเห็นอะไรก็ไม่ถนัดจนง่วงนอน ครั้นเมื่อขึ้น
สูงไป ก็มีหมอกเต็มไปทั้งนั้น แรกขึ้นก็แลเห็นพาดอยู่ครึ่ง ๆ เขา ครั้นเมื่อเรา
ขึ้นไปถึงที่หมอกอยู่นั้น ก็มืดมิดไป สิ่งใดที่อยู่ห่างไปประมาณสักเส้นหนึ่งก็แล
ไม่เห็น เขาทั้งลูกก็ยังเสียมิดได้ ครั้นเมื่อต่อขึ้นไปอีก แลเห็นแต่เฉภาะที่รถ
เราไป ห่างออกไปข้างละสักสิบวา แลลงไปข้างล่างเป็นเมฆรองอยู่ ในขังหวัด
ที่ตาเราแลเห็นชัดนั้นเหมือนกันกับวิมานฝาแดง ๆ ห้อยภู่จามจุรี เราเป็นเทวดานั่ง

ชฎาตำเพดานอยู่ในรถ ถึงฝนไม่ตก ตัวหมอกเองนั้นก็เปนน้ำฉ่ำเปนลอองอยู่เสมอ ที่จริงก็พอจะกล่าวถึงได้ว่า ระยะทางเปนอย่างไร แต่จะเอาแน่นอนไม่ได้ แลจะชมว่างามก็ไม่สู้ถนัด เพราะฉนั้นพรุ่งนี้ยังมีโอกาศที่จะได้เห็นอีกเวลาหนึ่ง ถ้าฝนไม่ตกจะเล่าได้ดีกว่า จึงขอรอไว้เสียที่ เมื่อเข้าบริเวณน้ำตกรูกัน พวกผู้หญิงเมีย พวกกัมปนี้ได้ทำซุ้มใบไม้รับพวกคนงานได้จุดไดนาไมต์รเบิดแทนสลูต ขึ้นมาถึงโฮเตลที่มีชื่อรูกันอย่างเดียวกันอีก ระยะทางประมาณ ๒๕ กิโลเมเตอ ถึงเวลาย่ำค่ำครึ่งที่น่าโฮเตลมีบ้านใหญ่ตั้งยอกหนึ่ง เปนบ้านคู่กันกับยอกที่ตั้งอยู่น่าเรือนไดเรกเตอที่โนโตดเดน เขารับเลหลังจากรัฐบาล ยอกหนึ่งประมาณสัก ๙๐ บาทเศษ โฮเตลนี้เปนโฮเตลเก่า ครั้นเมื่อกัมปนีจะมายึดน้ำเจ้าของโฮเตลร้องว่า จะขาดผลประโยชน์ กัมปนีจึงต้องรับซื้อไว้ ให้เปนโฮเตลต่อไป โฮเตลนี้อยู่ข้างใหญ่โตประณีตมาก ออกจะหนัก ๆ เงิน แต่เวลานี้เขายังได้อาไศรยอยู่จึงทนไป เพราะการที่จะรับแขกมีแต่ปีละสองเดือนเท่านั้น นอกนั้นก็ปิดอยู่เปล่า ๆ กับมีเวลาที่ยิงนกขับปลาอีกฤดูหนึ่งในเดือนสิงหาคม แต่อยู่สบายมาก

เมื่อมาตามทางได้เห็นกรุยทางรถไฟตลอดมา เห็นลงมืออยู่แห่งหนึ่งด้วย นึกสงไสยเหลือประมาณว่า เขาจะเอาขึ้นเขาอย่างไรได้ด้วย เขาสูงนักสูงหนาขึ้นมาทันทีด้วย ต่อเวลากินเข้าได้สนทนากันจึงได้ความว่า เขาไม่ได้คิดจะทำขึ้นมาบนเขา จะทำขึ้นมาเพียงฟาเดอสตรันต์เท่านั้น ที่นั่นไม่สูงเท่าไร ที่อินเตอดาลส์ซึ่งชันน้ำแรก สูงกว่าพื้นทเล ๑๕ เมเตอเท่านั้น ต่อนั้นมากขึ้นลาด ๆ ที่ฟาเดอสตรันต์ ๑๘๐ เมเตอ มาหยุดเอาที่เชิงเขาจะขึ้นชัน ที่ซึ่งเห็นลงมือทำงานนั้นเปนที่ซึ่งจะตั้งฟาบริก คือโรงที่สำหรับตั้งเตาเผาลมอากาศ ที่ขนรูกันแลที่ข้างล่างลงไปอีกชั้นหนึ่ง เขาจะตั้งเปาเวอสเตชั่นให้เปนสองแห่ง คือขนรูกันเจาะปล่องศิลายาว ๔๕๐๐ เมเตอ นอนไปตามพื้น เมื่อถึงปากปล่องจึงต่อท่อเหล็กให้ตกลงมาในย่อชั้นล่าง ท่อเหล็กนี้ตั้งตรงสูง ๒๖๐ เมเตอ จึงถึงปล่องชั้นที่ ๒ ยาวอีก

๔๕๐๐ เมเตอ แล้วปล่องเหล็กสูงอีก ๒๘๐ เมเตอ เป็นเวเลสเตชั่นตั้งอยู่ที่ปลายปล่องเหล็กชั้นบน และปล่องเหล็กชั้นล่างซึ่งน้ำจะมาหมุนเครื่องจักรนั้น แรงไฟฟ้าจากสเตชั่นชั้นบนล่ามสายลวดลงมาช่วยแรงกับแรงไฟฟ้าที่จะได้จากเป็นเวเลสเตชั่นชั้นล่าง แล้วจึงล่ามไปที่ฟ่ายริกซึ่งเป็นที่ทำงาน เหมือนอย่างเช่นได้กล่าวแล้วด้วยเรื่องนำแรงไฟฟ้าไปด้วยสายลวด ๑๘ สายนั้น

ที่โฮเตลนี้มีผู้หญิงเมียอินยิเนียอยู่สองคนเขามาต้อนรับ มีคนอื่นที่เป็นผู้ดีอีกแต่พ่อไม่ได้พบเพราะวันนั้นวุ่นวายมาก และมีหนังสือพิมพ์ต่างอยู่ยังรบชนมาทำเสียไม่ได้อยู่ข้างล่างนาน ที่โฮเตลนี้สูง ๗๕๐ เมเตอจากพื้นทเล หนาวมากอยู่ประมาณเซนติเกรต ๑๒ ดีกรี ฟาเรนไฮต์ ๕๑ แต่ไม่แลเห็นน้ำแข็งเลย ละลายหมดแล้ว ต้นไม้ใบหญ้าก็งดงามบริบูรณ์ มีดอกไม้เล็ก ๆ ขึ้นมาจนถึงข้างบนนี้ มีดอกมากเรดขาวเป็นมากกว่าอย่างอื่น มาตามทางแลเห็นเหมือนผ้าขาวลาดมาตลอดความที่คนน้อยตามริม ๆ ทาง สตรอเบอรี่ป่าออกลูกแดงไปไม่มีใครเก็บ แต่ดอกกุหลาบขับเชียมาตั้งแต่ฟาเดอสตรันด์บนนี้ไม่มีเลย เขาได้เก็บดอกกุหลาบที่โนโตดเดน ซึ่งปลูกใช้ยุยซาลเป็เตอมาให้ดู ดอกเขาโตอยู่ ในห้องที่โฮเตลนี้ได้ยินเสียงน้ำตก ๆ อยู่เสมอ ทั้งที่เดินผ่านมายนหลังน้ำตกนั้นเอง จะแลลงไปให้เห็นน้ำตกไม่ได้ พยายามกันหนักหนา เป็นหมอกยังเต็มหมด อยู่ในเรือนก็แลเห็นออกไปข้างนอกไม่ถึงไหน เรื่องหมอกนี้ไม่สนุกมากที่เดียว ข้อที่จะ "ตื่นหมอกออกเมฆมาไร ๆ" นั้น อย่างไร ๆ ก็เบื่อก เหาะที่ใดเป็นต้องเบื่อกทุกที่แน่ เพราะมันเป็นน้ำแท้ ๆ วันนี้ในห้องต้องติดไฟตั้งแต่เมื่อแรกมาถึง

คืนที่ ๑๒๗

โนโตดเดน

วันพุฒที่ ๓๑ กรกฎาคม

เมื่อคืนนี้ฝนตกไม่หยุดเลยจนเช้าวันนี้กลับตกมากลงมาเปนคราว ๆ ตกซ่า ๆ ถึงฝนในบางกอกก็มี รอกันอยู่จนสาย ด้วยมิสเตอไอเดจะพาขึ้นไปดูที่ขังน้ำเหนือรูกันที่เปนการใหญ่ได้กั้นน้ำไว้ยาวถึง ๑๑๒ เส้น ๑๐ วา เขาอวดของเขาว่ายาวกว่าทำนบน้ำที่อังกฤษไปทำทำบิล อาซวน ในแม่น้ำไนล์เมืองอียิปต์ แต่ฝนตกหนักขึ้นไปไม่ไหว วันนี้ได้พบลอดแลเลดี ลินเซ ซึ่งเกี่ยวเปนญาติกับคุกออฟไฟฟ์ลูกเขยเจ้าแผ่นดินอังกฤษ เขาว่าคุกแลกัชเชสออฟไฟฟ์ขึ้นไปเหนือแล้วจะกลับมาในที่นี้ เห็นจะกลับมาให้เหมาะฤดูเวลาขับปลาในเดือนน่า คนสองคนนี้มาก็เพื่อขับปลา อังกฤษชอบตกเบ็ดเปนที่สุด ขึ้นมาอยู่บนนี้ ๑๐ วันมาแล้ว ได้ช่วยในการทำประตูน้ำรับด้วย

คอยฝนจนสิ้นหวังแล้ว จึงได้ขึ้นรถลงมาที่ใกล้ประตูน้ำนั้น มีหนทางเล็กเดินเลียบน่าผาลงไป ที่ต้นทางจะลงนี้มีโรงบิลเลียดหลังหนึ่ง ที่น่าโฮเตลลดชั้นลงไปก็มีสนามเล่นลอนเตนนิสสนามหนึ่ง ซึ่งพ่อไม่ได้กล่าว เมื่อเดินเลียบน่าโรงบิลเลียดลงไปถึงน่าผาชันแห่งหนึ่ง แลเห็นสายน้ำตอนล่าง ซึ่งตกจากอ่างที่รับน้ำพุชั้นสูง เมื่อเดินเลียบลงไปอีกจึงถึงน้ำพุที่ตกลงมาแต่พื้นของยอดเขาอันเปนทเลสาบที่ขังน้ำนั้นโดยสูงตั้งแต่ปากอ่างทเลสาบที่ขังน้ำลงมาจนถึงพื้นอารที่น้ำตกลงมาขังแล้วไหลต่อไปอีกนั้นสูงถึง ๓ เส้น ๑๕ วา เปนน้ำพุสูงที่สุดในยุโรปแต่มีกำลังแรงกว่าน้ำพุอื่น ๆ ยกเสียแต่ในอาคราในประเทศอเมริกาซึ่งอาจจะนำไปใช้เปนกำลังทำการงานได้โดยราคาถูก เหตุด้วยมีที่ขังน้ำหนุนกำลังอยู่ข้างบน ความถูกของกำลังน้ำนี้เขากะได้ว่าสองแรงม้าทำการได้ตันหนึ่ง เอาแรงม้าของกำลังน้ำเข้าตั้งคิดประโยชน์จากนั่นทีเดียว การที่จะใช้แรงน้ำต้องใช้ทุนมากในเบื้องต้น แต่เมื่อทำสำเร็จแล้ว ไม่

ต้องเสียโสหุ้ยอะไรมาก จึงได้เปรียบการใช้แรงไอน้ำที่เรียกว่าสตีมนั้นหลายสิบเท่า สายน้ำตกอยู่เดี๋ยวนี้แรงสาหัส เป็นฝอยฟุ้งจนกลายเป็นหมอกพลุ่งขึ้นเต็มไปทั้งหุบเขา แต่เพียงนั้นยังหาพอที่จะใช้เป็นกำลังไฟฟ้าให้เต็มที่ได้ไม่ จึงได้ขุดเสียขุดอุโมงค์ให้น้ำเดิน แล้วต่อท่อเหล็กให้น้ำตกลงมาโดยตรงถึงสองตอน ดังเช่นได้กล่าวแล้วเมื่อวานนี้ เมื่อก่อนพ่อขึ้นมาน้ำพุใหญ่นี้เขายังหยุดไม่ได้ตกเลย พึงจะเยือกเพื่อจะให้พ่อดูเท่านั้น เมื่อกลับขึ้นจากซ่องน่าผาชันนั้นแล้วได้ขึ้นรถต่อมาอีกเขาทำที่แลไว้อีกสองแห่ง ในที่แลแรกเห็นน้ำตกทั้งสองชั้น คือชั้นบนที่ตกตรงลงมา ๓ เส้น ๑๕ วาถึงอ่าง แล้วตกอย่างเทชัน ๆ ลงไปอีกจนถึงท้องธารซึ่งแลดูลึกเป็นเหวนั้น เป็นสายเดียวกันยาวยืด ที่แลแห่งที่สองอยู่ข้างนอกออกมาริมประตูน้ำ จะแลเห็นได้ต่อเมื่อมีลมพัดขึ้นไปทางเหนือ หอยหมอกที่เกิดขึ้นด้วยน้ำพุปลิวไปเสีย แต่โชคไม่ดีไม่มีลมที่จะหอยหมอกขึ้นจึงไม่แลเห็นอะไร ไม่ใช่แต่น้ำพุ ตัวเขาที่น้ำตกนั้นเองก็ไม่แลเห็นเสียด้วย คอยอยู่นานเห็นไม่ได้การจึงต้องเดินต่อลงมาอีก จนกระทั่งถึงที่ชั้นล่าง ซึ่งจะปลูกโรงกำลังไฟฟ้าชั้นต้น คือปลายปล่องศิลาที่เขาเจาะยาว ๑๑๒ เส้น ๑๐ วา ปล่องนั้นมาตามแนวเขา สูงกว่าที่จะตั้งเป่าเวอสเตชั่น ๖ เส้น ๑๐ วา ซึ่งตรงนั้นเป็นที่ราบเท ๆ อยู่แห่งเดียวมีเรือนอยู่ที่นั่นสองสามหลัง เราพูดกันว่า มาปลูกเรือนอยู่ที่นั่นสองสามเรือนทำอะไรที่จะทำนาก็มีนิดเดียว หนทางที่จะไปถึงก็ไม่มี ต้องลงมาตามน่าผาชัน จนถึงปากธาร สูงประมาณสัก ๓ เส้น แล้วจึงจะเดินมายนตพานข้ามลำธาร ถึงฟากข้างซ้าย แล้วต้องขึ้นน่าผาชันขึ้นมาอีกสามเส้นจึงจะถึงหนทางที่จะเดินไปไหนมาไหนได้ ถ้าเราถูกไล่อยู่เช่นนั้นเป็นต้องไปอเมริกา พระยาชลยุทธกลับแถมว่ากลัวจะไม่มีเงินไป เพราะไม่เห็นท่าจะหาเงินได้จากอะไร แต่ชั้นที่เฉภาะที่ตรงนั้นเอง ซึ่งเขาจะตั้งโรงกำลังไฟฟ้า เจ้าของคิดจะไปอเมริกาจริง ๆ จึงยอมขายที่ให้ถูก ๆ ข้างฟาก

ฝั่งซ้ายซึ่งเป็นหนทางเราเดินนั้น ลงไปอีกหน่อยหนึ่งจึงถึงแม่เขาย้อน ข้างบนเป็นที่พอจะราย ๆ มีบ้านเรือนตั้งอยู่หลายหลัง เขาคิดจะตั้งโรงให้คนทำงานอาไศรยอยู่ฟากข้างซ้าย แล้วจะทอดทพานจากแม่ปลายแหลมไปถึงที่ซึ่งจะตั้งเป่าเวอสเตชั่นอันกล่าวมาแล้วนั้น โดยทอดสายลวด ผูกทพานไปยนสายลวดเป็นทพานแขวน เมื่อรู้ความคิดเช่นนี้แล้ว ก็เป็นอันน่าชมความคิดเขาจริง ๆ ด้วยเหตุว่าในหว่างเขาที่เป็นลำธารนี้ เป็นเขาสูงตั้งชันเป็นฝาผนังอยู่ทั้งสองข้างห่างกันมากมายนักทำทพานไม่ได้เป็นอันขาด เขาเฉภาะไปหาหัวแม่ซึ่งแคบที่สุดแต่ถึงดังนั้นก็ยังสูงใหญ่กว้างเหลือที่จะก่อสร้างขึ้นมาได้นอกจากทำทพานแขวน

ถัดนั้นไปในคราวนี้เป็นลำธารตรงลิ่ว แลดูเหมือนอย่างกับคลองที่คดไปคดมาข้าง จนสุดสายตา เป็นอัศจรรย์ไม่เคยเห็นลำธารยาวถึงเพียงนี้ พอจะเป็นความคิดได้ว่า ปล่องที่เขาจะขุดลงไปอีก จนถึงโรงกำลังไฟฟ้าที่ ๒ ยาวเท่าลำธารนี้ คือ ๑๑๒ เส้น ๑๐ วา แต่เขาไม่ขุดเคียงไปกับลำธาร ขุดสูงเสมอรดับโรงกำลังไฟฟ้าชั้นบน ให้น้ำไปในปล่องภายในภูเขา แล้วไปตกลงที่ปลายธารอันเราแลเห็นนี้โดยท่อเหล็กที่ตั้งตรงสูง ๗ เส้น นั่นเป็นโรงกำลังไฟฟ้าชั้นที่ ๒ เมื่อลงไปตามทางท่อลงไปอีกเป็นนาน จึงถึงพื้นรายที่สายน้ำกลายเป็นแม่น้ำไปแล้ว ที่นั้นเขาจะตั้งฟายริก คือโรงที่ทำงาน รถไฟก็มาต่อเพียงนั้น กำลังเสิมดินอยู่แล้ว เมื่อคิดถึงการงานที่เขาทำมันช่างใหญ่โตเหลือเกินจริง ๆ จะทำสำเร็จได้ก็ด้วยอำนาจเงินอย่างเดียว นอกจากนั้นเป็นทำไม่ไหว ภาระที่จะต้องจัดการช่างมากมายเสียจริงๆ ทั้งที่อยู่ผู้คนแลหาคนทำงานก็ไม่ใช่ง่าย ที่นี่เขาใช้คนสวิดช์มาก เป็นคนที่คิดที่อยู่แต่ก่อน ทำงานแขงกว่านอรวิเยียน การทั้งปวงเหล่านี้ เกิดขึ้นด้วยความคิดมิสเตอเบียกแลนด์แลไอเด คนแรกเป็นแต่ช่างคิด มักจะมีชุมในพวกที่ช่างคิดต่าง ๆ คิดอะไรได้ปรุโปร่งสารพัดแต่ทำไม่ได้แลเห็นขัดข้องไปหมด มิสเตอไอเดเป็นอินยี-

เนีย เมื่อได้ปรึกษากันแล้ว เขาเอามาทำการให้สำเร็จได้ เป็นผู้ซึ่งเป็นพระเจ้าน้ำ ฤาน้ำอยู่ในอำนาจ การที่จะลงทุนเงินทองมากมายถึงเพียงนี้ ทุก ๆ แขงก์ได้ส่งผู้ชำนาญมาตรวจสอบพินทแลความคิด เห็นตกลงกันว่าเป็นใช้ได้แล้ว จึงวางใจมิสเตอไอเด ดูเขาสนุกเพลิดเพลินในการที่ทำแล้วมันสำเร็จได้ดังใจ เพราะมีเงินอยู่ข้างหลังไม่อึดอัดขัดข้อง เขาบอกว่ารัฐบาลอินเดียชักชวนจะให้เขาไปดูที่เมืองแคชเมีย ซึ่งตั้งอยู่บนเขาหิมาลัย คล้ายกันกับเมืองนอรเว คิดอ่านจะทำการอย่างเดียวกันเช่นนี้ จะทำเป็นของรัฐบาลยังคับให้ราษฎรต้องใช้ยุ้ย แล้วเก็บเงินเป็นพิกัดอย่างทำอิริเคชั่น แต่เขาจะรอให้เห็นงานข้างนี้ร่วมได้ผลว่าจะเดินไปได้เอง แล้วจึงจะไป พ่ออยากจะทดลองเฟอเตอไลเซอในเมืองเราข้างที่จะดี จึงให้พระยาชลยุทธคิดอ่านจัดส่งไปลองดูตันหนึ่งก่อน แต่ขอให้เขายรรจุถังเล็ก ๆ เพราะถ้าเปิดทิ้งไว้ถูกอากาศชื้นอาจจะละลายได้ ยุ้ยเช่นนี้ในยุโรปใช้กันโดยมาก เมืองอังกฤษเมืองเดียวใช้อย่างที่มาจากชิลีหลายหมื่นตัน คงจะเข้าไปถึงก่อนพ่อไปถึง จะต้องมอบให้กรมดำรงเป็นผู้จัดการ

ทางที่ลงมาต่อมาอีกก็ไม่อัศจรรย์อะไร เหมือน ๆ กับที่ขึ้น แต่มีทรายมากมาถึงฟาเคอสตรันด์เวลาย่ายโมง ๑ วันนี้กับเข้ายริยูรณ์ ต่อเวลาย่าย ๓ โมง เรือจึงมาจากที่ไปประทุกฟืน ด้วยในทเลสายนี้ถ่านแพงกว่าฟืน ฟืนมีอยู่รอยข้างทั่วไป ได้ถ่ายรูปรถทรงแลเรือที่นั่งกับทั้งโฮเตลซึ่งล้วนแต่ตันทั้งสามอย่างทั้งกำลังฝน เพราะไม่หยุดจริง ๆ จนหนาวเต็มทีแล้ว ย่าย ๓ โมงได้ออกเรือ ต้องลงมาอยู่ในห้องท้องเรืออีก เพราะฝนสาดไม่ได้หยุด เขียนหนังสือมาตามทาง จนถึงทิโนเซตย่าย ๕ โมง · ระยะทางเดินเรือ ๒ ชั่วโมงตรง หยุดกินน้ำชาที่โฮเตล พอมีเวลาที่จะได้เอาของขึ้นประทุกรถโมเตอร์คาร์ เขาบอกข่าวว่าทางลำยากเต็มที

เปนน้ำเปนโคลนตลอด มิรถม้าได้ขึ้นตั้งแต่โนโตดเดนถึงทิโนเซตถึง ๗ ชั่วโมง ปล่อยให้พวกสี่คนแลหิบของอยู่ที่ทิโนเซต พวกเราขึ้นรถโมเตอร์คาร์ ได้ออกเวลาบ่าย ๕ โมงครึ่ง หนทางเปนโคลนเฉอะฉะไปหมดทั้งนั้น น่ากลัวรถจะลื่นพ่อออกคร้าม ๆ ดูมันน่ากลัวจะเลยลงไปในซ่องเขา แต่เขาว่าไม่เปนไร ด้วยโคลนเหล่านั้นเปนทรายทั้งสิ้น ไม่สู้ลื่น ถนนตอนเก่านี้ กลางไม่นูน น้ำขังเปนแอ่ง ๆ บางทีท่วมถึงดุมรถ ลำห้วยต่าง ๆ ถูกฝนตกเข้า ๒ วันน้ำขึ้นมาก ท่วมถนนไหลเชี่ยวก็มี ขาสพานน้ำท่วมก็มี ตอนแรกที่ขึ้นเขาลงเขาเปนสวิตซแบกลำยากมาก ต้องใช้เดินรถอย่างแรงเปนพื้น ถ้าเดินอย่างเยาก็ถอนหล่มไม่ขึ้น ถ้าขึ้นสูงที่ไร ต้องใช้ถึงเกียร ๑ แลเปิดเต็มแรง จนลั่นตูม ๆ ออกจะน่ากลัวอันตราย ควันขึ้นกลุ้ม ๆ แต่กระนั้นแห่งหนึ่งที่สูงชัน คนขับเผลอไปไม่ได้ลดลงมาเกียร ๑ ขึ้นไปค้างอยู่กลางคัน ล้อหมุนพัดโคลนกระจุย แต่รถไม่เดิน ด้วยเหตุโคลนนั้นหนา ล้อรถไม่ถึงพื้นที่แข็ง พ่อต้องเปนกังกัน ให้ถอยหลังลงมาลดเกียร ๑ ไปแต่ไกล ขึ้นไปได้เกือบจะถึงที่สูงหยุดอีก ตกลงต้องลงเข็นส่งขึ้นไปจนถึงยอด มิดิดจริง ๆ อยู่แห่งเดียวเท่านั้น นอกนั้นก็มาได้ แต่เขย่าขย่อนเหลือกำลัง ฟัดโงกเงกกันมาจนตลอดทาง ถึงโนโตดเดนเวลาทุ่มครึ่ง ยังรักษาเวลามาได้ดีมาเพียง ๒ ชั่วโมงเท่านั้น แต่รถกรมสมมตมาไม่ถึงจน ๒ ทุ่ม ได้ความว่าไปติดหล่มอยู่ในกลางที่น้ำท่วม กงสุลลงจากรถไปเที่ยวตามคนมาช่วยเข็ญ หาคนก็ไม่ใคร่จะได้ เพราะห่างระยะบ้าน ว่าเกือบชั่วโมงหนึ่งจึงได้หลุดออกมาได้ พอหลุดออกมาได้แล้ว โซเฟอชัยใหญ่ กรมสมมตว่าทวีลอย ๆ จนหายหนาว พวกเรากะกันว่า วันนี้กรมสมมตเห็นจะต้องนอนกลางทาง ดีอย่างหนึ่งที่มิดช้า เวลา ๒ ทุ่มมาถึงยังเปนเวลาเย็น ๆ อยู่ ถ้าหาก

เปนอย่างเช่นบ้านเรายังจะต้องคลำมืดด้วยอีกซ้ำหนึ่ง จะน่ากลัวอันตรายอย่างยิ่ง เหตุด้วยมันไม่มีทรายจริง ๆ อย่างเช่นบ้านเราแต่สักแห่งเดียว ทางที่เรียกว่าราย นั้นคือไม่ขึ้นเขาสูง แต่ที่แท้เปนลูกคลื่นไปหมดทั้งนั้น ถ้าเหวี่ยงจากทางสักนิด หนึ่งก็สดุดก้อนหิน ฤาตกลำธารตกเหวอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่โซเฟอเขาดีจริง ๆ พอเห็นวิธีมันขัดสักหน่อยก็วางใจ แลซ้ำได้ทดลองแล้ว คือเมื่อทูตอังกฤษกับเมียขึ้นไปตกรถซี่โครงหักที่เหนือคริสเตียเนีย เมื่อแรกหมายว่ารถโมเตอร์คาร์ แต่ไม่ใช่ เปนรถม้า ว่าหลบประตูกันทางจึงได้พลัดตกลงไปทั้งสองคน เขาได้บอกโทรศัพท์ลงมาถึงมิสเตอไอเดที่คริสเตียเนีย ให้พาหมอขึ้นไป ได้เอาหมอขึ้นรถโมเตอร์คาร์ไปในเวลากลางคืนเดือนมืด ฝนก็ตก หมอกก็ลง ไป ๑๒ ชั่วโมงจึงจะได้ถึง คนขับคนนี้ไม่ได้วางรถเลย ตั้งแต่นั้นมารถโมเตอร์คาร์ค่อยมีคนชอบมากขึ้น

ต่อมาถึงแล้วสักหน่อยหนึ่งฝนจึงได้หาย รูปที่ถ่ายเมื่อวานซืนนี้กำลังฝน แต่ถ่ายดีจริง ๆ เล็กไปหน่อย พรุ่งนี้เขาจะขอให้ถ่ายใหม่ นั่งสนทนากันถึงเรื่องไฟฟ้าในเวลากินเข้า ใช้ได้เปนอัศจรรย์มากขึ้นทุกที มิสเตอเยียกแลนด์ ซึ่งเปนคู่คิดเรื่องไฟฟ้านี้ เคยได้เข้าไปยางกอก พร้อมกันกับปรินซวัลดีมาร์แลยอชออฟกรีก ความคิดอยู่เพียงชั้นที่เอาแม่เหล็กเข้าล่อกลางไฟฟ้า เขาคิดไปทางหนึ่ง เอาไปลองตั้งในกลางที่น้ำไหล น้ำหยุดไม่ต่อกันได้ อีกอย่างหนึ่งนั้นคิดจะใช้ยิงปืนใหญ่ไม่ให้ต้องบรรจุดินอีกอย่างหนึ่งนั้นจะทำให้ฝนตกได้ ความคิดที่จับในเตรตแลทำขึ้นเช่นความคิดของมิสเตอไอเดเขาขอแปเต็นต์ทั่วทุกประเทศแล้วจึงขายแปเต็นต์ให้แก่กัมปนี ที่จริงก็มีความหวาดหวั่นอยู่เหมือนกัน กลัวว่าคนอื่นเห็นการสำเร็จเช่นนี้แล้ว จะคิดยักย้ายเปนอย่างอื่น ให้แปลกกันไปเสียบ้าง

แล้วจะขอแปเต็นต์เกิดแข่งกันขึ้น เขาจึงเร่งรัดงาน และใช้ความคิดต่ออยู่เสมอ มีอย่างอื่นที่ใช้ได้จากไฟฟ้านั้น เช่นกับจะใช้โทรเลขไม่มีสายให้เป็นสิสเตมอย่างหนึ่ง ผิดกับที่ทำกันอยู่แล้วเดี๋ยวนี้ ด้วยอาไศรยใช้แรงน้ำ แต่เขาทอดไว้เสียไม่คิด ทำนายกันได้ว่า นานไปจะมีเครื่องเตเลโฟน สักเท่านาฬิกาพก พกไปไหน ๆ ได้ เมื่อจะพูดกับใครพูดลงไปที่นาฬิกาพก แล้วเอาหูฟังที่นาฬิกาพก จะรู้กันได้ เว้นไว้แต่ยังไม่แลเห็นว่าจะใช้ได้ทางไกล ถ้าเพียงที่นี่ไปคริสเตียเนีย ทางสักสี่ชั่วโมงโดยรถไฟเห็นจะพูดกันได้ นั่งพูดกันอยู่จน ๕ ทุ่มจึงได้เลิก ที่จริงเดินทางก็อยู่ข้างมากทุก ๆ วัน แต่ดูไม่สู้เหนื่อยเท่าไร เห็นจะเป็นด้วยเรื่องหนาวนี่เอง รถม้าเดินขึ้นเขาไม่ได้เปลี่ยนม้าเลย ไปได้ ๖ กิโลเมเตอ ถ้าเดินราย ๆ ๘ กิโลเมเตอไปได้ เดินได้วันหนึ่งถึงสี่สิบห้าสิบกิโลเมอเตอ ถ้าเป็นเมื่องเรามีม้าตายเสียนานแล้ว ที่โนโตกเดน ปรอดกลางแข้ง ๖๔ ฟาเรนไฮต์อยู่ใน ๑๘ เซนติเกรต

เรื่องฝนมากขึ้นนั้น ปากไหนปากนั้นยอกว่าไม่เคยเห็น ถึงน้ำท่วมทาง ในนอรเวนี้เคยมีทางเขียกเป็นหล่มเป็นโคลนจริง แต่ไม่เคยท่วมทางเหมือนอย่างวันนี้ พวกชาวบ้านพากันพาโลว่าเพราะมิสเตอไอเดมากลั่นเอาธาตุออกเสียจากลม ธาตุในลมน้อยไปจึงไม่อุ้มน้ำไว้ได้ รั่วตกลงมาเสมอ แต่ความจริงนั้น ฝนในเมืองฝรั่งทายไม่ได้เหมือนฝนเมืองเรา เมืองเราทายได้ว่าต้นเดือนกลางเดือน ฤๅกลางปักษ์ฝนมักจะตก ถ้าจะทำอะไรไม่ให้ถูกฝน จับในระหว่างห้าค่ำ ทั้งข้างขึ้นข้างแรมมักจะคราศแคล้ว แต่ในเมืองฝรั่งจะกำหนดเช่นนั้นไม่ได้ เป็นของคำณวนไม่ถูก ตกพร่ำเพรื่อเรื่อย ๆ ไปนึกจะตกเมื่อไรก็ตกได้ จึงเป็นเรื่องที่จะสนทนา

โทษกันถึงอากาศก็ไม่ดีได้อยู่เสมอ ถ้าเป็นประเทศที่มีเขามากฝนก็ยิ่งตกมาก เช่นในนอรเวนี้จะหาทุ่งราบไม่ให้เป็นลูกคลื่นเลยเป็นว่าไม่มีได้ มีแต่จะเลยไปจนถึงเป็นเขาที่สูงใหญ่ เพราะฉนั้นฝนตกไม่เป็นอัศจรรย์อะไร การงานที่ทำอะไรกลางแจ้งก็ทำเรื่อยกันไปทั้งฝน คำที่ว่ารอให้ฝนหายเสียก่อนเป็นไม่ต้องใช้ เมืองข้างเหนือ ๆ ถึงมีราวแขวนเสื้อฝนคล้าย ๆ ผ้าสี่ผืน ขายอยู่ตามมุม ๆ ถนนเป็นของจำเป็นที่จะต้องใช้ทั่วไป ไม่ว่าไพร่ว่าผู้ดี

คืนที่ ๑๒๘

วันพฤหัสบดีที่ ๑ สิงหาคม

เรื่องรถเขย่าเมื่อวานนี้ ดูไม่เหนื่อยเท่าไร ต่อเมื่อนอนจึงรู้สึกว่าที่ก็จะเหนื่อยมาก วันนี้ตื่นสายไป พวกที่อยู่ที่โนเซตมาถึงกันแล้ว เขามา ๔ ชั่วโมง กับ ๒๕ มินิตถึง เพราะเหตุที่น้ำท่วมเหล่านั้นแห้งหมด ด้วยเป็นที่พื้นทรายธารใหญ่ที่รูกันเขายึดแล้ว เรื่องยึดลำธารนี้ พ่อเล่าดูเหมือนจะสั้นไปนิดหนึ่ง น่าจะเข้าใจว่ายึดรูกันแล้วลำธารจะแห้ง น้ำที่จะมาลงขังในทะเลสาบจะมีแต่น้ำที่ใช้แล้ว ที่จริงไม่ใช่เช่นนั้น ยึดแต่รูกันพุใหญ่สายเดียว ฤๅสายอื่น ๆ ที่ย่างจากน้ำอันเดียวนั้น แต่พุอื่น ๆ ยังอยู่อีกเป็นอันมาก ถัดรูกันลงมาหน่อยหนึ่ง ซึ่งเขาเรียกว่าพุเล็ก แต่ในเมืองเราเป็นไม่มีเท่านั้น ถ้าไปอยู่ในเมืองเราจะเรียกกันว่าพุหลวงก็อาจจะเรียกได้ ต่อลงมาก็มีเรื่อยไปตลอดทาง น้ำพุในเมืองนอรเวเป็นเห็นเข้าไม่ต้องทัก จิ้ด ถ้าจะถามให้ตอบโดยย่อ ว่าเมืองนอรเวมีอะไร จะต้องตอบว่าน้ำพุและเขา เวลากินเช้าเช้าแล้วไปดูโรงทำกระดาษ ไปด้วยโมเตอร์คาร์

ระยะทางสักสิบนิ้ต เขาตั้งทำฉากเข้าไปจากทเลสายแห่งหนึ่ง ซึ่งข้างขนมีหวงน้ำ ที่สำหรับขังน้ำ ให้ลงมาตามท่อเหล็กไปหมุนเครื่องไฟฟ้า มีเครื่องไฟฟ้าสองพันแรงม้าสามเตา ยังกำลังสร้างอยู่สามพันแรงม้าอีกเตาหนึ่ง เปนกำลังสำหรับหมุนเครื่องจักร์ การที่ทำนั้น ตั้งต้นเอาไม้สนเสือกเข้าไปที่ทะไกรสำหรับตัดทั้ง ๆ ต้น หั่นเปนท่อน ๆ ละสักศอกคืบ แล้วจึงเอาไม้ที่หั่นนั้นวางขึ้นบนอิลเวเตอคล้ายระหัด คราวนี้ไปถึงเครื่องที่สำหรับจะขัด มีเหล็กดันไม้เข้าไปหาศิลาขัจนเลอียดเปนปุยตกออกมากับน้ำ แล้วไหลไปตามราง ไปถึงเครื่องกรอง เครื่องกรองนั้นก็ขุยที่หยายหยายไว้ ลงไปแต่ขุยเลอียดเปนกับน้ำ ตกลงในผ้าใยไผ่ลูกกลง เมอลูกกลงหมุนก็เปนแผ่นกระดาษขึ้นมา แต่หนาแลชุ่มด้วยน้ำจึงลอกแผ่นกระดาษนั้นออก ซ้อน ๆ กันเปนยักหนา เปนกุลี ๆ แล้วเอาไปเข้าเครื่องอัด เครื่องอัดอันนี้มีแรงมาก ไม้ประมาณ ๓ กำเอาตั้งตรงขึ้นในหว่างเครื่องอัด เดินเครื่องอัดลงมาไม้นั้นผ่าออกเปนสอง เมอเข้าเครื่องอัดเช่นนั้นแล้ว ก็เปนสินวิธีทำการซึ่งทำอยู่ในโรงนี้ คงมีน้ำอยู่ในกระดาษนั้นห้าสิบเปอเซนต์ ส่งไปยังประเทศอังกฤษหรือประเทศอื่น ๆ ที่ใกล้ ๆ มีค่าระวางน้อย ถ้าจะส่งไปอเมริกาเสียค่าระวางมาก ต้องอัดให้น้ำน้อยกว่านี้ ประเทศอื่นที่รับหุ้นกระดาษนี้ไป จึงไปทำให้เปนกระดาษดีต่อไป ใช้เปนกระดาษที่พิมพ์ทั้งนั้น งานที่เขาทำได้อยู่ใช้ไม้ปีละแสนสองพันต้น ได้กระดาษปีละหมื่นสองพันตัน

ดูทำกระดาษแล้วกลับมา หนทางที่ไปยังเปนน้ำเปนโคลนทั่วไปทุกแห่ง ที่โนโตดเดนนี้เปนเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่ กำลังก่อตึกปลูกเรือนไม้ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง ที่เปนหมู่บ้านใหญ่นั้นคือโรงพวกคนทำงาน ร้านรวงต่าง ๆ ก็พลอยคิดมาขึ้นด้วย แต่เปนเวลาระหว่างก่อสร้างทั่วไปทั้งนั้น อีกสักสามปีเห็นจะเปนเมือง ตัวตึกใดเรกเตอ

ซึ่งพ่อไปอยู่นั้น พึงทำเมื่อยักลายนั้นเอง ได้ส่งรูปตึกแลรูปที่ถ่ายวันแรกมาให้ดูด้วย วันนี้ได้ถ่ายรูปใหม่ เขาว่าวันก่อนเล็กไป แล้วถ่ายยนรถอีกครั้งหนึ่งด้วย กินเข้าแล้ว เวลาบ่าย ๒ โมงจึงได้มาลงเรือ

เรือที่มาก็เป็นลำเดียวกันกับลำที่ขึ้นไป ไม่มีอะไรแปลกที่จะต้องกล่าว เว้นไว้แต่โรงทำกระดาษอีกแห่งหนึ่งอยู่ที่ใต้ล็อกที่เดียว เป็นโรงใหญ่กว่าที่พ่อไปดูเมื่อเช้านั้น ด้วยคนทำงานมากจนกลายเป็นเมืองขึ้นทั้งเมือง แต่น่าเสียดายที่กำลังนี้คนงานอาลวาดไม่ได้ทำอะไรมาเดือนครึ่งแล้ว ยังไม่มีท่าทางที่จะสงบลงได้ เวลาขากลับนี้เขียดออฟฟิศทำงานมาในเรือ เพราะรู้ว่าถ้าไปถึงเรือออลเบียนเรือออกเดินเมื่อใดจะหาคนช่วยทำงานไม่ได้ คงจะต้องมีคลื่นบ้างเป็นธรรมดา

เวลาบ่าย ๕ โมงมาถึงสคีน ผู้คนแน่นหนายิ่งกว่าเมื่อเวลาผ่านไปอีก ตามทางมีผู้หญิงโปรยแลปาดอกไม้จากน่าต่างบ้าง จากข้างรถบ้าง ที่มาส่งซื้อให้กับมือก็มี ยายแก่คนหนึ่งมัดซื้อดอกไม้ซื้อใหญ่ มีพวงลูกแซรี่แดงงามแซมมาก แกช่างมัดงามดีมาส่งให้ พ่อถือเต็มมือจึงส่งให้ชายอุรุพงษ์ถือ แกไม่สบายทุรนทุรายเดินกำกับมา ซื้อที่แกผูกมันมีข้างหน้าข้างหลัง เห็นชายอุรุพงษ์ที่นั่งมาน่ารถพ่อ ถือดอกไม้ตะแคงไป ต้องเรียมือเข้ามาขยับพลิกเสียใหม่ เอาด้านน่ามาให้ตรงพ่อ ตานั่นปลดลูกแซรี่กิน แกร้องตาเป๋ง พ่อสงสารแกจริง ๆ ดูเป็นคนไม่บริบูรณ์ จึงให้ตั๋ว ๑๐ โครน ดูปลื้มเต็มที่ เพราะแกไม่ได้หมายเลยว่าจะได้เป็นแน่ มาขึ้นรถไฟต้องรออยู่หน่อย เพราะยังไม่ถึงเวลา กำหนดเขาย้ำค่ำตรงจึงออก มิสเตอไอเดกบัลอเรนต์เซนกงสุล เดิมว่าจะมาด้วยแล้วแยกทางไปกองซ์แยรก์ แต่ภายหลังเกิดศรัทธาจะตามมาส่งถึงเรือซึ่งมาถึงท่าเวลาทุ่มหนึ่ง ได้เห็นหนังสือพิมพ์เขาส่งขึ้นไปว่าจะมีการส่งใหญ่ที่เบรวิก พอถึงมีคน

มาแวดล้อมเต็มไป ปูพรมทาง โห่ฉาวตลอดจนถึงท่า ทำซุ้มด้วยใบไม้ แล องที่ท่าจะลงเรือ มีดอกไม้มาโปรยปาเข้าไปในรถตลอดทาง คนมีเท่าใดเห็นจะได้มาหมด ดอกไม้มีเท่าใดเห็นจะได้เก็บหมด ในน้ำก็เต็มไปด้วยเรือสารพัดทุกอย่าง ตั้งแต่สตีมลอนช์ไปจนเรือสำปั้นสองกระเชียง พอลงเรือมีสลุตแลโห่ร้องใหญ่ เขียนโทรเลขถวายเข้าแผ่นดิน ให้รู้ปมีสเตอไอเดแลกงสุล ส่งโทรเลขยางกอก กว่าจะได้ออกเรือเป็นเวลา ๒ ทุ่มเศษเกือบยาม พอเรือออกปากช่องก็ลงมือสเทือนยอกว่าจะมีคลื่น วันนี้อากาศแจ่มใสแต่ไม่พ้นที่จะมีฝนโปรยข้างยางคราว ในเรือร้อนมากทีเดียว พอเรือโผล่ออกนอกอ่าวก็ขึ้นมีคลื่น แต่ยังไม่มาก จนเวลากินเข้าแล้ว พอกินเข้าแล้วต่างคนต่างตีกินเข้าที่นอนหมด พ่อจึงเขียนเองทั้งกำลังคลื่น พ่อยังเก่งอยู่ไม่เมา

คืนที่ ๑๒๕

วันศุกร์ ที่ ๒ สิงหาคม

เมื่อคืนนี้ยังดีกคลื่นยังมาก เพราะเป็นเวลาผ่านสกาเคนที่น้ำต่อตรงแหลมเคนมาร์กนั้น แต่ร้อนจนห่มผ้าแขลงเกตชั้นเดียวเท่านั้น ครั้นจวนสว่างตื่นขึ้นหนาวมาก ลมขัดคลื่นก็ขัด ตกลงเป็นต้มเข้ากิน วันนี้ไม่มีใครกินเข้าเช้า มีแต่นายมุ่ย ภายหลังพระยาชลยุทธ อาลเยอส พระรัตนโกษาจึงมา โต๊ะกินเข้าในเรือนี้เขาทำให้โคลงได้ บนโต๊ะคงตั้งตรงอยู่เสมอของไม่หก แต่ถ้านั่งอยู่ที่โต๊ะ แลเห็นมันเอียงไปเอียงมา ถ้าขี้เมาอยู่เพียงแต่แลเห็นโต๊ะโยกก็จะได้ตัวพอดีทีเดียว มีคนที่เขาเห็นแปลกถึงบ่นในเรื่องที่เอาน้ำพุมาใช้การเสีย เป็นการ

ทำลายของงามที่เปนเอง อันเปนที่คนไปชมนั้นเสีย เพื่อประโยชน์ความมั่งมีแก่คน ๆ เดียว ในการโต้เถียงกันต้องแก้เรื่องคน ๆ เดียวก่อน จริงคน ๆ เดียวผู้ต้นคิดได้ประโยชน์มากกว่าผู้อื่น แต่ผู้อื่นที่เปนเจ้าของทุนคงได้ประโยชน์ด้วยกันทั้งนั้น ยังส่วนเมืองนอรเวเองไม่ได้มีประโยชน์อะไรจากน้ำพุนั้นโดยตรง ชาวเมืองซึ่งจะหาประโยชน์ได้จากคนมาดูบ้างจริง แต่เวลาก็น้อยเต็มที มีคนมาเพียงปีละเดือน อย่างมากก็สองเดือน ใน ๑๐ เดือนฤๅ ๑๑ เดือน น้ำพุอยู่ว่างเปล่า ๆ ไม่ได้ให้ใครดู คนชาวเมืองก็ไม่ได้ประโยชน์อะไรเพราะคนมาดูน้ำพุ จะว่าเขามาทำให้ขาดความงามเอาประโยชน์สำหรับผู้เดียวไม่ได้ ถ้าจะว่าข้างประโยชน์เมืองนอรเวได้รับประโยชน์มาก เงินที่มาลงเท่าใดอยู่ในเมืองนอรเวทั้งนั้น ของที่ไม่เคยได้ประโยชน์ ซึ่งเมืองนอรเวมีมากเกินต้องการ คือ ศิลาแลน้ำพุนั้นกลับเปนสิ่งของที่มีราคาขายได้ จะว่าไม่เปนประโยชน์กับเมืองนอรเวทั่วไปอย่างไรได้ ความเห็นไม่พอใจเช่นนี้ มีในพวกนอรวิเยียนเอง น่าจะเห็นว่าเปนอิจฉากัน ฤๅกลัวทุนต่างประเทศจะมาลงในเมืองมากเกินไป แต่เรา ๆ เปนคนต่างประเทศไม่มีประโยชน์อันใดเกี่ยวข้อง ไม่น่าที่จะไปเห็นร่วมกับเขาเลย พ่อเปนผู้รับเถียงเขาคนหนึ่ง แต่ถ้าจะว่าถึงการงานที่ทำ มันใหญ่โตเหลือเกิน ทุนรอนก็มากหนักหนา ถ้ามีการพลาดโดยความคิดฤๅโดยผเอินเปนจะฉิบหายไม่ใช่เล่นเลย เราไม่มีความสามารถที่จะหยั่งเห็นได้ แต่จะเปนไรหนักหนา เพราะทุนมาจากแขงก์ต่าง ๆ ที่มั่งมีเหลือล้น แห่งละเล็กละน้อย โดยจะมีเหตุการพลาดพลั้งก็ไม่ถึงเปนอันตรายแก่ผู้ใด เปนสิ่งที่ควรทำ ถ้าสำเร็จไม่ใช่เปนประโยชน์แก่คน ๆ เดียวเช่นว่า ไม่ใช่เข็นประโยชน์แต่ผู้ที่มีหุ้นส่วน ไม่ใช่มีประโยชน์แต่เฉภาะเมืองนอรเว จะได้ประโยชน์แพร่หลายไปที่อื่นด้วย ลงปลายมือในการที่เถียงกัน พ่อเปนพรรคพวกฝ่ายข้างเห็นว่าควรทำอยู่นั่นเอง

ตกถึงตอนกลางวันเรือแอยปลายแหลมยุตแลนด์ของเดนมาร์กเข้ามาคลื่นค่อยสงบ แต่ลมแรงจริง ๆ แคมเรือข้างขวาน้ำสาดถึงเก๋ง อายกระจกน่าต่างพราว ๆ อยู่เสมอ เรือเอียงข้างซ้ายมาตลอดทาง กลางวันมีคนกินเข้ามากขึ้น เว้นแต่หมอพัสเตอร์สลบไม่ลุกขึ้นจนถึงเวลากินน้ำชา ที่จริงตกบ่ายเรือมาเข้าช่อง ลิลเลเบลต์ ซึ่งข้างขวาเป็นยุตแลนด์คลื่นสงบมาก ที่เป็นทางรถไฟมาแต่โคเปนเฮเคนข้ามเรือเมื่อเรืออัลเบียนผ่านมา พอรถข้ามไปถึงเกาะยุตแลนด์เป็นฝั่งต่อกับเยอรมนี นอกนั้นเป็นเกาะตลอดโคเปนเฮเคน เข้าช่องลิลเลเบลต์มาเป็นเขาทเลยอลติกมีหว่างเกาะสามทาง แต่เรามาทางใกล้ฝั่ง เพื่อจะให้ถูกลมน้อยลง แต่เรือก็ยังโยกเยกมาจนค่ำ ไม่หายโคลงได้ ต่อตอนเย็นจึงได้เปิดออฟฟิศทำการตอยหนังสือที่ค้าง ๆ มาได้ นอนจนเหลืออีมตาด้วยกันแลหิวเข้าด้วยกัน เลยเวลาเย็นมากินเข้าพร้อมกันได้หมดไม่มีใครขาดเลย ตาอันรับอาสาสอนให้ฝรั่งหุงเข้า พระยาชลยุทธเป็นผู้แปล ที่จริงเป็นความคิดพระยาชลยุทธเอง รำคาญที่เห็นหุงกันเสมอ จึงขอให้ตาอันไปสอน จะรับเป็นล่ามเอง คราวนี้พอเข้าก็หุงได้ ไม่ว่าอะไรทำให้เกี่ยวกับเข้าทั้งนั้น มีเข้ากับการกุ้งชริมป์ คือกุ้งอย่างที่ทำเคยทุกวัน ขนมไม่ว่าอะไรวันละสองสิ่งคงเป็นขนมปนเข้าทั้งสองสิ่ง แต่เข้านั้นเสียใจที่เป็นเข้านาทุ่ง สู้เข้าที่เรามีมากินไม่ได้ เราก็ย้ำเข้าต้มกันร่ำไป วันนี้เป็นวันกินเข้าต้มกันใหญ่ ใคร ๆ กินแต่ครั้งเดียว ซายอุรุพงษ์กินถึงสามครั้ง เข้าเช้าก็เข้าต้ม เข้ากลางวันก็เข้าต้ม มิใช่เมาคลื่นลุกไม่ขึ้น เดินได้ แต่กินอะไรไม่ได้ แต่ผลไม้ถูกเข้าไปก็ต้องลงนอน น้ำชาตอนเย็นก็กินเข้าต้มซ้ำอีก ต่อกลางคืนจึงได้กินเข้าสวย

ในการที่มาคราวนี้ พ่อให้หลวงสรลักษณเขียนรูปห้องรับแขกในเรืออัลเบียนนี้ ตามมันเพื่อนอย่างช่างเขียนอย่างไรไม่รู้ เขียนห้องดำไปเป็นอันมาก ใครดู

ก็ออกจะฉุน ๆ จนพ่อต้องได้ยอมแก้ แต่กระนั้นก็ยังไม่หายคำได้ แต่เขาเห็นเช่นนั้นโดยความสุจริต เพราะจะเป็นด้วยตาเพ่งมากฤาอย่างไร รูปนี้จะต้องไปเข้ากรอบที่เยอลิน แล้วจึงจะส่งตามไป คงจะถึงช้ากว่าหนังสือนี้มากอยู่ กับพ่อได้ส่งรูปที่ชาวเดนมาร์กเขาถ่ายที่ออสแลที่สกาเดนมาให้ดูด้วย เขาส่งมาให้พ่อเองด้วยน้ำใจเขา

การเที่ยวในเมืองนอรเวนับว่าเป็นยุติขยกันเพียงนี้ พรุ่งนี้จะได้ตั้งต้นเป็นอันเปลี่ยนชุดใหม่ เรื่องราวมันก็จะเปลี่ยนแปลงไปได้มากจริง ๆ เพราะฉะนั้นพ่อจึงขอขยลงในวันนี้ให้เป็นอันขาดตอนกันเสียที

ว่าตามจริงการที่มาเที่ยวนี้ก็ดูไม่ช้าเท่าใด เป็นเวลาล่วงไปได้ถึงเดือนหนึ่งแต่ยังรู้สึกว่าช้าเสียจริง ๆ วันที่จะกลับก็ยังน้อยกว่าวันที่ล่วงไป แต่ความคิดถึงบ้านไม่ได้น้อยลงไปได้ตามวันเลย ยิ่งน้อยลงดูเหมือนจะเตือนใจให้คิดถึงมากขึ้น เพราะมันนานวันเข้าทุกที พ่อคิดถึงนัก ขอฝากความคิดถึงมายังใคร ๆ ที่เป็นที่รักใคร่ทุกคน ขอให้บอกว่า พ่อมีความสบายดีอยู่

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๒

คืนที่ ๑๓๐

เมืองกิล

วันเสาร์ที่ ๓ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้ ถ้าหากว่าจะไปให้ถึงกิลก็อาจจะถึงได้ แต่การที่ไปถึงกลางคืนก็ไม่มีประโยชน์อะไร พระยาชลยุทธจึงได้กำหนดจะให้มาถึงต่อวันนี้เช้า เวลา ๕ ทุ่มทอดสมออยู่นอกกิล ทางประมาณสิบห้าสิบหกไมล์ คลื่นลมสงบเรียบร้อยดี ครั้นเวลาเช้า ๒ โมงเศษ ออกเรือ เวลา ๓ โมงเข้าในช่องอ่าวกิล พอตื่นขึ้นได้ยินเสียงสลูต ประเดี๋ยวหนึ่งก็ถึงปากคลองกิล ชายอรุรพงษ์กับกรมสมมตอยากเห็นจึงให้ไปปลุกลุกขึ้นดู สลูตยกย้างเรือย้างระมา แต่เวลานี้มีเรือรบอยู่น้อย ด้วยกำลังไปประชุมกันอยู่สำหรับรัววันที่วานตะมุนเด เอมเปอเรอออกไปอยู่ในที่นั้น เรือเข้ามาทอดใกล้น่าโฮเตล ผู้บังคับการเรือรบรุสเซียลงมาหาก่อน ยอกว่าได้รับโทรเลขว่าเอมเปอเรอรุสเซียเสด็จมายังไม่ถึง แต่ได้ลงในเรือพระที่นั่งสแตนดาดมาแล้ว จะมาพบเยอรมันเอมเปอเรอที่วานตะมุนเด แล้วไดเรกเตอที่วานตะมุนเดแฮรร์กรุปฟอนโบเลน อุนด์ซัลบาค ใช้ให้แฮรร์ เวิตเกอ เปนประธานของที่ประชุมผู้อำนวยการแลแฮรร์ เบาเออ ผู้เปนประธานกรรมการอู่แกร์มาเนียกิล แลแฮรร์ มาควารดต์ ผู้ช่วยผู้อำนวยการที่เอสเซน กับไดเรกเตออู่แกร์มาเนียอีก ๒ คน มาต้อนรับ มีเรือไฟสำหรับขึ้นบก พระยาศรีธรรมสาส์น มิสเตอ ลอฟตัส แล มิสเตอยีกกินแปก กงสุลเยเนอราลที่แฮมเบิค แลนายจำรัส[๑] นักเรียนทหารลงมาด้วย

---

๑. นายจำรัส เทพหัสดิน ณ กรุงเทพ (เดี๋ยวนี้เป็นพระยาอานุภาพไตรภพ)

แฮรร์ ฟอนโยเลน มาไม่ได้ ด้วยติดธุระเรื่องเมีย เวลาเช้า ๔ โมงได้ลงเรือนั้นมาขึ้นยกตรงน่าโฮเตล ไม่ต้องขึ้นรถเพราะโฮเตลตั้งอยู่ริมน้ำ มีถนนคั่นเท่านั้น โฮเตลนี้เรียกว่า เซซาเดอนัสตัลท ตั้งอยู่ที่ดุสแตร์นบรุก แปลว่าเป็นสถานที่สำหรับอาบน้ำทเล โฮเตลนี้เป็นของกรุป ซึ่งปรากฏว่าที่อาบน้ำนั้น เพราะมีโรงที่อาบน้ำปลูกอยู่ในทเล เยื้องน่าโฮเตลหน่อยหนึ่ง มีโรงทำไฟฟ้าของตัวเองอยู่หลังที่อาบน้ำนั้น โฮเตลนี้นับว่าเป็นเรือนริมน้ำ ที่อยู่นอกจากหมู่เรือนริมน้ำทั้งปวง เป็นต้นแถวขาเข้าไปในอ่าว ขึ้นพักบนโฮเตลหน่อยหนึ่งแล้วไปเที่ยวดูเมือง

ตำบลกัลนี้ เป็นอ่าวยาวเข้ามาจากทเลยอลติกตรงข้ามกับเกาะเดนมาร์ก แลเยื้องประเทศสวีเดนนิดหนึ่ง คลองกัลที่ขุด ขุดใกล้ปากอ่าว เจาะแหลมที่เป็นเชลสวิกฮอลสไตน ไปต่อกับยุตแลนด์ของเดนมาร์ก เพื่อจะเดินเรือจากทเลยอลติกไปทเลอังกฤษ เรามาเลี่ยงมาทางยุตแลนด์ จึงผ่านปากคลองกัลเข้ามาในอ่าว เมืองกัลแท้ลึกเข้าไปหน่อยหนึ่งไม่ได้อยู่ริมน้ำ เป็นเมืองเก่า ถนนคด แต่เดี๋ยวนี้เมืองใหม่ ๆ เกิดขึ้นเกือบจะโยงติดกันเป็นแผ่นเดียวตลอดทั้งสองฝั่งอ่าวนี้ ฝั่งฟากข้าง โน้นเป็นอู่เรือหลวงแลอู่ของกรุปต่ออยู่ตรงท้ายอ่าวติดกันเป็นแผ่นเดียวหมด เป็นเมืองใหญ่มาก มีพลเมืองถึงแสนห้าหมื่น แต่การก่อสร้าง ไม่มีอะไรที่จะแปลกประหลาดว่าเป็นอย่างงามวิเศษ เป็นตึกเหมือน ๆ เมืองฝรั่งทั้งปวง ตอนข้างเมืองใหม่ ถนนตรง ๆ มากขึ้น แลตึกอย่างใหม่มีมาก ลักษณของตึกอย่างใหม่นั้น มักจะย่อเป็นกะเปาะยื่นออกมาห้องหนึ่ง ถลำเข้าไปข้างในสองห้อง มีแยลคอนมาก ๆ ที่แยลคอนปลูกต้นไม้กระถางบนพนักใช้ไม้สี รูปพรรณสัณฐานแลลวดลายหนา ๆ หนัก ๆ อย่างเยอรมัน มีสระแลสวนรอบ ในหว่างเรือนทั้งปวงฤาเป็นสวนเปล่าข้างมีสระยาวขุดทำนองอย่างแม่น้ำ เลี้ยงเป็ดเลี้ยงห่านในสระ มีถนนรอบ ฟากถนน

ข้างในเปนวิลลามีสวนด้านน่า ลักษณสระเช่นนี้ คล้ายกันกับเมืองเดนมาร์ก โคเปนเฮเคนก็มีเหมือนกัน แต่สู้แฮมเบิคไม่ได้ ที่แฮมเบิคเขากว้างขวางจริง เพราะขุดช่วยแม่น้ำ เห็นจะเปนลักษณเมืองข้างเหนือเปนเช่นนี้ สิ่งที่ควรจะชมว่างามแท้นั้นคือต้นไม้ ถนนเหล่านี้เล่นต้นไม้ร่มครึมไปตลอดทั้งนั้น หลังโฮเตลขึ้นไปเปนป่าไม้ ไม้ใหญ่สูง ๆ ปลูกชิดกันเปนหย่อม ๆ ดูงามมาก ร้านตลาดขายของอยู่ในเมืองเก่า ที่ถนนคดเคี้ยวแลแคบนั้น ดูร้านรวงแน่นหนามาก แต่พ่อขับรถผ่านไปไม่ได้แวะร้านใดออกจะเชื่อ ๆ แลอยากจะดูเมืองให้ทั่ว วิลลามีมากแต่อยู่ข้างหนา ๆ หนัก ๆ ทั้งนั้น วังปรินซะเฮนริใหญ่โต แต่รูปร่างเปนตึกสูง ๆ ไม่มีอะไรงาม บ้านปรินซอาคัลเบิต[๒] ที่เคยเล่าว่าเอมเปอเรอจะทำให้นั้น ก็เปนวิลลาหลังใหญ่ ๆ ตั้งอยู่ริมทเลทั้งสองวัง ไม่เปนที่งามชวนใจแห่งหนึ่งแห่งใด ขับรถวนไปจนกระทั่งเข้าในป่า แล้วเวียนกลับออกมาน่าโฮเตล ได้แวะดูที่อาบน้ำ ที่อาบน้ำนั้นปลูกเปนเรือนแพยื่นเสาในน้ำ ฝากระดานกั้นเปนรเบียงรอบ ขั้นเปนส่วนผู้หญิงครึ่งหนึ่ง ผู้ชายครึ่งหนึ่ง ได้ไปดูแต่ส่วนข้างผู้ชาย รเบียงนั้นเปนที่สำหรับผลัดผ้าแคบ ๆ ที่ตรงกลางเขียดโถงกั้นออกเปนสองออก ออกในนั้น ๆ สำหรับเด็ก ออกนอกลึกหน่อยสำหรับผู้ใหญ่ ดูก็เช่นที่สำหรับคนว่ายน้ำไม่เปนทั้งสองออก เพราะนั้น ๆ มีฝาคั่น ด้านน่าออกไปออกนอกอีกออกหนึ่งน้ำลึกสำหรับคนว่ายน้ำเปน มีกระดานยื่นออกไปที่ออกสำหรับกระโดดน้ำ ที่น่าออกนั้นสำหรับคนข้างเก่งน้ำ เขียดลงอาบในทเลไม่ได้กั้นออก แต่มีทุ่นทอดรายไว้สำหรับให้เกาะ มีกระดานสำหรับกระโดดจากเฉลียงหลายแห่ง ยังมีหอคอยสูงมีกระดานยื่นออกไปสำหรับให้กระโดดลงทเลเล่น แล้วแต่ใครจะกระโดดแต่ต่ำ ๆ ฤๅขึ้นไปกระโดดให้สูงก็ขึ้นไปกระโดดได้ ตามลำดับเปนสามชั้น หมดเรื่องที่อาบน้ำเพียงเท่านี้ ไม่เห็นมีใครมาอาย

---

๒ ปรินซอาคาลเบิต โอรสเยอรมันเอมเปอเรอ เคยเข้ามากรุงเทพ ฯ

เพราะยังหนาวเต็มที่ เกือบจะไม่มีฤดูชัมเมอ วันนี้ตั้งแต่เช้ามาก็มืดคลุ้ม มีแสงสว่างน้อย ลงปลายเมื่อเที่ยวรถก็มีฝนปราย ๆ ลงมา ต้องทำไม่รู้ไม่เห็นต่อไปดังนั้น ถ้าขืนทำรู้ว่าฝนตกเป็นไม่ได้ไปข้างไหนกัน เวลาเที่ยงเศษกลับมาโฮเตล ได้รับหนังสือเมล์ อ่านหนังสือแล้วกินเข้ากลางวันในห้องนอก

เวลากินเข้าแล้ว แอดมิราลฟอล พริตต์ วิตสอุนด์ กาฟฟรอน ซึ่งเป็นผู้บังคับการทหารแต่งเต็มยศมาเยี่ยม เขาว่าเป็นคนโปรดของเอมเปอเรอ ได้ให้เจ้าพระยาสุรวงศ์ไปเยี่ยมตอบ แล้วอ่านหนังสือต่อไป จนเวลาบ่าย ๔ โมง จึงได้ไปลงเรือพร้อมด้วยพวกไดเรกเตอของกรุป ไปดูโรงทำงานอู่ของเขา ได้เห็นเรือไอรอนแคลดกำลังติดเหล็กลำ ๑ ข้างในเป็นไม้สักข้างนอกเป็นเหล็กแล้วจึงขึ้นไปดูโรงงานยนยกซึ่งเป็นที่ต่อเรือ ปลูกโรงโครงเหล็กหลังใหญ่ต่อในร่ม ถ้าจะเล่าเรื่องที่ไปดูงานนี้จะเป็นเรื่องที่เล่าให้ถ้วนถี่ยาก แลถึงโดยจะเล่าก็คงจะออกแห้ง ๆ ไม่สนุกอันใด อยากจะรวมเล่าว่า การที่ทำทั้งปวงนั้น ใช้กำลังสามอย่าง คือ กำลังไฟฟ้า ใช้ในยรรดาเครื่องที่จะต้องยกเคลื่อนขึ้นสูงไปวางที่ แทนรอกแทนกว้านแผ่นเหล็กโต ๆ เท่าฝาผนังก็ยกขึ้นลอยลิ่วไปได้ด้วยกำลังไฟฟ้า การที่จะใช้รอกคนหนักว้าน ฤๅใช้สัตว์แทนกว้านเป็นไม่มี เลิกหมดไม่มีเสียงเฮโลเฮล่า ไม่มีเสียงสู้ล้า ไม่ต้องใช้คนมาก มีคนอยู่ยนยันนั่น เมื่อเกี่ยวสิ่งของเข้ากับสายโซ่แล้วกดตุ่มไฟฟ้านิ่วเดียว ของเหล่านั้นก็เคลื่อนขึ้นไป หันหมุนไปได้ทุกทิศทุกทางเหมือนอย่างของเขา ๆ นี่เป็นอย่างใหม่ที่ได้เห็นว่า ใช้กำลังไฟฟ้ามากขึ้น ตัดแรงคนลงไปหมด ส่วนที่ยังใช้สัตว์อยู่นั้น คือเครื่องเจาะเหล็กตัดเหล็กที่หนา ๆ เท่าฝ่ามือเป็นต้น เจาะแลตัดเย็น ๆ ไม่ต้องเข้าไฟ ส่วนที่ยังใช้กำลังคนอยู่นั้น คือตกแต่งเหล็กให้เกลี้ยงเกลา แลตั้งกระสวนปากเรือ เข้าแล่นต่อเหล็ก การเข้าแล่นต่อเหล็กนั้น ต่อง่าย ๆ เหมือนต่อตะกั่ว คือมลวดเหล็กถอมอหนึ่ง ถือหัวแร่งที่เป็นไฟ

อย่างแรงพ่นพู่มือหนึ่ง เอาข่อเข้าไปที่ตรงไหนเหล็กก็แดงละลายที่ตรงนั้น เขาว่าสิ่งนี้เป็นเครื่องมือของขโมยที่จะลักเปิดตู้เหล็ก ได้เอาไปใช้แล้ว รวมความว่าได้เห็นการที่ทำเหล่านี้หมดทั่วตลอดแล้ว จึงไปกินน้ำชาที่พักได้เรกเตอ แล้วลงมาดูเรือกำปั่น สองลำเป็นของรัสเซีย ยังไม่แล้ว ลำเล็ก แต่ราคาก็ถึงล้านม้ากเศษ มีเรือตอร์โดของเตอรกีสองลำ ลำละสองล้านห้าแสนม้าก

แล้วได้กลับลงเรือ ให้แล่นลงไปดูปากคลองกีล ที่ปากคลองฝั่งขวา มีรูปเอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ เข้าไปจนกระทั่งถึงล้อคแล้ว จึงได้กลับออกมา คลองนี้พ่อได้เคยผ่านไปแล้วเมื่อครั้งก่อน ขากลับจากเดนมาร์กจะไปอิงค์แลนด์ ทางสักสองร้อยกิโลเมเตอ เดี๋ยวนี้ว่าแคบไปเพราะเรือรบตะเข็งใหญ่ขึ้นไปคับคลอง จะขุดให้กว้างอีกเท่าหนึ่ง คลองนี้ไม่เหมือนคลองสุเอส ไม่ใช่คลองค้าขาย เป็นคลองที่สำหรับจะเอาเรือรบลงไปข้างทเลอังกฤษ ไม่ต้องให้ไปอ้อมแหลมยุตแลนด์ เรือค้าขายที่จะต้องเดินในคลองนี้ก็มีแต่ลือเบก ปรีเมน แฮมเบิค สามเมือง กับเมล์เดนมาร์กอีกเมืองหนึ่ง ไม่คุ้มค่าขุดคลองและค่ารักษา กลับขึ้นมาฝนตก ต้องมาขึ้นโฮเตลทั้งฝน

เวลาค่ำไดเรกเตอกรุปเชิญให้ไปกินเลี้ยงที่ยอชต์คลับ ซึ่งอยู่ติดกันกับโฮเตลนี้ ยอชต์คลับนี้เป็นที่เอมเปอเรอแลปรินซเฮนรี เจ้านายเสด็จในเวลาแข่งเรือ เอมเปอเรอนั้นมีห้องอยู่ชั้นบนเป็นที่ประทับทำเหมือนอย่างกับห้องในเรือ เอมเปรสก็มีห้องแต่งพระองค์ห้องหนึ่ง แต่ปรินซเฮนรีนั้นมาทุกวันพฤหัสบดี เป็นหัวน่าในคลับนี้ การเลี้ยงดูแลนั่งสนทนากันเป็นอย่างเยอรมันไปคลับเต็มที่บริบูรณ์ ดูก็สบายดีดอก นั่งชิดเบียดกันเรื่อยไปจน ๕ ทุ่มจึงได้กลับ

โฮเตลนี้ห้องหับสบายมาก ตู้ต่างอะไรใช้ติดฝาทำในตัวเสร็จ อย่างอ้วน ๆ หนัก ๆ ถ้าจะดูผมือเยอรมันในเมืองเรามีก็พระที่นั่งภาณุมาศ เป็นอย่างเยอรมันแท้

แต่น่าต่างเขาดี มีกระจกสองชั้นแล้วมีมุ่ลี่ การที่จะปล่อยมุ่ลี่นั้นง่าย จะปล่อยให้ลงมาเป็นช่องโปร่ง ๆ อย่างมุ่ลี่ก็ได้ จะยึดให้ลงมาทึบเป็นบานน่าต่างตันทีเดียวก็ได้ ด้วยเชิงหย่อนม่านนั้น

ในอ่าวนี้กว้างใหญ่ ที่จริงเป็นอ่าวดีมาก แต่ไม่มีเรือค้าขายเลย เป็นอ่าวสำหรับเรือรบอย่างเดียว เวลานี้เรือรบไม่อยู่โดยมาก อยู่สี่ห้าลำ ดูหลวมว่างเหลือหลาย อยู่ข้างจะหนาว ปรอดกลางแข้ง ฟาเรนไฮต์ ๖๒ เซนติเกรด ๑๗

เรื่องกรุปนี้น่าจะเล่าสักนิดหนึ่ง คือพ่อของแฮรร์กรุปคนที่ตาย เป็นผู้เริ่มตั้งโรงทำปืนขึ้น ประมาณสักห้าสิบปีเศษมาแล้ว ตำบลที่ตั้งนั้นเรียกว่าเอสเซน บ้านอยู่ใกล้กันกับที่ทำงานเรียกว่าฮูกัล ครั้นเมื่อพ่อตายแล้วลูกชายได้ทำการต่อมาขยายการงานใหญ่โตขึ้น เหล็กซึ่งจะใช้ก็หาซื้อย่อแร่ทำเหล็กเอาเอง ช่างคนที่มีวิชาอย่างดี ๆ คิดแลทำปืนบรรจุท้ายต่าง ๆ ภายหลังแผ่ออกไปจนกระทั่งถึงทำเรือรบสำหรับยิงปืนนั้นด้วย อู่ที่ทำการนั้นตำบลกัล ซึ่งพ่อไปดูนี้ ทำทั้งเรือหลวงในเยอรมันและเรือประเทศต่าง ๆ มีที่ทำการใหญ่ ๆ เช่น ๕ ตำบลด้วยกัน ได้รับขาญชีว่าเป็นกัมปนี เพื่อจะให้อยู่ในกฎหมายกัมปนี แต่ไม่มีผู้อื่นถือแชร์ มีแต่กรุปถือแชร์คนเดียว เขาตั้งไดเรกเตอ แต่ก่อนดูเหมือนมีแต่ ๕ เวลานี้ ๑๐ คน เป็นผู้ขัญชาการทั่วไป เมื่อเวลากรุปยังอยู่พวกไดเรกเตอเหล่านี้เหมือนอย่างเสนาบดีมีน่าที่ต่าง ๆ เพราะกรุปเขาเป็นหัวน่าอยู่ในนั้นเอง คนพวกไดเรกเตอเหล่านั้นเลือกเอาคนดี ๆ เป็นข้าราชการทั้งฝ่ายทหารพลเรือน นึกจะเลือกเอาใครก็เลือกเอามาได้ รองปลัดทูลฉลองฤาสิเกรตารีทูตที่เสมอชั้นราชทูต ก็ให้ออกจากตำแหน่งมาทำการของกรุปได้ เอมเปอเรอโปรดปรานมาก เสด็จไปมาที่บ้านนั้น เจ้านายต่างประเทศรู้จักแทบทั้งหมด มีข้าราชการต่างประเทศเป็นคอมมิสชั่นมาดูการทำปืนทำอาวุธอยู่ประจำมาก ๆ ที่ตำบลเอสเซนนั้นเป็นเมืองโตที่เดียว แต่ไม่มีคนอื่น พวกลูกช้าง

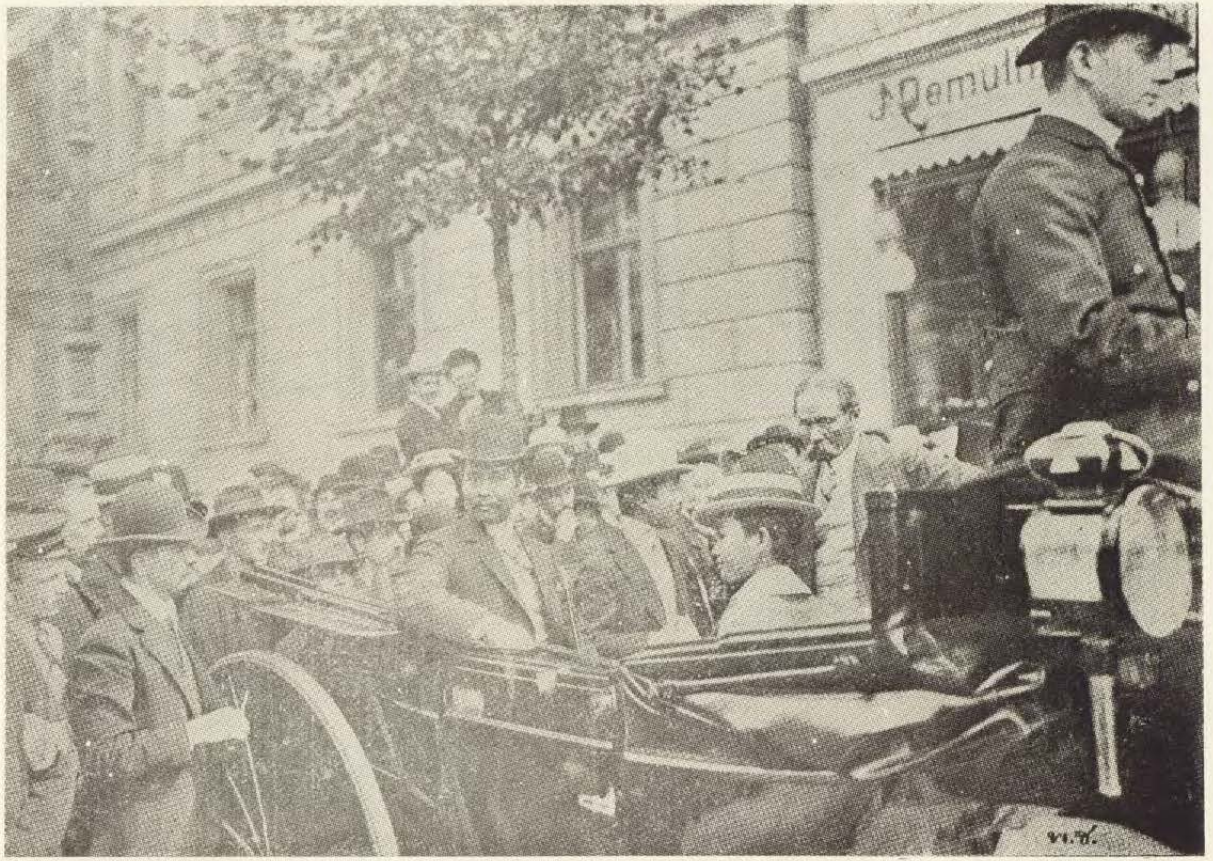
ของกรุปทั้งนั้น เลี้ยงกันมาตั้งแต่เด็ก ตั้งโรงเรียน โรงพยาบาล โรงคัยเพลิง เลี้ยงแม่ม่ายที่ผัวตายในเวลาทำงาน มีร้านขายของสารพัดทุกอย่าง พ่อได้เคยไปอยู่ที่ฮูเกลนั้นสองสามวัน ได้ดูงานทั่ว กรุปเปนคนอายุยี่เดียวกันกับพ่อ ถึงว่ามั่งมีบริบูรย์บริวารมาก ก็เปนคนถ่อมตัว เอมเปอเรอจะตั้งให้เปนฟอนก็ไม่รับ มีอัยยาใครยกว้างขวางอารีอารอย ใคร ๆ ก็เปนที่รักที่นับถือไปทั้งนั้น แต่เปนห่วงแลตายเสียเมื่ออายุย่างเข้า ๕๐ ฤๅหย่อน มีแต่ลูกผู้หญิงสองคน ไม่มีลูกผู้ชาย เมื่อตายแล้วเมียเปนแทนที่ แต่ไดเรกเตอทั้งปวงเขาแขง ทำงานดีเสมออยู่ จนลูกสาวคนใหญ่แต่งงานกับฟอนโยเลน แม่จึงได้ออกจากน่าที่ลูกเขยเปนแทน แต่ทรัพย์สมบัติตกอยู่แก่ลูกสาวคนใหญ่ทั้งสิ้น เมื่อเวลาฝังศพกรุป เอมเปอเรอเสด็จแลสร้างรูปหล่อไว้ที่น่าคลังนั้นด้วย เมื่อเวลาแต่งงานลูกสาวเอมเปอเรอก็เสด็จการงานของเขาไม่ได้ลดถอยเดินไปข้างหน้าอยู่เสมอ ในการที่พ่อมาอยู่โฮเตลนี้ได้ว่าเช่า แต่ครั้นเวลาใช้เงินไม่ยักยอกราคา เลยไม่เอา ด้วยอยากจะแผ่ไมตรีกว้างขวางให้เหมือนอย่างกรุปที่ตายนั้น

คืนที่ ๑๓๑

เมืองเบอลิน

วันอาทิตย์ที่ ๔ สิงหาคม

เวลาเช้ากินเข้าเช้าแล้วขึ้นรถ แตรทหารเรือที่เที่ยวเล่นมาแต่วานนี้ไม่มีเวลาหยุด ตั้งแต่แรกมาถึงจนกระทั่งเวลาไปดูงาน ก็เที่ยวบรรเลงเรื่อยอยู่จนกลางคืนเลี้ยงกัน แล้วยังซ้ำมาเป่าเช้าวันนี้อีก สเตชั่นรถไฟอยู่ฟากข้างโน้น ใกล้ที่อยู่ของกรุป พวกไดเรกเตอทั้งปวงไปส่ง รถไฟออกจากกัล ๔ โมงเศษ ระยะทางที่มาวันนี้ตั้งแต่กัลมาถึงนอยมันสเตอที่แผ่นดินออกจะไม่สู้ดี แต่เปนวันที่ได้เห็น

พระบรมรูปทรงรถที่กรุงเบอลิน

แรกเกี่ยวเข้า แต่ไม่ใช่เข้าสาลี เรียกว่าไรเป็นเข้าสำหรับที่ทำขนมปังดำ ๆ ได้เกี่ยวแล้วโดยมาก กับอีกอย่างหนึ่งเรียกว่ายักอวีต เป็นดอกขาว ๆ ต้นเตี้ย ๆ สำหรับคนจนกินต่างเข้า ไร่ผักอื่น ๆ ก็มีน้อย ที่ซึ่งจะเพาะปลูกอะไรไม่ได้ ปลูกต้นสน และมีทุ่งหญ้าสำหรับเลี้ยงสัตว์เช่นวัวแลแกะมาก เพราะเหตุที่ฝนตกเสมอ ๆ หญ้างาม ถัดนั้นมาถึงเมืองอัลตอนา เป็นที่ตั้งรถไฟของรัฐบาล ไม่ช้าก็ถึงแฮมเบิค อัลตอนากับแฮมเบิคมีบ้านเรือนมาก เกือบจะติดกันแล้ว ตำบลอัลตอนามีคน ๑๕๐๐๐ แฮมเบิค ๘๐๐๐๐๐ รวมทั้งสองตำบลคนจวนจะถึงล้าน ที่ไร่นาบริบูรณ์มากขึ้น แต่ไม่ใช่ดีตลอดทั่วไป บางแห่งเป็นทรายต้องปลูกป่าไม้มาก มีเอสเตตของผู้มีเงิน เลี้ยงเนื้อแลเลี้ยงแกะสองสามแห่ง ที่แฮมเบิคมีสเตอลอตซักับเจ้าของสวนเอาดอกไม้มาให้ มีคเนซั่นเที่ยกกำมือเก้าอย่าง อย่างขาวริมคลิบแดงเป็นของเป็นเอง แต่ขาวริมคลิบเขียว ได้ความว่าเขาเขียน เขียนด้วยน้ำยาซึ่งไม่ร้อน ที่จะทำให้กลีบดอกไม้เหี่ยว แต่น้ำยานั้นเขายังไม่ให้ใครรู้ งามเหมือนอย่างกับแพรริบิน จัดเป็นดอกทั้งสองอย่างวันนี้เข้าทางขางหลังแฮมเบิค ช่างใหญ่โตเสียจริง ๆ แดดจัดร้อนน่าเที่ยวเต็มที เราไปสองคราวช่างผจิญถูกฝนทั้งสองคราว ในทเลสายเรือใบแล่นออกขาวไป พ้นนั้นมาอีกตำบลหนึ่งเรียกว่าวิตเตนแบรค

กินเข้าบนรถไฟ รถไฟสายนี้ตัวรถเป็นอย่างใหม่ที่สุด การจัดรถกระจุกกระจิกมาก มีตู้เล็กตู้น้อยที่นั่งที่นอนสบาย มาถึงเยอลินเวลาบ่าย ๔ โมง นอกเมืองมีสวนที่สำหรับคนจนไปทำเช่นที่เดนมาร์ก แต่มากกว่ากันมาก เต็มไปทั้งนั้นตั้งแต่สเตชั่นนี้มาพ่อไม่เคยเห็นมาแต่ก่อนก็ไม่ได้เคยไปถึง เพราะตรงไปอยู่ปอสดัมคนละทิศกันทีเดียว เข้ามาในเมืองจำได้ ๓ แห่งคือ เสาในเรื่องชนะศึก ไรสตาก

ที่ประชุมปาลิเมนต์ แลประตูไชย นอกนั้นมาจำได้หงิด ๆ ที่ชานเซเลออยู่ แต่จะเอ่ยทักขึ้นมาเองก็ยังไม่ได้ ขึ้นรถตรงมาไกเซอฮอฟโฮเตลนี้

วันนี้ไม่มีเรื่องอะไร เพราะเปนวันอาทิตย์ มาพบคุก ระพิ เพ็ญ ดิลก ศิริวงศ์ เพ็ญภูยังผอมเขียวมาก ยังมีนักเรียนอีกหลายคน กับฮอลเมอลิง กงสุลเยเนอราล เกียเนียส คอยรับอยู่ที่โฮเตล

เมื่อก่อนพ่อจะมาเยอลิน ได้โทรเลขสั่งให้หาหมอที่ดีมาตรวจอีกสักหนหนึ่ง เพราะจวนจะกลับแล้ว ควรจะตรวจให้รู้อาการที่ได้มารักษาตัวมีผลอย่างไร ฤๅจะยังควรรักษาอย่างไรต่อไปอีกบ้าง เมื่อก่อนออกจากยุโรปก็จะได้รักษาพาใจกันเสียให้ดี อย่าให้เสียทีมา เขาหาได้โปรเฟสเซอที่มีชื่อเสียงสำคัญสามคน กับผู้ชำนาญในการรักษาจมูกอีกคนหนึ่งมาตรวจ ไต้ลงมือตรวจเวลาย่าย ๕ โมง วิธีที่ตรวจนั้น ให้ถอดเสื้อหมด นอนยนท์นอน แล้วให้เล่าอาการตั้งแต่ต้นจนตลอดคือตั้งแต่เกิดมาเปนอย่างไร เคยเปนอะไรบ้าง เมื่อเล่าสำเร็จแล้วคราวนี้ตรวจเปลี่ยนกันตรวจทีละคน วิธีตรวจดูก็ไม่เหมือนกันทีเดียว คนหนึ่งตรวจอย่างหนึ่ง คนหนึ่งตรวจอย่างหนึ่ง โปรเฟสเซอเกราซ์ใช้พังด้วยหู แลเคาะก็มาก เคาะอย่างแรง โปรเฟสเซอเกรลใช้เคาะเบา แต่เคาะทั่วไป เหมือนกับจะไม่ให้มีที่ว่างจากได้เคาะเลย ราวกับจะถอนสีมา วัดกะไปตลอดทั้งตัว โปรเฟสเซอฟอนนอรเดนตรวจด้วยวิธีเคาะแรง ตาหมอเหล่านี้ตรวจแต่ละคนละคนนานเต็มที วิธีลองโลหิตใช้รัดต้นแขนสูบ ไม่ใช่แทงโลหิตเลยทั้งสามคน ต่อนั้นไปถึงโปรเฟสเซอเมเยอ ซึ่งเปนสเปเชียลิสต์ในการจมูก การตรวจจมูกนี้เปนการใหญ่มาก เข้ามาตรวจพร้อมกับหมอ ๔ คนเสียครั้งหนึ่ง ดูเหมือน ๆ กัน คือลนเปนต้น แล้วจึงไปเข้าห้องตรวจ ต้องยกเครื่องไฟฟ้ามาตั้งหลายอย่าง ส่องดูในจมูก ฉาย

ด้วยริเฟลกเตอ แล้วให้ม้อมไฟฟ้า ให้สว่างแลเห็นช่องภายในว่าจะมีบาดแผลอย่างไรบ้าง แล้วเอาไฟฟ้าจดกระบอกตา ให้แลเห็นภายใน ผลของการตรวจอย่างไร จะได้เขียนเฉยยังหนึ่งต่างหาก จะลงในนี้ก็จะรุงรังมากไปไม่สนุก การทดลองแลปฤกษากัน จนเวลาดึกจึงได้แล้ว เมื่อกินเข้าแล้วจึงได้มาประชุมกันอีกครั้งหนึ่ง ตกลงเห็นว่ายังไม่ปรกติดี ขอให้งดการที่จะเที่ยวเตร่ต่อไปนั้นเสีย ให้เปลี่ยนไปรักษาตัวที่ซอมเบิค ซึ่งเป็นเมืองอาบน้ำเมืองหนึ่งเหมือนกันอยู่ใกล้แฟรงก์เฟิต ทางรถไฟ ๒๐ มินิตเท่านั้น การที่จะดูแลรักษาอย่างไรมอบน่าที่ให้โปรเฟสเซอเกรลไปเป็นผู้จัดการ แต่เรื่องรักษาจมูกนั้นจะได้ลงมือรักษาตั้งแต่พรุ่งนี้ไป โปรเฟสเซอเมเยอจะเป็นผู้ทำ

การที่ต้องหยุดไม่ให้เดินทางต่อไปในเวลารักษานี้ เพราะเหตุที่จะต้องอาบน้ำคาโบนิกแอซิดอย่างหนึ่ง เพราะจะต้องใช้ยา คิยิสเตลิสอย่าง ๑ ต้องการให้อยู่นิ่ง ๆ สัก ๗ วัน ต่อนั้นไปเที่ยวเตร่ได้ การห้ามปรามของแสลงไม่กวดขันเหมือนโปรเฟสเซอไฟลเนอ ห้ามแต่เป็นการจำเป็นแท้ วันนี้ร้อนเต็มที่ วุ่นด้วยเรื่องหมอนี้เสียจนตลอดเวลานอน ไม่ได้ไปข้างไหน

คืนที่ ๑๓๒

วันจันทร์ที่ ๕ สิงหาคม

เวลาเช้าพอกินเข้าเช้าแล้ว หมอมา แต่รอให้ช้าเสียหน่อยหนึ่ง เวลาเที่ยงได้ลงมือชำระจมูกแลพาดยา วิธีที่ทำไม่ได้ใช้แยงด้วยสำลีเช่นยอนหู มีเครื่องมือเหล็กสำหรับแยง พันด้วยสำลีเหมือนกัน ล้างครั้งหนึ่ง แยงครั้งหนึ่ง ลึกมาก แล้วล้วงทางปากขึ้นไปล้างแลพาดที่ช่องจมูกต่อกับปาก อยู่ข้างจะไม่สู้สนุก

แต่ไม่ช้าประเดี๋ยวเดียวก็แล้ว แล้วขึ้นรถไปเที่ยว ไปที่วัดใหม่น่าวัง พ่อได้เคยไปครั้งก่อนแต่ยังไม่แล้วครั้งหนึ่ง คราวนี้แล้วเสร็จเปนโคมใหญ่ มีเครื่องประดับประดามาก เครื่องประดับทั้งช่วงดูเปนอย่างใหม่ ๆ มีมุขที่ทำเปนที่ฝังศพผู้มีชื่อเสียง แต่ศพนั้นไม่ได้ฝังจริง ๆ ไม่สู้จะโตมากนัก เพราะวัดเก่า ๆ เขาทำไว้ใหญ่โตเสียมาก เปนแต่เครื่องประดับประดาเพียบ จะสู้ของเก่าแต่ด้วยกระบวนประดับประดา ออกจากนั้นแวะห้างกล้องเมียซ่อม ไม่สู้มีอะไรน่าซื้อ เขาไปคลั่งเล่นกล้องอำพันกันเสียมาก อยู่ประเดี๋ยวเดียว ไปที่ร้านคิวริโอซิตีคล้ายกับร้านตาแก่ที่ยาเดนยาเดน เจ้าของร้านเปนคนสนุกคล้ายกัน แล้วกลับมากินเข้ากลางวัน

เวลาบ่ายไปขึ้นรถไฟ ไปสวนเลี้ยงสัตว์ รถไฟสายนี้ไปในใต้ดินบ้าง ไปบนพื้นราบ ๆ บ้าง ไปบนสพานเหล็กสูง ๆ บ้าง ที่เดินเช่นนี้ เพราะเหตุว่า ถ้าจะไปบนดินได้ก็ไปบนดิน ถ้าไปไม่ได้ด้วยเหตุที่จะทำให้เสียงามของถนนนั้นเสีย ก็มุดลงใต้ดินไป ถ้าเปนหนทางที่จอแจ ก็ตั้งเสาเปนสพานพาดรางไปบนหลังถนน เดินขึ้น ๆ ลง ๆ สูง ๆ ต่ำ ๆ ต่าง ๆ ถ้าเวลาลงใต้ดินไฟฟ้าก็ติดเอง เวลาขึ้นข้างบนไฟฟ้าก็ดับเอง ที่ไฟติดแลดับได้เช่นนี้ เพราะเขาทำลวดไฟฟ้าให้สูงแลต่ำ ถ้าสูงขึ้นมาจนลวดกระทบกันก็ไฟติด ถ้าต่ำลงไปไฟฟ้าก็ดับ สเตชั่นที่ไปเปนสเตชั่นใต้ดิน เวลาไปถึงก็ถึงใต้ดินเหมือนกัน

ที่สวนเลี้ยงสัตว์นี้แต่ก่อนเปนของรัฐบาลตั้งแต่ร่วงโรยจึงต้องปล่อยให้กัมปนีจัดการ กัมปนีไปทำเปนเรสเตอรองต์ขึ้น อย่างเดียวกับที่แฟรงก์เฟิต คนจึงได้ติดมาก มีที่ก่อสร้างเปนอย่างจีนอย่างยี่ปุ่นแลอียิปต์ ชิ้นดูต่าง ๆ เปนหย่อม ๆ สัตว์นั้นก็ไม่ประหลาดอะไรตามเคย เห็นจะไม่ดีกว่าแฟรงก์เฟิต มีนั้นคอกเปนกลิบ ๆ ทำนองอย่างเซ็นยรูนที่เมืองออสเตรีย แต่เลวกว่าเซ็นยรูน มีแปลกอยู่แต่

เอานก ไม่ใช่นกตุ๊ก ไม่ใช่นกเค้าแมว แต่ลักษณเคียวกัน ปากช่างกว้างเสียจริง ๆ จนแลดูเปนสามเหลี่ยม อุ้มมาได้ในมือ แล้วพกหนูตัวเล็ก ๆ มาในกระเป๋าเอามายัดใส่ปากจะให้กลืน เหตุใดจึงไม่กลืนก็ไม่ทราบ หนูพลัดตกลงมาทั้งสองครั้งสามครั้ง ลงปลายกิน แต่อ้ายหนูยังจุกอยู่ที่คอ ลิ้นมันแข็งรูปเปนใบเข้า เรียกนกอะไรก็ไม่รู้ ออกเกลียด ๆ เลยไม่ได้ถามชื่อ กับยังมีสิ่งอย่างที่เรียกว่าชิมปันสี ไม่ใช่ออรังอุตันแต่ลักษณเคียวกัน คนขึ่งมาได้ ร้องโฮ่โฮ่ สูงสักค่าขึ้นเอวคน เดินสองตีนเหมือนอย่างคน นอกนั้นก็มีเดก ๆ ขอดูตามเคย ดูทั่วแล้วหยุดกินน้ำชาร้อนเต็มที ปรอดหย่อน ๘๐ สักนิดเดียว เหตุด้วยแต่งตัวหนาจึงได้รู้สึกร้อนมาก ถึงเหื่อออก คนไปเที่ยวก็มากอยู่ แต่ยังน้อยกว่าวันไปสวนสัตว์แฟรงก์เฟิต

เรื่องเมืองเขอลินนี้ การที่จะเล่าว่าเปนอย่างไรพ่ออยากจะขอผัดไปอีก ให้ได้ดูเสียให้ทั่วสักที เพราะเมื่อมาคราวก่อนไม่เคยเที่ยว แต่จะบอกโดยย่อได้ว่าถ้าจะเปรียบด้วยวิถีตั๋งโต๊ะ[๓] เมืองปารีส เหมือนโต๊ะหลวง เมืองลอนดอนเหมือนโต๊ะกรมหลวงนเรศร์ เมืองเขอลินเหมือนโต๊ะท่านเล็ก ชากลับมารถตามธรรมดาได้แวะที่ร้านขายเครื่องหอม ซื้อเครื่องหอมต่าง ๆ แล้วจึงกลับมาที่โฮเตล ดอกไม้มีมาก กำลังเปนเวลาดอกรักเร่ อย่างหนึ่งสีเหมือนกลีบขัวหลวงตบิด เหมือนอย่างจะทำแขนตุ๊กตา ดอกขัวทุก ๆ กลีบที่โต๊ะกินเข้าจัดเต็มทั้งโต๊ะ ดอกกุหลายมีต่าง ๆ มาก แต่ไม่โตอย่างอิตาลี น่าสงไสยว่ายางที่จะมาจากอิตาลีบ้างก็จะมี ตุ๊กไปได้เครื่องลายครามมาอีกมาก ตั้งในโฮเตลออกครึดไป เห็นเข้าตกใจว่าทำไมที่นี่ถึงได้มีเครื่องลายครามมาก ล้วนแต่เก่ง ๆ แปะเต่งกิมขาวกิมไม่ได้การ เครื่องลายครามมาเมืองฝรั่งเสียมากแล้ว ซ้ำไม่มีใครรู้จักครูจักชั่วด้วย

๓ คือโต๊ะเครื่องบูชาอย่างจีนที่เล่นประกวดกันในรัชกาลที่ ๕

ที่ดุกซื้อนั้นไปซื้อเลหลัง ได้ประมาณสักสามร้อยชั่น ข้อที่เมเปอลขายราคาถูกนั้น ก็จะไปรับเลหลังมาอย่างดุกนั่นเอง มาเที่ยวยุโรปคราวนี้ดีกว่าจะไปเมืองจีน เครื่องลายครามมากกว่าจะเป็นแน่ ขอให้อวดกรมดำรงให้ด้วย ชั่นเชิงข้อของเราถูก "มี" ก็หลายชั่น อยู่ข้างเจ็บแสบมาก

คืนที่ ๑๓๓

วันอังคารที่ ๖ สิงหาคม

เวลากินเข้าเช้าแล้ว หมอตามาตรวจ เอาตัวออกไปตรวจกลางแจ้งก่อน ให้ใส่แว่นตา แต่เอาลิ้นทองเหลืองยึดเสียทีละข้าง ให้อ่านตัวเลข ตกลงมันก็ไม่ผิดอะไรกันมากทั้งสองข้าง ลงปลายได้ความว่า ในการอ่านหนังสือจำจะต้องใส่แว่นตา สบายกว่าไม่ใส่ แต่ยังไม่ได้ตรวจในที่มืด เพราะเวลาไม่พอ หมอพูกรักษาพูกเสียก่อน

เวลา ๔ โมง ไปขึ้นรถไฟทางที่มานั้นเอง ไปตำบลเนาเอน ซึ่งเป็นที่ตั้งเสาโทรเลขไม่มีสาย อยู่นอกเมืองเยอลิน เมื่อผ่านมาก็แลเห็น ระยะทาง ๔๕ มินิต ไม่มีสเตชั่นในที่นั้น เขาจัดรถโมเตอคาร์มารับหลายหลัง ได้เรกเตอยาชมันน์เป็นผู้รับรอง กับเคานต์อาร์โก ซึ่งเป็นผู้คิด เป็นผู้สันทัดในเรื่องไฟฟ้า แลผู้อื่น ๆ อีกหลายคนในพวกกัมปนีนั้น การที่ต้องออกไปตั้งนอกเมือง เพราะเหตุที่ต้องใช้ที่กว้างกลางทุ่งไม่มีอะไรกีด ลงจากรถไฟแล้ว ไปโมเตอคาร์ตามถนนจนถึงที่น่าเสาสูง ต้องไปในท้องทุ่งซึ่งไม่มีถนน แล่นคอ ๆ ไปอีก จนถึงที่เสานั้น มีโรงหลังหนึ่งสองชั้น ชั้นล่างเป็นที่ตั้งเครื่องที่จะใช้โทรเลข ชั้นบนเป็นที่ตั้งแบตเตอรี่ไฟฟ้า มีกระบอกแก้วสูงประมาณสองศอกเศษมาก มีลวดขดแบตเตอรี่

ใหญ่ ๆ ๔ เครื่องจักรสำหรับหมุนแยตเตอรี่ เป็นโรงติดอยู่กับโรงสองชั้นนั้น เป็นเครื่องจักรแปดสิบแรงม้า เวลาเขาเปิดให้ไฟฟ้าเดินเสียงดังเปรี๊ยะลั่นสดุ้งได้ สายไฟโตไดเรกเตอขาชมันน์ เลกเชอเทศนาในวิธีที่ใช้เครื่องโทรเลขไม่มีสาย จบแล้วจึงกลับลงมาลองยอกไปหัวเมืองข้างฝ่ายตวันตกเฉียงใต้ รับแลตอยกันแล้วจึงได้ไปดูที่เสา เสานั้นทำเป็นโครงเหล็ก รูปสามเหลี่ยมเหมือนตะใบ แต่ก้านที่ยึกลงดินนั้นเป็นก้านเดียวเหมือนตะใบ ยึกลงในด้าม ฐานเป็นศิลา มีระยางใหญ่สายเหล็กสามระยาง แล้วซึ่งลวดจากเสานั้นออกไปเหมือนร่มรูปเป็นกระโจม มีสายที่ทแยงออกไปจากเสาอีก เขาก็เรียกว่าร่ม ด้วยรูปมันเหมือนร่ม ที่ซึ่งสายลวดออกไปเช่นนั้น แลมีสายลวดออกไปจากเสา ติดกับสายที่ซึ่งเป็นร่มนั้น เพื่อจะไม่ให้เคอรันต์คือสายไฟฟ้าเดินแพร่ไป

อันเรื่องโทรเลขไม่มีสายนี้ เป็นข้อที่วิวาทถุ้มเถียงกันอยู่มากในระหว่างผู้คิดซึ่งเป็นชาวอิตาเลียนคนหนึ่ง ชื่อมาโคนี แลเคานต์อาร์โกคนหนึ่ง ซึ่งเป็นเยอรมัน ฝ่ายเยอรมันกล่าวว่า ในเรื่องที่คิดเห็นว่า สายของไฟฟ้าเดินได้ในอากาศไม่ต้องมีสายลวดนั้น เป็นความคิดของโปรเฟสเซอแมกสเวลคนอังกฤษ แต่โปรเฟสเซอฮารซ คนเยอรมันเป็นคนที่คิดว่าจะใช้พูดกันได้ โปรเฟสเซอฮารซตายเสียเร็วมาโคนีซึ่งเป็นคนหนุ่มที่โปรเฟสเซอฮารซใช้อยู่รู้ความคิดอันนั้น จึงไปอเมริกาแลไปคิดเรื่องโทรเลขไม่มีสายนี้ขึ้น ฝ่ายเคานต์อาร์โกเยอรมันก็คิดอยู่ทางหนึ่ง แต่มาโคนีสำเร็จ ได้ทดลอง อังกฤษรับใช้จนกระทั่งถึงอเมริกาแลฝรั่งเศสรับใช้ เป็นอันโทรเลขอย่างมาโคนีเกิดขึ้น ใช้แพร่หลายอยู่แถบทางนั้น ข้างฝ่ายเคานต์อาร์โกคิดอยู่ทางหนึ่งข้างเยอรมัน ก็มีที่ใช้ฝ่ายหนึ่ง แต่กัมปนีทั้งสองกัมปนีนั้นลอยกัน ข้างมาโคนีไม่ยอมรับโทรเลขอย่างอาร์โก ว่าไม่เข้าใจ แต่ข้างฝ่ายอาร์โกยอกว่าข้อซึ่งผิดกันในระหว่างโทรเลขอย่างมาโคนีกับของเขา ผิดกันเพียงเกลียวไฟฟ้ายาวแลสั้น ซึ่งเขาจับได้แล้ว โทรเลขทั้งสองชนิดนี้ควรจะใช้ด้วยกันได้ เพราะ

เหตุฉะนี้ จึงต้องให้เกิดประชุมคอนเฟอเรนซ์นานาประเทศ ที่จะนัดสัญญากันเปิดสเตชั่นใช้โทรเลขไม่มีสายใช้ให้ถึงกันได้ แต่มาโคนีไม่ยอม อังกฤษซึ่งเป็นผู้ลงเงินทองทำอย่างมาโคนีขึ้นไว้มาก จึงต้องไม่ยอมใช้ด้วย ในการที่มาโคนีแกล้งปิดเบือนเพื่อจะไม่รับโทรเลข ข้างฝ่ายอาโรกนั้นยังมีเรื่องต่อไปอีก คือเรือลูกค้าชาวเยอรมันไปอยู่ปางใกล้ฝั่งอเมริกา ได้ส่งโทรเลขไม่มีสายไปที่สเตชั่นมาโคนี กัมปนีมาโคนีแกล้งทำไม่เข้าใจเพิกเฉยเสียจนเรือนั้นอับปาง รัฐบาลอเมริกันได้ตั้งข้าหลวงตรวจสอบ ได้ความชัดเจนจึงได้เลิกไม่ใช้โทรเลขมาโคนี ข้อความทั้งนี้เป็นฝักฝ่ายข้างพวกเยอรมันเขากล่าว

แต่ในข้อซึ่งจะเข้าใจว่าโทรเลขไม่มีสายเป็นอย่างไรนั้น ยากที่จะอธิบายด้วยหนังสือไม่มีรูปเขียน แต่ถ้าจะว่าโดยย่อพอเป็นเค้าลองดูเห็นจะพอเข้าใจได้บ้างกระมัง ตั้งต้นคือแสงอย่างเช่นแสงพระอาทิตย์กับสาย คือเคอรันต์ของไฟฟ้า เป็นอย่างเดียวกัน ถ้าหากว่าแสงพระอาทิตย์ดับ ไฟฟ้าดับ ไม่กระทบอีเท่อ ก็ไม่มีปรากฏ อีเท่อนั้นเป็นปรมาณูอันหนึ่งซึ่งอยู่ในลมอากาศที่ไม่อาจจะชั่งได้ ส่วนลมอากาศอาจจะชั่งได้ เช่นลมแกสเขากว่าลมสามัญ เมื่อเอาเข้าไว้ในลูกยาลูนก็อาจที่จะลอยขึ้นไปได้บนลม เพราะเหตุที่เขากว่าลมเช่นนี้เป็นต้น ส่วนอีเท่อนั้นชั่งไม่ได้ แต่รู้ได้ว่าอีเท่อนั้นมีอยู่ เมื่อแสงพระอาทิตย์มากระทบอีเท่อก็ทำให้แสงสว่างได้ ฉันใดไฟฟ้าไปกระทบอีเท่อ ก็ทำให้เกิดแสงสว่างปลาย ๆ สายไฟฟ้านั้นเมื่อตัวผู้กับตัวเมียกระทบกันทำให้เสียงลั่นเปรี๊ยะ ๆ แต่ถ้าหากว่าจะตั้งเสาขึ้นไว้สองเสา เปิดให้เคอรันต์เดินไปหากัน จะเดินพร่าไปหมดออกโดยรอบเป็นวงกลมเปรียบเหมือนเอาก้อนศิลาโยนลงไปในน้ำ น้ำก็กระเซนรอยไป ไม่สำเร็จกิจในการที่จะบอกข่าวคราวอันใดกันได้ ข้อซึ่งไปรู้ว่าจะใช้ได้นั้น คือมีหลอดแก้วอันหนึ่งเอาโลหะที่กรางเลื่อยเล็ก ๆ เหล็กฤาทองใช้ได้หมด บรรจุเข้าในกลักแก้วนั้น

เอาเข้าไว้ในระหว่างกลางแยตเตอรี่ไฟฟ้าต่อกันทั้งสองข้าง ไฟฟ้านั้นจะไม่เดิน เพราะไม่ผ่านอิเท่อ เพราะเหตุที่รู้ทางที่จะกันไฟฟ้าไม่ให้เดินได้เช่นนี้ จึงเอาสายลวดนั้นไปล่อไว้ที่เสาสองต้น ไม่โยงลวดให้ถึงกัน แล้วใช้แรงไฟฟ้าให้ขึ้นไปที่ปลายลวดนั้น ไฟฟ้าที่ปลายลวดนั้นเดินผ่านอิเท่อโดยเร็วที่สุด ไปกระทบลวดอีกข้างหนึ่ง แล้วลงในกระบอกแก้วซึ่งกรอกโลหะไว้นั้น ไปลงในเครื่อง ไฟฟ้าที่จะเดินไปลงในกระบอกแก้วนั้นได้แต่เฉภาะที่ผ่านอิเท่อ ถ้าไม่ได้ผ่านอิเท่อก็ไม่เดินในกระบอกแก้วนั้นได้ เช่นกล่าวมาแล้วข้างต้น เพราะเหตุฉนั้นจึงกันเสียงไม่ให้พร่าไปอื่นได้ ไฟฟ้าที่ผ่านโดยอิเท่อแล้วก็ไปลงในกระบอกแก้วนั้นไปลงเครื่องที่เดียว เพราะเหตุฉนั้น เมื่อเปิดไฟฟ้าให้เดินเปนระยะยาวแลสั้นตามวิธียอกโทรเลข ก็เปนอันกำหนดได้ด้วยเสียง แลมีเครื่องให้เขียนได้เหมือนอย่างโทรเลขที่เดินด้วยสายลวด ข้อซึ่งใช้ลัทธิแปลกกันต่าง ๆ ไปนั้น ต่างด้วยเกลียวไฟ คือธรรมดาไฟฟ้าที่เดินไปไม่เดินตรง ต้องคดเปนเกลียวเรียกว่าฉวัดเฉวียน แตกเปนสองเส้นแล้วรวมกันเปนเส้นเดียว บางลัทธิใช้เปลวยาวไปรวมกันห่างหน่อย บางลัทธิใช้เปลวสั้นไปรวมกันเร็วหน่อย ในการที่ระยะไม่เท่ากันนี้ทำให้ผิดต่างกันเปนคนละลัทธิที่ว่าเข้าใจกันไม่ได้ แต่ข้างฝ่ายเยอรมันเขายืนว่าเข้าใจได้ โดยลองหันเขมในเครื่อง จับดูให้พอรู้ว่าใช้เคอรันต์ยาวฤาเคอรันต์สั้นเพียงเท่าไร ถ้ารู้แล้วก็เปนอันใช้กันได้ ข้อที่ว่าไม่รู้นั้นไม่จริง รวยรวมใจความว่า ข้อที่โต้เถียงกันอยู่ทั้งนักเรืองแย่งกันหากิน ที่จะได้รับเหมาทำการ เขามีแผนที่บันทึกลงไว้บอกว่ากัมปนี้ได้ทำแห่งใดแห่งใดบ้าง แลคิดจะขยายการต่อไปอีก ที่ห้างยกริมเอาเข้าไปลองที่เกาะสีซังแลยางกอกก็ไปจากกัมปนี้ แลกัมปนี้ก็ยังอยากจะได้ทำการให้สำเร็จอยู่นั้น โดยว่าเดี๋ยวนี้ได้ทำดีขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก การที่เล่าเรืองนี้พอไม่สู้สันทัดที่จะชี้แจงให้เลอียดได้ ทั้งไม่ได้เขียนรูป เล่าแต่พอให้เข้าใจเปนเค้าตามที่พอเข้าใจ ถ้าพูดเห็นจะอธิบายได้อีกบ้าง

ครั้นพอดูเครื่องใหญ่นั้นสำเร็จแล้ว ออกไปดูเครื่องที่สำหรับยกรรทุกหลังม้าไปใช้ในการศึก ต้องออกไปตั้งในกลางทุ่งห่างจากกระโจมร่มใหญ่นั้น ท้องทุ่งยังแฉะอยู่ เพราะฝนตกมา ๔ วัก พึ่งจะหยุดเมื่อวันพ่อมาถึง เอมเปอเรอเสด็จมาทอดพระเนตรเมื่อเร็ว ๆ นี้ต้องลุยน้ำ ม้า ๔ ตัวนั้นสิ่งของยกรรทุกอยู่บนนั้นหมด เขาจ้างนายร้อยโทคนหนึ่งมาเปนผู้คุมการ เมื่อไปถึงที่นั้นแล้วเปลื้องเครื่องลงจากหลังม้า จูงม้าไปไว้เสียให้ห่าง แล้วลงมือตั้งเสา เสานั้นทำด้วยอาลูมินัมเปนท่อน ๆ มีปลอกสวม มีสายลวดโยงเปนร่มเหมือนกันกับเสาใหญ่ กว่าจะเอาขึ้นไปได้ประกักประเดิดมิใช่เล่น สูงประมาณสักสามวาเศษเกือบ ๔ วา ไม่ได้ปักดิน ใช้แผ่นคิลามีนสุเลเตอรอง ตั้งบนดิน ในระหว่างที่คุมเสาอยู่นั้น อีกพวกหนึ่งคุมรถไยสิเกอล มีไดนาโมอันเล็ก ๆ ตั้งอยู่ข้างน่าเครื่องลงในหีบหนังเล็ก ๆ สองใบ ล่ามสายลวดติดกับไดนาโม ใช้คนถีบรถไยสิเกอลนั้นเปนแรงให้เกิดไฟฟ้าใช้ได้เหมือนอย่างกับสายใหญ่ แต่ระยะแคบเข้าเพียง ๒๐ กิโลเมเตอ

เมื่อดูเครื่องหลังม้านั้นแล้วไปดูเครื่องที่ตั้งอยู่ในล้อรถซึ่งอยู่ระยะห่างกันต่อไปอีก รถนั้นเปนสองหลังต่อกันเหมือนอย่างขันใหญ่ เสาใช้สูงกว่าหน่อย แรงที่ให้เกิดไฟฟ้าใช้เครื่องรถโมเตอคาร์ วิธีลักษณยกเล่าก็เหมือนกัน เดี๋ยวนี้มีวิเศษออกไปที่ใช้เปนโทรศัพท์ได้ ฟังเสียงคนพูดได้ยิน แลเสียงหีบเพลงได้ยิน แต่ยังเขาเต็มที่ เขาว่าเปนเวลายังเปนเด็กอ่อนอยู่ ต่อไปคงจะดีขึ้น พ่อก็เชื่อ

เมื่อดูเสร็จหมดแล้วกลับมาเลี้ยงที่โรงโทรเลขใหญ่นั้น เสียแต่ไม่มีน้ำกินร้อนจนเหือไหล มีแต่แชมเปนแลแชรเลียง กับของกินต่าง ๆ เจ้าของที่แผ่นดินทุ่งนี้ ได้มาหาทั้งครัวเรือน มีลูกชายคนหนึ่งลูกหญิง ๓ คน กับเมียมีดอกไม้มาให้ด้วย กลับจากนั้นมาขึ้นรถไฟ มาถึงในเยอลินเวลาย่ายโมงเศษล่าไปหน่อย

กินเข้ากลางวันแล้ว แฮรฟอนเดซกิอุนด์โยเคนดอฟ เสนาบดีว่าการต่างประเทศมาหา เป็นคนมีอัธยาไศรยดีมาก ท่านผู้นี้เป็นผู้ที่ได้ช่วยจัดในการเรื่องซักเซน แลว่าจะได้ไปพบกันอีกที่วิลเลียมสเฮอนั้นด้วย

เวลาบ่ายไปที่เอกสหิบิเชน เอกสหิบิเชนนี้ไม่ได้ตั้งขึ้นใหม่ เป็นของประจำเมือง ที่แท้ก็ลักษณเดียวกันกับสะลองที่เมืองฝรั่งเศส แต่ของมีมากไปกว่ารูปภาพรูปปั้น จนถึงเต็มห้อง มีเฟอนิเชอตกแต่ง ไปเข้ารูปที่แฮมเบิคอยู่บ้าง เขาจึงเรียกกันว่าเอกสหิบิเชน โรงที่ตั้งเอกสหิบิเชนนั้นงาม มีรูปเขียนภายในโดมเป็นรูปตั้งจริง แต่เล็กกว่าที่ปารีสมาก รูปตุ๊กตาใหญ่ ๆ ก็ไม่ใคร่มี มีตุ๊กตายรอนซ์อยู่ตัวหนึ่ง ซึ่งดูกรักว่างามมาก รูปภาพในนั้นจะเอาดียาก ด้วยกำลังตั้นรูปอย่างใหม่จัดเต็มที่ รูปมากหลายร้อยตั้งพัน พ่อเห็นมีดีอยู่แผ่นเดียว นอกนั้นก็เหยอะมากฤๅเหยอะน้อย เดินผ่าน ๆ ก็แล้ว แต่เพราะเหตุที่รูปมากต้องเดินมากพอเมื่อยอยู่ ขากลับแวะร้านเครื่องยรอนซ์ ซื้อของบ้างแล้วกลับมาโฮเตล

วันนี้ทูตมีการเลี้ยงดิลิเคชั่น มีนักเรียนไทยแลคนที่เคยอยู่เมืองไทย คือมิสเตอเคิตซผู้แทนเข้ากรมรถไฟแต่ก่อน แฮรโคลักแลพวกพ่อค้า ดิลิเคชั่นใหม่นี้ไม่โตกว่าเก่าเท่าใด แต่ท่วงทีดีกว่า เสียอยู่ที่ขนายคายเกี่ยวกับคนอื่น ชั้นล่างเป็นของคนอื่นเสียถึงสองชั้น ลิเคชั่นขึ้นไปอยู่ชั้นที่ ๓ แล้วขึ้นไปถึงชั้นที่ ๔ มีคนอื่นคั่นเสียที่หนึ่ง ชั้นที่ ๕ เป็นลิเคชั่นอีก นักเรียนที่เป็นนักเรียนทหารเป็นพันมีตาเตี้ย ยังเก่งอยู่เหมือนอย่างแต่ก่อน ลูกกรมดำรง ๕ คู่หนึ่ม ๆ นักเรียนทหารที่หลักแหลมมาก นายจำรัสลูกหลวงนายฤทธิ์ พุด วันนี้รื่นเต็มที่ ดิลิเคชั่นจนต้องเบิกน่าต่าง

---

๔ คือหม่อมเจ้าวงศนิรชร ในกรมหลวงเทวะวงศวโรปการ

๕ หม่อมเจ้าในกรมหลวงดำรงราชานุภาพ คือหม่อมเจ้าทรงวุฒิภาพ

พ่อรู้สึกไม่ใคร่จะสบาย เรื่องกินเข้าไม่ได้ อาหารในโฮเตลนี้มันชอบกล กินไม่อร่อยเลย จะว่าเลวก็ไม่ใช่ คูเขาก็บรรจงที่จะทำให้ดี แต่มันจืด ๆ เลี่ยน ๆ ปร่า ๆ ถูกกินไม่ได้เข้าหลายเวลา ท้องออกจะไม่สู้สบาย นอนไม่ใคร่หลับ เรื่องโฮเตลสำคัญอยู่ที่ครัวเปนอันมาก ถ้าหากว่าครัวดี ถึงคนอยู่ที่นี่ก็มากินได้ ถ้าครัวไม่ดี คนอยู่ในโฮเตลก็ออกไปกินเสียที่อื่น โฮเตลนี้ได้เคยถูกร่วงโรยมาหลายครั้ง แต่ที่จริง ที่อยู่ห้องหับสบายมาก ทั้งที่นั่งที่เล่นก็กว้างขวาง แต่น่าโฮเตลเวลานี้กำลังทำรถไฟใต้ดินกั้นคอกไว้ อยู่ข้างจะเกะกะ ลืมไป วันนี้ได้ตัดผมด้วย เพราะไม่ได้ตัดนานมาแล้ว

คืนที่ ๑๓๔

วันพุฒที่ ๗ สิงหาคม

เวลาเช้าหมอตามาตรวจตาอีก แต่ก็ไม่มีอะไรนอกจากอ่านหนังสือควรจะสวมแว่น แว่นที่สวมอยู่ คือแว่นพระยาสามภพ[๖] แรงไปกว่าในยตา เขาว่าไม่ดี มักพาให้ตาเสีย จึงจะหามาให้ใหม่ โปรเฟสเซอไมเยอ รับจะไปด้วย จนถึงฮอมเบิค แล้วจึงจะมอบให้หมอนอรเดนซึ่งเปนน้องโปรเฟสเซอฟอนนอรเดนเปนหมอประจำอยู่ที่เมืองฮอมเบิคทำการต่อไป

แล้วไปที่ห้าง เคาฟเฮาส เดลเวสเตนส์ ห้างนี้เปนห้างใหญ่โตมาก ขายของสารพัดทุกอย่างไม่เลือกว่าอะไร ตั้งเปนหมวด ๆ ไป ร้านนั้นอยู่มุมที่ทางสามแพร่งตลอดตั้งแต่พื้นดินถึงพื้นชั้นหลายสิบห้อง มีลิฟต์ถึง ๒๘ ลิฟต์ มีสิ่งของที่ขายอยู่ในร้านเปนราคาถึงห้าล้านม้าก คนที่ขายของทั้งผู้หญิงผู้ชายเด็กผู้ใหญ่ถึงสองพันคน จะซื้อสิ่งใดเปนแต่ไปชี้ว่าให้เอาสิ่งนั้นสิ่งนั้นไปเลือก แล้วเขาก็เอาไปที่ห้อง

๖ พระยาสามภพพ่าย เจริญ หงสกุล

สำหรับเลือก ถ้าจะไปมัวซื้ออยู่แต่แห่งเดียวจะไม่ได้เห็นอะไร ต้องใช้เดินประเมินเสียก่อน แต่ชั่วค่าเดินประเมินไม่สู้ทั่วถึงทีเดียว กินเวลาถึงสองชั่วโมง พอถึงเวลากินเข้าได้ตระเตรียมจะกินเข้าที่นั่นด้วยทีเดียว เขาจัดห้องซึ่งมีไว้เฉพาะสำหรับเจ้านายไปเสวย ร้านนี้เป็นร้านที่เอมเปอเรอเสด็จ เพราะถนนสายนั้นเป็นถนนราชดำเนิน ซึ่งเอมเปอเรอเดินไปมาอยู่เสมอ อาหารดีมาก ชั่วแต่กินเข้าแลเลือกของเล็กน้อยเท่านั้นหมดเวลา ของที่สั่งไว้ให้ยกขึ้นมาให้ดูยังดูไม่ทั่ว ถึงเวลาที่จะไปดูโรงพยาบาล จึงต้องไป

โรงพยาบาลนี้ ตั้งอยู่ในแถบข้างเมืองที่ขยายออกไปใหม่ เรียกว่า วิรโซ ฮอสปีตล เป็นโรงพยาบาลสำหรับคนจน ชั้นที่ ๓ เสมอกันหมด ตั้งอยู่ในที่แผ่นดินกว้างยาวถึง ๒๐๐ เฮกตา ตึกน่ามีตึกสามชั้นสูงใหญ่ เป็นอย่างที่เราเรียกว่าแพทยาลัยสำหรับหมอที่ประจำน่าที่อยู่เป็นห้อง ๆ ในพื้นที่นั้นกลางเป็นสนามหญ้าปลูกต้นไม้สองข้างข้างละสองแถว มีทางคนเดินใต้ร่มไม้ แลมีทางรถเดินได้รอบ เป็นตึกสามชา สูงสามชั้นสี่ชั้น รายรอบ มีหอสูงซึ่งเป็นที่สูบน้ำจากบ่อใช้ในโรงพยาบาลนั้น แถวในที่ต่อกับถนนรอบสนามหญ้ามีตึกที่เรียกว่า วาร์ด รายรอบในอีกชั้นหนึ่ง ในที่นั้นขั้นเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งสำหรับผู้หญิง ส่วนหนึ่งสำหรับผู้ชาย ได้เข้าดูในวาร์ดต้นซึ่งไม่มีคนอยู่ เป็นสองหลังต่อกัน มีทางเดินเชื่อมกลาง ยรรดาผนังในนั้น ทำไม่ให้มีมุม ให้มนเสียหมด เพื่อจะให้ชำระสะสางง่าย ตากด้วยกระเบื้อง สอาด มีห้องสำหรับแยกคนไข้ ๖ ห้อง นอกนั้นเป็นที่นอนเรียงกัน เตียงนอนใช้เหล็กทั้งสิ้น ไม่ให้มีไม้ปน มีฟูกหมอนอย่างบริบูรณ์ เตียงหนึ่งมีตู้หลังเป็นโต๊ะ ข้างที่นอนเป็นที่สำหรับเก็บหวีเก็บแปรงแลยามีกระบะใบหนึ่ง หม้อแลกระโถนทำด้วยแก้วทั้งนั้น โรงพยาบาลหลังหนึ่งมีห้องล้างหน้า ห้องอาบน้ำ แลครัวอย่างเล็กสำหรับต้มน้ำแลอุ่นของ โรงนี้ทำโปร่งให้ลม

เดินได้ ใช้น่าต่างกระจกทั้งสองด้าน ไม่มีบาน ใช้ม่านรูด มีชานที่รมผนังข้างนอกทั้งสองด้าน สำหรับคนไข้ออกไปนั่งกลางแจ้งเหมือนกันเช่นนี้ทุก ๆ โรง

แล้วไปดูที่ซักผ้า การซักผ้าใช้เครื่องจักรสตีมตั้งต้นแต่แช่ข่าบู่ฟาด แต่ไม่ได้ใช้ผึ่งแดด ใช้พาดราวเข้าในที่ หมุนไปในห้องซึ่งมีสตีมอบให้ร้อน เดินทบไปทบมาพอตลอดทางก็พอแห้งออกมา แล้วจึงเอาเข้าเตารีดให้เกลี้ยง ถ้าเป็นผ้าผืนธรรมดาเข้าลูกหีบ ผ้าเล็ก ๆ ใช้รีดด้วยมือ แลที่พับที่เก็บพร้อม

แล้วไปดูครัว การต้มย่างทอด ใช้สตีมแลแก๊สทั้งสิ้น เป็นหม้อใบโต ๆ แลตู้ใหญ่ จนกระทั่งปอกมันก็ไม่ได้ปอกด้วยมือ ใช้ด้วยสตีมเขย่าให้มันถูกกันเองจนเปลือกล่อน แล้วลงแช่น้ำไว้จนเวลาชั่วนึง การกวดขันในที่ทั้งสองแห่งนี้ด้วยเรื่องความสอาด น้ำก็ใช้น้ำกรองสอาดทั้งสิ้น

ออกจากครัวไปดูที่ตัดผ่า ห้องที่ตัดผ่านี้ทำอย่างประณีตที่สุด ด้านข้างในหุ้มกระเบื้องตลอด ด้านข้างนอกใช้ทั้งฝาทั้งเพดาน เป็นกระจกฝ้า ถ้าทำงานในเวลากลางคืนไม่จุดไฟในนั้น จุดไฟฟ้าเสียข้างนอก ให้แต่แสงสว่างลงไป แลแสงสว่างนั้นไม่ทำให้มีเงา เช่นกับมือคนที่จะตัดผ่า วางลงบนขาฤาแขนก็ไม่มีเงาทับขาฤาแขนของคนไข้ ที่ไม่จุดไฟในนั้น เพื่อจะไม่ให้มีผง สิ่งที่สอาดทั้งปวงนั้นเป็นเครื่องป้องกันตัวสัตว์ต่าง ๆ ที่สงไสยว่าเป็นที่เกิดโรคอย่างหนึ่ง เป็นข้อสำคัญยิ่งใหญ่ทั่วไป อีกอย่างหนึ่งนั้นก็ป้องกันผงแลลอง มีวิเศษอย่างหนึ่งเรื่องคมยาสลบ เขามีเครื่องมืออย่างใหม่ ที่ผสมคลอรอฟอมกับไฮโดรเยน ให้คมพร้อมกัน เป็นเครื่องป้องกันไม่ให้มีพลาดพลั้งที่จะถึงตายได้ เพราะการที่จะคมคลอรอฟอมตายก็ด้วยไม่มีไฮโดรเยนพอ นอกนั้นยังมีที่อาบน้ำแก้โรคเข้ากระโจมแดดกระโจมไฟ เครื่องทุบนวดต่าง ๆ อย่างที่อาบน้ำทั้งปวง

คนไข้ที่จะมาเข้าโรงพยาบาลนั้น ต้องอาบน้ำก่อนแล้วต้องแต่งตัว เครื่องแต่งตัวสำหรับโรงพยาบาลเป็นผ้าขาวกับน้ำเงินทั้งผู้หญิงผู้ชาย เสื้อผ้าเก่ารมแล้วเก็บไว้ให้ต่อเมื่อเวลาจะออกจากโรงพยาบาล ถ้าหากว่าเป็นคนจนก็เห็นจะสบายดี แต่ถ้าหากว่ามีบ้านเรือนคูยังเต็มที ไม่พ้นจากเป็นอันถูกขัง แต่ที่ผ่าตัดแล้ว ถึงจะเป็นคนชั้นไหนชั้นไหน ถ้าไปตัดผ่าในนั้นดีกว่าข้างนอกเป็นแน่ โรงพยาบาลนี้เป็นที่สรรเสริญกันว่าเป็นอย่างใหม่ที่สุด แลดีที่สุด ถ้าไม่กว่าที่อื่นในโลกก็กว่าในประเทศยุโรปทั้งปวง

กลับมาพักแลทำงานอะไรบ้าง เวลาทุ่มหนึ่งไปกินเข้าที่เรสเตอรองต์ชิลเลอ ซึ่งเป็นที่ชื่นชอบฤๅนามในเมืองนี้ แต่งงดงามมาก มีห้องนั่งได้แต่เฉภาะพวก กับเข้าดีอย่างยิ่ง รู้สึกสบายหายเดือดร้อนเป็นอันมาก กินเข้าแล้วเวลา ๒ ทุ่มเศษไปดูละครเมโตรโปล มีรังสิตแลศิวงษ์ไปด้วย เล่นเป็นอย่างละครร้อยเรื่อง คือยับเอาบทกลอนที่ว่าด้วยสิ่งไรเป็นที่ตั้ง แล้วทำรูปเข้าหานั้นอย่างหนึ่ง เล่นล้อในราชการของเยอรมัน แลประเทศอื่น ๆ นั้นอย่างหนึ่ง เป็นท่อน ๆ ไป เล่ายาก มีเจรจาพาดถึงเมืองไทยนิดหนึ่ง เพราะเราไปดู โรงละครนั่งสามชั้นแต่ทำงามดี การที่เล่นนั้นตรงกันกับของเราทีเดียว ลงท้ายก็เป็นยาเสพ เลิกได้กลับมาเวลา ๕ ทุ่ม

คืนที่ ๑๓๕

วันพฤหัสบดี ที่ ๘ สิงหาคม

เย็นวานนี้ลงมือเปลี่ยนยา ดูเหมือนจะมีผลบ้าง วันนี้รฐบาลแต่ปารีส ได้สนทนากันในการรับรองที่ปารีส เขาได้ออกกำหนดเชิญแลได้ตระเตรียมที่จะมีดอกไม้เพลิง ได้ทำตราไว้แล้ว เห็นว่าการที่จะเลื่อนวันตามความประสงค์ของหมอจะลำบาก

ในทางราชการจะทำให้เกิดเข้าใจผิดกันขึ้น การที่จะกลับความปรารถนาของพ่ออยากจะไปปารีสอีก หวังว่าจะให้เป็นการสนิทสนมดีขึ้น จึงตกลงหาฤๅท่านโปรเฟสเซอขอเลื่อนกำหนดไปซอมเบ็ค ให้ช้าลงอีกสัก ๗ วัน ไปปารีสเสียก่อน แล้วจึงค่อยกลับขึ้นไปซอมเบ็ค ขากลับลงจากซอมเบ็คไปสวิตเซอแลนด์ แล้วไม่ต้องย้อนมาปารีส เป็นที่ตกลงกันได้ ยังขัดข้องแต่เรื่องรักษาจมูก โปรเฟสเซอไมเยอไม่ยอมไปปารีส จะได้ใครเป็นผู้ทำแทน แต่ครั้นเวลาพ่อพบกันกับตัวแกบ่นว่าเป็นการลำยาก นึกอีกประเดี๋ยวรับตกลงว่าจะไปเป็นอันเสร็จสิ้นธุระ ตกลงเป็นคงต้องเลิกแต่ยาเวเรียแลเวียนา ยางที่เฉลิมพระชนม์พรรษาจะต้องทำที่ซอมเบ็ค เพื่อจะได้อยู่รักษาตัวให้ครบ ๔ วัก แล้วฟอนซัลเดอนที่เป็นทูตอยู่ที่กรุงเทพ ฯ แต่ก่อนมาหาดูโทรมไปมาก เวลากลางวันไปกินเข้าที่ห้างเคาฟเฮาสเดสเวสเตนส เพื่อจะเลือกของซึ่งยังค้างอยู่อีก เวลาบ่าย ๔ โมงไปถ่ายรูปที่ห้างบิเยอ เพราะเหตุที่ยังไม่มีรูปเต็มยศ ที่ถ่ายไว้ไม่ดี แลจะได้ลองเสื้อด้วย เพราะพรุ่งนี้ต้องแต่งยูนิฟอม ครั้นไปแต่งเข้าก็เกิดความจริง สายเข็มขัดต้องร่นจนหมดรู ตกลงเป็นตั้งแต่มาจากบางกอกถึงซันเรโม ท้องโตขึ้นนิ้วหนึ่ง ตั้งแต่ซันเรโมไปฟลอเรนซ์ ถ่ายรูปครั้งหลังที่สุดรวมเป็นสองนิ้ว ครั้นมาวันนี้ต้องเลื่อนออก ๔ นิ้ว รวมเป็นตั้งแต่มาคราวนี้ท้องโตขึ้น ๖ นิ้ว สายราตตะคตคาดไม่ได้ เวลาถ่ายรูปต้องเอาเชือกโยงไว้ต้องไปเย็บใหม่ ทริบตะลิตะลานถ่ายเสียทัน เพราะช่างถ่ายรูปบ้านนอกสู้ในเมืองหลวงไม่ได้ กลับมาเวลาบ่าย ๕ โมง

เมืองเบอลินนี้ มีสิ่งสำคัญที่จะจำง่ายนั้นคือหลักไชยที่ได้สร้างขึ้นด้วยเหล็กยืนชเลยที่ปรุเซียได้ชะนะเดนมาร์กครั้งหนึ่ง ออสเตรียครั้งหนึ่ง ฝรั่งเศสครั้งหนึ่ง ตั้งอยู่ในสูนย์กลางของบ้านในเมือง ที่ตัดถนนออกประมาณ ๑๒ แพร่ง อยู่ตรงหน้าไรสตาค ซึ่งเป็นที่ประชุมปฤกษาราชการ ไรสตาคนี้ก็เป็นเครื่องจำง่ายอันหนึ่ง ประตูไชย ซึ่งเป็น ๕ ช่อง มีรูปชักรถอยู่บนนั้น รูปชักรถนี้ เดิมเอมเปอเรอนะโปเลียน

โยนะปาตมาได้เมือง พาเอาไปตั้งไว้เมืองฝรั่งเศส เมื่อเยอรมันไปชะนะนะโปเลียนที่ ๓ คราวหลัง จึงพาเอากลับมาไว้ตามเดิม สิ่งซึ่งทำขึ้นใหม่คือถนนสายหนึ่งทำรูปในเชื้อวงษ์โยเซนโซเลิน คือในพระราชวงษ์เอมเปอเรอเดียวนี้ ตั้งเป็นคู่ ๆ เรียงกันตลอดถนน เป็นรูปทำด้วยศิลาขาว แต่เมื่อทำแล้วเสร็จ มผู้ร้ายไปลักถากทำลายรูปนั้นเสีย เพราะรูปนั้นหันหลังเข้าทางป่า ผู้ร้ายเข้าได้ทางป่า โปลิศไม่เห็น เดียวนี้จึงได้กันรั้วเหมือนฉากยังข้างหลังเสียทุก ๆ หย่อม ในป่าเหล่านี้ใช่ว่าทีพื้นล่างโปร่งปลูกหญ้าทั้งนั้น ตัดถนนซอยหั่นไปเป็นชั้น ๆ แต่ถึงดังนั้นก็ยังเป็นที่เปลี่ยวอยู่ในกลางเมือง มีผู้ร้ายชุมแห่งหนึ่ง ถนนวิลเลียมสตราส เป็นรั้ววังบ้านเรือนผู้มีบันดาศักดิ์ไปทั้งนั้น เวลากลางคืนเงียบ ถนนที่ขอแขเป็นที่ขายของร้านรวงมาก ถนนไลปซิค แต่ถึงดังนั้น ร้านริมถนนไม่เหมือนเมืองปารีส น้อยกว่ากันมาก ไปรวมอยู่เสียในร้านใหญ่มาก พระราชวังนั้นใหญ่โตมาก ด้านน่ามีมอนิวเมนต์ เอมเปอเรอวิลเลียม ดิ เครต มอนิวเมนต์อันนี้นับว่าเป็นงามอย่างวิเศษในเมืองนี้ ไม่เห็นมีอะไรสู้ มีรูปผู้ชื่อเสียงเป็นอันมาก อยู่น่าไรสตาคแลโรนมอลเกเป็นต้น ใหญ่บ้างเล็กบ้าง เป็นบรอนซ์บ้าง ศิลาขาวบ้าง หยอดไปทุกแห่งผนังตึกทั้งปวง อย่างเก่า ๆ งามมากกว่าอย่างใหม่ ๆ ต้นไม้มีไม้เก่า ๆ งาม ๆ เพราะเล่นมานานแล้ว พ่อไม่สันทัดเมืองนี้ แต่เขากล่าวว่า การตกแต่งเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในแผ่นดินเอมเปอเรอเดียวนี้มาก เวลานี้เป็นเวลาร้อนที่ใคร ๆ ออกไปจากเมืองหมด เหลืออยู่แต่คนชั้นกลาง ๆ ฤาที่มีงานประจำ แต่ในถนนผู้คนก็ยังขอแขมาก เห็นจะออกไปแต่ชั้นผู้ดี เมืองนี้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำสเปร แลมีคลองขุดบรรจบแม่น้ำนั้น ใช้เรือได้มาก แต่เป็นเรือบรรทุกทั้งสิ้น ใช้ถ่อฤาเรือไฟเล็ก ๆ ลาก สิ่งซึ่งบรรทุกเรือนั้นเป็นอิฐแลไม้กระดานเป็นพื้น ใช้ขนของหนักช่วยแรงรถบรรทุก วัดไม่สู้จะมีงาม ๆ แลไม่สู้ใหญ่ เมื่อจะว่ารวบยอดถึงเมืองอื่นด้วยแล้ว แถบข้างหน้อย

ไม่ใคร่จะอิน วัดวาอารามก็เกลี้ยง ๆ โดยมาก หรูอยู่ที่เอมเปอเรอสร้างก็ไม่ใหญ่ ไม้กางเขนที่สร้างไว้ตามถนน เช่นที่กล่าวในเมืองยาเดนยาเดน แถบข้างเหนือนี้ไม่มีเลยจนตลอดเมืองนอรเว อากาศที่ร้อนในวันแรก เดี๋ยวนี้สงบไป เพราะมีฝนโปรย ๆ ลงมา บางเวลาก็ออกหนาว ๆ แต่อยู่ในเรือนพอสบาย

เวลาค่ำชายบริพัตรไปที่เรเยเมนต์ของเขา ซึ่งตั้งอยู่นอกเมืองเยอลิน พ่อกับตุ๊กแลกรมสมมต ดิลก เพ็ญ รังสิต อรุพงษ์ ศิริวงษ์ หม่อมนเรนทร์ ไปกินเข้าที่เรสเตอรองต์รูกอลฟเดรสเซล กับเข้าก็ทำดี แต่ยังสู้เมื่อคนนี้ไม่ได้ กินแล้วพากันขึ้นรถกลับเมืองในเวลากลางคืน ถนนที่ครึกครื้น คือ ฟรีเดอริกสตราสเซ แลไลปซิกเกอร์สตราสเซ ผู้คนแน่นหนามาก แต่ถ้าจะเปรียบกับลอนดอนแลปารีสยังไม่ถึง กลับมาเวลา ๔ ทุ่ม เพราะจะรีบจบหนังสือวันนี้ ให้เป็นแล้วกันเสียตอนหนึ่ง

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๓

คืนที่ ๑๓๖

พระราชวังชลอซเรสิเดนต์ เมืองเฮสคัสเซล

วันศุกรที่ ๙ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เวลาเช้า ๒ โมงเศษออกจากเยอลิน มาแต่บริพัตรแลข้าราชการในจำนวนอุรุพงษ์แลเจ้านายอื่น ๆ อยู่เยอลินคืน ๑ แล้วล่วงน่าไปปารีส รถม้าแลรถไฟเปนรถหลวงทั้งสิ้น มีมหาดเล็กประจำตัวให้ใช้ตั้งแต่ออกจากเยอลินไป ระยะทางแถบใกล้ ๆ เยอลินดูท้องที่ไม่ใคร่ดี เปนทรายมาก เพราะฉนั้นจึงมีป่าสน แลไร่เข้า 'ไร' มาก ต่อนั้นมาแผ่นดินค่อยดีขึ้น มีไร่ปลูกผักมาก จนเมื่อขวนจะเข้าในเขตรแดน เฮสคัสเซล ค่อยมีเขาขึ้นทุกที แต่ไม่ใช่เขาสูง เปนเขาที่ปลูกต้นไม้เต็มบริบูรณ์ขนยอด ตอนล่างลงมาเปนไร่นาดูอุดมดี งามขึ้นทุกที เมืองคัสเซลตั้งอยู่ในท้องทุ่ง แต่วังวิลเฮมสเฮอตั้งอยู่บนสันเขา แลเห็นแต่ไกล รถมาเร็วไปต้องมารอ ๆ อยู่หน่อยหนึ่ง สเตชั่นไม่ได้อยู่ที่เมือง อยู่ในระหว่างกลางย่านของเมืองแลเขา เอมเปอเรอมาคอยรับที่สเตชั่น แต่งยุนิฟอมครึ่งยศ ประดับเครื่องราชอิศริยาภรณ์แต่เฉภาะดวงที่ห้อยสร้อยคอ ที่ไม่ได้แขวนสายสร้อย ใช้แขวนติดคออย่างตราเยอรมัน ไม่ได้ติดสตา กับเยเนอราล วอลเปลต เทนเยิก ซึ่งเปนผู้มาอยู่ประจำ เยเนอราลผู้นี้ เอมเปอเรอว่าเปนเคอเนลกองที่เอมเปอเรอเปนเมเยออยู่ก่อน แล้วเลื่อนตำแหน่งอยู่ในที่ใกล้ ๆ กันเปนชั้น ๆ มา จนภายหลังได้เปนอินสเป็กเตอในการแม่นขึ้นไรเฟอล เปนออทอริตีใหญ่ในเรื่องขึ้นไรเฟอล มีเสนายคิว่าการต่าง

ประเทศ ข้าหลวงเทศาภิบาล สมุหราชองครักษ์ ราชองครักษ์ ๒ ผู้บังคับการทหารมณฑล เมื่อได้นำให้รู้จักกันทั้งสองฝ่ายแล้ว เอมเปอเรอได้ส่งพระราชสาส์นอย่างเต็มที่ให้พ่อ ว่าได้ยอมให้บริพัตรอยู่ในญาญซี่ เรจิเมนต์ เอมเปรส ออกัสตา กาดเกรนเดียที่ ๔ ทั้งอนุญาตให้แต่งยุนิฟอมด้วย แล้วได้พาไปขึ้นรถโมเตอร์คาร์ รถที่นั่งหลังนี้ ๗๐ แรงม้า รูปร่างเชื่องมาก ทาขาว มีเก๋งด้านน่า แต่ด้านหลังเปิด มีสิ่งสำคัญซึ่งเป็นของเฉภาะรถเอมเปอเรอหลายอย่าง คือกระจกด้านน่าเจาะเสียเป็นวงกลมเปิดปิดได้ สำหรับพูดกับคนขับไม่ต้องชโงกทางน่าต่างฤๅใช้หลอดพูด มีอิมยีเรียลสแตนดาด ปักไหมติดเสาน่ารถ มีแตรสามเลา เป่าเฉภาะกำหนดเสียงว่าเป็นขบวนเสด็จ มีโคมรถติดน่ายอดเป็นมงกุฎ มีตรามงกุฎเขียนท้ายรถ คนขับรถมีอาร์มติดที่แขนแลมีเอโปเล็ตอยู่ข้างจะงามมาก แต่เวลาที่ไปจากสเตชั่นนี้ ๒ คนแต่กับพ่อ มีราษฎรมาแน่นเต็มไป โห่กันมากขึ้นไปตามถนนตรงจนถึงเขา เลี้ยวที่น่าพระที่นั่งไปเข้าด้านหลัง เอมเปรสแลเจ้าหญิงลูกเธอท้าวนางเฝ่าแก่ ๒ คน รับอยู่ในห้อง คุณท้าวคนนี้เคยอยู่ประจำเอมเปรสมาแต่ครั้งก่อน จำได้รับราชการมาถึง ๒๖ ปีแล้วตั้งแต่แรกแต่งงาน พอนำข้าราชการของเราเฝ้าเอมเปรสแล้ว เอมเปอเรอ เอมเปรส เจ้าหญิงลูกเธอ พ่อ แลบริพัตร ได้พากันเดินออกจากพระที่นั่งไปในสวนแต่ลำพัง จนถึงที่ในหมู่ร่มไม้ซึ่งเป็นที่เสวยเช้า ตั้งโต๊ะเลี้ยงน้ำชาในที่นั้น มีมหาดเล็กเฝ้าเครื่องอยู่คนเดียวแต่ไม่ได้ทำอะไร เอมเปรสรินน้ำชา ในการเลี้ยงนั้น เจ้าหญิงลูกเธอเป็นผู้เลี้ยงเอง ที่นั้นเงียบสงัด จนมีหนูออกมาเที่ยวเดินยุ่มย่ามเล่นได้ เอมเปรสโปรดหนูนั้น โยนขนมให้กินเสมอ นั่งสนทนากันเล่นด้วยเรื่องต่าง ๆ มีเรื่องเมืองนอรเวเป็นต้น เอมเปอเรอว่าเมื่อเวลาไปเที่ยวอยู่ใกล้ ๆ กันที่เมืองนอรเว จะรับพ่อที่ชาเมอเฟสต์ ที่ทางเลวเต็มที่ ไม่ถูกพระไทยจึงได้ตั้งพระไทยไว้ว่าจะรับที่เยอลินฤๅที่นี่ เพราะเหตุที่นี่กว่าพ่อจะชอบเห็นเมืองนี้

พระราชวังที่เสด็จประทับที่เมืองคัสเซล

ด้วยบริพัตรได้เคยมาเล่าเรียนวิชาทหารประจำอยู่ในที่นี้ เหมือนกันกับพระองค์ เอม-เปอเรอเอง ได้เคยมาอยู่เปนนาน เพราะฉนั้นจึงได้โปรดที่นี่มาก เอมเปอเรอได้พยลัยคนที่พ่อได้ถามเปนคำให้การ เอมเปอเรอก็ได้เอาไปถามเปนคำให้การเหมือนกัน เข้าคนนั้นชักถึงพ่อ ว่าเคยชำระมาครั้งหนึ่งแล้ว กลัยอวดต่อไปว่าได้ยินพูดภาษาไทยกัน ตัวเข้าใจบางคำ ตีคอเปนมาจากเมืองข้างเหนือของจีนด้วยกัน แต่พวกลัยนี้ได้มาอยู่เมืองนอรเวก่อนพวกนอรวิเยียนได้มา ชั้นเดียวกับพวกฮังเกเรียน เอมเปอเรออยู่ข้างจะออกชมว่าพ่อเที่ยวเก่ง เอมเปอเรอยังไม่เคยเที่ยวกรตลิน ซักไซ้ไล่เลียงว่าขึ้นทางไหนลงทางไหนดี พ่อแนะนำให้ขึ้นทางเมร็อก มาลงวิสเนส ตกลงว่าจะไป รวมทั้งหมดในการสนทนากันเปนที่สนุกสบายดี จนเวลาเกือบชั่วโมง ๑ จึงได้พากันเดินตามถนนในสวน ที่สวนนี่งามเต็มที เพราะวังนี้ตั้งอยู่บนเขาซึ่งปรายลงเปนลานอยู่กึ่งกลางยอดเขากับพื้นดิน หลังพระที่นั่งด้านข้างภูเขานั้น ปลูกต้นไม้ใหญ่ ๆ ต่าง ๆ ตั้งใจจะมิให้ซ้ำกันมาก เปนป่าครึ้ม น่าป่าไม้เขียดเปนลานหญ้ากว้างใหญ่ ตามหญ้านั้นแหวะเปนช่องปลูกไม้สีต่าง ๆ เฉภาะตรงสูนย์กลางพระที่นั่ง แลขึ้นไปทางบนเขามีน้ำพุขึ้นสูง เปนน่าอัศจรรย์ เอมเปอเรอออวดว่าไม่ใคร่มีน้ำพุแห่งใดในยุโรปที่จะสูงกว่านี่ เพราะเหตุที่ไม่ได้ตั้งแกนท่อขึ้นไปสูงแล้วให้ไหลตก ใช้ท่อพอสูงกว่าน้ำในสระนิดเดียวเท่านั้น น้ำพ่นขึ้นไปเหมือนไฟพะเนียงเปนฝอยเลอียด เฉภาะถูกเวลาที่อาทิตย์จะตก ฉายแสงถูกน้ำพุนั้นสว่าง งามน่ารักจริง ๆ น้ำพุนี้สูงเห็นจะถึง ๑๕ วา เหนือยอดเขาตรงนั้นขึ้นไป ก่อเปนทางน้ำตกเปนรูปข้อมกลาย ๆ ขนยอดของข้อมนั้นมีรูปตุ๊กตา เฮอรคุลิสหล่อด้วยทองแดงใหญ่ตั้งอยู่ เขาถางต้นไม้ให้เปนทางตรงขึ้นไปตั้งแต่น้ำพุจนถึงข้อมนั้น แลดูจากหลังพระที่นั่งจะงามกว่าเชิงบรูนที่เวียนนาอีก สวนนั้นรักษาสอาดอย่างยิ่ง เดินจนรอบ

ถึงที่เล่นลอนเตนนิสแลโรงกระจกปลูกต้นไม้ แล้วจึงมาขรรขยุมพระที่นั่งข้างเหนือ ซึ่งได้ตั้งขบวนรถโมเตอคาร์ไว้ ข้าราชการทั้งฝ่ายเขาฝ่ายเราได้พร้อมกันอยู่ณที่นั้น

เอมเปรสเสด็จขึ้น เอมเปอเรอกับพ่อขึ้นรถโมเตอคาร์นั่งข้างใน ยริพัตรกับเสนายดีว่าการต่างประเทศนั่งน่า ข้าราชการอื่น ๆ ขึ้นรถต่อ ๆ ไป ขับรถไปตามทางขึ้นเขา ที่บนเขานั้นมีโฮเตลซึ่งเปนที่สำหรับคนไม่สบายขึ้นมาอยู่รักษาตัว เพราะฉนั้นจึงมีผู้คนเกรียวกราวโห่ร้องเสมอทั่วไปทุกแห่ง รถขึ้นเขาไปตามทางเวียน อยู่ข้างจะกว้าง แต่รถม้าที่นี่ไม่ต้นรถโมเตอคาร์เลย เฉียดเคียว ขึ้นไปจนกระทั่งถึงข้อมที่ทำให้น้ำตก น้ำตูน้อยไปกว่าที่ทำท่าทางไว้จะให้ไหล เพราะมีเกิดน้ำพุน้อย ทำให้นึกถึงเมืองนอรเวเสียจริง ๆ หยุดลงดู ที่นั้น ใช้ก่อด้วยศิลาซึ่งเอมเปอเรอว่าเปนศิลาเขาไฟ สังเกตดูว่าเขาในเมืองคัสเซลนั้นเห็นจะเกิดขึ้นด้วยเขาไฟ หยุดกลับรถในที่นั้น ในเวลากลับรถนั้นได้ดูวิวเมืองคัสเซล มีถนนสายใหญ่ ตรงขึ้นมาน่าวัง เพราะเหตุฉนั้นเมื่อยืนอยู่ที่น้ำตกนั้นจึงแลเห็นตรงลิ่วจนสุดสายตา ข้างเรือนตึกรามเปนหมู่กลมอยู่สองข้างถนนนั้น มีป่าไม้เปนแขนยื่นออกไปข้างขวายาวเปนป่ากที่พ้นรายตึกออกไปวงนอกเปนเขาล้อมรอบ แลมีซ้อนออกไปข้างหลังสูงอีกชั้น ๑ เฉภาะเวลาพระอาทิตย์จะตกแสงแดดขับอยู่ที่ตรงหย่อมเมือง ดูงามจริง ๆ กลับลงจากเขาตามทางเดิม เวียนพระที่นั่งไปลงถนนกลางสายที่แลเห็นนั้น ตอนข้างใกล้เขามีต้นไม้ใหญ่เปนป่ากแหวกเปนช่องตรงถนน มีพื้นหญ้าสองข้างดูงามแลเปลี่ยวถัดไปอีกจึงถึงหมู่บ้านเรือนเปนหย่อม ๆ จนถึงประตูเมืองเก่า เข้าในเมืองตึกจึงปลูกติด ๆ กันตลอดมีผู้คนแน่นหนา เอมเปอเรอได้ชี้เรือนที่เคยเสด็จอยู่เมื่อเวลาเล่าเรียน แลร้านที่เคยซื้อสมุดเรียน ที่อยู่แลที่เรียนของยริพัตร วังที่พ่อมาอยู่นแลโรงสำหรับไว้ต้นส้มที่เรียกว่าออเรนเจอรีแลเนียเตอ ซึ่งกำลังสร้างอยู่ แต่นั้นต่อไปเข้าในป่าก ป่ากนั้นแคบแต่ยาว ปลูกต้นเซสนัตเก่าแก่ลำต้นโต ๆ ตลอด

ถนนงามจริง ๆ มีสระใหญ่ขุดคดเคี้ยว ถ้าน่ารักสำหรับตากรรเชียง น่าหนาวสำหรับวิ่งขนน้ำแข็ง ที่รอบสระนั้นเป็นป่าไม้ห่อมแลลานหญ้า เพราะที่ยาวมากถึงคนจะเข้าไปเท่าไร ๆ ก็เงียบ ในป่ากันเป็นที่สำหรับนักเรียนมานั่งอ่านหนังสือในเวลาน่ารักได้ ไม่มีความรบกวนอันใด กลับจากป่ากันนั้น ขึ้นไปตามทางเดิมไปที่วิลเฮมสเฮอ ถ้าจะเทียบช่างเหมือนกับเมืองราชบุรีเสียจริง ๆ แลเห็นเข้ากันกึ่ง ขาดแต่แม่น้ำ เมืองนั้นเปรียบเหมือนตั้งอยู่ริมแม่น้ำ มีถนนตัดตรงขึ้นไปถึงเขาแดงนั้น ถ้าตั้งวังบนเขาแดงนั้นแล้ว จะเหมือนกันกับที่นี่ไม่มีผิดเลย แต่ไม่ใช่ตั้งบนยอดเขาแดงนั้น ตั้งบนกึ่งเขาแดงนั้น หน้าตาหนทางที่ขึ้นไปตอนที่ในเมืองก็มีตึกราม ถัดขึ้นไปเป็นท้องทุ่ง แล้วจึงเข้าในหมู่ไม้ จึงถึงภูเขาไม่มีผิดกันเลยละ

เอมเปอเรอพาพ่อไปให้พักที่ห้องเอมเปอเรอเฟรเดอริก ซึ่งได้จัดไว้โดยเรียบร้อยอย่างดี แล้วพาบริพัตรไปห้อง เดินตรวจเที่ยวมองไปทุกหนทุกแห่ง ดูเอาพระไทยใส่มาก เมื่อกลับทุ่ม ๑ แล้ว นัดเวลา ๒ ทุ่มเป็นเวลาจะเลี้ยงค่ำ อยู่ข้างจะเล่นหัวหยอกเอินกับบริพัตรมาก เป็นเจ้าเข้าเจ้าของที่เดียว พ่อได้ทูลว่าจะส่งลูกแดงมาถวายอีก รับแขงแรง ยังซ้ำไปกระซิบบริพัตรให้คิดอ่านเตือนพ่อให้ตกลงส่งเสียเรว ๆ จะได้หาครูยาอาจารย์ให้สอน ยรรดานักเรียนทหารอยู่ข้างจะโปรดปรานมาก เอาเป็นธุระจริง ๆ กำชับแล้วกำชับเล่าให้ส่งมาอีก นายรัตน์ [๑] ที่มาเรียนอยู่ที่นี่คนหนึ่ง ก็ถามว่าถ้าพ่อจะให้มาดินเนอจะได้เรียกมา

เวลา ๒ ทุ่มครึ่งไปดินเนอ มีเจ้าเมืองวอเตมเบิกคนหนึ่ง เป็นผู้ซึ่งจะได้สืบราชสมบัติเมืองวอเตมเบิก เพราะเจ้าแผ่นดินวอเตมเบิกไม่มีลูก มาเป็นนายทหารอยู่ที่นี่ เชิญมาด้วย ได้นั่งข้างเอมเปรสคู่กันกับพ่อ เจ้าคนนี้ยังหนุ่มมาก แต่พูดภาษาอังกฤษเต็มที ดังโยกยากเป็นเยอรมัน ฟังไม่ใคร่เข้าใจ จึงไม่ใคร่จะได้สันทนา

---

๑ นายรัตน์ อาวุธ (เดี๋ยวนี้เป็นนายพลตรี พระยาอินทรวิชิต)

กัน เลยวันนี้ แต่งครึ่งยศติดเครื่องราชอิศริยาภรณ์ เปนแต่ยกถ้วยคืม ไม่ได้สยีซ พ่อค่อยเบาโล่ง ดินเนอแล้วเอมเปอเรอพาพ่อออกไปสูบยุหรี่ทเฉลียงน่าพระที่นั่งสนทนากันอยู่ในที่นั้นด้วยเรื่องต่าง ๆ ตอนนี้เปนเรื่องอาราม พ่อได้ขอให้เซนพระนามทั้งสององค์ แล้วเอมเปรสเส็จขึ้น พากันออกไปสูบยุหรี่ข้างนอกอีก เอมเปอเรอพูดราชการกับเสนายดีว่าการต่างประเทศ แล้วสนทนากับผู้อื่นต่อไป พ่อได้สนทนากับเสนายดีว่าการต่างประเทศบ้าง เคานต์อิวเลนเบิก ซึ่งเปนผู้ไปทำหนังสือสัญญาครั้งแผ่นดินทูลกระหม่อมยังเปนฮอฟมาชัลคงอยู่เหมือนที่พ่อมาครั้งก่อน พอแลเห็นเข้าก็จำได้ แกเปนคนที่เคยรู้จักพ่อมาตั้งแต่ยังเล็ก ๆ ทำมือว่าเตี้ยเท่านี้ ทุกคราวที่พบกันมีความยินดีที่ได้พบอีกครั้งหนึ่ง ได้ให้เซ็นชื่อไว้แล้ว เอมเปอเรออยู่ข้างจะเราะราย ทักทายปราไสย แลถามถึงเรื่องการในเมืองไทยต่าง ๆ เรื่องพลอย เรื่องช้าง แลเรื่องที่ปรินซอาดัลเบิตมาเล่าต่าง ๆ อยู่ข้างจะโปรดในเรื่องขี่ช้างมาก อาดัลเบิตอยากจะเห็น จะเข้าไปอีก พ่อว่าถ้าจะเข้าไปขอให้ไปเร็ว ๆ ถ้าช้าช้างจะต้องไล่ไปเสียไกล จะขี่ยากขึ้น วังวิลเฮมสเฮอนี้ได้สร้าง ๒๐๐ ปีมาแล้ว เพราะฉนั้นต้นไม้จึงงามเสียจริง ๆ ต้นโต ๆ ล้วนแต่เซสนัตเปนมากกว่าอย่างอื่น

เวลา ๕ ทุ่มพากันขึ้นรถโมเตอคาร์ เอมเปอเรอมาด้วย ส่งถึงที่วังนี้ เรียกว่าเรสิเดนต์ซลอซซึ่งเปนวังในเมือง มีเรื่องราวเกี่ยวด้วยพงษาวดารเปนอันมาก เครื่องตกแต่งในวังนี้ว่าเปนครั้งเยโรมโบเนอปาร์ตมาอยู่ จนกระทั่งเครื่องถ้วยเสฟร์ยังอยู่บริบูรณ์ ยกเชอแกละที่วังนี้มีเรื่องราวพิศดารมาก ว่าเปนรูปภาพดัชทั้งนั้น ได้สะสมมาแต่โบราณ ครั้นเมื่อนโปเลียนโบเนอปาร์ตมาได้ขนเอาไปหมด จนกระทั่งเอมเปอเรอวิลเลียมไปตีเมืองฝรั่งเศสได้จึงได้ขนกลับคืนมา แต่ไม่ได้ครบ เพราะเหตุที่เอมเปอเรอนโปเลียนโกรธกับเอมเปรสโยเซฟีน เอมเปรสโยเซฟีนเอาไปขายให้แก่รูเซีย รูปนั้นจึงไปติดอยู่ที่เฮอรมิตาซในเมืองมอสโก พึ่งจะตามมาได้ภาย

หลังไคร้ปูจากฝรั่งเศส ห้องที่พ่ออยู่นั้น ว่าเป็นห้องที่เอมเปอเรอนโปเลียนโยเนอปาร์ตเคยมาอยู่ เยโรมโยเนอปาร์ตก็อยู่ที่วังนี้ เอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ เสด็จมาอยู่ที่เมืองนี้ก็อยู่ห้องที่พ่ออยู่ พระแท่นก็พระแท่นอันนี้ เอมเปอเรอเฟรเดอริกเสด็จมาเมื่อเวลาเอมเปอเรอกำลังเล่าเรียนอยู่ในที่นี้ ก็มาอยู่ห้องนี้ เอมเปรสเฟรเดอริกอยู่ห้องที่บริพัตรอยู่ เอมเปอเรอล้อว่าเดี๋ยงเห็นจะไม่สั้นไป (หยอกว่าเตี้ย) เอมเปอเรอเสด็จมาอยู่วังนี้ ก็อยู่ห้องที่พ่ออยู่ ห้องในวังนี้เตียๆ แต่การตกแต่งงามเป็นอย่างฝรั่งเศส อยู่ข้างจะมีห้องซุกซิกมาก เอมเปอเรอกลับเวลา ๕ ทุ่มนาน พ่อจะลงไปส่งที่รถก็ห้ามแล้วห้ามเล่า แต่พ่อก็ขืนตามลงไปส่งจนได้ ดูราษฎรมีความนิยมรักใคร่เอมเปอเรอมาก จนกระทั่งเวลาดึกเช่นนั้นแล้วก็ยังมีคนแน่น กระดิกไปทางไหนก็โห่ร้องลั่นไป เอมเปอเรอย่นสงสารเอมเปอเรอรูเซีย ว่าเสด็จออกไปให้ราษฎรเห็นไม่ได้ แต่เวลาที่มาพบกันดูสบายปรกติเหมือนอย่างแต่ก่อน เป็นครั้งแรกที่เอมเปอเรอรูเซียได้ออกจากอาณาเขตรตั้งแต่ยกกับญี่ปุ่นแล้ว กิงเอดเวอดจะมาในสามสี่วันนี้ แต่จะไม่ค้าง กินเนอแล้วจะออกจากเมืองไปมาเรียนยาดซึ่งเป็นที่เคยไปรักษาพระองค์อยู่ในที่นั้น พูดกันถึงเรื่องตัดต้นไม้ใหญ่ เอมเปอเรอถึงร้องโอยตัดไม่ได้ รู้สึกเหมือนฆ่าคน อย่างเดียวกับพ่อรู้สึกเรื่องตัดต้นตาล

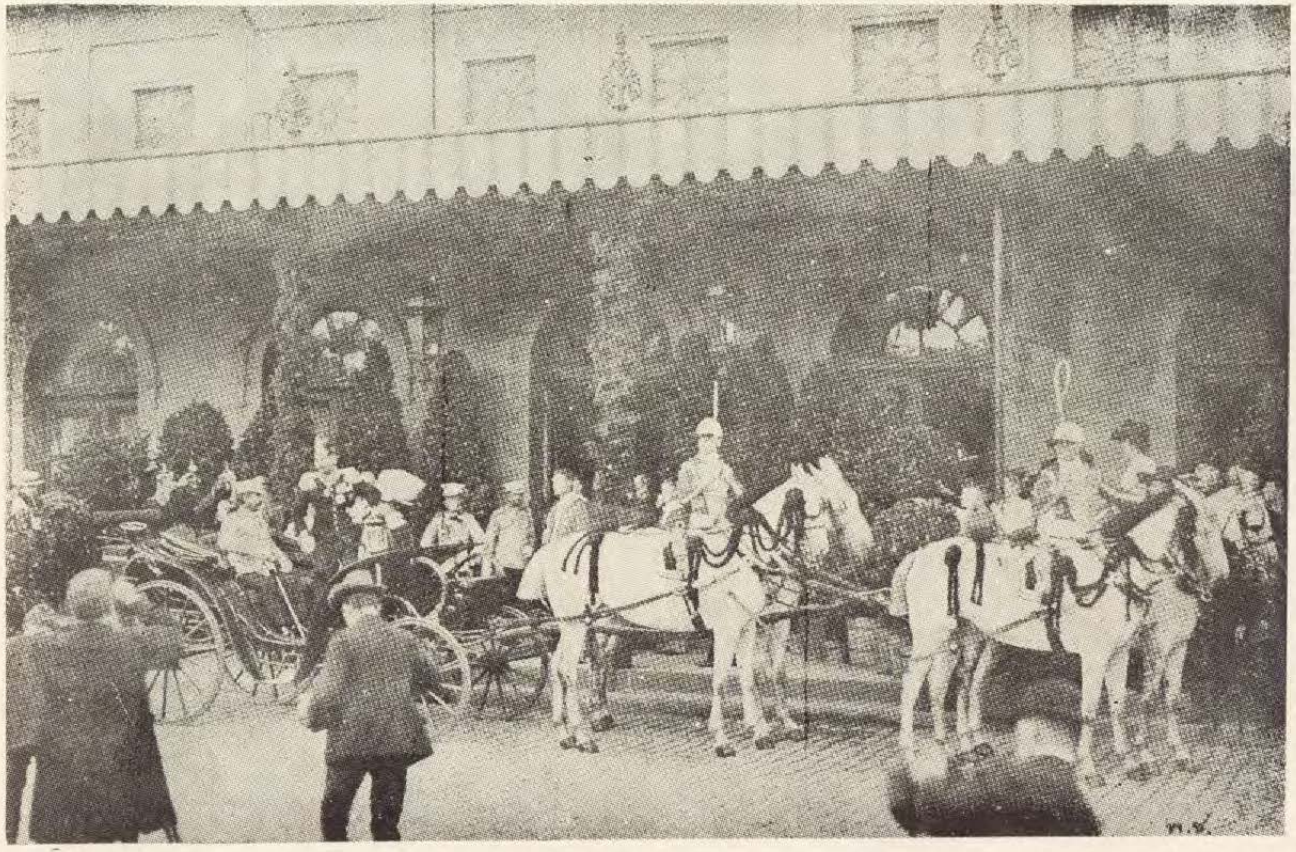
ที่ในวังทั้ง ๒ แห่งไม่ได้ใช้ไฟฟ้า เพราะไม่ได้เป็นที่ประทับอยู่เสมอ ไม่มีกำลังน้ำที่จะใช้ จะตั้งเครื่องจักรก็เปลือง วังมีถึง ๕๖ วัง ได้เสด็จอยู่ยี่หนึ่งประมาณสัก ๖ วังเท่านั้น เอมเปรสย่นถึงเรื่องเปลืองมาก

คันที่ ๑๓๗

วังบรันซวิก

วันเสาร์ที่ ๑๐ สิงหาคม

เวลาเช้าวันนี้ไปดูรูปเขียนที่ยักเซอแกละรีตามที่เอมเปอเรอเล่า ห้องตอนกลางๆ เปนรูปภาพดัชงามจริง ๆ ทั้งนั้น ออกจะหาสู้ยาก ๆ สมที่เอมเปอเรอจะหวงแหน กลับจากนี้เดินดูในวังที่อยู่นั้นเอง ไปจนรอบ ในวังนี้เล่นไม้ล้ายมาก เสาโต ๆ ก็ใช้ไม้เซสนัตขัดเกลี้ยงทาน้ำมัน เก้าอี้ใช้ขุดไม้ทั้งแท่ง งามเหมือนพนักเรือกันยา เวลาเช้าจวนเที่ยงเอมเปอเรอมา วันนี้แต่งพระองค์อย่างฮันเตอ เทาขลิบเขียว บู๊ตเหลืองเหน็บมีด เอารูปมาให้กับสมุดเล่ม ๑ เปนสมุดรวบรวมบรรดาการช่างแลความคิดซึ่งเอมเปอเรอได้คิดเอง ร่างข้างเขียนข้าง แก้ตัวอย่างข้าง ทั้งการที่แล้วไปแล้ว แลการที่ยังทำค้างอยู่ อยู่ข้างจะเปนผู้ช่างคิดมาก เทียเตอที่ให้ดูพึงจะก่อขึ้นมาใหม่นี่ ก็เปนความคิดเอมเปอเรอเหมือนกัน แล้วพาขึ้นรถโมเตอคาร์ ไปส่งที่สเตชั่น รถไฟออกจากคัสเซลเวลาเที่ยง มาตามทางเปนไร่นาบริบูรณ์ มีภูเขาแต่เปนเขาเตี้ย ๆ ทั้งนั้น กินเข้ากลางวันกลางทาง มาถึงบรันซวิกเวลาย่าย ๔ โมง ดุ๊กโยชันอัลเบร็ต ริเยนต์เมืองนี้ กับข้าราชการผู้ใหญ่แต่งเต็มยศอย่างคาลาทั้งนั้น รับที่สเตชั่น ต่างคนต่างปลื้มในการที่ได้พบกันอีก แลเปนการประหลาดเมื่อมาคราวก่อน ๑๐ ปีมาแล้ว ก็ถูกเวลาพึ่งเปนริเยนต์เมืองชเวริน คราวนี้ก็ถูกเวลาพึ่งเปนริเยนต์เมืองบรันซวิกเปนในเดือนเดียวกัน ระยะเท่ากันกับที่พ่อมาคราวก่อน ขึ้นรถกับดุ๊ก ๒ คนอย่างแห่ มีราษฎร ๒ ข้างถนนโห่ร้องเต็มไปตลอดจนถึงวัง แต่งซุ้มใบไม้แขวนธงหรูอย่างครั้งชะเวริน พอออกจากสเตชั่นประเดี๋ยวหนึ่งฝนก็ตก ดุ๊กวุ่นจะให้ส่วมเสื้อชั้นนอก ฤๅจะกางประทุน พ่อห้ามเสียกลัวว่าราษฎรทั้งปวงจะไม่เปนที่พอใจ เพราะเหตุที่มาแต่ทางไกล ๆ มาก มีถ่ายรูปนับไม่ถ้วน ตลอดจน

เสด็จถึงเมืองบรันสวิก

ซีเนมะโตกราฟ ต่อขวนถึงซลอซฝนจึงได้ตกมากลงมา แต่ไม่ทันเปียกทั่วตัว มีข้าราชการฝ่ายวังยืนเรียงแถว ที่ริงแต่งตัวยุนิฟอมงามมาก ตลอดจนมหาดเล็กเด็กชา ดัชเชสลงไปรับหลายคั่นกระได เพราะพ่อได้รู้จักคุ้นเคยกัน ก่อนเวลาไปชะเวริน ผเอินไปเจอกันที่เมืองออสเตนด์เวลาไปเที่ยวพร้อมกันกับแกรนด์ดุ๊กออฟซัก-ไวมา พ่อไม่นึกเลยว่าจะเจ็บมากมายถึงเพียงนี้ จนรูปร่างออกจะแปลก ๆ ไป เมื่อออกจากที่เยนต์เมืองชะเวรินแล้ว นัดจะไปบางกอก ๒ คราว ครั้งแรกมีข้อเหตุขัดข้อง แต่ครั้งหลังดัชเชสเจ็บ หมอให้ไปอยู่เกาะคะนารีในฤดูหนาวถึง ๒ ปี ว่าไม่มีอะไรเลย มีแต่หินแท้ ๆ ห้ามสารพัดทุกอย่างไม่ให้เลี้ยงไม่ให้ยกสิ่งไร ที่สุดจนกระดิกตัวหนักก็ไม่ได้ แต่ชั้นดับไฟก็ถูกห้าม ถึงเดี๋ยวนี้ดูยังไม่สู้สบาย ปรกติเหมือนแต่แรกที่เคยเห็น ๒ แต่ดุ๊กอ้วนท้วนสบายดีขึ้นมาก พากันมานั่งกินน้ำชาแลพูดกัน ๔ คน กับทั้งบริพัตร ตลอดจนกระทั่งหาฤาเรื่องโปรแกรมกัน ต่อ ๕ โมงจึงได้พามาส่งห้องที่อยู่

เมืองบรันซวิกนี้ เปนเมืองต้นแซ่ของพวกเจ้าแผ่นดินอังกฤษวงษ์ปัจจุบันนี้ แต่ตกมาในกึ่งอ้น มีเรื่องราวประดักประเดิดต่าง ๆ พี่น้องวิวาทกันถึงเอาไฟเผาคาเซอล แต่คาเซอลคือวังนี้ ดุ๊กวิลเลียมเปนผู้สู่ร้างเมื่อ ค.ศ. ๑๘๓๐ ภายหลังถูกไฟไหม้เสียตอนหนึ่ง ต้องทำขึ้นใหม่ ในเวลาของดุ๊กวิลเลียมนั้นเอง ดุ๊กนั้นเปนคนไม่มีเมีย การสร้างวังจึงไม่ได้ระเตรียมสำหรับเปนที่ผู้หญิงอยู่เลย เดินผ่านห้องกันเรื่อยไปทุกแห่ง ดัชเชสอลิซาเบทย่นเต็มที่ ครั้นดุ๊กวิลเลียมตายแล้วก็เปนสันเชอวงษ์ในกึ่งนี้ สมบัติควรจะตกไปทางกิงออฟฮาโนเวอ ซึ่งยังเหลือดุ๊กออฟคัมเบอลันด์อยู่เดี๋ยวนี้ แต่ดุ๊กออฟคัมเบอลันด์ไม่รับ จะเอาฮาโนเว ซึ่งเปนของกิงยอชที่ ๕ พระราชบิดาเธอ อันได้สืบสายมาแต่กิงยอชที่ ๑ ที่ไปเปนเจ้าแผ่นดินอังกฤษ

๒. เมื่อกลับมาถึงบางกอกหน่อยหนึ่ง ก็ได้ข่าวสันชีพน่าเสียดายมาก

ซึ่งปรุคเซียแย่งเอาเสียด้วย เปนเรื่องแค้นกันอยู่ ตุ๊กออฟคัมเบอลันด์จึงไปอยู่ตำบลคะมุนเด็นในแคนออสเตรีย เพราะฉนั้นจึงได้เลือกเอาปรินซอลเบิตเมืองปรัสเซียมาเปนริเยนต์ ครั้นปรินซอลเบิตตาย ว่างไม่มีริเยนต์จึงเกิดเลือกกันในเร็ว ๆ นี้ ผู้ที่ถูกเลือกนั้นก็ตุ๊กออฟคัมเบอลันด์อีก เอมเปอเรอเยอรมันไม่ยอม จึงส่งเสริมให้โยซันอัลเบร็คเปนผู้ถูกเลือก พึงจะได้เข้ารับตำแหน่ง ยอกว่าเห็นจะพอไปได้ หยุดพักอยู่จนกระทั่งเวลาทุ่ม ๑ เปนเวลาดินเนอ แต่งเต็มยศ ตุ๊กแลดัชเชสมาที่ห้องคนที่มาดินเนอโดยมากให้นั่งโต๊ะแล้วเสร็จ เอาไว้นำให้รู้จักแต่เสนาบดี ๒ คน คนหนึ่งเปนอรรคมหาเสนา แลว่าการต่างประเทศ ที่เขามีเสนาบดี ๓ คน แต่ไม่อยู่เสียคนหนึ่ง ตำแหน่งอื่น ๆ เปนแต่กรม อรรคมหาเสนาคนนี้ได้รับราชการมาตั้งแต่ตุ๊กวิลเลียม เปนเสนาบดีมา ๒๖ ปีแล้ว เมื่อเวลาว่างริเยนต์ก็เปนผู้รั้งราชการ ว่าเปนคนฉลาดมาก ผู้ที่นั่งโต๊ะวันนี้ ๗๔ คนด้วยกัน ดัชเชสนั่งกลาง พ่อนั่งขวา บริพัตรนั่งซ้าย ตุ๊กริเยนต์นั่งขวาพ่อตรงข้าม กรมวังนั่งน่าพ่อ ไปรม์มินิสเตอนั่งน่าดัชเชส เสนาบดีอีกคนหนึ่งนั่งน่าตุ๊กริเยนต์ พอกินเข้าได้ ๒ ผลัดก็สับชัดมแลตอยกัน ดูเครื่องโต๊ะมั่งคั่งกว่าเมืองนอรเว ใช้เครื่องทอง ดินเนอแล้วก็มาสนทนาในห้องประชุม ไม่มีสูบยุหรี่เต็มที่อย่างคาลา จนราวนยาม ๑ จึงได้เลิกเข้ามาสูบยุหรี่กันเสียที ๑ แล้วจึงไปดูลคร ใช้รถสเตคอย่างตู้เต็มที่ พ่อไปกับตุ๊กริเยนต์ บริพัตรไปกับดัชเชส เขาล่วงไปถึงก่อน เราแห่ไปต่อภายหลัง โรงลครโรงนี้เล็กน่าเอ็นดูดี ทำงามมาก แต่งในการรับครั้งนี้ ห้อยเครื่องไม้มีดอกเปนรังหวะทก ๆ ชั้นจนกระทั่งน่าสเตช เล่นอย่างสั้นเปนสเตคเทียเตอ คนที่ไปดูแต่งเต็มยศทั้งสิ้น มี ๒ ม่าน ม่านหนึ่งตั้งต้นบาเลต์แต่ใช้เพลงช้า ท่าทางเกือบจะเปนรำ ว่าท่อนนี้เปนของปรินซอลเบิตคิด เชื่อว่าไทย ๆ เราดูคงเห็นงาม ไม่ใช้เต้นแหยว ๆ ม่านที่ ๒ เล่นเรื่องตุ๊กตากลอย่างที่เคยเห็นแล้ว เปนแต่ตุ๊กตาเปลี่ยนไปต่าง ๆ เรื่องราวนั้น

ก็คอมร้านตุ๊กตา มีคนมาซื้อตุ๊กตา คนนั้นเป็นตลกทั้งนั้น ร้านตุ๊กตานั้นทั้งตุ๊กตาแหม่มยนชั้ว ยืนงอมืออย่างตุ๊กตาด้วย มีตุ๊กตากลตั้งทั้พันโรง ตามฝาผนังแขวนตุ๊กตาที่โคลงเคลงกระตุกกระดิกต่าง ๆ ผู้ที่มาซื้อดูตุ๊กตากลทีละตัว ไขให้เต้นโลดต่าง ๆ ตามลักษณของตุ๊กตา จนหมดตุ๊กตากลแล้ว คนที่มาซื้อต่างคนต่างไป คราวนี้ดีม่าน ชั้นในดับไฟ ต่างว่าค่ำ เจ้าของมาตรวจตราแล้วก็ปิดร้านกลับไป มีนางที่มีเวทมนต์คนหนึ่งออกมาเรียกให้ตุ๊กตาเต้นรำ ตุ๊กตาที่ยนตู้ยนชั้วกระโดดลงมาหมดกลายเป็นยาเลต์ไปใหม่ ลงปลายถือของช้างหมดทุกคน ออกมาเดินยนต์ แลจัดท่าต่าง ๆ หมดเรื่องกันเท่านั้น

ขากลับพ่อกลับดับซีเซส ฝนตก ทั้งนั้นกระไดมันชอยกล ตั้งแต่ไฟไหม้คราวก่อน ตุ๊กวิลเลียมเข็ดไม่ใช้ไม้ ใช้เหล็กแลศิลาทั้งสิ้น กระไดที่ขึ้น เป็นกระไดเหล็กโปร่ง ๆ แลดูสูงมาก เพราะขึ้นมาแลเห็นพื้นข้างล่าง ดัชเชสย่นอู้ที่เดียว เพราะใส่เสื้อยาว หางยาวมาก ขึ้นลำบากเต็มที เรื่องที่ไฟไหม้นั้นก็ชอบกล ไปรษณีนิสเตอเดี่ยวนี้เป็นผู้ได้ทันเห็นไฟไหม้คราวนั้น แต่ยังเป็นเด็ก เวลานั้นกำลังมีเต้นรำ ตุ๊กวิลเลียมเป็นคนไม่ชอบให้ใครเข้าห้อง เวลาไม่อยู่แล้วปิดประตูแน่น มหาดเล็กก็เข้าไม่ได้ เวลานั้นกำลังเต้นรำ ว่าเปิดน่าต่างไว้มีไฟปลิวมาแต่ข้างนอก ฤาขุหรที่สูบตกอยู่อย่างไร ติดกรุ่นมาในห้องนอนตุ๊กซึ่งเป็นห้องนอนพ่อเดี่ยวนี้ ไม่มีใครรู้ เพราะไปอยู่ที่เต้นรำหมด จนไฟลุกโพลงคนข้างนอกเห็น พากันเข้ามาจึงรู้ว่าไฟไหม้ กว่าตุ๊กเองจะทรายมาถึง จะเก็บอะไรไม่ทันหมด ได้แต่หมวกใบเดียวเท่านั้น เข้าของเก่าแก่สำหรับตระกูลเสียไปในไฟเป็นอันมาก จึงได้สร้างใหม่คราวนี้เลยเกลียดไม้ ตุ๊กคนนี้ชอบลายสก๊อตอย่างยิ่ง ในห้องนอนแลต่อห้องนอนกระดาษปิดฝาใช้ลายสก๊อต จนกระทั่งผ้าหุ้มเก้าอี้ ที่นอนผ้าห่มนอน เป็นลายสก๊อตเขียวทั้งสิ้น ดูก็แปลกอยู่ แต่เรื่องไฟใช้น้อยเต็มที ถ้าอยู่ปรกติห้องหนึ่งก็ควงหนึ่ง

ฤๅสองตวง มีคๆ ทั้งนั้น จนกระทั่งที่เลยงโต๊ะ ฤๅที่รับแขกก็ไม่จุดไฟมาก ใช้แก๊สแต่ห้องเลียงใหญ่ นอกนั้นใช้เทียน แต่เทียนก็ไม่ใคร่จะจุด โซ้โคมน้ำมันปีโตเลียม อย่างไขลูกประแจ มีคกว่าโคมลานเสียอีก เรื่องไฟกับฝรั่งเห็นจะเปนพวกชาววัง ดูช่างเข็ดหลาบกันเสียจริงๆ สุดแต่ออกจากห้องไหนไปแล้ว ห้องนั้นเปนดับไฟเสีย ไม่ได้จุดไฟทิ้งไว้เลย ถ้า ๒ ยามล่วงไปแล้วดับหมดไม่มีเหลือ เว้นไว้แต่ถ้าเราทำงานค้าง ก็จุดอยู่ตวงเดียวแต่ที่เราทำงานเท่านั้น เลิกกันเวลาจวน ๕ ทุ่ม ดูก็เหนื่อยอยู่ เพราะยืนมาก ได้ส่งโปสต์การ์ดที่มหาดเล็กเขาเอามาให้มีรูปเวลาขึ้นรถ แลโปรแกรมการรับรองมาด้วย ยังมีซิเนมะโตกราฟ ดุ๊กริเยนต์รับว่าจะหาให้ คงจะได้เห็นเมื่อเวลากลับเข้าไปข้างกอก

ลืมพูดถึงเรื่องที่ได้ถามเอมเปอเรอวันนี้ ด้วยรูปเขียนอย่างใหม่เห็นอย่างไรกริ้วใหญ่ ว่ามันเปนบ้า ที่แท้มันเขียนไม่เปน ครั้นมันจะเขียนมาตามผีมือมันไม่มีใครเขาจะดูจะทัก แกล้งเขียนให้ระยำเช่นนั้น พอให้เขาได้ทัก แล้วมันก็ไปโยนทิ้งเสีย ขอให้พ่ออุ่นใจเถอะ มันไม่ไปได้ที่ยืดอก

คืนที่ ๑๓๘

วังบรันซวิก

วันอาทิตย์ที่ ๑๑ สิงหาคม

เวลาเช้า ๔ โมงครึ่งไปขึ้นรถไฟที่สเตชั่น คนดูเต็มแน่นตลอดหนทาง โห่ร้องเหมือนเมื่อวันมาถึง แต่งฟรอกโก๊ตทหาร เพราะเหตุที่ดุ๊กริเยนต์ยังไม่ได้ไปที่ชาร์ซบูร์ก เปนการรับรองรวมกันทั้ง ๒ อย่าง อันที่จริงดุ๊กริเยนต์จัดการรับพ่อคราวนี้คงจะได้ความลำยากมาก เพราะพึ่งมาได้ ๑๕ วันเท่านั้น สารพัดอะไรๆ วิ่งเที่ยวไล่ตรวจตราดูแลเองหมดตั้งแต่เช้าจนค่ำ รถไฟไปทางประมาณสักชั่วโมง ๑

จึงถึงสเตชั่นฮาร์ซบูร์ก เมืองนี้ตั้งอยู่ที่เชิงเขาฮาร์ซ เขาฮาร์ซนี้เป็นสูนย์กลางของประเทศเยอรมนี มีแร่เงินแร่เหล็ก มีคนไปมาเที่ยวในฤดูร้อน เพราะมีที่อาบน้ำเมืองก็โตอยู่ พอขึ้นไปจากสเตชั่น ไปที่ที่ประชุมเมืองแมร์มาสยี่ชก่อน ปราไสยกุกแลพ่อตัวยกัน พ่อขอให้กุกตอบแทน พวกหัวน่าของชาวเมืองยืนเรียงแถวฟากข้างซ้าย พวกผู้หญิงสาวยืนแถวฟากข้างขวา เมื่อกุกตอบเสร็จแล้ว ผู้หญิงนำช่อดอกไม้มาให้ดัชเชส ว่าคำกลอนเป็นแอดเดรส ภาษาเยอรมัน แล้ว "ถ่ายรูป" คือทักทายทั่วกัน แล้วไปขึ้นรถเทียม ๔ ม้า พ่อกับกุกไปรถน่า ดัชเชสกับบริพัตรไปรถหลัง ตามหนทางตกแต่งด้วยธงทั้งเล็กทั้งใหญ่แลใบไม้ ธงมี ๓ อย่าง คือธงเยอรมัน ๓ สีอย่าง ๑ ธงฮาร์ซเขากเหลืองกับน้ำเงินอย่าง ๑ ธงช้างอย่าง ๑ สลับกันไปทั้งนั้น มีคนยืนราย ๒ ข้างทาง เป็นจำพวกต่าง ๆ คือหญิงชายชาวเมืองล้วนแต่มีเครื่องหมายติดเสื้อ เป็นผู้มารับรองเป็นอันมาก ผู้หญิงสาวแต่งสพายแพรสีน้ำเงินกับเหลือง สวมมาไลยดอกไวโอเลต เด็ก ๆ ทั้งกองถือธงช้างเล็กๆ แกว่งสลอน เด็กโรงเรียนต่าง ๆ ยืนเป็นหมู่ ๆ นักเรียนชั้นหนุ่มเป็นพวก ๆ กองกับเพลิงทั้งของรัฐบาลแลทั้งเชลยศักดิ์ แต่งตัวหรู พวกทำแร่ต่าง ๆ แต่งตัวเป็นเครื่องแฟนซีแลอื่น ๆ เป็นอันมากเหลือที่จะพรรณา เป็นอันมีคนรายตลอดหนทาง โห่ร้องโยกผ้าแกว่งมือไม่ได้ขาดสาย หนทางค่อย ๆ ขึ้นไปบนเขา ถนนแลบ้านเรือนสอาดน่าอยู่ควรจะเป็นที่เที่ยวแลอยู่ได้อย่างที่อาบน้ำต่าง ๆ มีโฮเตลใหญ่ตั้งขึ้นใหม่ คนมาอยู่มาก เป็นที่แฟชันนะเบอล ต้นไม้งามเหลือเกิน ตลอดขึ้นไปจนชายเนินแห่งหนึ่งจึงลงจากรถ ดูม้าฝูง ที่นี่เป็นที่เลี้ยงม้าฝูงของรัฐบาล ตั้งมา ๒๐๐ ปีแล้ว แต่มาจัดการแข็งแรงมากเมื่อกุกออฟบรันซวิกคนที่สุด แต่รั้วที่กั้นคอกม้าเป็นคอก ๆ ยาวถึง ๖๐๐๐ เมเตอ ที่นั้นเป็นที่ท้องทุ่ง แต่เป็นเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ ต้อนม้ามาดูเป็นฝูง ๆ

ที่ซึ่งเราไปดูนั้นเปนที่ที่ดุกคิดจะสร้างวัง แต่พอสร้างขึ้นก็เกิดเรโวลุชัน เลยงดเอาศิลาไปใช้การอื่น เหลือศิลาอยู่ก้อนเดียว ดุกคนเก่ามีวังแลป่ากสวนหลายแห่ง แต่เปนสมบัติของตัวเอง ยกให้เปนมรฎกกิงออฟแซ็กซนี่เสียก็หลายแห่ง ให้ดุกออฟคัมเบอลันด์เสียก็มาก จึงเหลืออยู่แต่วังที่บรันซวิกแห่งหนึ่ง กับคาเซอลที่ฮาร์ซเบิกซึ่งจะไปกันวันนี้ ยนยอดเขาสูงอันหนึ่งมีป้อมแลคาเซอลเปนของเอมเปอเรอเฟรเดอริกคนก่อนได้สร้างขึ้นไว้แต่โบราณ ทางที่ขึ้นไปยนเขาราย ๆ ไม่ชัน จนกระทั่งถึงคาเซอล คาเซอลนั้นรูปร่างเปนตึกไม่ใช่เปนป้อมแต่ก่อด้วยศิลา เปนที่อยู่ของเจ้ากรมม้า แต่งต้นไม้งามจริง ๆ ฝาผนังมีไม้เลื้อยขึ้นรอบ ตามเชิงผนังปลูกไม้สี มีลำธารผ่านมาใกล้สนามหญ้า เลี้ยงปลาเตราต์ มีป่าทุ่งหญ้าน่าสบาย เลี้ยงกลางวันในชั้นต่ำของคาเซอลซึ่งเปนห้องใหญ่ยี่สิบหมด ใช้จุดไฟฟ้า ตรงผนังกลางติดโล่ห์ช้าง ๓ เศียร รายไฟน้ำเงินแลแดงทำเปนสแตนดาด ผนังประดับด้วยใยสนเปนผนังป้อมแลลูกป้อม เพดานห้อยย้อยไปด้วยระย้าแลเพื่องทำด้วยใยสน กลิ่นฟุ้งไปทั้งห้อง ใยสนนั้นมีกลิ่นแรงมาก เขาถือกันว่าเปนเครื่องทำให้หายใจสบาย เหมือนกันกับที่คนเปนโรคในปอดใช้สูดน้ำต้มใยสน ครอบครัวของผู้ขัญชาการกรมม้านี้ใหญ่โตมาก โต๊ะจัดด้วยถ้วยรางวัลแข่งม้า เมื่อเลี้ยงกันเสร็จแล้ว ได้จูงม้าที่เปนพ่อม้าแลลูกกับทั้งนางม้ามาให้ดู พรรณพ่อม้าคงจะต้องใช้ม้าอังกฤษอยู่นั่นเอง เพราะในเยอรมันเหนือนี้มีเวลาซัมเมอน้อย การเลี้ยงม้าสู้อิงแลนด์ฤาชังการีไม่ได้ ราคาก็ไม่แพงเหมือนอิงค์แลนด์ ที่เลี้ยงม้านี้สันทัดเกี่ยวข้องกับดุกออฟเวสตมินสเตอมาก พ่อม้าหลายตัวมาจากดุกออฟเวสตมินสเตอได้ลูกดี ๆ หลาย ขายได้ราคาแพง ๆ อย่างแพงที่สุดลูกม้าขวบเดียวราคา ๒๕๐๐๐ มาร์ก เปนเงิน ๑๗๕๐๐ บาท ที่ขายภายใน ๓๐ ปี ได้เงิน ๒๐๐๐๐๐๐ มาร์ก เปนเงิน ๑๔๐๐๐๐๐ บาท ม้าเหล่านี้ไปแข่งชะนะได้เงินราว ๔๐๐๐๐๐๐ มาร์ก เปน ๒๘๐๐๐๐๐ บาท

นี่ว่าในระหว่าง ๓๐ ปี ยังน้อยกว่าม้าอิงค์แลนด์อยู่เป็นอันมาก ต่อนี้ไปจะกลับบรันซวิกด้วยรถโมเตอร์คาร์ พ่อลืมเล่าถึงตอนกลางทาง ที่เขามีควัรเฮาส์ ซึ่งเป็นที่ประชุมเล่น มีคนประชุมกันที่ควัรเฮาส์คอยรับเป็นอันมาก เขาเลือกผู้หญิงสาวคนหนึ่งซึ่งพูดอังกฤษคล่อง ให้เป็นผู้นำดอกไม้มาให้พ่อ มาพูดเป็นภาษาอังกฤษรู้สึกค่อยโล่งใจ เพราะพูดตอบเขาได้ ในที่นั้นน่าสนุก มีที่เล่นในโต๊ะร่มไม้ มีร้านขายของ เด็กกำลังเล่นชิงช้าแลการเล่นต่าง ๆ ครึกครื้น

ทางตั้งแต่คาเซอลมาโดยโมเตอร์คาร์ เป็นทางขึ้นเขาจนกระทั่งกลับลงเขาผ่านมาในป่าสน แต่ในป่านี้ถนนใหญ่ มีต้นไม้รายชั้น ๑ คือว่าซวาสวัล คือป่าดำเมืองยาเดนยาเดน แต่พ่อไม่ได้เอากล้องถ่ายรูปมาออกเสียดายเต็มที มิฉะงามซึ่งควรจะถ่ายรูปหลายแห่ง เมื่อใกล้จะถึงเชิงเขามีน้ำตก มีเรสเตอรองต์ตั้งในที่นั้น มีคนไปนั่งเล่นกันเป็นกอง ถ้าหากว่าไม่ได้ไปนอรเว จะเห็นงามฤาที่นี่บ้าง แต่ไปนอรเวมาเสียแล้วเห็นไม่ถึงกับจะเรียกว่าน้ำพุ ในลำธารนี้เขาก็ใช้สายน้ำเหมือนกัน ตลอดลงไปจนถึงที่ถลุงแร่ มีเชือกน้ำซึ่งต่อด้วยกระดานลงไปจนกระทั่งถึงที่ล้างแร่ มันกลับไปเหมือนเมืองภูเก็จ โรงที่ถลุงแร่นั้นอยู่ต่อทุ่ง ตั้งแต่นั่นไปก็เป็นทางผ่านท้องทุ่งตรง ๆ โดยมาก จะโอนก็เมื่อถึงหมู่บ้าน โอนเข้าหาหมู่บ้านฤาหลีกเรือนสองข้างทางปลูกไม้ผล มีคนรับผูกเป็นตอน ๆ ระยะทางอยู่ข้างจะไกลมาก เพราะฉนั้นพอตกท้องทุ่งแล้วจึงต้องเปิดเรวเต็มที่ ลมจัดเต็มที่ หมวกแก๊ปปล่อยสายรัดคางแล้วยังหลุดลอยอยู่บนหัวได้ ผ่านบ้านหลายตำบล แต่เป็นของปรูเซียบ้าง ของบรันซวิกบ้าง ประเดี๋ยวเข้าในแดนปรูเซีย ประเดี๋ยวเข้าในแดนบรันซวิก ทั้งป่าไม้ ทั้งท้องทุ่ง ทั้งหมู่บ้าน กำหนดแดน ในที่เหล่านี้มักจะเป็นท้องร่อง เขาเรียกว่าแม่น้ำ แต่เท่าท้องร่องใหญ่ ๆ การที่เขตรแดนขนายคายเกี่ยวกันมากเช่นนี้เพราะเหตุที่แจกกันเป็นมรฎก ส่วนที่ได้ไปกับดุ๊กออฟคัมเบอลันด์ รวมเป็นเขตรแดนชาโน

เวอ กลายเปนของปรัสเซียหมด ที่คงเหลืออยู่กับยรันซวิกจึงได้คงเปนยรันซวิก แต่กระนั้นก็ถูกออฟคัมเยอลันด์ แลกิงออฟซักซันก็ยังเปนเจ้าของที่ดินอยู่ในเมืองยรันซวิกเปนหลายแห่ง ในที่สุดถึงเมืองวอลเฟนบัตเตลเปนเมืองที่เมื่อเวลาเสียยรันซวิกแก่ฝรั่งเศส เชื้อวงษ์ยรันซวิกมาตั้งอยู่ ณ ที่นั้น ในระหว่างเมืองนี้กับยรันซวิกมีรถรางเดินตลอดถึงกัน ที่จริงก็เกือบจะติดกันเปนเมืองเดียว แต่มีป่าสนใหญ่อย่างงามคั่นอยู่ในระหว่างกลาง กับมีท้องทุ่งหน่อยหนึ่ง ในท้องทุ่งเหล่านี้ปลูกโอ๊ตแลอัสปะระกัส แต่โดยมากนั้นผักยี่ที่สำหรับทำน้ำตาล มีโรงทำน้ำตาลกว่า ๒๐ โรง คนในเมืองยรันซวิกทั้งหมดมีครึ่งล้าน แต่ในเมืองยรันซวิกเมืองเดียวแสนสี่หมื่นคน วันนี้เคราะห์ดีไม่มีฝน แดดออกแต่ไม่ร้อนออกจะหนาว ๆ กลับมาถึงเวลาย่ำค่ำ ๑๐ นาที ทิวังนี้มีเสาธง ๓ เสาขนหลังคา เสาหนึ่งชักธงประจำเมือง เสาหนึ่งชักธงสำหรับดุ๊กริเยนต์ ดุ๊กริเยนต์ไม่ได้ใช้ธงตำแหน่งดุ๊กเมืองนี้ ใช้ธงกรีฟฟิลย์ห้อชะเวริน ชักธงสแตนดาดของเราอยู่กลาง ขากลับมาคนก็แน่นเหมือนอย่างเมื่อขาไป พอถึงก็มานั่งกินน้ำชากัน

พูดกันเพลินไป เขามาบอกว่ารถพร้อมแล้วต้องตลีตลานมาแต่งตัวกลับเปนครึ่งยศดีดตรา ขึ้นรถตู้อย่างสเตตไปที่เทียเตอ แต่ดัชเชสกลับตัวไม่ทัน เพราะเผลอไปไม่ได้แต่งตัว เลยต้องไปภายหลัง ในเทียเตอแต่งเหมือนอย่างกับที่มิลครเมื่อคืนนี้ เว้นไว้แต่ขนสเตชมีคนยืนเต็มแน่นตลอดไป ๖๐๐ คน ร้องเพลงต่าง ๆ พร้อมกันทั้งหมด ในเมืองเยอรมนี เขามีเปนโซไซเอตี้สำหรับร้องเพลงทั่วทุกเมือง คน ๖๐๐ คนนี้ เปนคนในโซไซเอตี้ต่าง ๆ แปดโซไซเอตี้ด้วยกัน ความมุ่งหมายที่มีประชุมพร้อมกันเช่นนี้เปนการกุศล เงินเก็บได้มากน้อยเท่าใดให้แก่คนพิการ การที่จะซักซ้อมดูไม่ใช่ของง่ายเลย เขาขึ้นเปนพวก ๆ เทียบตามเสียงแตรเสียงซอ พวกที่เสียงแหลม ๆ เปนแตรเล็กซอเล็กแลขลุ่ย พวกที่เสียงอ้วน ๆ

เปนแตรใหญ่แลซอใหญ่ ร้องขัดจังหวะฤาประสมเสียง เปนออเคสตรา แรกทำสรรเสริญบารมี แล้วร้องเข้าพิณพาทย์ ในระหว่างกลาง ๆ ร้องเปล่า ๆ พรักพร้อมเพราะดีมาก เมื่อลงปลายจึงร้องเข้าพิณพาทย์ การร้องเช่นนี้เมืองสวิเดนอิกตำบล ๑ แต่ที่นั่นใช้สตูเดนต์ คือพวกนักเรียนผู้ใหญ่ ๆ มาก แต่ที่นี่ไม่เลือกว่าคนชนิดไร จนกระทั่งคนทำงานก็เข้าได้ เมื่อเสร็จการร้องแล้ว ต้องเอาหัวน่าโซไซเอตีเหล่านั้นขึ้นมา "ถ่ายรูป" ปราไสยกันทีละคน ได้กลับกันเวลา ๒ ทุ่ม ๑๕ มินิต รับตลีตลานเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวอิวนิงเดรสติดตราไปดินเนอ

ดินเนอวันนี้เปนอย่างโต๊ะย่อม ใช้เครื่องเงิน ผ้าที่ปูโต๊ะเปนผ้าที่ได้ท้อ ๒๐๐ ปีมาแล้ว มีรูปคุกออฟยรันซวิกอยู่ในนั้น ต้องจัดดอกไม้หลบเว้นรูป ที่กลางมีรูปช้างเผือกใหญ่หล่อด้วยเงิน ซึ่งพ่อไม่ได้รู้สึกเลยว่าเขาทำไว้เตรียมจะให้ รูปนี้ถ่ายจากรูปนั้น ที่กรมสมเด็จประจานแกกรีวรูปช้างที่ฝรั่งทำเหมือนอย่างกับเรากรีว จึงได้เอารูปนั้นไปทำตัวอย่าง ให้ทำให้เหมือน ตั้งใจจะเอาไปให้ที่ยางกอก แต่ครั้นเมื่อไม่ได้ไปยางกอกแล้ว รู้ว่าพ่อจะมาคราวนี้ จึงได้ทำฐานแลจารึกภาษาไทยขอให้พระยาศรีธรรมสาส์นช่วยเรียงให้

ตามโปรแกรมว่าเลี้ยงแล้วจะฟังร้อง ยีดประตูห้องที่จะร้องไว้ออกแน่น ครั้นดินเนอเสร็จแล้วเยีดเข้ามากลายเปนหยิบเสียงเท่านั้น ยีดไม่ให้รู้ด้วยว่าจะมีอะไร ฟังกันอยู่หลายเพลงจึงได้เลิก เพราะพรุ่งนี้จะต้องตื่นเช้า

พอเลิกแล้วพ่อพยหมอ อยู่ข้างจะวิตกวิจารณ์มาก กลัวพ่อจะเหนื่อยอ่อน แต่ครั้นตรวจชีพจรดูเห็นว่าไม่เปนอะไร ความที่เอาใจใส่ของคุกรีเยนต์นั้นพยหมอทุกเวลา เอาโปรแกรมออกหาฤา ยอมให้หมอทักท้วงห้ามปราม จนกระทั่งที่ซึ่งจะไปก็หาหมอไปดูเสียก่อนทุกแห่ง ให้ตัดสินว่ากระไหนจะควรขึ้นได้ฤาไม่ได้เปนต้น หมอปลื้มเต็มที ชมแล้วชมเล่า แกช่างหยอดคุกเสียจริง ๆ

คืนที่ ๑๓๕

วังบรันซวิก

วันจันทร์ที่ ๑๒ สิงหาคม

วันนี้ต้องตื่นแต่เช้าออกจะง่วง ๆ เวลา ๒ โมงเศษแต่งตัวครึ่งยศทิดตรา ขึ้นรถไปกับดัชเชสคูทหารช้อมรบที่สนามโกรเซอเอกเซอเซียรปลาตซ์ ตุ๊กขึ้นม้ายังคับทหาร การที่รบวันนี้แบ่ง ๒ พวก พวก ๑ เป็นกองข้องกัน ซึ่งล่วงน่าไปตั้งขัดทางของกองใหญ่ซึ่งเดินจากฮาโนเวอมาผ่านเมืองบรันซวิก ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งประมาณว่ากองใหญ่อยู่ฮาร์ซเบิก แต่งกองโจรมาคัดกองทัพใหญ่ที่นอกบรันซวิก กองข้องกันที่บรันซวิกมีจำนวนทหารราย ๒ กองพัน (๘๐๐ คน) ทหารม้า ๔ กองร้อย (๔๘๐ คน) กับทหารปืนใหญ่ ๑ กองร้อย (๑๒๐ คน) กองโจรที่มาคัดมีจำนวนทหารราย ๑ กองพัน (๔๐๐ คน) ทหารม้า ๑ กองร้อย (๑๒๐ คน) ทหารปืนใหญ่ ๑ กองร้อย (๑๒๐ คน) กองคัดเดินก่อน พอยิงกันหน่อยทหารม้าข้างฝ่ายข้องกัน ถลำเข้าไปเสียที แต่ทหารเดินเท้าเดินอ้อมวกเข้าข้างคั่ กองคัดได้เตรียมไว้สำหรับให้แพ้แล้ว เพราะเหตุที่สั้งกองใหญ่มาไกล พอกองข้องกันคัดโอบเข้าไปได้ก็ถอย กินเวลา ๒ ชั่วโมงเศษ แต่อากาศดีแดดจัด มีลมเรื่อย ๆ ไม่ร้อนไม่หนาว กลับจากนั้นมาที่ราทเฮาส์ ฤๅเรียกภาษาอังกฤษว่าเตานฮอล ซึ่งเป็นที่แมร์มิวนิสิเปอลประชุม ตึกนี้ทำพึ่งแล้วใหม่ไม่ช้านัก แต่ทำให้เป็นอย่างเก่าครึ่ มีรูปแขยของที่นั้นส่งมาด้วย ขอให้เก็บไว้ให้ เวลาเที่ยงกลับ พักหน่อยหนึ่งแล้วเลี้ยงกลางวันที่ในคาเซอลนี้ กินกลางวันแล้วออกง่วงอ่อนใจหลับได้นิดหนึ่ง ถูกปลุกก่อนกำหนดที่สั่งให้ปลุกไป ๒๐ มินิต ขาดทุนไปหน่อยหนึ่ง

เวลาย่าย ๔ โมงแต่งเสื้อยูนิฟอมไม่ได้ติดตรา ไปดูกองทัพเพลิงที่สนามกลางเมือง กองทัพเพลิงมีหลายพวก คือเป็นพวกกองทัพเพลิงแท้ที่ได้เงินเดือนพวกหนึ่ง เป็นพวกวอลันเตียพวกหนึ่ง เป็นพวกของกรมเมืองพวกหนึ่ง พอไปถึงกองทัพเพลิงเหล่านั้นขบวรถสูบผ่าน ข้างฝ่ายเรือนเหล่านั้นก็จุดดอกไม้ให้เป็นควันแลแสงไฟ ออกเหมือนอย่างไฟไหม้มีเผาะผะด้วย รถทัพเพลิงวิ่งมา พอตั้งกระไดพาดแลสูบน้ำประเดี๋ยวเดียว กองทัพเพลิงได้สัญญาไฟไหม้จริง ๆ ออกจะไม่ใคร่เชื่อกัน เพราะคราวก่อนทดลองสัญญา เชื่อเอาว่าไฟไหม้จริง ๆ เลยตกใจยุ่งกันว่าไฟไหม้เปล่า ๆ แต่คราวนี้โทรศัพท์ไฟถามได้ความว่าไฟไหม้แฟกตอรี่แห่งหนึ่ง แลเห็นควันพลุ่ง จึงต้องเลิกเลยไปดับไฟจริง ๆ กลับมากินน้ำชาที่คาเซอลเสียตอนหนึ่ง ได้ส่งแผนที่ดับเพลิงมาด้วย เวลาย่าย ๕ โมงไปที่สนามอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นที่เขาสำหรับเอกเซอ-ไซส์ ที่นี่ประชุมพวกคลับที่เล่นยิมนาสติกหลายคลับด้วยกันอย่างเช่นเมืองเราเรียกกันว่ากรีฑาสโมสร แต่ไม่มีทหารในนั้นเลย แลไม่ได้กำหนดชั้นคนว่าเป็นชั้นไหนพวกไหน รวมกันได้หมด เป็นจำนวนคน ๕๐๐ ยืนรายจังหวะพอเต็มสนาม เขาปลูกพลับพลาไว้ที่ท้ายสนามข้างหนึ่ง พลับพลาอย่างฝรั่งนี่ เป็นอย่างที่เรียกกันว่าสแตนด์ เป็นรูป ๔ เหลี่ยมสูง มีกระไดขึ้นในตัว พื้นยกเป็นคันกระไดขึ้นไปข้างหลังแต่งด้วยเชือกแลใบไม้ธง เชือกธรรมดาเรานี่เอง แต่โรยรอนซ์เสียก็เข้าที่อยู่ ปักเสาธงเป็นธงชายข้างธงประฎากข้างสลับกัน ๓ อย่าง คือ ๓ สี เยอรมัน เหลืองกับน้ำเงิน บรันซวิก ขาวกับแดงสำหรับเมืองไทย แล้วผูกเพองใบสนโยงจากเสาธงนั้นถึงกันรอบ ตั้งต้นถือเหล็กฟากตัดตัวเข้าพิณพาทย์พร้อมกันทั้ง ๕๐๐ ดูงามดีมาก มีเกยคนถือธงยอกยก แลมีตัวผู้นำ ๒ ฟากยืนยนยกพื้น เสร็จแล้วตั้งเครื่องยิมนาสติกต่าง ๆ รายเป็นหย่อม ๆ เต็มทั้งสนาม ต่างกองต่างเล่นพร้อมกันหมด ครั้นแล้วหยุดพัก คราวนี้เด็กผู้หญิง ๔๐ คน ถือไม้กลม ๒ มือเข้าเป็นยันต์รำตัดตัวรับพิณ-

พาทย์ ต่อนั้นไปจึงมีการแข่ง ๓ ขาโดดข้ามเชือก วิ่งแข่งอย่างกระโดด แต่วิ่งแข่งอย่างกระโดดนี้เขาใช้รั้วกับม้าสลับกันเป็น ๔ สาย มีผ้าเช็ดหน้าสีต่างกัน ๔ ผืน คนที่จะออกวิ่งถือผ้าเช็ดหน้าสีของตัว วิ่งกระโดดข้ามจนตลอดแล้ววิ่งกลับส่งผ้าให้ในพวกเดียวกันวิ่งต่อกันไปจนครบตัว กองใดถึงหมดก่อนกองนั้นชะนะ เล่นเช่นนี้ยังไม่เคยเห็น ต่อนั้นไปก็คึงเชือก แต่ใช้ยืนคึงไม่ทนเท่าไร ประเดี๋ยวก็แพ้ชะนะกัน ในที่สุดคุกริเยนต์ให้รางวัลของประดับห้อยทำด้วยกำมหยี่ปักไหม ข้างหนึ่งเป็นไลออน ข้างหนึ่งเป็นไม้กางเขนงามมาก เวลาทุ่ม ๑ พอแตรสลบจึงได้เลิก เวลาทุ่มครึ่งวันนี้เลี้ยงกินเนอ แต่งครึ่งยศติดตราอีก ใช้โต๊ะอย่างกว้างที่ไม่เคยเห็นกว้างเท่านี้ เพราะเครื่องตั้งกลางโต๊ะใหญ่เหลือเกิน แต่ประดับดอกกุหลายทั้งโต๊ะงามมาก มีแขกยรรคาที่ได้เกี่ยวข้องในการรับรองเหล่านี้เพิ่มขึ้นอีก มีผู้หญิงด้วย ครั้นเวลาเลี้ยงกันแล้วขึ้นรถไปที่วัดที่เขาเรียกกันว่าโดม อยู่ต่อกันกับวังโบราณ เรียกชื่อว่าบูรกดังกะวารโรเด ถ้าเล่าเรื่องเสียสักหน่อยก่อนเห็นจะดี วัดแลวังนี้เป็นของเฮนรีไลออน ๗๕๐ ปีมาแล้วเป็นผู้สร้าง เฮนรีไลออนผู้นี้เป็นเจ้าที่เข้มแข็ง แผ่อาณาเขตรกว้างขวาง รวมเมืองฮาโนเวอ เมืองยะวาเรีย เมืองซักโซนีอยู่ในบรันซวิกทั้งสิ้น เขตรแดนข้างเหนือตกถึงทเลเหนือ ข้างตวันตกจดแดนวิลันดา ประมาณสักครึ่งหนึ่งของประเทศเยอรมันในเวลานี้ เฮนรีไลออนนี้ได้ไปในการกรูเสครบแขกด้วยเรื่องสาสนา มีเป็นนิทานว่า เมื่อไปคราวนั้นพบงูอย่างที่เรียกว่าแดรกอนรักไลออนตัวหนึ่ง เฮนรีฆ่างูตัวนั้นตาย ช่วยไลออนรอด ไลออนนั้นจึงได้มีใจรักใคร่เฮนรี ไปไหนไลออนนั้นก็ตามเหมือนสุนัข ครั้นเมื่อเวลากลับมาเมืองบรันซวิก ไลออนนั้นก็ตามมาด้วย อยู่จนเฮนรีตายไลออนนั้นจึงได้ตาย ที่วังนี้แต่ก่อนเป็นข้อมมีกำแพงรอบแต่ชำรุดปรักหักพัง ยังคงเหลืออยู่แต่ยางส่วนซึ่งต่อเนื่องกันกับวัดสำหรับวัง วัดนั้นเป็นฝมืออย่างโรมันเอมไปร์ มีฉนวนเดินจากวังไปที่วัด ในหว่างวัดแลวังนั้นมีสนาม เฮนรีได้สร้าง

มอนิวเมนต์ไว้ ฐานเป็นศิลา ข้างบนเป็นไลออนยืนหยัด หล่อด้วยทองแดง เป็นฝีมือช่างหล่ออย่างเก่าที่สุดในประเทศเยอรมนี ในเวลานั้นมีเอมเปอเรอเยอรมนี แต่ไม่ใช่เอมเปอเรออย่างทุกวันนี้ เอมเปอเรอในครั้งนั้นเขาไม่มีเมืองอยู่ เที่ยวไปอยู่ที่โน่นบ้างที่นี่บ้าง อย่างลักษณะที่เรียกว่าจักรพรรดิตามมหาภารตะ ไม่ใช่จักรพรรดิอย่างที่มาในพุทธสาสนา ในเวลาเฮนรีมีอำนาจมากนั้น เอมเปอเรอชื่อเฟรเดอริกอิเกรดได้เป็นใหญ่ เคยเป็นคนชอบกันกับเฮนรีมาแต่เด็ก เอมเปอเรอรับสั่งให้เฮนรีอยู่ช่วยการศึกรบกับอิตาลี เฮนรีไม่ยอมอยู่กลับมาเสีย เอมเปอเรอกริ้วจึงได้เนรเทศเฮนรีเสียจากเมือง ไปอยู่เดนมาร์กกับพ่อตา ภายหลังอนุญาตให้กลับ แต่แบ่งเมืองยาวาเรีย ฮาโนเวอ ซักโซนีออกเสีย คงให้ไว้แต่ปรินซิปัลตีของยรันซวิกนเมืองเดียว เมืองเม็กเคลนเบิกที่เป็นต้นแซ่ของดุ๊กริเยนต์เดียวนี้ ก็อยู่ในอำนาจของเฮนรีไลออน เพราะไปตีได้ พวกเม็กเคลนเบิกยังเกลียดชังเฮนรีไลออนอยู่ เฮนรีไลออนเลยตกต่ำอยู่เช่นนั้นจนถึงเวลาตาย เมื่อตายแล้วจึงได้เอาศพฝังไว้ในโบสถ์ หลังที่ฝังศพมีรูปเฮนรีไลออน ถือรูปโบสถ์อนเคียงกันกับเมือง ข้างท้ายโบสถ์ยกพื้นสูง ในใต้พื้นสูงนั้นเป็นที่ฝังศพ มีเอมเปอเรอ ๒ คน คือเอมเปอเรอออตโคคน ๑ แล้วยรรดาดุ๊กออฟยรันซวิกที่สืบแซ่กันต่อมาก็ฝังศพในวัดนั้นทั้งสิ้น จนตลอดถึงดุ๊กวิลเลียมซึ่งเป็นที่สุดตระกูล มีต้นไม้ต้นหนึ่งซึ่งเฮนรีไลออนได้ปลูกไว้อยู่มา ๗๐๐ ปี จนกระทั่งถึงดุ๊กวิลเลียม พอดุ๊กวิลเลียมตายแล้วต้นไม้นั้นก็ล้ม ต้นไม้ตายพร้อมกันกับแซ่ที่ขาดสูญ ฝรั่งฟังอยู่ข้างจะขยิบใจกันมาก ได้เอาไม้จากต้นไม้นั้นมาทำเป็นมอนิวเมนต์จำลอง ตั้งไว้ในคาเซอลนี้ มอนิวเมนต์เดิมนั้นได้ชำรุดซุดโซมไปมาก ภายหลังจึงได้ซ่อม เมื่อล่วงมาได้ ๕๐๐ ปี คิดตั้งแต่เวลาซ่อมมาจนกระทั่งถึงเวลาขึ้นขุนนี้ได้ ๒๐๐ ปีเศษ ดุ๊กผู้ที่ซ่อมนั้นได้ทำคำขาถูกคิดไว้ที่เท้าน่าของไลออนปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ชาวเมืองนอกจะนับถือกันคล้าย ๆ พระ เมื่อ

คราวเยโรมโยนะปาร์ตมาได้เมืองน้ รู้คำทฦๅกันสิบ ๆ มาว่า พวกข้าราชการแต่ก่อนได้เล่นโยนเงินเข้าในปากไลออน ในท้องไลออนนั้นมีเงินเต็มทั้งสิ้น แรกถึงก็ให้เปิดท้องไลออนดู ไม่พบเงิน พบแต่ก้อนศิลาข้างอยู่ในนั้น คิดจะเอาไปปารีส พวกรายฎรพากันร้อง ว่าในเวลานี้เขาทั้งปวงยินยอมสงบเรียบร้อย ถ้าขืนเอาไลออนตัวนี้ไปจะลุกเป็นขบถขึ้นทั้งเมือง จึงได้งดไม่ได้เอาไป คงอยู่เมืองนจนทุกวันนี้ กิงเยโรมคนนี้มีชื่อเกียวข้องทั้งทนแลทศัสเซลเป็นคนชอบสนุกมาก เชื่อว่าเหล้าบอรโดคือแกลแรตทำให้เนื้อหนังนุ่มนวนงามบริบูรณ์ดี ถึงกับเอาเหล้าบอรโดนั้นอายแลเล่นอะไรต่าง ๆ หลายอย่าง นี่เป็นของเอมเปอเรอเยอรมันเล่าให้พ่อฟัง ตุ๊กริเยนต์เล่าต่อไปว่าแกลแรตที่อายแล้วนั้นยังกรอกขวดขายต่อไปอีกด้วย

ในโยสถนี้เขียนลายสีอย่างสด ๆ ซ่อมใหม่บริบูรณ์ดี ปรินซอลิเบิตน้องเอมเปอเรอวิลเลียมที่มาเป็นริเยนต์ก่อนริเยนต์คนนี้นั้น ได้ปฏิสังขรณ์สิ่งซึ่งเป็นของโบราณแปลกประลาดทั้น คือราวเทียนที่ทำแต่ครั้งเฮนรีไลออน เป็นเสาสูงประมาณสัก ๑๐ ศอกแยกเป็นงกลเรียงกันติดเทียน ๗ เล่ม

ที่วังนั้นเป็นเรือนแฝด ที่ต่อหลังคาแฝดรับด้วยเสาศิลาเขียนลายสีน้ำทั่วไปทั้งหลัง ยังปลายเสาเปลี่ยนไม่เหมือนกันสักต้นเดียว ใต้โค้งก็เขียนลาย แปลกกันหมด มีลายไทย ๆ หลายอย่าง ประหลาดที่มีรูปไล่เนื้อ รูปม้าที่เขียนเหมือนรูปม้าที่เขียนกันในเมืองไทย ไม่ใช่รูปม้าเทศ เหมือนอย่างม้าในรูปมารวิไชยผนังด้านน่าวัดพระแก้ว จนเขาสงไสยกันว่า ฤๅม้าแต่ก่อนรูปจะเป็นเช่นนั้น จะพิงมากลาย ๆ ไปต่อภายหลัง

ในห้องนี้คำวันนี้ได้มีคอนเสิต พวกกองมโหรีหลวงตั้งแต่ครูยาอาจารย์ลงไปทั้งหมด ๕๖ คนเล่นออเคสตรา มีคนที่รับเชิญมาประชุมมาก ครั้นเสร็จการเล่นแล้วได้ไปเลี้ยงน้ำชา ในห้องซึ่งว่าเป็นที่ประทับของเฮนรีไลออน ที่กลางโต๊ะมีรูปจำลอง

ของมอนิวเมนต์ที่เฮนรีไลออนสร้าง ทำด้วยเงิน มีที่จัดดอกไม้ ๔ ด้าน ดุ๊กริเยนต์ให้ทำไว้ให้พ่อเป็นส่วนของเมืองบรันซวิก ส่วนช้างที่ให้ไว้ก่อนนั้นเป็นของส่วนตัว ดุ๊กริเยนต์รับรองครั้งนี้เหลือเกิน จนพ่อไม่รู้ที่จะขอบใจอย่างไรพอ ดัชเชสนั้นเห็นจะเหนื่อยเต็มที ไปไหนก็ไปด้วยวันยังค่ำ ๆ กลับมาเวลาก่อนดินเนอก็มีเพียงครึ่งชั่วโมง ไหนจะดูจัดโต๊ะกินเข้า ไหนจะแต่งตัว วันนี้เต็มทนเข้าอย่างไรออกจะรับ ๆ ว่าเหนื่อยนิด ๆ บ่นแต่ว่าวันหมดเร็วอาไลยอาวรณ์ทั้ง ๒ คน กลับมาเวลา ๕ ทุ่ม รูปวัดแลวังนี้นายช่างผู้ที่ซ่อมแซมได้ให้เล่ม ๑ ได้รับโทรเลขของปรินซอดลิเบิต ๒ ฉบับ ขอกเสียใจที่จะกลับมาพบพ่อไม่ทัน

คืนที่ ๑๔๐

โฮเตลดุนอร์ต เมืองโกลอน

วันอังคารที่ ๑๓ สิงหาคม

เมื่อเช้านี้แต่งครึ่งยศติดตรา ลงไปพร้อมกับดุ๊กแลดัชเชสเดินตามหนทางซึ่งปลูกต้นไม้ ๒ แถว ว่าเป็นทางสำหรับดุ๊กออฟบรันซวิกเดินเล่น แต่อยู่ใกล้กำแพงเรือนนอกกำแพงสูง แลเข้ามาเห็นที่ว่างถ้าเราอยู่ก็ไม่สบาย จะต้องอยู่แต่ในเรือนสุดแต่ออกนอกเรือนคนก็เห็น ดุ๊กได้บ่นเหมือนกัน ที่สุดของถนนที่ปลูกต้นไม้นั้นเป็นเรือนแก้ว น่าเรือนแก้วนั้นเขาเตรียมให้ปลูกต้นไม้ เรื่องปลูกต้นไม้นี้พึงนึกขึ้นใหม่ไม่ได้อยู่ในโปรแกรม เพราะพูดกันด้วยเรื่องเข้าฝรั่งเข้าไปเมืองไทย ได้ปลูกต้นไม้ดุ๊กเองอยากปลูกเต็มที บ่นว่าเสียที่ไม่ได้ปลูก ถ้าปลูกไว้ป่านนี้จะโตมากกว่าเพื่อนคิดจะเข้าไปปลูกให้จงได้ แต่อยากปลูกต้นมะฮอกะนี ต้นไม้ที่จัดให้พ่อปลูกนี้ใช้ต้นลินดา ซึ่งเป็นต้นไม้อย่างเดียวกันกับเฮนรีไลออนได้ปลูกแลอยู่ได้ถึง ๗๐๐ ปีนั้น ต้นไม้เช่นนี้ปลูกถนนเมืองเยอลิน ลำต้นตรงใบมน ต้นที่เอามาให้ปลูกนี้สูงประมาณ

สัก ๖ ศอกแล้ว ลำต้นอ้วนแต่ขอบกล เขาตัดรากทั้งใหญ่ทั้งเล็ก เหลืออยู่นิดหน่อย ไม่มีดินห่อรากเลย ครั้นถามเข้าได้ความว่าเขาชำไว้ก่อน แลย้ายที่ครั้ง ๑ แล้ว เชื่อว่าจะเป็นได้ ยังไม่รู้จักวิธีทำพิธีรีตองอะไร เอาต้นไม้นั้นมาส่งให้พ่อ ขยักลงไว้เหมือนไม้ยัก แล้วก็เอาดินถมเท่านั้น คำที่จะจารึกข้ายศิลายักไว้ขอให้พ่อเขียนเป็นภาษาไทย แลแปลเป็นภาษาเยอรมันจะสลัก กำลังหันหนังสือไทยมาก จนชั้นขาญชีกับเข้าก็หันหนังสือไทย ให้ไปที่พิมพ์ที่ไลป์ซิก ผเอินมาไม่ทัน ๒ วัน พึงได้มาเมื่อคืนนี้ ความที่คิดถ้วนถี่รอบคอบถึงเพียงนี้ ขนมที่เลยโต๊ะนั้นไม่ใช่รูปถ่ายเก่าๆ ยืด ไปเที่ยวในวันนั้นแห่งใดๆ เอารูปนั้นมายืดในขนมเวลาค่ำทั้งสิ้น พ่อได้ส่งขนมเหล่านั้น ซึ่งเอาไว้เวลาละห่อ ๒ ห่อ กับเมนูเข้ามาให้ดูด้วย ลาดชเซสที่น่าวัง แล้วขึ้นรถกับตุกมาที่สเตชั่น มีผู้มาส่งเป็นอันมาก มีความอาไลยอาวรณ์กันกับตุกแลดัชเชสอย่างยิ่ง เพราะเหตุที่มาอยู่รู้สึกสบายจริงๆ วันล่วงเข้าไปเรือเหลือเกิน ประเดี๋ยวเดียวก็ครบ ๓ คืนแล้ว ออกจากสเตชั่นบรันซวิกเวลาเช้า ๕ โมง มาหยุดเอะอะเรื่องรถอยู่ที่เมืองฮาโนเวอ เมืองฮาโนเวอนี้โตมาก แต่เขากล่าวกันว่าคุณถ้านักเรียนมาอยู่แล้วมักจะเสียคน เหตุด้วยการสนุก ฤๅที่สนุกมีบริบูรณ์เหมือนเมืองเยอลิน แต่ระยะทางมันใกล้ๆ กว่าเยอลิน จึงชักให้เพลินมาก พ้นแผ่นดินเหมือนเมืองบรันซวิกนั้นเอง ต่อมาถึงเมืองที่แต่ก่อนเรียกว่าเวสเฟเลียเป็นเมืองเอกราช เมืองหนึ่งซึ่งตกเป็นของปรูเซียแล้ว ภูมฐานบ้านเมืองจึงได้แปลก มีภูเขาเทือกยาว ที่สุดของเทือกเขาที่ยื่นลงไปในท้องทุ่งมีมอนิวเมนต์ เอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ ตั้งเด่นแลเห็นแต่ไกล การเพาะปลูกยิ่งตกลงมาข้างใต้ยิ่งบริบูรณ์มากขึ้น เพราะเหตุที่ข้างเหนือเดิมจมอยู่ในทเล อย่างเช่นเมืองบรันซวิก เขาทำป่ากขึ้นใหม่เมื่อประมาณสัก ๒๐ ปีมานี้ ขุดดินเป็นลำรางที่ในป่ากยังพบต้นไม้ที่จมอยู่ในใต้ดิน แลพบเป็นสระเก่า ที่เหล่านั้นเป็นที่ลุ่มทั้งสิ้น จนกระทั่งวังที่สร้างก็ต้องเข็มอย่างเมืองเรา เรื่องป่ากนี้ได้ลืมเสียไม่ได้เล่าถึงเลย เหตุ

ด้วยมีงานนัวเต็มที แต่ก่อนมาในเมืองบรันชวิกไม่มีป่าก ไม่มีหนองฤาทเลสาบอันใด มีวนิสเปอลจึงได้คิดทำป่ากขึ้น ป่ากที่ตอนต่อกับเมืองซึ่งได้ทำ ๒๐ ปีแล้วนั้น ต้นไม้ขนาดสักเท่าต้นไม้ที่สวนคุสิต แต่ส่วนใหม่ที่ทำต่อออกไปข้างนอกสองปีมาแล้วยังโหรงเหรงเต็มที แลเห็นเข้าช่างนึกถึงสวนคุสิตของเราเมื่อแรกทำจริง ๆ เดียวนี้เอาต้นพืนเข้าช่วยประคองต้นไม้ไว้ แต่อย่างไร ๆ ต้นไม้ของเราคงโตเร็วกว่าครึ่งหนึ่ง ตอนข้างใต้นี้เรืองต้นสนเขายางลง เปนไร่แลนาเต็มไปทั้งนั้น นาที่เกี่ยวเข้าเสร็จแล้วลงมือไถใหม่อีกก็มาก ในระหว่างฤดูสปริงแลซัมเมอนี้ เปนเวลาที่ทำงานไม่ได้หยุด ไปว่างเอาน่าหนาว เข้าที่เกี่ยวเขาเกี่ยวไม่ไว้ต่อซังสูง เหลือพ้นดินสัก ๒ นิ้วเท่านั้น เหตุด้วยต้องการฟาง เวลาผึ่งเข้าแห้งแล้วตัดแต่รวงเข้าเหลือฟางตั้งลอมเล็ก ๆ รายไว้ในท้องนา สำหรับใช้คลุมพืชพรรณต่าง ๆ กันสโน เช่นมันแลตออุ่นใช้คลุมด้วยฟางทั้งนั้น น้ำตาลที่ทำกันนั้นใช้ยิตสีแดงอย่างเช่นเราเคยต้มกินนั้นเอง มันดีเปนแห่ง ๆ ตอนแถบข้างเหนือยิตแลอัสเประกัสดี องุ่นไม่มีเลยปลูกไม่ดี เพราะหนาวมากนัก ที่เขตรเวสเฟเลียนี้แปลกกับที่อื่น ๆ บ้านเรือนคนไม่เข้าเปนหมู่ใหญ่ ๆ อยู่รายห่าง ๆ กัน เขาว่ามักจะวิวาทกันมาก ไม่ใคร่ชอบกัน ถัดออกมาอีกที่สำคัญคือบิลเฟลเด แลยาเม็นเปนคนละเมือง แต่ต่างใหญ่ขึ้นด้วยกัน จนเดี๋ยวนี้เกือบจะชิดกัน เมืองทั้ง ๒ นี้โดยรอบคอบเปนย่อแร่ การทำแร่ใหญ่โตมาก แต่ไม่ได้หยุดดูแห่งใด มีประหลาดอย่างหนึ่งคือ รถรางไม่ได้เดินไปบนราง กลับห้อยไปกับราง ซึ่งมีแห่งเดียวในประเทศยุโรป เปนของประหลาดอยู่ เพราะรถรางนั้นจะต้องผ่านไปในเมืองทั้ง ๒ เปนระยะทางสัก ๑๐ กิโลเมเตอ แต่มีตกเต็มไปหมด ถ้าจะซื้อที่แผ่นดินจะเปนราคาแพงอย่างยิ่ง มีคลองออกจะโซม ๆ วกวนไปตามหมู่บ้าน จะเอาที่คลองนั้นก็ไม่ได้ เพราะเปนคลองที่ใช้ เขาจึงคิดอย่างใหม่ ทำเสาเหล็กยัน ๒ ฟากคลอง ปลายเสากรอมเข้าไปหาสพานข้างบน ในการที่จะติดล้อรถนั้น เอาล้อขึ้น

ไปกลับติดเสียขนหลังคารถ เวลาจะเดินก็เดินลอยโตงเตงไปในเปล สเตชั่นก็แขวนโตงเตงไว้เช่นนั้นเหมือนกัน ดูประหลาดเต็มที ได้เห็นเวลากำลังรถแล่น เขาว่าที่อเมริกามีมาก แต่ในยุโรปนี้ไม่มีแห่งอื่น กินกลางวันกลางทาง มาถึงเมืองโกลอนเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ กินน้ำชามาแล้ว เมื่อขึ้นรถม้าแล้วก็จึงเลยไปเที่ยวทีเดียว เมืองนี้เป็นเมืองใหญ่ที่ฝั่งแม่น้ำไรน์เมืองหนึ่ง มีจำนวนพลเมืองอยู่ในสามแสนเศษไปหาสี่แสน งามกว่าเมืองกีลมาก ที่เป็นยอดของความงามที่เดียวนั้น คือวัดที่เรียกว่าโกลอน คะทีดรัล จะหาวัดในอิตาลีสู้กลัวจะสู้ไม่ใคร่จะได้ หน้าตาช่างเป็นวัดดูศักดิ์สิทธิ์เสียจริง ๆ โตใหญ่เหลือประมาณ แต่ไม่เห็นว่าสิ่งไรโตเกินไปฤๅเล็กเกินไปแต่สักอย่างเดียว ทรวดทรงสัณฐานพอได้ประมาณเข้ากันพอดีหมด งามราวกับว่าแกะด้วยงา เสียดายแต่บ้านเรือนกระชั้นเต็มที ถ้าไม่ขึ้นถ่ายรูปบนหลังคา หาที่ถ่ายรูปไม่ได้ นับว่าเป็นหลักเมืองอย่างสำคัญ เป็นของที่ผู้ซึ่งคิดทำต้องรู้สึก ว่าตัวจะไม่ได้อยู่แลเห็นเวลาวิบัติแล้วเป็นอันขาด ใจเขาเด็ดจริง ๆ ที่ทำกลั้นความอยากดูสำเร็จได้

ตึกอื่น ๆ ที่สำคัญมีอีกหลายแห่ง เป็นตึกศิลาใหญ่ ๆ มีสพานข้ามแม่น้ำมีเสาใหญ่ ๔ ต้น แลเห็นตระหง่านแต่ไกล ที่รีมน้ำถนนกว้างใหญ่ เป็นที่น่าเที่ยวเล่นเป็นที่สุด ตอนข้างเมืองใหม่มีตึกอย่างใหม่เกิดขึ้นมาก ตึกอย่างใหม่นี้เอมเปอเรอกรวเหมือนกัน ตามอย่างที่เอมเปอเรอแก้ไขฤๅคิดขึ้นเป็นคิดอย่างเก่าทั้งนั้น พึ่งพูด ๆ ดูถูกใจขนคิดถึงกรมหลวงนริศร์

เมืองนี้เป็นเมืองปรากฏชื่อเสียงด้วยเรื่องน้ำหอมอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าโอเดอโกลอน แต่เขามักจะนินทาฤๅหัวเราะเยาะกันอยู่ว่า คนมักจะเข้าใจว่าน้ำอยซ้อทอนไม่หอมเหมือนซื้อจากที่ร้านเมืองนี้ แต่ความจริงนั้นเมืองฝรั่งเศสมักจะส่งน้ำเช่นนั้นมาขายที่เมืองนี้ แต่ถึงเช่นนั้นก็ดี มาถึงเข้าแล้วอดซื้อไม่ได้ เพราะ

อะไรจะมาเปนสเปเชียลิตีของเมืองนี้ยิ่งกว่าน้ำอบนั้นไม่เหมาะเหมือน จึงได้ตรงไปซื้อน้ำอบสำหรับฝากไปบางกอก

โฮเตลนี้ ที่จริงก็ไม่เลวอะไร เปนอย่างดีของเมืองนี้ แต่ช่างกะไรเลยน่า โฮเตลมีถนนขึ้นกันเปนคั่นกระไดไปถึง ๓ ชั้น เปน ๓ สาย เรียงกัน มีทั้งทางรถม้า, รถราง, รถไฟ อึงหนวกหูอย่างยิ่ง บางทีออกให้เขียนหนังสือถึงไม่ได้ยิน ถ้าจะว่าด้วยถานอึงกันแล้ว นอนในรถไฟเห็นจะเงียบกว่ามานอนที่โฮเตลเมืองโกลอนนี้ เว้นไว้แต่รถไฟแคบ โฮเตลกว้าง ผิดกันอยู่แต่เท่านั้น จะนอนหลับฤๅไม่หลับออกน่าสงไสยทีเดียว เพราะอยู่คนเดียว แต่ถ้าหลายคนไปแล้วถึงอึงเท่าอึงอย่างไรก็หายอึงเคยไปเอง ความร้ายกาจของโฮเตลโดยมาก ไม่มีอะไรยิ่งกว่าเลยซ้ำเต็มทีนั่งเสียจนหลังแขง ตุ๊กเปนผู้อยู่โฮเตลมากกว่าเพื่อน ย่นว่าเสียเวลาค่ากินเข้าถึงวันละ ๖ ชั่วโมง จะไปที่ไหนพ่อได้จัดการเร่งทุกแห่ง แต่บางทีก็สำเร็จบางทีก็ไม่สำเร็จ ที่ไม่สำเร็จมักจะเปนเรื่องมีคนใช้น้อย แต่เหมือนอย่างโฮเตลนี้คนใช้ก็ไม่น้อย แต่มันช้าเอง ไม่ใช่ช้าถึงดี ถ้าถึงดีแล้วสูบซิกาเร็ตตัวหนึ่งได้ในระหว่างกับเข้ามาสั่งหนึ่ง ๆ

คืนที่ ๑๔๑

เมืองปารีส

วันพุธที่ ๑๔ สิงหาคม

เมื่อคืนนี้ข้อที่ปรารภว่าจะหนวกหูจนนอนไม่หลับ ครั้นเวลาล่วง ๗ ทุ่มแล้วค่อยสงบลง ยังน่าต่างเสียพอทนได้ กินเข้าแล้วไปดูคะทีดรัล ไปดูทำเชิงเทียนที่จะถวายพระแล้วกลับมาโฮเตล กินเข้ากลางวัน พอแล้วสำเร็จเขาก็เร่งว่ารถไฟจะออก ต้องไปขึ้นรถไฟ ที่จริงต้องไปคอยหน่อยหนึ่งรถจึงได้ออก ทางที่มาวันนี้เวลาย่าย

๕ โมง ถึงพรมแดนระหว่างเยอรมันกับเบลเยียมมีภูเขา ต้องลอดปล่องหลายหน เหตุที่ผ่านด่านภาษีย่อย ๆ คือด่านภาษีเยอรมันกับเบลเยียมตั้งห่างกัน ต้องหยุดตรวจทั้งสองแห่ง ยังด่านภาษีเบลเยียมต่อกันกับฝรั่งเศส ต้องหยุดตรวจทั้งสองแห่ง ถึงเขาไม่ได้ตรวจเราก็จริง แต่คนอื่นมาด้วยในรถเราเขาตรวจนทั่ว เราก็ต้องพลอยค้างอยู่นั่นด้วย ประดักประเดิดรำคาญใจไม่ใช่น้อยแห่งละนาน ๆ รถไฟจึงได้ช้าวันนี้ทั้งในแดนเบลเยียมแลในแดนฝรั่งเศสผ่านย่อแร่ถ่านศิลาตลอดทาง การที่ทำใหญ่โตมากนักออกอยากเห็น เมืองเบลเยียมบริบูรณ์เสียจริง ๆ บริบูรณ์ทั้งยนพันแผ่นดินแลใต้แผ่นดิน การเพาะปลูกยนดินงามเต็มไปทุกหนทุกแห่ง บ้านเรือนคนก็แน่นหนาไม่ใคร่จะมีระยะย่านห่าง ส่วนใต้ดินก็ล้วนแต่ถ่านศิลาทั้งนั้น นับว่าเป็นเมืองอย่างมั่งมีที่สุด รถกินเข้าใช้รถฝรั่งเศส ทางเดินไม่ตรงกันกับรถเยอรมัน จึงต้องลงจากรถไปกินเข้ารถหนึ่งต่างหาก นั่งนานจนชิเกียจ ร้อนเต็มที ต้องเปิดน่าต่างหมด กำหนดว่าจะถึงปารีสเวลา ๔ ทุ่ม ๔๕ เป็น ๕ ทุ่ม ๑๕ จึงได้ถึงสเตชั่น ทางมาแต่แซงคองดังนี้ พ่อเคยได้ความเหน็ดเหนื่อย เบื่อใจแต่คราวก่อน จึงได้จำทางได้ ที่สเตชั่นมีผู้แทนเปรสิเดนต์คนหนึ่ง ฟอเรนออฟฟิศคนหนึ่ง โปรโตคอลคนหนึ่ง รับ มีเอียดเล็ก, แดง, ตั๋ว, อุรุพงษ์, ตุ๊ก, กรมสมมต, แลจรูญ กับข้าราชการอื่น ๆ มาลิเคชั่นทันที

เรื่องรูปที่พ่อถ่ายเกิดกาหลกันด้วยเปลี่ยนตัวเจ้าพนักงานออกจะจับไม่ติดยุ่งเหยิง มอยให้เยนตราไปพิมพ์ได้มาสองสามอย่าง แต่ก็ไม่ครบจำนวน ได้ส่งเข้ามาให้ดูบ้าง เมื่อได้หมดจึงจะส่งสำหรับเข้าสมุด

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
กาญจนบุรี

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๔

คืนที่ ๑๔๒

วันพฤหัศบดีที่ ๑๕ สิงหาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้นอนสบายดี เวลาย่ายปรินซยอซออฟกรีศมาหา เขามาอยู่ที่นี่เดือนหนึ่งแล้ว แคลวิเคราน์ปรินซออฟมากรีสพึ่งไป กิงออฟกรีศจะมาถึงเมื่อออกจากปารีสไปเสียก่อนแล้ว เวลาย่ายไปเยี่ยมตอบปรินซยอซที่โฮเตลบริสโตล ส่งก๊าดแล้วไปขับเดอบุลอง ไปด้วยรถโมเตอคาร์ จำหนทางได้มั่นคงไม่ได้มิคลาศเคลื่อนเลย แต่ดูช่างถึงไหนถึงเรวเหลือเกิน ไปประเดี๋ยวเดียวก็ถึงตึกซึ่งกวีนอิซาเบลลาออฟสเปนเคยอยู่ จำได้ อิกครู่หนึ่งก็ถึงประตูเหล็ก หน้าตาป่ากก็เปนอย่างเดิม แปลกแต่ต้นไม้อ้าเกเซียเก่า ๆ ตัดลงหมด เปลี่ยนปลูกใหม่ ป่ากนี้ก็เปนป่าปลูกต้นไม้ติด ๆ กัน แล้วตัดหนทางกว้างใหญ่เข้าไปในนั้นหลายสาย ตรงข้างอ้อมข้าง มีหนทางย่อมลงไปอิกชั้นหนึ่ง ต้นเปนหนทางเล็กชั้นที่ ๓ อิกชั้นหนึ่ง มีสระสำหรับศึกระเชียงเล่นเรือ สระนี้ตื้นน้ำสูงกว่าพื้นถนนปรีมซอย ตอนหนึ่งเปนเขามอทน้ำตกอย่างไกร-ลาศ ตรงปากช่องที่จะเข้าไปมีเรสเตอรองต์หลังคาจีน ซึ่งอยู่มาแต่บุรมบุราณ ขับรถไปจนถึงลองซองซึ่งเปนที่สนามแข่งม้าแล้วเวียนรอบ ที่แถบนั้นเปนป่าต่อทุ่งหญ้า วนกลับเข้ามาจนถึงที่ซึ่งศรีสวัสดิเอาลครไปเล่น ลงเดินตามแถบนั้นแล้วจึงขึ้นรถกลับ ในเวลานี้มีคนมาเที่ยวอยู่ในป่ากก็มาก นั่งเล่นเดินเล่น แต่น้อยกว่าในฤดูกาล ในถนนเมืองปารีสทุก ๆ สายเงียบออกร้าง ๆ เพราะเปนน่าร้อน คนออกไปอยู่เสียบ้านนอกโดยมากนั้นอย่างหนึ่ง เพราะเปนวันโซลิเดพระเยซูขึ้นสวรรค์ ชาวร้านแลคนซื้อของพากันไปเที่ยวเสียหมด เวลาเย็นเห็นรถโมเตอคาร์อย่างใหญ่ที่นั่ง ๖ แถว

กลับมาแต่เวอไซล์เปนหลายรถ ความต้องการแลจำเปนของฝรั่งที่จะต้องไปป่ากไม่ใช่แต่ผู้ดีที่อยากไปเที่ยวขี่รถม้า ฤๅหนุ่มสาวที่จะไปเกี้ยวไปกรอกัน ถึงคนชั้นกลางแลคนชั้นสามัญต้องออกไปทั้งนั้น ไปด้วยความจำเปนยิ่งกว่าที่ตัวเขาจะรู้สึก ฤๅยิ่งกว่าเราจะคิดเห็น ตามที่เล่า ๆ กันมาแลคิดเห็นกันมาว่า "เขาทำไว้ให้เปนที่ไปขับรถขี่ม้าเล่นเปนการสนุกสนาน" ฤๅว่า "ให้เปนที่ครึกครื้นแก่บ้านเมือง" ฤๅที่เรียกตามภาษาอย่างเก่าว่า "ไปกินอากาศตากอากาศ" แต่ตามที่เล่า ๆ พูด ๆ กันมาดูไม่สู้เปนการจำเปน เพราะคิดไม่เห็นการที่จะอยู่ในเรือนอย่างฝรั่ง ซึ่งไม่มีชานแลไม่มีลานบ้าน เปนอันต้องอุดอยู่ในตู้กระจก มันเหลือที่จะอยู่ได้ ถ้าเหมือนอย่างเรา เรามีนอกชาน มีลานบ้าน เพียงลงไปนั่งที่แคร่ฤๅม้าฤๅกันครกดูเด็ก ๆ มันวิ่งเล่นฤๅไปนั่งกินท่า ดูเขาพายเรือไปเรือมาก็พอ แต่เมืองฝรั่งไม่มีที่เช่นนั้น สำหรับบ้านทุก ๆ บ้าน จึงต้องมีที่กลางสำหรับเล่นในหว่างหมู่บ้านบ้าง เปนป่ากใหญ่บ้างเล็กบ้าง ใช่แต่เท่านั้น ฝรั่งที่อยู่ในเรือน มีอย่างเดียวแต่ต้องนั่งเก้าอี้ "เลอกลงกิน" อยู่เสมอจะลงนอนพังพาบลงนั่งขัดสมาธิเล่นกับพื้นอย่างเช่นเราไม่ได้ ครั้นเวลาออกไปกลางแจ้งในป่ากเช่นนี้ นั่งขัดสมาธิก็ได้พับเพียบก็ได้ ขาแข้งลมแขงลงนอนพังพาบเล่นตามหญ้าก็ได้ ดูเถอะ ตามหนทางที่ไปเกลื่อนกลาดไป ไม่ใช่ขี่รถ ไม่ใช่ไปนั่งโต๊ะเก้าอี้นั่งลงไปกับพื้นเปนอันมาก ประกอบทั้งได้ผึ่งแดดได้รับลมในที่กว้าง เปนลมอากาศที่สอาด จึงเปนการจำเปนยิ่งกว่าในเมืองเรา ไม่ว่าไพร่ว่าผู้ดีต้องไปในที่เขียดโดงเช่นนั้น กลับมาลิเคชั่น คิดเรื่องเขียมอักษรซึ่งจะแจกในเรื่องการประพาศยุโรป

เวลาค่ำไปเที่ยวรถกลับมาถึงลิเคชั่นเวลา ๔ ทุ่มครึ่ง วันนี้ไม่สู้จะร้อนเหมือนเมื่อวานนี้ เวลากลางคืนออกจะเย็น ๆ ขันที่ในเมืองปารีสนี้ดูใบไม้ร่วงเรวกว่าที่อื่น ๆ หมด ตามถนน ต้นไม้ใบแดงโดยมากแล้ว ร่วงตามโคนต้นเปนกอง ๆ เมื่อคราว

มาครั้งก่อน ต่อเดือนกันยายนจึงได้ร่วง ส่วนข้างหนือที่ผ่านลงมา ยังเขียวสดชุ่มชื่นอยู่ทุกแห่ง แต่ที่ปารีสนี้ร้อนเรวกว่าข้างเหนือมาก เวลาเราไปถูกสโนสดอมอยู่ที่นอรเว ข้างนี้ได้ข่าวว่าปารีสร้อนแล้ว แต่เขาว่าก็หนาวหวนไปหวนมา ความจริงเห็นจะเปนซัมเมอนน้อย น่าจะเข้าออตัมโดยเรว

คืนที่ ๑๔๓

วันศุกรที่ ๑๖ สิงหาคม

วันนี้เวลาเช้ามืดมัว การที่กะว่าจะไปขึ้นไอเฟลเตาเวอจึงได้กลับกลายความคิดไป ด้วยกลัวจะมืดมัวเสียไม่เห็นอะไรทั่วถึง เปลี่ยนเปนไปห้างลูฟร์ ห้างที่เรียกว่าลูฟร์นี้เรียกตามชื่อวัง เพราะวังนั้นอยู่ตรงข้ามกับห้าง เปนตึกก่อในสี่เหลี่ยมรอบเช่นศาลายุทนาธิการ แต่เล็กกว่า ทำหลังคาข้างในที่ห่างตึกนั้น ชั้นล่างขายเครื่องแต่งตัวผู้หญิง แลของอื่น ๆ รายรอยไป แลขึ้นไปอีกเปนห้าชั้นด้วยกัน ทางขึ้นใช้สัพานผ้าเหมือนอย่างเช่นที่พ่อเคยเล่า มีอยู่ที่บ่อนมอนติกาโลนั้น ขึ้นไปเปนชั้น ๆ ขาลงลงด้วยลิฟต์ เรื่องห้างนี้ไม่ต้องเล่ามากเสียแล้ว เพราะอาจจะเปรียบกับเคาฟเฮาสที่เมืองเบอลิน แต่เคาฟเฮาสจัดสิ่งของดีกว่านี้ งามกว่านี้ ของที่ขายก็ดี ๆ กว่านี้ ทั้งใหญ่โตกว่านี้มากด้วย เพราะเหตุที่เคาฟเฮาสเปนห้างใหม่ เห็นอย่างห้างเก่า ๆ เลือกคัดที่ไม่ดีออก เอาแต่ดีไปทำ ส่วนสิ่งของนั้นห้างลูฟร์นี้ไม่ฆ่าห้างย่อยได้ ราคาถูกจริง แต่ของไม่สู้ดี ถ้าจะหาของดี ไปหาตามห้างย่อยดีกว่าแต่ที่เคาฟเฮาสนั้น ของดีแลราคาถูกกว่าห้างย่อย เอาการที่ได้ทำธุระมากเข้าเปนกำไร คนที่จะไปเที่ยวห้างย่อย ต้องเสียค่าเดินทางแลเสียเวลามาก ถ้าไปที่เคาฟ-เฮาส จะเอาอะไรก็ได้พร้อมเสียหมดแล้ว ไปแห่งเดียวสดวกกว่า คนจึงได้ไปซื้อ

เสียร้านใหญ่มาก ทั้งวิธีขายของก็ผิดกัน ที่เคาฟเฮาสเปนอันหนึ่งอันเดียวกันไปหมด ทั้งมีคนมากเหมือนอย่างเราไป ตั้งกองจุกช่องล้อมวงไม่ให้คนเข้ามาเบียดเสียด พาดูแลชวนให้เลือกของซ้องไปตลอด ที่เขาจัดคนให้ประจำตัวคนไปซื้อคนไหนซื้อก็ต้องบอกแก่คนขายที่ประจำตัว ข้ามกันก็ไม่ได้ คนที่มาเปนผู้ขายนั้นออกจะแก่งแย่งกัน พ่อไม่ใคร่จะได้ซื้ออะไร ต้องการจะเดินดูว่าเขาจัดการอย่างไร พอเดินทั่วแล้วก็กลับ แต่กว่าจะทั่วมันก็นานอยู่ถึงเมื่อยขา

กลับมายังวัน แลอากาศก็แจ่มใสมีแดด ตูเรเฟลเรียกตามภาษาอังกฤษว่าไอเฟลเตาเวอนั้น อยู่ในหนทางที่จะกลับมาบ้านจึงได้แวะเที่ยวเสียที่เดียว โรงเรือนย่อม ๆ ที่อยู่ตามเชิงเสานั้นไม่มีแล้ว เหลือแต่สวนแลสระซึ่งทำงามดีมาก เวลาไปไม่มีคนกี่คนปลอกโปร่งดีมาก ชั้นต้นขึ้นลิฟต์ซึ่งเปนเกรินอย่างยกโกยฐูขึ้นตั้งเขญจาไปถึงชั้นต้นมีร้านแลเครื่องเล่นเสียชั้นหนึ่ง แล้วขึ้นเกรินไปอีกเปนชั้นที่ ๒ ก็มีร้านแลเครื่องเล่นอย่างเดียวกัน แต่ชั้นที่สามนั้น เปนชั้นสูง ที่เสาตรงขึ้นไปจึงได้ใช้ลิฟต์ แต่แบ่งเปนสองตอน ขึ้นลิฟต์ไปจนถึงกลางเสาตอนบน แล้วย้ายไปขึ้นอีกลิฟต์หนึ่ง จึงถึงชั้นสาม ชั้นสามนี้ก็มีร้านแลเครื่องเล่นเหมือนกัน แต่มีฝากระจกกันลมด้วยสูงมาก พอขึ้นลิฟต์ชั้นสามนี้ฝนก็ตก เพราะเหตุฉนี้จึงไม่ได้ขึ้นชั้นบนอีกชั้นหนึ่งซึ่งเคยขึ้นแล้ว เสานี้จำได้คร่าว ๆ ก่อนว่าสูงสามเส้น ขึ้นไปชั้นบนออกไหว ๆ ด้วยไวเยรชั่น เมื่อคิดเทียบกับที่เราไปขึ้นเขาครอคลิน สูง ๒๕ เส้นเศษ ถ้าเอามาเกลาให้เล็กเท่านี้ จะเสียวไส้ป่านใด แต่นี่แลเห็นคนออกไปทาสียังเสียว ๆ ดิน

ร้านที่ขายของนั้น มีสิ่งของต่าง ๆ เช่นกบักลักขึดไฟ ที่เขียนหรี่ ถ้วย ดินสอช้อนเปนต้น ล้วนแต่มีรูปเตาเวอนั้นติดอยู่ มีโปสต์การ์ดซึ่งอาจจะเขียนจากบนนั้นส่งได้ มีตัดกระดาษเปนรูปคำ ๆ ชักผ้าเช็ดหน้า แลขาร์ขายของกิน ดูกร่อยกว่าแต่ก่อน

ออกจะตาม ๆ เคย ส่วนการเล่นนั้น มีเครื่องหมุน ๆ ที่สำหรับหยอดอัฐต่าง ๆ คือแข่งม้าเอาอัฐหยอดคนละอัฐแล้วหมุน ใครชะนะได้อัฐคืนใครแพ้อัฐสูญ มีแต่เสียแลเสมอตัว แข่งเรือหมอดูต่าง ๆ แลหยอดอัฐลงไปเอาของต่าง ๆ อย่างงานวัด คุณวิเศษในการขึ้นหอนั้น ที่ได้ดูเมืองปารีสเห็นตลอดโดยรอบจนสุดสายตา กว่าจะขึ้นลงสำเร็จกว่าชั่วโมง เพราะต้องเดินดูข้าง ต้องคอยข้าง ด้วยระยะลิฟต์เหล่านั้นสิบมินิตทุกขึ้นครั้งหนึ่ง

กลับมากินเข้ากลางวันที่ลิเคชั่น โปรเฟสเซอคอร์มาหา โปรเฟสเซอคอร์ผู้นี้เปนผู้ซึ่งได้เคยเปนผู้จัดการเอกสหิบิเซน ช่วยพระยาสุริยาครั้งเอกสหิบิเซนพีเลเคลเพียคราวหนึ่ง แลได้จัดการคราวเอกสหิบิเซนเซนต์หลุยส์คราวนี้ เปนผู้ที่ชอบพอกันกับพวกเรามานานแล้ว พระรัตนาญยี่ภากลับไปรู้ว่าพ่อจะไม่ไปอเมริกา จึงได้ข้ามมาหา เปนคนที่มีอัธยาศรัยดี แลพวกเราที่เคยได้ยินชื่อ กะหน้าเปนอย่างหนึ่ง ครั้นเมื่อเห็นตัวเข้า ไม่เหมือนที่กะเลย มาเอ่ยพ้องกันเช่นนี้เปนหลายคน

เวลาบ่าย ขึ้นรถโมเตอร์คาร์ ไปที่เซฟว์ซึ่งเปนที่ทำถ้วยชาม ตำบลนี้อยู่นอกเมืองปารีส พอออกจากบ้วเดอบูลอง รถต้องหยุด มีพนักงานตรวจน้ำมัน เพราะเปนภาษีชั้นในสำหรับเมืองปารีสอีกชั้นหนึ่ง ด้วยราคาน้ำมันในปารีสแพง พอหลุดพ้นเขตรออกไปร้านน้ำมันก็อยู่ตรงนั้นขายถูกลงไปทันที แต่รถพ่อไม่ต้องทำอะไร ด้วยมีตั๋วสำคัญ ไปถึงที่เซฟว์มีเจ้าพนักงานรับ ไปดูห้องที่ตั้งของอวดแลขายชิ้นโต ๆ ไม่ได้ขายทั้งนั้น ขายชิ้นเล็ก ๆ แล้วไปดูที่ทำงาน ที่จริงการทำปอสเลนนี้ก็ได้เห็นที่นี่เองคราวก่อนครั้งหนึ่ง ที่ไมเซนเมืองเดรสเดนครั้งหนึ่ง ในอิตาลีแลรัสเซียเดนมาร์กครั้งนี้ก็ได้เห็น แต่เล่าซ้ำไว้เสียหน่อยก็ดี การขึ้นรูปสิ่งที่กลม ใช้ถ้วยแข้นเหมือนอย่างชั้นหม้อ ถ้าเปนตุ๊กตาใช้รูปพิมพ์ ถ้าเปนเครื่องขาวไม่ได้เคลือบก็

เข้าไฟทีเดียว ถ้าเป่นขาวเคลือบชั้นเล็ก ๆ ที่ควรจะยกจุ่มลงในน้ำเคลือบได้ ก็จุ่มลงแล้วยกขึ้น น้ำเคลือบจะแห้งทันที ด้วยถ้วยข้างในซึ่งยังไม่ได้เผานั้นสูบ ถ้าเป่นเขียนสีเป่นสองอย่าง อย่างหนึ่งเขียนก่อนชุบน้ำเคลือบ อย่างหนึ่งเคลือบแล้วจึงเขียนด้วยน้ำเคลือบนั้นเองเพื่อจะให้หนาขึ้นเป่นลายซ้อน ส่วนเขียนลายทองนั้นแกะพิมพ์ลงในแผ่นเหล็ก แล้วถูยาดำ ให้ฝังอยู่ในร่องลายแกะ เช็ดพื้นทรายเสียให้สะอาด แล้วเอากระดาษยางทาบเข้าเครื่องอัด ยาดำที่ในพิมพ์นั้นกลับมาติดอยู่ที่กระดาษยาง แล้วเอากระดาษยางทาบลงในจานที่เคลือบแล้วใช้ยางอินเดียรีบเยอะลงหลังกระดาษ ยาดำกลับลงไปติดอยู่ในถ้วย แล้วก็โรยทอง ทองก็เฉภาะติดแต่ที่ยาดำ เหตุด้วยที่อื่นเป่นถ้วยเกลี้ยงแล้วก็เข้าไฟได้ ถ้าจะซ้อนทองให้หนาแห่งใด ต้องเติมทองอีก ครั้นเมื่อสำเร็จแล้วออกจากเตา ต้องขัดเงาด้วยเนียม จึงจะเป่นอันแล้วสำเร็จ การมันก็ประดักประเดิดอยู่มาก ทำด้วยมือจริง ๆ ทุกระยะไม่ได้ทำด้วยกันเลย ในการที่จะเคลือบของใหญ่ ซึ่งยกขึ้นชุบไม่ได้ เขาใช้หลอดแก้วพ่น อย่างเช่นฉีดน้ำหอม ถ้าจะขึ้นของบางเช่นถ้วยบาง ๆ ใช้หล่อด้วยพิมพ์ทำรูปเหมือนเข้าแล้วแต่จะเอารูปถ้วยอย่างไร แล้วตักดินถ้วยซึ่งละลายน้ำมากรอก ช้าเร็วตามที่จะให้หนาให้บางเท่าใด พอแห้งก็ถอดออกมาเป่นรูปถ้วย แต่เปราะเต็มที แตกง่าย เวลาเข้าเตา มีเข้ารูปเหมือนแร่ง เอาสิ่งของบรรจุลงในนั้นแล้วจึงเข้าเตา ใช้ไฟอย่างแรงสุมค้างคืนวันนี้เห็นเขาเปิดเตาเอาของที่เผาแล้วออก แลได้เห็นทำจานแลถ้วยน้ำชาของเราซึ่งยังทำไม่แล้วหมด พ่ออยากได้ไก่คู่หนึ่งซึ่งได้เห็นเวลาเอาออกจากเตา เขาว่าเป่นของเมียเสนายดีว่าการต่างประเทศสั่งให้ทำ พ่อก็ว่าดีแล้วจะพูดกับเสนายดีว่าการต่างประเทศ แลได้ซื้อตุ๊กตาสำหรับโต๊ะกินเข้าสำรับหนึ่ง ฝีมือทำดีจริง ๆ ที่ไม่เซนทำดีเหมือนกันในเชิงเนื้อแลเคลือบ แต่รูปพรรณท่วงทีไม่สู้แบบยางเหมือนของ

ฝรั่งเศส ที่เซฟว์เห็นจะเป็นดีกว่าทุกแห่งไม่มีที่ไหนสู้ กลับมาตามทางเดิม เข้าในบัว แวะกินน้ำชาที่เปรคาตลัง กากินน้ำชาของพ่อเป็นแต่ขันช้อ ที่แท้แปลว่ากินลูกไม้ หมอห้ามไม่ให้กินน้ำชา ซึ่งพ่อก็ไม่อยากจะกินอ้ายค่นพลั่ก จึงได้กินลูกไม้แทน ลูกไม้เวลานี้แปลกมาอีกหลายอย่าง คือลูกองุ่นดำรูปรีลูกใหญ่ องุ่นเขียวลูกใหญ่มีกลิ่นหอมรสดีมากทั้งสองอย่าง ลูกสตรอเบอร์รูปรี ลูกปลัมแลกรินเกซกำลังจัดหวานสนิท ลูกชีดีมานานแล้ว ยังคงดีเสมออยู่ แปร์กมีดีเว้นแต่ไม่สู้เชื่องอย่างแก่ก่อน แตงฤาฟัก "เมลัง" ในเมืองฝรั่งเศสนี้หนาแลชุ่มหวานสนิท มีเดือกำลังจัดหวานมาก ลูกไม้เป็นบริบูรณ์กว่าที่อื่น ๆ หมด เมนูในเมืองเยอรมนีจะบอกลูกไม้ถึงต้องแถมว่าลูกไม้ฝรั่งเศส ด้วยสามารถที่มีลูกไม้มาก ที่ซึ่งไปกินน้ำชาวันนี้อยู่ในกลางป่า เขาสร้างตึก ผนังด้านหนึ่งเป็นกระจกเงา ด้านหนึ่งกรุด้วยกระจกช่องแผ่นใหญ่ ๆ เต็มทั้งห้อง ตั้งโต๊ะเล็ก ๆ มีทั้งขนมแลผลไม้เครื่องดื่มทุกอย่าง มีดนตรีสองวง ผลัดกันทำ นอกโรงประดับด้วยต้นไม้สีแลตัดทางเดินตามเงาไม้ งามสนุกจริง ๆ ในชั้นเชิงตกแต่งเหล่านี้แล้วเป็นไม่มีใครสู้ฝรั่งเศสได้ กินน้ำชาแล้วกลับมาลิเคชั่น ทำการต่าง ๆ

เวลาค่ำไปดูออปรา ที่ครองต์ออปรา ทางที่ไปมันสว่างเหมือนมีงานมีการไปทุกหนทุกแห่ง ถนนในเมืองปารีสนี้จุดไฟเกือบจะมีทุกอย่าง ตเกียงก์มี แคสก์มี ไฟฟ้าก์มี อาร์กแลมป์ก์มี ขาดแต่ตเกียงลานกับตเกียงแมงดา มีไฟฟ้าอย่างใหม่ ใช้หลอดยาวจุดเป็นไฟดวงยาวสีน้ำเงิน ตามห้างร้านต่าง ๆ จุดไฟฟ้าเป็นตัวหนังสือ ยอกขายของยอกชื่อร้าน ผลัดกันดีผลัดกันดับบ้าง เปลี่ยนสีบ้าง เหลือจะพรรณา เหมือนกับมีงานจุดไฟอิลลุมมิเนชั่นอยู่เป็นนิจ ตามเรสเตอรองต์แลกาเฟต่าง ๆ ตั้งโต๊ะกินเข้าเล็ก ๆ อยู่ริมถนนแน่น ๆ ไป ที่อื่นถึงจะมีบ้างก็ไม่เหมือนอย่างปารีส ลอนดอนเป็นไม่มีเลย ตั้งชื่นที่ไซด์ปากก็ไม่เห็นมีคนไป เป็นสันดานคนอังกฤษไม่ชอบที่จะไป

เที่ยวนั่งกินเช่นนั้น ฤๅฤดูมันไม่ให้ด้วย มักเปนฝนเปนหมอกควันมืดไปต่าง ๆ อย่างเช่นปารีสอากาศแจ่มใสแลอุ่นสบาย ชวนให้ออกเล่นกลางแจ้ง ที่ครองต์ออปรานี้เปนตึกที่งามอย่างยิ่งไม่มีที่ไหนสู้ แต่เที่ยวนี้ดูมัวหมองไปกว่าแต่ก่อน ทั้งข้างนอกข้างในออกจะเย็น ๆ ต้องการซ่อม ออปราแห่งนี้ได้ตั้งโรงมาแต่คฤสต์ศักราช ๑๖๖๐ เห็นจะเปนแผ่นดินพระเจ้าปราสาททองเมืองเรา แต่เปลี่ยนแปลงมาเปนชั้น ๆ โรงใหม่นี้ทำแผ่นดินนะโปเลียนที่สาม การเล่นออปรานี้ขาดทุนทั้งนั้นไม่ว่าแห่งใด รัฐบาลต้องออกเงินอุดหนุนจึงตั้งอยู่ได้ คนไปดีดออปราคอมมิกฤๅเที่ยเตอเสียมาก ออปราคอมมิกนั้นตรงกับยี่เกที่เดียว อันที่จริงลครฝรั่งมันไม่ผิดกันกับลครเราอย่างไร คงรูปกันได้แต่ต่างวิธี เช่นออปราใหญ่เช่นนี้ มันก็ร้องแลรำ ไม่มีเจรจา นั้นเอง คำที่ว่ารำนั้นรำจริง ๆ คือยกแขนสูง ๆ ไขว้ขาไปไขว้ขามา โอนตัว เอี้ยวตัว แต่ฝรั่งมีกระโดดโลดโผนเล่นเท้ามากกว่าหวะเรว ของเราก็ใช้ตั้งมือทั้งตนอย่างเดียวกันแต่ช้ากว่าหวะช้า ใช้กิริยาอย่างเนียนนายไม่กระโดดโลดโผน ข้อที่ฝรั่งไปเห็นวิธีรำของเราเปนขบเปนขันอะไรจนเห็นเปนน่าเกลียดได้ ถ้าเราแลดูบ้างด้วยความเห็นอย่างไทยแท้ ก็เห็นน่าเกลียดน่าอายได้เหมือนกัน นุ่งกระโปรงสั้น ๆ หิ้วเลิกเวิกวาก เต้นโลดเปนลิงแสม น่าอายที่ผู้หญิงจะต้องทำเช่นนั้น ในการร้องก็ดี ใช้บทก็ดี มันก็ลักษณเดียวกัน เว้นแต่อย่างเดียวกับเครื่องดนตรี ฝ่ายของเราพิณพาทย์ราตะโพนมีข้อยังคับเสียหมด จะเล่นให้แปลกให้กว้างออกไปก็ผิดแยบ ฟังไม่ได้ การรำเต้นก็มีแยบวางไว้เสียหมดจะออกนอกแยบไปไม่ได้ มันมีที่สุดทั้งพิณพาทย์ทั้งรำ ข้างฝรั่งไม่มีที่สุด เพลงจะผูกขึ้นใหม่กี่ร้อยกี่พันก็ผูกได้ ตั้งแต่ดังไปจนกระทั่งเบาที่สุดแล้วรื้อดัง ตั้งแต่เรวที่สุดไปจนกระทั่งช้าที่สุด จะเอาอะไรขึ้นอะไรสุดแต่นึกขึ้นมาเปนใช้ได้ ถ้าเข้าที่ก็เพราะ การรำเต้นก็เหมือนกัน มันยักย้ายหันไป

หาเพลงได้ เครื่องแต่งตัวเล่า ถ้าเป็นละครแบบเช่นนี้ก็อยู่ในแต่งให้วาว ๆ วาย ๆ แล แต่งอย่างโบราณทั้งนั้น ไม่ได้แต่งอย่างทุกวันนี้เลย ของเราก็แต่งอย่างโบราณแล แวย ๆ วาย ๆ เหมือนกัน ในที่สุดคนที่ไปดูก็ชอบฟัง เพราะดูงามอย่างเดียวกัน ส่วนเจ้าพวกยี่เกฤๅพวกละครพูดมันก็อย่างเดียวกัน เป็นแต่ภาษาต่างนิสัย ความรู้ แลความคิดน้อยกว่ากัน ที่ยังคับกว้างแลที่ยังคับแคบกว่ากันเท่านั้น

ละครที่เล่นวันนี้เรื่อง อาเรียน ท้องเรื่องเป็นผู้หญิงพี่น้องสองคน รักร่วม ผู้ชายคนเดียวกัน ครั้นเมื่อรู้กันเข้าก็เสียใจฤๅโกรธกันอย่างไร นางน้องสาวไปทำ อะไรกับรูปวีนัส วีนัสล้มลงมาทับตายแห่ศพมาเข้าโบสถ์ พี่สาวออกไปอ้อนวอนวีนัส อยู่ในเวลากลางคืน วีนัสมาปรากฏแล้วใช้ให้นางผีมาพาไปในที่ซึ่งเป็นที่อยู่อันพวก ภูตผีปีศาจต่าง ๆ ขึ้นมาเต้นรำขับร้อง นางนั่นไปหาวีนัส เอาดอกไม้ไปถวายขอให้ น้องกลับเป็นขึ้นมา วีนัสก็ให้น้องกลับเป็นขึ้นมา ครั้นนางคนน้องกลับเป็นขึ้นมาแล้ว ก็ไปรักใคร่กันกับผู้ชายคนนั้นอีก นางพี่สาวเป็นบ้า เลยเดินลงทเลตาย แต่พ่อไปดู ฉากที่ ๒ เสียแล้ว แลกลับมาเสียก่อนไม่ทันจบเรื่อง ฉากเขาทำงามดี ใช้แสงไฟ หรูหรามาก เวลากลางคืนทำดีนัก กลับมาเวลา ๕ ทุ่ม

คืนที่ ๑๔๔

วันเสาร์ที่ ๒๗ สิงหาคม

วันนี้ยุ่งเหยิงมาก ตื่นสายด้วย นัดเขามาตัดผมด้วย อ้ายช่างตัดผมเข้ากรรม อยากจะหวีให้ไม่ยอมจะหวีเอง แสกกลางก็ไม่เป็น มันยังพยายามที่จะแสกถึงสามหน จนต้องไล่ ไปกินเข้าก็ไม่อร่อย มันจำเภาะทำกับเข้าที่มีเข้าในนั้น เข้าก็คิดอยู่ข้าง จะขุ่น ถึงต้องต้มเข้าต้มกินเอง เลยอดไม่ได้กินเข้ากลางวัน

มองสิเออเดอฟรางค์ ที่เปนราชทูตเมืองไทยแต่ก่อนมาหา ดูอ้วนท้วนหน้าแดงสบาย จะขอพาเมียแลลูกซึ่งพ่อเคยรักมาแต่เด็ก ๆ มาหา

วันนี้เดิมกะว่าจะไปร้านยักการาก่อน แล้วจะไปเวอไซล์ แต่ย่ายเสียไปไม่ได้ จึงตกลงเปนไปร้านยักการา แล้วจะเที่ยวตามบุญตามกรรมต่อไป ครั้นไปถึงกลางทาง ดูถนนบุลวาที่เปลี่ยนชื่อตามลำดับต่าง ๆ เพลิดเพลินไป ได้เห็นประตูเมืองปาริสเก่าสองประตู คือปอร์ตซังมาตังกับปอร์ตซังเดนิส ซึ่งเขายังเหลือไว้ ไม่ได้รื้อ ถนนบุลวานี้เปนกำแพงเก่ารื้อลงจึงเปนถนนใหญ่ตรงไปตามแนวประตูนั้น ปาริสเก่าอยู่ข้างตอนโนตรดัม แตปาเลศ์รอยัล เดิมมีกำแพงรอย ถิ่นฐานที่เราอยู่แลเที่ยวกันเดี๋ยวนี้เปนเมืองใหม่ทั้งสิ้น ถนนสายใหญ่คือบุลวาที่ทำไปตามแนวกำแพงนี้แบ่งเรียกชื่อบุลวาต่าง ๆ เปนตอน ๆ ไปจนกระทั่งถึงตอนข้างปลายซึ่งเรียกว่า ปลัศเดอ ลา ริยีลิก แถบนั้นเปนชั้นคนจนพวกทำงานอยู่ เข้าของที่ขายตามร้านก็เลวลงไปเลวลงไปทุกที เปนของสำหรับขายพวกคนจน แถบนี้อยู่ข้างจะร้ายกาจมีฟันแทงกัน เที่ยวไปมาในกลางคืนอยู่ข้างจะยาก ถ้าจะเกิดเหตุผลอันใด เช่นสไตรก์ ฤๅลูกลามอย่างหนึ่งอย่างใดก็มักเกิดจากแถบนั้นก่อน มิโปลิศต้องปรายปรามมาเปนอันมาก ที่ไปนี้ล่วงทางซึ่งจะเลี้ยวไปยักการาลงไปหน่อยหนึ่ง จนถึงเสาที่ตั้งรูปนางลิเบอต์ แล้วจึงวนกลับขึ้นมา เลี้ยวไปยักการา

ที่ร้านนี้มีห้องที่สำหรับตั้งของเครื่องแก้วให้ดูเปนห้องใหญ่ เข้าของเขาอวดว่าแปลกกว่าแต่ก่อนมาก ที่จริงดูก็ไม่แปลกเท่าไร ของใหญ่ก็เสาระย้าไฟ แลระย้าแขวน อย่างเช่นแต่ก่อนนั้นเอง สิ่งที่อวดมากนั้นคือพวกแก้วสี ที่ทำให้เหมือนปอสเลน แต่ถ้าไม่เคาะก็ไม่รู้ เหมือนกับปอสเลนนั้นเอง พ่อจึงไม่ได้ซื้อ เพราะราคาแพงแลไม่สู้รู้สึกอะไรนัก ของเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นที่ล้างหน้าเครื่องถ้วย ก็เหมือนอย่างเก่านั้นเอง เปนร้านตั้งตัวอย่างไว้ให้ดูสำหรับไปสั่ง แลขายด้วย ไม่ใช่ที่ทำ

ออกจากร้านนั้น ไปทางมองมาตร เพื่อจะดูเมืองปารีสจากวัดเอ เคลิส ดี เวอ นาซิโอนาล ดี ซาเครเคอร์ แปลว่าวัดศักดิสิทธิถวายพระทัยศรัทธาราษฎร์ ซ่อช่างเหมือนกันกับอย่างวัดใหม่ ๆ ในบ้านเราเสียจริง ๆ การที่คิดจะมาวัดนี้ เพราะเหตุที่ขึ้นไอเฟลเตาเวอ แลเห็นโดมเด่นอยู่บนแนวเขาซึ่งรู้ได้ว่า ถ้าแลจากที่นั่นจะเห็นเมืองปารีสดีเหมือนขึ้นไอเฟลเตาเวอ เมืองปารีสนั้นตั้งอยู่ในที่เขาล้อมเหมือนอยู่ในก้นกระทะ เขาเปนปากกระทะ วัดนี้ตั้งอยู่บนปากกระทะ ทางที่ขึ้นเขานั้นก็อยู่ข้างจะชันอยู่แต่ไม่สู้สูง มีบ้านเรือนคนจนขึ้นไปตลอด คล้ายกันกับเขาที่เมืองเนเปอลแต่เตี้ยกว่ากันมาก ถนนไม่แคบเหมือนอย่างที่เนเปอล ในที่สุดของขึ้นไปถึงวัด วัดนี้เปนวัดเรี่ยรายทำยังไม่แล้วสำเร็จ มียอดห้ายอด มีหอระฆังสูงทำด้วยศิลา มีระฆังใบใหญ่ที่หล่อแลฉลองแล้ว แต่เอาขึ้นที่ไม่ได้ ระฆังนั้นชำรุดด้วย อยู่ข้างจะศักดิสิทธิ มีคนขึ้นไปนมัสการเสมอ รูปแห่งใดที่ขลัง ก็มีหัวใจสิ้นขนแลมีจงกลเทียน มียายแก่ขายเทียนสำหรับจุดบูชาแดงคร่ดอยู่เสมอ มีคนไปสวดมนต์ภาวนาอ้อนวอน ทำวัตรกันเปนหมู่ก็มี กำลังเข้าไปแสดงขายอยู่กับยาดหลวงก็มี มีน้ำมนต์ที่สำหรับวักจิบเจิม ซึ่งซึ่งศักดิสิทธิทั้งปวงเปนรูปทั้งนั้น มาโดนาเปนพื้น แต่มาโดนาบางตัวก็ศักดิสิทธิ บางตัวไม่ศักดิสิทธิ ถึงพระเยซูก็เปนบางตัวศักดิสิทธิ บางตัวไม่ศักดิสิทธิ ข้อที่จะปรับว่าเราเปนไอดอลตาร์ นับถือรูปเคารพซึ่งเปนการไม่จริงนั้น ถ้าหากจะว่าเช่นนั้น พวกโรมันคาทอลิกนับถือรูปเคารพมากกว่าเรา ถ้าหากว่าเขาแก้ว่าไม่ได้นับถือรูป เราแก้ได้สนิทกว่า พิธีต้องอะไรคาทอลิกเหมือนพราหมณ์มากกว่าเรา ถ้าจะเทียบทางพุทธสาสนาก็เหมือนพระญวน ข้างเราใกล้โปรเตสตันต์มาก ตามรอย ๆ วัดก็มีร้านขายรูปพระเยซูแลรูปมาโดนา เปนรูปหล่อเหมือนพระที่ขายวัดสามปลื้มของเรา พวกฝรั่งไปเมืองเราซื้อพระพุทธรูปตามตลาด ด้วยความต้องการจะซื้อมาดูเล่นก็มี ด้วยความหมื่นประมาทหาว่าเราเปนไอดอลตาร์ก็มี พ่อจึงได้ซื้อบ้าง แต่ซื้อด้วยความพอใจที่จะดูเปนของประหลาด มิได้ซื้อด้วยน้ำใจหมื่นประมาท แต่เขายังมีมากกว่าเรา

มีเครื่องผูกตอกันไว้กันเจ็บ คุ้มเกรงรักษาต่าง ๆ อีกมาก ถ้าจะซื้อให้หมดแต่อย่างละตัวก็ตั้งกระบุง มีตลอดจนกระทั่งถึงลูกประคำ ที่สำหรับไปจำศีลภาวนา เศกสวดอะไร ๆ มันก็คล้ายกัน พระเดินจงกรมก็มี เดินภาวนาย่นแลจงกรมอยู่ในที่เดียว แต่เรื่องแสดงอาบัติของคฤหัสถ์เราไม่มี นี่เขามีแสดงอาบัติทำเป็นตู้ พระเข้าไปนั่งอยู่ในตู้กลาง แล้วเจาะช่องไว้สองข้างสำหรับให้คนที่จะไปแสดงอาบัติ ไปคุกเข่าบอกที่หูพระ มีเครื่องกำบังไม่ให้เห็นหน้า ในการที่จะแก้บาป ไม่ใช่เตือนให้สังวรระวังสิ้นไปภายน่า นี่บาปไปแล้วก็คงเป็นบาป อาจจะล้างให้หายได้ ด้วยเสียเงินให้แก่พระ ฤๅให้ไปวัดกี่สิบร้อยหน บาปนั้นเป็นอันหมด ความหมู่งหมายก็เรื่องดัดสันดาน ลงปลายมันก็กลายเป็นเงิน แลเป็นพิธีไปได้ตามกิเลสของตน

วันจากที่นั่นแลเห็นเมืองตอนเก่าแลตอนใหม่ได้ถนัด มีคนไปนั่งไปยืนดูกันอยู่มาก กลับลงจากวัดนั้นแล้ว กลับมาทางบัวเดอยุลอง แวะไปกินน้ำชาที่เรสเตอรองต์ชื่ออาเมนองวัล อยู่ในบัวเดอยุลองนั้นได้พบกับปรินซยอซออฟกริศไปนั่งอยู่ในที่นั้นก่อน เลยสนทนากัน ที่นี่เป็นสวนตัดทางวงเวียนต่าง ๆ เรสเตอรองต์ตั้งอยู่กลาง เป็นฝากระจกแลบังสาดกระจกกรอบ ปลายบังสาดนั้นมีดวงไฟฟ้าทำเป็นรูปดอกไม้รายตลอด แต่ยังมีไฟฟ้าในที่อื่น ๆ เวลาค่ำตามไฟสว่างเหมือนมีงาน ออกจากที่นั้นไปเดินเล่นที่ริมสระ ซึ่งเป็นที่กระเชียง มีห่านขาวแลเป็ด ชายขนมขึ้งอยู่ในที่นั้นสำหรับให้กิน ช่างเหมือนกับอ่างหยกของเราจริง ๆ ยกพื้นริมน้ำก็เหมือนที่ข้างเรือนต้น เว้นแต่น้ำของเราสอาดกว่า ช่างคิดถึงสวนดุสิตใจรอน ๆ ที่เดียว ชายอุรุพงษ์ชวนให้ไปดูลครซึ่งเรียกชื่อว่าซัตเลต์ เป็นที่แห่งหนึ่งซึ่งเขาปล่อยให้เด็กไปดู เพราะไม่หยายคาย แต่ลครโรงนี้เฉภาะอยู่อีกมุมเมืองหนึ่งที่เดียว เพราะฉนั้นวันนั้นจึงเป็นอันเที่ยวเมืองปารีสสามมุมเมืองขาดอีกมุมเดียวจะครบ

ลครที่เล่นวันนี้เป็นเรื่องแกมเล่นกล มีผัวสาวคนหนึ่ง ผัวแก่คนหนึ่ง เข้าเป็นพรรคพวกของมนุษย์คนละพวก แกล้งสาปสรรค์ให้เป็นอะไรต่าง ๆ ซึ่งเป็นอย่างตลก ๆ

เช่นให้ปวดท้องเป็นต้น ให้เป็นเรื่องเล่นกล คือจะนั่งกินเข้า ของกินหลุดขึ้นไปหาปากรูปภาพ โต๊ะจมลงไปเสียในพื้นเป็นต้น มีตอนหรู ๆ เช่นยาเลค์ คั่นเป็นระยะ ระยะ ดูไปมันก็ช่างน่าเกลียด ที่ว่าไม่หยาบแล้วนั้น ถ้าเป็นไทย ๆ เราเล่นก็ว่าหยาบนั่นเอง คือผู้หญิงสรวมกางเกงยีดแพรแนบเนื้อ แลดูจนเนื้อเปล่า แล้วสรวมเสื้อผ้าโปร่งดำยาง ๆ ข้างนอก ออกมาเต้นโลด มันก็แลเห็นขาแข้งหมดตัว ฤๅใส่กางเกงยีดเช่นนั้น แล้วสรวมกระโปรงสั้น ๆ กางเหมือนร่ม เต้นเวิกไปเวิกมาดูมันก็เหมือนกับไม่ได้มีกระโปรง ถ้าหากว่าเป็นละครไทย เจ้าพระยาเทเวศร์คงไม่ยอมให้ละครของตัวแต่งเช่นนั้น โดยจะยอม ตัวละครเองมันก็คงไม่ยอมแต่ง แต่หากเขานิยมกันว่าไม่หยาบ มันก็เป็นไม่หยาบไปได้ เรื่องละครโรงนี้ อุรุพงษ์เป็นออทอริตีจะเล่าได้มาก เพราะพ่อไปดูก็ไม่ทันขึ้นต้น แลกลับเสียก่อน ไม่ได้อยู่จนเลิก กลับมาถึงลิเซ่นั่นเวลา ๕ ทุ่มเศษ หมายจะพบมิสเตอวอนซึ่งตามมาหา แต่กลับไปเสียก่อนไม่ทันพบ พบแต่กรมหลวงประจักษ์ ซึ่งมาแต่อิงค์แลนด์ วันนี้ได้รับหนังสือเมล์สองเที่ยวพร้อมกัน ทั้งของเก่าก็ค้างอยู่อีก เพราะตอนต้นไม่มีเวลาจะตอบจริง ๆ ติดเดินทางแลการรับรองไม่ได้หายใจ ครั้นมาถึงปารีสในสองวันนี้ก็ต้องการดูเหตุด้วยเวลาที่ได้เข้าเมืองน้อยนัก เมื่อมาคราวก่อนก็ติดการรับรองเหนื่อยเหนื่อย ไม่ทันเห็นอะไรกี่มากน้อย คราวนี้กว่าจะดูเสียให้เห็นตลอดในสี่ห้าวัน เวลาไปอยู่ชอมเบ็ดว่างมากไม่มีอะไรจะทำจะได้ต้อยหนังสือทั้งปวง

คืนที่ ๑๔๕

วันอาทิตย์ที่ ๑๘ สิงหาคม

เวลาก่อนเที่ยง ขึ้นรถโมเตอร์คาร์ไปฟอนเตนโบลจะดูวังที่เอมเปอเรอนะโปเลียนที่ ๓ รับทูต ครั้งเจ้าพระยาศรีพิพัฒ[๒] กว่าจะไปพ้นเขตรปารีสช่างนานเสียจริง ๆ

๒ เจ้าพระยาศรีพิพัฒ แพ บุนนาค เมื่อเป็นทูตยังเป็นพระยาศรีพิพัฒ

แล้วเลี้ยวไปตามริมแม่น้ำ เข้าใจได้ว่าถนนที่ไม่ขดมุมนี่เป็นแขยงฝรั่งเศส เลี้ยวหักเป็นมุม มีต้นไม้ร้ายสองข้างทาง แต่โดยมากถนนเป็นหินก้อนโต ๆ ตะกุกตะกัก รถกระเทือนมาก รถที่ข้างไปนี่เป็นรถอย่างสั้นสำหรับใช้ในเมืองเลี้ยวง่าย แหนขมันไม่พอจึงได้กระเทือนมาก รถโมเตอร์คาร์ที่ใช้ในเมืองห้ามไม่ให้ใช้ไฟน่า ใช้แต่โคมสองข้าง เพราะม้าตื่น ถนนต่อออกไปอีกเห็นจะเป็นเวลากำลังซ่อม อยู่ข้างจะครุคระ สู้ถนนตามหัวเมืองไม่ได้ เหตุด้วยในปารีสใช้เกวียนมากถนนเสียเร็ว ที่ซ่อมเสร็จแล้วเขาเทน้ำมันกันฝุ่น เห็นจริงได้ว่าไม่มีฝุ่น กว่าจะสิ้นเขตรของปารีสก็พอไปจดเมืองเล็กๆ ในบริเวณปารีส ต่อนั้นออกไปจึงถึงทุ่งนาซึ่งเกี่ยวเข้าแล้วเสร็จ กำลังผึ่งเข้าอยู่กลางนาตั้งลอมฟางแล้ว เมื่อทางค่อนจะขึ้นสูงหน่อยหนึ่งจึงเป็นป่าไม้อัน ๆ ทางในทุ่งในป่าเหล่านี้ตัดตรงไม่คดเคี้ยวเหมือนตอนแรก ที่เขาตัดโอนตามลำแม่น้ำ ถัดขึ้นไปอีกพื้นแผ่นดินเป็นทรายจึงได้ปลูกสน ซ้ำต่อขึ้นไปอีกเป็นเทือกศิลาครุคระปลูกอะไรไม่ได้ ที่นั่นมีสนามม้าใหญ่ ต่อขึ้นไปหน่อยหนึ่งถึงเมืองฟอนเตนโบล ซึ่งมีบ้านร้านตลาดติดต่อกัน แต่ไม่ใหญ่โตเท่าใด ตรงไปที่เรสเตอรองต์ ซึ่งตั้งอยู่น่าวังตรงกันข้าม เห็นมีคนฝรั่งเศสคู่เดียวเท่านั้น นอกนั้นเป็นคนต่างประเทศ มีอเมริกันเป็นพื้น กินเข้าในที่นั้นแล้ว จึงได้เดินเข้าไปดูที่ในวัง แต่เรากำลังสูบบุหรี่อยู่ จึงได้ไปดูสระปลาแลภายนอกของวังนั้นก่อน ตามลานวังแลตัววังภายนอกดูโทรมมาก หญ้าร่องแร่งไม่ได้รักษา ตามซอกศิลาหญ้าขึ้นต้องการซ่อม สัณฐานวังนั้นหลังน่ายาวเหมือนพระที่นั่งจักรี เป็นสามยอดอยู่ข้างน่า แล้วมีท้องพระโรงกลางยื่นเข้าไปจดหลังใน ตรงกันกับพระที่นั่งบรมราชสถิตย์มโหฬาร ที่สวนขวาเป็นสระเลี้ยงปลาไม่กว้างเท่าใด ปลาว่าเป็นปลาเก่าอายุตั้งร้อยปี ไปโปรยขนมปังเห็นมีขึ้นแต่ตัวย่อม ๆ อายุไม่ถึงร้อยปีเป็นแน่ ที่มุมหลังนอกซึ่งเทียบกับข้างเรา เป็นออฟฟิศพระคลังข้างที่นั้นเป็นมิวเซียมจีน เป็นที่ที่จะเข้าไปดูได้ง่าย ใกล้หน้าทางที่ประตูมีสิงโตศิลาจีนสองตัว ในนั้นมีของจีนญี่ปุ่นไทยปนกันอยู่ มีเครื่องคลุสเน ถ้วยชาม

หยก ส่วนของไทยเรานั้นเที่ยวปะปนคละอยู่ในที่ต่าง ๆ ถามผู้รักษาก็เข้าใจว่าเป็นของไทย แต่ไม่รู้ว่าอะไร โดยมากต้องเที่ยวไล่มองค้นเอาเอง ได้เห็นสิ่งของ คือ มงกุฎลงยายอดเป็นพุ่มเข้าบิณฑ์ สังวาลทับทิมสายหนึ่ง ตรานพรัตนอย่างเก่าสายหนึ่ง ตรารูปลิงของคอเนอแต่เปลี่ยนมงกุฎดวงหนึ่ง พระแสงยุ่นฝักลงยาหนึ่ง ฝักถมหนึ่ง กฤชฝักทองมีหนังสือเขียนติดไว้ว่าให้พระราชบุตร เข็มขัดใหญ่สายทองมีดอกประจำยามประดับมรกฎ หิบลงยาราชาวดีขัด ตไกรคร่ำจุกเพ็ชร ๑ จุกทับทิม ๒ พระแสงงาด้ามลงยา สันประดับมรกฎ ๑ คู่ มีดซ่อมช้อนทองคำประดับเพ็ชรชองบุหรี่กลมบิบแฟบลงยา ๑ ถม ๑ (รูปอย่างของเจ้ากรุง[๑]ไกประทาน) ตลับลงยาสี่เหลี่ยมรี ๑ รูปไข่ ๑ ตลับทองเปล่าลายยี่ปุ่น ๑ แหวนนพเก้า ๑ รังแตนเพ็ชร เข็มเพ็ชร ๑ โต๊ะเงินปากก้าไหล่ทอง ๑ คู่ ขี้ชะวางา ๑ เสลี่ยงกง วอช่อฟ้า พระกลดคันสั้นเอากั้นไว้ที่เสลี่ยงกง สังข์อุตราวัฏมังสิลงยาแยกเอาไว้คนละแห่ง พระเต้าลงยาพานไม่ได้ร้องกัน แต่เห็นได้ว่าเป็นสำรับ (สิ่งนี้น่ายางามมาก) ขันสรงพระภักตร์ลงยากลิ้งข้างใน พานรองแยกกันอยู่คนละต่างหาก ถ้วยพระโอสถลงยา ๑ ก้าไหล่ทอง ๑ ย้วนพระโอษฐลงยา ๑ ทัพชาทองคำถ้วยหยกบ้านสายลูกแก้วแดงขัด ๑ บังสูรย์ ๑ พระกลดทองแผ่ลวด ๑ พระกลดตาด ๑ เครื่อง ๕ ชั้น ๑ คู่ เครื่อง ๓ ชั้น ๑ คู่ ชุมสาย ๑ คู่ พระแสงตรีศูลด้ามยาว ๑ หอกง่าม ๑ ง้าว ๑ หอก ๑ ทวน ๒ คู่ เครื่องม้าดอกประจำยามทองคำประดับพลอยผนังข้างเยียระบับหนึ่งสำรับ ฉากพระแก้วมรกฎทรงเครื่องสามฤดูมโหรทึก ๑ รวมของทั้งหมดมีเท่านี้

ออกจากนี้ขึ้นบน ดูตามห้องต่าง ๆ เช่นในโปสต์การ์ดที่ส่งมาให้ดู เป็นห้องสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ ทั้งนั้น ในโปสต์การ์ดทำดีมากเหมือนของจริง เว้นแต่สดใสกว่าของจริง มีห้องใหญ่อยู่สองสามห้อง คือไลบรารีแลห้องเต้นรำ นอกนั้นจนโทรนรูม

---

๑ เจ้ากรุง ในกรมหลวงรักษรณเรศร

ก็ไม่โต ห้องในวังนี้เป็นห้องที่ได้ตกแต่งในแผ่นดินต่าง ๆ ยังมีอักษรพระนามเจ้าแผ่นดินปรากฏอยู่เป็นห้อง ๆ นะโปเลียนแก้เสียก็หลายห้อง วังนี้เป็นวังที่นะโปเลียนโยนาปาตได้ยอมเซ็นชื่อออกจากราชสมบัติ เขาคัดลายมือหนังสือนั้นมาไว้ในไลบรารีด้านข้างหลังที่เทียบกับบ้านเราเป็นคลังฤๅสวนสวรรค์นั้น เป็นสวนเรียบ ๆ ปลูกต้นไม้สี มีน้ำพุเล็ก ๆ อยู่กลาง วังนี้ได้สร้างตั้งแต่คฤสต์ศักราช ๑๖๑๕ มีทิมดายแลห้องชาววัง ต่อออกไปจากพระที่นั่งสองหลัง หลังหนึ่งเดินถึงกันกับพระที่นั่ง หลังหนึ่งลอยเป็นที่กกที่ทำคนละคราว ดู ๆ ก็น่าเสียดาย เดี๋ยวนี้ทิ้งไว้เปล่า ๆ สำหรับคนไปดูเท่านั้น การรักษายกพร่องเป็นอันมาก

เวลาบ่าย ๕ โมงแล้วกลับ มาพักที่เรสเตอรองต์ประเดี๋ยวหนึ่ง ขึ้นรถมา ฝนรถออกฝนก็ตกแต่ไม่มากเท่าไร มาถึงตำบล วิล เนิฟว์ ซัง ยอช์ แปลว่าเมืองใหม่เสนต์ยอช แวะดูที่ปลูกกล้วยไม้ของมองสิเออมาคอช ที่จริงก็เราก็ไปอย่างปอน ๆ แต่คนกลางถนนรู้จักยอกกันจนเราได้ยิน ว่า รัวฺฟ้าลงกรณ์ ที่ซึ่งปลูกกล้วยไม้นี้เขาอยู่ข้างจะยึดยังไม่สู้ให้ใครไปมานัก เพราะเป็นที่หากิน มีดอกกล้วยไม้ขายได้ตลอดปี เป็นของมีราคามาก เขาขนกล้วยไม้ไว้เป็นอย่าง ๆ เดือนนี้ถึงเวรอย่างนั้นจะบาน เดือนนั้นถึงเวรอย่างนั้นจะบาน พวกนอกเวรที่บานไม่แน่นอนมีมากอีกต่างหาก โรงที่เลี้ยงต้นกล้วยไม้นั้นหลังคากระจกฝากระจก ติดฝาด้านหนึ่งตั้งร้านไม้ทึบเป็นที่สำหรับวางกระถางเป็นคั่นกระไดขึ้นไป ใต้ร้านนั้นมีถังก่อด้วยปูนสีเมนขังน้ำไว้ไม่สู้มากนัก แต่บรรดาพันโรงนั้นโรยถ่านทั่งสิ้น กล้วยไม้ปลูกด้วยกระถางดิน มีดินใยไม้แลมอส ไม่ชุ่ม เป็นแต่ชื้น ๆ วิธีรดน้ำเขาไม่ได้รดที่ต้นกล้วยไม้ทุกวัน สองวันสามวันจึงรดครั้งหนึ่ง แต่รดพื้นที่เป็นถ่านแลร้านไม้ที่รองกระถางนั้นทุกวันให้ชื้นอยู่เสมอ มีท่อไอน้ำให้อยู่อุ่นปรอดอยู่ใน ๒๐ ดีกรีเซนติเกรดขึ้นไป เวลาไปเห็น ๒๕ ดีกรี มีมุ้งยนหลังคาแต่มิวันได้ กล้วยไม้ที่ได้มา หั่นเป็นชิ้นเล็ก ๆ ผึ่งในมอสให้งอก เขาตัดแยกได้กระถางหนึ่งบ้างสองบ้างเท่านั้น แต่มีวิธีจะทำให้มากขึ้นด้วย

ประการอย่างอื่น แลอาจจะทำให้เปลี่ยนสีได้เหมือนต้นกุหลาย คือเมื่อเปนผักแล้วจึ้ง ให้แก่จนแตก จึงเอาเม็ดที่ร่วงนั้นมาประสมกับเกสรดอกที่กำลังงามอยู่ แล้วจึงเอา เม็ดนั้นไปเพาะในมอสต้องใช้น้ำชุ่ม แลห้องนี้เย็นกว่าห้องอื่น ๆ ที่เปนต้นโต ๆ เมื่อถึงกำหนดก็แตกใบขึ้นมาเล็ก ๆ จนเชื่องขึ้นเปนลำดับ จนได้ขนาดจึงแยกกระถาง เหตุฉนั้นกล้วยไม้จึงได้แพร่หลายมาก มีอย่างทิวิเศษอยู่ ๑๗ อย่าง พ่อได้ ให้เขาส่ง อย่างละสองต้นเข้าไปให้ดูเผื่อจะเล่นได้บ้าง ราคาแพง ๆ อยู่นอกนั้นเปนสามัญ มีออก มาจากเมืองเราก็มาก อย่างหนึ่งมาแต่อเมริกางามจริง ๆ กลิ่นหอมเหมือนแย้งร่ำอ่อน ๆ เขาให้มา ได้ให้ดูกเขียน ถ้าสำเร็จจะส่งเข้าไปให้ พรรณนาก็ได้ซื้อไปด้วยเหมือนกัน

ระยะทางที่ไปวันนี้ ประมาณเจ็ดสิบแปดสิบกิโลเมเตอ กว่าจะกลับมาถึงลิเค ชั่นได้ เวลาทุ่มครึ่ง เขย่าขย่อนเสียเหนื่อยพอใช้ กินเข้าในลิเคชั่นมิสเตอเวอนี ข้ามมาหา ได้สนทนากันยืดยาว

คืนที่ ๑๔๖

วันจันทร์ที่ ๑๙ สิงหาคม

เวลาเช้า ๕ โมง ขึ้นรถโมเตอร์คาร์ไปเวอไซล์ ระยะทางที่ไปตั้งแต่ออกจาก ปารีสแล้วถนนสูงขึ้นไปโดยลำดับ มีลงที่ต่ำข้างแต่ไม่มาก คือไต่ข้ามลูกเนิน มีบ้าน เรือนตามระยะทางไปสักครึ่งทาง จึงถึงทุ่งแล้วถึงป่า พอสุดป่าก็เข้าเขตร์เวอไซล์ มีรั้วเหล็กกั้นเหมือนกันกับเขตร์ปารีส ซึ่งมีทุก ๆ ทิศเปนที่ตรวจภาษี เมืองเวอไซล์ นี้มีตึกรามมากกว่าฟอนเตนโบลมาก ถนนกว้างใหญ่ แต่ตึกรามไม่ใคร่จะงามเปน อย่างเมืองข้างนอก ทางที่จะเข้าไปวังนั้นมีหลายทาง ริมหนทางปลูกต้นไม้ ใหญ่ ตัดยอดแลตัดข้างริมถนน เพื่อจะให้ติดกันเปนกำแพง โค้งเปนสองข้าง แต่ไม่สู้จะ สำเร็จนัก ขาดกระย่อนกระแย่น พ่อเลยไปทางถ้าจะเรียกว่าท้ายสนมก็เกือบได้ ผ่านน่าวังตริอานองใหญ่ วังตริอานองใหญ่นี้เปนตึกชั้นเดียว แต่กว้างย่อต่อเหลี่ยมกัน

เปนที่ผู้หญิงคนโปรดของหลุยส์ที่ ๑๔ อยู่ แต่ไม่สู้อัศจรรย์อะไร พ่อไม่ได้แวะ เหตุด้วยกลัวเวลาจะไม่พอ จึงเลยไปที่เปติตตริอานอง คือตริอานองน้อย ซึ่งเปนตำหนักของกวีนมาเรียแอนตอเนต เมียกิงหลุยส์ที่ ๑๖ เปนเจ้าหญิงเมืองออสเตรีย ตำหนักนี้ทำด้วยศิลา แต่ไม่ใหญ่โตอันใด มีน่าต่าง ๕ น่าต่างตามยาวเท่านั้น เพราะกวีนมาเรียแอนตอเนตโปรดห้องเล็ก ๆ ดังจะได้กล่าวต่อไปข้างน่า ในนั้นมีผนังกั้นกลางตามยาว มีห้องซีกละสามห้องสี่ห้อง ห้องที่แปลกมากนั้นคือห้องเสวย ซึ่งเปนห้องกลางด้านข้างถนน มีโต๊ะศิลาอยู่กลาง เขียนรูปลูกโลกย์ มีแผนที่ประเทศทั้งปวง เขาว่าเปนฝีมือกิงหลุยส์ที่ ๑๖ เขียนเองเพื่อจะสอนลูก มีชื่อเมืองไทยในนั้นด้วยโต แต่ไม่มีโต๊ะเสวย ถ้าถึงเวลาเสวยโต๊ะจัดอยู่ในชั้นต่ำสำเร็จ แล้วทลึงขึ้นมาขนพื้นเอง ตาภู[๔] แกคงจะรู้ระแคะระคายใครเล่าให้ฟัง ฤๅจะมีในหนังสือเก่า ๆ ครั้งโกษาปานที่คนหารเสียแล้วว่าไม่จริง จึงไม่ได้เก็บลงในพงศาวดาร มีรูปศิลาหลุยส์ที่ ๑๖ แลกวีนตั้งอยู่อีกห้องหนึ่ง ในห้องนั้นเองมีรูปเขียน กิงแลกวีนคู่กันด้านหนึ่ง มีรูปกวีนเมื่อยังเด็กเล่นลครคู่กันอีกข้าง ห้องแถวในมีห้องเล็ก ๆ สำหรับนั่งเปนขวัญห้องหนึ่ง กลางเปนห้องนอน อีกข้างหนึ่งเปนห้องแต่งตัว เตียงนอนก็เล็ก ๆ แต่ผ้าคลุมนั้นเปนผ้าปักไหม ว่าของเมืองลียองถวายเมื่อแต่งงาน มีกระโจมใหญ่ลงทางด้านหุ้มกลองออกถนน ด้านริฟากข้างห้องเสวยเปนสวนดอกไม้แลสระปลูกต้นไม้เปนฉนวนตัดเปนโค้ง ในนั้นออกจะสำเร็จเรียบร้อยดี มีเก๋งในที่สุดหลังหนึ่ง ด้านริข้างห้องนอนเปนไม้ป่า ปลูกต้นไม้ใหญ่ครึ้ม มีลานหญ้า ด้านหุ้มกลองข้างหลังมีห้องเครื่องหลังใหญ่ ถัดห้องเครื่องไปนั้นเปนสวนอย่างสวนป่า มีไม้สีมาก ถัดลานตำหนักออกไปเปนป่าแลทุ่งอย่างเล็ก ๆ ทำเลียนของจริง เดินไปไกลหน่อยหนึ่งจึงถึงตำหนักมุงจากเปนเรือนข้านอก มีเรือนหลังเล็ก ๆ น้อย ๆ หลายหลัง

๔ คือสุนทรภู่ที่แต่งหนังสือเรื่องพระอภัยมณี

ราย ๆ กันอยู่มุงจากเปนอย่างบ้านนอกทั้งนั้น เขาว่ากวีนมาเรียอันตอเนตชอบเล่นเปนชาวบ้านนอก ถ้าเวลาออกไปเล่นที่นั่นแล้วแต่งตัวเปนชาวบ้านนอก มีที่เลยงวัวและอะไรต่าง ๆ ที่ริงท่าทางสนุกงามอย่างย่า ๆ เวลาที่เข้าของยังอยู่เห็นจะงามมาก เวลานี้รักษาแต่พอประมาณ ดูเหมือนจะระวังแต่ให้ถนนดีอยู่สำหรับคนไปเที่ยว หญ้าขอนอะไรไม่สู้จะได้ตัดนัก ในหนองน้ำน่าทำหนักนั้นเลยงปลาทองและปลูกบัว เดี๋ยวนี้ก็ยังมีตัวเล็ก ๆ บัวฝรั่งมันประหลาด ขึ้นเปนกลุ่มกระจุกมีดอกอยู่ในระหว่างใบ ไม่ทอดสายยาวเหมือนบัวของเรา ใบก็หนาคล้าย ๆ ใบตับเต่า เดินดูทั่วงนี้ตลอดแล้วจึงได้ออกมาดูรถในโรง รถหลังหนึ่งใหญ่มากเหลือเกิน คุมกงเหมือนมหาพิไชยราชรถอย่างไทย ว่าน้ำหนักถึง ๗๐๐ กิโลแกรม ได้ใช้ในครั้งแผ่นดินหลุยส์ครั้งเดียว ภายหลังนะโปเลียนแปลงเปนยี่ห้อนะโปเลียน ก็ได้ใช้หนเดียวเหมือนกัน ลากด้วยม้า ๘ ตัวจึงไหว ดูเกือยจะไม่ใคร่มีแหนย ถนนตามแถยวังนั้นปูศิลาก้อนเท่า ๆ อิฐรู เห็นจะกระเทือนเต็มทนทีเดียว มีรถอื่น ๆ อีกหลายหลังแปลงเปนยี่ห้อนะโปเลียนหมด เปนของนะโปเลียนเองก็มี เช่นกับรถสำหรับส่งเอมเปรสโยสัฟไฟเมืออย่ากัน รถรับพระมเหษีใหม่ รถรับทูต มีวอสำหรับข้างในแต่ครั้งหลุยส์ที่ ๑๔ แลเลื่อนเดินยนน้ำแข็งของพระมเหษีบ้าง ของเข้าของบ้างต่าง ๆ ออกจากโรงรถนั้นไปกินเข้าที่โฮเตลริเซอวอ แล้วจึงได้ไปดูวังใหญ่ วังใหญ่นี้มันโตเหลือเกิน ประมาณการทำได้ด้วยกำลังเกณฑ์อย่างเดียว ถ้าจะทำด้วยกำลังเงินเช่นที่ทำเดี๋ยวนี้เปนทำไม่ได้เปนอันขาด ด้านน่าข้างถนนใหญ่มีที่มคายสองหลัง อย่างเดียวกันกับที่ฟ่อนเทนโบล มีรูปตุ๊กตาหินโต ๆ ตั้งเรียงกันสองข้างทาง รูปหลุยส์ที่ ๑๔ ขี่ม้าอยู่กลางตัววังนั้นย่อเปนชั้น ๆ ถึงสย่อแล้วจึงออกปีก หลุยส์ที่ ๑๔ เฉภาะไว้ห้องนอนที่ตรงกลาง ข้างหนึ่งเปนวัดติดกับวังเหมือนอย่างเมืองอื่น ๆ ถ้าจะว่าไปเมืองอื่น ๆ เอาอย่างเมืองฝรั่งเศสนี้ทั้งสิ้น เช่นกับวังเชินบรูนที่เมืองออสเตรีย วังชีเตอร์ฮอฟที่เมือง

รูสเซียก็เหมือนกัน เปนแขยเดียวกันกับที่น เปนอันต้องการจะมีอันหนึ่งเหมือน ๆ กัน แต่ไม่มีที่ไหนโตแลสนุกเท่าที่น การสร้างวังในเวลานั้น ออกจะเปนการเฉลิมพระเกียรติยศ คล้าย ๆ สร้างมอนิวเมนต์มากกว่าจะสร้างที่อยู่ เพราะไม่เปนเรือนอยู่เปนยักเชอแกละริมากกว่า มีแต่จะสนุก ไม่ใช่มีความสบายในวังนั้นเลย เวอไซล์หมดทั้งวังเห็นเปนที่ซึ่งสำหรับคนอยู่ แต่ตอนที่กวินมาเรียอัลตอเนตกันห้องที่ทางเดินเปนที่อยู่แต่เล็กเหลือเกิน ถ้าจับตั้งขึ้นได้ก็จะแลเห็นเปนชั้วสำหรับตั้งของ จะหาห้องใดที่กว้างถึงสามวาเปนไม่มี ๘ ศอก ๖ ศอก ๑๐ ศอก ห้องใหญ่ที่สุดซึ่งเปนที่รับแขกก็กว้างสัก ๑๐ ศอก ยาวสักสามวาเท่านั้น เดินซอกแซกซุกซิกไปออกจะมืด ๆ ด้วย ในนั้นมีขันอยู่อย่างหนึ่ง มีช่องที่รุงผนังลึกเข้าไป กว้างยาวพอตั้งเก้าอี้ยาวได้ตัวหนึ่ง กรุด้วยกระจกเงา ถ้าเวลาไปยืนที่แยงมุมให้หน้าเราตรงมุม แลเห็นแต่ตัวเปล่าไม่มีหัว อีกอย่างหนึ่งนั้น ถ้าแลแหงนขึ้นไปดูเพดานต่อกับฝาด้านหลังใครไปยืนอยู่เราจะแลเห็นตาหมด เว้นแต่ตาเราเองไม่แลเห็นเหมือนเอาอะไรยัดตาไว้เสีย จะแกล้งทำเช่นนั้น ฤๅทำเข้ามันเห็นเปนเช่นนั้นไปเอง ไม่รู้ แต่ห้องซึ่งเปนที่อยู่ที่ว่ามานี้ก็ไม่ยาวเท่าไร นิดเดียว นอกนั้นก็เปนหลังยาวคั่นเปนห้องสี่เหลี่ยมสี่เหลี่ยม เดินลุยกันไปตลอด แต่ห้องเหล่านั้นแต่งต่าง ๆ กัน คงจะมีรูปหลุยส์ที่ ๑๔ แทบทุกห้อง ศิลาข้างเขียนข้าง ฝาผนังเขียนเปนรูปประจุบันในเวลานั้นเปนพื้น เพดานเขียนงดงามหรูอย่างยิ่ง มีห้องยาวสองห้องคือห้องกระจก ผนังด้านในเปนกระจกเงา ด้านนอกเปนน่าต่างใหญ่ เพดานเขียนรูปยอพระเกียรติหลุยส์ที่ ๑๔ ทั้งนั้น แบ่งช่องเปนข้าง ๆ ด้วยหลุยส์ที่ ๑๔ เปนคนที่มีความเย่อหยิ่งอย่างแรง เปรียบตัวว่าเปนพระอาทิตย์ มีฤทธิเดชมาก แต่รูปภาพที่ผูกเรื่องดีอย่างยิ่ง ฝีมือก็งามนัก ห้องนี้เมื่อเยอรมันมาตีฝรั่งเศสได้คราวหลัง เปนที่ประกาศตั้งเยอรมันเอมไปร์ ห้องยาวอีกห้องหนึ่งนั้นมีรูปสองข้าง หลังคากระจก เปนอย่างยักเชอแกละริแท้ แต่ไม่

ใช่รูปแขวนแผ่นเล็ก ๆ น้อย ๆ เขียนเสียแผ่นใหญ่เต็มผนังเป่นช่อง ๆ ไปทีเดียว รูปภาพในนั้นเท่า ๆ ตัวคน เป่นอย่างที่ฝรั่งเศสมีไชยชะนะในการศึกตลอดทั้งสองฟาก ฟากข้างหนึ่งเข้าแผ่นดินแต่ก่อน ๆ ฟากข้างหนึ่งเป่นนะโปเลียนโบนาปาตเกือบจะตลอดผมือเขียนดีมาก ในห้องหนึ่งมีรูปแผ่นใหญ่ ๆ สามแผ่น เป่นรูปเก่าสองแผ่น รูปครั้งเปรสิเดนต์คาโนต์แผ่นหนึ่ง ดูช่างเลวกว่ารูปเก่าเสียจริง ๆ มีครั้งหลุยส์ฟิลปอยู่ห้องหนึ่ง ส่วนห้องของนะโปเลียนที่ ๓ ไว้ต่อนหนึ่งต่างหาก เป่นรูปรบครั้งเมียเป่นพนในห้องนี้มีรูปรับทูตไทย เช่นที่นะโปเลียนส่งไปถวายทูลหม่อมติดอยู่ที่พระที่นั่งจักรีจนเดี๋ยวนี้ เมื่อไปฟอนเตนโบล พ่อได้บอกแก่ขรูญว่านะโปเลียนรับทูตในห้องโทรนฟอนเตนโบล ขรูญไม่เชื่อ ด้วยเห็นห้องนั้นเตียแลแคบมาก เตียกว่าพระที่นั่งอมรพิมานมณี กว้างยาวก็จะราวเท่านั้นเอง แต่รูปที่เขียนนั้นช่างเห็นห้องใหญ่โตเสียจริง ๆ คนเข้าไปยืนเป่นกอง หน้าตาในรูปที่เขียนนั้นเหมือนกับห้องกระจกที่วังเวอไซล์นี้ แต่ที่จริงโทรนอันนั้นก็ยังอยู่ โต๊ะที่วางพระราชสาส์นอันนั้นเองก็ยังอยู่ มาเทียบกับรูปเขียนเข้าก็เห็นได้หมดว่าถูกต้อง เว้นไว้แต่ห้องเขียนใหญ่กว่าจริงเป่นอันมาก แต่มิใช่ห้องมากไปกว่าห้องจริงก็เท่ากัน แต่ดูมันกว้างเอง ที่วัดนั้นก็มีทางเดินข้างขนแลมีที่ทรงธรรมขนแกละรีเหมือนกันกับที่ ๆ น่าพระเป่นเครื่องก้าไหล่ทอง ลูกมหวดแกละรีก้าไหล่ทอง

ส่วนข้างนอกวังนั้นเล่นน้ำพุมาก มีสวนไม้สีสลับกันกับน้ำพุ เหลือที่จะพรรณาให้ถ้วนถี่ได้ ใช้ขุดสระขนมาถมลานวังให้สูงหลั่นลงไปเป่นชั้น ๆ มันโตเกินตาเราจะเห็นได้ ในที่ใกล้ ๆ แต่ไปเดินวันนี้ทั้งข้างในแลข้างนอกสามชั่วโมง ยังมีที่ต้องเดินรีบ ๆ ผ่าน ๆ รวบรวมใจความว่าวังนี้หาที่มีความสุขไม่ได้ มันไม่เป่นเรือนคนอยู่ที่นอนหลุยส์ที่ ๑๔ เองนั้น เท่าพระที่นั่งอมรพิมานมณี เตียงก็ตั้งเช่นนั้น แต่มีพนักลูกมหวดยิดทองกันสักหลาดเตียง เพราะเวลาคนประชุมขึ้นยังอยู่ขนเตียง ขุน

นางเข้าเฝ้า ที่เรียกว่าเลวี ประเพณีเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสออกเดี่ยวนี้เรียกว่าเลวันนี้ มาจากหลุยส์ที่ ๑๔ เป็นต้นเหตุ แปลว่าเฝ้าเวลาตื่นนอน นอนก็ต้องเกี่ยวแก่ราชการอยู่เช่นนี้ จะเอาความสุขมาแต่ไหน ทางที่จะลงไปเดินเล่นก็โถงแจ้ง ต้องประกอบด้วยยศถาบันดาศักดิ์ แต่จะเดินในเรือนก็เหนื่อยเสียแล้ว จะเป็นเพราะเหตุนี้เอง จึงต้องมีตำหนักใหญ่ทั้งเล็กสำหรับไปเที่ยวเงียบ ๆ บ้าง ขนชื่อว่าวังฝรั่งอย่างเก่า ๆ ไม่เห็นมีที่น่าสบายแห่งหนึ่งแห่งใด ที่ใดซึ่งเจ้าแผ่นดินทุกวันนี้จะอยู่ต้องไปตกแต่งขึ้นให้เป็นห้องคน ๆ อยู่ ส่วนใดส่วนหนึ่งแต่พออยู่ เหลือนั้นก็เป็นยักเยอแกละรี ฤๅเป็นมิวเซียมไปเท่านั้น ที่จริงวันนี้เป็นวันจันทร์เขาปิด เพราะคนไปเที่ยวในวันอาทิตย์มาก แต่พ่อไปเขาจึงเปิดให้ดู การรักษาที่วังใหญ่นี้รักษาดีกว่าที่ฟอนเตนโบลแลที่ตำหนัก เพราะเหตุที่เป็นแกละรีสำหรับเมือง แต่ถึงดังนั้นเห็นจะเลวทรามลงกว่าเมื่อเจ้าของยังมีเป็นอันมาก ตามชลาที่เป็นซอกลับ ๆ ปล่อยให้หญ้าขึ้นรกรักษาไม่ไหว เป็นด้วยใช้กำลังเกณฑ์ไม่ได้แลใช้เงินน้อยไปกว่าแต่ก่อน

กลับเวลาบ่าย ๕ โมง เลยไปดูสวนองุ่นที่เขาปลูกในเรือนแก้ว มาพ้นเขตรเวอไซล์แล้วเลี้ยวไปทางที่จะไปซังเยอมัง มาในถนนระหว่างทุ่งนามีเรือนข้างนอกเรียรายตลอด ควรจะสังเกตได้อย่างหนึ่งว่าฝรั่งเศสชอบอยู่เรือนของตัวเองมาก เพราะชาวฝรั่งเศสมีอำนาจที่จะซื้อที่ดินเป็นของตัวได้ไม่เหมือนอย่างอังกฤษ ข้างอังกฤษที่ดินมันเป็นของผู้มีตระกูลไปเสียโดยมาก อย่างไรอย่างไรก็ต้องอยู่ตกแถวนั้นนั่นเอง ข้างฝรั่งเศสมีที่ดินเล็กน้อยเท่าใดคงจะสร้างเรือนอยู่ในที่ดินของตัว ที่สุดจนตึกสองห้องเล็ก ๆ ก็รื้อออกไปข้างน่าเป็นสวนนิดหนึ่งก็ยังสร้างอยู่เป็นหลัง ๆ ไม่ต่อกัน แต่ไม่ว่าถนนใดสั้นฤๅยาว คงจะมีเรสเตอรองต์แลกาเฟสำหรับไปนั่งกินเข้านั่งเล่นอยู่ข้างถนน ถ้าหากว่าอยู่ในเมืองออกไปยืนกลางถนนเหลียวไปรอบ คงจะเจอเรสเตอรองต์ฤๅกาเฟทั่วทุกหนทุกแห่ง ถ้าหากว่าเป็นที่แยกถนนอาจจะมีได้ทุกมุม อนึ่งถ้าไปเที่ยว

ออกนอกเมืองคงจะเจอตั้งร้านเปนแฟร์ มีม้าหมุนยิงเป้าตั้งร้านขายของแห่งใดแห่งหนึ่ง เปนนักขัตฤกษ์จุดไฟในถนนสว่าง เขามีพวกซึ่งสำหรับเที่ยวหากินในการตั้งการมโหรศพเช่นนี้ เล่นอยู่ที่นี่ก็แล้วย้ายไปที่โน่น มีล้อเกวียนสำหรับขน ได้เคยเห็นมาหลายหนแล้ว

ที่ปลูกองุ่นนั้นทำเปนเรือนกระจกอย่างโรงแต่เตี้ย ๆ เรียงกันไปหลายสิบหลัง ในโรงนั้นปลูกต้นองุ่นริมผนัง แล้วชักเถาให้เลื้อยมาตามใต้หลังคา เวลาเปนลูกใช้ห่อด้วยกระดาษ แต่ไม่ห่อมิด ทำเปนกระโหมครอบไว้ เวลาเปนลูกแล้วแตกยุ่มที่จะออกเถาเปนสองยุ่ม ตัดเถาเดิมเสีย เลี้ยงเถาใหม่ต่อไป แต่ไม่ใช้เถาที่ออกตามข้างข้างใช้แต่เถายอด ต้นเดิมนั้นไม่มีเวลาที่สุด นับเปนต้นทุน รวังแต่อย่าให้ปรอดต่ำกว่า ๑๐ ดีกรีเซนติเกรด ปรอดจะสูงขึ้นไปจนสามสิบสี่สิบก็ไม่เปนไร รวังอย่างเดียวแต่อย่าให้แดดส่องเผาจนไหม้ เพราะฉนั้นเขาจึงเอาดินสอพองทาหลังกระจกเสีย แต่องุ่นมีหลายอย่าง การที่จะบำรุงรักษาต่างกันอยู่บ้างเล็กน้อย เพราะเหตุที่องุ่นต่างพรรณกันเช่นนั้นเขาจึงได้ลูกอยู่เสมอ

ขากลับกลับทางถนนปลายกรองอามี ซื้ออะไรอ่านไม่เห็น ถนนนี้งามเต็มที เพราะข้างหนึ่งเปนมอนิวเมนต์ตั้งอยู่ในที่สูง ในที่สุดเข้ามาในเมืองแลเห็นประตูไชยตั้งลอยเด่น เพราะเหตุที่ตั้งมอนิวเมนต์แลที่ตั้งประตูไชยเปนที่สูง แลย่านกลางเปนที่ต่ำดูที่ตรงนั้นเหมือนรางรนาด พอหลุดประตูไชยเข้ามาแล้ว ก็แลเห็นประตูไชยกับเสาคิลาที่กลางปลัศเดอลาคองคอร์ดรับกันอีกคู่หนึ่ง ถนนนี้งามจริง ๆ ตรงลิ่วเปนถนนที่ตรงแลยาวเห็นจะไม่มีที่ไหนเท่า ในวันนี้อาจจะสมมตเรียกได้ว่าพ่อได้เห็นเมืองปารีสทั่วยิ่งกว่าไทย ๆ ด้วยกันที่เคยมา เว้นแต่เรื่องเที่ยวซอกแซกแพ้เขา

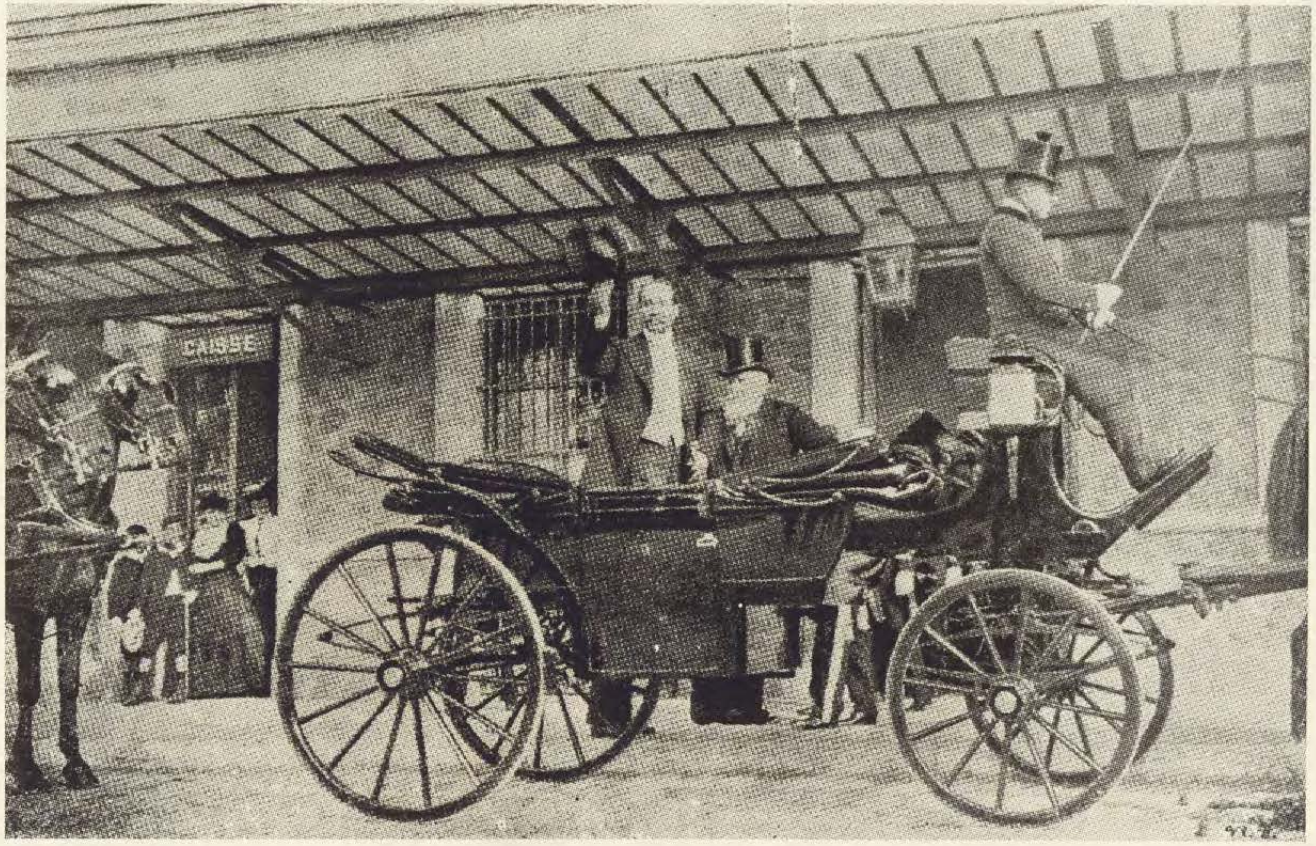
คืนที่ ๑๔๗

ชาโตเดอรงบุลเย

วันอังคารที่ ๒๐ สิงหาคม

เช้าวันนี้เปนวันหยุดไม่ได้ไปไหน เพราะเมื่อวานนี้ฟก แล้วทำกับเข้า น้ำพริกลูกองุ่นอร่อยจริง ๆ แต่เสียงอยู่ข้างค่นเต็มที่ เพราะห้ามไม่ให้ส่ง ลงต้องอาไศรยลิเคชั่นเขาข้าง แล้วพยมิสเตอเวสเตนกาก นั่งสนทนากันอยู่จนข้างฝ่ายฝรั่งเศสเขามารับ

เวลาบ่าย ๓ โมง ๒๐ ขึ้นรถไปขึ้นรถไฟที่สเตชั่น เตสองัวะลิตส์ มิมาแต่ยริพัตร พรูญพระยาบุรุษ หม่อมนเรนทร์ เหตุด้วยที่อยู่ที่รงบุลเยเล็กไม่มีห้องอันที่จริงไม่เปนที่เขาสำหรับรับแขกเมือง ยังไม่มีเจ้าแผ่นดินใดเคยมาที่นี่เลย การที่รับรองครั้งนี้ เพราะเหตุที่พลาดครั้งต้นจึงได้จัดการขึ้น เขาอยากจะเข้าไปรับในเมืองเสียอีก แต่ข้างเราเห็นว่ามันไม่เข้าที่ คราวแรกเปนไปรเวท คราวหลังจะมาเปนออฟีเซียลขึ้น มันเก้อ ๆ เขาเห็นเราออกแอดไม่ตกลง จึงได้ย้ายเปนทางไปรเวททำนองเดียวกับที่องค์แลนด์ ทางที่มาวันนี้ผ่านเวอไซล์ด้านข้างสระซึ่งขุดเอาดินขึ้นถมลานพระที่นั่ง มีกระไดถึง ๑๐๐ ขั้น คิด ๆ ดูสร้างวังเวอไซล์นี้ ไม่ผิดอะไรกันกับสร้างพระนครธม ต่างกันแต่เวลาในกาลครั้งโน้นตั้งใจที่จะให้งามแลเปนสง่าราษี สำหรับเฉลิมพระเกียรติยศ อยู่ไม่สบาย ฉันใด วังเวอไซล์นี้ผิดกันที่เปนชั้นหลัง เมื่อมนุษย์รู้จักหาความสุขมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ทั้งดินฟ้าอากาศร้อนเย็นผิดกัน ต้องการที่กันที่ยังมากกว่าในเมืองเขมร จึงได้มีหลังคามีฝามาก แต่สร้างขึ้นสำหรับเฉลิมพระเกียรติยศให้ฦๅว่าใหญ่โตงดงาม ไม่ต้องนึกถึงความสุขที่จะอยู่ จึงเห็นว่าไม่ผิดอะไรกัน งานที่ทำก็ทำได้ด้วยลักษณอัน

เสด็จขึ้นรถกับเปรสิเดนต์ฝรั่งเศสที่สถานีรถไฟรองบุเย

เคียวกัน คือเกณฑ์แลทำให้ใหญ่โตที่สุด ซึ่งอาจจะทำได้ในเวลานั้น ทางต่อมาอีกก็มีแต่ทุ่งนา ไม่ใช่ป่าไม้ใหญ่จนกระทั่งถึงเมืองรงบุลเย ซึ่งเป่นเมืองไม่ใหญ่ มีสเตชั่นเล็ก ๆ รถต้องผ่านสเตชั่นขึ้นไปเปลี่ยนรางถอยกลับลงมา เพราะรถมารางนอกห่างสเตชั่นทางที่มาประมาณสักชั่วโมง ๑ เปรสิเดนต์พัลลิแยร์ มองสิเออโมลารต์ ชีฟเดอโปรโตคล แลมองสิเออยองลันส์ เจ้าพนักงานรักษารงบุลเย เปรเฟต์ สับเปรเฟต์ แลแมร์ กับผู้อื่น ๆ อีกรับที่สเตชั่น แม่ได้ก้ล่าวคำต้อนรับเป่นภาษาอังกฤษแล้วพากันมาขึ้นรถ รถแรกเปรสิเดนต์แลพ่อกับจูญแลมองสิเออลันส์ ผู้รักษารงบุลเย มิทหารแห่หมู่นำน่าแลรายข้างตามหลังตามแบบฝรั่งเศส ที่ถนนแยกตามทางมามิทหารจุกช่องทุก ๆ ถนน เมื่อแรกมาถึงอยู่ยนรถไฟก็แลเห็นธงทิวชู่ชา นึกว่าเขาจะเป่นนักขัตฤกษ์อย่างหนึ่งอย่างใด ภายหลังจึงรู้ว่าธงนั้นเป่นการรับรอง ตกแต่งห้อยย้อยมาตลอดหนทางมีธงช้างก็มาก จนกระทั่งถึงน่ารงบุลเยก็มีซุ้มธง รอยเรือนมีเสาธงปักรายกันเป่นระยะ ชักธงประฎากสามสีต้นหนึ่ง ธงช้างต้นหนึ่ง เสาธงที่หลังหอสูง ซึ่งชักธงสำหรับตัวเปรสิเดนต์ก็ชักธงช้าง ราษฎรร้องออกชื่อเชงแซ่ตลอดทางมา ที่น่าเรือนมีแตรวงแลทหารกาด พาขึ้นมาพบมาตามพัลลิแยร์กับลูกสาว เมื่อนำรู้จักกันหมดแล้ว เลี้ยงน้ำชา แล้วเปรสิเดนต์พาลงไปเดินเล่นในสานสวน ผ่านหมู่ต้นไม้ไปจนสุดเขตรที่ห้ามคน แล้ววนมาตามริมสระ เลยไปจนสุดเขตรที่ห้ามคนอีกด้านหนึ่ง แล้วจึงกลับมาขึ้นเรือน ได้ถ่ายรูปเล่นไปพลาง แลได้ถ่ายกับเปรสิเดนต์ด้วย

ที่รงบุลเยนั้น เป่นวังโบราณ แต่ก่อนนี้ว่าใหญ่โต แต่ชำรุดรกร้างมาหลายทอด สร้างขึ้นไม่เท่าเก่า เป่นตึก ๓ ชั้น ๔ เหลี่ยม มุมมีหอคอยทั้ง ๔

ยอดเปนกระโจม มีหอใหญ่หลัง ๑ กลมอยู่ด้านหุ้มกลองด้านใต้ ว่าเปนห้องที่กิงฟรานซิสที่ ๑ ตายในที่นั้น เปรสิเดนต์ได้พาพ่อมาส่งห้องที่อยู่ข้ามกันคนละฟาก ว่าเปนห้องของกิงชาร์ลที่ ๑๐ บริพัตรอยู่ข้างบน ตรงกันขึ้นไป ห้องเหล่านี้เปนห้องเล็ก ๆ ทั้งสิ้น มีห้องโตอยู่แต่เพียงห้องกินเข้า ก็ไม่ใหญ่เท่าไร ข้างเรือนด้านใต้นอกจากลายไม้สีออกไป ปลูกไม้ใหญ่เรียงเปนแถว ๆ เปนตารางสี่เหลี่ยม ลักษณต้นมะม่วงน่าพระที่นั่งวโรภาศแต่ก่อน ด้านข้างเหนือเปนถนนตรงปลูกไม้ ๒ แถวร่ม ถัดออกไปข้างตวันออกเปนสนามหญ้าอยู่กลาง ถนนเข้า ๔ มุม ปลูกต้นไม้ริมถนนครึ้มตลอด ด้านข้างตวันออกเปนสระ ขุดยื่นเปนลำคลองเหมือนสระที่ข้างปอิน แล้วโอบหลังไปเปนสามเหลี่ยม ในระหว่างกลางนั้นมีเกาะ ๖ เกาะเรียงน่ากัน ๕ เกาะ อยู่หลังเกาะกลาง เกาะหนึ่งขุดคลองอย่างตรง ๆ เหมือนทำลายสวน ไม่พยายามที่จะให้เปนของเปนจริง ทำให้แลเห็นว่าเปนของที่สร้างขึ้น ตามเกาะเหล่านั้นมีแต่ต้นไม้ใหญ่ทั้งนั้น ตัวตึกก็เปนตึกเกลี้ยง ๆ ไม่มีลวดลายอันใด ภายในก็แต่งเกลี้ยง ๆ มีห้องที่เปนสำคัญก็ห้องรับแขกฝากรุด้วยไม้ลายสลัก ไม่ได้ทาน้ำมัน มีสิ่งซึ่งจะพึงดูอยู่เท่านั้น นอกนั้นเครื่องตกแต่งก็เปนของเก่า ๆ โต๊ะเก้าอี้แลระย้าโคมไฟเก่าทั้งนั้น ไม่มีแกสฤๅไฟฟ้าอย่างหนึ่งอย่างใด จุดเทียนไขแลโคมน้ำมันปีโตเลียม

เปรสิเดนต์เปนคนอัธยาไศรยอย่างใดก็แต่อย่างสุภาพ ไม่มีท่าทางองอาจอย่างหนึ่งอย่างใด ท่านผู้หญิงก็เปนผู้หญิงอย่างสามัญ แต่ขัดข้องที่พูดภาษากันไม่ได้ต้องใช้ล่ามเสียเสมอ ยากที่จะหยั่งรู้อัธยาไศรยกันชัดเจน

เวลาไปเที่ยวเดินทั่วแล้ว ย่ำค่ำกลับมาหยุดพัก เวลาทุ่ม ๑ เปรสิเดนต์มารับ พาไปที่ห้องรับแขก ได้พูดเสนาะดีซึ่งมาในที่นั้นโดยมาก เว้นไว้แต่

อรรคมหาเสนาไม่อยู่ ไปกาลสยาต สำหรับอายน้ำ ภรรยาเสนายดีแลขุนนางผู้ใหญ่มาด้วย นั่งโต๊ะประมาณ ๔๐ เศษ รู้สึกขัดข้องด้วยภาษาเสียจริง ๆ มีผู้หญิงที่พูดภาษาอังกฤษได้อยู่ ๒ คนฤา ๓ คน แต่ยันดาคักดีเขาไม่เหมาะกับที่จะนั่งเคียงกับพ่อ จึงต้องนั่งอยู่ในระหว่างที่พูดภาษาอังกฤษไม่ได้ แต่มองสิเออยีซงเสนายดีว่าการต่างประเทศพูดอังกฤษได้บ้าง อยู่ข้างขวาต่อมาตามพ่ลลิแยร์ ข้างซ้ายมิเยเนราล ยีการ์ เสนายดีกระลาโหม เป็นคนพูดอังกฤษได้อย่างดี คนหนึ่งค่อยยังชั่ว มิสยีซ เปรสิเดนต์พูดภาษาฝรั่งเศส แต่พ่อตอบภาษาไทย แลได้แปลลงไปเป็นภาษาฝรั่งเศส เขียนไว้แล้ว ให้เสเกรตาริสถานทูตไปอ่านอยู่ข้างหลังเป็นคำแปล

ครั้นเสร็จการเลี้ยงแล้ว ขึ้นไปเลี้ยงน้ำชา ปล่อยผู้หญิงไว้ห้องนอก ผู้ชายเข้าไปสูบบุหรี่ห้องใน พ่อได้สนทนากับมองสิเออลุยซ์กระทรวงต่างประเทศ เป็นคนสำคัญในราชการกระทรวงต่างประเทศ แลเยเนอราลยีการ์ เสนายดีกระลาโหมที่จริงเขาเป็นคนฉลาดอัธยาไศรยดีมาก เวลาดินเนอแล้วมีแขกเพิ่มเติมมาอีกมาก ทั้งผู้หญิงผู้ชาย เปรสิเดนต์ออกไปรับ แต่ไม่ได้นำให้รู้จักใครต่อไปอีก พวกเราที่ไม่ได้มาอยู่นี่ กับพวกสถานทูตก็ได้มาหมด คนที่มานั้นดูเหมือนเปรสิเดนต์จะไม่ใคร่รู้จัก แปลก ๆ ที่ดูยังเป็นเด็ก ๆ อยู่ก็มี ถึงไม่ได้แต่งเสื้อเวลาเย็นก็ได้

ครั้นเวลามาพร้อมกันแล้ว ออกไปนั่งที่น่าเรือน ขุดดอกไม้เพลิงมีแตร ๒ วง ผลัดกันเป่า

ดอกไม้เพลิงที่ขุด มีงามประหลาด ๆ หลายอย่าง เขาไปตั้งขุดที่ตามเกาะมีกำหนดที่ ขุดแต่สูนย์กลางบ้าง สี่ห่อมบ้าง ห้าห่อมบ้าง แปดห่อมก็มี จัก

เปนลำดับ มีดอกไม้สัญญาจุดที่กระไดน่าเรือนเปนสำคัญ ตั้งต้นด้วยพลุสี่ แล้วดอกไม้น้ำ พเนียงลอยน้ำ จังหันอย่างฝนแสนห่าพเนียงกลางลอยน้ำ จังหันบนยกตั้งตะแคง เปลี่ยนเปนชั้นในแล้วออกชั้นนอก เปนพเนียงรอบ ปลายเปนประทัดพลุตับต่างสี พเนียงเปนน้ำพุในกลางสระ พเนียงเปนน้ำตก มีพระที่นั่งจักรีทั้งหลังยาว แต่งด้วยดอกไม้สีเห็นเข้ารูจัก มีดอกไม้ที่ไม่เคยเห็นหลายอย่างอยู่ข้างจะงามดีมาก เลิกจุดดอกไม้แล้วมีการเลี้ยงน้ำชาแลขนม ผ่อนกันไปนั่งในห้องรับแขก ต่อไปอีกได้สนทนากับมาตามชี้ชง เมียเสนายดีว่าการต่างประเทศพูดอังกฤษพอได้ คนไปหมดแล้วเสนายดีแลเมียเสนายดีจึงได้ลากลับ เขาขึ้นรถไฟไป เวลา ๔ ทุ่มเปรสิเดนต์พามาส่งที่ห้องเปนเสร็จการในเวลาวันนี้ เปรสิเดนต์ได้บอกให้หม่อเซฟร์ ซึ่งพ่อได้ไปถามราคาที่เซฟร์ แต่ไม่ได้ซื้อนั้น พ่อแสดงความประสงค์อยากจะได้รูปของเขาเอง เพื่อจะได้ให้ไปเข้าหมู่กันกับรูปมองสิเออเฟลิกซโฟร์ แลมองสิเออลุเบต์ ที่เข้าตัวเขาให้ เปนอันได้ความว่ายังไม่ได้ทำ ถ้าทำเมื่อใดจะส่งไปให้

คืนที่ ๑๔๘

สถานราชทูต ปารีส

วันพุธที่ ๒๑ สิงหาคม

เมื่อเวลาเช้า ๔ โมงครึ่งเปรสิเดนต์มารับพาไปขึ้นรถไปเที่ยวที่ในป่าตำบลวงบุลเย ที่อาณาเขตรของวงบุลเย มีถึงยี่สิบกิโลเมเตอ เปนป่าย่างทุ่งย่างในป่าจัดเปนที่เลี้ยงสัตว์ เช่นนกเพ่ซซันต์ กระต่าย แต่เนื่องเห็นจะ

มีน้อย ฤาจะมีมากแต่เราหากไม่เห็นด้วยเปรียวมาก วันนี้เห็นวังผ่านสองคราว คราวละสี่ห้าตัว ได้ยิงแต่ละสี่ห้าตัวเท่านั้น แต่นกเป็นเวลาที่กำหนดยิงในฤดู ๗ วันครั้งหนึ่ง เขาขุนเป็นส่วน ๆ ตัดทางเล็ก ๆ เป็นที่สำหรับคนยิงเข้าไปยืนประตาหน้า แล้วมีคนต้อนให้นกบินชิด ที่ซึ่งจะยิงนั้น ตัดต้นไม้ให้เป็นตอเตี้ย ๆ สำหรับไม่ให้บังตา นอกนั้นมีป่าไม้พันป่าไม้สน ที่นาแลที่ป่าพันป่าไม้เหล่านี้ให้ผูก ผูกแต่เฉภาะตัดพื้นข้าง ทำนาทำไร่ข้าง ผูกทิ้งคำยลเป็นที่สำหรับยิงนกข้าง มีหนองสำหรับยิงเป็ด ในหนองนั้นปลูกบ้วสายซึ่งถึงกำหนดขุดขึ้นเอง เดี๋ยวนี้กำลังมีตอก ถ้าที่ซึ่งมีผู้ผูกไปเฉภาะเช่นนั้นแล้ว ถึงฤดูก็เชิญเปรสิเดนต์ไปยิงพร้อมด้วยคนอื่น ๆ เปลี่ยนทอยกันไป เปรสิเดนต์เองก็มีรับแขกทุก ๆ ๗ วัน ฤดูยิงนกเช่นนี้อยู่ในฤดูหนาว มีที่เลยงกลางวันในกลางป่า แลที่ป่าเช่นนกนี้กำแพงทั้งสิ้น การซึ่งจะกำหนดว่าที่ใดควรทำอย่างใดนั้นแล้วแต่พนัก เพราะพนักเหล่านี้เป็นเกือกเขา บางแห่งก็เป็นกรวดเป็นศิลา บางแห่งก็เป็นทราย ที่เป็นดินดีก็เป็นไร่นา ที่ไม่ดีก็เป็นป่าไม้ตั้งแต่ไม้ดี ๆ ลงไปจนไม้เลว ๆ มีสวนผลไม้ กั้นกำแพงตอนหนึ่งต่างหาก มีที่เลยงวัวนม แต่ในที่เหล่านี้ไม่ได้เข้าไปดู หนทางก็เป็นทางป่า ๆ ไม่ใช่อย่างเรียบร้อยอันใด ออกจะเป็นทางเกวียน แต่การรวังรักษาดูช่างกวดขัน เวลารถจะไปทางไหนมีตำรวจภูธรขี่นรายห่าง ๆ ทั่วไปทุกหนทุกแห่งจุกช่องล้อมวงเป็นนิจ เปรสิเดนต์รู้ว่าพ่อเล่นถ่ายรูปมาตั้งแต่วานนี้ วันนี้กำชับแล้วกำชับเล่าให้เอากล้องถ่ายรูปไปด้วย ถึงที่ไหนงามชวนให้ถ่าย ถ่ายจนหมดกระจก แต่ที่จริงเจ้าพนักงานของเขาสำหรับถ่ายรูป ก็เที่ยววิ่งตามถ่ายทุกหนทุกแห่ง ตานั้นเก่งมาก เผลอไม่ได้เป็นถ่ายทุกที ดูถึงไหนแกไปถึงนั่นแลถ่ายไม่ทันรู้ตัวโดยมาก จนเมื่อจวนจะกลับมา ได้รูปเมื่อวานนี้มาให้ข้างแล้ว

วันนี้คงจะได้มาก ช่างถ่ายรูปชเลยศักดิ์ก็มุงกันกลุ้มละเก้ากล้องสิบกล้อง หนักกว่าหนักทั้งวานนี้แลวันนี้ แต่รูปขุนฉายาฝรั่งเศส ถ่ายอยู่ข้างจะดีมาก ได้ให้ไปตามอีก แต่ไปเที่ยวอยู่เช่นนั้นสองชั่วโมงจึงได้แล้ว กลับมาหยุดพัก

มาได้ข้อความลงสันนิฐานได้เป็นแน่นอนอย่างหนึ่ง ว่ารงบุลเยนี้เป็นตำบลที่ซึ่งมีตาน้ำ จึงได้ขุดสระไว้มาก มีที่ขังน้ำโดยยาวทั้งหมดถึง ๕ กิโลเมเตอ รงบุลเยอยู่บนเนินที่สูง ฝั่งท่อลงไปจนถึงเวอไซล์ น้ำพุที่เวอไซล์ใช้น้ำที่รงบุลเย ลักษณอย่างเดียวกันกับขังน้ำที่ทเลซุบศร ไขลงไปใช้ที่ลพบุรี ท่าทางที่วางแปลนที่ขังน้ำในที่นี้ ขุดเป็นเหลี่ยม ๆ โดยมาก ลักษณเดียวกันกับทเลซุบศร แซโตรงบุลเยนี้ก็คือปราสาททเลซุบศรนั่นเอง เป็นที่ประพาศแห่งหนึ่ง ในเวลาเสด็จมาอยู่เวอไซล์ เจ้าแผ่นดินเสด็จเข้ามาอยู่เมืองปารีสแต่ในฤดูหนาว อีกสามฤดูอยู่นอกมีเวอไซล์เป็นต้น แล้วเสด็จประพาศรงบุลเยแลที่อื่น ๆ ฉันใด ก็อย่างเดียวกันกับพระนารายน์เสด็จอยู่ที่กรุงแต่เวลาน่าฝน นอกนั้นประทับลพบุรีแลทเลซุบศร คงจะทำอย่างเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสนี้เองเป็นแน่ ไม่แต่เมืองเรา เมืองอื่น ๆ เช่นรุสเซีย ออสเตรีย ก็สร้างชีเตอฮอฟเชินขรูนโดยลักษณนี้เหมือนกัน คงจะเป็นเวลานิยมกันอย่างนั้นทั่วไปทุกบ้านทุกเมือง การซึ่งพงศาวดารกล่าวถึงพระนารายน์สร้างเมืองลพบุรีก่อนแล้วถึงกล่าวถึงวิชาเยนทร์ บางทีจะเป็นแต่ลำดับหนังสือ วิชาเยนทร์เห็นจะได้ไปทำงานอยู่ก่อน เป็นคนชั้นต่ำ ๆ อยู่นาน แลคงจะมีฝรั่งคนอื่นเข้าไปเล่าเรืองเมืองฝรั่งอยู่ก่อนแล้ว พระนารายน์เล่นสร้างลพบุรีนั้นเอาอย่างฝรั่งเป็นแน่ เพราะปรากฏอยู่แล้วว่าฝรั่งที่เป็นผู้มีวิชาได้เข้าไปอยู่เมืองไทย ได้ลงมือทำงานมาเสียแต่แผ่นดิน

พระเจ้าทรงธรรมหรือปราสาททอง ซึ่งในพงศาวดารก็มีปรากฏว่าให้ฝรั่งส่องกล้องทักทาง พวกส่องกล้องเหล่านั้นเองเป็นผู้คิดอ่านก่อนวิชาเยนทร์ แล้ววิชาเยนทร์เป็นแต่เพิ่มเติมให้วิตถารขึ้นภายหลัง มีหลักที่จะอ้างอีกอย่างหนึ่ง เรื่องไขน้ำธารโศกธารทองแดงให้มาลงธารเกษมแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง ก็เป็นผีมือฝรั่ง ความรุ่งเรืองยามีแผ่ซ่านของเมืองฝรั่งเศส อยู่ในระหว่างนั้น ถึงพงศาวดารเราก็กล่าวว่าฝรั่งเข้าไปค้าขายมากในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรฐ แต่ข้างเรื่องราวของฝรั่งเขาเริ่มตั้งแต่แผ่นดินพระไชยราชา คงจะเป็นความจริง เพราะความยุคเข็ญในบ้านเมืองเวลานั้น เกิดขึ้นในชั่วเดียวก็สงบมา ต่อแผ่นดินพระมหาจักพรรดิ เมื่อบ้านเมืองเกิดยุคเข็ญครั้งที่กมอญ ก็จะเป็นแต่แตกไปข้าง แต่ไม่ถึงล่มจม จึงมารวมกันเข้าได้อีกในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม ได้มาลงมือทำการฝรั่งส่องกล้องปรากฏแต่ผู้ซึ่งให้แบบอย่างที่สืบพงศ์ได้คิดลดสเคลให้เล็กลงหมด พอสมควรแก่กำลังที่จะทำสำเร็จได้ ทั้งยืนแบบอย่างข้างไทยไว้ ในสิ่งซึ่งควรจะเข้ากันได้ ดูก็เป็นการประหลาดอยู่ที่สถานที่เหล่านี้ แล้วสำเร็จก่อนโกษาปานมาทั้งนั้น เมื่อเห็นรูปหลุยส์ที่ ๑๔ ขี่ม้าที่น่าเวอไซล์ให้นึกถึงทรงม้าขาวชมสวน[๕] เรื่องม้าขาวนี้ขึ้น รูปหลุยส์ที่ ๑๔ จะเขียนก็คิด ทอดาเปสตริกคิด ทำขี่ม้าขาวทั้งนั้น แต่อ้ายเรื่องเพชรรมรกฎทับทิมอะไรนั้น เห็นใครจะไปกุเติมลง ฝันมาจากศรีอนญไชยไปเมืองจีน เช่นของแต่งเติมลงเมื่อไม่มีฝรั่งในเมืองไทยแล้ว ตาแก่ตาเถ้าอะไรเล่ากันต่อ ๆ มา นึกว่าไม่มีใครจะขัดปดก็แถมลงไป ถึงเรื่องโกษาปานกราบทูลว่าเหมือนเมืองไทยต่าง ๆ ก็คงจะเห็นเหมือนอย่างเช่นที่พ่อกล่าวเดี๋ยวนี้ แต่มาเกิดคลั่ง

---

๕ เรื่องม้าขาวชมสวนนี้ ทรงหมายความเรื่องโกษา ปาน เป็นทูตไปเมืองฝรั่งเศส ตามที่แต่งไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดาร

เรืองทูตพูดกันขึ้น เห็นจะมาจากเรืองราชาธิราช ลักษณทูตลังกา จดหมายระยะทางของโกษาปาน เห็นจะเปนเนื้อเปนหนังมากไม่อาจปด เพราะฝรั่งยังอยู่ออกครึ่งไปในเวลานั้น ถ้าวิชาเยนทร์ทูลเข้าไปคำเดียวว่านายปานขี้ปดก็จะเสียคน นัยประสาอะไรแต่หนังสือเก่าถึงเพียงนั้น แต่หนังสือรายงานพระณรงค์วิชิตมาปารีส ๔๐ ปีเศษเท่านั้น ยังถูกเติมเสียออกบ่นขี้ ทั้งทีมีผู้เคยอ่านเคยเห็นว่าไม่ใช่เช่นนี้ มีชีวิตรอยู่ ยังกล้าแก้ได้ด้วยความโง่เขลา

เวลาย่ายโมง ๑ เปรสิเดนต์มารับไปเลี้ยงกลางวัน มีแขกเชิญเท่าเวลากลางคืน แต่เปลี่ยนเปนฝ่ายทหารโดยมาก พวกแม่ทัพนายกองแลฝ่ายพลเรือนก็เปนพวกที่เคยเข้าไปเปนทูต เช่นมองสิเออเดอฟรางศ์ มองสิเออรีฟโฟลต์ แลมิมองสิเออปาวีมาด้วย ออกลำยากอยู่แต่เวลานั่งโต๊ะ ข้างหนึ่งมะดัมฟลเย ข้างหนึ่งลูกสาว พูดอังกฤษไม่ได้ทั้งสองคน ต่อไปก็เยเนอราลผู้บังคับการทหาร อีกข้างหนึ่งก็ปาวี พูดอังกฤษไม่ได้ พูดไทยก็ร่องแร่ง ลืมเสียมาก แต่ครั้นเมื่อเลี้ยงเสร็จแล้ว มองสิเออเดอฟรางศ์เปนล่ามคุยค่อยคล่องอกคล่องใจขึ้น จนจวนเวลาที่จะกลับจึงได้มาหยุดพักหน่อยหนึ่ง แล้วเปรสิเดนตมารับขึ้นรถไปส่งที่สเตชั่นเหมือนอย่างเมื่อแรกไปถึง ขากลับรถไฟเร็วกว่าเมื่อไปมาก เพราะเหตุที่มีแต่ต่ำลงมาทุกที มองสิเออโมลาต์ ซีฟเดอโปรโตคลแลผู้อื่น มาส่งที่สเตชั่นกลับมาถึงลิเคชั่นเวลาย่าย ๔ โมง วันนี้ได้นัดให้มองสิเออเดอฟรางศ์ มะดัมเดอฟรางศ์แลลูกสาวมากินน้ำชา ลูกสาวคนนี้ได้เข้าไปข้างกอกแต่อายุ ๕ ขวบ พ่อเคยรักใคร่ เล่นด้วยเสมอ เขาจึงอยากจะมาหา รูปร่างแปลกไปมาก จำไม่ได้

อายุถึง ๑๗ ปีแล้ว เมื่อแรกหน้าตาคล้าย ๆ แม่ เดียวนี้เหมือนพ่อทีเดียว นับว่าเปนผู้หญิงสรวยได้คนหนึ่ง

วันนี้ได้รับหนังสือเมล์อีกเที่ยวหนึ่ง รู้สึกร่าคาญเต็มทีที่ไม่ได้ตอบ แต่พรุ่งนี้จะไปซอมเบิคจะได้ลงมือตอบหนังสือ เพราะเหตุที่รายวันคงไม่มีอะไรกมากน้อย แลไม่มีการรับรองอันใด จะไปหยุดรักษาตัว จึงขอผัดไปอีกวันหนึ่ง

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๕

คืนที่ ๑๔๙

วิลลาเฟอร์สเตนรูห์ เมืองฮอมเบิค

วันพฤหัศบดีที่ ๒๒ สิงหาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ไม่เปนอันที่จะทำอะไรได้ เร่งการอะไรที่คั่งค้างเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่มันหลายอย่างเข้ามันก็เลยมาก แล้วต้องมานั่งให้ช่างปั้นรูป จนกระทั่งเวลาย่าย ๕ โมงจึงได้ออกจากเรือน ไปดูรูปม้าที่ช่างปั้นจะทำรูป ทางอยู่ข้างจะไกล ไปด้วยรถโมเตอร์คาร์ ทางแขวง มองต์ปาร์นัสส์ ซึ่งเปนทุ่งนอกคนจนอยู่ ที่ซึ่งช่างปั้นอยู่นั้น เขาเรียกว่าถนนช่าง มีช่างเขียนช่างปั้นอยู่แถบนั้นโดยมากเปนที่เงียบ โรงที่ปั้นนั้นลึกเข้าไปจากถนนใหญ่อีกชั้นหนึ่ง เขาปั้นม้างาม แต่รูปข้างขนนั้นใช้ไม่ได้ ผอมด้วยเอารูปกิงออฟสเปนมาเปนตัวอย่าง ในเรื่องปั้นรูปยังไม่เปนการเลย ทั้งรูปที่สำหรับจะขี่ม้า แลรูปที่สำหรับจะหล่อเล็ก ๆ เรื่องปั้นรูปนี้จะทำตามรูปถ่ายไม่ได้เปนอันขาด เพราะเงารูปมันนูนขึ้นมาไม่พอ รูปเล็กที่ทำไว้แขนไปหมด รูปใหญ่แก้มตอยแลเหี่ยวเปนกลีบ ๆ ปากตุ่ย ๆ แต่ช่างปั้นมันดีเสียจริง ๆ พอพ่อลงไปนั่ง ฉวยดินปั้นก็แตะหัวก่อนแก้หัวเสร็จแล้วจึงมาแก้หน้า ถมแก้มที่ลึกให้ตื้น ปะขมับที่ทำรัดไว้ให้นูนขึ้น ลกลกลียหน้าแก้คิ้ว ที่ประดักประเดิดมากอยู่ที่ปาก เมื่อแรกพ่อออกจะฉุน ๆ ว่าต้องไปนั่งแต่พอเห็นมันแตะเข้าสองสามแตะ รู้ที่เดียวว่ามันดี เลยหายฉุนนั่งดูเสียเพลิน เขาขอชั่วโมงเดียว พ่อนั่งให้ว่า ๒ ชั่วโมง แต่ถึงกระนั้นก็ยังเอาดีไม่ได้เวลาไม่พอ ต้องมาทำที่ฮอมเบิคต่อไปอีก แต่รูปม้านั้นที่เดียวได้ เพราะมีตัวอย่างรูปปั้น พ่อออกจะยอมเสียแล้ว ว่าฝรั่งเศสไวกว่าอิตาเลียนมาก ฝีมือที่ทำมันเล่นข้างเหมือนมากกว่า

อิตาเลียน อิตาเลียนเล่นข้างขาดดังริต ชั่วแต่ตรงไปที่ช่างขั้นแล้วก็กลับเท่านั้น จะบอกว่ามาทางไหนให้ชัดเจนยากเต็มที เพราะถนนในเมืองปารีสนั้นเหลือคเนเหลือคแนนที่จะนับได้ เขาขั้นเป็นถนนหนึ่งอยู่เป็นพวก ๆ เช่นถนนออบเซอเวตอรี คือที่สำหรับดูเดือนดูดาวก็ถนนหนึ่ง เป็นอาเวนิวใหญ่ ถนนสตูเดนต์พวกนักเรียนก็ถนนหนึ่ง มีที่ฝึกหัดเต้นรำและอะไรต่าง ๆ เป็นต้น กลับมาลิเคชั่น รออยู่จนเวลา ๒ ทุ่มจึงได้ไปที่สเตชั่น มองสิเออโมลาต์แลนายทหารที่มาอยู่ด้วยกับมองสิเออเดอฟรางค์ไปส่ง รถที่มาวันนี้เป็นรถนอน แต่ที่นอนมันแคบ อาลเยอสเขาจัดใหม่ สบายพอใช้ คราวนี้นับว่าเป็นมามากกว่าทุกคราว คือลูกเอียดเล็ก, แดง, ตี๋, กรมประจักษ์กับลูกชายทองรอด[๑] มาสมทบด้วย

คืนที่ ๑๕๐

วิลลาเฟอร์สเตนรูห์ เมืองฮอมเบิค

วันศุกรที่ ๒๓ สิงหาคม

นอนหลับได้ แต่งวนสว่างแสงสว่างส่องตื่นแต่เช้า กินเข้าในรถไฟ เวลามันเปลี่ยนกันทุกคราว ที่เข้าแดนฝรั่งเศสฤๅแดนเยอรมัน พอเข้าแดนไหนแล้วหมุนนาฬิกาเสียชั่วโมงหนึ่ง ที่ผิดกันถึงชั่วโมงเช่นนี้ไม่ใช่ความจริง เป็นเวลาที่ต่างคนต่างกำหนดจะใช้คนละลัทธิเท่านั้น เมื่อมาอยู่ที่นี่ก็ต้องใช้ลัทธิเยอรมัน จึงมาถึงเวลาสามโมงเศษ มีแขกอินเดียคนหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้รักษาที่อาบน้ำ เขาว่าเป็นคนโปรดของเอมเปอเรอกับเยอร์โกมาสเตอร์ รับที่สเตชั่น มีคนที่หลังสเตชั่นมาก เสียงเกรียวกราว ตามทางที่ขึ้นมาเห็นมีคนอังกฤษมาก ที่ซึ่งพ่อมาอยู่นั้นเป็นวิลลาหลังหนึ่งในหมู่แครนด์โฮเต็ล เรียกว่าวิลลาเฟอร์สเตนรูห์ Fiirstenruhe ภาษาไทยเขียนไม่ถูกเพราะสระไม่พอแปลว่าเป็นที่พักของเจ้า อยู่ถนนข้างหนึ่งต่างหากหลังแครนด์

๑ หม่อมเจ้าชายทองที่มาขุ หม่อมเจ้าชายใหญ่ในกรมหลวงประจักษศิลปาคม

โฮเตล แครนด์โฮเตลอยู่ถนนหนึ่งต่างหาก ถนนน่าเรือนนี้เงียบไม่ใคร่จะมีรถเดิน ทางน่าโฮเตลเป็นถนนค้าขายมีร้าน รถเดินมาก หลังโฮเตลแวิลลาเป็นสวนเดินตลอดถึงกัน วิลลานี้ว่าเป็นที่เอมเปอเรอเฟรเดอริกเคยประทับ ห้องนั่งแลห้องนอนขานประตูมีรูปมงกุฎติด แล้วมีหนังสือฉลากยอกว่าห้อง ไกซา เฟรเดอริช ชั้นล่างตรงกัน ว่าห้องไกซรีน เฟรเดอริช ทั้งวิลลานี้ตกแต่งอย่างใหม่ เครื่องเฟอนิเชอก์หมดจด ห้องน้ำออกจะมีแปลก ๆ เป็นห้องเล็ก ๆ แต่สบายดีกว่าที่ยาเดนยาเดน จะมีขัดข้องก็แต่เรื่องเฉลิมพระชนม์พรรษาซึ่งคิดจะทำนี้ ห้องพิธีคงต้องอยู่ที่ห้องนั่งจะต้องจุดเทียนมากออกร้อน ๆ เพราะมันแคบ กว่าจะถึงเวลานั้นจะหนาวขึ้นอีก เห็นจะไม่เป็นไร การเลี้ยงคิดจะไปเลี้ยงที่โฮเตล ซึ่งเดินไปมาได้ง่าย

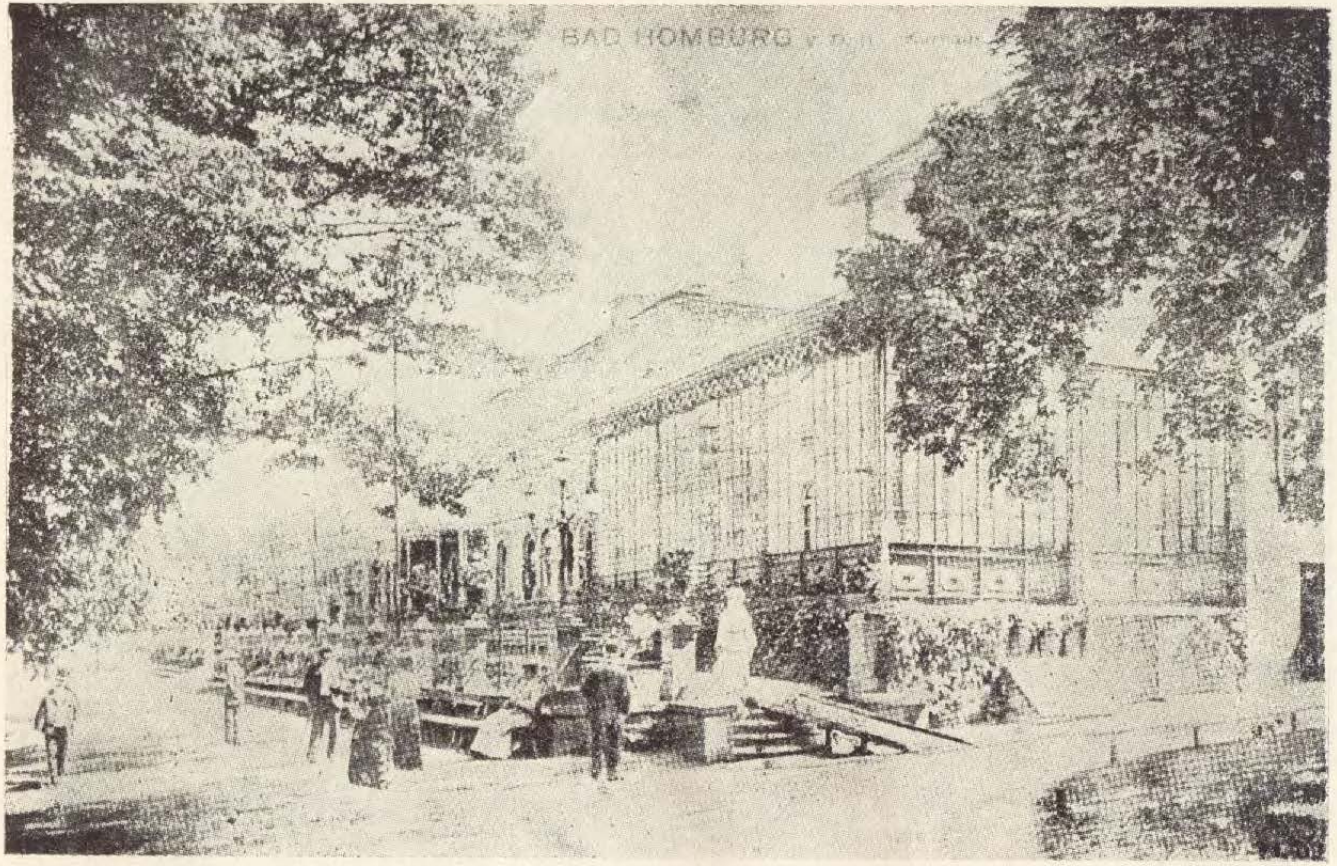
พอมาถึงไดคัรูหนึ่ง คิดจะไปดูท่วงทีว่าจะมีที่เทียวอย่างไรบ้าง จึงขึ้นรถให้คนขับรถพาไป ตามแต่เขาจะไป พาเข้าปากก่อน เห็นที่อายน้ำ ไม่โตเหมือนอย่างที่ยาเดนยาเดน แต่ปากงามดี ต่อไปออกทุ่งนาแล้วไปตามทางผ่านทุ่ง ซึ่งมีต้นไม้สองข้างงาม ที่สุดนั้นเข้าป่าสนเป็นถนนตรงลิ่วไปดูงามดี อีกหน่อยหนึ่งถึงคอกที่เลี้ยงกวาง ได้เข้าไปดู กวางที่นี่เชื่องอย่างยิ่ง คนที่เลี้ยงมีลูกผู้หญิงคนหนึ่ง ดูกวางมันรู้จักดี เสียงตาคนเลี้ยงก็จำได้ เรียกกันได้กระดิกหางรับเหมือนหมา เราเป็นคนจรเข้าไปก็ไม่ได้คนได้แปลกอะไรเลย เข้ามาถอมตามมือหมายว่าจะให้ของกิน เรื่องกวางนี้ได้นึกจะพูดหลายหนแล้ว ว่าข้อที่หารเรื่องสุวรรณสาม ว่าเอาหม้อน้ำตั้งบนหลังกวาง พูดมากเกินไปนั้น พ่อจะรับยืนยันว่าได้จริง ๆ ยิ่งมาเห็นวันนี้ยิ่งเห็นหนักขึ้นจนนึกขันมาได้ นางผู้หญิงนั้นเดินกวางตามเป็นพรวน เกาะหลังเกาะไหล่กันมา ได้สั่งขายก็ด้วยเชื่อว่าผู้หญิงนั้นไม่ทำอันตรายอย่างหนึ่ง ให้ของกินเสมออย่างหนึ่ง ของกินนั้นก็หญ้ากับมัน ขนมขิงเป็นอติเรกลาภเมื่อคนไปดู พระสุวรรณสามอยู่ป่ามีหญ้ามีมันให้กินถมไป เพราะอาหารพระสุวรรณสามเองก็เช่นนั้นอยู่แล้ว เป็นคนใจดี

ปรากฏชัดเจนตามเรื่องเหตุไฉนเนื้อจะไม่คิด ลองให้กรมสมมตออกไปอยู่ป่าเนื้อก็คงคิด แต่ดูพรรณมันปะปนกันอย่างไร ลางตัวก็เกลี้ยง ๆ สีแดง ๆ ลางตัวก็มีดาว ลางตัวก็สีขาว ตาคนเลี้ยงแกว่าเมื่อก่อนมันเหมือนกันทั้งนั้น มันมากลายลงเมื่อเราเลี้ยงไว้ในป่ากับด้วยพันทผสมกันกับป่า พ่อไม่เชื่อด้วยแดงล้วนก็เคยเห็น จุดขาวล้วนก็เคยเห็น ขาวล้วนที่เวลเขกแอยเขมีมาก ขาวทั้งนั้นไม่มีอันปน เขากันลวดเป็นคอไว้พวกละคอกรักษาพรรณไว้ได้ นี่กลัวจะคละกันมาเสียแต่แรก ตาคนเลี้ยงแกจะไม่รู้ กวางเหล่านี้เป็นกวางของหลวง มีประมาณสัก ๖๐ เศษเท่านั้น ตานแกเลี้ยงอยู่ไว้ในตูกระจกด้วย กลับมาทางซอกแซกในป่า แต่ไม่ใช่ป่าสน รถนี้ใช้เบรกจัดเต็มที่ ลงเขาจนเราเกือบจะไม่รู้ว่าลงเขาก็ใช้เบรก รู้ว่าเป็นเขาเพราะลงเบรก ที่จริงในที่ใกล้ ๆ ไม่มีเขา เห็นแต่เป็นเขาเนินยาวลึกเข้าไปทางในป่าเรียกว่าเขาเทานุส มีเวลาที่จะได้ไปเที่ยวต่อไปข้างน่า พักไว้ที คราวนี้มาในทุ่งผ่านน่าวิลลาที่เราอยู่ห่าง ๆ มีลำน้ำอยู่ในระหว่างนั้นเห็นจะเล็กเต็มทีจนแลไม่เห็น ด้วยสายน้ำกัดลึกลงไปมาเลยข้ามทพาน มาถึงเมือง เมืองใหม่มีถนนรถนนขวางสักสี่ห้าสาย มีร้านขายของข้าง แต่โฮเตลแลเป็นพื้นทั่วทุกถนน เมืองเก่าอยู่ข้างในเข้าไป ทางต่อป่าสนเป็นบ้านซับซ้อนกันสองหมู่ หมู่นอกมีวัดสองวัด แลวังวังนี้เป็นวังของเอมเปอเรอเฟรเดอริกสร้าง ภายหลังเอมเปรสเฟรเดอริกอยู่ จนสิ้นพระชนม์ในที่นี้ การที่พ่อดูวันนี้เป็นประเมินทั้งนั้นยังจะผิดได้มาก เพราะฉนั้นงดไว้เสียอย่าเพ่อเล่าเลยเห็นจะดี รวมใจความว่าเล็กกว่าเมืองขาเดนขาเดนมาก เมืองขาเดนขาเดนเป็นชั้นเก่า รู้จักกันมาแต่ครั้งโรมันตั้งพันปี เมืองนี้พังจะมารู้สึกกันขึ้นเรืองน่าเรืองท่าเหล่านี้เมื่อ ๕๐ ปีเท่านั้น เวลานั้นเป็นเมืองเจ้า เจ้าครองเมืองไปได้เจ้าอังกฤษมาเป็นเมีย เจ้าอังกฤษผู้หญิงคนนั้นเป็นคนคิดเริ่มสร้างอะไร ๆ ให้เป็นท่อาบน้ำขึ้น คนที่คิดสร้างท่อาบน้ำในเมืองฝรั่งนี้ มีอภินิหารคล้ายกันกับ

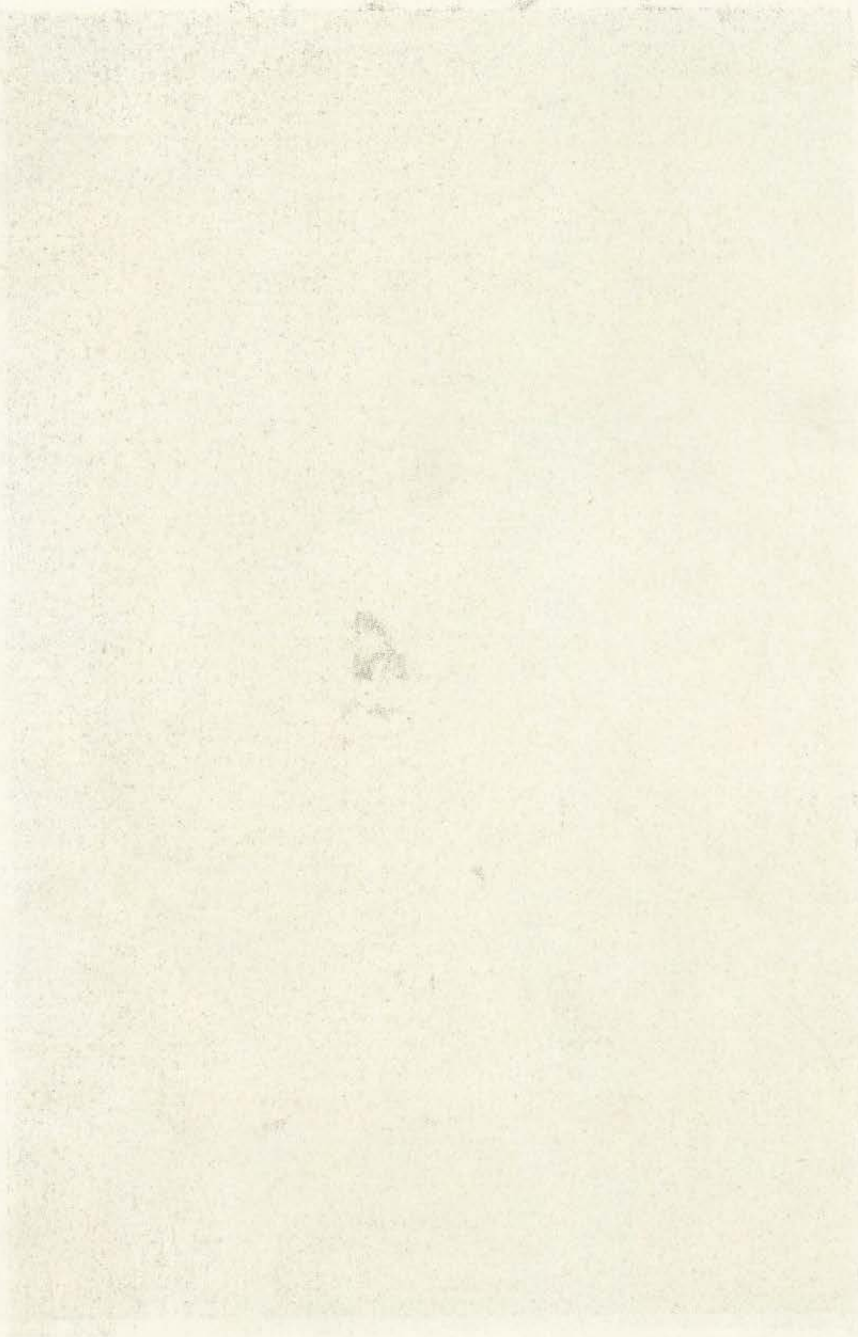
พระครูสุ่าน, ท่านเข้ามา,[๒] สร้างพระยาทวัดยางว่า วัดสามปลื้ม ถ้าใครสร้างให้คนไปติดได้ก็เก่ง ยารมิถึงได้มอนิวเมนท์ เจ้าหญิงคนนี้ยังไม่เคยรับมอนิวเมนท์ เห็นจะเป็นด้วยเวลายังมีพระชนม์อยู่นั้ดคนขึ้นพระยาทยังไม่ติดดี เอมเปอเรอแลเอมเปรสเฟรเดอริกก็เกียวด้วยอังกฤษ จึงมาโปรดปรานทั้น ทรงปฏิสังขรณ์มาชั้นหนึ่ง ยกขึ้นเป็นพระอารามหลวง แต่มาเพื่องฟูหนักก็เพราะเอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๒ แลกิงเอดเวอดเอมเปอเรอเป็นเจ้าของพระอาราม กิงเอดเวอดเป็นหัวน่ามรรคนายก เสด็จไปมาตั้งต้นขึ้น ก็ชักโยงสัปรุษอังกฤษมาติดทนมากขึ้น เพราะฉนั้นในทนี้จึงมีคนอังกฤษแลเยอรมันมาเทียวมากกว่าชาติอื่น องค์ของที่อาบน้ำ ก็ต้องมีฝากอันหนึ่งมีที่อาบน้ำอยู่ในนั้น สำหรับใครจะไปอายแลเดินได้ มีควัรเฮาส์สำหรับที่ประชุมนั่งเล่นแลกินเข้า มีร้านขายของสิ่งละอันพรรณละน้อย แต่ที่เป็นสำคัญต้องมีบรรเทิงทัศนาคาร สำหรับไปหาของเก่า ๆ เล่น ต้องมีโฮเตลดี ๆ มีวิลลาเล็ก ๆ งาม ๆ ให้สบาย ถนนต้องเรียบร้อยสอาด แต่งเมืองทั่วไปให้เหมือนอย่างกับเป็นสวนเพราะเหตุว่าเมืองเช่นนี้ย่อมจะไม่ใหญ่โตเหลือเกิน รถม้าก็ใช้น้อย คนที่มาอยู่จะไปเที่ยวเตร่ก็เดินโดยมาก เพราะหนทางสอาดสบาย ต้นไม้ร่มรื่นเหมือนเดินในสวนที่ควัรเฮาส์ ๗ วันต้องจุดไฟวันหนึ่ง ไฟนั้นก็จุดลักษณเดียวกัน คือตอกห่วงขึ้นไปตามต้นไม้ใหญ่ จุดตเกียงสีเขียวสีแดงเป็นเกลียวตั้งถ้วยมีเทียนแฟรในนั้น รายไปตามพื้นเป็นลวดลายฤๅเป็นรูปอะไร ๆ ตามแต่เหตุผลจะให้ทำ เช่นกับมีผู้มีชั้นดาศักดิ์มาอยู่ในที่นั้น ก็ทำเป็นตัวหนังสือชื่อฤๅตราอาร์มตามแต่จะทำได้ ต้องมีดอกไม้เพลิงดอกไม้นั้นก็จุดก่อย ๆ ทีละต้น มีแตรทุกวัน มีอาหารดี ๆ ที่คนไปกินได้ ต่อนั้นไปต้องเลือกภูมิประเทศซึ่งมีที่เที่ยวขับรถไปเข้าป่า ฤๅไปดูอะไรประหลาด ๆ ในเมืองนั้นเองได้พวกอย่างเช่นถ้ำประทุน ถ้ำชาละวัน ถ้ำมหาสนุก ไม่ต้องถึงไปค้างค่ำค้างคืน

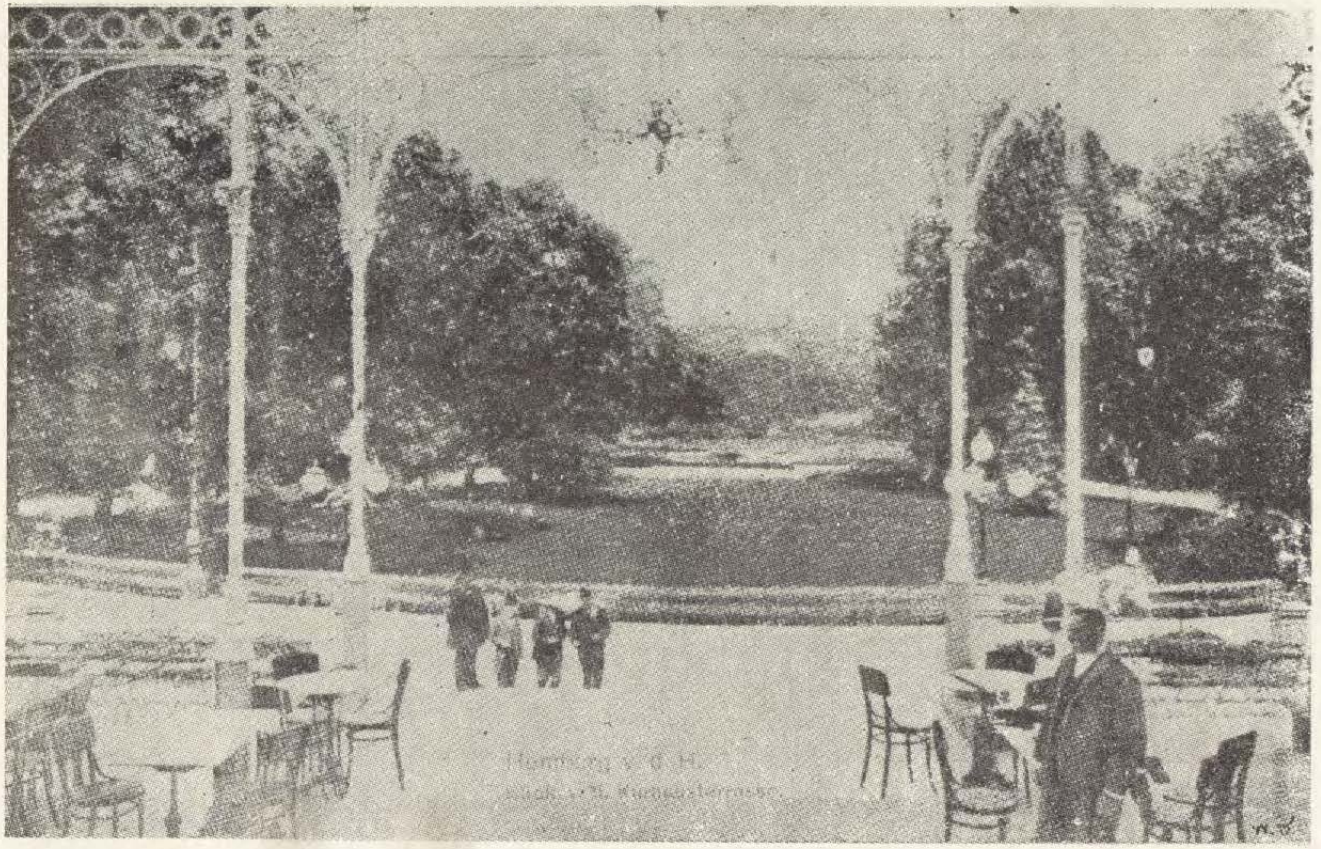
---

๒ คือหม่อราชวงศ์ พระครูวิเศษศีลคุณสำนัก วัดอมรินทร กับพระพุฒาจารย์ มาวัดจักรวรรดิ

คัวรเฮาส์ที่ประชุมชน ณ เมืองฮอมเบิค

สวนหน้าควัรเฮาส์ที่เมืองฮอมเบิค

ไปเช้าฤาเย็นได้ สำหรับเยื่อในเมืองจะได้ออกห่างออกไป ยังมีที่ต้องไปรอบนอกได้อีกชั้นหนึ่ง ด้วยรถโมเตอร์คาร์ฤารถไฟ จะไปค้างคืนก็ได้ ไม่ค้างคืนไปวันยังค่ำกลับมาก็ได้ ลักษณสระยุรักษ์พระฉาย ถ้าตำบลใดประกอบด้วยองคคุณดังกล่าวมานี้แล้ว ก็อาจจะเป็นที่อาบน้ำได้ แต่ใช่ว่าจำเป็นจะต้องอาบ มาเที่ยวเล่นเฉย ๆ ไม่ต้องอาบนั้นโดยมากกว่าอาบ เป็นที่หนุ่มสาวประชุมกันของแจนั้น ก็เหมือนกันกับพระยาทั้งปวงจึงกล่าวว่าที่อาบน้ำเหมือนพระยาทด้วยประการฉะนี้

นั่งจัดรูปจนบ่ายหาวนอน เพราะเมื่อคืนนอนน้อยจึงไปนอน พักเวลาค่ำกินเข้าแล้ว ยารอนฟอนมัลต์ซาน ซึ่งเป็นผู้จัดการมาบอกว่าจะมีดอกไม้เพลิงให้ จะไปก็ได้ไม่ไปก็ได้ ตกลงเป็นไป ขึ้นที่ดาวรเฮาส์ด้านข้างถนน ในนั้นไม่มีคน คนไปนั่งกินเข้าอยู่ที่เฉลียง มีปรินซไอเตล เฟรเดอริช ลูกที่ ๒ ของเอมเปอเรอ แลแกรนด์ดุ๊กอาเลกซิสมานั่งกินเข้าอยู่ในหมู่คนนั้นด้วย แต่ไม่เห็นกัน เจ้าที่มาอยู่นอกสองคน ปรินซซาลสออฟเฮสแลเมียอยู่ที่โครนเบิคไกลออกไป เห็นจะเป็นที่ของเขาเอง ปรินซออฟโอลเดนเบิคอยู่ที่นี่คนหนึ่ง การแต่งไฟในสวนก็เป็นอย่างเช่นที่ว่าแล้ว แต่มีรูปช้างจุดด้วยตะเกียงอยู่ในกลางสนาม แล้วจุดดอกไม้เพลิงก็จุดทีละต้นอย่างเดียวกันตามเคย แต่มีอาร์มเมืองไทยอย่างที่มีในสมุดสแตมป์โบราณ เป็นแตรสรรเสริญยารมี ต่อไปก็มีดอกมะตาดเปลี่ยนสี ฉายไฟฟ้าน้ำพุดูงามดี เสร็จเท่านั้นสิ้นเรื่องแล้วก็กลับ

เมื่อเวลาเที่ยงวันนี้ หมอซ็อฟอนนอรเดน เป็นน้องโปรเฟสเซอฟอนนอรเดนที่ออสเตรีย ซึ่งท่านโปรเฟสเซอทั้งหลายจะมอบให้เป็นผู้ดูแลรักษาพ่อนั้นมาเยี่ยม แต่ยังไม่ได้ตรวจอาการ จะคอยโปรเฟสเซอเกรล ซึ่งจะมาตรวจพรุ่งนี้เสียก่อน วันนี้เป็นปล่อย ให้หยุดหายเหนื่อยเพราะแกกรีวเดินทางรถไฟเหน็ดเหนื่อยเต็มที ข้อที่จะหยุดนั้น ได้บอกล่วงน่าไม่ใช่โทษถึงต้องอุดห้อง จะไปเที่ยวเดินแลขี่รถก็ได้

เว้นแต่อย่าให้ไปไกล อย่าให้เหนื่อย อย่าให้รับแขกมาก เช่นกับมีการเลี้ยงดู เปนต้น การหยุดนั้นเพียงเท่านั้นเอง ไม่หนักหนาอันใด พ่อได้ตั้งต้นลองเก็บโปสต์การ์ดที่ฮอมเบิร์คแต่เมืองเดียว ว่าจะได้มากน้อยเท่าใด ซึ่งกล้าเก็บนั้นเพราะเห็นว่าเล็ก ที่เมืองอื่น ๆ ซึ่งเก็บส่งมานั้น เลือกเก็บเอาตามแต่จะได้ ไม่ได้ตั้งใจหา ถ้าหากว่าจะเก็บให้หมด เมืองโต ๆ จะหลายเล่มที่เดียว รับไม่อยู่ ซึ่งมาลงมือเก็บนั้นเพราะเห็นว่าของฝากประจำเมืองนั้นน่าจะค่น ถ้าจะมีสิ่งใดก็เปนของทำมาแต่แฟรงก์เฟอตทั้งนั้น แต่สมุดโปสต์การ์ดนั้นต้องให้ไปซื้อที่แฟรงก์เฟอต ของแฟรงก์เฟอตจะซ้ำ จึงหมายจะเอาสมุดโปสต์การ์ดนี้ใช้แทน ได้ส่งเมนูที่โต๊ะกินเข้ามาให้ดูแผ่นเดียว เปนตัวอย่าง ที่พิมพ์เช่นนี้ทุกเวลา แต่บางทีจะไม่ได้สังเกต ขอให้สังเกตที่แผนที่โลกย์แต้มสีแดงไว้ที่เมืองไทยแลเยอรมนีด้วย ขอจบเสียเท่านี้ที น่ากลัวต่อไปจะค่น เพราะจะอยู่นานถึงสิ้นกว่า

คืนที่ ๑๕๑

วันเสาร์ที่ ๒๔ สิงหาคม

เมื่อคืนนี้เปนหวัด เพราะเหตุด้วยผ้าห่มไม่พอ เมื่อเวลามาในรถไฟกลางคืนคัดจมูกคันย่อย ๆ แต่นอนนานก็ใช้เนื้อกันไปได้ กินเช้าแล้วโปรเฟสเซอเกรลกับหมอฟอนนอรเดนมาตรวจอาการ ตรวจแต่หัวใจพยายามจะตรวจเรื่องว่าเมื่อยอย่างไร เห็นไม่เปนแก่นสาร เหลือที่จะเล่าให้เข้าใจ จึงของดให้กินยา แล้วให้นอนเหยียด ๆ สามชั่วโมง แต่ยังไม่ได้นอน ถึงเวลากินเข้ากลางวัน จะกินเสียก่อน

เวลาบ่ายโมงหนึ่ง ปรินซ ไอเตล ฟริดริช ลูกที่ ๒ ของเอมเปอเรอมาเยี่ยม แล้วกินเข้ากลางวัน เวลาบ่าย ๓ โมงไปเยี่ยมตอบที่วัง ตามหมอเกณฑ์ให้

ไปรถยิค เหตุด้วยเปนหวัด ที่แท้แกอยากจะห้ามไม่ให้ออกจากเรือน เว้นแต่เพราะเหตุที่เปนการจำเปนจะต้องไปเยี่ยมตอยจิงได้อนุ ไปพบเจ้าหญิงเมีย เปนพวกตระกูลโอลเดนเยิค เจ้าทั้งสองคนตูมือยาไศรยที่ มาอยู่ที่นครยสวิกแล้วจะกลับในมะรืนนี้ ได้ความว่าที่วังนี้เปนคาเซอลเก่า เอมเปอเรอเฟอเดอริกมาซ่อมแซมแลแก้ไข ดูท่าทางทำเปนอย่างเก่า แต่เกลี้ยง ๆ ไม่สู้จะตกแต่งอะไร กลับมานอนยนที่นอน แต่ทำงานไปพลาง ฟังหนังสือที่ค้าง ๆ แลยอกให้เขียนหนังสือ จนย่ำค่ำครึ่งจึงเต็มเวลา พอได้อาบน้ำแลกินเข้า เวลากินเข้าแล้วหมอมาตรวจอีก เกณฑ์ให้กินยาครั้งที่สองในวันนี้ แลให้นอนเหยียดเช่นนั้นอีก ก็ตกลงเปนนอนเหยียดเช่นนี้อีกอยู่จนเที่ยวนี้ ขอห้ามปรามดูออกจะสั้น ๆ เข้ามา พรุ่งนี้ตกลงเปนให้ออกนอกบ้านได้ในเวลาบ่าย แต่เรื่องอาบน้ำเปนอันรอไป หยุดกินยานี้แล้วจึงจะได้อาบ ผลแห่งการที่กินยาไม่สู้รู้สึกว่ากระไร เพราะเปนครั้งแรก รู้สึกได้นิด ๆ ว่าที่เลือดจะแล่นแรงขึ้น เต้นตุบติบตามชา แต่นอกนั้นไม่รู้สึกอะไรแปลกประหลาด ในระหว่างต้องถูกเกณฑ์ให้นอนเช่นนี้ เห็นจะทำงานไม่ใคร่เปลือง แต่ที่จริงไม่ใช่เพื่อตรอนอะไรเลย ที่ทำไม่เปลืองเพราะเหตุที่ต้องห่มผ้านอนทั้งแต่งตัวก็ไม่สบาย เมื่อเปลืองเครื่องแต่งตัวก็ต้องห่มผ้า มันทุมทามพะรุงพะรัง อากาศเปลี่ยนมาแต่วานนี้ ในปารีสร้อน มาถึงนี่ปรอดเปลี่ยนเปน ๑๔ ดีกรีเซนดิเกรด อยู่ใน ๕๘ ฟาเรนไฮต์ ในเรือนนี้ออกเลิกเตาไฟไม่มี ต้องจุดตะเกียงไฟฟ้าซึ่งใช้แทนเตาผิงไฟ รูปเปนขันโตในนั้นเปนดวงไฟฟ้ามีสาย ติดปลั๊กตามฝาผนัง เหมือนตะเกียงตั้งธรรมดาเปนอย่างใหม่ เหมือนอย่างที่ใช้ในเรืออัลเบียน เมื่อต้องอุดอยู่เช่นนี้ รายวันในตอนนี้คงสั้น ๆ

คืนที่ ๑๕๒

วันอาทิตย์ที่ ๒๕ สิงหาคม

รายวันระยะนี้ลูกคงเบื่อ เพราะมันไม่สนุก แต่ที่แท้เรื่องที่จะกล่าวถึงมีอยู่ แต่พ่อติดหนังสือค้างอยู่ถึง ๘ เมล์ รู้สึกน่าเกลียดในใจเต็มที เพราะไม่เคยทำอะไรค้าง แลเห็นหนังสือค้างเข้าให้หนักไม่สบาย รู้สึกเหมือนกับเป็นโรคอะไรอย่างหนึ่ง คิดจะเปลื้องเสียให้หมด แล้วจึงเล่าอะไรให้ฟัง เวลายังมีถมไป

วันนี้เช้ากินเข้าแล้ว ท่านโปรเฟสเซอแลหมอมาประชุมกันอีก ตรวจว่าชีพจรดีขึ้นมาก ตัดสินว่าให้กินยาในเวลานั้นครั้งหนึ่งแล้วให้นอน ไม่ถึงสามชั่วโมงก็ได้ เวลาบ่ายให้ออกเที่ยวได้ใกล้ ๆ เวลากินลูกไม้แทนน้ำชาเย็นแล้ว ให้กินอีกครั้งหนึ่งแล้วให้นอนเหมือนกัน คำจึงจะตัดสินต่อไปอีก ครั้นเวลาค่ำพร้อมกันมาตรวจอีก เห็นว่าควรจะกินได้อีกครั้งหนึ่ง เพราะดีขึ้น จึงให้กินเวลากินเข้าแล้ว แต่พ่อขอผัดเปียนหนังสือ แกตกลงยอมให้เปียนหนังสือจน ๕ ทุ่มแล้วจึงให้นอนเลยนอน การวางยานี้ เมื่อแรกไม่คิดเห็นเลยว่าจะเป็นการใหญ่ถึงเพียงนี้ มีน่าแกเอะอะกันมากเหลือเกิน ข้อต้นยานี้ใช่วิไสยที่จะผสมทิ้งไว้หลายวัน ที่จะเอาเข้าไปใช้ในเมืองไทยไม่ได้ก็ลายเสียแล้ว แต่ที่ผสมมาให้ไว้ใช้ได้สองวัน พรุ่งนี้ต้องผสมใหม่ หมอซึ่งเป็นแต่สถานประมาณไม่กล้าใช้ ต้องให้ท่านผู้รู้ หมอผู้ใหญ่เป็นโปรเฟสเซอเป็นผู้จัดการวางยาขนานนี้ การที่จะวางยานั้น ต้องตรวจหัวใจทุกครั้งควรวางจึงวาง ยานี้อาจจะผ่อนอ่อนผ่อนแรงได้ ที่วางพ่อนี้เป็นอย่างอ่อนแลยังกำหนดไม่ได้ว่าจะวางสักกี่ครั้ง ต้องรีดเลือดแลตรวจหัวใจดูทุกเวลาเช้า แต่วันนี้ดูแกมือกมใจว่าเห็นจะถูกต้องแล้ว เป็นการกึกกันในพวกหมอผู้ใหญ่ ถ้าใครวางยานี้ถูกต้องออกจะเก่ง ๆ ท่านโปรเฟสเซอทั้ง ๔ คนสวดญัตติมอบหมายให้โปรเฟสเซอเกรลเป็นผู้วาง นอกจากนี้ หมอฟอนนอรเดนแก้ทางผูกกลัดด้วยไฟฟ้า มีหีบเครื่องมือ มีโมเตอร์สำหรับมือมาใช้รีดที่ท้อง

ในเวลาหว่างกินเช้าเช้าแลกินเช้ากลางวัน พึ่งลงมือวันนี้ ในการอายน้ำต้องงดไว้ กว่าจะหยุดกินยานั่นจึงจะได้ลงมืออาย

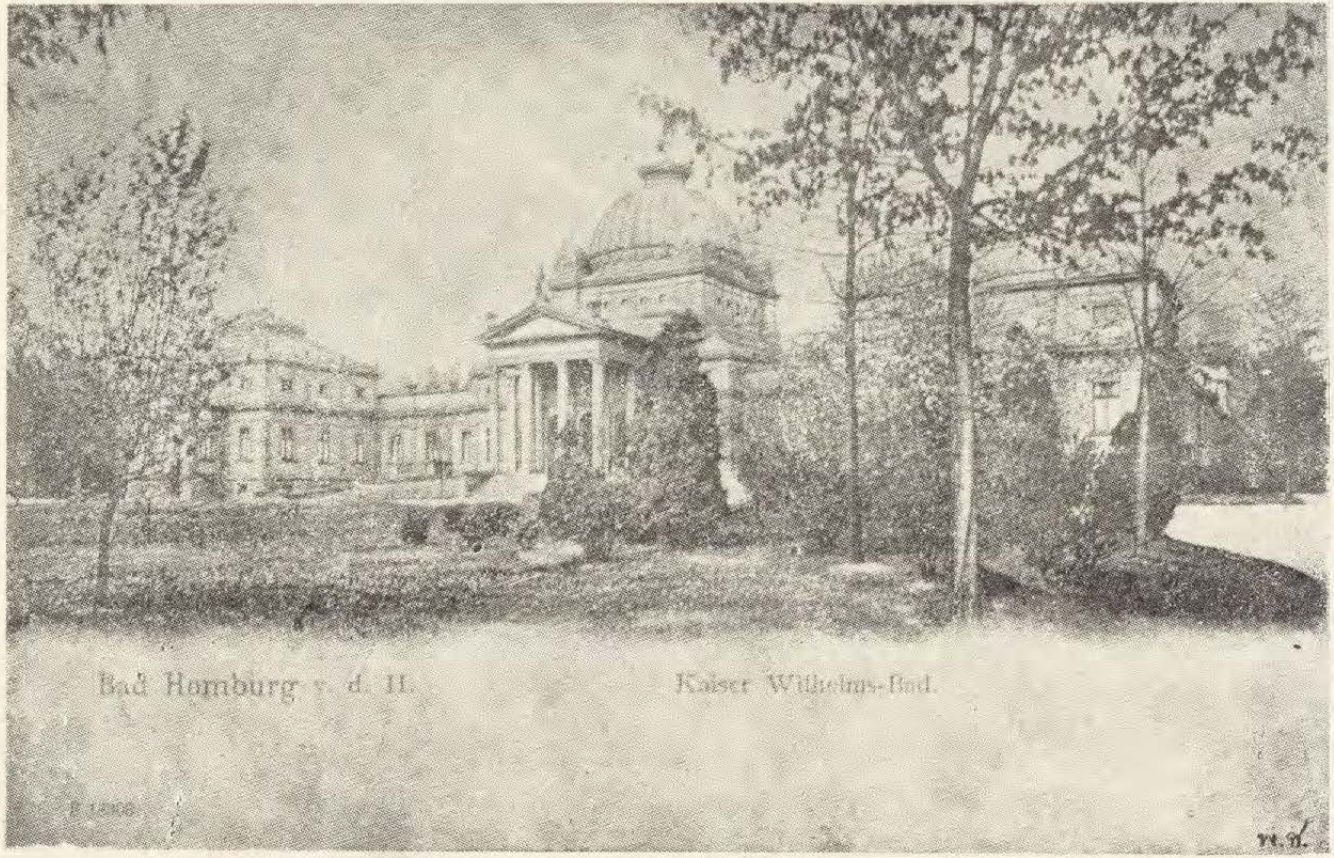
ในการที่พ่อจะมารักษาตัวเมืองซอมเบ็คนี้ เอมเปอเรอทรงเป็นพระธุระแข็งแรงมาก เสด็จมาเองในเวลาพ่ออยู่ปารีส สั่งเสียการงานไว้ให้เมืองนี้รับรองแลเบิดให้ไปไหนไปได้ เหมือนอย่างรับเสด็จเอมเปอเรอ เพราะฉนั้นยารอนที่เป็นผู้จัดการอายน้ำจึงได้เออเพอมาก บรรดาศักรัฐบาล ตั้งแต่ราทเฮาส์เป็นต้น จนกระทั่งถึงร้านราษฎร ห้อยธงช้างทุกหนทุกแห่ง มีคนคอยดูแลโห่ร้องเสมอทุกเวลาที่ออกจากเรือน แต่พ่อก็ไม่ค่อยจะได้ไปข้างไหนในเวลานี้ เพราะเป็นเวลากำลังกินยา เวลาย่ายได้ออกไปถ่ายรูปที่ร้าน แต่ช่างถ่ายรูปเป็นคนแฟรงก์เฟอต ถ่ายรูปเข้านายในราชตระกูล ตั้งแต่เอมเปอเรอเป็นต้นงาม ๆ มาก พ่อจึงได้ถ่ายข้าง คนมาคอยดูเสียตั้งแต่สองโมงเช้าจนกระทั่งย่าย แต่คนดูที่นี่เรียบร้อยดีมาก ดูอยู่ห่าง ๆ กลับมาแล้วมาเดินเล่นในสวน กินน้ำชา วันนี้อากาศดีมาก ที่จริงทั้งที่อยู่แลเรือกสวนที่นี่สยายมาก แต่ถ้าเป็นคนชอบเที่ยวร้านก็เห็นจะเห็นจืด แต่อย่างเช่นพ่อ พ่อถือว่ามีความสยายมาก โปรเฟสเซอเกรลตรวจอาการยอกว่าดีขึ้นกว่าเมื่อตรวจที่เบอลิน เพราะฉนั้นการที่อยู่ที่นี่ เห็นจะไม่มีทางที่จะขาดทุนไปได้มีแต่จะได้กำไร มีเรื่องที่น่าขำอยู่อย่างเดียวแต่ว่าลูกไม้สู้ปารีสไม่ได้ แต่ก็ได้เห็นลูกไม้อย่างใหม่ ปลูกปลัมสีแดงเหมือนลมุด ข้างในใส ๆ เป็นแก้ว เขาว่าเป็นลูกปลัมเตอร์กี อีกอย่างหนึ่งคล้ายลูกครันเคซแต่สีเหลือง เรียกว่ามีระเบล ข้างในก็ใส ๆ เหมือนกัน รสดีกว่าปลัมแลครันเคซที่ไม่งอม แต่แพ้ลูกทงอม องุ่นดำดีมาก ลูกโตเท่าลำไยขนาดใหญ่ ว่าที่จริงพ่อไม่สู้มีความเสียใจในการอดลูกไม้เมืองไทยไปเสียปีหนึ่ง แต่ขอยใจที่หมอเขาสั่งให้กินลูกไม้มาก ๆ นั้น เกือบจะกล่าวได้ว่าลูกไม้ฝรั่งอย่างใดที่ยังไม่ได้กินไม่มี อยากจะอวดตัวว่าเป็นผู้รู้รสลูกไม้เมืองฝรั่งแล้วดี ข้อซึ่งจะกล่าว

ต่อไปว่า ลูกไม้ฝรั่งสู้ลูกไม้ไทยไม่ได้นั้น อย่ากล่าวเลยดีกว่า จริงอยู่ศชาติมันไม่สู้เฉียบแหลมอย่างของเราบางอย่าง แต่ของเขากินได้นานกว่าเรามาก ลูกไม้ของเรามันออกจะชื่อเดียวหมด นี่มันทอยกันอยู่เสมอ เหตุด้วยอากาศประเทศต่าง ๆ มันต่างกัน ผลัดกันสุก รถไฟขนถ่ายถอนกันไปมาได้ ยังซ้ำจะมีลูกไม้ในเรือนกระจก แต่ลูกไม้ในเรือนกระจกนั้นสู้ลูกไม้นอกกลางแจ้งไม่ได้ รสแลกลิ่นคลายกว่ากัน เป็นแต่ใหญ่น่ากิน ดอกไม้ก็มาก เป็นสวนไปทุกหนทุกแห่งรอบข้าง แต่ไม่ใช่ไร่ดอกไม้อย่างเช่นซันเรโม โต๊ะกินเข้าเขาแต่งทุกวัน วันนี้สวิตย์ มีสีต่าง ๆ ระยายกัน ม่วง, แดง, ชมภู, ขาว, หลายสีย์ งามจริง ๆ ตุ๊กตาทำเหมือนจะเขียน แต่จะสำเร็จฤาไม่ ไม่ทราบ

คืนที่ ๑๕๓

วันจันทร์ที่ ๒๖ สิงหาคม

เมื่อคืนนี้นอนไม่ใคร่จะหลับเป็นนาน เพราะเขาให้กินยาดีกเกินไป แต่ครั้นเมื่อหลับแล้วก็หลับสนิทถึงว่านอนน้อยไปหน่อยก็ไม่เป็นไร หมอมาตรวจว่าดีขึ้น กำหนดพรุ่งนี้จะให้ลงมืออาบน้ำ เวลาย่ายให้ไปเที่ยวได้ด้วยรถเบ็ด แลทางไกลออกไป แต่ยังต้องนอนแลทำหนังสือไปตามเคย เมื่อเวลากินกลางวันแล้ว เวลาก่อนจะไปเที่ยว คอลฟคลับได้มาเชิญให้เข้าเป็นเมมเบอคลับ รับแล้วไปเที่ยว ไปก็ทางเที่ยวกันกับวันก่อนถนนที่เรียกว่าถนนยื่นใหญ่ คือทางตรงเหมือนทางยื่นใหญ่ ไปจนถึงป่าสนหยุดถ่ายรูป แล้วขึ้นรถต่อไปอีกเป็นทางวนเข้าไปในป่าแล้วผ่านทุ่ง กลับมาลงทางเดิมแลมาผ่านถนนในเมือง เวียนไปรอบจนกลับถึงโฮเตล อากาศสบายดี เขาว่าที่นี่เวลากลางคืนเย็นมาก เหตุด้วยเขาเทานุสเฉภาะมาว่างลงตรงเมืองซอมเบค ลมเหนือพัดตรงลงมาที่นี่มีต้นผลไม้มากปลูกริมท้องนามีลูกเต็ม ๆ ต้น ใบน้อย

โรงอาบน้ำแร่ที่เมืองฮอมเบิค

กว่ากะท้อนของเราแลต้นจนแก่ ๆ ก็ไม่เห็นใหญ่เท่าไร กลับมาเดินในสวนหลังเรือน แล้วออกไปดูร้านที่น่าโฮเตลไม่ได้ซื้ออะไร ซื้อแต่โปสต์การ์ด เพราะเป็นไปเดินเล่นแท้ ๆ แต่ไปพบเรื่องประหลาดอย่างหนึ่ง เขาทำเข็มที่ว่าเป็นยี่ห้อของพวกโรมันแต่โบราณ ขายในที่นั้น เป็นรูปสวัสดิกะที่ถือกันว่าเป็นเครื่องหมายของพระพุทธศาสนา ที่เขาเคลมว่าพวกโรมันได้มาอายน้ำแล้วเหมือนกัน แต่ไม่ใคร่จะได้ก่อสร้างอะไรไว้มาก กลับเข้ามากินน้ำชาในโฮเตล แล้วเขียนหนังสือออกจะไม่สู้มีเรื่องอะไรเล่าเหตุด้วยไม่ได้เที่ยวมาอยู่อย่างบ้านเงียบ ๆ อย่างฝรั่ง ดูก็สบายดี กินเข้าเย็นวันนั้นกินไม่ได้ ออกจะไม่สู้สบาย จะหิวก็ไม่ใช่ไม่หิวก็ไม่ใช่ อ้ายโฮเตลนี้ชอบทำเข้าเบี่ยกอย่างฝรั่งเป็นที่สุด เหม็นเบื่อ เขาว่าอาหารเยอรมันมันเป็นเช่นนั้นเอง มีไม่สบายอยู่อย่างเดียวแต่กินเข้าไม่ได้ ไม่มีที่แก้ ถ้าเป็นในเมืองก็จะเที่ยวหาอันได้ นี่บ้านนอกมันก็ไม่มีอะไร กับเข้าไทยของที่เหลือ ๆ เขายังทิ้งเสียซ้ำไปอีก เกือบจะคุมไม่ติด ครั้นจะขอเข้าไปก็ไม่ทันเวลาแลได้บอกเลิกไปเสียแล้ว ตกลงเป็นเลยร่มอดไปหน่อยก็ดี กลับไปบ้านจะได้กินอร่อย

คืนที่ ๑๕๔

วันอังคารที่ ๒๗ สิงหาคม

วันนี้หมอให้นวดด้วยเครื่องไฟฟ้า เพิ่มเติมใช้ลมร้อนในเครื่องรอตามที่ปวดกล้ามเนื้อ ดูท่าทางเหมือนจะดี วันนี้งดไม่ได้กินยาเวลาเช้าแลกลางวัน เวลาเที่ยงไปอายน้ำที่ไกซาวิลเลียมบาด ที่นี่ทำไม่สู้ใหญ่ แต่หมดจดเรียบร้อย ซีกข้างหนึ่งซึ่งเป็นที่สรงของเจ้านาย ห้ามไม่ให้คนเข้า ห้องที่พ่อไปอายเป็นห้องที่เอมเปอเรอสรง ตรงกันข้ามกับห้องเอมเปรส แต่ห้องเอมเปรสนั้นปิด เปิดแต่ห้องเจ้านายให้

บริพัตรอาบ ในห้องนั้นเป็นสองตอน ตอนนอกที่สำหรับนั่งแลนอนพัก ตอนในเป็นที่อาบน้ำมีเก้าอี้นอน ที่ล้างหน้า ที่กินน้ำ แลโต๊ะตั้งขวดยักคอกกุหลาบ อ่างที่อาบใช้ทองเหลืองอย่างอ่างอาบน้ำธรรมดา แต่เจาะให้จมลงไปไว้ในพื้น มีที่สำหรับก้าวขึ้นก้าวลงแลที่พาดผ้าไว้ข้างปลายอ่าง ข้างที่นั่งนั้นมีตั่งสี่เหลี่ยมวางลงไปในอ่าง ตั่งนั้นหุ้มผ้าขาว เพราะเหตุว่าถ้าไม่หุ้มนั่งขนตั่งร้อน ด้วยใช้น้ำต้ม พื้นอ่างเป็นทองเหลือง น้ำนั้นสี่ขุน ๆ ร้อน ๓๓ ดีกรี ลงอาบแช่เพียงคอ ห้ามไม่ให้ล้างหน้า กำหนดให้แช่อยู่ครั้งแรกนี้ ๑๒ มินิต น้ำนั้นเดือดเป็นฟองเหมือนอย่างกับน้ำคาบอนิกแอซิดที่เราทำ แต่ไม่รู้สึกว่าถูกตัวเฉียบ ๆ เหมือนที่ทำ เฉย ๆ เป็นแต่ฟองเกาะตัวเต็ม สายน้ำที่มาในแผ่นดินนั้นเป็นน้ำเย็นเหมือนธรรมดา ต่อถูกไอร้อนต้มเข้าจึงได้ปล่อยคาบอนิกแอซิดออก ถ้าทิ้งไว้ช้าคาบอนิกแอซิดก็ไปหมด เป็นน้ำเปล่าได้ เวลาอายแล้วขึ้นมาไม่ให้เช็ดตัว เอาแต่ผ้าห่อคลุม ให้นอนอยู่บนเก้าอี้ยาวสองสามมินิตแต่พอแห้ง รออยู่ช้านเหื่อออกก็ไม่ดี เกลือจะไปเสียจากตัวหมด พอตัวแห้งก็แต่งตัว แล้วให้ออกไปเดินตากแดดสัก ๕ มินิตเป็นสำเร็จการ น้ำที่มาใช้อาบนี้มีบ่ออยู่ตรงน่าที่อาบน้ำ บ่อนั้นลึกต่ำลงไปกว่าพื้นแผ่นดินทำเป็นเขื่อนรอยชั้นหนึ่ง แล้วจึงลงไปถึงบ่อเล็กอยู่ในกลาง น้ำนี้ใช้กินเป็นยาถ่าย แต่พ่อไม่ต้องกิน ด้วยกินยาอื่นอยู่แล้ว ที่อาบน้ำนั้นตั้งอยู่ในปากทางเข้าใหญ่โตน่าเดินเล่น มีที่ยิงเป้า มีร้านเล็ก ๆ น้อย ๆ พ่ออยากจะเดิน แต่คาหมอแกห้ามไม่ให้เดิน กลัวจะเสียเรี่ยวเสียแรงโอ๊ะ ๆ ต่าง ๆ กลับมายังคับให้นอนชั่วโมงหนึ่ง ตรวจชีพจรนั้นเรื่อยไป ตั้งแต่แรกก่อนอายแลเวลากำลังอายก็ไปกำชีพจรเวลาอาย ๘๐ ขึ้นมาแล้ว ๖๐ เศษ จนกระทั่งเวลาจะนวดเครื่องไฟฟ้าก็ต้องมีคนกำชีพจรอยู่คนหนึ่ง เวลาเย็นลมร้อนก็ต้องกำชีพจรอยู่เหมือนกัน ดูช่างเป็นการใหญ่เสียจริง ๆ แต่รู้สึกชัดเจนว่ามีคุณจริง

สบายเขาตัว ทั้งเรือไม่ต้องไปแช่เปนอยู่นมนานเหมือนอย่างเช่นที่ยาเดนยาเดนที่นั่นเวลาอายแล้วหมอถามว่าเปนอย่างไร พ่อยอกว่าเฉย ๆ ตามหมอออกฉุน ๆ ทุกทีที่นี่ยอกได้ว่าสบายไม่เปนมุสาวาท

เรื่องที่อายน้ำนั้น เปนเรื่องที่จะต่อกับที่ได้กล่าวไว้ ถึงเทียบว่าเปนพระยาทตรงกับที่รดน้ำมนต์มีหลายแห่งด้วยกัน เช่นวิสยาเดน ซ้อยาเดนต้องกันมีเปนสามแห่ง กาลสบัด มเรียนยาด แลอะไร ๆ ต่าง ๆ หลายอย่าง น้ำนั้นก็มีคุณวิเศษต่างกัน แต่ชั่วที่เองยังมีต่างกันถึง ๘ อย่าง ๙ อย่าง ที่อายน้ำเหล่านี้คือท่านอาจารย์รดน้ำมนต์ทั้งนั้น รดน้ำมนต์ของเรา พ่อนับถือว่าเปนการมีคุณได้จริงบางอย่าง เว้นแต่ผู้ที่ไปรดแลผู้ที่ทำน้ำมนต์รด ไม่รู้คุณที่จริงของการอาย ถ้าหากว่ารู้คุณที่จริงคงจะรักษาได้แม่นยำดีกว่าที่เสกอยู่เดี๋ยวนี้มาก ผู้ที่ไปเที่ยวอายน้ำเหล่านี้เขาก็ย้ายที่อายโน่นย้างนี่ย้างตามโรค น้ำเหล่านี้ถ้ากินมักจะเปนยาขับเปนพื้น พ่อไม่เห็นว่าจะมีคุณอะไรในการที่อายน้ำอย่างอื่น แต่คายอนิกแอซิดนี่แน่ ในเมืองไทยควรจะมี ตามหมออ้วนกุ๊ว่ามีทางแถบสงขลา เคยได้ยิน แต่จะเท็จจริงอย่างไรไม่รู้ รู้แน่แต่ที่ยางพระมีน้ำกำมถันไม่สู้มีคุณอะไรนัก ที่เจ้านายตั้งแต่เอมเปอเรอเปนต้น สรงปีละครั้ง ฝรั่งไม่สู้จะผิดกันกับไทยนัก เจ้าแผ่นดินอาจจะตั้งต้นแฟชั่นอะไร ๆ ได้เหมือนกัน นี่อาไศรยเอมเปอเรอวิลเลียมองค์นี้กับกิงเอดเวอดสองคนชักโยงคนมาได้เปนอันมาก นานไปคงจะเปนที่สำคัญแลใหญ่โตขึ้นได้อีกมาก ว่าตามภาษาไทยที่เคยใช้เรียกว่าติดแล้ว กัปตันแคมป์เบล ซึ่งมาอยู่ประจำเมื่อคราวพ่อไปอิงค์แลนด์ ก็มาอยู่ที่นี่ มีการแข่งขันลอนเตนนิส ผู้ใดที่ฝีมือดีมาเล่น เขาชวนให้ไปแล้ว แต่หมอยังกักขังต่าง ๆ อยู่จึงยังไม่ได้ไป

พอสิ้นเขตรนอนแล้ว กินเข้ากลางวันแลทำงานต่าง ๆ วันนี้พาลไม่นอนต่อไปอีก เวลาบ่ายขึ้นรถโมเตอร์คาร์ ไปซาลเบค ซึ่งเปนค่ายพวกโรมันแต่โบราณ

๑๘๐๐ ปีมาแล้ว ฤๅจะว่า ๑๙๐๐ ปีก็ได้ ถ้าพูดถึงแรกตั้ง เรืองซาลเบิคนี้เป็นที่เอมเปอเรอโปรดปรานมาก ด้วยทั้งรกร้างมาจนไม่มีใครรู้ว่ากระไร พึ่งจะมารู้กันขึ้นเมื่อแผ่นดินวิลเลียมที่ ๑ ขุดค้นกันบ้างแล้ว แต่ยังไม่ได้ทำอะไร จนถึงแผ่นดินเอมเปอเรอวิลเลียมองค์นี้ จึงได้มาก่อสร้างขึ้นให้เห็นเป็นรูปอย่างเดิมจึงได้โปรดปรานนัก รู้ว่าพ่อจะมาทันก็สั่งแล้วสั่งเล่า ว่ามีของโบราณควรดู คือซาลเบิคนี้ใช่จะเป็นแต่บอกให้ดูเปล่า ๆ เมื่อไปถึงวันนี้ ไดเรกเตอที่เป็นผู้ดูการ บอกว่าเอมเปอเรอสั่งให้ดูสิ่งนั้นสิ่งนี้ เพื่อจะให้เป็นพยานว่าเอมเปอเรอได้เสด็จมาตรวจ แกได้เดินเคียงข้าง ให้โปสต์การ์ดแผ่นหนึ่ง ซึ่งกำลังทอดพระเนตรอยู่

เรืองซาลเบิคนี้ ถ้าจะเล่าออกจะเกี่ยวกับเรืองพงศาวดารยาว ถ้าจะตัดให้สั้นจะได้แต่เพียงว่าบรรดานักเรียนที่ได้เรียนภาษาฝรั่งไม่ว่าภาษาใด คงจะรู้เรืองโรมันเอมไปร์ด้วยกันทุกคน เพราะเป็นต้นของภาษาซึ่งจำจะต้องเรียน เป็นเมืองที่มีอำนาจใหญ่ในประเทศยุโรปในกาลช้างก่อนคราวหนึ่ง ซึ่งพงศาวดารเมืองใดจะไม่เกี่ยวกับโรมันเอมไปร์ด้วยไม่มี โรมันเอมไปร์นี้ ได้ตั้งอยู่ในแหลมอิตาลี มีเมืองโรมเดียวนี้เป็นเมืองหลวง ชาวโรมันเป็นคนที่มีสติปัญญาแลกำลังกาย แลรู้จักงามดีอย่างยิ่ง ไม่ใช่แต่เวลานั้นจนกระทั่งทุกวันนี้ก็ยังต้องเรียนแบบอย่างของชาวโรมันนั้น ทั้งการก่อสร้างแลภาษา ชาวโรมันนั้นไม่ใช่ถือสาสนาพระเยซูแต่เริ่มแรก ตั้งมาก่อนเสียช้านาน พระเยซูพึ่งจะเกิดภายหลังเมื่ออำนาจโรมันออกจะโทรม ๆ ลงแล้ว พวกนั้นนับถือพระอาทิตย์ พระพฤหัศบดี แลเทวดา ๗ องค์ คือจันทร์ อังคาร พุฒ พฤหัศบดี ศุกร์ เสาร์ เป็นต้น มีวิชารู้เรืองด้วยการกำหนดดีกำหนดนักขัตฤกษ์ฟ้าดิน กล้าหาญชำนิชำนาญในการศึก ไม่ใช่เป็นใหญ่ปกครองแต่ในประเทศข้างฝ่ายใต้ของยุโรป มีอำนาจปกครองตลอดขึ้นมาจนถึงประเทศเยอรมันข้างตอนกลาง

ตอนข้างฝ่ายเหนือก็เป็นเมืองส่งขรรณาการ ตอนข้างตวันตกก็ถึงได้เกาะอังกฤษอยู่ในปกครอง มีคนที่มักจะกล่าวนว่าเมืองโรมแล้วเป็นเมืองพระที่โปปอยู่ ความข้อนนี้จริง แต่ภายหลังกันมากนัก เมืองโรมเป็นของพระเมื่อโรมันเอมไปร์ได้โทรมไปเสียแล้ว เมื่อได้เล่าถึงเมืองโรมโบราณเช่นนี้แล้ว จึงจะได้เล่าถึงเมืองซาลสเบิค ซึ่งเราจะพูดถึง เพราะเหตุที่ไปดูวันนี้ต่อไป

ในกลางประเทศเยอรมนี เป็นประเทศเฮสนาเซา มีการที่พวกโรมันทำไว้ก่อนพวกเยอรมันได้ทำเป็นอันมาก พวกเยอรมันที่ค้นคว้าหาของโบราณใน ๒๕ ปีมานี้ได้ค้นพบสิ่งสำคัญหลายอย่างที่เกี่ยวกับเรื่องคนในประเทศเยอรมนี ค้นถอยหลังขึ้นไปตั้งแต่เมื่อครั้งมีขารอนต่าง ๆ สร้างป้อมเป็นที่อยู่ จนถึงในปลายร้อยปีแรกตั้งแต่พระเยซูเกิดได้ความว่าพวกโรมันมาได้เขตรแดนเฮสนาเซา ซึ่งเวลานั้นพวกเยอรมันอยู่ได้มาตั้งรักษาเขตรแดนอยู่แถบข้างใต้เขาเทานุส เพื่อจะป้องกันรักษาเขตรแดน จึงได้ก่อสร้างป้อมแลกำแพง ยืดยาวใหญ่ ตั้งแต่แม่น้ำไรน์จนถึงแม่น้ำแดนยูบ กำแพงนี้ชาวบ้านเรียกกันว่า ทอยเฟรสเมาเวอร์ แปลว่ากำแพงผี แต่มีนักเรียนผู้รู้อธิบายว่า เรียก ฟาลคราเบน แปลว่าเขื่อนกูฤาหลักเขตร อีกไนยหนึ่งว่ามาแต่ภาษาละตินว่าวาลุม ฟาลคราเบนนี้เป็นเชิงเทินดิน บางแห่งก็มีทั้งเชิงเทินทั้งคู ยังแลเห็นปรากฏได้โดยง่ายเกือบจะตลอดแนวกำแพงนั้น ที่เห็นปรากฏชัดนั้นในย่านแลเซา ซึ่งชาวบ้านไม่ได้เกลี่ยลงทำไร่เข้า ฟาลคราเบนนี้ โดยยาว ๕๔๒ กิโลเมเตอ ตั้งต้นแต่เฮอนนิงเคน ริมแม่น้ำไรน์ ไต่ไปตามสันเขาเทานุส แล้วโอบขึ้นไปข้างเหนือ จดแม่น้ำเมนซ์ตวันออกแฟรงก์เฟอตหน่อยหนึ่ง แล้วต่อนั้นไปทางทิศใต้ โอนตามแม่น้ำเมนซ์เกือบจะตรงใต้ ต่อไปจึงตัดไปตวันออกยาวจนถึงแม่น้ำแดนยูบ ไปจดชินไฮมใกล้เรเคนสเบิค ถึงว่าไม่ปรากฏว่าได้สร้างเมื่อใด แลได้ละทิ้งเสียเมื่อใดก็ดี ยังปรากฏว่าเป็นฝีมือชาวโรมัน ภายในคฤศตศักราช ๓๐๐

บี้ ทหารโรมันยังได้รักษาอยู่ กำแพงนี้เป็นลักษณกำแพงเมืองจีน ปรากฏว่าจะกั้นเขตรพวกเยอรมันฝ่ายเหนือ ซึ่งปราบไม่ลง เช่นชัดเตน อัลมันเนน ซึ่งเป็นศัตรูอยู่ข้างฝ่ายเหนือ แลเป็นด่านที่สำหรับจะเก็บภาษีแก่คนซึ่งผ่านลงมาข้างใต้ ซึ่งไม่กั้นเขตรเพียงแม่น้ำเมนซ์ โอบเหนือขึ้นไปอีกนั้น เขาเดาว่าเพื่อจะกันเอาพุน้ำที่วิสบาเดน ซอมเบิค เนาไฮม เข้าไว้ในอาณาเขตร เพราะพวกโรมันเหล่านั้นรู้จักผลในการอาบน้ำมาแต่ก่อนแล้ว

หลังฟาลคราเยน ได้ตั้งค่ายไว้เป็นระยะใกล้ ๆ กัน ค่ายใหญ่ ๆ ประมาณสักแปดสิบ มีหอคอยถึงแปดร้อย ซึ่งเป็นที่ทหารอยู่รักษา ที่สำคัญที่เขาเทานุสนั้น ปรากฏว่า กาเปอสเบิค ซุกมันเตล แล ซาลเบิค ซาลเบิคนั้นตั้งอยู่ที่เขาเทานุส ขาด ซึ่งแลลงมาเห็นที่อาบน้ำซอมเบิค ทางไปมาได้ในครั้งชั่วโมง ที่นี้ซึ่งได้ซ่อมขึ้นแลที่ไปคูน้ำ เมื่อคฤศตศักราช ๑๘๗๒ ยังเป็นสิ่งที่ร้างอยู่ในป่า มีแต่รากย้อมแลผนังเรือน แลเห็นหลุมในดินบ้าง

ไม่มีจดหมายเหตุโรมันได้กล่าวถึงฟาลคราเยนฤๅซาลเบิค จนชั้นนิทานก็ไม่มี จึงไม่มีอะไรซึ่งจะเป็นหลักในเรื่องราวนี้ ตามที่รู้ได้ แต่ด้วยพยการก่อสร้างที่ยังเหลืออยู่ แลสิ่งของที่ได้พบในที่นั้น ถึงว่าไม่ได้มีพงศาวดารในที่นั้น ก็ปรากฏว่าพวกละตินคือเมืองโรม แลพวกติวตอน คือเยอรมัน ได้รบสู้ชิงเขตรแดน ชิงกันเป็นใหญ่อยู่ในที่นี้พวกโรมันได้ไชยชนะ รักษาอยู่คราวหนึ่งแล้วถอยไป ถึงว่าพวกโรมันเป็นผู้มีอำนาจใหญ่ รุ่งเรืองมากมีคนมาก แต่ไม่เข้ากัน ต่างคนต่างเห็นแก่ตัว ก็ยังสู้พวกที่หยาบกว่าเข้ามือกันไม่ได้

ข้อที่เรียกชื่อว่า ซาลเบิคนี้ เดาตามคำซาลว่าหอฤๅศาลา อีกไนยหนึ่งเขาเดาว่า ซาลคือตัว Sal หมายว่าเกลือ แต่จะแน่อย่างไรยังเดาไม่ได้กันจนเดี๋ยวนี้

ประตูป้อมโรมันที่ซาลสเบิค

ซอซาลเบิคนี้ ผู้เรียกเปนชาวซอมเบิคชื่อ อิลเลียซ์นอยโซฟ ได้เรียกชื่อว่าซาลเบิค ในหนังสือฉบับแรกเมื่อคฤศตศักราช ๑๗๔๗ ได้เขียนเรื่องราวของที่นเมื่อย ๑๗๗๗ ศิลาที่ก่อสร้างทั้งปวงนั้น ชาวบ้านเห็นกันว่าเปนย่อศิลาที่ตัดแล้วสำเร็จ ได้ขนเอาไปสร้างตึกแลสร้างวัดที่ซอมเบิคเสียมาก เมื่อคฤศตศักราช ๑๗๐๐ ๑๘๐๐ ปี ต่อเมื่อคฤศตศักราช ๑๘๑๘ จึงได้ห้ามไม่ให้ขนศิลา ได้มาลงมือขุดต่อเมื่อคฤศตศักราช ๑๘๕๓ เอฟยี ฮาเบล เปนพวกขุดค้นของเก่า ได้ลงมือขุด ครั้นเมื่อคฤศตศักราช ๑๘๗๐ นายพันเอกเอฟอน โคเฮาเซน ได้รับน่าที่เปนผู้ขุดค้นแลซ่อม ภายหลังพวกนักปราชญ์ค้นของบุราณได้เรี่ยรายกนออกเงิน เอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ แลเฟรเดอริกที่ ๓ ได้ช่วยออกเงินด้วย เอมเปอเรอประจุบันนี้ได้สั่งให้ปฏิสังขรณ์หลังกลางขึ้น เมื่อปี ๑๘๙๗ งานนั้นทำช้า ๆ แต่ทำเสมอ ปีหนึ่งคงมีอะไรแปลกขนทุก ๆ ปีไป การที่ก่อสร้างนั้น ได้ระวังที่จะให้ต้องแบบอย่าง ได้ไปตรวจเทียบกับค่ายโรมันอื่น ๆ ซึ่งขนาดเกี่ยวกัน แลค้นเรื่องราวหนังสือโรมันเก่า ๆ สอบสวน เพราะฉนั้นการที่ซ่อมซาลเบิคนี้คงจะคล้ายของเดิมมาก

ซาลเบิคนี้เปนย่อม แต่การก่อสร้างทั้งปวงสร้างอย่างค่ายโรมัน ถ้าจะเรียกว่าเปนค่ายตั้งประจำก็ควร การที่ทำนั้นเปลี่ยนตามเวลากาลเปนสามคราว คราวแรกเห็นจะเปนแต่พูนดินเปนเชิงเทิน คราวที่สองเชื่อกันว่าทำด้วยไม้ แล้วคงจะไฟไหม้เมื่อเวลารบกัน เพราะได้พบอะไร ๆ หลายอย่างเปนพยาน ค่ายที่ ๓ ทำเกือบจะเท่ากันกับค่ายแรก เว้นแต่กำแพงเปนศิลายาว ๒๒๑ เมเตอ ๔๕ เซนต์ กว้าง ๑๔๗ เมเตอ ๑๘ เซนต์ กำแพงสูง ๒ เมเตอ ๕๐ เซนต์ มีใบเสมาเว้นช่องสำหรับผู้ที่รักษาจะได้ยื่นหอกออกไปต่อสู้ มีคูสองชั้นแต่เห็นจะเปนคูแห้ง ข้างใน

พูนดินเปนเชิงเทิน มีประตูทั้งสี่ด้าน ประตูด้านใต้เรียกว่าปอตา เดกูมานา ด้านเหนือเรียกปอตาเปรเตอเรย ด้านตวันออกเรียกปอตาเดกสตรา ด้านตวันตกเรียกว่าสินิสตรา ปอตาเดกูมานามีประตูสองช่อง อิกสามประตูนั้นมีช่องเดียว ข้างประตูทั้งสิ้นมีหอรบเล็ก ๆ ทั้งสองข้าง ประตูเหนือใต้นั้นอยู่ตรงกลาง แต่ประตูตวันตกตวันออกอยู่ค่อนมาข้างใต้ ตรงโรงผักหัดซึ่งตั้งอยู่กลาง

ภายในซาลเบิด เปนพื้นเกือบจะราย สูงขึ้นไปข้างเหนือสักหน่อยหนึ่ง ในกลางกำแพงนั้นเรียกว่าปริโตเรียม ในที่สุดข้างใต้ เรียกว่าเรเตนตุรา ส่วนข้างเหนือที่สุดเรียกว่าเปรเตนตุรา ข้างตวันออกแลตวันตก เรียกว่าละเตราเปรตอไร

เปรเตนตุรา ซึ่งอยู่ห่างข้าศึกที่สุด เปนที่กองลำเลียง แลกองยกรบัตรครึ่งทางข้างฝ่ายตวันออก เปนฮอเรียมที่ไว้เสบียง มีกำแพงเปนไม้ก้างเขนปรากฏยังไม่พอสำหรับเกี่ยวเนื้อในที่นั้นก้วย ในกึ่งทางข้างตวันตกของเรเตนตุรา มีรากที่เรียกว่าเควสตอเรียม ซึ่งข้างที่จะเปนที่อยู่ของนายทหาร

เปรเตนตุราข้างฝ่ายเหนือที่ใกล้ข้าศึก เปนที่อยู่ของทหาร จะอยู่ในเตนต์ฤๅอยู่ในทับซึ่งทำด้วยไม้ ในที่แถบนี้มีวงกลมซึ่งลึกลงไปในดิน แต่แรกเข้าใจกันว่าจะเปนที่เล่นละครกลางแจ้ง แต่เพราะพบเถ้าถ่านในที่นั้นมาก จึงเดากันว่าข้างที่จะเปนที่สำหรับขี่ม้าฤๅเปนสระ ข้างตวันออกเฉียงเหนือของเปรเตนตุราเปนที่อาบน้ำ เดากันว่าเห็นจะมีมาแต่แรกเมื่อยังเปนเชิงเทินดิน แต่ดูเหมือนไม่ได้ใช้ต่อมาอิก ที่โรงนั้นแบ่งเปนสองตอน ตอนหนึ่งมีแท่นนั่ง อิกตอนหนึ่งมีที่สุมไฟในใต้พื้น ในตอนหลังนี้แบ่งออกเปนสองตอน ตอนหนึ่งเปนที่อาบน้ำร้อน ตอนหนึ่งเห็นจะเปนที่เข้ากระโจม

เปรตอเรียมคือหลังกลางนั้น ยาว ๖๐ เมเตอกว้าง ๔๐ เมเตอ เปนที่ซึ่งธรรมเนียมค่ายโรมันสำหรับแม่ทัพอยู่ ซ่อมขึ้นไว้เปนมิวเซียมเก็บของซึ่งได้หาพบ

ในที่สุดข้างใต้มีตึกผนังหินหลังคาไม้น่าต่างสองชั้น คนเนกันว่าเห็นจะเปนที่ผึกทหารในเวลาอากาศไม่ดี ที่ตึกต่อกันไปข้างเหนือเรียกว่าอัตเตรียมเปนซาลามีหลังคาเปนระเบียงรอบ มีบ่อน้ำอยู่สองบ่อ บ่อหนึ่งหลังคาไม้ บ่อหนึ่งหลังคาหญ้า ข้างตวันออกแลตวันตกอัตเตรียมนอกระเบียง มีห้องแคบ ๆ ยาว ข้างตวันออกไว้เกราะข้างตวันตกแบ่งเปนสี่ห้อง สำหรับไว้อาวุธ ข้างเหนือมีซาลาแคบอีกซาลาหนึ่ง เปนที่ตั้งรูปเอมเปอเรอ ซาเครียนอาเล็กซานเดอเซเวรุส แลต่อไปมีห้องอีกหลายห้อง ในห้องกลางของห้องเหล่านี้เปนที่ไว้ของไว้เทวรูปแลรูปเอมเปอเรอทั้งปวง ใช้เปนคลังด้วย

ที่กล่าวมานี้เปนเรื่องราวของภายในค่ายโรมันฤาข้อมนี้ พอให้เข้าใจเปนเค้าไว้ จะว่าด้วยส่วนที่พ่อไปเห็นในที่ซึ่งกล่าวมาแล้วนี้ ไปเข้าประตูด้านใต้ ซึ่งมีทางแยกเข้าไปจากทางใหญ่หน่อยหนึ่ง กำแพงนั้นถ้าดูข้างนอกสูงอยู่ ไม่เห็นว่าห้าศอก เห็นจะเปนเพราะดูตลอดใบเสมา ใบเสมานั้นเปนเสมาข้อม แต่ไม่ถากมุม กลับมียื่นออกมาข้างหนึ่งทุก ๆ ใบเสมา ให้คนเข้ายังตัวชิดข้างซ้ายได้ เปนแต่มือข้างขวายื่นหอกออกไปทางช่องที่แหว่ะ ท่าทางประตูมั่นคง คูนั้นขุดข้างนอก ข้างในพูนกลางเปนสันเหมือนอกไก่ พอเข้าประตูไปก็ถึงบ่อน้ำ เปนบ่อเก่ากรุไม้ ไม้ที่กรุบนปากบ่อนั้นดำแห้งแกร่ง ข้างขวาเปนที่ไว้เสบียงตามที่กล่าวแล้วนั้น ได้ก่อสร้างขึ้นเปนเรือนสองหลังแฝด ในนั้นเก็บสิ่งของซึ่งค้นหาแลขุดได้ในที่นี้ เปนต้นว่าตะปูต่าง ๆ สิ่วขวาน เครื่องมือที่ทำด้วยเหล็กภาชนะเครื่องกิน เปนสีดินแดงแลขันแกร่งเหมือนคนโทลาว อยู่ในเปนรูปช้าม, อ่าง, หม้อ, ฝาละมี, คล้ายฝาละมีของเรา ลูกประแจนั้นดีมาก มีตั้งแต่ดาลอย่างเช่นนั่นประตูโบสถ์เมืองเรา แต่ลูกดาลของเขาต่าง ๆ ไม่ใช่เหล็กงอ ๆ อาจจะทำไม่ให้ปลอมไขดาลกันได้ลักษณรูปร่างอย่างประแจ

ทุกวันนี้ เปนแต่งอลงไปให้สอดทางช่องขานประตู ยังมีประแจกลต่าง ๆ ที่ทำด้วยไม้ล้วนทั้งแม่ประแจแลลูกประแจ อาจจะยักย้ายรูปประแจ ไม่ให้ขโมยกันได้ ได้ซื้อตัวอย่างประแจอันหนึ่ง ส่งมาเปนเค้าเพื่อจะได้เข้าใจ แต่เขามีต่าง ๆ ตั้งแต่ประแจห้องประแจตู้ หีบเล็กน้อย ใช้ลูกไม้ก็มี ลูกเหล็กก็มี แต่ตัวแม่ประแจยังเปนแม่ไม้ทั้งสิ้น มีเครื่องแก้วที่เปนแก้วอย่างสีเขียว ๆ ทำขุขยิบเหมือนถ้วยขุขยิบของเราก็มี รูปต่าง ๆ อย่างอื่นก็หลายอย่าง แต่ไม่สู้มาก ภาชนะดินมีมาก เครื่องประดับต่าง ๆ มีหลายอย่าง มีสวัสดิกะเปนต้น สิ่งอื่น ๆ มีอีก แต่ยังไม่ได้ส่ง วานเขาซื้อ เขาเสียดายเงิน ที่จริงไม่ก็อยู่ ด้วยเปนของก้ำไหล่ทั้งนั้น เปนเครื่องแต่งตัวทหารโดยมาก เสื้อหนังคันได้แต่ครึ่งตัว แต่รองเท้าได้มาก ในฐานข้างรองเท้าแล้วทำดีจริง ๆ แต่ในครั้งนั้นแล้ว ที่หลังเท้าเขียรองแต่พันโยงด้วยเชือกก็มี หุ้มขนไปถึงข้างขนก็มี มีทั้งรองเท้าผู้ชายแลผู้หญิง ทหารแลพลเรือน ประหลาดที่อยู่ได้ถึงสองพันปี ด้วยเหตุใด เปนของที่เขาอธิบายได้ สิ่งของทั้งปวงที่ได้มาตั้งในมิวเซียมนี้ ได้จากในข่อโดยมาก เห็นจะเปนเวลาที่เกิดรบพุ่งกันจะเสียท่วงทีอย่างไร จึงเอาของทิ้งลงไว้ในข่อ แลเปนข้อปรากฏชัดเจนว่า ในค่ายนี้ได้มีไฟไหม้ เห็นจะเปนพวกเยอรมันข้างเหนือมาเผา เครื่องหนังที่ตกลงไปอยู่ในโคลน โคลนหุ้มไว้กลับรักษาไม่ให้ผุ แต่แห้งเกราะที่เดียว ร่อยหรอบ้าง เขาได้ทำใหม่เทียบตามรูปตั้งเคียง ๆ กันไว้ ยังใช้ได้ดีที่เดียวในเวลานี้ ตะเกียงดินตะเกียงทองเหลืองจนชวาลาได้หลายอย่าง หมวกแลเสื้อเกราะของพวกโรมันแลพวกแฟรงก์ได้ทั้งสองอย่าง ซึ่งทำให้เห็นว่าทหารที่มารักษาในที่นี้มีทั้งโรมันแลแฟรงก์ แฟรงก์นั้นเปนชื่อแห่งชาติของมนุษย์จำพวกหนึ่งไม่ใช่ฝรั่งเศสไม่ใช่เยอรมัน อยู่ในดินแดนเหล่านั้น เปนชาติใหญ่ ซึ่งเขามีเอมเปอเรอ เอมเปอเรอเยอรมันชั้นแรกเปนแฟรงก์ คำที่เรียกว่า

ฝรั่งของเรา ออกจากเรียกชาตินี้ อินเดียเป็นผู้รู้จักก่อน เรียกฝริงคี พวกฝรั่งเหล่านี้ ไปเมืองเราภายหลังอินเดียทั้งนั้น เราคบค้ากันอยู่กับอินเดียก่อน ใช้อินเดียเป็นล่ามถามชาติฝรั่งคงจะบอกว่าฝริงคี คือเราชี้เกยจพูด ก็คงเหลืออยู่แต่ฝรั่ง เพราะอยากพูดสั้นอยู่เป็นนิจ ที่มีผู้กว่าคำว่าฝรั่งออกจากฟรางเซส์นั้นผิดแท้ ฟราง-เซส์เราเรียกเป็นฝรั่งเศสตรงดีอยู่แล้ว หนังสือเก่า ๆ ก็แยกฝรั่ง แล ฝรั่งเศสเป็นคนละชาติคนละประเทศ ฝรั่งเป็นชาติเยอรมันตอนข้างใต้ แลฝรั่งเศสตอนข้างเหนือมีเมืองแฟรงก์เฟอตเป็นราชธานีอันหนึ่ง แลในแว่นแคว้นแถบนั้น เอมเปอเรอชาเลเมนเป็นตัวสำคัญที่ปรากฏชื่อเสียงมาก ใครเคยเรียนพงศาวดารต่างประเทศเป็นต้องรู้ทั้งนั้น แฟรงก์พวกนี้เป็นผู้มีอำนาจชั้นหลังแทนโรมันเอมไปร์ แต่ในเวลาเมื่อโรมันมาตั้งทนคงอยู่ในอำนาจพวกโรมัน แลโรมันเกณฑ์ใช้ได้ในการทหาร จึงมีเครื่องแต่งตัวปรากฏทั้งสองพวก คือโรมันแลแฟรงก์อยู่ด้วยกัน ผิดกันที่หมวกแลเกราะอาวุธนั้นถึงว่าจะเป็นหอกใบเข้าอย่างเดียวทั่วกันทั้งโลกย์ ตลอดจนอัสเซไคของพวกอาฟริกัน ก็เป็นแต่ต่างรูปคงมีสัณฐานอย่างเดียวกัน วิธีใช้อย่างเดียวกัน เป็นอาวุธเก่าแก่ของมนุษย์ ที่ผิดกันในระหว่างสองพวกนี้ ข้างโรมันใบงดงามกว่าพวกแฟรงก์ แลมีภู่ผูกคออย่างทวน ส่วนโล่ห์นั้นเล่าก็มีอย่างเดียวทั่วไปเหมือนกันกับหอก ต่างกันแต่รูปแลลวดลายเหมือนกันทั่วโลกย์อีก เขาทำรูปแลเครื่องแต่งตัวสอดสวมไว้ให้เห็นสองรูป เป็นของทำใหม่เลียนจากของเก่า มีเทวรูปประจำบ้านหรือประจำหมู่กัมปนี้ ดูรูปร่างไม่ใกล้กับพวกอินเดียเลย เป็นฝรั่ง มีคำชาฤกศิลามากซึ่งเดาว่าเจ้าแผ่นดินโรมันเสด็จมาถึงหลายองค์

เมื่อดูนอกนี่แล้ว ได้ไปที่เปรโตเรียม เข้าทางประตูกลางด้านใต้ของโรงที่สำหรับฝึกทหาร แล้วไปดูห้องที่ไว้เกราะ เดี๋ยวนี้เขาจัดเป็นมิวเซียม ไว้สิ่งของที่

หาได้ในที่นั้น มีของหลายสิ่งที่เจ้านายขุดได้ เอมเปอเรอเฟรเดอริกที่ ๓ ขุดได้ลูกลัอันหนึ่ง เอมเปอเรอเคียวันขุดได้ขวดใบหนึ่ง เจ้านายผู้หญิงขุดได้อะไรต่ออะไรหลายของค์จนกระทั่งหม้อกระถูก ช่างคิดถึงเราไปขุดกรุที่เมืองราชบุรีเสียจริง ๆ ใจความนั้นคงพยกรุเข้าแล้วรอไว้ถวายเสด็จมาขุด อย่างเช่นเรานะเอง ไม่ใช่เสด็จไปเที่ยวสุ่มขุด น่ารักในวิธีที่เขาเก็บของสารพัดอะไรที่ขุดได้กันไว้เป็นพวก ๆ มีจนกระทั่งกระดูงขาด รอยไฟไหม้ อย่างเช่นพระยาโยราณ[๔] มีอยู่ที่กรุงเก่า นับว่าพระยาโยราณได้เดินทางถูกต้องแท้ แต่ยังแคบอยู่ ที่เขาขยายออกไปจนถึงของอะไรที่เป็นฝีมือคนชั้นนั้น เอามาเก็บรวมเข้าไว้ด้วยได้ แต่ต้องเอาเฉภาะที่เป็นสิ่งที่รู้แน่ว่าทำในศักราชเมื่อเวลาโรมันปกครองซาลเยิคอยู่ การขุดค้นที่กรุงเก่าเพียงร้อยชั่เศษน่าจะได้มากกว่านี้มาก แต่บางทีจะเป็นอันตรายเสียด้วยเรื่องปฤษณา ซึ่งที่แท้แปลว่าขุดของที่ฝังแลทิ้งในสระในย่อไว้ เมื่อบ้านเมืองเป็นจลาจล จะว่าไฟไหม้ ที่นี่ก็ได้ไฟไหม้เหมือนกัน ของเราน่าจะหาได้กว่านี้มาก ถ้าเมืองเก่านี้นไปอีกเช่นกำแพงเพ็ชร น่าจะยังมีการตรวจตราได้อีกมาก เป็นเรื่องสนุกอันหนึ่งซึ่งพ่อชอบใจอย่างยิ่ง เงินตราเขาขุดได้มาก เป็นเงินแปมีรูปเอมเปอเรอ ในระหว่างสองร้อยปีมีเอมเปอเรอถึงสี่องค์ เห็นจะเป็นด้วยฆ่ากันตายเรวมาก พ่อจะหยุดความพยายาม ที่จะกล่าวถึงสิ่งของที่มีอยู่ในมิวเซียมนี้ เพราะเหตุที่เวลาน้อยนักไม่พอที่จะดู แลยังมีเวลาที่จะดูได้อีกนิดจะไปใหม่เมื่อดูในเปรโตเรียมแล้ว ได้ดูภายนอกกำลังขุดค้นกันอยู่นี่ แล้วเขาพาออกจากประตูด้านเหนือ ไปดูบ้านโรมันซึ่งอยู่รอบซาลเยิคนั้น

รอบซาลเยิคมีตึกที่ร้างอยู่เป็นอันมาก ฝ่ายข้างตวันออกแลตวันตก มีรากตึกซึ่งทำให้เห็นว่าเป็นที่คนอยู่เป็นหมู่บ้าน ข้างทิศใต้มีคันนะเข คือเป็นที่อยู่ของพวก

---

๓ เคยพบตรุที่บ้านปรกแขวงเมืองราชบุรี ประจวบเวลาเสด็จ ได้รอไว้ถวายทรงขุดครั้ง ๑

๔ พระยาโบราณราชธานินทร พร เดชะคุปต์ อุปราชมณฑลอยุธยาบัดนี้

กองลำเลียงแลคนใช้ในค่าย แลมีร้านเหล้าที่กำแพงด้านใต้น่าตวันตก มีรากที่ซึ่งเรียกกันว่าวิลลา ซึ่งบางทีจะเปนบ้านของผู้บังคับการ เมื่อเวลาสงบศึก ฤๅบางทีจะเปนคลังของพวกนายทหาร ที่นั่นเมื่อถึงฤดูมัสตรอเบอร์ย่าขึ้นมาก แลดูเหมือนมีที่อาบน้ำฤๅอย่างน้อยก็เปนที่สำหรับอยไอร้อนใต้ห้องใต้ จากปอตาเตกูมานา มีถนนไปข้างใต้ ถึงเฮดเตรนไฮมใกล้แฟรงก์เฟอตไนท้องทุ่งนิคคา แลสองฟากถนนนั้น ตั้งแต่ห่างประตูไปสักสามร้อยเมเตอเปนที่ฝังศพ ได้พบหลุมแล้วสามร้อยห้าสิบ แต่ศพเหล่านั้นเผาทั้งสิ้น ฝังแต่กระดูกแลเท่า ประจุในโกยชูฤๅโถ มีถ้วยน้ำใบหนึ่ง เงินเหรียญหนึ่งแต่มักจะเปนเงินปลอม กับสิ่งของเล็ก ๆ น้อย ๆ มีวัดซึ่งเปนที่ไหว้มิทราส์ แปลว่าพระอาทิตย์ แลซีเบเล ซึ่งเขาว่าเปนเทวดาของประเทศข้างฝ่ายตวันออก ซึ่งกองทัพโรมันเปนที่นับถือ มีเทวรูปอันนี้ได้ซ่อมแล้ว

น้ำที่ใช้กินกันในที่นี้น้ำบ่อ เวลานี้ได้ขุดพบแล้ว ๖๖ บ่อ อยู่ในค่าย ๙ บ่อ ไม่ว่าเรือนเล็กเรือนน้อยอย่างไร คงมีบ่อของตัวเอง ถ้าเปนบ่ออย่างเก่ากรุด้วยไม้ อย่างใหม่กรุด้วยศิลา แต่ไม่ใช้ปูน น้ำที่โสโครก ใช้ขุดรางฤๅคลองให้เดิน จนเดี๋ยวนี้ก็ยังใช้ได้อยู่บ้าง

วิธีอยอุ่นเรือนให้ร้อนนั้นฉลาดมาก ขุดพื้นลงไปต่ำ ๆ ใต้เรือนแล้วก่อเสาอิฐเตี้ย ๆ มาก ๆ หลังเสาอิฐนั้นปูกระเบื้อง แล้วเทปูนผสมกรวดที่เรียกคอนครีต ให้หนา นอกเรือนมีเตา ซึ่งมีช่องให้ไอเข้าไปในห้องใต้ถุนตึกนั้น แลในห้องนั้นมีท่อขึ้นไปตามผนังภายในจนถึงหลังคาฤๅภายในห้อง เวลาจะทำให้ร้อน เอาฟืนฤๅถ่านเผาที่เตา ไอร้อนก็เข้าไปในห้องใต้พื้น เมื่ออุ่นพอในใต้พื้นนั้นแล้วก็ขึ้นตามท่อดินตารากอตา ค่อยค่อยอุ่นขึ้นไป พื้นแลผนังก็อุ่น เห็นจะอยู่ได้นาน เตาอุ่นเรือนเช่นนี้เรียกว่าฮิโปเกาเตส ได้ซ่อมเสร็จแล้ว

ของที่ขุดได้ที่ซาลเยิค ได้มากอยู่ในรากตึกฤๅในบ่อ สิ่งซึ่งเปนสำคัญเกี่ยวแก่พงศาวดาร คือแผ่นดินเผาตารากอตาซึ่งมีคำจารึกเปนพยานว่าทหารที่รักษา

ฟาลคราเยนเปนคนเยอรมันต้องเกณฑ์ แลได้ความเดือดร้อนด้วยการกดขี่ของพวกโรมัน ได้เปนขบถช่วยกันฆ่าแลเผาพวกโรมัน

เงินที่ขุดได้ในที่นี้มาก เปนเครื่องช่วยให้ประมาณเวลาที่โรมันได้มีอำนาจอยู่ในที่นี้ มีเงิน ๒๒ เหรียญ ศักราชตั้งแต่ ๒๖๘ ถึง ๓๐ ปี ก่อนพระเยซูเกิด ชั้นเอมเปอเรอแรก ๆ มีน้อย มามีมากในแผ่นดินเอมเปอเรอเวสปาเซียน (คฤศต-ศักราช ๖๙ ถึง ๗๙) ซึ่งคเนว่าคงจะเปนเวลานั้นเองซึ่งได้ตั้งต้นสร้างซาลเิค มีตราในเงินอยู่อีกนั้นคือ โดมิเตียน (๘๑ ถึง ๙๖) ตรายัน (๙๘ ถึง ๑๑๗) ฮาเดรียน (๑๑๗ ถึง ๑๓๘) แอนตอนินุส ไปอุส (๑๓๘ ถึง ๑๖๑) เฟา-สตินาที่ ๑ มารคุส ออรีลัส (๑๖๑ ถึง ๑๘๐) เฟาสตินาที่ ๒ เซปติมิอุสเซเวรุส (๑๙๔ ถึง ๒๑๑) เฮลิโอกาบาลุส (๒๑๘ ถึง ๒๒๒) เซเวรุสอาเลกซานเดอร์ (๒๒๒ ถึง ๒๓๕) แลเกอดิอานุสที่ ๓ (๒๓๘ ถึง ๒๔๔) ในที่สุดนั้น วาเลเรียน (๒๕๓ ถึง ๒๕๙) แลคลานดิอุส โกทิคุส (๒๖๘ ถึง ๒๗๐) ซึ่งคเนว่าโรมันได้เปนใหญ่ปกครองเทานุส คงจะได้สิ้นในเวลานั้น ประมาณสัก ๒๐๐ ปีเศษ บรรดาเงินที่ได้พบทั้งหมด ประมาณสักสองพันห้าร้อยเหรียญ

ของที่พบนั้นปรากฏว่า พวกโรมันข้างฝ่ายเหนือนี้ได้ใช้กระจกน่าต่างสีเขียวอ่อนจนกระทั่งถึงสิ้นเงินแก กว้างยาวประมาณ ๔๐ เซนติเมตร

เครื่องเหล็กนั้น ที่เปนสำคัญคือเกือกม้า ได้ใช้มาแล้วเกือกสำหรับล่อแลวัวก็มีบ้าง สเปอที่ติดสิ้นเกือกนั้นเขาช่างทำ ไม่ตรงออกมาจากสิ้นเกือกโอนออกไปข้างนอก คนขี่ม้าจะได้ไม่เผลอเอาสเปอไปเขี่ยข้างม้า ถ้าเวลาจะใช้สเปอก็เปนปลายทื่นออกไปข้างนอก โรมันเปนเจ้าของสเปอก่อน แต่อาวุธหาได้น้อย เพราะเปนที่หวงแลมีราคามากทั้งมีตรแลศัตรู เมื่ออยู่ในที่เปลี่ยวเช่นนี้ แต่เครื่องมือมีมาก ทั้งค้อน เลอย ขวาน ตะปู ซึ่งไม่ผิดกันกับที่ใช้อยู่ทุกวันนี้นัก เว้นแต่สครูไม่มี แต่ของที่เปนวิชาช่างมีน้อย มีแต่กุญแจแลเครื่องประดับ

กระดูกสัตว์ทพยในที่นี้ เปนสัตว์ที่มีอยู่ในเดียวนี้ เว้นไว้แต่ ออรอช Aurochs (Bos urus) แลแสวมปยอร์ Swamp boar (Sum pfschwein, Sus serofa palus) ได้พยเปลือกหอยนางรมด้วย ร่างกวางแลร่างเนื้อมีมาก ประตูข้อมนเวลากลางคืนต้องปิด เพื่อจะกันไม่ให้เนื้อแลกวางเข้ามา ในรอยบริเวณที่ตั้งซาลเบิคนี้เปนป่าไม้ทั้งนั้น แต่ดูเปนป่าไม้ใหม่ ๆ มากกว่าเก่า ป่าเก่าเห็นจะได้ตัดลง นี่เปนป่าปลูกขึ้นใหม่ ได้ส่งสิ่งของยางอย่างที่ได้ซื้อ มาให้ดูด้วย

ดูที่เหล่านี้แล้ว เวลาไม่พอที่จะดูเลยคิดได้ คิดจะไปใหม่ เวลาเย็นเสียมาก จึงกลับขึ้นรถโมเตอร์คาร์ให้โปลิศนำไปในป่า เพราะได้เตรียมไว้ว่าจะไปต้มเข้าต้มยะช่อกิน เขียนสั่งสิ่งของไว้แต่กลางคืนด้วย รู้แน่ว่ามาโฮเตลคงจะกินเข้าไม่ได้ เพราะกับเข้ามัน ๆ หวาน ๆ ทุกอย่าง คิดจะกินเข้าต้มต่างที่เสียให้อิ่มแล้วมากินเนอแต่น้อย เลือกที่ได้เหมาะที่เต็มที่สมที่ควรจะทำกับเข้าต้น เข้าไปปูผ้าปูผ่อนลงเรียบร้อย ลงมือเบิดของเตรียมพร้อมแล้วยังแต่น้ำ พระยาศรีธรรมสาส์นส่งขวดขนาดครึ่งไปนต์มาให้ มันมากกว่าโซดาขวดหนึ่งนิดเดียว ร้องไม่พอก็ยอกว่ามี คันก็ไม่ได้ ได้แต่น้ำแร่แลเหล้ายาอะไรยุ่งไปทั้งนั้น เพียงจะซาวเข้าก็ไม่พอ ต้องให้รถไปขอน้ำชาวบ้าน ได้น้ำมาเอาหม้อออกมาดูเล็กนิดเดียว กินสามคนก็จะไม่พอ ต้องให้ไปยืมหม้อชาวบ้าน ได้หม้อดินหนาตกโตกบเตา พอน้ำมาถึงได้ซาวเข้าตั้ง ต้มไปหน่อยหนึ่งนึกว่าน้ำจะน้อยจะเติมน้ำ ชายอุรุพงษ์เหยียบโครมลงไปในถังหกหมดนึกขึ้นได้ถึงอ้ายขวดเล็กที่มีอยู่เห็นจะพอเติม หม่อมนเรนทร์หยิบมาเปิด ร้องเอะอะว่ากลิ่นมันผิดปรกติ พระยาศรีธรรมสาส์นก็ยังยืนว่าน้ำ เถียงกันถึงซิมกลายเปนน้ำส้ม หากว่าไม่รินลงไป หม่อมนเรนทร์กับตาอ้นหั่นไก่จะมาผัดน้ำปลากับพริกไทย พ่อเปนผู้ผัด ผัดไปผัดมาดำเปนหมึกไม่รู้ว่าเรื่องราวอะไร หน้าตากินตาย

ตกลงเปนต้องเททิ้ง คราวนี้ใช้เบคอนทอด ทำสำเร็จแล้ว คอยเข้าจนทุ่มครึ่ง ก็ไม่เดือด พระอาทิตย์ก็หมดลงไปจะค่ำ อ้ายท้องก็ร้องอึด ๆ อยากกินเข้า เพราะขาดทุนน้ำชาเข้าไปไม่ได้กินด้วย ตกลงเปนจะรอคอยกว่าจะเสร็จ เห็นจะสักสองทุ่มเศษ กลับไปกินโซเตลดีกว่า ขับรถอย่างเร็วที่สุด จนหมวกใส่ไม่อยู่ พอกลับมาถึงหมายว่าจะได้กินดีอะไร กลายเปนต้องเปนแม่ยายจุ๋ยแขง กินเข้าเปียกกับน้ำเกรวี ถัดไปอีกก็กับเข้าหวานแลมัน คลื่นไส้ตกลงเปนกินพอหนัก ๆ ท้อง แล้วต้องมาต้มเข้าต้มไก่กิน อะไร ๆ ก็ดีหมด เสียแต่อด เพราะกับเข้ากินไม่ได้จริง ๆ มีแต่หวานกับมัน ถึงอาการอื่นจะดี แต่ถูกอดเข้าอย่างนี้ก็เห็นจะโซท้องแห้งเต็มที

คืนที่ ๑๕๕

วันพุฒที่ ๒๘ สิงหาคม

เวลาเช้าหมอมา แลไปอาบน้ำตามเคย เหมือนเมื่อวานนี้ วันนี้ขยับขึ้นไปเปน ๑๔ มินิต กลับมาพักชั่วโมงหนึ่ง แล้วจึงกินเข้ากลางวัน แล้วต้องถูกพักอีกสองชั่วโมง ทำหนังสือเรื่อย เวลาเย็นไปที่สนามลอนเตนนิส เพราะวันนี้เปนวันพนันใหญ่ แต่หมดเขตรซ้าไปเลยไปไม่ทัน ต้องไปนั่งดูเขาเล่นอีกสำรับหนึ่ง แต่กระนั้นยังเปนผู้ไปก่อนแครนด์ดัชเชสออฟลุกเซมเบิค แลแอริดีคารีแครนด์ดูก แลแครนด์ดัชเชสออฟยาเตน ซึ่งมาอยู่บ้านแม่ยายแลพ่อที่คาเซอลแห่งหนึ่งใกล้ทันทางชั่วโมงหนึ่ง ได้สนทนากันเปนคราวแรกที่พ่อได้รู้จักแครนด์ดัชเชสองค์นี้ แต่เธอรู้จักเราดี ด้วยได้ฟังเรื่องราวจากพระญาติวงษ์มาเสียหนักกว่าหนัก เพราะเขาเปนญาติกันหมดทั้งสิ้นในพวกเจ้านาย แครนด์ดัชเชสนี้งามมาก อายุประมาณสัก ๖๐ เศษ แต่ยังสรวยดี กิริยาอัชฌาไศรยก็น่ารัก เลยนั่งพูดกันอยู่คนละข้าง

อ้ายลูกลอนเตนนิสมันผเอินกระเด็นหวอหวอ แครนด์คัชเชสทั้งสององค์วิตกวิจารณ์กันมาก กลัวมันจะกระเด็นมาเข้าตามีคนเคยตายอดมาแล้ว แครนด์คัชเชสย่นใหญ่ว่าตายอดไม่ได้เร็องได้ราว เพราะเห็นแก่สนุก ปฤกษาพ่อเป่นหลายหน คิดอ่านจะกางร่ม พ่อยอกว่าจะเปนไรไป แล้ววิตกวิจารณ์กลัวเขาจะหัวเราะเยาะว่าชีขลาดฤๅดัดจริต เพราะมันช่างไม่มีแดดเสียเลยในเวลานั้น ถ้ามีแดดก็จะพาลกางได้ ตกลงเลยไม่ได้กางจนฝนก็ซ้ำตกลงมา ต่างคนต่างพากันหนีฝน มีเยเนอราลแก่คนหนึ่งเปนผู้ที่ได้เคยบังคับกองทหาร ซึ่งบริพัตรอยู่ในนั้น รับราชการมาถึง ๖๐ ปีแล้วเพิ่งวันออกจากตำแหน่ง แต่ดูยังแขงแรง ได้มานั่งสนทนากันอยู่ จำบริพัตรได้ดีแม่นยำไม่ต้องมีใครบอก กลับมาเขียนหนังสือตะพัดไป แล้วทำกับเข้ากินในห้องไม่ได้ลงไปกินข้างล่าง

คืนที่ ๑๕๖

วันพฤหัศบดีที่ ๒๙ สิงหาคม

วันนี้ตาหมอให้กินแต่เช้าหน่อย เวลา ๔ โมง ให้กินน้ำถ้วยหนึ่ง น้ำที่ออกขุ่น ๆ แลกินทั้งเย็น ๆ ไม่ต้องอุ่นให้ร้อน ถ้าหากว่าน้ำที่ขาเดนขาเดนเหมือนซุปไก่อย่างเช่นชายอุรุพงษ์ว่า น้ำที่เค็มจัดขึ้นแลมีคาว ๆ สนิมเหล็ก รศชาติเหมือนทอดมันอะไรอย่างหนึ่งเทือกทอดมันปลาร้า ดูมันก็ไม่มีดอะไรกับน้ำแอปปอลินาริสักนิด เพราะแอปปอลินาริกินไม่ลงท้อง จึงได้กินกันเบิกยาน รู้สึกว่าน้ำท่าดีไปฤๅฝรั่งแล้วเห็นน้ำท่าแสลงแลไม่อร่อย ซึ่งไทยเราออกจะตาม ๆ เพราะเหตุที่น้ำนั้นกินเข้าไปลงท้อง จะคุมต้องถึงทำหน้าเหยได้ ด้วยตกใจว่าเปนยา ถ้าไม่มีลงท้องแล้วแอปปอลินาริก็เห็นจะแสลง น้ำนี้เห็นจะกำลังดีมิดี เพราะค่อยเค็มมากขึ้น แลคุม

คล่องคอรู้สึกเย็นสบาย พ่อไม่ได้มีความเดือดร้อนอะไรสักนิดหนึ่งที่ต้องกิน กลัวแต่จะไม่มีผล ฤามีผลต่อสามวันเช่นเขาว่า ครั้นถึง ๑๕ วันก็เฉย ๆ เช่นน้ำที่ยาเดน-ยาเดน จะรับกินต่างน้ำได้ เว้นแต่ไม่อร่อยเท่านั้น ที่จะเปนเหตุให้เปลี่ยนธาตุได้นั้นไม่มี

เมื่อได้นวดไฟฟ้าแลอายไอร้อนตามเคยเสร็จแล้วไปที่อายน้ำ วันนี้กวดขันที่ต้องให้ไปเหมาะเวลา เพราะเขาเอาคืนมาต้มไว้ ถ้าไปช้าคืนนั้นจะเย็นเสีย คืนที่เอามาใช้ เปนคืนที่เหลืองเอามาจากตำบลอื่น ไม่ใช่ที่นี่ซึ่งเขาประมาณว่าอีก ๑๐๐ ปีจะหมด แต่ถึงตั้งเครื่องจักรยกให้เลื่อยก็ แล้วผสมน้ำต้มเหมือนเนยเอาผ้าปูลงขนเก้าอี้ยาว แล้วเอาโคลนนั้นปะตามรูปตัวให้นอนทับลงบนโคลน แล้วเอาโคลนปะซีกข้างซ้ายซึ่งขี้เมื่อยอยู่นั้น ห่อแล้วเอาผ้าคลุม กำหนดแรก ๑๐ นิ้ว กำหนดความร้อนความเย็นให้พอดี คืออย่าให้ร้อนจนเหื่อออก อย่าให้เย็นจนรู้สึกว่าเย็น แต่ที่แท้ในเวลา ๑๐ นิ้วนั้น ตอนข้างปลายออกเย็นๆ ลงแล้ว ครั้นเมื่อถ้วน ๑๐ นิ้ว เอามีดตัดกระดายงาช่วยกันขูดดินนั้นออกโดยเร็ว แล้วลงอายน้ำ เปนน้ำอุ่นตามธรรมดา แล้วกลับขึ้นมาคลุมผ้าอีก ๒ นิ้วจนตัวแห้ง มีหมอคอยปกครองคอนโตรลชีพจรเรื่อยไป การคลุมผ้านี้เปนจำกัด พอตัวแห้งแล้วต้องรีบแต่งตัวทันที อย่าให้ทันเหื่อออกได้ ถ้าเหื่อออกเมื่อไรเปนหวัดแลทำให้หัวใจอ่อนไปด้วย เรื่องเปลี่ยนร้อนเปลี่ยนหนาวเช่นนี้เขาชำนาญจริง ๆ เพราะเมืองเขาหนาวอยู่เสมอ ข้างเราแลช่างเซอะจริง ๆ เพราะมันร้อนอยู่เสียเสมอ เสร็จการอายน้ำแล้วให้เดินสองนิ้ว ได้เดินไปที่ร้านในป่า ดูสุนุกดี เดินไม่ทันตลอดร้านถูกเร่งให้กลับมาหยุดพักเลยต้องกลับกันเท่านั้น เมื่อวานนี้ฝนตกเวลาเย็นเลยเรื่อยมาจนกลางคืน วันนี้กลายเปนหมอกเปนลมเย็นชืดไป ถนนก็ออกแฉะๆ เรื่องที่จะร้อนจะเย็นในฤดูชัมเมอนี้

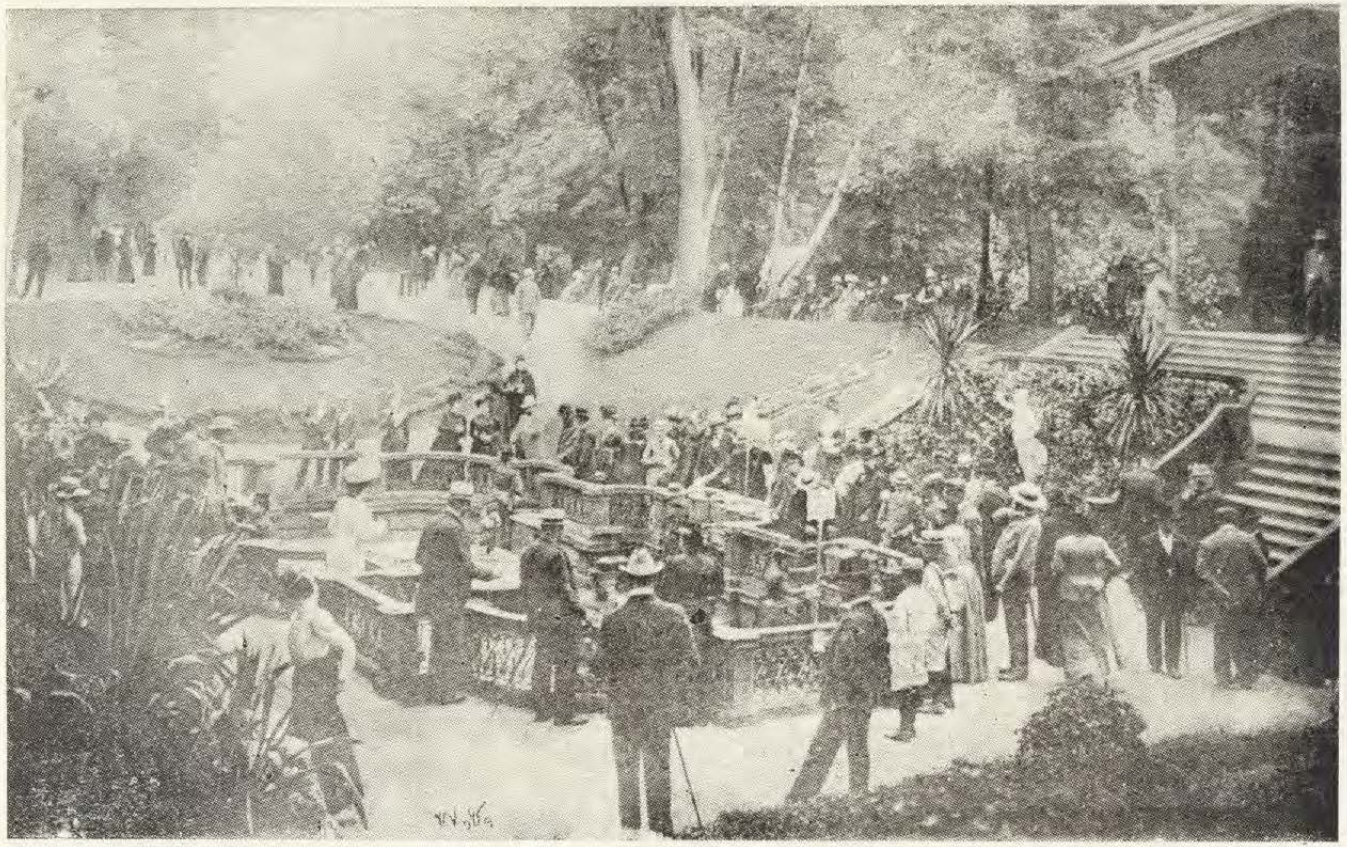
อาไศรยฝน ถ้ามีฝนลงมา เปนเย็นไปได้สักสองวันสามวัน แล้วก็ร้อนขึ้นทุกที จนกว่าฝนจะตกใหม่ ฝนตกอยู่ในราวประมาณสักวิกละครั้ง วิกหนึ่งก็คงเย็นครึ่งหนึ่งร้อนครึ่งหนึ่ง ตามฤดูปรกติ เวลานี้ว่าเปนเวลาซัมเมอแท้ ไม่รู้ตัวเบ็คมาสักเดือนหนึ่งแล้ว

นอนให้ทำหนังสือมาจนเวลาเย็น กลายเปนฝนตกร่ำเรื่องไม่รู้หยุด จนบ่าย ๕ โมงก็ยังเปนลอองอยู่ จะนิ่งอยู่อัดใจ ตกลงเปนต้องหนีไปเที่ยวทั้งฝนตรงไปที่ร้านอายน้ำ ซึ่งดูค้างไว้ แล้วไปดูรูปที่ช่างเขียนมาตั้งเขียนอยู่ที่นั่น เขียนตามรูปถ่ายดีพอใช้ แกตั้งต้นเขียนรูปพ่อ แต่แกได้รูปจากชูแมน ซึ่งไม่ชัดเจนแจ่มแจ้ง ซ้ำไปเดาสีเอาเอง เชื่อว่าไทยเราเหลือง เขียนไว้เสียเหลืองจ๋อย พอแลเห็นตัวเข้าร้องเอ็ดใหญ่ ว่าไหนว่าเหลือง ก็ขาวเกือบจะเหมือนฝรั่งนั่นเอง เอามือแกมาเทียบจึงได้เห็นว่าอ้อเหลืองจริง แต่ไม่ใช่เหลืองส้ม เลยอ้อนวอนขอถ่ายรูป พ่อเลยตกลงยอมให้แกถ่ายรูป แต่ถ่ายอย่างต้นเห็นจะพอแต่เปนเค้า แกก็พยายามหนักหนา อุส่าห์เอาตำราตราออกมากางอ่าน ทิ้งกระจายอยู่ตามแถบนั้น วิงวอนหนักหนาให้ไปดูอีกในมรินนี้ ที่แท้แปลว่าแกจะดูเรา กลับมาจากนั้น แวะห้างอีกแห่งหนึ่งไม่ได้ซื้ออะไร ดูเล่นเท่านั้น แล้วกลับมาโฮเตลไปดูห้องที่เขาขายปอสเลน เปนปอสเลนเขียนที่เดรสเดน ซื้อแต่ถ้วยชา ไม่ได้ซื้ออะไร แล้วกลับมาที่วิลลา ช่างถ่ายรูปนี่เอารูปมาให้ดู ปรู๊ฟว่าเปนฝีมือดีจริง แลรับจะพิมพ์ให้เร็วด้วย แต่ดูอ้วนเต็มที จนสงไสยว่าจะเกินไป แต่ใคร ๆ ดูทั้งไทยทั้งฝรั่ง ตามตาหมอ เขาว่าเหมือนจึงเอาส่งเข้าไปให้ดู จะเชื่อฤๅไม่เชื่อก็ตาม เอาไว้คอยสอบเมื่อเวลาไปถึง

วันนี้หมอมาอีก โปรเฟสเซอเกรลแลโปรเฟสเซอไมเยอจะลากลับไปในวันเสาร์ยอกแล้วยอกเล่าว่าไม่ได้เบื่อหน่ายที่จะอยู่ แต่เห็นไม่มีอะไรที่จะต้องทำเพราะอาการ

สบายมากแล้ว จึงขอมอบน่าที่ไว้ให้หมอฟอนนอรเดน เปนผู้รู้ญชาการสืบชาต ถ้าหากว่ามีอาการแปลกประหลาดอะไรให้เรียก โปรเฟสเซอเกรลอยู่ห่างที่นี่สองชั่วโมงเท่านั้น โปรเฟสเซอไมเยออยู่เยอลินก็ไม่ไกลเท่าไร แต่วันที่ ๒๐ จะกลับมาในการเฉลิมพระชนม์พรรษาทั้งสองคน การอายน้ำจะต้องอายไปอีกจนวันที่ ๒๒ กันยายน อายสองวัน เว้นพอกโคลนวันหนึ่ง ต่อนั้นไปจะไปเที่ยวข้างไหนก็ได้ นับว่าเปนสิ้นเขตรที่ต้องรักษาแล้ว โปรเฟสเซอสองคนนี้มีอัธยาไศรยดีอย่างยิ่ง รักษาด้วยความระวังอย่างอุกฤษฐ์ แลไม่ได้เอาโลภเปนที่ตั้งน่า ตั้งใจจะหาชื่อเสียง โปรเฟสเซอเกรลเปนคนชั้นสูงมาก เปนผู้ที่ได้ถูกเลือกจะให้ไปเปนโปรเฟสเซอในเมืองเยอลินแต่แกไม่ยอมรับ เพราะงานที่แกทำอยู่ได้เงินมากกว่า แต่ถึงดังนั้นก็เปนยศชั้นที่ ๒ รองเอกเซนเลนซี การเลือกหมอรัฐบาลเรียกหมอทั้งปวงให้ประชุมกันเลือก เมื่อใครถูกเลือกจึงเปนผู้มีชื่อเสียงแลเกียรติยศมาก เมื่อโปรเฟสเซอเกรลไม่รับ จึงได้เลือกโปรเฟสเซอเคราซ์ โปรเฟสเซอเคราซ์ไม่ถูกเลือกแต่ก่อน เพราะเปนคนออสเตรียน เมื่อได้เปนโปรเฟสเซอในเยอลิน ต้องเปลี่ยนชาติเปนเยอรมัน ฝ่ายโปรเฟสเซอฟอนนอรเดนตัวเปนเยอรมัน แต่ไปได้รับตำแหน่งเปนโปรเฟสเซอสำหรับเวียนนา กลับต้องเปลี่ยนชาติไปเปนออสเตรียน จึงยังมีน้องชายคือหมอนอรเดนอยู่ในเยอรมนี ที่เปนผู้จะมารักษาพ่อต่อไปนี้ ขอจบรายวันฉบับนี้ เพราะเวลาเมล์ที่จะออกพรุ่งนี้

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

บ่อน้ำแร่เอลิศเบตที่เมืองฮอมเบิค

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๖

คืนที่ ๑๕๗

เมืองฮอมเบิค

วันศุกรที่ ๓๐ สิงหาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ท่านหมอ ๆ ทั้งหลายที่จะไปอยากได้รูป จึงได้แจกรูปไปเสียที่ แล้วไปอาบน้ำ ได้รู้สึกมาหลายวันแล้ว ว่าเล่าถึงเรื่องห้องอาบน้ำขาดของสำคัญสิ่งหนึ่งไปเสีย ซึ่งจำเปนจะต้องมีนั้น คือตู้ติดฝาผนังเปนเหล็กโปร่ง ๆ ในนั้นบรรจุผ้าอาบน้ำและผ้าห่มต่าง ๆ มีท่อไอร้อนมาเข้าทางหลังตู้ในผนัง ไอน้ำสำหรับอบให้ห้องอุ่นด้วย ให้ผ้าห่มนั้นอุ่นด้วย เพื่อจะกันไม่ให้หนาวสท้าน เพดานเปนกระจกช่อง ชักเปิดปิดได้ สำหรับผ่อนให้ไอร้อนนั้นขึ้นไปเสียบนหลังคา ห้องที่พ่อไปอาบนี้มีตู้เช่นนี้ทั้งสองห้อง แต่ที่ยาเดนยาเดนต้องไปยืมผ้ามาจากห้องอื่น ห้องนอกนั้นต้นไม้ ห้องในมีขวดแก้วปักดอกกุหลายงาม ๆ เสมอทุกวัน วันนี้ขยับเวลาขึ้นไปเปน ๑๕ มินิต น้ำนี้เปนอันได้ความว่ามีคายอนิกแอซิด เปนเครื่องที่จะสำหรับชักให้โลหิตเดินตามขุมขน เพราะเหตุฉนั้นหมอจึงต้องตรวจชีพร ว่ากำลังหัวใจจะพอแก่ที่จะต้องทำงานฉีดโลหิตไปทั่วกายฤๅไม่ ถ้าเห็นว่าหัวใจอ่อนคือเต้นถี่ในเวลาอยู่ในน้ำ รู้ได้ว่ากำลังน้อย ต้องให้รีบขึ้นเสียทันที หาไม่ก็จะอ่อนเปลี้ยในเวลาอายแล้วนั้นมาก พิกัดกำลังมัชฌิมบุรุษที่จะแช่อยู่ในน้ำนั้นได้อย่างช้าเพียง ๒๐ นาที ถึงดังนี้ก่อนเปลี้ย ถ้าพ้นนั้นขึ้นไปเปนการกลับให้โทษ น้ำนี้ใช่แก้เลือดเดินตามร่างกายไม่สดวกอย่างหนึ่ง โรคตับอย่างหนึ่ง ถ้าโรคผิวในท้องเปน

ห้ามขาดไม่ให้อ้าย ถ้าขืนอายอาการทรุด ต้องใช้น้ำอ่อน ๆ เพียงเสมอน้ำทเล ฤๅ ตำยลที่สำหรับรักษาผู้ในท้องนั้น ที่ยาเดนไวเลอ ซึ่งอยู่ในเขตรแดนยาเดนนั้นเอง เดี๋ยวนี้เพิ่งไปอยู่ที่นั่น หมอทั้งปวงยืนยันว่าถูกต้อง แลได้รับข่าวว่าไปอยู่ ๑๕ วัน ยังซ่วีขึ้นมาก อ้วนขึ้น เพราะฉนั้นเขาอวดว่าที่เมืองฮอมเยคน จะหาคนเป่นผู้ในท้องแต่สักคนเดียวไม่ได้ ไม่ใช่เพราะไอน้ำย้องกัน เพราะถ้าเป่นผู้ในท้องต้องเปิดไปที่อื่น อายน้ำแล้วได้เดินดูย่อออก ๒ ย่อ แลดูสูบน้ำ ซึ่งสำหรับสูบขึ้นไปในโรงที่อายน้ำ ตั้งเครื่องจักรไฟฟ้าจมลงไปอยู่ในดิน สูบกันไปวันยังค่ำ เขาคิดจะเจาะย่อใหม่อีกย่อหนึ่ง ให้ชื่อพ่อ ในวันที่ ๒๑ เดือนกันยายน คิดจะทำรูปไว้ที่ย่อนั้น เขาคิดปฤกษาหาฤๅกัน แต่ยังไม่ได้มายอกเป่นพ่อมัล ได้ทรายว่าเฮมเปอเรอสั่งให้มีรายงานยอกอาการพ่อไปกราบทูล เดี๋ยวนี้เขายอกรายงานกันอยู่เสมอ

บรรดาการที่มาอยู่นี่สบายหมดทุกอย่าง เสียแต่อาหารไม่ถูกปากในตอนต้น จึงได้ไกล่เกลี่ยกันไปเอาพ่อครัวที่เคาฟเฮาส์เมืองเยอลินมาทำ ตั้งแต่วานนี้กินเข้าได้มาสองวันแล้ว

เมื่อพักตามเคยแล้ว วันนี้เขาชวนให้ไปดูลอนเดนนิส ซึ่งเป่นวันสำคัญอังกฤษข้างหนึ่ง เยอรมันข้างหนึ่ง เคราะห์ร้ายลูกลอนเดนนิสลอยมาโดนไนยตาข้างขวา แต่กระทบใยหมวกเสียก่อน แล้วจึงโดนในระหว่างคิ้วกับหลังตา เจ็บอยู่สัก ๑๕ มินิตก็หาย ไม่มีอันตรายอันใด ดูจนหมดเคมแล้วจึงได้กลับ ข้างเยอรมันชนะแล้ว ขึ้นรถโมเตอรคาร์ไปเที่ยว ไปตามถนนเขาเทานุสแล้วกลับมา กินแกงบะช่อแทนน้ำชา มีความเสียใจที่จะกล่าวว่า ผู้กินด้วยกันทั้งหมดคือเจ้านายลงเนอเห็นกันว่า หมูฝรั่งดีกว่าหมูของเรา เนื้อมาก มันน้อย แลไม่มีกลิ่นสายเลย หมูของเราเลี้ยงมันเลวเหลือเกินนัก มันถึงไม่ดีได้ วันนี้อากาศกลับร้อน แจ่มใสดี

ไปอย่างเก่า เวลานี้ข้าวนาจะสุกเต็มแล้ว ยังไม่มีกรียากลิ่นอายออกมาเลย ต้นไม้ยังงามบริบูรณ์ทุกหนทุกแห่ง ซัมเมอเห็นจะล่าไปได้จนเกือบออกจากยุโรป ด้วยเวลามาก็ล่า คงจะไปล่า พ่อไปถึงที่ไหนเปนบริบูรณ์ด้วยดอกไม้ทุกหนทุกแห่ง เพราะรู้กันเสียแล้วว่าชอบ โต๊ะกินเข้าเปนสวนดอกไม้เปลี่ยนทุกวัน ไม่ใช่เปนแต่ปักขวดทำรางฤๅกระถางมาตั้ง แล้วให้เลอยพ่านเต็มทั้งโต๊ะ ดอกไม้บ้านเราหาเล่นเช่นนี้ไม่ไหว ไม่ใช้ไม้เยญพรรณด้วย วันใดอย่างใดก็อย่างนั้นเต็มทั้งโต๊ะ ดอกุหลายสีอย่างไรก็สีเดียวกันหมด รักเร่สีใดก็สีเดียวกันหมด เขาอาจจะตัดดอกรักเร่ได้กว่าวันละ ๓๐๐ ดอกขึ้นไป ดอกอื่น ๆ ก็มีหลายอย่าง เช่นดอสิงโตแลสวิตปี้เปนต้น เหตุทั้งนี้เพราะมีคนซื้อไม่ขาดวัน จึงมีชาวสวนปลูกขายมากด้วยกัน วันนี้ที่สนามลอนเตนนิสมีผู้หญิงแต่งหมวกด้วยกุหลายสด แลวถือกิ่งกุหลายดอกเดียวกิ่งหนึ่ง เปนดอกกุหลายสีชมภูเหมือนอย่างกุหลายเรา แต่ความที่มันโตแลซ้อนหนาเท่าดอกทานตวัน เอาถือยังไม่ให้แดดถูกหน้าได้ ดังนี้จะเชื่อฤๅไม่ วันนี้ได้รับหนังสือที่เขียนกระดาษอย่างเล็กเปนคราวแรก

คืนที่ ๑๕๘

วันเสาร์ที่ ๓๑ สิงหาคม

วันนี้เปนวันที่หมอโปรเฟสเซอเกรลแลไมเยอจะไป การอาบน้ำวันนี้ลดน้ำให้เย็นลง เปน ๓๒ ดีกรี แต่เวลาคง ๑๕ มินิตตามเดิม การที่ให้เย็นลงนั้น เพื่อจะให้ไอคายอนิกในน้ำแรงขึ้น ด้วยไม่มีแคสซึ่งจะนำออก การแต่งดอกไม้ในห้องอาบน้ำ ยิ่งเห็นว่าชอบเขายิ่งเติมขึ้น วันนี้มีดอกทานตวัน ตัดทั้งต้นปักขวดตั้งในมุมห้อง จนเต็มทั้งสองมุม ขนหลังตู้ตั้งอ่างวิกตอเรียใหญ่จัดดอกรักเร่ ดูเปนดอกไม้

หรูไปทั้งห้องแล้ว ตั้งแต่เริ่มไปอาบน้ำมาจนกระทั่งวันนี้ มีคนไปคอยดูทุกอาบน้ำทุกวันกองโต ๆ ถ่ายรูปก็มี แต่คนที่เคยเข้าเคยนาย ด้วยเข้านายเสด็จไปมาอยู่เสมอไม่ขาด จะดูก็อย่างมีอัชยาศัย ยืนอย่างเรียบร้อยห่างๆ แลคำนับ ผู้หญิงก็โยกผ้าฤาถอนสายบัว จนเด็ก ๆ ก็ถอนสายบัวคล่อง เดี๋ยวนี้เปนอกได้ว่าไม่มีใครไม่รู้จักพ่อสักคนเดียว ทั้งในเมืองแลในทุ่ง ตั้งแต่ผู้ดีลงไปจนเด็กกลางถนน ต้องรับคำนับเรื่อยอยู่ตลอดทางทุกเวลาที่ไปเที่ยวข้างไหน ๆ วันนี้ออกจากอาบน้ำแล้วเดินไปดูโรงที่สำหรับไว้เครื่องคัดตัว ซึ่งเปนแห่งเดียวกันกับร้าน ร้านตั้งอยู่ที่เฉลียงโรงนี้ ในนั้นมีหมอประจำคนหนึ่งต่างหาก เครื่องต่าง ๆ คล้ายกับที่อาบน้ำอ่อน ๆ แต่มีวิเศษขึ้นไปอีกสองสามอย่างเปนของใหม่ มีเฉลียงออกไปกลางแจ้ง สำหรับถ้าฝนไม่ตก เลื่อนเครื่องออกไปได้ แต่เฉภาะเครื่องที่สำหรับช่วยคนเปนหืดหายใจอย่างเดียว ปลูกป่าสนไว้รอบเฉลียงนั้นสำหรับให้หายใจได้กลิ่น ซึ่งเขาถือว่าเปนยาแก้ ดูเพลินไปหน่อยถูกเร่งให้กลับมาหยุดพัก ขึ้นเรือน พักข้างล่าง ๑๐ มินิต แล้วจึงได้กินกลางวัน แล้วพักใหญ่เขียนหนังสือ

เวลาบ่าย ๕ โมง ไปดูตาแก่เขียนรูป แกก็ออกจะเขียนดี ๆ แต่ยังเข้าใจผิดอะไรหลายอย่าง ขอผัดต่อไปใหม่อีก แล้วไปดูยิงเป้าซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กัน ยิงเป้าเช่นนี้มีที่ไหน ๆ ไม่ใช่แปลกปลาด แต่ไม่มีเครื่องล่อ คืออย่างที่ยิงถูกเข้า ก็ได้เอาของขยะขยิ้นอะไรต่าง ๆ นี่ถ้าจะไปยิง เสียเงิน ๕ เฟนิก ที่ยิงมีหลายอย่าง คือมีอย่างตุ๊กตาตลก ที่ชักสายยนต์ให้แยงแย่ได้ ถ้าใครยิงถูกกลางอกตุ๊กตานั้นแย่ลง มีเชือกสำหรับยายแก่กระตุกขึ้นให้ยืนตามเดิม อีกอย่างหนึ่งนั้นเปนตุ๊กตา ถ้าถูกเข้าแล้วเขียดหมวก แต่เวลาจะให้ยิงต้องเดินไปยิงกันถึง ๆ มีเป้าหลายอัน ที่ถ้ายิงถูกเข้าแล้วดังกริ่ง มีกล้องกินยักไว้เปนอันมาก ซึ่งถ้ายิงถูกเข้ากล้องแตก มี

ตัวสัตว์อะไร ๆ หลายอย่างยืนเป็นแถวสำหรับยิง มีกล้องหมุนคว้างอยู่สองอัน แลอะไร ๆ ต่าง ๆ หลายอย่าง ในที่สุดมีน้ำพุขึ้นมาริน ๆ อยู่กลางที่ยิง เอาลูกแก้วขาวเล็ก ๆ เป็นกระจกเงาวางให้ลอยอยู่บนน้ำ สำหรับยิงถูกแล้วลูกแก้วนั้นแตก ถ้าใครยิงถูกมาก ๆ ยายแก่นั้นออกจะขาดทุน ไล่กันเสียที่ เล่านี่เหลวเต็มทีแล้ว เพราะเหตุที่ไม่มีอะไรจะเล่า ก็เล่าไปอย่างนั้นเอง ถ้าหากมีอันก็จะไม่เล่าถึงเรื่องนี้ ออกจากนั้นเดินไปดูดงกุหลายซึ่งอยู่น่าเรสเตอรองต์อันหนึ่ง เป็นกุหลายตอสูงประมาณศอกคืบ ดอกเป็นช่อข้างบนทุกต้น เขาปลูกเข้าเป็นลายสวนที่เดียว ได้ตั้งตาดูทุกวันตั้งแต่แรกมายังดูมอยู่ เดี๋ยวนี้กำลังบานพร้อมกันหมด เป็นเหลืองแปลงหนึ่ง ชมภูแปลงหนึ่งคั่นกันงามชื่นตา แต่ยังไม่ได้ไปในที่นั้น จึงเดินวนไปดู แล้วเลยไถลไปที่สนามคอล์ฟ ดูเขาเล่นคอล์ฟ แลนั่งเล่นตามต้นไม้ การที่ไปเที่ยวนี้เป็นเดินเล่นเวลาเย็น ไม่ใช่ตั้งใจไปดูอะไร รถที่เราไปมันช่างสบายเสียจริง ๆ เราเดินไปข้างไหนรถก็ตามไปถึงนั่น บนทางคนเดินบนหญ้า ฤๅที่ห้ามแห่งใด เขาปล่อยให้ไปได้ฟรีหมด ไม่มีใครห้ามเลย ไปทางไหนรถก็ตามต้อยไปทุกแห่ง ย่ำค่ำครึ่งกลับขึ้นรถไปเที่ยวตามถนนแลออกทุ่ง กลับมาทันเวลาเวลาทุ่มเศษ วันนี้แกงฟัก แต่ใช้เตอนิปต้มเสียให้อ่อนก่อน ใช้ได้เหมือนฟัก อร่อยดี หมดทุนเท่านี้ ไม่มีอะไรจะเล่าต่อไปอีก

คืนที่ ๑๕๙

วันอาทิตย์ที่ ๑ กันยายน

เมื่อคืนนี้พากันร้องเป็นภาษาไทย ดังกึกก้องแต่ฝนไม่ตก ท่าทางเหมือนจะเข้าฤดูฝนแล้ว ในหมู่นี้ผลแห่งคิยิสตาลิสกำลังมาปรากฏเข้มข้นมาก เนื้อทุก ๆ กล้ำกึ่งเป็น

สำคัญนั้น ยอดอกแลราวนมไปจดรักแร้ดังแขงเครียด ถ้านอนตะแคงฤๅกระทบถูกรู้สึกเจ็บเสียว ๆ แขงจับได้เปนกล้ำ ลักษณนมคัดฤๅนมหลง ไม่ใช่ยวม ขาแข้งท้องไส้เปนอย่างนั้นไปหมด เมื่อแรกนึกว่าจะเปนอะไร ครั้นเมื่อตรวจตราหนักเข้าได้ความว่าเปนด้วยคิยสตาลิสขับโลหิต เพราะเหตุนี้ต้องให้พักให้แรมอะไรมากมายไม่ให้ทำอะไรมาก ๆ กลัวจะดิ้งหนักไป วันนี้เปนวันอายโคลน อายคายอนึกสองวันอายโคลนวันหนึ่ง พ่อเห็นจะถึงแก่ความอัยจนไม่มีอะไรจะเขียนไปให้ เพราะอยู่บ้านกินอย่างไทย ๆ แล้ว จะต้องลงเล่นเรองเกร็ด

วันนี้จับทเรองหมา เพราะเขาเอามาขายอยู่บ่อย ๆ ที่จริงนึกไว้แต่แรกว่า จะหาหมาไปดีฤๅไม่เอาไปดี ใจหนึ่งนึกว่าไม่เอาละมีแล้ว แต่อีกใจหนึ่งนึกว่า กรมดำรงคงจะถามสองเรอง คือเรองกล้องแมช่อมแลเรองหมา เพราะรู้กันอยู่ว่าเปนของทีคิด อดเล่นไม่ได้ทั้งสองอย่าง เรองกล้องแมช่อมตั้งแต่ร้านชัมเมอที่เราเคยช่อไม่เอากล้องดีมาให้ดู เลยออกจะฉุน ๆ นึกว่าจะไม่เอากล้องแมช่อมเข้าไปเลย เมื่อเลิกกล้องแมช่อมแล้ว ก็นึกว่าจะไม่หาหมาเข้าไปเหมือนกัน กรมดำรงถามจะได้ยอกว่าไม่มีทั้งสองอย่าง ให้แปลกหน่อย

แต่ตุ๊กแกอดเปนแม่สื่อไม่ได้ พอกลับจากนอรเวเอากล้องมาให้ดู พูดแก้แทนชัมเมอต่าง ๆ ว่ามันตกอกตกใจเวลาที่พ่อไป ที่จริงกล้องดี ๆ มันมีอยู่ ตุ๊กเอามาวางลงให้ดูต่าง ๆ อดไม่ได้ต้องคลำ คลำเข้าแล้วก็อดชอยไม่ได้ ตกลงเปนเสียพิธีในข้อที่จะไม่มีกล้องแมช่อมไปนั้น

เรองหมายังไม่ตกลงมาได้อีกเปนนาน เมื่อไปนอรเวพบใหญ่ตัวหนึ่ง บริพัตรตะลีตาลานมายอกว่างามจริง ๆ แลใจคอเปนน้ำเหมือนอ้ายจุด ได้เกิดรักแลไปเล่นด้วย ข้อที่ไม่เอามานั้น เพราะเปนเวลาเรากำลังเดินทาง มันโตเท่าคน ไม่รู้

ว่าจะไปไว้ที่ไหน ทั้งเอมเปอเรอรัสเซียก็เคยห้าม ไม่ให้เลี้ยงหมาใหญ่ชนิดนี้เลยทอดธุระไว้เสียที

ยังลืมเล่าถึงหมากวินอาเลกซานดรา เพราะใครๆ จะเห็นได้ว่า กวินอาเลกซานดราเป็นคนรักหมาสักเพียงใด ถ่ายรูปมีหมาเป็นนิจ ที่จริงเวลากินเข้าเช้ากินเข้ากลางวันด้วยกันเมื่ออยู่วินด์เซอ มีหมาออกมาเล่นอยู่สองตัวเสมอ ตัวหนึ่งเป็นหมายุ่น แต่หายใจไม่ดังครอกแครก ตัวนี้โปรดมาก อีกตัวหนึ่งเป็นทำนองปูดัล มันฉลาด มันเที่ยวประจบพวกเราทุกคน ที่นั่งกินเข้าอยู่ในโต๊ะนั้น แต่ตัวยุ่นไม่ประจบใคร ถ้าเรียกมาแต่ผู้ที่นั่งใกล้กวินเซ่นพ่อ เลยเข็ดเรื่องหมากันขึ้นพ่อได้ถามถึงหมาพันธุ์ที่เรียกกิงชาลส์ ซึ่งเป็นที่ลำฎานักว่าเป็นอย่างไร ถ้าหากว่ากะไร อยากจะขอลูกสักตัวหนึ่งด้วยซ้ำไป แต่มีความประหลาดที่ได้ความว่ากิงชาลสนั้นไม่ใช่หมาอะไร หมายุ่นนี่เอง พิชพรรณเดิมมันก็เป็นหมายุ่น ตัวที่พ่อเห็นนั้น มันก็หมากิงชาลสนั้นเอง ตกลงเลิก เลยไม่ขอ

คราวนี้ต่อมา เกิดความเอนดูหมาเตี้ยตัวยาวๆ ที่เขาเรียกว่าดักฮุนด์ สาเหตุที่จะเกิดเอนดูหมาเตี้ยขึ้นนั้นมันมานานมาแล้ว ตั้งแต่ปรินซเฮนรีออฟปรัสเซียเข้าไปยางกอก มีหมาเตี้ยตัวโปรดนอนบนพระแท่นอยู่ตัวหนึ่ง เวลาไปหาที่พระที่นั่งอุทยานเล่นๆ ออกซอย แต่ยังไม่เกรัก เฉยเรื่อยมาได้จนกระทั่งไปเดนมาร์กคราวนี้ เวลาอยู่โคเปนเฮเกน ขึ้นรถโมเตอร์คาร์ไปกับปรินเซสมารี ขึ้นซ่อว่ารถโมเตอร์คาร์ในเมืองเดนมาร์กแล้ว ไม่ว่าคน ว่าม้า ว่าหมา กลัวอย่างยิ่งทั้งนั้น ตกอกตกใจกันเสียแต่ไกลๆ ณกาลวันหนึ่ง ไปตามชายทเล ข้างหนึ่งเป็นเนินเขาข้างหนึ่งเป็นทเล พบผู้หญิงผู้ดีแก่ๆ คนหนึ่งเดินมา มีหมาเตี้ยตามหลังแต่งตัวใส่เสื้อเพราะมันหนาว แลเห็นแต่ไกล ยายแก่นั้นก็ตกใจ หมาก็ตกใจ ยายแก่นั้นยังเหลียวเก้กังว่าจะหลีกไปข้างไหนดี แต่หมานั้นวิ่งจนหูปู ขึ้นบนเนินเขาที่มันไม่รักๆ

ไม่ยักซุ่มอยู่ในรถ เจอช่องที่ข้างขนเป่นหญ้า ออกมานั่งท้าวแขนอยู่ที่ช่องน ชะเง้อดูยายแก่นาย ชะเง้อแล้วชะเง้อเล่าจนรถเราไปถึง พอถึงเข้า กลับหันหน้ามาดูรถ ทำหน้าเหมือนจะบอกว่าไม่กลัวดอก พ้นแล้วพ้นแล้ว ได้ทักแลได้ดูพร้อมกันกับปรินเซสมารี เขาว่ามันฉลาดนัก

ครั้งที่ ๓ เมื่อไปปารีสครั้งนี้ ไปฟอนเตนโบล ไปกินเข้าที่เรสเตอรองต์ คนที่นั่งอยู่ใกล้ๆ มีหมาเตี้ยสองตัว นั่งพันอยู่กับขาเก้าอี้ หมาสองตัวนี้งามมาก ได้พิเคราะห์ถ้วนถี่ ออกนึกชอบเป่นครั้งที่ ๓ ได้บอกกับชายว่า หมาเรานี่มีหลายอย่างแล้ว ถ้าคราวนี้จะซื้ออยากซื้อหมาเตี้ยไปลองเลี้ยงสักที เขาเลยพรรณาถึงเรื่องหมาเตี้ยต่างๆ เพราะคนเยอรมันชอบเลี้ยงกัน ชมกันว่าฉลาด ถึงกับแต่งหนังสือเรื่องหมาเตี้ย เล่าถึงความฉลาดต่างๆ จนออกจะไม่น่าเชื่อ ซึ่งเป่นธรรมดาของคนหลงหมาเห็นไปได้ต่างๆ ไม่ใช่ตั้งใจจะปด แต่ก็ยังไม่ถึงเอาะให้เที่ยวหา ครั้นมาวันนี้มีคนเอามาขาย จึงได้พิจารณาเลือกพินกัน มีดีพอใช้คู่หนึ่ง ตกลงใจว่าจะซื้อ ราคาก็ไม่แพง แต่กลัวจะยังไม่สู้ดีแท้ ยังให้หาต่อไปอีก เพียงแต่ตกลงใจว่าจะซื้อหมาเตี้ยเท่านั้น กรมสมมตของลูกตัวแรกเสียแล้ว กรมดำรงจะเห็นขันประการใด ในการที่พ่อเลี้ยงหมาเตี้ยซึ่งเคยค่อนไว้แต่ก่อน เรื่องมันหมดเข้า จึงได้เขียนเหลวไหลถึงเพียงนี้

เวลาย่ำค่ำแล้วออกไปเที่ยว เขาเตรียมโมเตอร์คาร์ไว้ คนมาคอยกันแน่นตั้งแต่บ่าย ๔ โมง แต่ไม่ได้ไปไหนไกล ต้องการจะไปดูสวนที่น่าควัรเฮาส์ เป่นที่ประชุมเล่นนักขัตฤกษ์แลเลี้ยง เพราะเจ้าพนักงานที่เขาบอกว่า ในการเฉลิมพระชนม์พรรษาเขาจะเปิดควัรเฮาส์ ให้ไปทำอะไรอะไรที่นั่น จึงตกลงใจว่า การเลี้ยงจะไปเลี้ยงที่ควัรเฮาส์ แล้วจะเปิดเอนเตอเตนเมนต์เวลาค่ำ จะเชิญผู้ดีในเมืองนี้ให้หมด ส่วนที่น่าควัรเฮาส์นี้เป่นสองชั้น อยู่คนละฟากถนน ควัรเฮาส์นี้ตั้งอยู่

พระบรมรูปฉายที่เมืองฮอมเบิค

ขนที่สูง มีสวนติดอยู่กับน่าควัรเฮาส์ชั้นหนึ่ง แล้วจึงถึงถนนตั้นกลาง ถนนสายนี้เปนวิลลาตลอดทั้งถนน ฟากข้างควัรเฮาส์อีกฟากหนึ่งเปนป่าก ในป่ากนี้มรูปเอมเปอเรอฟรีดริชที่ ๓ แลเอมเปรส ทำด้วยศิลาครึ่งตัว มีสระมีน้ำพุกลางสระเปนที่เดินเล่นสบายดี ลงเที่ยวเดินในป่ากนั้น ค่อยมีคนไม่รู้จักมาก เพราะเหตุที่เปนคนมาแต่แฟรงก์เฟอต แล้วขึ้นรถไปเที่ยวต่อไป ไปวันก่อน ๆ ไปทั้งข้านใต้แลข้านตวันตก วันนี้เปลี่ยนไปทางข้านเหนือ แต่ถึงไหนถึงไหนก็มีคนรู้จักทั้งนั้น นอกจากนี้เรื่องซ้าเต็มที จึงได้งดไม่จดต่อไป

คืนที่ ๑๖๐

วันจันทร์ที่ ๒ กันยายน

กล้าเนื้อมันช่างคัดจนนึกสงไสย ว่าจะเปนด้วยยาฤามิใช่ วันนี้ตั้งพิจิตรวจก็ได้ความว่าไม่ใช่อะไร เปนผลของยานั้นเอง น้ำที่กินช่วยแรง เพราะอรรมดาน้ำร้อนขนกเกิดแคส เมื่อกินลงไปถึงเปนน้ำเย็น อยู่ภายในก็ร้อนเปนแคส เหมือนอย่างกับอายน้ำทั้งข้างนอกแลภายใน ทำให้กระเภาะมีแรง ตกลงเปนมันก็ชอบกลดี วันนี้ไปอายน้ำ เขาว่าน้ำแรงกว่าแต่ก่อนมาก เพราะมีฝนแลพายุในเขาน้ำลงมาแรง คายอนิกแอซิดมามาก วันนี้อาย ๓๒ ดิกรี เวลาเท่ากัน แต่ซ่พจรดขึ้นกว่าแต่ก่อน วันนี้ปรีเฟรต์เมืองนี้คนใหม่ไปหาที่ที่อายน้ำ แล้วออกมาเดินแลกลับตามเคย

ไม่มีเรื่องอะไรจะเล่าแท้ ๆ จะต้องเล่าถึงเรื่องเหลวไหล สิ่งไรที่ไม่ชอบกลับมาได้แก่ตัว เวลาอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ไปเที่ยวข้างไหน มีเขียนหนังสือฤาขอให้เขียนครั้นเขียนเหนื่อยหนักเข้า จะทำอะไรช่างหายากเสียจริง ๆ จะไปตามใครมาพูดเล่นมันก็ออกพูดกันมาเสียมากจนจะหมดเรื่อง เพราะฉนั้นไปที่เคาฟเฮาส์ที่เยอลิน นึก

ถึงจะมาชอมเยิคคูแห้งเต็มที จะเอาอะไรมาเล่น วนไปวนมาสักสองสามเที่ยว ตกลงซื้อกรามโมโฟน กล่าวคืออ้ายอ้อแอ้ ได้สั่งโดยกวดขันห้ามอย่าให้ส่งไปยางกอก ให้เอาตามเสด็จมาชอมเยิคด้วย คราวนี้พอเวลาว่าง ฟังอ้ายอ้อแอ้ แต่เปนอ้อแอ้เพลงฝรั่ง อยู่มาหน่อยหนึ่ง ท่านพวกนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ในเรื่องเพลง ส่งเพลงไทยมาให้สามเพลงแสนเสนาะนั้นเพลงหนึ่ง ยายส้มจีน[1] เปนผู้ร้อง ลครเรื่องสุวรรณหงษ์ ต้นอย่างยิ่ง เรื่องหนึ่ง แกะยายศรี มหาราชเรื่องเสภา ตอนพระไวยตีเมียไม่ครบท่อน มีสามอย่างเท่านั้น ฟังทุกวันจนจำได้ แล้วหัวเราะได้ทุกวัน ตั้งแต่มาถึงนี่จนวันนี้ ครั้นวันนี้ได้เพลงไทยมาเสียใหญ่ มียี่เกแลเทศน์ชุดอะไรต่าง ๆ ตกลงเลยฟังของเรานั้นเอง เพลงฝรั่งไม่ยักได้ฟัง

วันนี้อากาศมืดมัวมืดมพัดจัด แปลว่าลงมือจะเปนฤดูออตัม ใบไม้ก็ขยับลงมือหล่น ท่าทางจะออกหนาว จึงไม่ได้ไปเที่ยวรถโมเตอร์คาร์ ลงไปเดินเล่นตามถนนน่าโฮเตล แวะดูร้านอย่างยรรเทิงทัศนาคารของกรมขรัส ยายคนขายของจู้จี้จุกจิกมาก ไม่ว่ามีอะไรอะไรยกมาให้ดูเรื่อย พูดใส่คแนนไม่ทัน พอจะนั่งเขียเข้าก็จ้อทีเดียว ที่จริงไม่ได้นึกจะซื้ออะไรเลย จะไปดูเล่นเท่านั้น ลงปลายสงสารว่าแกต้องพูดแลต้องยกอะไรต่ออะไรมาก เลยต้องซื้อเชิงเทียนแกคู่หนึ่ง กลับมาฝนตก แต่ไม่มาก

คืนที่ ๑๖๑

วันอังคารที่ ๓ กันยายน

เมื่อคืนนี้ท้องไม่ปรกติ วันนี้ต้องของดการรักษาทั้งปวงหมด กินแต่เข้าต้มแลเวลากลางวันเย็นเข้าสวยกับแกงเจกที่ทำเอง เพื่อจะให้เปนอาหารเบา อากาศเปลี่ยนแปลงไปมาก มืดครึ้มแลฝนตก เปนเปลี่ยนฤดูออตัมจริง ที่ไม่สบายนี้ ไม่สบาย

---

๑ นางส้มจีน ภรรยานายสุดใจ ราชานุประพันธ์

สำหรับเดือนสิบตามเคย เวลาเย็นลงไปเดิน ไปจนควรเฮาส์กลับมาก็ถูกฝน สังเกตได้ว่าตามร้านทั้งปวง โปสต์การ์ดรูปพ่อขายดีมาก มีมาใหม่ร่ำไป มีช่างทองหลวงคนหนึ่ง ทำของมาขาย เป็นของพระราชทานอย่างฝรั่ง ที่ดูเหมือนจะเอาของที่ทำสำหรับเอมเปอเรอพระราชทานใครๆ แกรูป เปลี่ยนรูปเอมเปอเรอออกเอารูปเราลงแทน แต่เขาก็ทำดีสำหัส รูปอุส่าห์หาได้ต่างๆ เป็นรูปเขียนแผ่นงามทั้งนั้น ฝีมือดีพอใช้ แต่ที่จะให้เหมือนจริงๆ เหมือนไม่ได้อยู่เอง แต่ไม่ห่างกว่าที่เขาทำรูปเอมเปอเรอ ในสิ่งของเหล่านี้ก็ไม่ใคร่เหมือนๆ กัน ยังมีเลี่ยนลายมือ ทำซองบุหรี่เงิน ซองบุหรี่ทอง เซาะเป็นลายมือชื่อพ่อ ประดับเพ็ชรตามเส้น ทำดีมาก เขาขนของมามาก แต่พ่อไม่ได้ดูหมด มีช่างทองหลวงรัสเซียเอาของมาอีกได้ดูบางอย่าง ชิ้นละโตๆ ราคาแรงเหลือเกิน เลยลายับลาเยินไม่มีเงินจะซื้อ แต่เป็นของน่าดูจึงอดดูไม่ได้ วันนี้นับว่าไม่มีเรื่องอะไรแท้ เป็นแต่หยุดพักนิ่งอยู่กับเรือน จะช่วยตาอ้นเลือกของสำหรับไปฝากเมียก็ไม่สำเร็จ แกได้ตั้งใจรวบรวมทุนทรัพย์ไว้ไม่ใช้สอย สำหรับจะซื้อของที่จะต้องการ คือแหวนเพ็ชรสองวง "กลัด" ๔ อัน ถ้าพูดๆ ล้อเรื่องของนกร้องไห้ ร้องไห้นั้นออกจะไม่ได้ความว่าร้องสำหรับอะไร ที่ขยายออกมาว่า จะซื้อของไปให้เมียนั่นเพราะความกตัญญู แต่มิใช่กตัญญูต่อเมีย กตัญญูต่อพ่อที่ได้ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยง การที่แต่งเมียนั้น จะได้ไปเฝ้าไปแหนเป็นเกียรติยศ แต่ของที่จะหานั้นประกักประเดิดเต็มที เลือกเท่าไรๆ ก็ไม่ชอบ ที่จริงจะออกไม่มีสิ่งที่พอแกจะชอบ เพราะมันมีแต่แพงเกินไปเสีย ภายหลังจึงไปจัดการกับผู้ที่แกเรียกว่า "หลีมันเทา" (อย่าสงไสยว่าเจ๊ก) จะซื้อเพ็ชรสองเม็ดจะทำเป็นแหวน แล้วให้เปลี่ยนลงเป็นกลัดได้ กลัดนั้นต้องการให้เป็นขวางๆ ขีดๆ ยาวสักองคุลีหนึ่ง ฤๅเป็นใบไม้ใช่วักนั่นเคยเห็นชอบใจ แต่จะให้การก็ไม่ได้ ต้องให้ทำมาให้เลือก ชอบใจก็จะเอา ดีกได้ไปตามชาวร้านพาของมาให้เลือก เต็ม

สองโต๊ะก็ไม่ถูก (ไม่ใช่เจ้าเงาะ ตาอันไม่ทิ้งพวงมาลัย) เดี๋ยวนี้ตกลงเป่นจะเอาเพ็ชรสองเม็ดเข้าไปให้นายเทศเขาทำที่กรุงเทพฯ ดีกว่า คัดตาลอดเขามีจะได้เลือกได้ แต่ถึงได้ตกลงใจดังนี้แล้วก็ยังหาได้ซื้อไม่ เรื่องนี้ยังจะมีต่อไป

คืนที่ ๑๖๒

วันพุฒที่ ๔ กันยายน

วันนี้อยู่ข้างจะหนาวจัด เป่นฤดูออตัม พ่อไม่ยอมที่จะให้ใช้ไฟฟ้าคลึงท้องแลไม่ยอมที่จะอายน้ำจนกว่าท้องจะเป่นปรกติ เพราะถูกน้ำเย็นแช่อยู่นานชักให้ท้องเฟ้อ ฤดูเป่นออตัมฝนตกพร่ำเพรื่อ ต่อเวลาย่ายจึงได้มีแดด ทำกับเข้ากินเองเพื่อจะให้เป่นอาหารอ่อนๆ แต่ช่างกันคารเสียจริงๆ สงวนน้ำปลาเหมือนสงวนน้ำทิพย์ ต้องใช้เกลือแทน เหยาะแต่เล็กน้อยพอเป่นสังเขป เรื่องกินนี้จะไม่กล่าว เพราะถ้ากล่าวก็เป่นตะกลามด้วย แลขู้ขี้ด้วย ที่จำเป่นจะต้องกินเช่นนี้ เพราะเหตุที่ท้องไม่สบาย กินอาหารหนักๆ ไม่ได้ อาหารเขาอย่างฝรั่งกลืนไม่ลง ถ้าหากว่าไม่เจียดเห็นจะไม่ถึงอด

วันนี้เขาพาหมาเตี้ยมาให้ดู เป่นหมาที่ได้รางวัลแล้วถึงสี่ตราว รูปร่างงามตามประสาหมาเตี้ย เป่นที่ตกลงใจเลี้ยงได้ ได้ซื้อไว้ ออกจะใคร่ดีใจๆ แล้ว ลักษณมันก็ชอบกล ต้องให้หน้ายาว หูตัวยาว เท้าน่าสั้นแลแย่ น่าอกใต้คอแหลมหูใหญ่ ที่กำลังเป่นแฟชั่นเล่นกันมากเป่นสีแดงใกล้ของเราเต็มที่ แต่ตัวที่พ่อซื้อนี้เป่นสีดำ ซื้อ รุ่ดี ออกจาก รูดอล์ฟ คิดจะเรียก "เอม" แต่จะสำเร็จฤๅไม่สำเร็จไม่รู้ เพราะมันจำซื้อเดิมของมันแม่น เขาว่าเป่นหมาที่ใจน้อย เฆี่ยนไม่ได้ เล่นอะไรเช่นกับให้นั่งให้ลุกก็ไม่ได้แต่เขาชมกันว่าฉลาด จับหนูจับไก่เก่ง รูปร่างมัน

ยาวสมกับที่เขาล้อ ต่อกันเข้าอีกสองกันในระหว่างกลางออก ถ้าหากว่ากำลังเที่ยวอยู่ก็จะไม่เลี่ยง นี่มันอยู่นิ่ง ๆ เขื่อมีอะไรเล่นเสียพอเพลิน

เวลาย่ายไปเดินในป่าก หนาวถึงต้องสวมเสื้อชั้นนอก ไปดูตาแก่เขียน หน้าตาระเหิดเต็มที ตาแก่นั่นอยู่ไฟ (คือติดเตาผิงไฟในเรือน) แล้ว แกเขียนโคมลอยต่าง ๆ เสื้อสีเทาแกให้เป็นขาว กระบี่ให้เป็นทอง ไปทักเข้าแกบอกว่ากรมประจักษ์บอกว่ากระบี่เป็นทอง บางทีกรมประจักษ์ก็จะได้ไปบอกแกจริง เพราะไปเห็นเสื้อสีขาวก็เข้าใจว่ากระบี่เป็นทอง ไม่สังเกตว่ารูปเสื้อเป็นอย่างไร กรมประจักษ์ชอบกันมาก สรรเสริญว่าตั้งแต่เกิดมาไม่เห็นใครดีเหมือน แต่รูปที่แกเขียนไว้มากเขียนตามรูปถ่ายทั้งนั้น โดยมากออกจะมีแต้มมีคูอยู่ในนั้น ดีแกเข้าแก "ฉุน"[๒] ถึงว่าจะไม่เขียนอีก ออกจากนั้นไปเดินที่ร้าน ดูเล่นไม่ได้ซื้ออะไร เขาว่าเขาเคยมาขายอยู่ถึงสิบห้าปีแล้ว ผู้มีบรรดาศักดิ์ตั้งแต่เอมเปอเรอแลกิงเอดเวอดก็มาซื้อทั้น ออกจากร้านเดินไปที่อิลิซาเบทบรูน ซึ่งเป็นย่อเก่าซื่อตามเจ้าหญิงที่เป็นเจ้าของเมืองเดิมเมื่อก่อนสร้างไกซาวิลเลียมยาดติดข้างอิลิซาเบทบรูน ที่ย่อนั้นมีสปริงสองช่องมีน้ำจืดอยู่กลาง ย่อเหล่านี้ลึกจมลงไปในดินมาก ๆ ที่ตรงปากย่อเข้าไปข้างใน มีโรงยาวสำหรับเดินไปที่เรือนกระจก ที่ปลูกปาล์ม ในเรือนกระจกนั้นมีที่สำหรับเข้าไปอาบปาก ผู้หญิงห้องหนึ่ง ผู้ชายห้องหนึ่ง มีเสาศิลาเอมเปอเรอองค์สร้างให้แลนคราฟแต่ก่อนเสาหนึ่ง มีโรงสำหรับคนกินน้ำไปพัก เป็นโรงกระจกสูง ในนั้นเป็นที่ไว้ถ้วยสำหรับให้เช่า แลถ้วยสำหรับขาย แลมีของอื่น ๆ เล็ก ๆ น้อย ๆ ขาย มีโรงยาวที่สำหรับตั้งร้าน แต่ร้านนั้นไม่ติดนายโปลิศที่สำหรับตาม ที่เราเรียกกันว่ากรมพรหม[๓] ที่ ๓ ยอกว่าเขากำลังเอกสิทธิเขียนรูปภาพที่วิรเซาส์ ขากลับจึงได้แวะไปดู

---

๒ ฉุน เป็นคำแผลง หมายความว่าโกรธขึ้นมา

๓ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพรหมวรานุรักษ

รูปเปนอย่างต้น ๆ ทั้งนั้น ขากลับออกจากนั้นเดินกลับมา เข้าทางโฮเตลมาที่วิลลา คำวันนี้ก็ทำกับเข้ากินอีก ค่อยสบายขึ้น แต่ยังไม่ปรกติ

คืนที่ ๑๖๓

วันพฤหัศบดีที่ ๕ กันยายน

เมื่อคืนนี้หนาวจัดเต็มที ปรอดเซนติเกรดถึง ๗ ดีกรี รุ่งขึ้นเช้าเปนหมอกเปนฝน ฝนตกเม็ดโต ๆ หล่นเสียงดัง ไม่ใช่เปนลูกเห็บ เรือนออกจะไม่ใคร่พอที่จะคุ้มหนาว เพราะเขาทำสำหรับน่าร้อน วันนี้ท้องค่อยสบายขึ้น แต่จะไปเที่ยวข้างไหนไม่ได้ อยู่ในเรือนยังวุ่นเขียนเหมือนตุ๊กตาเก็บไว้ในตู้กระจก ออกจะไม่มีอะไรทำด้วยซ้ำไป วันนี้เมล์มาถึง ช่างรู้สึกปลื้มใจเสียจริง ๆ เพราะมาประจวบเวลาไม่มีอะไรจะเขียนแลจะทำ ได้อ่านหนังสือบ้านพอแก้รำคาญไปได้มาก แต่จะหาอะไรเขียนออกจะไม่ใคร่มีเรื่อง เพราะไม่ได้ไปเที่ยวข้างไหน ลูกคงจะจำได้ ที่พ่อเล่าไปว่าเมื่อถึงปีนังจันทีมาลงมาในเรือ มาเที่ยวถามว่า "กรมสมมตท่านจำวัดเสียแล้วฤๅยัง" เมื่อไปถึงลังกาพ่อจึงให้หม่อมนเรนทร์เขียนกระแสรับสั่งส่งเข้าไปยังกรมดำรง ให้ทายว่าใคร ท่านพวกที่ทายพากันหลงคันชาวลังกาจริงดังคาด ถวายวิสัชนาผิดหมดไม่มีถูกเลยสักคนเดียว พ่อให้จดหมายย้อนสังเข้าไปให้ทายใหม่ เมื่อจึงได้รับวิสัชนาครั้งที่สอง ทายถูกว่าจันทีมา ได้ส่งหนังสือปุจฉาแลวิสัชนาเรื่องนั้นมาให้อ่านด้วยแล้ว[๔] ลืมส่งสมุดว่าด้วยเรื่องที่อายน้ำเมืองชอมเบค มีภาษาอังกฤษอยู่แต่ข้างท้ายนิดเดียว แต่พออ่านรู้เค้าเงื่อนได้

หมาเตี้ยที่พ่อซื้อไว้นั้น ครูยาอาจารย์ข้างฝ่ายนักเลงหมาสรรเสริญกันมาก

---

๔ สำเนาพระราชปุจฉาแลคำแก้ พิมพ์ไว้ท้ายพระราชหัตถเลขาฉบับนี้

โปรเฟสเซอไมเยอที่เปนนักเลงใหญ่ในเรื่องหมา รักเหลือเกิน สรรเสริญว่าไม่เคยเห็นของใครเหมือนเช่นนี้ นอกจากของเอมเปอเรอที่เลี้ยงติดพระองค์ สำหรับนั่งหนุนหลังอยู่เสมอ มีผู้เอามาให้เลือกอีกหลายตัว เลือกไม่ได้ เพราะงามไม่เหมือนเดียวนี้ยังติดคู่อยู่ ไม่มีตัวเมีย วันนี้บรรยงคราวเมล์ จึงได้ส่งรายวันตอนนี้เปนตอนที่ไม่สนุกอย่างยิ่ง ตั้งแต่มา

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

สำเนาพระราชปุจฉา

มีพระบรมราชโองการให้ทูลถามกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ว่า "ใครเอ่ยมาถามว่า กรมสมมตท่านจำวัดเสียแล้วฤๅยัง?" โปรดเกล้า ฯ ให้ทรงวินิจฉัย ฤๅจะหานักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ใคร ๆ ช่วยก็แล้วแต่จะโปรด

นเรนทรราชา

รับพระบรมราชโองการ

แก้พระราชปุจฉา

ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ ๒๘ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖

แจ้งความมายัง หม่อมนเรนทรราชา ราชองครักษ์ ขอได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทรายฝ่าลอองธุลีพระยาท

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระราชปุจฉามายังข้าพระพุทธเจ้าว่า ใครเอ่ยมาถามว่า กรมสมมตท่านจำวัดเสียแล้วฤๅยัง โปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพระพุทธเจาวินิจฉัย ฤๅจะหานักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ใคร ๆ ช่วยก็แล้วแต่จะเห็นควรนั้น พระเดชพระคุณเปนล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลคำวิสัชนาของนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์บางคนที่ข้าพระพุทธเจ้าได้ปฤกษานั้นให้ทรายฝ่าลอองธุลีพระยาทก่อน คือ

(๑) เมื่อวันสวดมนต์แรกนา ได้ถามปัญหานี้ ต่อพระธรรมไตรโลกาจารย์[๕] ๆ วิสัชนาว่า ผู้กล่าววาทะเช่นนี้ ต้องเปนผู้รู้อยู่ในสิงหฬทวีป หาไม่ไหนเลยจะรู้จักใช้คำว่า จำวัด

(๒) พระพจนวิลาศ[๖] วิสัชนาว่า ผู้กล่าววาทะเช่นนี้ ต้องเปนผู้เคยอยู่ในสยามประเทศ แลศัพท์ว่าจำวัดนี้ เปนอารามิกโวหารแปลว่านอน เพราะฉะนั้นเห็นว่าผู้กล่าววาทะเช่นนี้ น่าจะเปนชินวรวงษ์[๗]

(๓) สมเด็จพระยรมโอรสาธิราชทรงวิสัชนาว่า ผู้ถามเช่นนั้นต้องเปนผู้รู้ว่ากรมขุนสมมตอิน แลต้องเปนผู้รู้ข้างอินของเรา เพราะฉนั้นทรงเห็นว่าจะเปนชินวรวงษ์

(๔) กรมหลวงเทวะวงศ์ทรงวิสัชนาว่า ผู้ถามนั้นเห็นจะเปนชินวรวงษ์ ถึงว่ารู้จักใช้คำว่าบรรธมก็ดี ที่ใช้คำว่าจำวัดนั้น เปนการล้อกรมขุนสมมต

(๕) สมเด็จกรมพระ[๘] ทรงวิสัชนาว่า ผู้ถามนั้นไม่ใช่ชินวรวงษ์ เพราะชินวรวงษ์ ย่อมรู้จักใช้คำว่าบรรธม แลเวลาเสด็จนั้น ชินวรวงษ์กำลังตระหนกตกประหม่า หามีใจที่จะเอาคำจำวัดมาพูดเล่นไม่ ผู้ถามน่าจะเปนพระลังการูปใดรูปหนึ่งซึ่งเคยเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ รู้ภาษาไทยอยู่บ้าง

(๖) กรมหมื่นนครไชยศรีวิสัชนาว่า ผู้ถามนั้นเห็นว่าจะเปนชินวรวงษ์ ที่ใช้คำว่าจำวัด เพราะเหตุที่ไปบวชแลไปอินในเมืองลังกาจะพูดให้อินอย่างไทยจึงใช้คำว่าจำวัด

---

๕ พระธรรมไตรโลก ม ร ว. เจริญ อิศรางกูร ณกรุงเทพ วัดระฆัง (เดี๋ยวนี้เปนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์)

๖ พระพจนวิลาศ อ่อน โกมลวัฒน เปรียญ เมื่อบวชเปนที่พระอมราภิรักขิตอยู่วัดนิเวศธรรมประวัติ (เดี๋ยวนี้เปนพระยาพฤฒาธิบดี)

๗ คือพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ที่ทรงผนวชอยู่เมืองลังกา

๘ สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช

(๗) พระยาสุขุมวิสัชนาว่า ที่ลังกาทวีปเป็นคงอินมาก ถ้าจะให้ทายชั้นแรกเห็นจะต้องว่าชินวรวงษ์ แต่คนอื่นก็ยังมีมากเหลือที่จะทาย

(๘) หลวงจันทรามาตย์[๙] วิสัชนาว่า ผู้ที่ถามน่าจะเป็นพระลังกาฤๅชาวลังกาที่รู้ภาษาไทยบ้างเล็กน้อย ข้อที่ใช้คำผิดเพราะไม่ชำนาญภาษาไทยสำคัญว่าคำจำวัดควรใช้ในที่เคารพอย่างสูง

(๙) พระมหาวิชาธรรม[๑๐] ได้ขอพระราชปุจฉาไปตริตรองอยู่ ๒ วัน ทำคำวิสัชนามาบอกว่า ผู้ที่มากล่าวดังนี้เป็นอารามิกบุคคล กล่าวโดยอารามิกโวหารของชนชาววัดกล่าวสืบ ๆ มา เพราะหมายว่า กิจที่ระงับวัตถุ ๖ ให้สงบลง มิให้เที่ยวไปในอารมณ์ต่าง ๆ เรียกว่าจำวัตถุ แลวัตถุทั้ง ๖ นั้น คือ จักขุวัตถุ ๑ โสตวัตถุ ๑ ฆานวัตถุ ๑ ชิวหาวัตถุ ๑ กายวัตถุ ๑ หทัยวัตถุ ๑

อนึ่งคำว่าจำวัตถุนี้ จำเภาะกล่าวถึงพระภิกษุแลสามเณรที่นอนหลับเท่านั้น ไม่กล่าวทั่วไปแก่ผู้อื่น เหตุดังนี้ เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าเป็นโวหารของอารามิกบุคคลโดยแท้

(๑๐) หลวงประเสริฐอักษรนิติ[๑๑] ถวายวิสัชนาว่า ได้พิเคราะห์ดูอรรถในพระราชปุจฉาก็เป็นการพิศวงอัศจรรย์อยู่ที่ไม่ทรายเกล้า ฯ ว่าเงื่อนเค้าจะเป็นประการใด จึงได้ลองผูกเป็นคำขยายขึ้นตามพระราชกระแสนั้นว่า โก นุ อาคนฺตฺวา สมฺมตอมรพนฺธุวรราชกุมาโร วตฺตายติโน วาติ ปุจฺฉติ ความที่วตฺตายติว่า ประพฤติวัตร ฤๅจำวัตรที่จะเป็นความเดียวกันได้ คงจะไม่ใช่นอนหลับอย่างที่เข้าใจตามธรรมดา คุณคำว่าจำพรรษา อยู่ถ้วนกาลฝน จำศีล ขำเพ็ญศีล จำพรตฤๅจำวัตรก็ขำเพ็ญพรต ขำเพ็ญวัตร จำในที่นี้หมายความว่าทำให้เต็มให้บริบูรณ์ อนึ่งหลวงประเสริฐพิจารณา

---

๙ หลวงจันทรามาตย์ ปาน เปรียญ เป็นพนักงานในหอพระสมุดวชิรญาณ

๑๐ พระมหาวิชาธรรม เรือง อติเปรมานนท์ เปรียญ ต่อมาได้เป็นพระยาพจนสุนทรอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณ

๑๑ หลวงประเสริฐอักษรนิติ์ แพ ตาลลักษมณ เปรียญ (เดี๋ยวนี้เป็นพระยาปริยัติธรรมธาดา)

แสตมป์ยีดซองว่า สิลอนโปสเตส จึงมาอนุมานว่า พระราชปุจฉานี้จะเกิดขึ้นที่เมืองลังกา เวลาประทับอยู่ที่กวินเซาส์ เพราะคำว่าจำวัดเป็นสมณโวหาร จะมีภิกษุลังการูปหนึ่งที่คุ้นเคยกับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์มาเฝ้า และภิกษุนั้นจะได้เคยมาอยู่ในพระอารามในกรุงเทพฯ ได้ศึกษาสมณโวหารเข้าใจอยู่บ้าง คุจคำว่า สรง พระอาบน้ำ ฉัน พระ กินเข้า เพล เวลาพระฉัน ๕ โมงเช้า จำวัด สามัญว่า พระนอนหลับ ดังนี้ พูดไทยได้ ๒-๓ คำ จะถามโดยราชาศัพท์ก็จะเข้าใจไม่พอ และจะถืออยู่ว่าพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ มีพระอัธยาศัยเปนพระ ๆ อย่างชาวกรุงเทพฯ เข้าใจกันดังนั้นด้วย พระลังกาองค์นี้ เมื่อได้ทราบพระกิตติคุณว่าพระอัธยาศัยพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ทรงน้อมไปในทางพระ ๆ เปนมหาอุบาสกพิเศษ ในราชตระกูล จะใช้ทูลฤๅถามจึงให้ต้องตามสมณโวหารว่าจำวัด จะเปนอันเหมาะความที่ไม่คิดว่าจะหนักเขาฉันใดโดยอนุมานดังนี้

(๑๑) ส่วนความเห็นของข้าพระพุทธเจ้า เมื่อได้พิจารณาพระราชปุจฉาตามสติปัญญาแล้ว เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าพระราชปุจฉาที่พระราชทานมานี้ ย่อมทรงทราบพระญาณอยู่แล้วว่า นักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ในพระนครย่อมสามารถจะทายให้ถูกได้ กล่าวคือตัวผู้ที่ถามนั้น เปนผู้อาจจะรู้จักกันได้ในกรุงสยาม ถ้าไม่รู้จักแล้วก็ไม่สามารถทายถูกได้อยู่เอง เพราะฉนั้นเรื่องตัวบุคคลที่รู้จักแลอยู่ในลังกาทวีปนี้เปนเกณฑ์ทายเกณฑ์หนึ่ง คำว่าจำวัด เปนอารามิกโวหารสำหรับผู้อื่นพูด เมื่อประสงค์จะกล่าวว่า พระ เถร เณร นอน อีกไนยหนึ่งเปนคำสำหรับพระเถรเณรที่แก่วัดพูดใช้ศัพท์จำวัดนี้สำหรับสามัญชนทั่วไป โดยเข้าใจว่าเปนสมณภาษา เพราะฉนั้นผู้ที่มาถามว่ากรมสมมตท่านจำวัดเสียแล้วฤๅยังเช่นนี้ ถ้าไม่เปนคนแก่วัดเองแล้ว ต้องเปนผู้ที่สำคัญว่ากรมขุนสมมต แก่วัดพูดถามเปนทางล้อ อีกประการหนึ่งคำถามนั้น

เปนคำภาษาไทย ต้องเปนผู้รู้ภาษาไทยจนพูดได้จึงจะถามเช่นนี้ได้ เกณฑ์ทายมีอยู่เช่นนี้ ถ้าจะตั้งหลักพิจารณาบุคคลที่รู้จักอยู่ในลังกาทวีป ที่อาจจะมาถามหากรมขุนสมมตได้นั้นก็ไม่กี่คน นับตัวได้เพียงนี้ คือ

พระเถระ ชื่อว่า เฮนริสุมังคะละ ๑ หมอชื่อว่าหอยนางรม ๑ ชินวรวงษ์ ๑ พระมหาคงที่ไปพร้อมกับกรมหมื่นราชบุรี ๑

ทั้งสองข้างต้นเปนชาวสิงหฬ ความรู้ภาษาไทย แม้ถ้ามีก็ไม่พอจะถามเช่นนี้ได้ ผู้ถามนั้นอยู่ใน ๒ คนข้างหลัง คือชินวรวงษ์ฤๅมหาคงใน ๒ คนนี้ ชินวรวงษ์เปนผู้รู้ภาษาพอที่จะใช้คำให้ถูกต้องได้ แม้จะพูดเล่นในทางอื่น ก็เห็นว่าใช่ขณะแลใช่สมัยที่ชินวรวงษ์จะเล่นในเวลานั้นได้ จึงเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ผู้ที่ถามว่ากรมสมมตท่านจำวัดเสียแล้วฤๅยังนั้นคือพระมหาคง ถามโดยสุจริต แลเชื่อว่าคำจำวัดนั้นเปนสมณภาษาควรใช้ในที่เคารพ อย่างเดียวกับพระธรรมโกษาจารย์ได้เคยถวายพระพรว่าหลวงราชรักษาอาพาธฉนี้

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ดำรงราชานุภาพ ขอเดชะ

พระราชปุจฉาครั้งที่สอง

ณวันจันทร์ที่ ๓ เดือนมิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๖ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับอยู่ณเมืองยาเดนยาเดน หม่อมนเรนทรราชา ราชองครักษ์ได้นำคำแก้พระราชปุจฉา ซึ่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ได้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์แก้พระราชปุจฉา อันได้ส่งเข้าไปแต่สิงหพัทวีป ขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายทอดพระเนตรแล้ว

มีพระราชดำรัสว่า วงความคิด อันพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ตั้งขึ้นไว้ ๓ ประการ คือ

ข้อ ๑ ตัวผู้ที่ถามนั้น เป็นผู้อาจจะรู้จักกันได้ ในกรุงสยามข้อนี้ถูก

ข้อ ๒ ว่าผู้ที่ถามนเป็นผู้แก่วัด แลสำคัญว่ากรมขุนสมมตแก่วัดข้อนี้ก็ถูก

ข้อ ๓ ว่าผู้ถามต้องเป็นผู้รู้ภาษาไทยจนพูดได้ ดังนี้ก็ถูกวงล้อมสำหรับที่จะพิจารณากระชั้นเข้ามาเช่นนี้แล้ว แต่เหตุไฉนคำแก้พระราชปุจฉาทั้ง ๑๑ ท่านนั้น ยังชี้ตัวไม่ถูกต้องได้

คำโบราณกล่าวไว้ว่า "กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี" ครั้งนี้จะจนชี้ตัวผู้ต้นปัญหานี้ไม่ได้ที่เดียวฤๅ ขอให้กรมหลวงดำรงราชานุภาพประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ ปฤกษากันดูใหม่อีกสักครั้งหนึ่ง

โดยพระบรมราชโองการ

นเรนทรราชา

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๖
แก้พระราชปุจฉาครั้งที่สอง

ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ ๙ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๖

แจ้งความมายัง หม่อมนเรนทรราชา ราชองครักษ์ ขอได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทาน กระแสพระบรมราชโองการ พระราชทานมาแต่เมืองบาเตนบาเตน ณวันที่ ๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖ ดำรัสเหนือเกล้าฯ ว่าข้าพระพุทธเจ้าแลนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์แก้พระราชปุจฉาเรื่องมีผู้มาถามที่ในเรือพระที่นั่งว่า กรมสมมตท่านจำวัดเสียแล้วฤๅยัง ยังชีวิตอยู่ถามไม่ถูก แลทรงพระราชดำริห์ว่า คำโบราณกล่าวไว้ว่า "กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี" ครั้งนี้จะจนชีวิตผู้ดีนี้หาไม่ได้เลยฤๅ ขอให้ข้าพระพุทธเจ้าประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ปฤกษากันภูใหม่อีกสักครั้งหนึ่งนั้น พระเดชพระคุณเปนล้นเกล้าฯ หาที่สุดมิได้ ข้าพระพุทธเจ้าได้เชิญกระแสพระบรมราชโองการแจ้งแก่นักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ ผู้ที่ได้เคยถวายวิสัชนาให้ทรายแล้ว ก็พากันอัดอั้นตันใจมิรู้ที่จะถวายวิสัชนาต่อไปประการใดได้ ครั้นณวันที่ ๖ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๖ จึงได้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ที่สวนดุสิต ปฤกษาแก้พระราชปุจฉาอีกครั้งหนึ่ง ในที่ประชุมนั้นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สมเด็จกรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรประการ เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ ช่วยกันตริตรองแก้พระราชปุจฉา เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์รับสั่งถามข้าพระพุทธเจ้าว่า ผู้ที่ลงมากล่าววาทะเช่นนั้น ลงมาเมื่อเรือพระที่นั่งทอดอยู่ณที่ใด ข้าพระพุทธเจ้าได้ทูลว่า พระราชปุจฉานี้ส่งมาแต่เมืองลังกา แต่จะได้ปรากฏในพระราช

ปุจฉาว่าเมื่อถามนั้น เรือพระที่นั่งจะทอดอยู่ที่แห่งหนึ่งแห่งใดนั้นหาปรากฏไม่ ที่ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์จึงมีความเห็นเป็นเบื้องต้นพร้อมกันว่า ขัญหานี้ชรอยจะไม่ได้เกิดในสิงหพัทวีปเสียแล้ว วิสัชนาที่ได้ถวายไปมิวค้นคว้าหาแต่ในสิงหพัทวีป อาไศรยเหตุที่พระราชทานพระราชปุจฉามาแต่ที่นั้นเป็นประมาณ จึงไม่ถูกต้อง ถ้าไม่ใช่สิงหพัทวีปแล้ว ประเทศที่เกิดขัญหานี้คือเกาะหมาก แลผู้ที่มากล่าวถามถึงกรมขุนสมมตว่าทำวัดแล้วฤๅยังนั้น คือขันทิมาแน่แล้ว มิใช่ผู้อื่น เหตุใดจึงเห็นพร้อมกันว่าขันทิมา เหตุว่า

ข้อ ๑ ได้ทรายเกล้า ฯ อยู่แล้วว่าขันทิมาได้ลงมาในเรือพระที่นั่งที่เกาะหมาก

ข้อ ๒ ขันทิมาเป็นผู้รู้จักคุ้นเคยกับกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ยิ่งกว่าผู้อื่นที่ไปตามเสด็จ เพราะฉนั้นจึงถามถึงกรมขุนสมมต

ข้อ ๓ ขันทิมาเป็นผู้รู้ภาษาไทยอาจจะถามในภาษาไทยได้

ข้อ ๔ ขันทิมาเป็นอารามิกบุคคลชั้นสูง แลไม่รู้ภาษาไทยพอจะใช้ราชาศัพท์ฤๅอย่างอื่นนอกจากอารามิกโวหารได้ จึงได้ถามโดยวาทะว่า กรมสมมตท่านทำวัดเสียแล้วฤๅยัง ดังนี้ วิสัชนานี้เห็นเหตุสมต้นสมปลาย จะทายผู้อื่นให้เหมาะกว่าไม่ได้แล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า คำรงราชานุภาพ ขอเดชะ

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๗

คืนที่ ๑๖๔

เมืองฮอมเบิค

วันศุกรที่ ๖ กันยายน ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคนนี้ค่อยสบายดี นับว่าอาการเรียบขึ้นมากแล้ว วันนี้ตอนข้างเช้าอากาศค่อยยังชั่วขึ้นสักหน่อย แต่พึ่งค่อยสบายใหม่จึงยังไม่ได้ไปอาบน้ำ พอตกกลางวันอากาศก็ครึ้มไปใหม่ ออกเยอทเต็มที คิดจะไปเที่ยว ดูกเป็นหมอดูว่าฝนจะไม่ตกจนทุ่มหนึ่ง พอขึ้นรถโมเตอร์คาร์ออกไปประเดี๋ยวหนึ่งฝนก็ลง แต่ลงน้อย ๆ ในเมืองฝรั่งนี้ถ้าใครมาท้าทำนายเรื่องฝนสัญญาชี่สิงโต[๑] เป็นต้องชี่จริง ๆ เพราะฝนตกไม่มีมูล ไม่มีที่สังเกตอะไรได้ ถ้านึกจะไปไหน จะคอยให้ฝนหายแล้วอย่าได้ไปเลย ชาวเมืองเขาชินกันกับฝน ตกก็ตกไป ทำอะไรก็ทำเรื่อยอยู่เสมอ นึกจะไปไหนก็ไปอย่างนึกกางร่มเสียหน่อย ถ้าเป็นคนธรรมดาก็ไม่ต้องกาง ไปทั้งฝนได้ ก็ไม่เปียกอะไรนักหนา ที่สุดจนวันนี้ ชาวบ้านกำลังนั่งกินเข้ากันอยู่กับลูกหลานเล็ก ๆ น้อยๆ กลางแจ้ง ฝนตกลงมาก็นั่งกินเฉยเหมือนไม่ได้ตก ทางไปไม่ช้าประมาณสักครึ่งชั่วโมงก็ถึงเมืองแฟรงก์เฟอต เที่ยวดูตามร้านสองสามร้าน แล้วขับรถเล่นออกมาเดินนอกเมือง ซึ่งเขาทำสวนหว่างถนนที่ตัดใหม่ มีที่สำหรับจะปลูกตึก ปลูกขึ้นแล้วบ้าง ที่ยังว่าง

---

๑ ซึ่งว่าชี่สิงห์โตนี้ มาแต่ประเพณีเก่า ถ้าโหรหลวงถวายพยากรณ์ผิด เช่นพยากรณ์ว่าจะเห็นจันทรอุปราคา แล้วไม่เห็น เพราะคำนวนเวลาผิดเป็นต้น เคยถูกใส่ประคำลูกใหญ่ ขึ้นสิงห์โตหิน ประจานตัว ที่ในพระราชวัง

ถนนเมืองฮอมเบิค

อยู่มาก ในเมืองนั้นเราจะลงเดินเล่นไม่ได้ เพราะคนในเมืองแฟรงก์เฟอตกระด้างไม่ใคร่เหมือนเมืองอื่น ๆ ถ้าจะดูแล้วตอมดูไม่มีกิริยา เหตุด้วยคนในเมืองเป็นแขกยิวมาก ระยะทางห่างกันกับฮอมเบิคเพียงครึ่งชั่วโมงเท่านั้น แต่รายฎรแปลกกันทีเดียว ทั้งเรียบร้อยดีทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทั้งนั้นจนชั้นเด็ก ๆ ก็ยังน่ารักไม่อยู่ข้างทาง รถผ่านไปเอาลูกไม้ป่า เป็นรองอิตาลีอยู่หน่อยเพียงไม่โดดขึ้นเบียนท้ายรถน่าสงไสยว่าคนที่ไม่ได้มา ฟังแต่เขาเล่า จะมีกว่าฝรั่งมันแต่งตัวอย่างมิสเตออะไรหรู ๆ ในเมืองเราฤๅ ที่จริงนั้นเขาแต่งไปออกหน้าออกตาเพราะเป็นคนค้าขาย ถ้าคนพลเมืองแล้วไม่มีอะไรแต่ง มีแต่เสื้อเชิดกับกางเกง บางทีก็เสื้อกั๊ก บางทีก็เสื้อชั้นนอกไม่มีเสื้อกั๊ก เรียงคอเสื้อผ้าผูกคอแล้วอย่าได้ถาม มีน้อยนัก เสื้อผ้าเขียวเหมือนเสื้อเชิด ปล่อยชายออกมาข้างนอกสำหรับคนทำงาน หมวกก็หมวกแก๊บฤๅหมวกสักหลาด ดำเก่าคร่ำไปทั้งตัว ผู้หญิงสวมเสื้อยาวตลอด รัดเอวเก่าอยู่แล้ว ยังต้องมีเสื้อกั๊ก ผ้าขาวหุ้มข้างนอกโดยมาก ยิ่งเด็กแล้วยิ่งคะยุ่คะยิ่เต็มที ทั้งผู้หญิงผู้ชาย การแต่งตัวไม่มีแต่งให้งามเลย แต่งกันร้อนกันเย็นเท่านั้นจริง ๆ ไม่ผิดอะไรกันกับเจ๊กทำงาน ต่างแต่เพียงเจ๊กทำงานในเมืองเรามันเป็นเมืองร้อน ถอดเสื้อเสียบ้าง ถ้าหากว่าเมืองฝรั่งร้อนเหมือนเมืองเรา ชั้นพลเมืองก็เห็นจะใส่เสื้อน้อย คนเราที่มาเที่ยว มักมาเที่ยวกันแต่ในเมืองหลวง แลมักจะดูจะพูดถึงแต่ชั้นผู้ดีผู้ดี ไม่เห็นฤๅไม่ใคร่จะดูแลพูดถึงคนชั้นเลว ๆ เสียงมันจึงได้ดังหรูมากไป สังเกตได้ว่า แต่คนที่มามาด้วยกันยังไม่ใคร่สังเกตเห็น ใช่ว่าจะไม่เห็น เวลามาตามทางรถไฟก็เห็น แต่มันผ่านเรว ๆ แลไม่ใคร่สังเกตเองเท่านั้น ขากลับฝนไม่ตก ไปอยู่ไม่ถึงชั่วโมง กลับมาไม่ทันค่ำ เมืองแฟรงก์เฟอตนี้ได้เล่าแล้ว เพราะฉะนั้นไม่ควรจะเล่าซ้ำ

ช่างถ่ายรูปที่เมืองเยอลินเขียนรูปทับรูปถ่ายขนาดใหญ่มาให้ดู เพื่อจะขออนุญาตพิมพ์เข้าไปขายกรุงเทพฯ เขาเขียนดีมาก แต่ที่จะทำพิมพ์ไม่แน่ว่าจะทำใหญ่เท่านั้นฤๅไม่ เขากลัวจะขายยาก แลจะขายไม่หมด เขาอาจจะทำได้ราคาถูก เขาได้เคยพิมพ์รูปเอมเปอเรอหมื่นแผ่น ขายราคาได้แผ่นละ ๒๘ มาร์ก รูปขนาดนั้นถ้าใช้ติดที่ว่าการต่างๆ จะงามดีมาก กลัวจะไม่ได้ทำ เอเยนต์นั่นก็คือห้างยิกริมนั่นเอง ลอตซเป็นชาวเมืองนี้ อยู่ที่นี่เสมอ นั่นเป็นตัวเอเยนต์ มาคราวนี้พบพวกคนค้าขายในเมืองเราหลายแห่ง ไปเจอเขาที่เมืองเขาอยู่ร่ำไป ที่จริงคนในเยอรมนีรู้จักเมืองไทยไม่สู้น้อยนัก

คืนที่ ๑๖๕

วันเสาร์ที่ ๗ กันยายน

เมื่อคืนนี้เห็นว่าสบายขึ้นจึงลงไปกินเข้าที่โต๊ะ ถูกอาหารหนักเข้ากลับมารู้สึกว่าเต็มอยู่ในอก แต่นอนก็หลับง่าย แต่ไม่สนิท รู้สึกหายใจขัดข้องแลเต็มล้นอยู่ที่คอปวดหลัง กิริยายอกว่าจะทุกอย่างเช่นเมื่อมาคราวก่อน กินน้ำมันสระแหน่ก็สงบให้ประเดี๋ยวเดียว จะทาก็ไม่พอ หมด ประดักประเดิดต่างๆ หลับไปได้อีกทอดหนึ่ง ตื่นขึ้นมาคราวนี้ใส่ใหญ่ ต้องกินยาอีกขนานหนึ่งจึงได้ถอย จนวันนี้อยู่ข้างจะอ่อนใจ เวลาข่ายอากาศดี ได้พยายามไปเดินที่ในป่าก็เป็นอันมาก เดินช้าๆ ก็ไม่เป็นไร เดินเรวหน่อยก็เหนื่อย เพราะลมมันขึ้นมาทุกอยู่ที่อก ได้ลองจนกระทั่งช่วยตาแก่โกยหญ้าส่งขึ้นยรรทุกเกวียน ก็ทำได้แต่ว่ารู้สึกเหนื่อย เดินไปนั่งไปเกือบจะทั่วป่าก็จริง ๆ เห็นไม่มีคุณอะไรจึงได้กลับ วันนี้เปลี่ยนอาหาร กินแต่ซุปค่น

กับขนมขิงทอด เพื่อจะให้เบา บางทีจะค่อยยังชั่วได้กระมัง ยังรู้แน่ไม่ได้ ถึงจะกินอาหารที่เป็นของหนักอย่างใดก็ไม่มีคุณอะไร มีแต่ให้โทษ เพราะไม่รู้สึกอร่อย เป็นแต่ลงไปแน่นเฟ้ออยู่อย่างเดียว

คืนที่ ๑๖๖

วันอาทิตย์ที่ ๘ กันยายน

วันนี้รู้สึกว่าเป็นบิด จนถึงมีปวด เมายาเต็มที่เลยนอนเบียกอยู่กับที่ ต้องเลิกอาหารที่แขง ๆ ต้มซุปกินเอง เพราะซุปที่ครัวต้มกินไม่ได้เป็นมันเลี่ยนคลื่นเหียน แต่ลุกขึ้นต้มก็ไม่ใคร่จะได้ ตั้งหัวไม่ใคร่จะตรง กินเย็นแล้วอาหารไม่อยู่ รู้สึกความลำยากเป็นที่สุด ไม่เคยเช่นนี้เลย รายงานวันนี้จึงจะเอาสมประดีอะไรไม่ได้

คืนที่ ๑๖๗

วันจันทร์ที่ ๙ กันยายน

เมื่อคืนนี้หลับซึม ๆ เรื่อยมาจนกระทั่งวันนี้ ที่เป็นบิดยังไม่หาย แต่ไม่ปวดอ่อนเพลียมาก ครั้นเวลาบ่ายได้ออกไปเดิน กลับมาอ่อนเพลียแลง่วง วันนี้นับว่าค่อยยังชั่วขึ้น มีอะไรจะเขียนต่อไปอีกก็ได้ แต่ว่าไม่สดวกใจ ยังไม่ค่อยอยากจะเขียน

คืนที่ ๑๖๘

วันอังคารที่ ๑๐ กันยายน

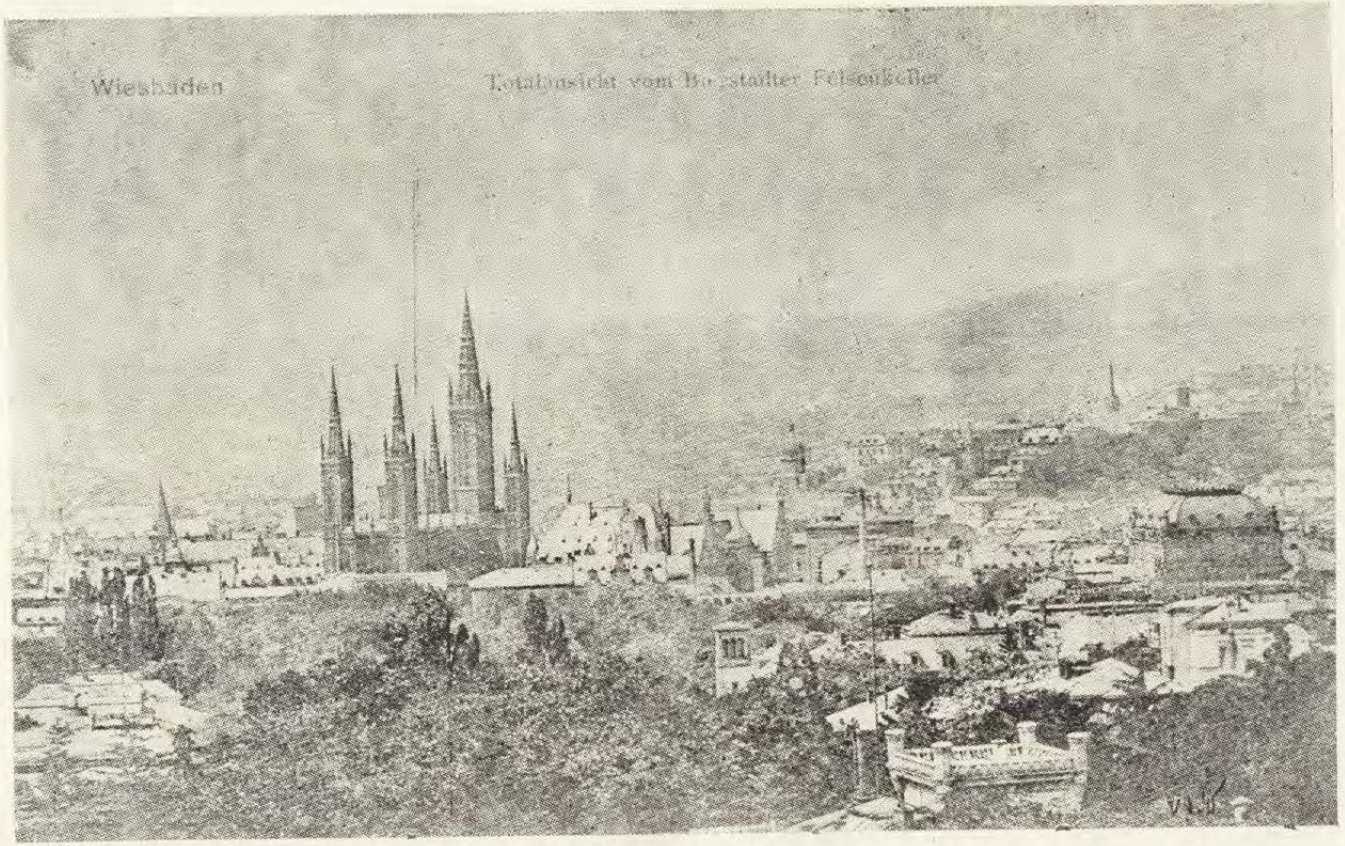
วันนี้ค่อยยังชั่วขึ้นกว่าวานสักหน่อย แต่กินเข้ายังไม่ได้ ครูญพาช่างยิ้นมายิ้นรูปสอย แก้ไขติเตียนกัน ตกลงเอาเป็นใช้ได้ ดีกว่าตั้งแต่เห็นคนยิ้นรูปมา

ไม่มีเหมือนเช่นครานี้ แต่จะให้เหมือนที่เคยยาก เพราะขึ้นโตกว่าตัว เหมือนอย่างคนจะเขียนไม้ขีดไฟให้เหมือนเท่าใดก็ดี แต่ขยายส่วนให้โตขึ้น คงเห็นไม่เหมือน นั่งอยู่จนเย็นจึงได้ออกไปขี่รถ ไปทางในย่านเชิงเขา แล้วจึงอ้อมกลับมา มาถึงกินอะไรก็ไม่ใคร่จะได้ จุบๆจิบๆ ยังไม่บริบูรณ์ดี วันนี้ตาอันตกลงได้ซื้อแหวนเพชรเอามาอวด รูปร่างเหมือนไพ่ มีเพชรใหญ่สองเม็ดแลเพชรรอย ล้อตาอันเรื่อยไปจนดึกไปหน่อย

คืนที่ ๑๖๙

วันพุฒที่ ๑๑ กันยายน

เมื่อคืนนี้เป็นวันแรก ตั้งแต่กินยา ไม่ได้เดินในห้อง เวลาย่ำรุ่งวันนี้จึงได้คิดไปเที่ยวเมืองวิสยาเดนด้วยรถโมเตอร์คาร์ เมืองวิสยาเดนเป็นเมืองใหญ่ยังคับฮอม-เบิค ฮอมเบิคขึ้นวิสยาเดน เป็นเมืองที่อาบน้ำ เลื่องฦๅมาแต่ปางก่อนช้านาน พ่อได้เคยไปคราวก่อนนี้ครั้งหนึ่งแล้ว แต่คราวนี้แปลกขึ้น ที่ควีรเฮาส์ทำใหม่ ที่จริงก็ใหญ่โตมากฝีมือทำก็งามดี เว้นไว้แต่ดูหนักไนยตาอยู่สักหน่อยหนึ่ง ลักษณฝีมือช่างอย่างเยอรมัน มีฮอลสำหรับคอนเสิตใหญ่น้อยอยู่ในนั้นพร้อม ที่ควีรเฮาส์เก่าก็ยังคงมีโรงลครแลที่นั่งอยู่เหมือนกัน วางแผนที่เป็นสามหลัง ควีรเฮาส์เก่าสกัดอยู่ด้านหลัง มีหลังยาวอยู่ด้านน่าข้างละหลัง เหมือนอย่างตำหนักวัดยวรนิเวศในหว่างตึกสามหลังนั้น เป็นสวนแลน้ำพุรักษางามดีมาก หลังยาวข้างน่าสองหลังนั้นใช้เป็นร้านขายของ ลักษณเดียวกันกับเมืองบาเดนบาเดน แต่ที่บาเดนบาเดนเป็นโรงสังกสี่ ที่เป็นตึกใหญ่ตั้งร้านครึ่งหลัง เหลือเป็นทางเดินครึ่งหลัง ร้านเหล่านั้นก็เป็นของที่ตั้งใจจะหามาให้มีทุกอย่าง คือเครื่องเล่นเฉภาะที่อย่างขึ้นพระยาท

เมืองวิสบาเดน

เป็นเครื่องเก๊, เครื่องแก้ว, รูปเขียน, ปอสเลน, เครื่องโมรา, ผ้า, ลูกไม้ผ้า, เกือก, หนัง, ตุ๊กตา, นาฬิกา, มีของสวิสมีคนสวิสมาขายหลายสิบร้านอยู่ ได้ไปกินน้ำชาที่ควัรเฮาส์ ซึ่งด้านข้างหลังเป็นสวน มีสระมีแตรเล่นสองวง คนประชุมเป็นอันมาก ได้เห็นเขาเตรียมจะจุดไฟ แลจะเล่นน้ำพุ่ง แต่ไม่ได้ลงไปกินข้างล่าง เขาว่าคนแน่น จึงให้กินที่ชลาชั้นบนของควัรเฮาส์ ซึ่งแลลงไปเห็นข้างล่าง ดูเขาช่างรู้รวดเร็วจริง ๆ รถของเราที่ใช้อยู่เขาใช้ชิงสแตนดาด เหมือนกันกับรถพระที่นั่งเอมเปอเรอ เวลาที่จะไปวันนี้พ่อให้เอาชิงลงเสีย เพื่อจะไปเที่ยวเล่นเงียบ ๆ แต่พอรถไปถึง พนักงานควัรเฮาส์ก็ลงมารับ เหมือนกับเขารู้อยู่แล้ว ใช่แต่เท่านั้นเดินเชือนแชอยู่ข้างล่างประเดี๋ยวหนึ่ง เห็นชิงช้าขึ้นไปกองอยู่บนหลังคาแล้ว พอตั้งหน้าว่าจะไปที่ควัรเฮาส์ ชิงช้าก็ขึ้นอยู่บนยอดควัรเฮาส์ พอไปถึง เจ้าพนักงานก็รับนำน่าเป็นแถว กันผู้กันคนเสร็จ คนก็เหมือนอย่างที่ชอบเบียดขึ้นเหมือนกัน ไม่ได้วิ่งตามดูเกรียวกราวยืนคำนับอย่างเรียบร้อยตลอด เวลากลับลงมา แห่กันลงมา มีคนดูแน่น เป็นพระราชาลงมา พอถึงกระได พอพ้นกระไดมาแล้ว ไม่มีผู้คนตามดูแลอะไรเลย เฉยเหมือนคนธรรมดา น่าเที่ยวสบายจริง ๆ ตามถนนมีร้านมาก แต่พ่อไม่ได้แวะแห่งไร ขึ้นรถเที่ยวดูเมือง เมืองนี้กว่าขาเดนขาเดนหลายอย่าง ตึกที่เป็นร้านขายของฤๅเป็นวิลลาทำงาม ๆ ที่นั้นเป็นแอ่งอยู่ในหว่างเนินเขา เรือนสลับกันขึ้นไปบนเขาที่วิลลาต่าง ๆ น่าอยู่นัก มีสวนแลต้นไม้งาม ๆ ทั่วไปทุกหนแห่ง ถ้าจะว่าข้างหาของใช้สอยฤๅเล่น เห็นจะหาง่าย ร้านตลาดครึกครื้น แลเห็นได้ว่าเป็นเมืองที่ได้ตั้งมาเก่าตึกแล้วบริบูรณ์ เมืองชอมเบิกนี้ นานไปก็คงจะเป็นเช่นนั้น เหตุด้วยพระราชาทรงเป็นพระราชธุระแลน้ำก็ว่าดีกว่า น้ำที่วิสยาเดนนั้นแก้เมื่อยปวดขัด แต่น้ำนี่แก้ได้หลายอย่างกว่า ทางที่ไป ผ่านตำบลบ้านใหญ่ ๆ หลายตำบล

แต่ตำบลซึ่งเปนเมืองใหญ่ คือ เฮิกสต เปนที่สำหรับซ่อมแซมรถไฟ เปนแฟกตอรี่ เต็มไปด้วยปล่องไฟทั้งนั้น ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำเมนซ์ ที่อินก็เปนอารผ่านทุ่ง แล้วเข้าในหมู่บ้าน อรรมดาที่เข้าในหมู่บ้านแล้วทางคด ๆ เคี้ยว ๆ เพราะบ้านตั้งก่อนถนน ต่อออกทุ่งทางจึงตรง สองข้างทางปลูกไม้ผล คือ แปร์ เนกตริม แอยเปอล เปนพื้น ในแถบนี้ทั่วไปทุกแห่ง ต้นไม้เหล่านี้ต้นไม่โตมาก แต่ลูกดกเสียจริง ๆ ออกลูกเปนอย่างลูกฝรั่งของเราทั้งนั้น กิ่งดก ๆ ถึงต้องมีไม้ค้ำ ดกกว่ากะท้อนมาก ระยะทางที่ไปแลมาประมาณชั่วโมงหนึ่งเศษ ๆ อากาศช่างไม่แน่นอนเสียจริง ๆ ในเวลานี้เปลี่ยนเปนซัมเมอทีเดียว แดดจัด เว้นไว้แต่ถ้าพระอาทิตย์ตกเมื่อไรก็หนาว ถึงต้องสวมเสื้อคลุมชั้นนอก ลมยางวันก็มีมาก ยางวันก็มีน้อย อากาศยืนเปนเช่นนี้มาหลายวันแล้ว

คืนที่ ๑๗๐

วันพฤหัศบดีที่ ๑๒ กันยายน

วันนี้โปรเฟสเซอเกราซ์ เกรล ไมเยอ หมอฟอนนอรเดน มาตรวจอาการในที่สุด ๓ วิก ตรวจอย่างเลียด เปนอันได้ความว่าหัวใจแลโลหิตที่แล่นทั่วตัวนั้น ดีบริบูรณ์เต็มตามความปรารถนาไม่ต้องรักษาทางนี้ต่อไปอีก ส่วนครอนิกกะตา คือ ผิวหนังในขมูกที่งอกขึ้น ทำให้หายใจขัดข้องนั้นก็ได้หายเปนปรกติ ตลอดจนถึงท่อลมหายใจ ไม่มีโรคยรอนไคติสต ต่อไปอีก แต่เรื่องขี้สาวะ ก็ไม่ผิดกับที่คาดไว้ ว่าคงจะยังไม่หายหมดได้ทีเดียว ช้าไปกว่าอื่นหน่อย เรื่องผูกกลัด ในเวลานี้ยังเปนผลของยาบำรุงโลหิตซึ่งทำให้อาหารตกไม่บริบูรณ์ ขอให้กินยาต่อไป ขอให้อายน้ำอีก จะใช้ให้ร้อนขึ้นไปอีกหน่อยหนึ่งก็ได้ ขอให้อยู่ต่อไปอีกจนครบ

กำหนด โรคอีกสองอย่างที่ยังไม่หายสนิทนั้น คงจะได้เห็นผลว่าดีขึ้น วันนี้ต่างคนต่างไปหมดแล้ว

ยังรำคาญอยู่ด้วยเรื่องอาหาร กินกับเข้าฝรั่งที่เป็นเนื้อแข็ง ๆ เข้าไป รู้สึกเต็มอยู่นั่นไม่ใคร่ละลาย จึงได้หันลงกินเข้าแลอาหารอ่อน ๆ ผเอินตาอันไปเจ็บเสียหยิบทั้งวันออกเสียถึงจับไข้ เป็นคนที่หุงเข้าได้ วันนี้พระยาบุรุษเข้าหุง เข้าดิบไม่ทันรู้เชื่อใจกินเข้าไปท้องเฟ้อ เลยอึดอัดไม่สู้สบาย หิวด้วย แต่จะกินอะไรก็ไม่ได้ มันเต็มเสียหมด ลงเดินปล่อยใหญ่ อ้อมไปจนถึงริตเตอโฮเตล ซึ่งอยู่มุมริตเตอ-ป๊ากจะไปกินน้ำชา เลยถามหามักกะโรนี เขารับทำมาให้กินได้ แต่ในเวลาทำไปเที่ยวเดินเล่นอยู่ในริตเตอป๊ากแล้วจึงไปกิน เขาเลยบำเรอด้วยเครื่องดนตรี ตกลงเป็นเพลิดเพลินอยู่ที่โฮเตลนั้นกว่าชั่วโมง โฮเตลนี้เห็นจะดีกว่าทุกแห่งคนอยู่เต็มหมด เหลือสองห้องเท่านั้น ด้านน่ามีหลังคากระจกแลมีนอกชานเป็นที่นั่งเล่น มีห้องนั่งข้างล่าง เปิดแลเห็นสวน มีห้องเต้นรำห้องบิลเลียด ดนตรีดี เป็นที่คนอังกฤษชอบมาอยู่มาก ได้ส่งสมุดสำหรับโฮเตลนั้นมาให้ดูเล่นด้วย ขากลับก็เดินกลับมา ว่าตามจริงตั้งแต่มารักษาตัวนี้แล้ว เดินเก่งขึ้นมาก ไม่ใคร่รู้สึกเหนื่อย ฤาเมื่อยปวดอะไร ยังมีไม่ดีอยู่อย่างเดียวแต่เรื่องธาตุ ฤาจะว่าลมในท้อง ซึ่งทำให้กินอาหารแข็ง ๆ ยังไม่ได้เท่านั้น เวลาค่ำต้องกินเข้าต้มแต่ต้องต้มเอง วันนี้พระราชวรินทร [๒] มาถึงเขาเลยไปอยู่องค์แลนด์เสีย ๗ วันจึงได้ซ้าไป

หมายว่าวันนี้จะได้รับหนังสือเมล์ก็ไม่ได้รับ จนพ้นกำหนด ถึงกำหนดที่จะส่งหนังสือ จึงได้ส่งตามกำหนด

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

---

๒ พระราชวรินทร ชาย บุนนาค เคยเป็นราชองครักษ์ตามเสด็จยุโรปคราวก่อน คราวนี้เดิมไม่ได้อยู่ในเกณฑ์ตามเสด็จ ดำรัสสั่งเข้ามาให้ตามออกไปทีหลัง

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๙

คืนที่ ๑๗๑

เมืองฮอมเบิค

วันศุกรที่ ๑๓ กันยายน ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้นอนไม่หลับ จะว่าเปนด้วยอะไรมีหลายทาง อยู่ในแพนกข้างฝ่ายท้องไม่ปรกติ บางทีก็จะเปนด้วยอาหาร เผลอลงไปตื่นเผลอลงไปตื่น ได้ความเดือดร้อน ข้อต้นเพราะไม่มีอาหารที่จะกินให้อร่อยได้ ข้อสองถึงจะมีอาหารที่อร่อยก็ไม่กินเข้าไปได้เท่าไร เพราะเต็มแน่นล้นอยู่ในคอ ข้อสามการที่เต็มแน่นล้นอยู่เช่นนั้น ไม่มียาฝรั่งที่จะแก้ให้หาย นอกจากต้องให้กินอาหารเข้าไปให้ได้ อะไรอะไรมันจึงจะเดินไปเรียบร้อยแล้วก็หายไปเอง เขาทำอยู่ เขาไม่มีอะไรทำ อยู่เปล่า ๆ เหนื่อยหน่ายแก่ชีวิตรขึ้นมา คิดการที่จะหนีจากที่นี่ไปอยู่เสียที่อื่น เช่นสวิตเซอแลนด์ฤๅอิตาลี ก็จะต้องรอเวลาไปจัดการทางโน้นก่อนที่จะไปได้ก็ว่าจะสำเร็จจะไปได้ ก็เรวเข้ามาอีกสักสี่วันฤๅห้าวันจากกำหนดเดิม ความทุกขเวทนาในระหว่างนี้ก็ไม่แปลกอะไรขึ้น ลางทีจะโทรมไปเสียก่อน จึงได้คิดการที่จะไปเที่ยวย้ายสถาน เปลี่ยนที่ทุกวัน กว่าจะถึงเฉลิมพระชนม์พรรษาจึงจะกลับมา มีวัน ๖ วัน แต่ก็ไม่แน่ ถ้าหากว่ามันไม่สบายอ่อนเปลี้ยอยู่ แล ลางทีจะหาอาหารยาก ด้วยกินอาหารธรรมดาไม่ได้ก็จะกลับทำให้ไม่สบาย ลางที

นอนเฟอะทนอยู่เช่นนั้นจะดีกว่า ความรำคาญที่จะต้องนอนอยู่เช่นนั้น ทมเรืองไม่มีอะไรจะทำ เกิดมาเป็นแต่ตัวแมงกวนพวกข้านไม่ให้เขามีความสุข นอนงมอยู่ในที่นอนคนเดียวใจมันก็ดิ่งลงไป ดิ่งลงไป ถ้าขยับขึ้นมาแลจะเลยเป็นบ้า เหยียดลงไปก็จะเลยเจ็บมาก จึงไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร

การกินเข้าไม่ได้นั้น มันชวนจะเป็นตั้งแต่แรกมาถึงที่นี่แล้ว เพราะเหตุที่เมืองนี้ ซึ่งเป็นลัทธิวัดน้ำมนต์อย่างหนึ่งแต่ไม่ใช่นุ่ง[1] เป็นวัดเคร่ง ผู้ซึ่งอุปสมบทอยู่ในวัดนี้จำจะต้องถืออุดงควัตรแลสีกขายทอย่างกวดขัน มีวินัยธรรมวินัยธรรมออกข้อบังคับ ทุกโฮเตลแลเรสเตอรองต์ทั่วไป ว่าอาหารสิ่งนั้นควร สิ่งนี้ไม่ควร ติพิมพ์ป้ายแผ่นโต ๆ ปิดไว้ พวกผู้ซึ่งเป็นเจ้าของโฮเตล เจ้าของเรสเตอรองต์จำจะต้องปฏิบัติตาม แต่ถึงว่าถ้าไม่ปฏิบัติตามไม่มีโทษอย่างไร ร้านเหล่านั้นก็ยังค้ากันเองได้ ด้วยถ้าหากว่าใครไปทำกับเข้าให้คนกินอร่อยขึ้นแห่งหนึ่ง คนจะไปติดเสียที่นั่นหมด จึงต้องคอยพร้อมกันขัพพาชนียกรรมผู้ซึ่งไม่ประพฤติตามข้อบังคับวินัยธร วินัยธรรม ข้อบังคับนั้นมีเป็น ๕ อย่าง ได้คัดแต่อย่างเดียวมาให้ดูเป็นตัวอย่าง คือ

ห้ามอาหารที่ถึงเครื่องเทศ ถึงเกลือถึงพริกไทย ห้ามน้ำส้มมัสตาด ซอสเรดิชเครื่องปรุงซุปแลซอสต่าง ๆ ยอมให้ใช้น้ำมะนาว วินิลา อบเชย เช่นสลัดอย่างนี้ปรุงด้วยน้ำมนาวทั้งนั้น ห้ามมัน มักกะรีน ไขวัว มันหมู ยอมให้ใช้ผักผลไม้ต้มมันต้มเคี่ยวเปื่อยให้เหลว เนื้อสัตว์เลือยดใช้ได้

อาหารเช้าแลว่าง ยอมให้ใช้น้ำชา คอโค ครีม ห้ามกาแฟ ซุป ห้ามซุปผักและซุปผลไม้ ปลาให้กินปลาอย่างเบา ปลาต้ม ห้ามปลาไหล ปลาซาลมัน

---

๑ คำว่า "นุ่ง" เป็นคำแผลง หมายความว่า อลัชชี หรือความคดโกง

ปลาเตราต ซอศ ให้ใช้แต่เนยสดฤๅซอศเนย เนื้อ ยรรดาเนื้อสัตว์เลี้ยงกินได้ เนื้ออย่างอ่อนกินได้ ถ้ากินเนื้อขาวได้นั้นดี ห้ามเนื้อหมู สัตว์ป่า กวางกินได้ กระต่ายห้าม สัตว์ปีก นกพิราบ ลูกไก่ ไก่เฟเซนต์ ปาตริดซ์ นกครัมเมต ไก่งวง ซอศต่าง ๆ อย่างอ่อน ๆ กินได้ ห่านเปดห้าม ผักต้องสับให้เลอียดต้มอย่างที่ไม่เลอียดกินได้แต่แครอต อาร์ติโช๊ก ปลายหน่อไม้ สลัดให้กินผักกาดอ่อน ๆ กับน้ำมนาว อาหารแป้งแลของหวาน แป้งขนมแลมักกะโรนี ห้ามเนย ปาเมซัน ให้ใช้เนยเหลือง เข้าร้อนแลเย็น ปุดดิงแลชูเฟลทุกอย่างใช้ได้ เว้นไว้แต่ต้องไม่มีผลไม้ฤๅแยมเท่านั้น น้ำแข็งได้แต่ไอสครีมอย่างอ่อน เนยแข็งอนุญาตแต่แคร์เวต แลดาร์มองแบรต์ ผลไม้ห้าม ไข่ต่าง ๆ ห้ามไข่เจียว ไข่ต้มแข็ง เนื้อเย็น หมูแฮม ปลาซาลมันย่าง ลิ้นวัวแลเนื้ออื่นได้ แต่ห้ามไส้กรอก ขนมปังให้ใช้ขนมปังขาวขนมปังปิ้ง ฮอมเบิค บิสกิต แลบิสกิตอื่น ๆ ที่ว่ามานี้เปนฉบับหนึ่ง ยังมีฉบับอื่นอีก ๔ ฉบับ ที่ห้ามต่าง ๆ กันไป กลับตรงกันข้าม เช่นกับในใบนี้ห้ามไม่ให้กินเนื้อกระต่าย อีกใบหนึ่ง ยอกว่าให้กินเนื้อกระต่ายให้มาก การที่จะควรกินอย่างใบไหน ยอกกับคนครัวว่าจะกินอย่างใบไหนเปนได้ ยังมีสิกขาที่ทำเปนคัมภีร์อีกต่างหาก ส่วนที่เรามาอยู่ แกไม่สั่งว่าให้เรากินตามใบไหน แล้วแต่คนครัวเขาจะจัดมา เขาจัดมาขนานใดขนานหนึ่ง อ้ายเราก็กินไม่ลงทั้งนั้น อย่างไรอย่างไรก็คงมัน ๆ จืด ๆ เรื่องเกลือเปนห้ามทั่ว เรากลัวได้ความเดือดร้อนเพราะไม่ถูกห้าม เช่นกับอ้ายเนื้อตุ๋นโตโต เรากินเข้าไปไม่ได้เองก็มี จึงต้องมาเลี่ยงหันหาของอ่อน ๆ นึกจะหันเข้าไปกินตามตำรา เขายอกว่าเค็มทน คงกินไม่ได้ มันก็เรื่องจืด ๆ มัน ๆ จึงเปนการขัดข้องลำยากประดักประเดิดเต็มที

กินก็ไม่สบาย ไม่กินก็หิว ตกลงเป็นรู้สึกตัวเหมือนขวชมากกว่าอย่างอื่นหมด แต่ไม่ใช่ขวชพระ ซึ่งไม่ทันลำบากเช่นนี้ เหมือนขวชเณรเมื่อออกพรรษาแล้ว แต่ใจคอเมื่อเป็นเณรกว้างขวางกว่าเดียวนี้ มีสู้เดียวนี้ไม่ได้อย่างเดียวแต่เพียงหิว เฉียบแหลมกว่ากันหน่อยเท่านั้น

คืนที่ ๑๗๒

วันเสาร์ที่ ๑๔ กันยายน

เมื่อคืนนี้ท้องไม่เพื่อแต่หลับซ้ำอยู่นั่นเอง ตื่นร่ำไป มันไม่ลงร่องรอยเป็นปรกติได้ อาหารต้องทำต่างหากวันละสิ่ง ตอนเช้าสวิตเยรด ตอนกลางวันเข้าต้ม ๆ เองกับเต้าหู้ยี้ ตุ๋กไข่ยิณฑยาตเจ๊กมาได้ ตอนค่ำนกพิราบทอดด้วยน้ำมันของมันเองตัวหนึ่ง ตอนดึกซุปคอนซูเม ไก่ตัมเบล อาหารที่กินนี้ไม่ได้ครึ่งที่เคยกินอยู่ แต่อดเสียเช่นนี้ดีกว่ากิน มิสเตอเกอีเนียสมาหานั่งพูดกัน ไม่ได้ไปข้างไหน นอนกลิ้งอยู่บนเรือน รู้สึกตัวว่าไม่มีอะไรจะทำ ได้ความทุกขเวทนาเป็นอย่างยิ่ง ตอนดึกเล่นต่อแต้ม ซึ่งไม่เป็นด้วยกันทั้งนั้น ต่อแต้มนี้ได้ชื่อมาแต่เมืองเยอลิน เพื่อจะมาเล่นเวลาเป็นเช่นนี้ แต่ลืมเสียนึกไม่ได้ นึกขึ้นมาได้ยังต้องค้นอีกเป็นนาน ด้วยคนเก๊ยลืมยิ่งกว่าเรา ตกลงเป็นอยู่อย่างที่ไม่เคยประพฤติเช่นนี้เลยตั้งแต่เกิดมา

คืนที่ ๑๗๓

วันอาทิตย์ที่ ๑๕ กันยายน

เรื่องที่เหน็ดเหนื่อยในการอยู่เปล่า นอนไม่หลับ กินเข้าไม่ได้ ไม่แต่เฉภาะเวลาที่ท้องเฟ้อ ท้องปรกติลงแล้ว แต่ดูกระเพาะแลลำไส้มันแขงไปเสียหมด อาหารลงไปได้น้อยกว่าปรกติกว่าครึ่ง แต่อย่างนั้นยังรู้สึกว่าเต็มอัดร่ำไป จึงต้องกินแต่ของที่อ่อนแลน้อยที่สุดที่จะพอทนได้ เรื่องนอนหมายว่าเป่นเพราะท้องไม่สบาย แต่มาปรากฏได้ความว่าเพราะตั้งเหลือเกินนั้นอย่างหนึ่ง เพราะเยื่อที่นอนที่นอนไม่หลับมาเสียช้านานอีกอย่างหนึ่ง ถ้านั่งอยู่ก็คงจะค่อยพ้นขึ้นทุกวัน แต่จะช้า ยังมีข้ออื่นที่สำคัญนั้น ตั้งแต่ตื่นนอนขึ้นก็ให้รู้สึกเบื่อ ๆ ไม่ว่าอะไร จนกระทั่งถึงเวลานอนก็ยิ่งเบื่อมากขึ้น เพราะรู้เสียก่อนที่จะนอนแล้วว่าคงไม่หลับ ในการที่จะแก้ให้หายได้อย่างเดียวแต่ไปจากที่เรือนหลังนี้ แลที่ซึ่งเคยเห็นอยู่ในเวลาไม่สบายโดยรอบคอบ ตั้งต้นไปใหม่ ในการที่จะตั้งต้นเช่นนี้ เป่นเวลาที่ไม่สบายกำลังถอย อาหารก็ยังไม่ตั้ง ในวันแรก ๆ คงจะยังไม่ปรกติ จึงเป่นการสำคัญที่จะเลือกที่ให้มีอาหารบริบูรณ์แลให้มีใจคอเบิกบาน เดิมได้คิดไว้ว่าจะไปเที่ยวในประเทศนี้ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ ที่ยังไม่เคยเห็น คงจะได้ถ่ายแปลก ๆ สำเร็จอย่างหนึ่ง แต่ครั้นคร้ามด้วยเรื่องอาหาร ถ้าอาหารไม่ถูกปาก ก็จะไม่ได้ผลดังที่ต้องการ จึงได้ตามจรูญมาช่วยกันคิดอ่าน ตกลงเป่นไปปารีสอย่างยี่ห้อว่าเป่นคนธรรมดา จะได้เห็นการตามเคยที่เขาเดินทางสามัญกันอย่างไร มีข้อที่น่าวิตกในเรื่องที่จะไปทางไกลในรถไฟเช่นนี้อย่างเดียว แต่เรื่องจะนอนไม่หลับ แต่ปลงใจเสียนึกว่าถ่ายยาเสียวันหนึ่ง โดยจะไม่หลับยังรุ่ง รุ่งขึ้นคงต้องหลับ แต่เรื่องอาหาร

เชื่อว่าจะหาดีได้ แต่จะต้องไปอย่างเงียบ จึงให้จรูญล่วงหน้าไปจัดการหาโฮเตลอยู่ กำหนดตัวผู้ไป คือยริพัตร ตุ๊ก พระยาบุรุษ หลวงฤทธิ นายศรี หมอกลางวันโรเรตามเคย แต่ตาหมอเข้าเป็นพนักงานเครื่อง หาอะไรอ่อน ๆ ให้กินค่อยกินได้ขึ้น เวลาย่ำค่ำกินเข้าเย็น ทุ่มหนึ่งออกจากฮอมเบิคด้วยรถโมเตอร์คาร์มาขึ้นรถไฟที่แฟรงก์ฟอร์ต อาลเบอสเป็นผู้มาจัดการ แกอดคำนับอย่างเจ้านายไม่ได้ เบิดหมวกร่ำไปจนต้องต่อว่า ที่แท้คนที่สเตชั่นรถไฟมันจำได้เสียแล้ว พอเดินผ่านมาก็คำนับ เลยต้องทน ๆ เอาอย่างนั้น ชื่อที่พ่อใช้สำหรับจำเป็นที่ต้องจดในเวลาไปเที่ยวนั้น C. Yai ตุ๊กนั้น T. Tham ยริพัตรนั้น P. Sawan รถที่มาคราวนี้เป็นรถนอนสามัญ ไม่ได้เสริมเตียงแก้ไขอะไรเลย ครั้นมาถึงรถ อ้ายคนขนรถไฟเองมันก็รู้จัก ด้วยมันเคยเห็นแห่มาเสียแล้ว รถออกเวลา ๑ ทุ่ม ๕๕

รถนอนเดี๋ยวนี้ผิดกับแต่ก่อน ที่นอนกว้างขึ้นเป็นกอง ห้องหนึ่งมีที่นอนเวลาพับเป็นเก้าอี้ยาว ครั้นเวลาจะนอนเบิดพนักขึ้นเป็นที่นอน ชั้นบนชั้นหนึ่งผลักที่นั่งขึ้นเป็นที่นอนชั้นล่างอีกชั้นหนึ่งเหมือนชั้ว ๒ ชั้น มีที่นอนแลผ้าห่มนอนอยู่ในนั้นเสร็จ การที่จะขึ้นไปนอนชั้นบน มีเชือกหุ้มกำมะหยี่สำหรับโหนตัวขึ้นไป ถ้าหากว่าจะนอนแต่ชั้นล่างชั้นเดียว เผยอที่นอนชั้นบนให้ตะแคงลุกนั่งได้สบาย ในนั้นมีหงนั่งหงหนึ่ง หิ้งต่างโต๊ะหิ้งหนึ่ง ห้องเช่นนี้สองห้องมีที่ล้างหน้าอยู่ห่างกลางห้องหนึ่ง มีประตูเข้าออกได้ทั้งสองห้อง แต่เมื่อข้างห้องไหนเข้าไปแล้ว ลั่นกลอนไม่ให้อีกข้างหนึ่งออกมาในเวลาล้างหน้าได้ เมื่อแรกนึกว่าจะนอนไม่สบาย แต่ครั้นเวลานอนเข้าก็สบายดี กว้างเท่าที่นอนในเรืออัลเบียน ผิดกันแต่ไม่มีพนัก ได้ลงมีนอนแต่ห้าทุ่ม แต่ไม่หลับเป็นด้วย

ตาหมอเลี้ยงสัปเปอ ท้องไปมัวทำการตึง ๆ ตัง ๆ รถไฟสั่นชวนจะให้หลับ แต่หลับไม่ได้ กระเทือนข้างในยิ่งกว่าข้างนอก พอเจ็ดทุ่มแล้วก็เผลอไป พอถึงแดนฝรั่งเศส เจ้าพนักงานภาษีขึ้นมาตรวจรู้สึกตัวขึ้นมา เห็นมายืนอยู่ทั่วประตูข้างหัวเสร็จแล้ว ยังตื่นอยู่ไม่รู้ว่าทำไมเขาถึงเปิดเข้ามาได้ เพราะได้ลั่นกลอนข้างในไว้ ภายหลังจึงรู้ว่าเขามีกุญแจสำหรับมาเปิด เห็นอ้ายพ่อนั่งอยู่ห้องหนึ่งต่างหาก ตื่นตาขาวทีเดียว ว่าฝรั่งเขาเปิดเข้ามาในห้องวิ่งทลักทลายอยู่ตามนั้น ที่แท้ในการที่จะกันตรวจนั้นง่าย ถ้าได้ตั๋วสำคัญแล้วก็เป็นอันไม่ต้องตรวจ แต่พ่อไม่ให้ขอ เพราะอยากจะถูกตรวจ แต่ได้จัดไว้ไม่ให้มีอะไรอยู่ในห้องนอนที่จะต้องตรวจนั้นเลย มาถึงก็มาถามว่ามีอะไรซึ่งจะต้องบอกภาษีบ้าง เราตอบว่าไม่มีก็เป็นแล้วกันเท่านั้น ครั้นมีอีกคนหนึ่งเข้ามาเรียกตั๋วโดยสาน เสียทีไม่ได้เตรียมตัวไว้ เพราะไปไหน ๆ ไม่ได้เคยถือตั๋วเอง คนอื่นเขาถือ ตกลงเป็นต้องพิรุธ จำหน่ายให้ไปเอาที่ปริพัตร คนตรวจนั้นเป็นกอง ยายแหม่มก็มีสำหรับตรวจผู้หญิง เขาว่าที่อื่นไม่มากอย่างนี้ ฝรั่งเศสใช้คนมากกว่าที่อื่นหมด เห็นจะเกือบสามยามจึงได้หลับอีก ลืมบอกนาฬิกาเลื่อนเวลาไปชั่วโมงหนึ่งให้อ้ายพ่อนรู้ ตื่นขึ้นเวลาย่ำรุ่ง เห็นเอะอะทำท่าว่าจะให้ตื่น ต้องให้คูนาฬิกา มัวถามโจทย์กันจนเลยตาเรือ กำหนดว่าจะถึงโมงเช้า แต่ที่แท้นาฬิกาเราเป็นเวลาเยอรมัน โมงเช้าฝรั่งเศสมัน ๒ โมงเยอรมัน พยายามจะหลับอีกก็ไม่สำเร็จ เลยต้องตื่นนอนอยู่บนที่นอน

คืนที่ ๑๗๔

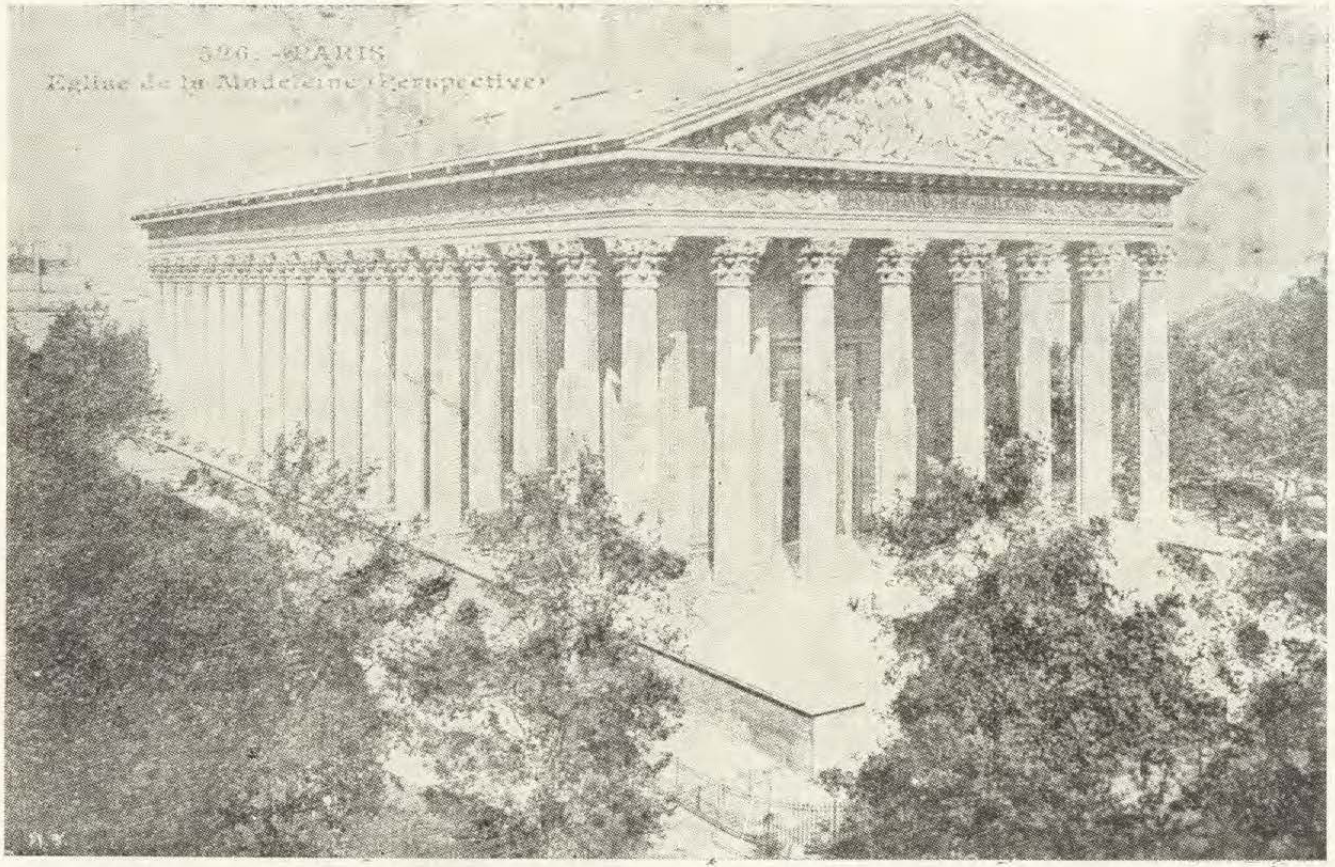
วันจันทร์ที่ ๑๖ กันยายน

โมงเช้าเข้าแดนฝรั่งเศสต้นขิน นั่งดูอะไร ๆ มาตามทาง บ้านเรือนผู้คนมันช่างแปลกกันกับเยอรมันเสียจริง ๆ บ้านในเมืองฝรั่งเศสดูมันแขยขยาง เรือนเล็กเรือนน้อยคงจะวางท่วงทีให้น่าดู ข้างเยอรมันนั้นหนัก ๆ ถ้าจะเปรียบกับเรือนข้างไทยเยอรมันเปนอย่างที่เรียกว่า "ตึก" อย่างเก่า เช่นเรือนในวังน่า. ข้างฝรั่งเศสเปน "ตึก" อย่างใหม่ฤๅจะเรียกว่า "เก๋ง" คือหลังคาแขน ๆ เยอรมันหลังคาสูง ๆ บ้านเรือนในประเทศเหล่านี้ ถ้าจะผูกตาไปปล่อย จะบอกได้ว่านี่เยอรมัน นี่ฝรั่งเศส นี่อังกฤษ เพราะแปลกห่างกันมาก รถมาถึงที่สเตชั่นเวลา ๒ โมง เห็นรพักับขรัวญมาอยู่ที่นั่น รพันนั้นพ่อเข้าใจว่ากลับเข้าไปน่าจะถึงแล้ว เพราะลาตั้งแต่เมืองเยอลินจนได้มีโทรเลขเข้าไปให้ลูกโตท่านเล็กแลกรมดำรง คอยไปรับโมเตอร์คาร์ของฝาก ๒ ได้ความว่าที่ยังไม่ได้กลับเพราะยังหาเรือไม่ได้ ขึ้นรถแคบโมเตอร์คาร์ มาด้วยกัน ๔ คนทั้งขรัวญ ตรงมาที่โฮเตลลิเวอปูล ถนนรอ เดอ คาสติยลีออน โฮเตลในปารีสเดี๋ยวนี้เต็มมากเพราะกำลังคนต่างประเทศกลับจากไปเที่ยว ผู้คนในถนนก็แน่นหนาคึกคักว่าเมื่อมาคราวที่ ๒ มาก แต่ต้นไม้แห้งมาก ที่ใบแดงก็มีไม่มีใบเลยก็มี เขาว่าใบไม้ตามถนนนี้ร่วงเร็ว เพราะจะแตกใหม่ก่อนฤดูหนาว ก็แตกข้างจริง แต่ใบไม่เขียว แตกใบเหลือง ๆ เปนใบอ่อนแล้วมีดอก แต่ก็น้อยต้นที่แตก ที่โฮเตลนี้เปนแฟลตอันหนึ่ง อยู่แต่พวกเราไม่มีคนอื่นปน แต่งตงงามดีแลสบาย กินเช้าอีกเวลาหนึ่ง แล้วจึงลงเดินไปเที่ยว ขับตั้งแต่น่าโฮเตลนี้ไป โฮเตลนี้เปนหัวโต่งเสาชิงช้า ที่เรียกว่าเสาชิงช้านั้น คือมีทางเดินตามเฉลียงน่าร้าน

---

๒ รถพระราชทาน ๓ หลังนี้ พระราชทานชื่อว่า พระขรรค์เพ็ชร์หลัง ๑ เตร็จพ้าหลัง ๑ ตราจักรหลัง ๑

ตลอด ร้านเขาพึงจะลงมือจัด แต่ที่จริงเราก็ไม่สู้ต้องการเฉภาะร้าน อยากจะเดินเล่นมากกว่า ได้เดินตามถนน รือ เดอคาสต์ยลออน ไปออกถนนรือ เดอ ริโวลี ซึ่งไปข้างวังลูวร์ (อ่านเปนลูฟ) แวะดูร้านตามทางข้างยางแห่ง แล้วขึ้นรถไปห้าง แมปยีแอนด์เวยย์ ที่ อาเว นือ เดอ ล' โอเปรา แล้วต่อนั้นไปเดินตามถนน บุลวาร์ด์ เดส คาปุซินส์ แลบุลวาร์ด์มัดเลน ร้านเหล่านี้มันไม่ผิดกันเท่าไร มีขายโปสต์การ์ด ขายรูปต่าง ๆ ขายเครื่องเพ็ชรพลอยเก่ มีเครื่องเพ็ชรพลอยจริง ๆ คั่นข้าง แต่ไม่ใช่ร้านเครื่องเพ็ชรที่สลักสำคัญอะไร ไปจนวัดมัดเลนได้แวะขึ้นดู วัดนี้พ่อเคยว่าไม่งาม เวลามากำลังมืดค่ำ ไม่ได้ตั้งใจจะไปดูทั้งสองคราว คราวนี้ว่างจึงได้แวะขึ้นไปดู ประตูที่แลเห็นเช่นประตูทองแดงหล่อ ไม่ได้หล่อทั้งแผ่น เปนประตูกรอบไม้กรุรูปทองแดงหล่อ ข้างในมีข้างละ ๔ คูหา มีรูปศิลาที่บูชา ๘ แห่ง กลางเปนรูปศิลาอยู่หลังไม้กางเขน ดูไม่อัศจรรย์อะไร กลับจากวัดนั้นกินเข้าที่เรสเตอรองต์ ลารือ ซึ่งอยู่ตรงน่าวัด ยังกินเข้าไม่ใคร่จะได้ ถูกอาหารมัน ๆ ยังเลี่ยน ออกจากนั้นขึ้นรถไปดู นก, ไก่, ปลา, ที่ถนน เคดุลูฟร์ ซึ่งตุ๊กซือส่งเข้าไปขายกอก แต่ไม่สู้มีอะไรมากนัก แปลกอยู่แต่ที่ปลา ร้านปลานี้เปนร้านที่ผสมปลาขาย ตั้งถังเปนแอแควเรียมกลาย ๆ แต่ผสมปลาที่สำหรับคนเอาไปเลี้ยง มีปลาเงินปลาทองเปนต้น แต่ก็ไม่มีปลาดีอย่างหางพวง เปนปลาหางช้างแทบทั้งนั้น ดีที่มันช่างงาม มีอ่างแก้วใบใหญ่ตั้งบนโต๊ะ กลางเปนเขามีน้ำไหลหยาดลงไปในนั้นสำหรับเปลี่ยนน้ำ ในนั้นมีปลาทองตัวเล็กๆ ๓๐๐๐ เศษ ว่ายเต็มไปทั้งอ่างตั้งแต่ก้นจนถึงปาก เปนของน่าดูจริง ๆ อีกอย่างหนึ่งมีปลาเรียกว่า อักซอลอทเดอ เมกซิก ยาวประมาณสัก ๖ นิ้ว ๗ นิ้ว มีตน ๔ ตน เหมือนหนู มีครีบ แต่กระโดงติดกันตลอดไปจนหาง ๆ ไม่จักเปนใบพาย มีหูตั้งเหมือนหูหนู มีขนรอบใบหูยาวเวลาหุบหูอยู่ดูเหมือนมีขนรอบคอ ต่อขันหูจึงเห็นว่า

วิหารมะเดลินที่เมืองปารีส

มี ๒ ข้างไม่ใช่รอยคอ ปลาเช่นนี้มี ๒ สี คำสีหนึ่ง ขาวสีหนึ่ง ออกจากนั้นกลับมาโฮเตล หยุดพักเวลานี้ได้รับหนังสือเมล์

ครั้นจวนค่ำ ขึ้นรถโมเตอร์คาร์แคบ ไปเที่ยวบัวส์ เดอ บูลอย์น หนาวกว่าเมื่อคราวที่ ๒ มาก พอเวลาค่ำกลับมาแวะดูร้านขายของ ซึ่งเขาเรียกว่าเอกส์เปรสขาร์ ซึ่งอยากดูอยู่แต่ก่อนแล้ว ดูไม่ได้กี่ยศ ที่จริงสนุกดี ขายทั้งเครื่องดื่มและเครื่องกิน เครื่องดื่มนั้นตั้งเป็นตู้กระจกข้างน่าด้วยศิลาแล้วมีกอกยื่นมา มีแป้นที่สำหรับวางถ้วย มีช่องสำหรับกรอกอัฐ ยอกชอสิ่งของที่หลังก็อก ยอกราคา ถ้าจะต้องการสิ่งไร เอาถ้วยไปตั้งรอง แล้วเอาอัฐกรอก อัฐนั้นเข้าไปถ่วงคันชั่งข้างในเขี่ยน้ำที่ต้องการนั้นมาลงในถ้วย เฉภาะพอดีกับถ้วย ครั้นเวลากินแล้วเอาถ้วยนั้นคว่ำลง กดเดือยที่ถานตู้ น้ำก็ฉีดขึ้นมาล้างถ้วยอย่างแรง ถ้วยนั้นสอาดเอง ส่วนที่บรรจุของกินนั้น เป็นขันหันตั้งตามแขน มีแก้วครอบ เมื่อหย่อนอัฐลงในช่องขันหันนั้นก็หมุนมา พอของกินตรงช่อง กระดกให้ของตกลงมาในราง ของนั้นมีมากอาจจะกินอิ่มได้ด้วยราคาถูก ๆ ออกจากนั้นเดินไปตามริมถนนอีก ได้แวะไปที่ร้านซอมเมอซอกล้องแมร์ซ่อม คราวนี้ค่อยได้กล้องแปลก ในการเดินกลางคืนนี้ ไม่มีผิดกันกับงานวัดเลย เป็นร้านขุดพื้นไฟสว่างตลอด ของที่ขายก็เป็นของต่าง ๆ อย่างงานวัด มีร้านกินเข้าคั่นเป็นระยะเป็นตอน คนที่เดินไปมา มันก็ออกจะเป็นเดินดู ๆ ไม่ใช่ซื้อขายวายล่องอะไรกันจริง ๆ เป็นแต่ส่วนเอาร้านเมืองเป็นร้านวัด ก็ใหญ่โตครึกครื้นมากขึ้น ครั้นจะกินเข้าที่ร้านวิเศษอะไรก็กลัวเลี่ยน จึงไปกินที่เรสเตอรองต์เวียนนัวส์ ซึ่งมีกับเข้าชังแกเรียน กินแต่ซุปกับแกงไก่ ชังแกเรียนคล้าย ๆ แกงต้มส้มต้มกะปี ขาดเปรี้ยวใช้ผักดองแทน ที่รู้ว่าจะกินได้ เพราะเคยกินที่บุดาเปส์ตเมื่อมาคราวก่อน พอกินแล้วก็กลับมาโฮเตล เข้านอนแต่เวลายามหนึ่งเพราะง่วง แลวันนี้เดินมาก

คืนที่ ๑๗๕

วันอังคารที่ ๑๗ กันยายน

เมื่อคืนนี้ หลังได้สนิทกัน กินเข้าที่โฮเตลแล้วอยู่จนเที่ยง จึงได้ไปเดิน แลแวะซื้อของบ้าง วันนี้เดินไม่สู้ไกล แล้วขึ้นรถไปดูห้างเมเย่อล ที่ขายของเครื่องเฟอนิเชออังกฤษ ที่ผิดกับที่ลอนดอน เพราะเป็นแต่สาขา ขายแต่เฉภาะเครื่องเฟอนิเชอแลเครื่องแต่งประกอยเล็กน้อย เฟอนิเชอก็ไม่ผิดอะไรกับที่ได้เห็นที่ลอนดอน แปลกแต่มีเตียงทองเหลือง มีเสาติดราวมุ้ง ดีกว่าที่เคยมีแต่ก่อน ออกจากนั้นไปกินเข้าที่เรสเตอรองต์ชื่อออง์ เป็นที่ซึ่งเขากินกลางวันกับเข้าดี การตกแต่งไม่สู้จะหรูหรานัก มีกับเข้าคล่องหนึ่ง เรียกว่า มุสสากาโอสโอแย์รีนว่าเป็นกับเข้ากรีก เป็นเนื้อแกะกับมะเขือขาวแลมะเขือเทศ เนื้อแกะนั้นสับเลอียด เคล้าเนยแลมะเขือแล้วเข้าตู้ กินไม่เลี่ยน อร่อยดีมาก แต่เมื่อจะว่าตามจริงแล้วอาไศรยเรื่องปรุงรส ถ้าเป็นชาติอื่นทำกับเข้าอย่างเดียวกันนี้ รสคงแปลกไปอย่างอื่น เช่นอังกฤษชอบทำอะไรจืด ๆ แต่ชอบกินเค็มอย่างเอก เอาเกลือปรุงรสเอาข้างนอกมาก ๆ ถ้าเยอรมันทำก็คงจืด ๆ มัน ๆ ฝรั่งเศสรู้จักรสคล้ายกับเรา ปรุงเสร็จในตัวอร่อยกว่าปรุงที่หลังเป็นธรรมดา ไม่ว่ากับเข้าอะไร ๆ กระทั่งคนใช้ในเรสเตอรองต์นั้นก็รู้จักรส เช่นปรุงน้ำสลัดเช่นนี้ คนใช้ทำทั้งนั้น คงได้รสที่แหลมแลผักไม่ช้ำ ทราบว่าเขาใช้ชิมกันด้วย ผู้ที่เป็นนายดูการทำครัวนี้ได้เงินมาก ๆ ในเรสเตอรองต์ใหญ่ ๆ ได้ถึงปีละ ๒๐๐๐ ปอนด์ ครัวเรสเตอรองต์เช่นนี้ไม่ใช่ครัวใหญ่โตอะไร ห้องสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ เท่านั้นพอ เพราะกับเข้าฝรั่งมันทำง่ายกว่ากับเข้าเรา ไปถึงเอาขาญชีกับเข้ามาให้เลือก เราคงจะเลือกไม่เกิน ๓ สิ่ง เมื่อเลือกแล้วก็ไปลงมือทำ เวลาที่นั่งคอยอยู่นั้น กินของแกล้ม ออร์ ด' เอิวร์ (ซึ่งอ่านว่าออเดิฟ) ไปพลางกว่ากับเข้าจะมา กับเข้าที่เอามานั้นมาในหม้อฤๅภาชนะที่ทำนั้นเอง เพราะฉนั้นของ

กินจึงได้ร้อนเสมอ พิธีที่จะเลี้ยงก็ง่ายกว่าโฮเตลมาก เพราะกินน้อยคน ถ้ากินที่โฮเตลฤๅกินโต๊ะธรรมดา ต้องคอยให้กินแล้วกันหมดจึงจะมาเก็บจาน แล้วจึงจะตั้งจาน ตั้งจานแล้ว เอาของมายังต้องมาตั้งนั่งเสียที ให้สัญญาอาณัติกันที่จะออกแขกให้พร้อมกัน อะไร ๆ ไม่ยากเท่าที่จะเร่งให้เลี้ยงให้ได้แล้วเรว ถ้าปล่อยไปตามเรื่องเขา เกือบ ๒ ชั่วโมงจึงจะแล้ว นั่งเสียเจ็บหลัง กับเข้าก็ไม่ใคร่จะได้ร้อน วันนี้รู้สึกว่ากินได้เกือบจะเปนปรกติ แต่ยังไม่เต็มอัตราที่เคยกิน

กินเข้าแล้วไปตัดผม ที่ร้านช่างตัดผม ตัดช้าสักหน่อย แต่ทำดีมาก เวลาตัดแล้วเสร็จเอาเทียนชุบขี้ผึ้งอย่างเล่มเล็ก ๆ ลนปลายผมที่ตัดทั่ว เพื่อจะปิดช่องโลหิตที่แล่นมาในเส้นผมนั้น แล้วสระผมสบายดี ตัดผมแล้วกลับมาพักอยู่ที่โฮเตล อ่านเขียนต่าง ๆ

เดิมกะว่าจะไป ซังต์ คลูด์ วังนอกเมืองปารีส แต่เห็นอากาศคลุ้ม กลัวจะหนาวแลหนังสือยังค้างอยู่มาก จึงได้ทำอยู่เสียจนค่ำ ต่อค่ำแล้วจึงได้ออกเดินจากโฮเตลไปจนถึงถนนบุลวาร์ด์ แล้วเดินไปตามข้างถนนบุลวาร์ด์ ดูอะไร ๆ เล่นจนถึงเวลากินเข้า จึงได้ขึ้นรถไปกินที่เรสเตอรองต์วัวแซง เปนที่ผู้หลักผู้ใหญ่เขาไปกินกัน เพราะเปนเรสเตอรองต์เก่า แต่กับเข้าไม่สู้อร่อย แลยางที่จะอื่มมาแต่กลางวันยังไม่หาย

คืนที่ ๑๗๖

วันพุฒที่ ๑๘ กันยายน

เมื่อคืนนอนหลับง่าย แต่วันนี้ได้รับเมล์ประดังมาอีก ซึ่งจะตอบไม่ทัน เวลาบ่ายไปเดินที่ถนนอะเวนือ เดอ ล' โอเปรา จนถึงที่ซึ่งเขาขายซิเนมาโตกราฟ ที่ ๗ จึงซื้อเข้าไปเล่น แวะขึ้นไปดูที่ซึ่งเล่นนั้น เล่นบนตึกห้องเล็ก ๆ ห้องหนึ่งสำหรับเล่น

ซิเนมาโตกราฟที่เข้ากับออแก้ ตั้งเครื่องฉายไฟในห้องหนึ่งต่างหาก ไม่ใช่ห้องเดียวตรงกัน แล้วเอากระจกเงาฉายให้ไปที่จอ การที่จะยืดให้พร้อมกันทั้งสองอย่าง อยู่ข้างจะเป็นการใหญ่ บางทีเพลงมันคลาด เวลาหยุดร้อง หนังทำปากยับ ๆ ต้องบอกกล่าวกริ่งกร่างกันให้พร้อม ร้องดังเสียจริง ๆ ห้องเล็ก ๆ ถึงเจ็บหู แต่ถ้าจะเอาเข้าไปเมืองไทยไม่สนุกแน่ เพราะมันแขยแล้วก็กำ กำแล้วก็แย อย่างเช่นแม่เทียง[๓] อธิบายท่ายังสาวันนั้นเอง อีกห้องหนึ่งสำหรับดูพวกหนังตลกแลหนังจริง ห้องนี้เล่นตรงจอ เหมือนอย่างที่บ้านตุ๊ก แต่ว่าจะเปิดได้แต่ละขด ดูประดักประเดิดช้ากว่า เพราะเหตุที่ไม่ใช่เป็นโรงเขาสำหรับเล่น เป็นที่สำหรับขาย มีตั้งร้อยขดพันขด เล่นสำหรับให้คนที่จะซื้อเลือก ไม่ต้องเสียเงินเสียทองอะไร เมื่อดูชอบใจขดไหนก็บอกซื้อขดนั้น เขาเก็บไว้ชั้นบนตึก มีลิฟต์เล็ก ๆ เดินได้ริมผนัง เมื่อจะต้องการอะไรเขียนลงในกระดาษวางที่ลิฟต์ขึ้นไป คนอยู่ข้างบนก็จัดวางลงในลิฟต์หย่อนลงมา ที่ได้ดูวันนี้ เรืองตาคนหนึ่งมาอ่านหนังสือพิมพ์อยู่ในกลางสวน มีเด็กสองคนมาหลอก คนหนึ่งชวนพูด คนหนึ่งเอายาดันหยอดลงไปทางตอเสื้อ ตานั่นดัน หกล้มหกลก แล้วเที่ยวถูไถอะไรต่ออะไรไป จนลงปลายที่สุดถูกโปลิศจับ จะดูต่อไปอีกก็หิวเข้า จึงได้ซื้อขดนั้น สำหรับจะให้ตุ๊กไปเล่นให้ดู แล้วลงจากที่นั้น เดินไปกินเข้าที่กาเฟ เดอ ปาริส ซึ่งเคยไปกินแล้ว

ออกจากนั้นขึ้นรถโมเตอร์คาร์ ไปดูแซงต์คลูด์ซึ่งเป็นวังอีกแห่งหนึ่งนอกเมืองปาริส ที่เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์[๔] เผ้าเอมเปอเรอนะโปเลียนที่ ๓ เมื่อปีเถาะ นพศกจุลศักราช ๑๒๒๙ มีป่าอยู่บนเขา ผ่านไปเจอเขากำลังตั้งร้านแฟร์ประจำปี แวะไปดูลักษณเหมือนภูเขาทองฤาวัดสามปลื้ม เลวกว่าวัดเบญจมบพิตร ร้านนั้นขายขนมเป็นพื้น มียิงเข้าโยนห่วง หมุน ๆ ปาลูกกลมให้โดนตุ๊กตา แลอะไร

---

๓ เจ้าจอมมารดาเที่ยง รัชกาลที่ ๕

๔ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน วร บุนนาก

ต่าง ๆ เหล่านี้อย่างละหลาย ๆ โรง คนกันไปกับร้านขนม มีสวิตซแย๊กถ่ายรูป เปนสองแถวไปจนตลอดถึงทวงกลมของสระน่าคาสเคดน้ำตก ที่นั่งเครองหมุน ๆ ต่าง ๆ จำพวก แมริโกเรานด์ แต่เปนรถโมเตอร์คาร์ก็มี ม้าก็มี วัวควายอะไร ต่าง ๆ ตามแต่จะแผลงไปได้ มีเรือ แอร์ชิป มีชิงช้าทำนองชิงช้าญวน แลมีเรือ ถูกคลื่น ที่น่าเอนดูกว่าทั้งปวงหมดนั้นคือรถไฟเล็ก ๆ มีรถพ่วงหลายคัน พอเด็ก ๆ นั่งได้ ๔ คน วิ่งวงไปรอบ ๆ ลักษณรถไฟตกวั่ว แปลกที่โตพอคนนั่งได้เท่านั้น ถ้าหากว่ามีในงานวัด คนคงจะชอบ แต่ที่จะต้องลงทุนมาก เครองหมุน ๆ หัน ๆ เหล่านี้ถูจะลงทุนมากทั้งนั้น แต่ของเขาไม่เปนไร เพราะเปนเครองมือหากิน ลงทุนเสียคราวหนึ่ง คงได้ประโยชน์จากเครองมือเหล่านั้นเสมอ เพราะเขากะกำหนดเล่นงานอย่างนี้ตลอดปี คือเมื่อนั่นไปเล่นที่ตำบลนั้น แล้วย้ายไปตำบลอื่น ๆ ทั่วทั้งเมืองฝรั่งเศส คนที่มาดูก็มากอยู่ แต่มักเปนชั้นไพร่เร่อร่าต่าง ๆ ขนมนมเนยก็เปนของสำหรับคนเลวทั้งนั้น เดินกัดกินกันไปตามถนน เราไม่รู้สึกสนุกอะไรในแฟร์นั้นเลย สนุกที่ได้เห็นคนไพร่ ๆ ฝรั่งมาก เครองหมุน ๆ เหล่านี้ เห็นจะเกือบถึง ๓๐ อัน ที่นเคยมีแฟร์แต่ครั้งเอมเปอเรอนะโปเลียน แต่เดี๋ยวนี้น่าสงสารป๊ากแลวังโทรมร้างไปทั้งนั้น น้ำในสระก็เขียว น้ำพุก็ไม่ได้เดิน หญ้าก็แห้งเปนอย่างที่ทิ้งร้าง เพราะเหตุที่วังมันมากมายหลายแห่งเหลือที่จะรักษาเปลืองเงิน ออกจากที่แฟร์นี้แล้วขับรถไปในป๊าก ไปบรรจบทางเวอไซล์แล้วกลับมา ทางอยู่ข้างจะไกล ผ่านทางเมืองเซวร์ (อ่านเซฟ) กลับมาโฮเตล ถึงเกือบทุ่มหนึ่ง

กำหนดเมล์วันศุกร ครั้นจะไปจบหนังสือนี้ต่อพรุ่งนี้ ก็เปนวันเดินทาง จะไปถึงฮอมเบิคต่อวันศุกร ส่งเมล์ไม่ทัน จึงขอจบเสียวันนี้ มีสิ่งของซึ่งควรจะส่งได้อยู่บ้าง จะฝากรพีเข้าไปก็เห็นไม่ต้องการอันใด เพราะจะได้ออกก่อนต่อวันที่ ๒๖ จะไปถึงก่อนพ่อ ๒๐ วันเศษเท่านั้น เพราะฉนั้นจะได้งดการส่งของทั้งปวง เอาไปกับตัวทีเดียว เว้นไว้แต่ของเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่จะส่งทางไปรสนีย์

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๙

คืนที่ ๑๗

เมืองฮอมเบิค

วันพฤหัศบดีที่ ๑๙ กันยายน ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

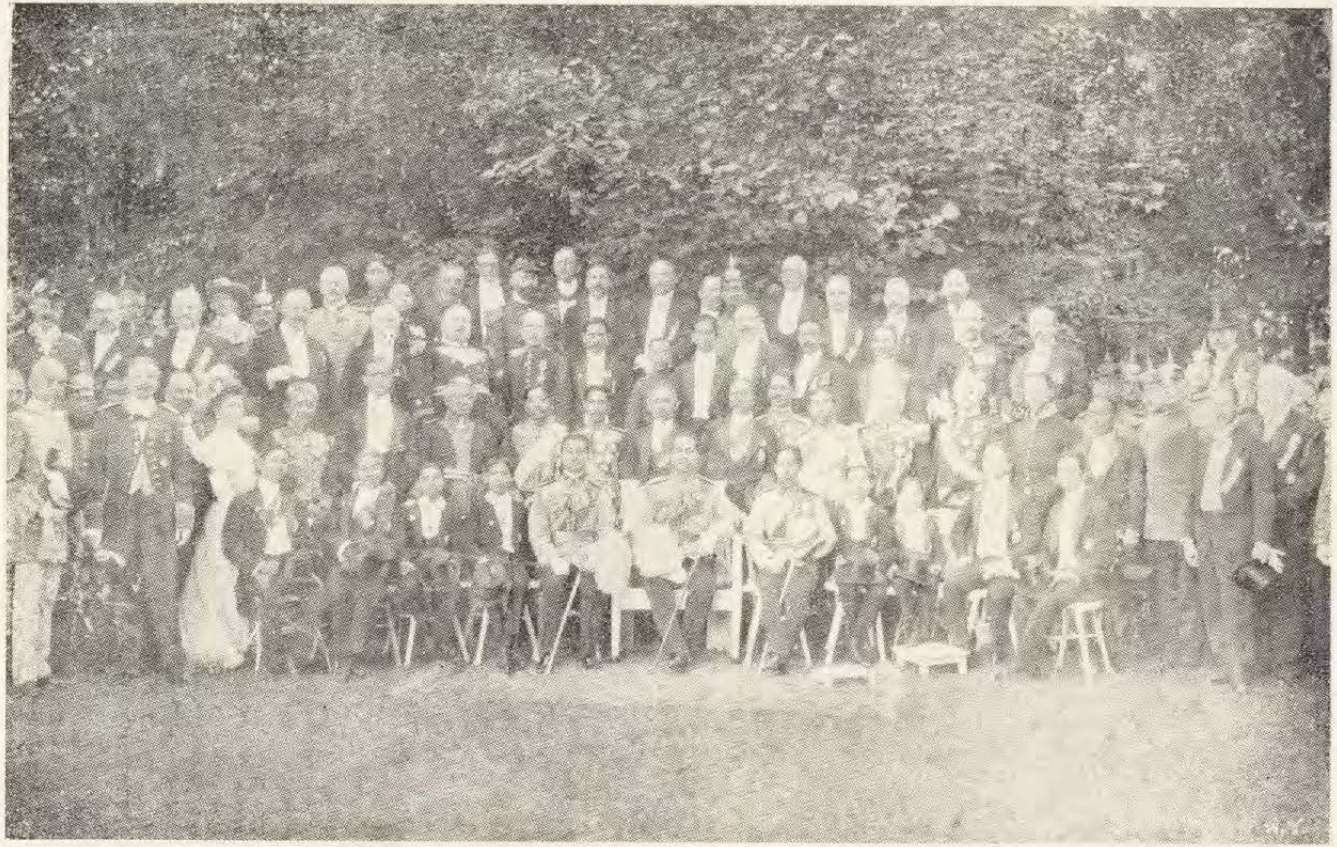
วันนี้ได้รับหนังสือต่าง ๆ อีกจากที่อื่น แลได้ฝากกล้องแมร์ซ่อมให้รีบซึ่งจะกลับเข้าไปก่อนพาไปให้พวกนักเลงกล้องด้วยกัน แล้วจึงไปเที่ยวเดินตามแถบถนนข้างออกไพร่ ๆ ลงไป เพื่อจะดูให้เห็นคนสามัญในปารีส แวะที่ร้านเมนโคลิน หยุดเลือกอยู่นาน สำหรับที่จะเอามาฝาก จนถึงเวลากินเข้าจึงไปกินที่ออองรซ้ำอีก วันนี้มีกับเข้าก็อีกอย่างหนึ่ง เปนเข้าผัดบรรจุในเม็ดพริก พริกนั้นใหญ่เท่ากระทงกับเข้าสังฆทานใบหนึ่ง ถ้าจะกินแต่สิ่งเดียวเท่านั้นก็อิ่ม ที่มออเดอฟอีกอย่างหนึ่งซึ่งไม่มีที่อื่น ลักษณคล้ายยำ แต่มีไข่สุกในนั้นมาก ย่อยเลอียด ยำใหญ่ฤๅยำญวนของเรา ถ้าหั่นให้เลอียดขึ้น เติมไข่ เกือบจะคล้ายกัน แต่รศคงจะแปลกกันมาก การปรุงรศอาหารกับเข้าฝรั่งเศสไม่เฉียบแหลมเหมือนของเราก็จริง แต่กลมกล่อม ไทยกินได้ทั้งนั้น ไม่เลี่ยนเปนที่ตั้ง. ออกจากนั้นมาเดินอีกหน่อยหนึ่ง แล้วจึงกลับมาโฮเตลอ่านหนังสือ จนถึงเวลาที่จะไปขึ้นรถไฟ ออกจากปารีสทุ่มเศษ คนโดยสานน้อย เห็นมีคนอื่นแต่ผัวเมียสองคู่ กับคนร้านคาติเอร์ที่เคยขายของเราคนหนึ่ง เพราะเปนเวลาเขาเข้าปารีสไม่ใช่เวลาออก ด้วยที่อื่น ๆ เริ่มหนาวแล้วทั้งนั้น เปนเวลาที่ควรจะลงไปข้างใต้ ไม่ควรจะทวนขึ้นไปข้างเหนือ เขาจัดการไว้ให้กินเข้าในรถไฟ พ่อได้นึกแล้วว่าถ้ากินเสียที่โฮเตลก่อนจะดีกว่า ถึงหัวค่ำไปหน่อยจะมีอะไรกินมากกว่ากินไปบนรถ แต่เขาจัดตกลงเสียเช่นนั้นแล้ว อาหารในรถสามัญนั้นดังนี้

ออเดอฟไม่มีอะไรนอกจากปลาซาร์ดีนอย่างเดียว แล้วถึงซุปแย้งคน ๆ เป็นเยื่อเหมือนน้ำมะพร้าวอ่อน แล้วมีปลาซึ่งเหม็นคาวกินไม่ได้ มีไก่ซึ่งต้องพยายามกิน เพราะเชื่อว่าจะไม่มีอีกคราวนี้ ได้เตรียมจะกินถึงสองชั้น แต่ไม่สำเร็จได้ชั้นเดียว ต่อนั้นเนื้อวัวหั่นยางลอยในน้ำมันสลัด แช่น้ำมันยืมนาวนิดหนึ่ง กินไม่เข้า ลูกไม้สำหรับคนต่างประเทศ คือเล็ก ๆ แขง ๆ ฝาด ๆ แต่ไม่ต้องกิน เพราะเหตุที่เมื่อเวลาจะขึ้นรถมา รพีได้เอามะเดื่อกับลูกนัตสดหิ้วหนึ่งมาให้สำหรับไปกินกลางทาง ลูกจากโต๊ะมากินเสียที่ห้องไม่ทันดีกลงมือหนาวขึ้นทุกที ตกลงเข้าที่นอน อ่านหนังสือจนง่วงก็นอนหลับ

คืนที่ ๑๗๘

วันศุกรที่ ๒๐ กันยายน

เวลาย่ำรุ่งตื่นขึ้นหิวเหลือสติกำลัง รู้สึกว่าพลุ่ง ๆ ขึ้นมาในอกจนถึงคอ ให้ไปขออะไรกินไม่ได้ ว่ารถปลดเสียแล้ว ที่หลังไปได้น้ำซุปที่เห็นจะพึงลงมือต้ม เป็นน้ำท่าอย่างไม่ยรสุทธิฤๅน้ำล้างมือ ไม่สำเร็จอาหารกิจ ทุรนทุรายมาก จึงได้บอกขอลูกไม้ที่ยังเหลืออยู่ในหีบ เสียงกระดาษดังแกรก ๆ แล้วก็เงียบ แกรก ๆ แล้วก็เงียบ จนเหลือทนไม่รู้ว่าเหตุผลกลใด เพราะลูกไม้นั้นก็อยู่ติดกันกับห้องนอนจะหลุดไปรถโน้นไม่ได้เลย เรียกถามเท่าไรก็ไม่มีคน ออกไปดังแกรก ๆ ก็นั่งอยู่เสียที่นั่นลงปลายมือถามว่าเรื่องเหตุผลเป็นอย่างไร ฤๅกินเสียหมดแล้ว ขอให้บอก จะได้สิ้นหวัง กินน้ำกินท่าอะไรพอแก้ขัด ได้ความอย่างเลวที่สุด ว่าไม่มีจาน จะรอให้รถโน้นมาต่อ จะได้เอาจาน ราวกับว่าเราจะกินจานไม่ใช่กินลูกไม้ การที่แหกตาขึ้นกินลูกไม้แต่เช้าหัวมืดนั้นผิดปรกติ เพราะหิวเหลือทนรู้อยู่แล้ว ยังต้องไปรอจาน ถ้าจะเห็นว่ากินจากหีบเป็นไพร่ไป อยากจะเป็นผู้ดีตามซึ่งไม่สู้เคยนัก จานรองถ้วยน้ำชา

พระรูปหมู่ฉายในวันเฉลิมพระชนม์พรรษาที่เมืองฮอมเบิค

ก็ม ยังเห็นผิดธรรมเนียมไปเสียได้ ที่จริงเมื่อหิวค่ำก็กินจากที่ไม่ได้มีจานรองเลย แต่เรากินเอง เขาคงเห็นไม่ควรแก่กิริยาของผู้ดี กินลูกไม้แล้วจึงได้ขนมขิงกับปลาซาร์ดีนสักสี่ห้าตัว หมดทุนเท่านั้น แต่จำต้องกินจนอิ่มจึงได้หลับอกได้ จนจวนจะถึงแฟรงก์เฟอตจึงได้ตื่น จากรถไฟขึ้นรถโมเตอร์คาร์ ตรงมาซอมเบคทีเดียว ตอนกลางคืนหนาวเต็มที ผ้าแขลงเกตในรถไฟเกือบจะไม่พอ มาพบเพื่อนแลรังสิตมาคอยอยู่แล้ว เพื่อนว้นดีขึ้นเป็นอันมาก ถ้าไม่หายสนิทคงหายดีได้คราวหนึ่ง ยอกว่าหมอเขายังไม่ยอกว่าหาย ต้องสามวันจึงจะเชื่อได้ ถ้าจะยอกว่าหาย กลับเป็นอีกจะเสียชื่อ

ลงมือจัดการสำหรับเฉลิมพระชนม์พรรษา ตั้งที่ห้องกลาง ห้องมันเล็กนิดเดียว จึงต้องจัดตามยุถตามกรรม พระพุทธรูปตั้งบนหลังตู้ เทียนมงคลตั้งรายหลังตู้แลโต๊ะน่าตู้ ดั่นด้วยฉัตรแลธง แต่เทียนต้องแย่งจุดวันละครั้ง แต่ถึงดังนั้น ยังตั้งที่ตูมมันนั้นไม่พอ ต้องแยกมาตั้งอีกมุมหนึ่งบนหลังตู้คราโมโฟน โต๊ะเขียนหนังสือเปลี่ยน เป็นโต๊ะที่บูชาแทน พระแท่น กรมนเรศร์ แต่ก็ต้อง ผลัดกัน เป็นสองคราวเหมือนกัน โต๊ะน้ำชาโต๊ะหนึ่ง เป็นที่ตั้งขันธ์บูชานพเคราะห์ แต่ก็ไม่มีขันธ์ ใช้ของตั้งที่ละคัน บูชาที่ละองค์ แต่กระนั้นก็ร้อนพอ ต้องเปิดน่าต่าง คราวนี้มีรูปอย่างรูปกระแจะที่ทูลหม่อมเคยโปรดปรานกลม ๆ จุก อย่างคาทอลิก ลงมือจุดเทียนเวลาบ่ายโมงหนึ่ง ซึ่งเป็นเวลาที่บางกอกเคยตั้งต้นเวลาพลบนั้น จุดเทียนแล้วก็แล้ว ไม่มีอะไร โหรงเหรง ได้รับแต่โทรเลขให้พร เอมเปอเรอเยอรมันตั้งต้นแลเจ้าแผ่นดินอื่น ๆ กับคนอื่น ๆ เวลาบ่ายไม่มีอะไรทำ ไปเที่ยวเดินเล่นเสียรอบเมือง จนถึงไกซาวิลเลียมขาด แล้วกลับมานั่งที่รีสตอรังโฮเตล ต่อพลบจึงเดินกลับ

วันนี้มีคนมามาก ลูกเอียดน้อย พระยาวิสูตร มิสเตออาเซอ พระยาชลยุทธ แอนเดอซัน ถือหนังสือปรินเซสมารีมาด้วย พระปฏิบัติกับเมีย มีแว่นตามาให้ด้วย

เมอลิงยักกินแปก แลกงสุลอื่น ๆ อีกหลายคน ยังมาไม่ถึงพร้อมกันหมด แต่ก็มากอยู่แล้ว ดูมันเงียบ ไม่มีงานมีการอะไร จึงได้ให้จัดโต๊ะที่โฮเตลเลี้ยงยรรดาผู้ที่มาแล้ว ได้พยะสนทนากันสบายดี แล้วจึงได้กลับขึ้นมา จัดการเรื่องที่บูชาต่อไปใหม่

คืนที่ ๑๗๔

วันเสาร์ที่ ๒๑ กันยายน

เที่ยนมงคลจุดตั้งแต่เวลาย่ายโมงหนึ่ง อยู่ได้จนสามโมงเช้า อยู่ข้างจะร้อน แต่ข้างนอกหนาวต้องเปิดน่าต่างจึงได้นอนหลับ โปรเฟสเซอไมเยอมาหา เอาเครื่องมือที่สำหรับรักษาพยุกที่ทำอย่างประณีตมาให้ มีผู้ให้ของอีกหลายราย กับทั้งดอกไม้มาก แล้วเวสเตนกาดมา เวลาเที่ยงไปที่เปิดย่อ แต่งตัวฟรอกโก๊ต ย่อนอยู่ข้างหลังไกซาวิลเลียมขาด เปนทุ่งหญ้า ยังไม่ได้ทำสวนออกไปถึง เขาได้ลงมือเจาะแต่เดือนเมษายน ลักษณที่เจาะก็เหมือนกับเจาะย่อน้ำธรรมดา แต่ใช้ท่อทองแดง เจาะช่องตามข้างท่อให้น้ำซึมเข้ามา แล้วฝังถังเหล็กลงไปพันปากท่อ เพื่อจะไม่ให้น้ำจืดเข้าไประคนกับน้ำสปริงนั้น ปากท่อทำเปนรูปใยบัว น้ำเดือดพลั่ง ๆ แต่น้ำที่นี่เปนน้ำเย็นทั้งนั้น ทดลองได้ความว่าเปนน้ำอย่างแรง เขาตั้งกระโจมสามขาหุ้มผ้าสูงคร่อมอยู่ที่ย่อ แล้วปลูกพลับพลาจตุรมุขหลังหนึ่ง มีร้านสำหรับคนร้องเพลง มีคนไปประชุมเปนอันมาก ผู้มีนันดาศักดิ์อยู่ รอยกระโจมนั้นมีราษฎรเต็มไปทั้งนั้น เวลาแรกไปถึงร้องเพลงจบหนึ่งก่อน แล้วแมร์ตำบลฮอมเบิคอ่านแอดเดรส ให้ชื่อย่อว่าพุ "โกนิคจุฬาลงกรณ์" แล้วเชิญไปเยยมดูที่ย่อนั้น ตักน้ำขึ้นมาให้ชิมด้วยถ้วยเงินใบใหญ่แล้วกลับมาที่พลับพลา แมร์เรียกให้เชียร์คอ ฮุเรแล้วร้องเพลงอีกบทหนึ่ง เปนสันการเปิดย่อเท่านั้น ถ้าเล่าเช่นนี้ดูเหมือนการนั้นเล็กน้อยเต็มที แต่ที่จริงอยู่ข้างเปนการใหญ่

เวลาบ่าย ๔ โมง แต่งตัวเต็มยศ ไปที่ประชุมให้พร้อมที่ห้องในโฮเตล กรมหลวงประจักษ์อ่านแอดเดรส แล้วให้ตราจักรีดิลก แลให้ตราคนอื่น แล้วหม่อมนเรนทร์อ่านประกาศสร้างเข็มอักษรประพาศยุโรป เมื่ออ่านจบแล้วจึงได้แจกเข็มนั้นต่อเสร็จข้างฝ่ายเราแล้ว จึงได้เบิกพวกชาวเมืองพ่อลงไปรับข้างล่าง ไม่ได้อยู่บนแท่น แมร์ได้นำแอดเดรสที่เขียนอย่างงาม บรรจุในหีบไม้โอ๊กซึ่งได้จากซาลเบิค ซึ่งเป็นไม้เก่าสองพันปีมาแล้วจนสีดำ เขาให้คนที่พูดอังกฤษได้คล่องเป็นผู้พูด แล้วโปรเฟสเซอซึ่งเป็นผู้จัดการขุดซาลเบิค นำพระราชโทรเลขของเอมเปอเรอซึ่งมีมาสั่งให้มาให้พร แลขอบใจในการที่ได้ช่วยเข้าเรี่ยรายในการขุดซาลเบิคมาอ่าน แล้วรับเรียงตัวทีละคนทั้งฝ่ายทหารพลเรือน แลผู้มียศศักดิ์ต่างประเทศซึ่งมาอยู่แลมาชั่วคราว บรรดาที่มาให้พรแล้วจึงพร้อมกันไปถ่ายรูปรวมประมาณสัก ๗๐ คน เมื่อถ่ายรูปแล้วเลี้ยงน้ำชา

เวลาค่ำมีการเลี้ยงใหญ่ที่ควีรเฮาส์ เห็นจะเกือบ ๘๐ คน ทั้งพวกเราพวกเขาเข้านั่งซีกหนึ่ง ขุนนางนั่งซีกหนึ่ง เข้ามากมิใช่น้อย นั่งเกือบจะตลอดแถวโต๊ะข้างหนึ่ง กินเนอจัดดีมาก ปรีเฟกเมืองวิสยาเดนซึ่งเป็นตำแหน่งใหญ่ในมณฑลนี้ให้พร ขาญซีกับเข้าเป็นของผู้ซึ่งเคยรับทำกระดาษส่งเมืองเรา ทำเป็นอย่างงามมาก มีรูปให้เป็นรางวัลในนั้นด้วยรูปหนึ่ง ครั้นเสร็จการเลี้ยงแล้วออกมาประชุมที่ห้องกลาง ได้เชิญบรรดาผู้ดีในเมืองนี้แลต่างประเทศที่มาเที่ยว มาเลี้ยงของว่างทั้งผู้หญิงผู้ชายอีก ๕๐๐ แลเลี้ยงเบียร์พวกราษฎรที่เมือง เขาจัดตามที่ควรจะอนุญาตให้เข้ามาในสวน น่าเรือนควีรอีกเป็นอันมาก การตกแต่งที่เรือนควีรงามมาก ใช้ไฟฟ้าทั้งสิ้น ในสวนตั้งรั้วด้วยตะเกียงเขียวตะเกียงแดงให้แลดูซึง ต้นไม้ก็แต่งด้วยโคมยี่ปุ่นทั้งสิ้น มีทหารถือไต้แห่มแตรสี่วง ไต้นั้นใช้แมกนีเซียมทั้งสิ้น

แล้วมาหยุดเข้าแตรที่น่าเรือนครั้ว พอพ่อออกไปยืนที่น่าเรือนครั้ว มีแตรครั้มเป็ดเข้า สี่คัน แล้วผู้จัดการที่อายน้ำประกาศให้เชียร์โห่ร้อง ครั้นทหารกลับแล้วจุดดอกไม้เพลิงต่อไป ดอกไม้เพลิงดีกว่าที่จุดแรกมาเปนอันมาก มี จ.ป.ร. มีอาร์ม ได้ลงไปสนทนาด้วยพวกแขกที่มาราย ๕๐๐ นั้น แต่ทักทายไม่ทั่ว เขาเลือกสรรมาแต่เฉภาะที่เปนผู้มีชื่อเสียงแลหัวน่า เหตุด้วยหนาวมาก ครั้นออกจากปากพลุ่ง ๆ นั่งดูอยู่จน ๔ ทุ่มจึงได้กลับ พวกข้าราชการชาวเมืองแลรายฎรได้สำแดงน้ำใจดีเปนอันมาก จนไม่รู้ที่จะขอบใจเขาอย่างไรให้พอ ตามตึกตามร้านย้อมธงต่าง ๆ ไสวไปทั้งนั้น เวลาค่ำก็จุดไฟตลอด ที่วิลลาที่อยู่นี้ พระยาศรีธรรมสาส์นตั้งซุ้มแลจุดตะเกียง วันนี้ครึกครื้นเปนงานเปนการตลอดทั้งกลางวันกลางคืน รู้สึกขาดแต่เรื่องทำบุญไม่มีพระสวดมนต์อย่างเดียวเท่านั้น

คืนที่ ๑๘๐

วันอาทิตย์ที่ ๒๒ กันยายน

เช้าวันนี้จุดเทียนผลัดที่ ๒ แล้วอายน้ำรับทักษาอย่างสังเขป กรมหลวงประจักษ์กับกรมสมมตเปนผู้จัดการ โปรเฟสเซอ เคราส์, เครล,ไมเยอ มาตรวจอาการเปนครั้งสุดท้าย ที่จริงก็ไม่ต้องตรวจอะไร มาตอบคำถามในข้อที่ยังสงไสยต่าง ๆ เปนที่เข้าใจแจ่มแจ้ง วันนี้เปนวันที่จะแยก ต่างคนต่างไปในทิศานุทิศต่าง ๆ ลูกเอียดเล็กแลตั๋วไปอิงค์แลนด์กับพระยาวิสูตรโกษา ลูกแดงจะไปเยอลินกับพระยาศรีธรรมสาส์น มิสเตอเกอีเนียส แลลอฟตัส หลวงพินิจวิรัชกิจ ดิลกจะไปเยอลิน แล้วจะตามลงไปเนเปอล เพ็ญจะไปตำบลหนึ่งใกล้เยนัว หยุดรักษาตัวอยู่ที่นั้นจนเรือซักเซน

ไปถึง จะลงเรือซักเซนที่เยนัว รังสิตไปไซเดลแย็กแล้วไปบรรจบที่เนเปอล มิสเตอเวสเตนกาดไปสวิตเซอแลนด์ แล้วจะรออยู่อีกสองเดือนฤาจะลงเรือซักเซนไปด้วย ยังไม่แน่ พระยาชลยุทธ มิสเตอแอนเดอซันไปด้วยในรถจนถึงแฟรงก์ฟอดแล้วแยกไปเยอลินแลเดนมาร์ก ชายศิริวงษ์ขึ้นรถไปด้วยถึงแฟรงก์ฟอด ออนเมน แล้วไปแฟรงก์ฟอด ออนโอเดอ คนนอกนั้นต่างคนต่างแยกไปถิ่นฐานของตัว เจ้านายแลข้าราชการคงอยู่ที่ซอมเบิค จนกว่าจะเก็บเข้าของแล้ว ลงไปประชุมพร้อมกันที่โรมพ่อกับผู้ที่เคยไปปารีสคราวก่อน เติมลูกเอียดน้อยแลชายอรุพงษ์ขึ้นอีก ๒ คนไปปารีส

เวลาข่ายไปถ่ายรูปพร้อมกับลูก แล้วกลับมากินเข้าทุ่มหนึ่งจึงได้ออกจากวิลลา มีคนมาคอยส่งอยู่ตามถนนเป็นอันมาก คราวนี้ขึ้นรถไฟที่สเตชั่นซอมเบิคที่เดียว มีข้าราชการฝ่ายเยอรมันแลคนเราทั้งหมดไปส่งที่สเตชั่น อากาศเย็นมาก รถมาก็อย่างเดียวกับคราวก่อน นอนหลับได้

ได้ข่าวแกรนด์ดุ๊กออฟยาเดนประชวรมาก เห็นทีจะไม่หาย สังเกตเห็นอยู่แล้วว่าคราวนี้กระปลกกระเปลี้ยกว่าแต่ก่อนมาก เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง ด้วยมีความเมตตาปรานีแก่พ่อมาก เป็นผู้ที่มีคนนับถือไม่เลือกหน้า ด้วยความประพฤติดีนัก แต่พระชนม์พรรษามาก ชั้นเดียวกันนับว่าไม่มีใครแล้ว สงสารแกรนด์ดัชเชส ชรามากเหมือนกัน รักกันมากด้วย เดี๋ยวนี้เจ้านายญาติวงษ์ไปประชุมกันที่อยู่นั้นไม่ได้อยู่ในคาลสรูห์ฤายาเดนยาเดน ไปอยู่ที่ทเลสาย ชายแดนต่อกับสวิตเซอแลนด์ ซึ่งเคยลงไปทุกปี เหตุที่ทำให้ประชวรนี้ว่าเพราะเห็ดเหนื่อยมาก แล้วพระนาภีเสีย อาตุพิการ ไม่มีอาหารเลย น่ากลัวจะอยู่ช้าไม่ได้เท่าไร

คืนที่ ๑๔๑

ปารีส

วันจันทร์ที่ ๒๓ กันยายน

เวลาเช้าโมงหนึ่งถึงปารีส ขรูญมารับไปอยู่โฮเตลลิเวอปูลตามเคยอย่างครั้งก่อน กินเช้ามาแล้วแต่ในรถไฟ แล้วมาซ้ำลูกไม้บ้าง ได้รับหนังสือเมล์อ่านหนังสือ แจกเข็มประพาศพวกที่ปารีส ทองต่อ ฉาย กาวิลวงษ์[1] มาลาไปโรงเรียนท้องค์แลนด์ในวันนี้ แล้วไปดูเลือกหนังซิเนมาโตกราฟที่ร้านไก่แจ้แดง ได้ดูหลายชุด เลือกซื้อทิ้งบ้าง แล้วไปลาซาเปล ซึ่งแต่ก่อนเป็นวัดสำหรับวัง แต่เดี๋ยวนี้ไม่ได้ใช้เป็นวัด รวมเข้าอยู่ในที่ศาลยุติธรรม วัดนี้ไม่ใหญ่โตเท่าใดแต่เป็นสองชั้น ชั้นบนมีเนื้อผนังเฉภาะแต่เสา ในระหว่างเสากรุด้วยกระจกสีเรียกสเตนกลาส เป็นรูปภาพสาสนา กระจกนั้นเป็นของเก่า สีสดงามเหมือนสียาราซาวด์ ซึ่งเดี๋ยวนี้ทำไม่เหมือนได้ เป็นวัดของเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสที่ชื่อหลุยส์ที่ ๙ เรียกว่าเซนต์หลุยส์เป็นผู้สร้าง ใช้ยี่ห้อ เฟลอร์ เดอ ลิส์ คือดอกลิล กับข้อมซึ่งเป็นยี่ห้อฝ่ายข้างพระมารดาคั่นกัน สร้างในระหว่างคฤศต์ศักราช ๑๔๐๐ มีทางเดินติดต่อกันกับวัง ทั้งนั้นเดี๋ยวนี้ใช้เป็นศาลสูงที่สุด แลก่อสร้างขึ้นใหม่ประกอบกับของเดิม ทั้งศาลอาญาแลศาลแพ่ง รวมกันอยู่ในที่แห่งเดียวกันนี้ แบ่งเป็นตอน เว้นแต่ศาลการค้าขายอยู่ข้ามคนละฟากถนน ในห้องที่ประชุมศาลเหล่านี้ ยังมีของเก่าคงอยู่ จนกระทั่งแพรกรุฝา เว้นไว้แต่ที่ประชุมศาลอุธรณ์สูงสุดนั้นไฟไหม้ ทำใหม่ เพดานทำทั้งลายสลักลายเขียน ยัน นูนเด่นออกมางามเป็นที่สุด มีรูปเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นผู้ตั้งกฎหมาย ๔ คน ผูกเข้าไว้ในลายเพดานนั้นด้วย ว่าสิ้นเงินถึง ๒ ล้านแฟรงก์

---

๑ นายกาวิลวงษ์ ณเชียงใหม่ เดี๋ยวนี้รับราชการอยู่ในกรมรถไฟ

มีที่ประชุมพวกหมอความกว้างใหญ่ ถึงกระนั้นก็ว่า ถึงเวลาประชุมแล้วเต็ม พูดกันไม่ได้ยิน เดินไม่ได้ทีเดียว ที่ศาลนี่เป็นที่มีเรื่องราวว่ากวนมารอันตัวเนตต์ ซึ่งถูกพวกขบถขังฆ่าเสีย ได้มาขังไว้ในที่นี่ก่อน ความสำคัญเช่นความเดรฟูสได้มาชำระในที่นี้ ดูอยู่จนถึงเวลากินเข้า จึงไปกินที่เรสเตอรองต์ออง ที่เคยไปแต่ก่อน แต่กับเข้าวันนี้ไม่สู้เก่ง แล้วกลับมาพัก

เวลาบ่าย ๓ โมงครึ่ง ไปที่ช่างปั้นรูป ยืนให้เขาเทียบดูรูป แก้ไข แล้วไปที่ร้านซึ่งทำม้า กำลังผูกโครงอยู่ สูงใหญ่ไม่ใช่เล่น ทางที่ไปวันนี้ผ่านแฟร์ซึ่งมาตั้งที่สแควร์แถบนั้น อย่างเดียวกันกับที่ซังต์คลูด์ เว้นแต่ไม่เห็นรถไฟ เพราะมันตั้งในกลางสแควร์ ห้ามรถไม่ได้ คนแน่นออกจะน่ากลัวอันตราย เสียงอึกทึกหนวกหูอย่างยิ่ง แล้วกลับมาพักอ่านหนังสือต่อไปอีก พอตกค่ำลงหนาวจัดวันนี้ถึงต้องติดไฟ

คืนที่ ๑๘๒

วันอังคารที่ ๒๔ กันยายน

วันนี้ออกขี่เกียจขึ้นมา แต่จะไม่ไปไหนเลยกลัวจะไม่สบาย จึงได้ขึ้นใจไปดูรูปตุกตาขี้ผึ้งลักษณมาดามทุสโซที่เมืองแก้ว ที่นี่อยู่ในพื้นชั้นล่าง แลพื้นใต้ดินสองชั้นใช้จุดไฟมืดข้างสว่างข้าง ชั้นบนเป็นแห่โป๊ปแลเรื่องนะโปเลียนโบนาปาตเป็นเจ้าเรื่อน มีรูปอื่น ๆ อีก มีรูปคนที่รู้จักเช่นเอมเปอเรอแลเอมเปรสรัสเซีย มองสีเออดูแมร์ ไม่เหมือนทั้งนั้น เป็นแต่มีเค้า ซึ่งจะเห็นไปว่าคนอื่นไม่ได้ ชั้นล่างมีเรื่องพระเยซู แลเรื่องขบถฆ่าหลุยส์ที่ ๑๖ ทางเดินเป็นหลืบเป็นถ้ำ แลที่ยังมืด ๆ

ถ้าว่าโดยลักษณทำรูปเขาทำดี เหมือนคน จนถ้าคนเปน ๆ ไปนั่งอยู่มักจะเผลอว่าเปนตุ๊กตา ฤๅเผลอว่าตุ๊กตาเปนคน แต่ไม่ใช่เหมือนบุคคลที่เขาตั้งใจจะทำ กลับมาเดินตามถนนแล้วมาที่โฮเตล วันนี้ออกง่วง ๆ ไปไม่ใคร่สบาย เวลาค่ำไปกินเข้าที่ลิเดชั่น การที่ไปเพื่อจะหาเข้าสุกอย่างเดียวเท่านั้น ส่วนแกงได้ไปซื้อแกงยังแก-เรียนมา กินเข้าได้ ในหมู่นี้เวลากลางคืนโรงมหรศพที่เล่นอยู่ข้างถนนทั้งฝ่ายเลิกหมดเหตุด้วยหนาว ต้นไม้ก็ใบร่วงโกร๋งเกร๋งไปทั้งนั้นดูไม่ใคร่จะงาม เว้นไว้แต่ถนนบุลวาร์ดแลอื่น ๆ ที่มีร้านขายของขายอาหารแลสุรา ไม่ได้ลดหย่อนซาเสื่อมเลย ตกย่ายคนยังเดินพลั่งไหล เปนน้ำไหลอยู่ทั้ง ๒ ฟาก มากกว่าเมื่อมาคราวก่อน รถก็เหมือนสวะลอยเต็มไปไม่ขาดสาย ช่างมีแต่ความสนุกสบายกันเสียจริง ๆ ไม่เบื่อเลย ไม่เห็นมีใครทำอะไรในตอนย่าย เที่ยวเล่นเท่านั้น ร้านรวงก็ดูเงียบอยู่เฉย ๆ ไม่มีใครซื้อ ไม่มีใครอยู่ ถ้าจะมีคนนั่งก็นั่งน่าร้าน กินเข้ากินเหล้ากินน้ำส้มดื่มดูดกันไปเต็ม ๆ ทุกแห่ง การอยู่เช่นนี้น่าจะแสลงกับเมืองเราเปนอันมาก ถ้าหากว่าเมืองเราเปนเช่นนี้เห็นจะไม่มีใครทำงาน เพราะถึงเวลาเล่นก็เล่นทำงานก็ทำงานนั้น ออกจะไม่ใช่เปนวิไสยชาวเรา ถ้าได้เล่นก็จะเล่นเกินไปจนทิ้งงาน ไม่น่าจะนึกเอาอย่างเลย

ลืมเล่าถึงเรื่องเขามีที่ขายเพลงอ้อแอ้ฤๅหีบเสียงซอยกลงอยู่แห่งหนึ่ง ทำเปนตู้ยาว ข้างบนมีเลข ๔ ช่อง แลมีช่องสำหรับหยอดอัฐ อัฐนั้นจำจะต้องไปซื้ออัฐไก่แจ้ของเขามาหยอดจึงจะได้ขนาด มีแคตลอกยอกชื่อเพลงแลเลขประจำเพลงนั้นวางไว้ที่ชานตู้ ถ้าผู้ใดอยากจะฟังเพลงใด ดูเลขที่หมายเพลง หมุนช่องเลขให้ตรงตามจำนวน แล้วเอาอัฐหยอดทางช่องสักคู่หนึ่ง เอาแป้นที่สำหรับฟังโทรศัพท์ขึ้นถือที่หูทั้งสองข้าง ก็ได้ยินเสียงเพลงที่ต้องการนั้น การที่ทำเช่นนี้เพื่อจะไม่ให้

ออองมีเสียงประชันกัน ในห้องนั้นเงียบ ใครถือแป้นมาวางที่หูจึงจะได้ยิน คือเขาเอาเครื่องอ้อแอ้ไว้เสียในห้องใต้ดิน ล่ามสายโทรศัพท์ขึ้นมาที่ตู้ มีคนคอยอยู่ที่ล่าง เมื่อได้เห็นเลขเรียกเพลงอะไร ก็จักเพลงนั้นมาหัน เขาช่างคิดดี โดยไม่ได้ขายแผ่นอ้อแอ้ ก็ได้ค่าเช่าฟัง เพลงละเปนนิหนึ่ง แต่ที่จริงก็ไม่สู้มีคนเข้าไปฟังมากมายเท่าใด คนที่เดินไปมา เห็นแต่ตู ๆ กันเอง สนุกเพลิดเพลินกันไปแต่เท่านั้น มีคำเขาค่อนว่าผู้หญิงชอบแต่งตัวมาก เพราะเหตุว่าเชื่อแน่ว่าคงจะมีคนดูตั้งแต่หัวตลอดตีนอยู่เสมอ ไม่ว่าประใครต่อใคร ถึงหน้าจะไม่สวยรูปจะไม่งาม ที่ใครจะละเลยเสียไม่ดูนั้นไม่มี ถ้ามีงามฤๅตีนงามก็คงมีคนเห็น ที่จะนึกเสียว่าตัวไม่สรวยแล้วไม่ต้องแต่งนั้นไม่ควร คงจะมีใครมีใครเห็นอะไรของเรางามอย่างหนึ่ง เพราะเหตุฉนั้นผู้หญิงฝรั่งเศสจึงได้พยายามในการแต่งตัวมากนัก คำค่อนนี้จริงเท็จอยู่กับผู้กล่าว

คืนที่ ๑๘๓

วันพุฒที่ ๒๕ กันยายน

เมื่อคืนนอนแต่หัวค่ำตื่นแต่เช้าก็โหรงเหรง ไม่มีอะไรจะทำ จะอ่านเขียนก็ไม่เปนแก่นสาร เพราะไม่มีความสบาย วันนี้จำได้รับเมล์อีก ทำตามบุญตามกรรมเรื่อยไปจนกระทั่งกินเข้ากลางวัน บ่ายทำต่อไปอีก ไม่อยากจะไปข้างไหน แต่เพราะเหตุที่เขาว่าอุดอยู่ในห้องแล้วมักจะเจ็บ ก็เลยขึ้นใจไปที่เอกสหิบเซนหนังสือตั้งที่โรงกระจกในหว่างซาลองที่ไปดูรูปแต่ก่อน มีเครื่องพิมพ์หนังสือพิมพ์รูป เรียงพิมพ์หล่อพิมพ์ แลสมุดหนังสือเขียนด้วยมือเก่า อะไรใหม่ๆ มันไม่เฉภาะแต่เรื่องหนังสือกลายเปนตั้งร้านขายแว่นตา ขายปากไก่ เฟอร์นิเชอ พรม จนกระทั่งถึงคร่ำทองอย่างสเปน ที่สุดที่เดียวก็ร้านตุ๊กตาแลเครื่องครัว เปนใจความนั้น ใครอยากจะ

ขายของอะไรให้รู้แพร่หลาย ก็ออกจะไปตั้งได้ทั้งนั้น ไม่เห็นมีใครไปดู เวลาไปนั้นเย็นอยู่หน่อยหนึ่ง นอกจากคนขายของที่เป็นคนไปดูเห็นจะไม่เกินสิบสี่สิบห้าคน เพราะเหตุที่ไปเดินเล่นจึงได้เดินเยื่อยไปจนรอย กลับออกมาก็พอเขาขึ้นเลยมาโฮเตล

ค่ำไปดูละครคอมิกออปรา ตามที่ได้กะไว้แต่แรก เป็นเรื่องที่เลื่องลือว่าดีนักเรียกชื่อเรื่องว่ามาดามบัตเตอไฟลย์ ผู้ที่เป็นมาดามบัตเตอไฟลย์นั้นคือมาดามคาเรที่เคยดูแล้วแต่ก่อน เสียงเพราะแลใช้บทดีมาก เรื่องที่เล่นนี้ ผูกเป็นเรื่องยี่ปุ่นฉากแลเครื่องแต่งตัว ผู้หญิงยี่ปุ่นทั้งนั้น ท้องนิทานว่า มาดามบัตเตอไฟลย์เป็นคนผู้หญิงยี่ปุ่นขับรำ นายทหารเรือผู้หนึ่งเป็นเพื่อนกับกงสุลอเมริกัน ไปรักใคร่ผูกพันจนถึงได้แต่งงานตามประเพณียี่ปุ่น ด้วยผู้หญิงรักผู้ชายจึงละสาสนามาถือตามผัว พระยี่ปุ่นมาแช่งด่า แต่นายทหารนั้นกางกั้นไว้ ตกลงเป็นได้อยู่เป็นผัวเมียกันจนมีลูกชายคนหนึ่ง ตอนนี้เป็นฉากแรก ส่วนยี่ปุ่นมีผู้หญิงออกมาคึกคักในเวลาแต่งงาน ต่อนั้นไปฉากที่ ๒ นายทหารนั้นกลับไปด้วยเรือรบเสียสามปี มาดามบัต-เตอไฟลย์อยู่ทางนี้ทุกข์ร้อนถึงผัว มีเจ้ายี่ปุ่นมาเกี้ยวพานขอให้อย่ากับผัวเสีย จะรับไปเป็นเมียก็ไม่ยอม ภายหลังกงสุลอเมริกันไปบอกข่าวว่าได้รับหนังสือผัวจะมามาดามบัตเตอไฟลย์ดีใจ เมื่อเอากล้องส่องเห็นเรือที่ผัวมา จึงช่วยกันกับสาวใช้จัดที่รับผัว เอาดอกบ๊วยมาเที่ยวเสียบตามขวดแลตามฝา โปรยตามพื้นแล้วแต่งตัวแลแต่งลูก จนเวลาค่ำข่าวจุดตะเกียงมาตั้ง นางนั้นออกไปยืนอยู่ที่ฝาโรง เอาผ้าหลุกระดายที่ชิงฝาเพียม มองคอยดู ทั้งข่าวแลลูกด้วย เสียงร้องเพลงอยู่ข้างนอกดูจนลูกก็นอนหลับ ข่าวก็นอนหลับ แต่ตัวมาดามบัตเตอไฟลย์ไม่ได้หยุดมองเลย ที่นี่ดีฉันคนตบมือ ธรรมดาละครต้องออกมาคำนับ นี่ไม่ออกมาคำนับ ยืนดูชิง

อยู่เช่นนั้น เพื่อจะให้เห็นว่าไม่เออเพื่อต่ออะไร ตั้งใจแต่จะมองดูผัวเท่านั้น เขียดม่านถึง ๓ ครั้งก็ไม่เหลียว คราวนี้ต่อไปตอนที่ ๓ ฉากในเรือนอย่างเดียวกัน ใกล้จะรุ่งเสียงรฆังตี แลตะเกียงดับทีละดวง แสงสว่างค่อย ๆ สว่างขึ้น นางข่าวเข้าไปเตือนให้หยุดพักเสียก่อน นางนั้นจึงอุ้มลูกที่กำลังหลับเข้าไปในห้อง คราวนี้นายทหารเรือกับกงสุลอเมริกันมา เรียกนางข่าวออกไป จะให้ส่งลูก นางข่าวไม่ยอม ร้องไห้กลิ้งเกลือกไปต่าง ๆ จนได้ยินถึงมาตามยัตเตอไฟลย์ ออกมาจากห้องเข้านายทหารเรือนั้นหลบไป เหลือแต่กงสุลอเมริกันกับเมียฝรั่งของนายทหารเรือคนนั้นมาเดินอยู่ในสวน พอมาตามยัตเตอไฟลย์เห็นก็เข้าใจว่าคงเปนเมียใหม่ของผัว ด้วยความสำคัญคนละอย่าง ข้างฝ่ายมาตามยัตเตอไฟลย์เข้าใจว่า ตัวเปนเมียที่ได้แต่งงานถูกต้องตามกฎหมาย แต่ข้างฝ่ายผู้ชายถือว่าไม่เปนแต่งงาน เพราะไม่ได้แต่งถูกต้องตามกฎหมายของตัว นางผู้หญิงฝรั่งที่เปนเมียนั้นออกจะมายั่ว ๆ มาตามยัตเตอไฟลย์ฉุนข้าง แค้นอัด ๆ ข้าง เศร้าโศกข้าง ทำดีเสียจริง ๆ แล้วกงสุลอเมริกันแลผู้หญิงนั้นหลบไป ข้างมาตามยัตเตอไฟลย์ร้องไห้ จนล้มลงนอนกลิ้งประเดี๋ยวคลั่งชักต่อยสาวใช้ของตัวเองแล้วจะฆ่าตัว นางสาวใช้เอาลูกออกมาคอยกั้นกาง สุดแต่จะทำร้ายตัวขึ้นเมื่อใด ก็เอาลูกส่งเข้าไป เลยกอดลูกร้องไห้ต่อไป ลงปลายพาลูกออกไปที่ประตูห้อง ส่งออกไปเสียที่สวน กลับเข้ามาฉวยมีดยุนสั้นซึ่งเปนของพ่อ ในมีดนั้นมีคำขาฤกไว้ว่าสูเสียชีวิตดีกว่าเสียชื่อ ฉวยมีดนั้นได้เข้าไปในซอกฉากเชือดคอตาย พอเสียงมีดตกโป๊ง ก็แว่วเสียงผัวมาทางประตูเรือน สู้คลานตะเกียกตะกายมา เลือดเยื่อนมือแดงทั้งสองข้าง พอไปถึงประตูซึ่งได้ลั่นกลอนไว้ก่อนเวลาจะฆ่าตัว ก็ล้มลงขาดใจตาย ยัดม่านปุยุทันที เรื่องราวน่าสงสารมาก ใช้ยกเหลือเกิน เสียดายทั้งผู้หญิงผู้ชาย มันโคมอยู่นิดเดียวที่เขา

ไม่ได้เจรจา ใช้ร้องทั้งสิ้น การที่จะร้องกระซิบกระซาบมันก็ไม่ได้ ต้องร้องกระซิบดัง ๆ เสียงก็กก้องไปทั้งนั้นแลแต่ต่างว่าไม่ได้ยิน พิณพาทย์มีเพลงแปลก ๆ มาก เขาเพลงยุ่นไปทั้งนั้น เพราะดีนัก กลับมาเวลา ๒ ยามตรง

ความจริงไม่สู้สบาย ดูหายใจไม่ใคร่จะเรียบร้อย แลความรู้สึกเบื่อหน่ายจัดเต็มที รู้สึกตัวเองในเวลานี้เหมือนตาแก่ ๆ ที่ไม่ทำอะไร นอนจนตัวเปนลายเสื่อคอยท่าวันตาย สนุกก็ไม่มีอะไรสนุก เห็นหมดแล้วไม่มีอะไรแปลกสักอย่างเดียว ห้างหอก็จนไม่มีอะไรจะซื้อ สิ่งไรที่ต้องการก็ซื้อหมดแล้วทั้งนั้น จะว่าสบายก็ไม่เห็นมีอะไรสบาย อาหารกินก็จนเบื่อ จะว่าด้วยทางราชการก็ไม่มีอะไรแล้ว เหลือแต่ยังจะพบกับเจ้าแผ่นดินอิตาลี อยู่เช่นนี้ไม่มีคุณทั้งตัวพ่อแลตัวใครเลยสักคนเดียว เบื่อจนขี้เกียจดูประดิทิน เพราะฉนั้นจะอยู่ไปในปารีสอีกก็เห็นว่าจะไม่มีคุณอะไร จึงได้ร่นวันเข้ามาเสียเปนพรุ่งนี้ออกจากปารีส แวะนอนลูเซินคืนหนึ่ง แล้วจึงจะไปโคโมตามกำหนดเดิม เพราะเหตุฉนั้นจึงขอจบรายวันอีกครั้งหนึ่ง บางทีหนังสือฉบับนี้จะยังไปถึงก่อนพ่อกลับเข้าไปถึงได้ ต่อไปอีกน่ากลัวจะส่งไม่ทัน ฤๅจะส่งได้อีกสักคราวหนึ่งก็จะได้ส่ง แล้วแต่จะพบเรืออะไรที่จะเข้าไปถึงก่อน

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔๐

คืนที่ ๑๘๔

ในระหว่างทางจากปารีสมาลูเซิน

วันพฤหัศบดีที่ ๒๖ กันยายน ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เช้าวันนี้ไม่ได้ไปไหน กินเข้าที่โฮเตลแลอ่านหนังสือเชียนหนังสือรู้สึกว่าหนังสือมากเหลือกำลังที่จะทำคนเดียวได้ เพราะยังไม่สบายดี จึงได้ให้โทรเลขไปบอกให้สิทธิไปควบที่เมืองลูเซิน อันที่จริงเมื่อแยกย้ายเหลืออยู่ด้วยกันแต่น้อยคนมันก็รู้สึกเปล่าเปลี่ยวไม่มีใครจะพูดด้วย บริพัตรต้องไปทำงานเสียบ้าง ตุ๊กก็ต้องไปทำงานเสียบ้าง เลยนั่งซึมอยู่คนเดียวรำคาญ คิดถึงลูกเหลือสติกำลัง เพราะอย่างไร ๆ ก็ได้นั่งยดฝนพูดกันอยู่เสมอ ไม่มีเวลาที่ต้องซึม เจ็บฤๅดีก็คงจะนั่งอยู่ด้วยได้ ทำงานก็นั่งอยู่ด้วยได้ ไม่เดือดร้อนทุรนทุรายที่จะไปข้างไหน ไม่เหมือนผู้ชาย มันออกจะต้องแยกกันเป็นเจ้าคุณมีท่ามีธุระของตัวไปตามกัน

เวลาค่ำวันนี้เป็นวันที่สุดในปารีส ยังขาดที่ซึ่งปรารภว่าจะไปลองกินเข้าอยู่แห่งหนึ่ง คือที่กาเฟอังเกลส์ ซึ่งเป็นที่สำหรับกินเอดเวอดไปเสวยเวลามาปารีส เขาว่าแพงอย่างยิ่ง แต่มันอยู่ในระยะทางที่จะไปรถไฟ จึงได้ไปกินที่นั้น ที่กาเฟนี้มีสำหรับกินเข้าข้างล่างตามธรรมดา แต่ไม่ใคร่มีคนก็จะเป็นด้วยแพงนั้นเอง แต่ที่ไปกินนี้กินในห้องไปรเวต ขึ้นบนเขาชักม่านยี่ห้อเป็นที่กำยัง การตกแต่งห้องหับอยู่ข้างจะน่าเอนดูมาก ห้องแคบ ๆ เพดานเตี้ย มีตู้กระจกยาวอย่างฝาประจันห้อง

ตั้งเครื่องเงินเครื่องแก้วที่ใช้สอย เหมือนอย่างตำหนักเจ้านายในวัง แต่มันหมดจด สอาดเกลี้ยงเปนมันไปทั้งนั้น อาหารตั้งต้นซุปปอตโอเฟอ ต้มคือย่างยิ่งแต่เขาไม่ปรุงผักลงในนั้น มีบรรจุชามเงินมาต่างหาก จะใช้ก็ได้ไม่ใช้ก็ได้ ที่ ๒ นั้นเข้ากับแกงไก่ ไม่ใช่อย่างแกงการี แต่เข้าหุงดี เปนตัวสุกตลอด แลดูมันน้ำมันหน่อย ๆ หนึ่ง ไม่ใช่เข้าผัด คล้ายเข้ามัน ตุ๋นชอยเหลือกิน จนถึงร้องว่าเราหุงเข้ามันกินเองก็สู้ไม่ได้ ได้ปฤกษากันตรวจตราดู วิธีหุงเห็นจะหุงอย่างเข้ามัน มีรศเกลือในนั้นด้วย แต่ที่เปนมันเห็นจะเปนน้ำมันเนยเจือลงในน้ำ เปนเข้ามัน แต่ไม่เลี่ยน ชอยกลอยู่น่าลอง ที่ ๓ นั้นนกแลผักสลัด ผักสลัดนั้นแห่งใดจะมามีดีเท่าเมืองฝรั่งเศสเปนไม่มีแล้ว สดกรอบแลหวาน กับเข้า ๓ สิ่งเท่านั้น ของหวาน ลูกชิ้อมแลผลไม้กับเข้าทำดีจริง

อุปทูตสวิสตามมาหาจรูญทีน แจ้งว่าได้รับคำสั่งจากเปรสิเดนต์ สวิสเฟเดอเรชัน แสดงความยินดีที่พ่อจะไปลูเซิน ได้สั่งให้จัดการพิทักษ์รักษา แลขอให้สืบดูว่า ถ้าจะเชิญไปค้นเนอที่เมืองเยอนสักเวลาหนึ่งจะไปฤาไม่ พ่อให้ไปตอบรับ เพราะรู้สึกว่าวันที่อิตาลีมากอยู่ไม่สู้สบายนัก ผู้คนละเล้าละลม อยากจะเชื่อนอยู่แล้ว จึงเลยขยายวันอยู่ลูเซินออกไปอีกรับเชิญไปเมืองเยอน แลอยากจะขยับเลื่อนวันในอิตาลีให้น้อยเข้า ครั้นกะวันมีวันเหลือเกือบจะพอไถลไปเมืองตราดแลเมืองจันทบุรีได้ จึงได้คิดตกลงเข้าไป อีกตอนหนึ่งก็ได้พอดี ความประสงค์เช่นนี้ เพื่อจะตัดเวลาที่อยู่เปล่า ๆ ราคาญใจให้น้อยลง ทั้งจะได้ไปเมืองตราดให้พยกับราษฎรทันใจด้วย ได้ตอบโทรเลขชาวเมืองตราดที่มาเมื่อรับเมือง ว่าจะไปเยี่ยม ถ้าได้ไปเสียในเวลากลับนี้ดูราษฎรจะเปนที่ยินดีว่าพ่อรักใคร่เออเพื่อเมืองแถบนั้นไม่ได้ไปมาสิบสามสิบสี่แล้ว แลไม่เคยได้รับเสมาแจกเหมือนเมืองอื่นเลย ถ้าได้ไปแจกเสมา ๒ เมืองนั้น

ห้องในโฮเต็ลที่ประทับ ณ เมืองลูเซอน

ก่อนจะเปนที่พอใจเปนอันมาก แต่กลัวจะลำบากแก่กรมดำรง จึงได้ร่างโทรเลขเสร็จจะไปส่งที่ลูเซิน แลให้โทรเลขถามเรือเขา จะเลื่อนกำหนดเข้ามาได้ฤๅไม่ เวลา ๔ ทุ่ม ไปที่รถไฟ

รถไฟออกเวลา ๔ ทุ่ม เศษ มาตามทางวันนี้ร้อนแลไม่ใคร่ง่วง ทั้งปวดขาข้างหนึ่ง เลยนอนอ่านหนังสือแลคิดไปคิดมา จนออกจะสว่าง ๆ จึงได้หลับ

คืนที่ ๑๘๕

เมืองลูเซิน

วันศุกรที่ ๒๗ กันยายน

เวลาเช้า ๓ โมง รถถึงสเตชั่นเมืองลูเซิน สิทธิ์แลนายใช ซึ่งได้ตั้งเปนขุนพิรัชพิศดารมาคอยรับ ไปที่แกรนด์โฮเตลนะชองนัล ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งทเลสายซึ่งเรียกชื่อว่า ฟอร์แกนตอน คือ ๔ มณฑล เพราะทเลสายนี้ใหญ่ยาว มีเมืองตั้งอยู่ริมฝั่งถึงสี่มณฑล กินกลางวันแล้วนอนกลางวัน ตื่นขึ้นกินน้ำชาแล้วจึงไปเที่ยวรถที่โฮเตลนี้ตั้งอยู่ริมฝั่งทเลสาย มีถนนน่าโฮเตลสายหนึ่ง นอกถนนออกไปมีต้นไม้ปลูก ๒ แถว ตัดยอดให้เสมอกัน ปล่อยกิ่งให้ประกันร่มชิดเปนเพดานฉนวนตลอดของเขางามดีมาก เปนของที่แล้วสำเร็จด้วย ไม่ใช่กำลังทำอยู่ นอกฉนวนออกไปมีชานริมฝั่งน้ำ แล้วมีแพลอยสำหรับลงเรือข้างไปเที่ยวในทเลสาย ภูมิประเทศที่แลดูจากโฮเตลเปนภูเขาสูง ยอดแหลมรายรอยขอบทเลสาย ดูซับซ้อนกันงามมาก เมืองลูเซินที่อยู่พื้นดินนี้อยู่ข้างขวามือ แต่ตามเขาด้านหลังมีวิลลาต่าง ๆ ปลูกซับซ้อนขึ้นไป ได้ขึ้นรถไปเที่ยวแต่เฉภาะเมืองที่อยู่พื้นดินมีตึกเก่า ๆ มาก ที่ปลูกเกะกะซับซ้อนแลรูปแปลก ๆ งามดี ถนนแคบ ๆ ร้านขายของก็เปนธรรมดา ยกไว้แต่ของสำหรับประเทศสวิตเซอแลนด์ต่างๆคือ นาฬิกา เครื่องไม้สลัก เรือนสวิสเล็กๆ

ซึ่งเป็นของเคยมีในบางกอกมากแล้วทั้งนั้น ไม่มีอะไรแปลกประหลาด ได้แวะซื้อสิ่งละเล็กน้อย พอเป็นทรฤกว่าได้มาเท่านั้น แล้วกลับมาลงที่ท่าเรือ ได้เห็นเรือโมเตอลำหนึ่งแล่นเร็วเหลือเกิน เรียกว่าเตลิด เครื่องจักรอย่างโต ๆ แข็งแรง คนที่แล่นเรือนั้นคนเดียวเท่านั้น ไปหมุนเครื่องให้เดินแล้วมาเข็ดจักรแลถือท้าย แล่นเหมือนนกบินไปในน้ำ ในบางกอกไม่มีละที่เรือจะเร็วเท่านี้ ได้ลองลงในเรือนั้นแล่นไปประเดี๋ยวเดียวถึงไหน ๆ ลงอยู่ในเรือนั้นรู้สึกว่าไปในรถโมเตอร์คาร์ ไม่รู้สึกว่าไปในเรือไฟตามธรรมดาเหมือนเรือโมเตออื่น ๆ ได้ตั้งใจไว้แต่ในบางกอกแล้วว่าถ้าไม่พบเรือโมเตอที่พ้นจากโทษสามประการแล้วจะยังไม่ซื้อเลย โทษสามประการนั้นคือ (๑) เวลาเรือแล่นตัวสท้านเป็นเข้าเข้า (๒) แล่นเร็วน้ำเข้าหัวเรือ (๓) แล่นช้ารู้สึกเท่ากับไปเรือไฟ โทษเหล่านี้ไม่อยากมีเรือให้เปลืองเงิน แต่มาพบเรือเช่นนี้ พ้นจากโทษสามประการ จึงได้คิดว่าจะซื้อ แต่รูปร่างเรือนั้นแปลกอยู่หน้าเชิดมาก รูปข้างท้ายคล้ายโลงเจ็ก รู้ว่าเป็นเรือทำด้วยไม้ฉำฉาสามชั้นคงจะผุ แต่น่าจะเอารูปเรือเข้าไปเมื่อขวนผุจึงทำไม้สักเปลี่ยน ถ้าเป็นเรือไม้สักคงจะช้าลงสักหน่อย ด้วยน้ำหนักมากกว่า ให้อ้ายพ้อนลงไปพิจารณาดูก็ตกลงว่าใช้ได้ เครื่องโมเตอเป็นเครื่องร้านป่องชาค์อย่างง่าย ๆ ไม่อ้อนแอ้นแลกระจุกกระจิกเช่นสำหรับของเรา เวลาขวนพลยกลับขึ้นมาโฮเตลอยู่จนกินเข้าแล้วไม่ได้ไปแห่งใด

คืนที่ ๑๘๖

วันเสาร์ที่ ๒๘ กันยายน

เมื่อคืนนี้ยังไม่สบายติดต่อมาจากแต่ก่อน ช้ำเป็นหวัดด้วยเรื่องลงเรือโมเตอไม่ได้ใส่เสื้อชั้นนอก ไอไปนอนไม่ใคร่จะหลับ วันนี้กินกลางวันแล้ว ย่ายโมงเศษไปชื้น

รถไฟไปเมืองเบอนตามคำเชิญของเปรสิเดนต์สวิสเฟเดอเรชัน เมืองเบอนนี้พ่อได้ไปครั้งก่อนเป็นอย่างราชการครั้งหนึ่งแล้ว คราวนี้ไปเป็นการไปรเวต ที่จริงต้องย้อนทางขึ้นไป เพราะเหตุที่เมืองลูเซินนี้เป็นตอนกลางของสวิตเซอแลนด์ เมืองเบอนค่อนจะขึ้นไปข้างเหนือนิดหนึ่ง เป็นเมืองหลวงของสวิตเซอแลนด์ ประเทศนี้เข้าใจอย่างไทย ๆ ไม่ได้ เช่นเรียกว่ามณฑลในรายงานพระยาศรี ฤๅที่พ่อเรียกลงไว้ในชื่อทเลสายสี่มณฑล เป็นเรียกชื่อไปทีโดยไม่มีคำไทยจะใช้ แต่ความจริงมณฑลๆ หนึ่งมีอำนาจในตัวเองใช้กฎหมายต่างกัน ไม่เหมือนมณฑลที่เมืองไทย ซึ่งใช้แบบกรุงเทพ ฯ อย่างเดียว มณฑลในประทศนี้เขาเรียกว่าแกนตอน มี ๒๒ แกนตอน กฎหมายต่าง ๆ ต้องกันบ้าง ไม่ต้องกันบ้าง ต่างเมืองต่างมีที่ประชุมซึ่งราษฎรเลือกเป็นหัวน่าแลที่ปฤกษา ยังคุยการสิทธิขาดในมณฑลของตัว ๆ ตามลำพัง แต่มณฑลเหล่านี้กำลังน้อย เพราะมีเขตรแคนเล็ก ผู้คนน้อย ไม่อาจจะตั้งตัวอยู่แต่ลำพังไม่ให้ศัตรูมาเบียดเบียนได้ จึงต้องเข้ากันเป็นพวกใหญ่ รวมการงานบางอย่างซึ่งควรจะรวมเข้าทำให้เป็นแบบเดียวกัน เช่นการทหาร, การรถไฟ, โทรเลข, ไปรสนีย์, บำรุงการเพาะปลูก, การต่างประเทศ, เป็นต้น ตั้งที่ประชุมขึ้นเป็นกลางในที่ประชุมกลางนี้แบ่งเป็นสองพวก คือแกนตอนหนึ่ง เลือกผู้ไปประชุมได้ ๒ คน รวม ๒๒ มณฑล เป็น ๔๔ คนเป็นที่ประชุมหนึ่ง น่าที่อย่างเซเนต อีกพวกหนึ่งนั้นเลือกตามจำนวนราษฎร มีผู้มาประชุมร้อยเศษ ที่ประชุมสองพวกนี้ ปฤกษาการงานซึ่งเป็นธุระร่วมกันทำกฎหมายซึ่งจะใช้ทั่วไป ที่ประชุมของมณฑลมีอำนาจที่จะทำกฎหมายเฉภาะแกนตอนของตัวได้เองจริงอยู่ แต่ต้องไม่ขัดขวางกับที่ประชุมใหญ่ทั้งสองนี้ มีที่ประชุมผู้ซึ่งทำการในน่าที่เป็นรัฐบาลของประเทศอย่างที่ประชุมเสนาบดี อีกที่ประชุมหนึ่ง มีหัวน่าฤๅประธาน แลที่สองมีที่ปฤกษาทำการ

ในน่าที่เสนายคือก ๕ รวมเป็น ๗ ผู้ซึ่งอยู่ในที่ประชุม ๗ คนนี้ เป็นผู้ต้องเลือก เหมือนกัน ที่ปฤกษาเลือก ๓ ยังคงหนึ่ง แต่ผู้เป็นประธานเลือกเปลี่ยนทุกปี แต่ไม่เลือกเอาคนอื่น เลือกเอาใน ๗ คนนั้น ผู้ที่ถูกเลือกเป็นประธานทำการในน่าที่เสนายคือว่าการต่างประเทศ เมื่อทำการไปตลอดปีแล้ววันลงมาเป็นเสนายคือฤาที่ปฤกษานั้นได้อีก เมื่อถึงกำหนดเลือกใหม่ จะเลือกให้เป็นประธานอีกก็ได้ แต่ต้องให้มีปีคั่น ไม่ให้เป็นประธานตลอดไป ๒ ปีติดกัน เพราะฉนั้นผู้ซึ่งเป็นประธานเก่ายังคงเป็นเสนายคืออยู่ได้นาน ๆ อย่างเช่นมิสเตอดอยเซอ ซึ่งเป็นประธาน เมื่อพ่อมาคราวก่อน ๑๐ ปีมาแล้วนั้น เดียวนี้ยังเป็นที่ปฤกษา ว่าการฝ่ายการเพาะปลูก แต่ทำการในตำแหน่งรัฐบาลมาถึง ๒๕ ปีแล้ว ได้เป็นประธานถึง ๓ ครั้ง เปรสิเดนต์มุลเลอร์คนนี้ เป็นทหาร เป็นเสนายคือว่าการทหารมาก่อนเคยถูกเลือกเป็นเปรสิเดนต์ ๒ ครั้ง เข้าครั้งนี้แล้ว ได้อยู่ในตำแหน่งมาถึง ๑๒ ปี เพราะฉนั้นวิธีเลือกเปรสิเดนต์เช่นนี้ ได้คนที่ชำนาญราชการแล้วเสมอ ผิดกันกับเมืองฝรั่งเศสและอเมริกาที่มาเป็นเปรสิเดนต์ กว่าจะอยู่ตัวก็หลายปี พออยู่ตัวได้แล้วก็พอหมดกำหนดเมื่อสิ้นกำหนดแล้วจะไปทำการอื่นที่เป็นตำแหน่งเลวกว่าก็ไม่ได้ เลยขึ้นคานเงียบไปประเทศนี้ถ้าได้เลือกเป็นพวกใน๗คน แล้วก็เลือกซ้ำคงตัวไปจนกว่าจะตาย ฤาทำการไม่ได้ จึงเลือกเติมใหม่ให้ครบ ๗ คน เปลี่ยนทอยกันคงมีคนเก่าเสมอ วิธีปกครองเช่นนี้เรียกว่าเฟเดอราล คือเมืองหลายๆ เมืองเข้ากัน คล้ายอเมริกาเว้นแต่ง่ายกว่าผิดกันกับฝรั่งเศสมาก ฝรั่งเศสการปกครองเป็นเหมือนเมืองเจ้า เว้นแต่ไม่มีเจ้า ตั้งผู้เป็นประธานๆ ทำน่าที่คล้ายเจ้าแผ่นดิน ส่วนประธานาธิบดีในประเทศนี้ ความยกย่องเคารพนบนอบกันไม่ใคร่มี ในรัฐบาล ๗ คนนั้นออกจะเสมอ ๆ กัน ผู้เป็นประธานเป็นน่าที่เชนซ์ซอ แต่การงานนั้นยังคับบัญชาด้วยกัน ดูคล้ายกับไดเรกเตอกัมปนี

ตึกที่ประชุมรัฐบาลเมืองเบอน

มากกว่าอย่างอื่น ถ้าหากว่าจะไปเที่ยวต้องผลัดเปลี่ยนกันไป ต่อนั่งในที่ประชุม ๔ คนขึ้นไป จึงจะยังคัยการงานได้ เพราะฉนั้นจะทำอะไรต้องประชุมกันเปนนิจ ไม่สั่งการไปได้แต่เฉภาะตัวคนเดียว ที่ซึ่งรัฐยาลเฟ่เดอเรชันตั้งอยู่นั้นที่เมืองเยอน แต่ไม่ใช่เปนเจ้าเมืองเยอน เมืองเยอนเปนแกนตอนฤาฒณฑลอันหนึ่ง มีที่ประชุมของเขาต่างหาก รัฐยาลเฟ่เดอเรชันไม่เกี่ยวข้องแก่การในเมือง ทำแต่การที่เปนเรื่องทั่วไป การปกครองเมืองสวิตเซอแลนด์เปนเช่นนี้จึงไม่สู้เปลืองมาก แลเข้ากันเปนกำลังต่อสู้ประเทศใหญ่ ๆ ได้ แต่ความจริงนั้น ถึงว่าจะดีวิเศษเท่าใด ถ้าไม่ได้อาไศรยภูมิประเทศของสวิตเซอแลนด์ซึ่งเต็มไปด้วยเขา ยากที่ศัตรูภายนอกจะเข้ามาทำอันตรายเมื่อภายในเมืองจัดการป้องกันโดยแขงแรงถูกต้อง กำลังน้อยอาจจะสู้กำลังมากได้ เพราะเหตุฉนั้นสวิตเซอแลนด์จึงคงเปนประเทศเอกราชอยู่ได้ในระหว่างประเทศใหญ่ๆ แวดล้อมอยู่โดยรอบ

ทางที่ไปวันนี้เปนเขาไปทั้งนั้นก็จริง แต่ต่างกันกับประเทศนอรเวมาก ที่ประเทศนอรเวเปนเขาที่ปรากฏว่ายังคงอยู่ตามธรรมดา เช่นแต่มีหนทางฤาปลูกย่าไม้เพิ่มเติม ส่วนที่นี่จะแลไปทิศานุทิศใดไม่มีที่จะเห็นได้ว่าเปนของเปนเองเลย ยกไว้เสียแต่ยอดเขาซึ่งมีสโนหุ้มอยู่ ที่มีสล้างไปยิ่งกว่าเขาสามร้อยยอดเปนอันมาก ตอนข้างล่างเปนที่ตกแต่งเรียบไปหมดทุกแห่งรู้สึกเปนที่คนทำเล่นมากกว่าเปนเอง มีต้นไม้ผลมากกำลังมีผลที่สำหรับจะเก็บได้ในฤดูหนาว ระยะทาง ๒ ชั่วโมงเศษจึงถึงเมืองเยอน เปรสิเดนต์แลสิเกรตารีมารับที่สเตชั่น พาขึ้นไปส่งที่โฮเตลเบอร์นะฮอฟ ซึ่งพ่อเคยไปพักแต่ก่อน โฮเตลนี้ใกล้กันกับขุนสราธ คือที่ว่าการรัฐยาล มีแปลกตาขึ้นต่อจากขุนสราธไปเปนหลังคาโดมสูง ซึ่งได้ความว่าเปนสถานที่ประชุมกลางสองพวกที่ได้สร้างขึ้นใหม่ภายหลังพ่อมาคราวก่อน หลังโฮเตลนี้มีชาลาที่แลเห็นได้ไกลตลอด

เมืองแลภูเขา นับว่าเปนที่ดูงามแห่งหนึ่ง อากาศเย็นพอสบาย เงียบแลได้ยินเสียงกระดิ่งที่ผูกคอโคทุกตัวในประเทศนี้ดังดิ่ง ๆ อยู่ในที่ไกล ดูวังเวงมาก เมื่อเปรสิเดนต์มาส่งแล้วกลับไปที่ขุนสราธ กำหนดอีก ๑๕ มินิตพ่อจะไปเยี่ยมที่ขุนสราธ

เปนประเพณีของเมืองที่ปกครองโดยวิธีโบราณเช่นนี้ เหมือนเมืองแฮมเบิคเปนต้น ต้องตั้งพิธีออกแขกเมืองอย่างกร่อย ๆ คือ พอไปถึงแล้ว มีสิเกรตารีมารับแลมีเจ้าหน้าที่รับต่อ ๆ กันขึ้นไปจนกระทั่งถึงห้องที่ประชุม เปรสิเดนต์แลเสนาบดีออกมารับเข้าไปในห้อง ซึ่งตั้งเก้าอี้ไว้เปนวง แล้วก็นั่งสนทนากันอย่างธรรมดานั่นเอง พอสมควรแก่เวลาแล้วกลับมาที่โฮเตล อีก ๑๐ มินิตเปรสิเดนต์แลเสนาบดีทั้งปวงต้องมาเฝ้าเยี่ยมตอบอีกครั้งหนึ่ง เปนเสร็จการพิธี คราวนี้เลยไปเที่ยวตามธรรมดา พ่อขึ้นรถกับเปรสิเดนต์แลสิเกรตารี เหตุด้วยเปรสิเดนต์พูดอังกฤษไม่ได้ สิเกรตารีนั้นพูดอังกฤษดี ไปถนนตอนเมืองเก่า ซึ่งมีน้ำพุรายกันไปอย่างแถวท่อตลอดตึก ๒ ข้างก็มีเครื่องหมายอย่างเก่า ๆ ซึ่งเกี่ยวแก่พงษาวดาร จนถึงประตูเมืองซึ่งใช้เปนหอนาฬิกา เมืองเขอนนี้กำแพงถึง ๒ ชั้น แต่ได้รื้อลงหมดเหลือไว้แต่ประตูแล้วจึงเลี้ยวไปทางถนนใหม่ ว่าตามจริงถนนใหม่จัดเต็มที่ ถึงว่าถนนกว้างขวางตึกรามงาม ๆ มันก็เหมือนกันกับที่ไหน ๆ ดูที่เคียวจำไม่ได้ ประเดี๋ยวเอาเมืองโน้นมาปนเมืองนี้สู้ถนนอย่างเก่า ๆ ไม่ได้ ถ้าถนนเก่าแล้วเห็นตึกเข้าหลังหนึ่งฤๅน้ำพุเข้าอันหนึ่ง เลยจำได้ไม่รู้จักลืม เพราะมันแปลก ๆ กันมาก ด้วยแต่ก่อนการไปมาถึงกันไม่สดวกเหมือนเดี๋ยวนี้ เดี๋ยวนี้ไปมาง่ายถ่ายอย่างกันได้ มันจึงเหมือนกันไปหมดเหมือนเบอ พ้นนั้นออกไปเย่นหนทางขึ้นเขาลงเขาซึ่งแลเห็นเมืองเขอนได้ตลอดทั้งเมือง รูปของเมืองเขอนซึ่งควรจะเปนที่สังเกตก็คือวัด ซึ่งเรียกคะทีดรัลอันไม่สู้ใหญ่นัก อย่างหนึ่ง กับที่ประชุมกลางสำหรับทำกฎหมาย แลเห็นเปนยอด

ของหลังคาทั้งปวงที่แลไปจากขนเขาเห็นติดกันไปหมด เมื่อลงไปถึงที่ต่ำหน่อยเป็นตลาดซึ่งเป็นที่ย่อเลี้ยงหมีอยู่ที่นั่น หมีนั้นเป็นของของเมืองเบอน จึงได้เลี้ยงไว้เป็นสัตว์ประจำเมือง ของเล่นเป็นกลางสำหรับคนพลเมืองทั่วไป มีเรือนก่อด้วยศิลาติดเข้าไปกับข้างเขา ขุดเป็นย่อกว้างใหญ่ กรุด้วยศิลาแลปูศิลา กั้นเป็น ๒ ห้อง มีท่อน้ำที่ไหลรินอยู่เสมอลงไปในสระ เป็นที่สำหรับหมีกินแลอาบ หมีในนั้นมีประจำอยู่ ๕ ตัว ๖ ตัว ห้องละสองสามตัว เขาให้กินผักกาดเหลืองแคยเยซแต่ที่แท้ไม่ว่าอะไร ผักต่าง ๆ ขนมปังนมวัว ตลอดจนเนื้อ แต่เนื้อนั้นว่ากินเข้าไปมักจะตาย ถึงมีร้านคนไปตั้งคอยขายผักที่สำหรับให้หมีกินอยู่ที่นั่น ถ้าเป็นเวลาที่คนมาเที่ยวเช่นนี้ ใครไปใครก็ซื้อให้กินอิ่มบริบูรณ์เกินไปจนออกจะขี้เกียจ ถ้าน่าหนาวไก่แต่อาหารที่เป็นส่วนสำหรับเลี้ยงธรรมดา เป็นเวลาอยู่ข้างจะขบขัน วิชานั่งยกมือไหว้นอนหงาย มีต้นสนอยู่ในนั้นข้างละต้น เมื่อคราวก่อนเคยเห็นเขาไล่ให้ขึ้น แต่คราวนี้ถามว่าทำไมไม่ขึ้นต้นไม้ ได้ความว่าออกจะนางนองขาขึ้นขึ้นไปได้ แต่ขาลง ๆ ไม่ได้ ขึ้นไปค้างอยู่บนต้นไม้ต้องเอะอะกันเป็นหลายครั้ง เลยเข็ดไม่อาจไล่ให้ขึ้นอีก เพราะความจริงมันไม่ได้ปรารถนาจะขึ้นต้นไม้ ถ้าจะขึ้นขึ้นด้วยต้องการรางวัลฤาก็ตามที

ออกจากหมีขึ้นเขาไปอีกลูกหนึ่ง แล้วเลยขึ้นเขาชั้นไปอีกลูกหนึ่งเพื่อจะดูแม่น้ำซึ่งไหลวงรอบเขา แลเห็นเป็นแม่น้ำอยู่สองข้างหนทางด้วยสายน้ำนั้นคดมากเล็กแลไหลเชี่ยว กลับมาที่โฮเตลเวลาค่ำ

ครั้นทุ่ม ๑ เลี้ยงอาหารเย็นที่โฮเตลนั้นเอง แต่เป็นโต๊ะของรัฐบาลนั่ง ๑๒ คนด้วยกัน พวกเรา ๔ คือ พ่อ บริพัตร จรูญ สิทธิ์ นอกนั้นเปรสิเดนต์แลเสนาบดีกับสิเกรตารี อาหารที่เลี้ยงดีมาก นึกว่าจะไม่มีสยี่ห้อ ลงดื่มให้กันแล้ว เปรสิเดนต์ลากคำสยี่ห้อออกมาจากกระเป๋าลุกขึ้นสยี่ห้อ แต่ประดักประเดิดเต็มที ข้างเขา

พูดเยอรมัน ข้างเราพูดอังกฤษ แต่ขอยใจสิเกรตาริ เปนผู้แปลทั้งสองข้าง การเลี้ยงวันนี้อยู่ข้างจะเปนกันเองพอใจด้วยกันมาก เพราะเหตุที่ได้เคยพบกัน รู้จักกันมาแล้วมาพบกันอีก แลอัชฌาไศรยพวกรัฐยาลเหล่านี้เปนคนที่ใจดีแลไม่ได้ถือตัวเลยง่ายๆทั้งนั้น ไม่ต้องระวังอะไร พอกินแล้วก็ลากัน เปรสิเดนต์ แลไวสเปรสิเดนต์กับสิเกรตาริมาส่งที่สเตชั่น รถออกเวลา ๒ ทุ่ม อากาศอยู่ข้างจะหนาว เขาใช้ไอร้อนในรถ มาถึงลูเซินเวลาราว ๕ ทุ่ม ข้างนี้แต่งไฟที่สพานฉนวนมีหลังคาข้ามแม่น้ำเปนสพานโบราณแลหอคอยที่หยั่งน้ำ ที่โฮเตลก็แต่งไฟเปนรูปตึกทั้งหลัง

วันนี้ได้รับข่าวแกรนด์ดุกออฟยาเดนสิ้นพระชนม์เมื่อเวลา ๓ โมงเช้า ได้คิดไว้แต่เดิมว่าจะให้บริพัตรขึ้นไปช่วยงานฝังศพเห็นจะยังทัน

คืนที่ ๑๘๗

วันอาทิตย์ที่ ๒๙ กันยายน

เวลาเที่ยงแล้ว ลงเรือโมเตอร์ลอนช์ลำใหญ่เก่งหรู เครื่องเปนเมอเซเดส กระจุกกระจิกดูประดักประเดิดกว่าลำที่กล่าวแล้วนั้นเปนอันมาก คนที่เดินเรือดูไม่ได้อยู่สุข ต้องแก้โน่นแก้นี่ ลงปลายต้องวางหางเสือเสียปล่อยให้แล่นไปเอง วิ่งไปมองข้างท้ายเรือแล้วกลับมาที่เครื่องใหม่ ชุลมุนหลายทอด ถึงกำลังที่คออยู่ก็เดินไม่ไปถึงไหน ออกไปยังไม่ทันถึงกึ่งกลางทเลสายวงใน ลืมที่จักรหลุดต้องแล่นกลับ กลับเข้ามาได้ด้วยความกระเทือนมากกว่าด้วยใบจักร เสียเวลาเปนนาน ตกลงต้องลงเรือเล็กลำที่ลงแต่ก่อน กำหนดระยะทางว่าชั่วโมงหนึ่ง แต่ที่แท้ไป ๒๐ มินิตเศษเท่านั้น ช่างเวถึงอกถึงใจจริง ๆ การที่ไปนี้ไม่คิดจะไปให้เปนการใหญ่โตมาก เพราะมีนัดออกจะสั้น ๆ สนุกเบื่อ ไปแต่พอฆ่าเวลาที่อยู่เปล่า ๆ ถ้าจะไปให้สนุกจะต้องไปเขาเวก็

ซึ่งอยู่ข้างซ้ายมือสูงกว่า ๕๐๐๐ ฟีต ฤๅไปยี่ลาทุสซึ่งอยู่ข้างขวามือซึ่งสูงขึ้นไปอีก เราไปตรงกลางเรียกว่าเยอรเคนสต๊อก ซึ่งสูงเพียง ๒๐๐๐ ฟีต แต่เขานี้คล้าย ๆ เปนเกาะตั้งอยู่ในระหว่างกลางมีทเลสายเกือบจะรอบ รดับน้ำทเลสายนี้สูงกว่ารดับน้ำทเลมาก ถ้าจะเทียบว่าเชิงเขาเสมอระดับน้ำทเล รดับน้ำทเลสายนี้เกือบจะตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างยอดเขาแลเชิงเขา รดับน้ำในทเลสายต่าง ๆ เหล่านี้ สูงแลต่ำกว่ากันได้มาก ๆ น้ำในทเลสายใสเหมือนน้ำทเล แลดูลงไปได้ลึกเห็นพื้นข้างล่าง ต่างกันกับทเลใหญ่อย่างเดียวแต่เพียงน้ำจืดแลน้ำเค็ม ผลแห่งการที่ขึ้นไปยอดเขาเหล่านี้ก็คล้าย ๆ กันคือแลไปได้ไกลเห็นหมู่เขาต่าง ๆ แลเห็นทเลสาย ยิ่งสูงมากก็ยิ่งแลเห็นไปไกลมาก ยิ่งขึ้นไปยอดไม่มีเขายังกี๋แลเห็นได้รอบตัว อาจแลเห็นได้ไกลออกไปอีก ทางที่ขึ้นนั้นมีทางสำหรับคนขึ้นขึ้นทั่วทุกเขาเพราะเปนที่ซึ่งเขาเที่ยวกันมาหลายร้อยปี แต่ครั้นภายหลัง เมื่อเกิดมีรถไฟขึ้นเขาสูงแล้วก็มีเสียแทบทุกยอด การที่จะขึ้นลงภูเขาเหล่านี้จึงไม่เปนความลำยากอันใด ไม่เปนการใหญ่อย่างแต่ก่อน การข่ายขึ้นขึ้นเขายังนับถือกันว่าเปนเครื่องเจริญกำลังแลสนุกสนานกันมาก แต่ถึงว่าสรรเสริญอยู่เช่นนั้น ลงปลายก็ต้องรับว่าการขึ้นด้วยรถไฟไม่เหนื่อยเหมือนขึ้นด้วยขาอยู่นั่นเอง คนที่จะตั้งใจขึ้นเขาก็ไม่เท่าไร น้อยลงทุกที เพราะอย่างการขึ้นเช่นนั้นมันย่างกายเหลือกินจริง ๆ ขึ้นยังต่ำลงยังต่ำ อีกประการหนึ่งเขาเหล่านี้ไม่ได้มีน้ำตกน้ำพุอย่างเช่นนอรเว น้ำที่จะใช้กินกันนั้นยอดเขาต้องขุดย่อลึกลงขึ้นมา นี่รอดตัวที่อากาศหนาว ถ้าร้อนอย่างบ้านเรา เขาไม่มีน้ำเช่นนกขึ้นไม่ไหว แต่ที่นี่มันไม่มีเหตุที่จะต้องพูดถึงน้ำ เพราะเหตุที่เขาถึงจะสูงเท่าสูงอย่างไร คงมีโฮเตล เรสเตอรองต์ขึ้นไปตั้งหลังโต ๆ อยู่แล้วทั้งนั้น ไม่แต่อยากกินน้ำจะหาได้โดยง่าย กินอาหารก็ได้เสียด้วย อยู่นอนค้างเท่าไร ๆ ก็ได้ด้วย มีถนนมีสวนมีป่า มีรถขึ้นได้ขึ้นยอดเขามันหมดความ

ลำยากเสียทุกอย่าง ลงรอยกับที่กล่าวว่าไม่มีแห่งใดซึ่งจะเปนป่าเปลี่ยว รอยคนไปขัยแก้ไขตกแต่งเสียหมดทุกหนทุกแห่ง สารพัดจะสดวกสบายดี ไม่ผิดอะไรกับพื้นแผ่นดินราบ คุณประโยชน์ของที่สูงเช่นนี้คือแลเห็นในที่ไกล แลอากาศใสอ่อนกว่าในพื้นดินที่ต่ำ ๆ แต่การที่จะแลเห็นในที่ไกลไม่ใช่เห็นได้เสมอทุกเมื่อ มักมีเมฆหมอกควันหุ้มยอดเขา หายเสียทั้งหมู่โต ๆ ก็หายได้ต่อฤกษ์งามยามดีจึงจะแลเห็นใสตลอดไปได้ไกล ๆ การที่จะหาฤกษ์ดูจะไม่ใช่ง่ายนัก น่าจะต้องคอยมากกว่าที่จะทายล่วงน่า เหมือนอย่างวันนี้แดดจัดเหมือนแดดบางกอก เพียงแต่ร้อนน้อยกว่า แต่มีแข้งอย่างนี้แล้ว ยังมีหมอกเที่ยวไล่ปกคลุมอะไร ๆ ได้ ภูเขาเลากาหายไปเสียในหมอกเปนอันมาก เมืองที่อยู่ใกล้ ๆ ก็ขุ่นมัวแลไม่เห็นถนัด ข้อที่น่าดูจริง ๆ นั้นคือควรจะเห็นได้ว่า มนุษย์เราฤาสิ่งซึ่งทำขึ้น มันเล็กกว่าของจริงที่เปนเองมากเหลือเกิน เรือที่เราไปแลดูมันช่างนิดเดียว เรือขนาดเดียวกันแล่นอยู่ในกลางทเล แลดูเหมือนอย่างกับอ้ายตัวแมลงขายาว ๆ ที่เดินในน้ำ เรือข้างจักรข้างลำโต ๆ แลดูเปนเรือเหล็กวิลาศที่เด็กเล่นน่าเอนดูจริง ๆ บ้านเรือนตึกรามอะไรแลดูมันกลายเปนตุ๊กตาไปหมด สูง ๒๐๐๐ ฟุตเศษเท่านี้ยังเห็นได้ถึงเช่นนี้ ถ้าสูงขึ้นไปอีกจะเห็นอย่างไร ที่ท่ามีเรสเตอรองต์แลร้านขายของ รถนั้นก็ไม่ผิดอะไรกันกับที่ได้เล่าแต่ก่อนคือขับด้วยแรงถ่วงกันเอง รถข้างหนึ่งขึ้น รถข้างหนึ่งลงหลีกกันที่กลางย่าน ข้างยอดโฮเตลใหญ่ ๆ สามหลัง แลยังมีเล็ก ๆ น้อย ๆ รายออกไปอีกหลายหลัง โฮเตลใหญ่ ๓ หลังนี้ ยังเสียแล้ว ๒ หลัง ยังเปิดรับอยู่อีกหลัง ๑ เพราะสิ้นฤดูคนมาเที่ยว เพราะฤดูเขามาเที่ยวกันนี้ เดือนมิถุนายน กรกฎาคม สิงหาคม นี้ จวนปิดหมดที่เดียวแล้ว เหลือแต่คนเลว ๆ ร่อง ๆ แร่ง ๆ ขึ้นไปเที่ยวอยู่ข้าง กินเข้ากลางวันที่โฮเตลนั้น ไม่สู้จะมีอะไรนัก แล้วเดินไปเที่ยวตามหนทางที่เลียบไปตาม

ข้างเขา บรรจบถึงสเตชั่นรถไฟขึ้นมาหยุดแล้วจึงเลี้ยวเลียบยอดเขายอดหนึ่งไป สำหรับจะไปยอดนอกซึ่งเป็นยอดสูงแหลม เขาทำระทาเหล็กตั้งขึ้นไป แล้วมีลิฟต์สำหรับขึ้นไปดูให้สูงยิ่งขึ้นไปกว่ายอดเขา ทางเดินนั้นก็ไม่ลำบากยากเย็นอะไร ค่อยๆ นูน ๆ ขึ้นไปทีละนิดละนิดไม่ไกลเท่าไร แต่พ่อเชื่อเสียว่าขึ้นได้ ไม่สู้จะออกสนุกอะไร เดินกลับมาดูทางไปรเวตอีกหน่อยหนึ่ง ความจริงนั่งอ่านหนังสือเรื่องที่เกี่ยวแก่ตำบลนี้ใหม่ ๆ ก็อยากจะดูให้มันประกอบเรื่องที่อ่าน นายโฮเตลรับจัดการหารถ ซึ่งออกจะประดักประเดิดอยู่บ้าง เพราะเป็นเวลาเขาเลิก ขึ้นรถไปตามถนนข้างหลังเขา จนถึงโฮเตลอีกหลังหนึ่งใหญ่ ลงทเลสาบอีกด้านหนึ่ง เป็นที่สำหรับแลดูเขาซึ่งหมอกคลุมอยู่นั้น เมื่อไม่มีเขาจะดูเลยไม่มีอะไรดู กลับมาลงตามรถไฟถึงล่างแล้วแวะซื้อของที่ร้านค้า ราคาไม่ถูกซื้อแล้วลงเรือกลับมาโฮเตล วันนี้มีแต่งไฟอีก มากกว่าวานนี้ สเตชั่นรถไฟแลอะไร ๆ แต่งครึกไปทั้งนั้น การแต่งไฟนี้สำหรับตำบลซึ่งมีคนประชุมมาเที่ยว เช่นแสดงพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ มีกำหนดวันจุดสำหรับที่จะล่อให้หมู่คนที่มาประชุมรื่นเริง มิสเตอดอเรลลี่ พ่อดอเรลลี่ที่รับราชการเรามาหา ได้เคยรู้จักมาแต่ก่อน เมื่อครั้งไปหาโป๊ปเลียวที่ ๑๓ เขาเป็นสัปรุษ มีตำแหน่งราชการในวะติกัน

วันนี้ได้รับโทรเลขแกรนด์ดุ๊กออฟยาเดนคนใหม่ ขอกข่าวแกรนด์ดุ๊กพระยิดาสิ้นพระชนม์ ได้ตอบแลคอยฟังกำหนดฝังศพ มีความเสียใจที่ได้ข่าวกรมจรัสตาย รับโทรเลขที่ปารีส ผู้เอนที่ซ้อนนั้นผิด อ่านไม่ได้ความว่ากะไร เดาว่ากรมหลวงวรเสรฐ มีความเสียใจเป็นอันมาก เพราะเหตุที่ได้รักษาชลอมาได้เท่าใด จนถึงเวลาจวนจะกลับไปถึงแล้ว มาสิ้นพระชนม์เสียก่อน เลยตอยพุ่งเข้าไปให้ถามข่าว

๑ กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ

ลูกหญิง ๒ คน[๒] แลกรมหลวงวชิรญาณกับประวิตร[๓] ครั้นมาถึงนี่จึงได้โทรเลขตอบว่าไม่ใช่กรมหลวงวรเสรฐ กลายเปนกรมจรัสซึ่งไม่ได้คาดเห็นเลย เปนที่อนาถใจเปนอันมาก ลูกพระขี้นเกล้าจะวนหมดเสียจริง ๆ แล้ว ดูน่าใจหาย หมดเรวเหลือเกิน

คืนที่ ๑๘๘

วันจันทร์ที่ ๓๐ กันยายน

กินเช้าแล้ว เวลา ๔ โมงเศษไปขึ้นรถไฟที่สเตชั่นมิดอเรลลี ลูกกลับจากเมืองเฮกมาหาแล้วขึ้นรถไฟมาด้วยพ่อมาส่งที่สเตชั่น ทางรถไฟวันนี้เปนทางเซนท์โกธาร์ด ซึ่งมีคนมากทั้งประหลาดแลงดงาม จึงได้มากลางวัน มีเวลาที่เลยทเลสายมาโดยมาก ทเลสายเหล่านี้งดงามด้วยข้านเรือนตั้งรายไปทั่วทุกแห่ง แลมีภูเขาสูง ๆ จดจนถึงฝั่งทเล เมื่อว่าตามลักษณก็คล้ายกันกับนอรเว แต่เปนอย่างเช่นว่าแล้ว คือนอรเวยังคงเปนอยู่ตามธรรมดา ที่เปนของตกแต่งไปทั้งนั้น ไม่มีแห่งใดที่จะเปลี่ยวสักแห่งเดียว ข้อที่แปลกกันมาก คือที่นอรเวเห็นว่าภูเขาพังทลายลงมาด้วยแรงน้ำทั้งนั้น มีศิลาก้อนโต ๆ ตกตั้งทิ้งอยู่ในน้ำแลบนบก มีเขาทลายลงมาครึ่งเขาค่อนเขา มีน้ำพุตกทรามไปทั่วทุกหนทุกแห่ง ที่จะหาก้อนศิลาตกให้เปนก้อนใหญ่สักก้อนเดียวก็ไม่มี มีแต่ก้อนเล็กก้อนน้อยก็ห่าง ๆ ราย ๆ น้ำตกก็ตกเสียไม่ได้ ประสาว่ามีน้ำแข็งอยู่บนยอดเขาก็ตกไปเช่นนั้นเอง น้ำแข็งก็บางในตาแลสูง ไม่ตั้งใจดูก็ออกจะไม่เห็นได้ การที่จะเที่ยวไปมาแห่งหนึ่งแห่งใดมันสารพัดจะง่ายดาย

---

๒ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์หญิง ๒ พระองค์นั้น คือพระองค์เจ้าภัทรายุวดี กับพระองค์เจ้าเจริญศรีชนมายุ

๓ คือพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดม เวลานั้นดำรงพระยศเปนกรมหมื่นปราจิณกิติบดี

ไม่ต้องมีความพยายามแลเห็นเหนือเมืองล้อย่างไรแต่สักอย่างเดียว นอกจากจะขึ้นไปขึ้นเขาอย่างเก่า ต้นไม้ที่เป็นป่าก็น้อย เป็นไร่หญ้าแลต้นผลไม้ไปเสียทั้งนั้น ต้นผลไม้มาก จะว่าอะไรนอกจากว่าเป็นป่าแต่งเขาแต่งไม่ได้เลย เมื่อไปเห็นที่เปลี่ยวเช่นนอรเวมาแล้ว มาดูที่ประเทศนี้ออกจะจืด ๆ เหมือน ๆ กันไปหมด ไม่ทำให้ใจเต้นชเง้อชแง้ สิ่งที่ชเง้อชแง้อยู่ก็แต่เรื่องทางรถไฟ ซึ่งเขาทำเป็นการวิชาอย่างวิเศษในทางที่จะขึ้นเขาแลลงเขา เข้าปล่องข้ามสพาน ดูประหนึ่งว่ารถไฟเดินซ้อนกันขนลันชั้วเวียนลงมารถที่สวนกันไปสวนกันมา ก็เห็นกันได้จนตลอดสายตา แต่เข้าปล่องลอดใต้เขากว่า ๖๐ ปล่อง ปล่องที่ยาวที่สุดคือ เซนต์โกธาร์ดปล่องเดียวยาวถึง ๓๕๐ เส้น ทางนี้ไกลกว่าซิมปลองซึ่งได้ไปเมื่อชาติ แลงามกว่ากันด้วย

เมื่อวานซืนนี้กล่าวถึงเรื่องเมืองสวิตเซอแลนด์ ขาดไปเรื่องหนึ่ง คือสวิตซ์นั้นไม่มีภาษา เป็นคนชาติเยอรมันบ้าง ฝรั่งเศสบ้าง อิตาเลียนบ้าง รวมกันเข้าเป็นชาติ เพราะฉนั้นภาษาจึงต้องใช้ทั้ง ๓ ภาษา กฎหมายฤาข้อบังคับอย่างหนึ่งอย่างใดต้องเขียน ๓ ภาษา ในที่ประชุมปฤกษาราชการ ก็ใช้เป็นภาษาราชการได้ทั้ง ๓ ภาษา ผู้ที่เป็นเมมเบอจำจะต้องรู้ภาษาทั้ง ๓ ฤาอย่างน้อยก็ ๒ ผู้ที่จะพูดนั้นตามแต่จะถนัดภาษาใด รัฐบาลใน ๗ คนนั้นจะเป็นชาติหนึ่งชาติใดก็ได้ ไม่มีกฎหมายห้ามปราม แต่เป็นประเพณีจำจะต้องมีเยอรมัน ๕ คน ฝรั่งเศสแลอิตาเลียน ๒ คน เพราะชาวสวิตเซอแลนด์เป็นเยอรมันโดยมาก ต่อลงมาแต่เขตรแดนเยอรมันฝ่ายฝรั่งเศสก็อยู่ต่อเขตรแดนฝรั่งเศส ฝ่ายอิตาเลียนก็อยู่ต่อเขตรแดนอิตาลี ทางที่มาวันนี้ตอนบนเป็นเยอรมัน ตอนล่างเป็นอิตาเลียน คนพลเมืองเป็นอิตาเลียนจริง ๆ จะสังเกตไม่ได้ว่าผิดกันอย่างไร บ้านเรือนตอนข้างบนยังเป็นอย่างสวิตซ์บ้าง ตอนล่างเป็นอิตาเลียนทีเดียว จะรู้ได้ก็แต่ว่าเขตรแดนต่อกันเพียงไหนก็แบ่งชาติกันเพียงนั้น แต่สาสนาเป็นโรมันคาทอลิกเป็นพื้น จึงเป็นอันร่วมสาสนาเดียวกันทั้ง ๓ ชาติ

เมืองเปนของสวิตเซอแลนด์ลงมาจดพรมแดนกับอิตาลที่ตำบลเกียสโซ ซึ่งเปนสเตชั่นที่มาหยุดวันนี้ ห่างจากทเลสายโกโมทาง ๒ ไมล์เศษ แต่เขตรแดนที่ปันกันอ้อมขึ้นไปหน่อยหนึ่ง ไปขึ้นทเลสายลูคาโนเปนคนละครึ่ง

วันนี้เปนวันโชคไม่ดี ตั้งแต่เช้ามาก็เปนหมอกควันมืดครึ้มไปไม่แลเห็นภูเขาเลยยิ่งกว่าเมื่อวานนี้ ครึ้มเช่นนั้นจนตลอดทั้งวัน ลงตอนบ่ายซ้ำฝนตกด้วย แต่รถที่มาเขาจัดพ่วงห้อยท้าย นั่งแลดูวิวได้สบายเว้นแต่ไม่แลเห็นไกล กินเข้ากลางวันในรถ ไม่ใช่รถกินเข้า จัดตั้งขึ้นเฉย ๆ เอาคนในโฮเตลมาเลี้ยง กำหนดเดิมว่าจะมาถึงบ่าย ๕ โมง แต่ไม่ถึงได้จนย่ำค่ำ ถึงเกียสโซเข้าแล้วฝนยิ่งตกใหญ่ลงมา ขึ้นรถโมเตอร์คาร์มาทั้งกำลังฝน อยู่ข้างจะถูกสาด มาตามทางเปนข้านคนตลอดมีวิลลามีสวนที่งาม ๆ หลายแห่ง ช้าอยู่จึงได้ถึงโฮเตลเรียกชื่อว่า วิลลาเดสต์ คำที่เรียกว่าตำบลโกโมนั้นเรียกตามชื่อของทเลกว้าง แต่ตำบลนฤๅเมืองนั้นเขาเรียกว่าเซอรนอบบิโอ เลือกที่ได้เหมาะดี คือตั้งแต่เกียสโซมาเปนถนนริมทเล มาถึงตอนนี้เปนแหลมยื่นออกไป ถนนตัดลึกเข้าไปข้างใน ไม่โอนออกมาริมน้ำ เพราะฉนั้นโฮเตลจึงได้ได้ถนนข้างหนึ่ง ผังทเลข้างหนึ่ง มีเขาอยู่ตรงข้ามฟาก ท่วงทีจะงามมีชาลายื่นออกไปจากโฮเตลชั้นบนจนถึงริมน้ำ ท่าทางจะแลดูอะไรดีเว้นแต่ออกไม่ได้ ฝนตกเปนอย่างฝนยางกอกเสียงกราวอยู่เสมอ เหมือนฉลองพระชนม์พรรษา จนดึกจึงได้หาย ไม่หนาวเท่าไร ตอนหัวค่ำยังน่าต่างเข้าร้อนด้วยซ้ำไป เรืองคนดูเริ่มที่จะแน่นเสียตั้งแต่สเตชั่น ดูออกจะว่าได้ไว้พึ่งข้าง ไม่เหมือนกันกับในเมืองซึ่งอาจจะเบียดเอาโปลิศหกล้มหกลุกได้ ครั้นมาถึงที่โฮเตล คนก็เต็มแน่นไปทั้งนั้น ไม่ใช่แต่คนมาดู คนอยู่ที่โฮเตลนี้มาก เพราะเปนฤดูกาลที่เขามาเที่ยวเลอนหนหนาวกันลงมาทุกชั้น ม้าพ่อสำหรับกินเข้ามันช่างโด่งดังเสียจริง ๆ ดีถึงสามครั้ง

เวลากินเข้าแล้วเขาเล่นดนตรี เขาดประตูออกเสียงดังเหมือนดังดูงานมโหรศพมาก ๆ ห้องที่อยู่ก็สบายพอใช้แต่แคบ เตียงนอนแล้วใหญ่โตเสียจริง ๆ น่ากลัวผ้าห่มนอนคลุมไม่มิด อาหารก็ดีพอใช้ได้ มีผลไม้มาก มีผลไม้อย่างหนึ่งข้างในเหมือนพุดทรา แต่ไม่มีเมล็ด ข้างนอกมีเปลือกหุ้มพอง ๆ เหมือนกระเช้าสีดา ใครเห็นเข้าไม่รู้จักสักคนเดียว แต่ทำไมพ่อจึงรู้จัก จำได้ว่าได้เคยเห็นแลเคยกิน ถามว่ารศชาตอย่างไรก็บอกได้ว่ารศเปรี้ยว นึกอยู่เป็นนานว่าได้เคยเห็นที่ไหน จึงนึกออกได้ว่าเคยเห็นที่อินเดีย พร้อมกันกับพุดทรารูปร่างตั้งแต่เห็นมาได้ ๓๖ ปีนี้แล้ว ไม่ได้เห็นอีกเลย เรียกว่าอะไรก็จำไม่ได้ ให้ไปถามเจ้าของโฮเตล ได้ความไถลไปว่าพรรณมาแต่เมืองญี่ปุ่น เรียกว่า กินกินเซร่ แต่เป็นของปลูกในเมืองนี้ ซึ่งได้กินที่อินเดียนั้นเห็นจะไม่ใช่ของมาแต่ญี่ปุ่นเห็นจะไปจากอิตาลี เพราะได้กินพร้อมกันกับลูกองุ่นที่รูปร่างเป็นงาช้าง เป็นลูกองุ่นอิตาลีเหมือนกัน พรรณคงจะมานานแล้ว เป็นอย่างเดียวกันกับส้มที่ได้พรรณมาแต่เมืองจีน แล้วเรียกชื่อว่าแมนเดอรินนั้น

คืนที่ ๑๘๕

วันอังคารที่ ๑ ตุลาคม

วันนี้ค่อยรู้สึกปลื้มใจหน่อย ที่ได้รับโทรเลขเรื่องเรือซักเซน ว่าเป็นอันตกลงยอมที่จะไปรับปอตเสด วันที่ ๒๑ ถึงบีนังอย่างช้าเพียงวันที่ ๗ พอมีวันข้างทเลวันออกมากขึ้น อีกอย่างหนึ่งจวนจะครบ ๖ วิกตามกำหนดเดิมที่หมอจะให้หยุด อาหารกู่ค่อยกินได้ขึ้น เรื่องส่งเมล์จดแจประดักประเดิดอยู่บ้าง พรุ่งนี้เป็นวันที่จะเดินทางจะไปถึงโรมต่อวันศุกรกลัวว่าจะพลาด จึงคิดจะรีบส่งเสียที่นี่ในวันนี้ แล้วแต่ความพยายามจะพอได้เพียงใด เวลานี้รับเป็นสัตย์ว่าออกจะท้อถอย เป็นมาหลายวันแล้ว

เวลากินเข้ากลางวันแล้ว ลงเรือโมเตอร์ที่น่าโฮเตล เรือลำนี้เก๋งนั่งได้ ๖ คน เขาทำเก๋งไม้กรอยกระจกขาง เขาคิด แต่รูปเรือเป็นอย่างเรือที่มีในขางกอก แล่นเร็วไม่ได้ พอแล่นเร็วเข้าก็น้ำเข้าเรือ แรกเรานั่งกันที่น่าเรือ พอเรือออกเดินเร็วเข้า ทนไม่ไหวต้องเข้าเก๋ง ตกลงเป็นเก๋น่าเรืออยู่เปล่า ๆ แล่นช้ากว่าลำลูเซิน เรือลำนี้รูปคนักฟันคลื่นแตกกระจาย แต่ไม่ได้กระเดนเข้ามาในเรือได้เลย วันนี้ได้แคตลอกมาดู ราคาเครื่อง ๖๐๐ ปอนด์ ลำเรือต่างหาก

ทเลสายโกโมนี้ น่าจะกล่าวได้ว่ามีบ้านเรือนรายรอบตลอดห่างบ้างชิดบ้าง ถนนตัดขึ้นไปขนข้างเขาสองชั้นบ้าง สามชั้นบ้าง เขาทั้งปวงรูปงามมากอยู่ตพากภูม มีต้นไม้หนาเต็มไปทุกลูก ทเลสายเช่นนี้เป็นลักษณเดียวกันกับสระอโนดาตฤาสระฉัททันต์ตามที่พรรณาในหนังสือน่าจะเรียกว่าสระ ที่ขังน้ำใหญ่ ๆ อย่างนี้เป็นได้สามอย่าง อย่างหนึ่งเป็นที่ลุ่มใหญ่ในระหว่างแม่น้ำเช่นทเลสายเมืองเขมร มีน้ำตกลงมาแต่ข้างเหนือแลไหลลงทเลข้างใต้ อีกอย่างหนึ่งเดิมเป็นทเล แต่เกิดหาดกระเส็ดผุดขึ้นบังเสียโดยรอบ เหลือแต่ช่องน้ำเข้าออกจากทเลทางเดียว อย่างเช่นทเลสายเมืองสงขลาแลพัทลุง สองอย่างนี้เราเคยเรียกกันว่าทเลสาย แต่ส่วนที่มีเขาล้อมรอบทุกด้านไม่มีลำคลอง ซึ่งจะชักน้ำให้ไหลไปในที่อื่น มีแต่ซึมไปตามพื้นแผ่นดินฤาไปตามไอร้อน ส่วนน้ำที่เพิ่มเติมนั้นเป็นน้ำแขงฤาน้ำเหลวก็ตาม อยู่บนยอดเขาที่สูง เมื่อละลายไหลตกลงมาเป็นลำรางน้ำพุเพิ่มเติมห้วงน้ำอันใหญ่ในระหว่างเขา เช่นนี้เราไม่เคยเรียกว่าอะไร เพราะเราเคยเห็นแต่ที่เป็นห้วงน้ำ อยู่ในที่ดินล้อมรอบเช่นนี้เรียกว่าหนอง แต่ธรรมดาหนองมักจะให้เข้าใจว่าไม่ลึกใหญ่ แลน้ำก็ไม่ลึก นี่มันใหญ่น้ำก็ลึกเป็นทเล น่าจะเรียกว่าทเล ฝรั่งเขาก็เรียกว่าทเล แต่ช่างให้นึกเห็นเหมือนกับคำที่พรรณาถึงอโนดาตแลฉัททันต์ ซึ่งเขาเรียกว่าสระ ตามส่วนสระนั้นโตกว่านี่เสียอีก ถ้าพูดกับนักเรียนยาพี่เห็นจะพอใช้ได้ มีคนเรียกอยู่คนหนึ่งคิดปาก

คือพระยาชลยุทธเรียกสระเสมอ แต่แกก็ไม่อินแลแกก็ไม่ใช่ไทย ถ้าฟังตามธรรมดามันแลเห็นเปนสี่เหลี่ยมจตุรัสลงเขื่อน จึงจะควรเรียกว่าสระ จะวินิจฉัยอย่างไรก็ตามแต่จะวินิจฉัย ที่ว่าเพื่อจะให้เข้าใจว่าไม่ใช่ทเลสาบอย่างที่เราเคยเข้าใจ

บ้านริมทเลสาบเหล่านี้ น่าบ้านลงเขื่อนศิลามีคอกก่อด้วยศิลาข้าง ชั้นต่ำของเรือนข้าง เปนที่สำหรับเก็บเรือเพื่อจะป้องกันอันตรายคืออาจจะมีพยุใหญ่ได้ หลังเขื่อนนั้นเปนชาลาน่าเรือน ปลูกต้นไม้มีอัมพันธ์ฤาขันไดขึ้นลง ลักษณบ้านริมแม่น้ำริมคลองเมืองเรา หมู่บ้านเหล่านี้เรือนเก่า ๆ ซึ่งอ้างจนถึงแต่ครั้งโรมันก็มี แต่เวลาที่ไปไม่เหมาะเลย ไปไม่ได้เท่าไรก็ฝนตก มืดมัวจนถึงไม่แลเห็นเขาก็มี ฝนตกก็ตกเอาจริง ๆ ตกอย่างเฉลิมพระชนม์พรรษา เปนฝนเมืองไทย ถึงฝรั่งต้องกั้นร่ม แต่เพราะเหตุที่ได้ไปแล้วก็ต้องคือไป ประมาณสักชั่วโมงครึ่งถึงทเลซึ่งเปน ๓ แยก เรียกว่าตำบล คะเดนัยเย มีโฮเตลสว่างอารมณ์กล่าวคือเยลู ซึ่งเปนซื่อจำเปนจะต้องมีทุกเมืองตั้งอยู่ที่นั่น หยุดกินน้ำชา ต้องกั้นร่มขึ้นไป วุ่นวายใหญ่ โฮเตลนั้นลักษณเดียวกันกับที่เซอรนยโอ ไม่ผิดอะไรกันเลยละ คือแย่งในประธานเปนเฉลียงด้านหลังกว้าง เหลือไว้เปนห้องไม่สู้ใหญ่ มีชาลาด้านริมน้ำ มีสวนต้นไม้ราย ๆ มีพวกอังกฤษมาเที่ยวอยู่หลายคู่ แต่เขาจะไปข้างไหนกันเสียบ้างไม่ทราบ เพราะมาอยู่มาเช่นนกลางวันไปเที่ยว กลางคืนจึงกลับมานอนเปนที่เงียบสงัดสบายดี มีวิลลาโบราณอยู่ในที่ใกล้ ๆ ที่สำหรับไปดูกัน แต่จะเดินก็ฝนตก ขากลับจอดเรือเข้าไปแล้ว เห็นฝนหนาเม็ดนัก แลเปนเวลาที่มันหายทเยอทยานอยากเที่ยวเลย กลับ แต่กระนั้นกลับมาถึงยังมืดแล้ว ฝนมาหยุดเอาเมื่อกลับมาถึงโฮเตล คนในโฮเตลนี้เห็นจะหลายร้อย แต่เปนคนต่างประเทศ มีอังกฤษมาก เวลาขึ้นลงต้องเดินผ่านคนหมู่ใหญ่ทุกเวลา แต่กิริยาเขาเรียบร้อยดีทั้งนั้น ไม่เกลือกถลนลนลาน

เวลากำหนดกลับตกลงดังนี้ พรุ่งนี้ออกเวลาบ่ายไปกินเข้าเย็นที่มิลานซ์ แล้วไปรถไฟกลางคืนวันที่ ๓ เวลา ๓ โมงเช้าถึงเมืองโรม วันที่ ๕ ฤๅที่ ๖ ออกจาก

โรมไปเนเปอล วันที่ ๗ เวลาค่ำไปลงเรือพ่าซึ่งอิสต์เอเซียติกกัมปนีเขาสั่งให้คอยรับ จะได้ออกเรือต่อ ๒ ยามให้ไปถึงเมสสีนา วันที่ ๘ เวลาเที่ยงซึ่งเปนเวลากำหนดจะพบกับกงออฟอิตาลี่ เมื่อเสร็จการที่ควรจะอยู่เท่าใดแล้ว จะออกเรือไปขึ้นที่ปาเลอโม ซึ่งอยู่หัวเกาะซิซิลีข้างเหนือ จะควรอยู่ช้าเร็วเท่าใดผ่อนผันในเวลานั้น แล้วกลับโดยทางรถไฟซึ่งผ่านมาในกลางเกาะ แวะชาระคุส ฤๅจะมีที่อื่นอีกในที่สุดมาอยู่ เตาร์มีนา ซึ่งว่าเปนเมืองงามแลมีที่เที่ยว คงจะกลับลงเรือพ่า เปนกำหนดแน่ในวันที่ ๑๔ วันที่ ๑๕ ฤๅที่ ๑๖ ด้วยเที่ยวที่มอลตา แล้วออกไปให้ถึงเมืองปอตเสดในวันที่ ๒๑ เรือซักเซนจะไปคอยอยู่ที่ปอตเสด ถ่ายลำขึ้นเรือซกเซน แล้วออกมาไม่แวะที่ใดๆ จนถึงวันที่ ๒ เดือนพฤศจิกายน ถึงเมืองโกลัมโบ เขากำหนดจะหยุด ๑๒ ชั่วโมง ออกจากโกลัมโบจะมาถึงสิงคโปรในวันที่ ๗ ตั้งแต่วันที่ ๗ ไปนี้ได้ยอมมอบให้กรมคำรงกะโปรแกรม เพราะถึงเขตรแดนเราแล้ว แต่พ่อมีความปรารถนาจะข้ามฟากไปเข้าในพระราชอาณาเขตรฝั่งตวันออกให้ได้โดยเร็ว เวลาพอเท่าใดก็เท่านั้น ข้อสำคัญนั้นจะไปเยี่ยมรายฎรเมืองตราด เพราะพ่อได้บอกไปว่า จะไปเยี่ยมให้ถึงเมืองตราด เพื่อจะให้เปนที่ยินดีด้วยกันทั้งตัวพ่อแลรายฎรที่ได้กลับมาพบเห็นกันอีก แล้วจะแวะเมืองจันทบุรีซึ่งไม่ได้เห็นนานแล้วด้วย แต่ที่อื่นๆ นั้นแล้วแต่เวลาจะมี

พ่อได้หยุดย่นมาเสียช้านานแล้ว ถึงเรื่องที่คิดถึงลูก ฤๅคิดถึงบ้านเมืองอย่างใด เพราะยิ่งย่นก็ยิ่งทำให้ใจไม่สบาย แต่หนังสือเที่ยวนี้จะเปนฉบับหลังที่สุด ซึ่งพ่อจะส่งจากยุโรป เวลากำหนดที่จะถึงก็ใกล้เห็นหลังอยู่แล้ว จึงขอย่นเสียให้สะใจ เมื่อมาครั้งก่อนมีการงานซึ่งต้องคิดต้องทำไม่สำเร็จได้ง่าย ใจคอผูกพันอยู่เสียด้วยการงาน ไม่สู้รู้สึกช้าฤๅเดือดร้อนเท่าใด มาคราวนี้มีเวลาว่างได้หยุดพักมาก กลับเปนเครื่องเดือดร้อนรำคาญ รู้สึกว่าไม่มีอะไรจะทำเหนื่อยหน่ายในการอยู่เปล่า ซึ่งยากที่ผู้ใด

จะเชื่อเมื่อไม่เป็นคนที่เคยทนทานความหนักมาแล้ว แลต้องมาอยู่เปล่ารู้สึกตัวว่าไม่มีประโยชน์ เช่นพ่อเคยรู้สึก เขาจะคิดว่าปรารถนาหาความสุข คิดถึงลูกถึงเมียไปอย่างเดียว แกล้งเอาว่างเปล่าขึ้นยกแก้หน้า ความจริงอันนี้คงมีผู้ที่เคยทำงาน ซึ่งจะรู้สึกน้ำใจพ่อได้บ้าง เว้นแต่จะน้อยตัวเป็นธรรมดา แลใช่จะปฏิเสธว่าไม่ได้คิดถึงลูกเมียบ้านเรือนเลยนั้นก็ไม่ใช่ แต่พ่อรู้สึกตัวว่าได้รับความหนักทั้ง ๒ อย่างมาประดัง จึงทำให้เบื่อ ๆ ไม่สู้ชื่นชมยินดีต่ออะไรนัก รู้สึกว่าคว้างเคว้งไม่มีอะไรจะทำอยู่เป็นนิจ เมื่อเวลาเที่ยวไปมาเหน็ดเหนื่อยดูยังชั่วกว่าอยู่ที่เดียว จะว่าทำงานก็ออกจะได้มากกว่าเวลาหยุดอยู่นิ่ง ๆ เวลาอยู่นิ่ง ๆ เบื่อใจ ทำงานก็ไม่เป็นแก่นสาร มันขัย ๆ วาง ๆ ไป แต่เวลาไปในเรือดูจะเดือดร้อนน้อยกว่าอยู่บนบก สังเกตดูเหมือนเมื่อแรกมาฤาไปนอรเว มันเปลี่ยนทุกวัน ใจคอไม่สู้กะไร เพราะมีเครื่องผูกพันว่าวันนี้จะถึงนั่นพรุ่งนี้จะถึงโน่น แลข้อซึ่งได้อากาศทเลนี่เป็นสำคัญอย่างยิ่ง ถ้าหากว่าว่าถึงการรักษาไข้ พ่อเชื่อว่าพ่อได้รับผลจากอยู่ในทเล ๒ เดือน คือมาแต่ยางกอกเดือนหนึ่ง ทนอรเวเดือนหนึ่งมากกว่าอย่างอื่นหมด จึงไม่มีความท้อถอยในการที่จะเดินทางกลับไปในทเลนั้นเลย

ถ้าจะได้ส่งหนังสืออีกจะได้ส่งที่ใดก็ยังไม่แน่ เพราะจะไปเตร็ดเตร่อยู่ข้างฝั่งตวนออกอีกถึง ๗ วัน แต่อย่างไร ๆ หนังสือคงจะเข้าไปถึงกรุงเทพ ฯ ก่อนพ่อ เพราะเหตุที่พ่อยังจะไปแวะเมืองตราดและจันทบุรี เพราะฉนั้น หนังสือที่จะกำเข้าไปส่งด้วยมือ คงจะไม่เป็นชักโตเท่าใด

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔๑

คืนที่ ๑๔๐

เมืองมิลาน

วันพุฒที่ ๒ ตุลาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ตื่นเช้าหน่อย นึกว่าจะไปเที่ยวทางบก ด้วยเมื่อวันมาฝนตกไม่ทันเห็นอะไรถนัก แลควรจะต่อเข้าไปข้างในได้อีก กลับได้รับความรำคาญเปนอันมาก ฝนตกไม่มีเวลาหยุด ตกมาเสียแต่เช้าก่อนแล้ว เลยขาดทุนนอนเข้าไปเสียอีกชั้า ส่งคุกไปเที่ยวหาของฝาก ได้แพรที่ว่าทอที่ตำบลเซอรนยยิโอน้ ออกจะไม่แปลก มีผ้าลูกไม้ทำที่นี่เอามาให้ดู ทำด้วยมือคุกได้เห็น แต่มันเลวไปกว่าทำด้วยตีน เลยซื้อไม่ได้ ทำโทรเลขแลกินเข้ากลางวันแล้ว ปริเฟ็คเมืองเซอรนยยิโอมาหา ตัวปริเฟ็คเองบอกว่าถึงเวลาแล้ว เชิญเสด็จเราก็พากันขึ้นรถโมเตอร์คาร์ไปที่สเตชั่นเมืองโกโม รถไฟยังไม่มาจะหาที่จอดแห่งใดก็ไม่ได้ เลยต้องเดินเคว้งคว้างอยู่น่าสเตชั่น เปนอันต้องถูกดูเสียบ้น มีอ้ายคนอะไรสัก ๕ คน ๖ คน คอยเดินตามไม่ว่าเรากระดิกตัวไปข้างไหน จนเข้าใจกันว่าจะเปนโปลิศลับ แต่ทำไมมันมากมายก่ายกองนัก โปลิศลับเมืองอื่นก็เคยมีติดตัวอยู่เสมอ เขาก็แสดงกิริยาให้เราเข้าใจ แลมีคนหนึ่งสองคน นี่มันเปนห้าคนหกคนมากนักแล้วเข้ามายืนอยู่ใกล้ ๆ กิริยาก็ไม่ทำที่จะให้รู้ แลไม่เห็นย้องกันคนดูอย่างไรได้ ถ้าหากว่ามันเปนโปลิศลับจริง ท่ามันเหมือนกลับจะคอยขับว่าเมื่อไรเราจะขโมยมากกว่าย้องกันเราให้พ้นคนอื่น อย่างไร ๆ รถก็ไม่มา แต่ถ้าขึ้นรถมาของก็ไม่ได้ทันขึ้นรถ เพราะมันขนออด ๆ หยุดคุยกันเสีย

เป็นพัน ต่อถึงเวลาที่กำหนดไว้ว่ารถจะออกนั้น จึงได้ขึ้นหิ้วออกจากห้อง เพราะมันชิน "หมาย[๑]" กันเสีย เชื่อว่ารถยังไม่มาทั้งที่ขนออก ๆ เช่นนั้น การก็เป็นจริงอย่างนั้น ของพร้อมแล้วยังต้องคอย รถไม่มา เหมือนเยอเหลือสติกำลัง ไปจอดรถคอยผ่านทางรถไฟเมื่อไปโมเตอร์คาร์ยังดีกว่า เขาเอาเงินง้างยานประตูให้เปิดปล่อยเราไปได้ แต่ถึงจะหยอดลงไปก็เปล่า รถมันไม่มา เกินเวลากำหนดไปเป็น ๕๕ มินิตรถจึงได้มา รถก็สกปรกโสมมเยี่ยงไปทั้งนั้น แต่เป็นระยะสั้น กว่าจะได้ออกก็ชั่วโมงเศษ มาตามทางก็ไม่มีอะไรน่าดูแต่สักอย่างหนึ่ง เป็นเขาข้างทางข้างป่าไม้พันทั้งนั้น ระยะทางก็ ๕๕ มินิตแต่มันคลานเสียก็มาก ๕ โมงเศษจึงถึงเมืองมิลาน ขึ้นรถไปที่ป้ากใหม่ ป้ากนี้อยู่ในระหว่างสังเวียนที่สำหรับเล่นม้าผู้ฟันคนลเม็งลครอย่างโรมันแต่โบราณด้านหนึ่ง โฮเตลเดอวิลด้านหนึ่ง ประตูไชยด้านหนึ่ง ยังกำลังขุดดินปรายดินปลูกหญ้าปลูกต้นไม้ แต่ถนนแหวะเชื่อมกันให้เป็นวงเวียนอ้อมค้อมไปอย่างลักษณะป้าก อ้ายคนขับรถมันนึกว่าเราจะไป "กินลม" พาวนเสียเกือบ ๒ รอบจึงได้สั่งให้กลับ หนทางเราจำได้เสียแล้วแต่เมื่อมาครั้งก่อนไม่แปลกอะไร ไม่มีอะไรจะเล่า นอกจากนับรถรางตั้งแต่โฮเตลเดอวิลมาจนถึงแปเลศโฮเตล หลังสเตชั่นนี้ทางไม่ยาวเท่าไร ได้ผ่านรถรางถึง ๖๑ หลัง พ่วงสองคันก็มีคันเดียวก็มี ทาเหลืองก็มี ทาสีอื่นก็มี บางทีต้องผ่านถึง ๕ รถ ๗ รถทั้งไปทั้งมา รถต้องเดินรอ ๆ ลงที่ไหนก็เหมือนไปตั้งโรงมิโนราที่นั่น มันดูอย่างน่าเกลียด จนไม่อยากไปเที่ยวข้างไหน

เรื่องรถรางมาก จนควรจะเรียกว่าเมืองรถรางนี้ เป็นเหตุให้เกิดสงสัยถามว่าเพราะเหตุใดจึงได้มาก สงสัยว่ามันจะแย่งกัน เพราะรถที่เป็นรถหลังเดียวมักจะมีคนเต็ม ๆ ถ้ารถที่พ่วงติดกัน ๒ หลังบางทีมีรถละคนก็ไปได้ ให้ยิ่งพัดไปสิ้นเข้าของ

---

๑ คำว่า "หมาย" มาแต่หมายกรมวัง แต่ก่อนมักบอกนัดเวลาพร้อมกันก่อนเวลาจริงหลายๆ ชั่วโมง จึงเกิดใช้เป็นคำแผลงว่า "หมาย" ในเวลาใครบอกนัดก่อนเวลาจริงนาน ๆ

โฮเตล ได้ความว่ามันเป็นกัมปนี่เดียวกันไม่ได้แย่ง แต่เพราะเหตุที่เมืองนี้มีคนจนมาก แลไม่ได้มีกฎหมายบังคับให้เล่าเรียน ยิ่งมารดาจึงให้ลูกเข้าทำงานแต่เด็ก ๆ มาก คนจนเหล่านี้อยู่นอกเมือง เวลาเช้าจึงเข้ามาทำงาน ค่าข้างถูก เพราะเหตุฉนั้นจึงทำการช่างต่าง ๆ ส่งต่างประเทศ มีไปอเมริกาเป็นต้นได้มาก ค่าเช่ารถเวลาเช้าตั้งแต่ย่ำรุ่งถึง ๓ โมงเพียง ๕ ซางตีม คนแน่นเต็มทุกวัน พ้นเวลานั้นค่าเช่าขึ้นเป็น ๑๐ ซางตีม ตกเย็นเวลาจะกลับลดลงเป็น ๕ ซางตีมอีก รถเหล่านี้ต้องไปผ่านน่าวัดใหญ่ทั้งนั้น จึงได้ไปช้องกันอยู่ที่นั่น แต่เวลาที่พ่อเห็นนั้นไม่เห็นมีคน เห็นจะเป็นสิ้นเวลาชาวบ้านนอกออกไปบ้านเสียหมดแล้ว แต่มันยังโลภต่อไปอีก ความจริงพ่อออกไม่เชื่อความที่สีบได้ เว้นแต่จะขอกว่าไม่เชื่ออย่างไรได้ เพราะได้ความจากเจ้าของห้องที่เขาเอง ข้อที่ทำให้ไม่เชื่อนั้น คือเมื่อมาถึงโฮเตลแล้ว เย็ยมน่าต่างทันที ในประมาณสัก ๑๐ มินิต รถผ่านไป ๑๒ คัน มีคนอย่างมาก ๔ คน แต่รถละคนเสียโดยมาก สองรถติดกันก็รถละคน แล้วยังจอดเป็นแพอยู่หลังสเตชั่น ๑๒ หลังไปหา ๑๕ หลังเป็นนิจ ครู่หนึ่งก็มาครู่หนึ่งก็มา ดูเหมือนพอคนขึ้นก็เอะอะออกเดินช่างแปลกประหลาดเสียจริง ๆ ไม่เคยเห็นที่ไหนเหมือน แล้วว่าได้กำไรมากด้วย

เรื่องวัดใหญ่อีกอย่างหนึ่ง ชอบกลจริง ๆ เมื่อมาครั้งก่อนก็เห็นมีลานก่อนแล้วจึงไปเห็นคอลอนเฉย ๆ เห็นงามทั้งสองวัด คราวนี้มาเห็นมีลานแล้วจึงเห็นคอลอน กรูสึกเหมือนกันกับครั้งก่อนจนกระทั่งวันนี้ พอเข้ามาเห็นคะทีดรัล รู้สึกใจหายเห็นไม่มียอด ฤาจะดูตามอย่างไทย เห็นเป็นส่วนกว้างมากกว่าส่วนสูงเหมือนอย่างกับเครื่องยอด คอลอนเป็นยอดปราง มีลานเป็นยอดมณฑป แต่ยอดมณฑปนั้นหลีมไปกว่าส่วนกว้างของตัววัด ความรู้สึกอันนี้แปลกจริง ๆ ไม่

ได้นึกจะลองเทียบเคียงดูเลย ความเห็นมันยังเกิดขึ้นมาเองในขณะที่แลเห็น ที่โน่นใช้ศิลาแท่งใหญ่ ที่นี่ใช้แท่งเล็ก ที่นี่ลายกระจุกกระจิก ที่โน่นใหญ่ ๆ พ่อชอบคอลอนมากกว่า

กินเข้าแล้วให้พระราชวรินทร์ไปคอยดูรถมาเทียบ เพราะเช็คต้องไปคอยเต็มที่ แต่คิหน่อยที่เป็นรถจากมิลานนี่เอง ไม่ใช่ต้องคอยมาจากก่อน เวลา ๔ ทุ่มไปที่รถไฟ

วันนี้เป็นวันแรกที่ได้จากบริพัตร เพราะต้องให้ไปช่วยการฝังพระศพแกรนด์ดุ๊กออฟยาเดน อยู่ข้างจะใจหาย เพราะเหตุว่าที่จริงรังสิตอยู่ในเขตรแดนของแกรนด์ดุ๊กออฟยาเดน ควรจะไปช่วย แต่ไม่มียูนิฟอมจึงต้องให้บริพัตรไป ที่แท้ก็ต้องทวนทางกลับขึ้นไปลูเซินเหมือนกันแต่กำหนดยังช้าอยู่ เขาจึงลงมาส่งพ่อเสียก่อน แล้วจึงจะกลับขึ้นไป จะไม่ไปอยู่คาลสรูห์ เพราะเหตุที่เจ้านายเยอรมันคงไปหมด เห็นจะแน่นมาก จะเลยตรงขึ้นไปมันไฮม แล้วขับรถโมเตอร์คาร์ออกจากมันไฮมไปนอนไฮเดลแบ็กกับรังสิต ระยะทางไฮเดลแบ็กกับคาลสรูห์สองชั่วโมงเท่านั้น จะไปช่วยเอาเวลากำหนดฝังศพ แล้วกลับพร้อมกับรังสิตลงมาทางนี้ กินเวลาที่ต้องอยู่ในรถไฟสามคืน แล้วลงเรือจากเนเปอลข้ามไปพบพ่อที่ซิซิลี เห็นจะเป็นราววันที่ ๑๐ เหนื่อยงอมที่เดียว เดินทางในรถไฟกลางคืนเป็นการตามเคย รู้สึกอ่อนใจไม่ใคร่จะแข็งแรง

คืนที่ ๑๕๑

โฮเตลเอกเซลซัวร์ เมืองโรม

วันพฤหัศบดีที่ ๓ ตุลาคม

ที่จริงที่นอนเล็กไม่ได้เคือดร้อนอะไรเลย เคยกันเสียแล้ว ข้อที่รถไฟกระเทือนกลับเป็นการมีคุณทำให้หลับง่ายขึ้น เหมือนเด็ก ๆ ที่เขาอ้อ ความรำคาญมันเป็นด้วย

เดินเรว ๆ ช้า ๆ ฤาหยุดดังดึง ขวนถึงโรมจึงได้ดื่น ภูมิประเทศเปลี่ยนแปลงหมดกลายเปนทุ่งรายริมทเล มีกำแพงก่อด้วยก้อนศิลากั้นทั้งสองข้างทางรถไฟ เปนที่เลี้ยงวัวเลี้ยงม้าฝูงโต ๆ รถไปเลี้ยวเข้าคอนก็แปลว่ามาเมืองโรมทีเดียว ไม่ช้าเท่าใดก็เห็นกำแพงเมือง กำแพงนี้สูงใหญ่ มีหอรบลอยตระหง่านเปนระยะระยะ แต่กำแพงนั้นชำรุดข้างดีข้าง รักษาไว้ดูเปนของโบราณ ถ้าเปนเมืองที่เมืองยังไม่มีอายุขึ้น ก็เปนที่มั่นคงอย่างประเสริฐ เปนเมืองโบราณสองพันปีมาแล้ว ถึงความเจริญที่สุดจนกลับลงถึงความเสื่อมที่สุด แล้วจึงค่อยรอดตัวขึ้นเปนชั้นใหม่ การที่จะเที่ยวในเมืองโรม จะมีการก่อสร้างซึ่งจะเห็นแปลกกันได้เปนสามชั้น คือชั้นเก่าที่สุดจมอยู่ในแผ่นดินเหลือเปนโคกเปนเนิน ต้องขุดดินออกรอบจึงเห็นที่ก่อสร้างเช่นโคโลเซียม คือเปนสังเวียนที่สำหรับเล่นการมหรศพอันคนนั่งได้ถึงแปดหมื่นเปนต้น ทำเปนสี่ชั้น ชั้นต้นจมอยู่ในดินทีเดียว ต้องขุดดินเปนสระใหญ่รอบจึงถึงพื้นของโคโลเซียมนั้น โฟรัมแลอื่น ๆ ก็อย่างเดียวกันที่ปลูกบ้านเรือนใหม่ ๆ ซ้อนขึ้นไป โดยสันนิฐานเอาว่าเปนเนินเขา จะต้องรอเรือนเหล่านั้นเสียก่อนจึงจะขุดได้ ดังนี้ก็มี ของเก่าชั้นที่หนึ่งเช่นนี้เปนที่ร้างทั้งสิ้น รักษาไว้ดูเปนของร้าง ถ้าที่ไหนจวนจะพังลงมาก็ก่อขึ้นไปช่วยรับไว้ ฤาบางทีก็ต้องซ้ำรัดด้วยพืดเหล็ก เอาไว้ดูเปนของโบราณ

ส่วนอย่างกลางนั้น เช่นกับวัดต่าง ๆ มีเซนต์ปีเตอเปนต้น สร้างขึ้นด้วยอานุภาพแลยารมีของโป๊ป ก็ใหญ่โตเกินกำลังที่จะทำเดี๋ยวนี้ได้ เพราะจะต้องลงทุนเปนอันมาก ผู้มีช่างเล่ากถึงที่สุดยอดซึ่งมนุษย์จะพึงทำดีได้ ที่กล่าวเช่นนี้เพราะเหตุว่าการช่างทั้งปวงที่ทำอยู่ในเวลานี้ นอกจากอาไศรยแรงไอน้ำแลแรงไฟฟ้าเปนต้นซึ่งเปนวิชาพยใหม่ ยังไม่มีผู้มือใดในการช่างที่ทำดีขึ้นไปกว่าชั้นกลางนั้นได้ ที่ได้เปรียบของเก่าอยู่ก็อย่างเดียวเพียงใช้กำลังไอน้ำแลไฟฟ้าซึ่งได้ค้นพบใหม่ เปนกำลังช่วยแรงให้

เลียนของเก่าได้ง่ายขึ้นและเร็วขึ้นกว่าที่คนแต่ก่อนทำได้ เป็นเหตุให้การช่างแพร่หลายทำได้มากออกไปและใหญ่ขึ้น แต่จะว่าดีกว่าของเก่าก็ยังว่าไม่ได้ เพราะใจคนเราที่เห็นว่าสิ่งใดทำด้วยความพยายามและความคิดเป็นอันมาก ย่อมเป็นที่น่าพึงใจและน่านับถือ ยิ่งกว่าของที่ทำโดยง่ายโดยเร็ว เช่นกับสิ่งของที่ทำด้วยมือและทำด้วยเครื่องจักร ย่อมมีราคาผิดกันเป็นอันมาก ความคิดฉลาดและความรู้ทั้งฝีมือของช่างแต่ก่อน ยิ่งดูยิ่งฟังยิ่งอ่านก็ยิ่งน่าพิศวงเป็นอันมาก

ส่วนชั้นใหม่นั้นคือที่เกิดขึ้นในประจุบันนี้ คือกำหนดว่าตั้งแต่เมืองโรมได้เป็นเมืองหลวงของพระราชากรุงอิตาลีอันรวมกัน ความเปลี่ยนแปลงในการก่อสร้างตึกรามโตใหญ่ทั้งถนนตพานและอื่นๆ ก็มีขึ้นอีกมาก แต่เราไม่สู้ต้องพิจารณาอันใดนัก เพราะเหมือนๆ กับเมืองอื่นโดยมาก เพราะฉนั้นการเที่ยวเมืองโรมนี้แปลกกว่าที่อื่นมาก ด้วยเราได้เห็นของโบราณดึกดำบรรพ์ ตั้งอยู่เคียงกันกับของที่พึงจะทำแล้วใหม่ๆ การก่อสร้างในอายุชั้นกลางปนอยู่ในหมู่ที่เก่าแก่ข้างหนึ่ง ใหม่เอี่ยมข้างหนึ่ง จึงเป็นที่น่าเที่ยว เพราะได้เห็นการเก่าใหม่ปนกันในพระนครอันเดียว จะเห็นที่อื่นยาก

รถมาถึงล่าไปกว่ากำหนดชั่วโมงหนึ่ง ซึ่งเป็นประเพณีใครๆรู้กันว่ารถอิตาเลียนเป็นเช่นนั้นทั่วหน้า มีคำที่เขากล่าวเป็นล้อเล่น ว่าคนโดยสานผู้หนึ่งไปถามนายสเตชั่น ว่า "ท่านรู้ฤๅไม่ว่ารถสองโมงเช้าจะมาถึงเมื่อไร" นายสเตชั่นบอกว่า "เห็นจะสัก ๕ โมง" ความที่พูดล้อนี้ไม่ใช่ความเท็จ เป็นได้จริงๆ ถ้าจะลดหย่อนก็เพียงเวลาจะไม่เท่าถึงที่ล้อเท่านั้น โฮเตลเอกเซลซัวร์ ที่พ่อมาอยู่นี้เป็นสิ่งหนึ่งซึ่งนักในหมวดชั้นที่ ๓ ซึ่งสร้างพึ่งแล้วเสร็จได้ยี่เดียวเท่านั้นงามเป็นสง่าอ่าโถง ประกอบไปด้วยยอดและชุ้ม สอาดทั้งภายนอกภายในราวกับวังใหญ่ๆ วังหนึ่ง กว้นมากะเรตตาพระราชมารดาก็มีวังใหม่ใหญ่โตอยู่ถัดจากโฮเตลนี้ คั่นคิกหลังเดียว คนทั่น ในเชิง

อิตาเลียนด้วยกันแล้วนับว่าดีกว่าที่แห่งอื่นๆหมด เป็นอย่างรู้มีสัมมาคาระวะไม่สู้อุกอาจทะลึ่งทะลั่ง แต่ความเอกไซตซึ่งยังนึกไม่ออกว่าจะเรียกภาษาไทยว่ากะไร มีเหมือนกันตามสันดานอิตาเลียน คือเห็นเข้าแล้วอดทิ้งไม่ได้ เหมือนกับสิ่งซึ่งกระทบเข้าละสะดุ้งโหวงไปได้นานๆ

ถ้าจะคิดเทียบหมู่คน คนเดี๋ยวนี้ก็เป็นลูกหลานของชาวโรมัน แต่รูปพรรณสันฐานกำลังวังชา ทั้งความคิดและความพากเพียรหย่อนกว่าชาวโรมัน ซึ่งเราได้รู้ในหนังสือเป็นอันมาก ความคิดอันนี้พ่อได้เคยคิดทีลังกาเหมือนกัน เห็นว่าคนลังกาในทุกวันนี้เห็นจะผิดกับคนลังกาที่ปรากฏในเรื่องมหาวงษ์มาก ชาวมคธเดี๋ยวนี้เห็นจะผิดกับชาวมคธแต่ก่อนมาก เมื่อถึงความเจริญที่สุดแล้ว จะต้องเสื่อมหักลงไปอย่างแรง เป็นอย่างที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า ดิเยเนอเรต จนภาษาที่พูดก็กลายไปเป็นภาษาใหม่ เช่นในประเทศนี้เดิมก็พูดภาษาละติน แต่กลายโทรมลงไป จนไม่มีคำอะไรจะเรียกจะเรียกว่าละตินก็ไม่ถูกกัน จนต้องเรียกว่าภาษาชาวประเทศอิตาลี ก็เหมือนกันกับภาษาบาลี ก็ภาษาสังสกฤต ซึ่งเป็นภาษาบริบูรณ์ ต้องเป็นภาษาตายไม่มีใครพูดกลายเป็นพูดภาษาของประเทศ ที่เรียกว่ามาคธีเป็นต้น รากเง่าก็เป็นภาษาเก่านั่นเอง ภาษาที่จะตายจะเปลี่ยนไปเช่นนี้ก็อาไศรยความเสื่อมเป็นที่สุดของประเทศนั้น

เวลาก่อนกินเข้ากลางวัน หาที่ว่าจะไปเที่ยวข้างไหนดี ลองนับตำบลดู ได้เห็นเสียแล้วโดยมาก ไปนึกออกว่าซันต์โยวานี เห็นจะยังไม่ได้เห็น จึงได้มุ่งไปที่นั่นก่อน วัดนี้ถ้าไม่เห็นเซนต์ปีเตอจะเห็นว่าใหญ่สาหัสอยู่ มีรูปพระเยซูแลนักบุญยืนยนพนักน่าขั่วเหมือนกัน ในที่นมัสการศพโป๊ปอยู่ ๔ คน คือมาตังที่ ๕ เลยวที่ ๑๓ อินโนเซนที่ ๓ เคลเมนที่ ๑๒ มีความยินดีที่ได้ไปพบที่ฝังศพโป๊ปเลยวที่ ๑๓ ซึ่งพ่อได้ไปหาเมื่อคราวก่อน ทำเป็นรูปคิลาโตกว่าตัวเท่าหนึ่งได้ เดินก้าวยกมือ

อำนวยพร ทำดีมากเหมือนจริง ๆ วัดนี้ชอบใจ เพดานมีขอคั่นเปนห้องสี่เหลี่ยม ดาวกลางทำเปนอาร์มของโป๊ปต่าง ๆ เพราะเหตุที่อาร์มของโป๊ปนั้นรูปนอกคงที่อยู่ แต่ใจกลางของโล่ห์เปลี่ยนไปตามตระกูลของตัวโป๊ป เพราะฉนั้นดาวจึงเข้ากันหมด เปนแต่ไส้ในแปลกกันทุกดวง เปนลายยี่ดทองล่องสีงามเสียที่สุดที่แล้ว ฝีมือทำเดี๋ยวนี้ไม่ได้อย่างแต่ก่อน แต่เขาก็ตั้งนั่งร้านซ่อมกันอยู่ส่วนหนึ่ง น่าเสาระหว่างโค้ง เปนรูปนักบุญท่าทางเก่ง ๆ ทำด้วยศิลาขาวแลใหญ่โตทั้งนั้น วัดนี้น่าเสียดายออกจะโทรม ๆ เสียแล้ว เพราะเงินที่จะรักษาไม่พอ แต่ข้อที่จะเอาเงินไปรักษาวัดเสียหมดไม่ใช้การย้านเมืองนั้นมันก็เหลือกำลังอยู่เอง เพราะเหตุฉนั้นเวลาโป๊ปมีอำนาจเปนใหญ่อยู่เมืองจึงโทรม จำเริญแต่วัด เมื่อมีเจ้าเปนคฤหัสถ์ก็จำเปนอยู่เองที่บ้านเมืองต้องรุ่งเรือง วัดต้องโทรมบ้าง ออกจากนี้ผ่านโคโลเซียมไดหยุดพาให้ชายอรุพงษ์เข้าไปดู แล้วไปวัดซันตเปาโล พอถึงเข้าก็เสียใจว่าได้เห็นแล้วแต่ต้องซ้ำ วัดนี้ดูภายนอกไม่สู้งาม ออกจะไม่เปนสง่า แต่ข้างในงามมาก มีเสาศิลาทั้งแท่งถึง ๘๒ เสา เปนเสาที่โป๊ปเกณฑ์สัปรุษถวาย เมื่องละต้น มีรูปโป๊ปติดตามตอสองในประธาน แลเฉลียงชั้นในตามลำดับ ขยับตั้งแต่เซนต์ปีเตอภายหลังพระเยซูมาจนถึงเลียวที่ ๑๓ รวม ๒๖๔ รูป ยังเหลือที่ว่างไว้สักหกเจ็ดช่อง ที่น่าพระใช้ศิลามาลากิส เปนวัดที่อย่างสว่างมากกว่าวัดอื่น ๆ เมื่อไปดูวัดนี้แล้วกลับมากินเข้ากลางวัน

ครั้นเวลาบ่าย ไปด้วยรถโมเตอร์คาร์แคบออกนอกเมือง ไปติโวลีซึ่งตั้งอยู่ใกล้เขาซาไบน เขาซาไบนนี้ยาวเปนวงอ้อมเมืองโรม ระยะทางห่างโรมประมาณ ๔๐ กิโลเมเตอ ๑๐๐๐ เส้น หนทางเต็มที่ตั้งแต่กำแพงเมืองข้างเหนือแล้ว ตอนข้างเหนือออกร้าง ๆ เงียบ ๆ คลาย ๆ เข้าไปในกรุงเก่า ขนถนนเปนศิลาตะกุกตะกักล้อกะทบเข้าตัวกระโดดลอย ๆ พันพันห้าวหกวันนั่งพิงก็ไม่ได้ เอาศอกยันข้างรถ

ก็ไม่ได้ กระทบฝาดังตัง ต้องนั่งแชงตัวตรงคอยจังหวะให้รถเตาะ ไปชั่วโมงมา ชั่วโมง ฟกเหลือสติกำลัง ดูยิ่งกว่าขี่เกวียนเดินตามทางป่า คำที่กรมประจักษ์ว่า โรยด้วยขวากปูด้วยขวานอะไรในเมืองเรายังดีกว่านั้นนั้น ทางที่ออกไปเป่นทางไป กลางท้องนา นาน ๆ ก็พบผนังตึกแลหอกลมก่อด้วยศิลาร้าง ๆ รายไปตลอด ตึโวลี่ นี่เดิมเป่นบ้านผู้มีชันดาศักดิ์ที่มั่งมี ภายหลังเอมเปอเรอเมืองโรมองค์หนึ่ง ชื่อ ฮาเดรียนนั้นไปสร้างวัง ในร้อยปีที่ ๒ ตั้งแต่พระเยซูเกิด คือประมาณ ๑๗๐๐ ปี มาแล้ว วังนี้เป่นลักษณอย่างเวอไซล์ของเมืองฝรั่งเศส เป่นที่สนุกสนานปรากฏมาก ชื่อตึโวลีนี้จึงได้ยืมไปใช้ในที่สนุก ดังเช่นที่ตึโวลีที่เมืองโคเปนเฮเคนที่พ่อไปเที่ยวมาในรายวันเมืองเดนมาร์กนั้น เขาว่าเยอรมนีก็มีแต่เป่นคนละอย่างไม่เหมือนกันกับที่นี่เลย มีแต่ชื่อที่วังนี้ไม่ได้ตั้งอยู่บนเขา ตั้งอยู่ชานเขาต่อทุ่ง เข้าทางโรงละครที่เป่นโคโลเซียมอย่างเดียวกัน แต่เล็ก แล้วเดินขึ้นเนินไปหน่อยหนึ่งเป่นสวน วังนั้นมีกำแพงสูงใหญ่ ก่อด้วยอิฐ แต่ประดับด้วยศิลาแผ่นเล็ก ๆ สองนิ้วสี่เหลี่ยม มีศิลาลายคั่นเป่นราตตะคตสามเปลาะ น่าทำหนักมีสนามที่ฝึกหัดทหาร สระเลี้ยงปลา มีสนามม้า มีที่ประชุมนักปราชญ์ โรงทหารรักษาองค์ผนังพระที่นั่งยังปรากฏอยู่ใหญ่โตมาก ก่อด้วยอิฐประดับด้วยศิลาเช่นว่ามาแล้วทั้งข้างนอกข้างใน พื้นดาดปูนประดับศิลา ตัดเป่นชิ้นเล็ก ๆ สลับสีเป่นลวดลายต่าง ๆ ไม่มีผิดกันกับที่กระเบื้องเราทำปูพื้นอยู่ เดี๋ยวนี้เลย ช่างชะเล่อน้ำเสียจริง ๆ มีที่อาบน้ำโตเท่าพระที่นั่ง ในวังแลที่ประชุม นักปราชญ์ก็เป่นสระที่ขังน้ำอาบน้ำไปทั้งนั้น พระที่นั่งเย็นแห่งหนึ่ง คล้ายกับที่สรงที่ลพบุรี ที่ตรงตึกพระเจ้าเหาข้าม แต่เขาตั้งผนังข้างนอกมุงหลังคาคร่อม ไปเดิน ๆ อยู่ในนั้นช่างให้แลเห็นพวกโรมันทั้งผู้หญิงผู้ชาย เหมือนกับฝัน ดูเพลินดี ออกจากวังนี้ขึ้นไปบนเขาที่เรียกคัสเคด ซึ่งเป่นที่น้ำตก น้ำตกนี้ออกจะตกคอ ๆ ลงไปในซอกเขา ลักษณคล้าย ๆ กับเขาตลากาที่เกาะลังกาวี น้ำนี้ที่เอามาใช้ในเมืองโรม ไม่ใช่

ฝั่งท่อ ใช้ก่อโค้งมาจากภูเขา รับลำคลอง ซึ่งไปตามทางก็แลเห็น เขาเรียกว่า เอเควดัก ในเมืองโรมนี้น้ำไหลหลั่งไปทั่วทุกแห่ง เขาทำมาตั้งพันปีเศษ แม่น้ำไตเบอรที่ผ่านเมืองโรม ห่างจากทเลประมาณสัก ๓๐ กิโลเมเตอ ๗๕๐ เส้น น้ำก็จืด แต่เขาไม่ได้ใช้ เมืองใดที่จะให้เป็นสุขแลบริบูรณ์ ไม่มีน้ำมาใช้ยังไม่สำเร็จได้ เรื่องนี้พ่อได้ดูมากกว่าอย่างอื่น[๒] ขากลับมาค่ำ มาพบความลำบากซึ่งไม่มีความคิดว่าจะเป็นได้ถึงเพียงนี้เลย ตามทางได้พบรถแลเกวียนราษฎรเดินผ่านน้อยกว่าที่อื่นจริง แต่ความลำบากยิ่งกว่าที่อื่นหมด เวลามืดพลบลงพ่อก็เตือนว่าทำไมจึงไม่หยุดจุดโคม ได้คำตอบว่าเมืองนี้ไม่มีข้อบังคับว่าให้รถต้องจุดโคม พอเขาบอกเช่นนี้ก็กลับสังเกตเห็นอ้อขึ้นมาทันที บรรดารถที่ผ่านสวนกลางทางไม่มีจุดโคมเลยสักดวงเดียว รถที่บรรทุกหนัก ๆ ก็ยังเดินอยู่จนกลางคืน คนขับรถโมเตอร์คาร์ของเราก็ห้ามเต็มที่ ออกได้ก็ปรื๋อ เวลาลงจากเขาใส่เบรกแน่นแล้วเยี่ยอย่างแรงปรื๋อลงมา นั่งมาในรถหาความสุขมิได้ ประเดี๋ยวชายอูรุพงษ์ร้องขึ้นมา เอ๊ะเอ๊ะนี่อะไรร้อนไปครึ่งตัวแล้ว ประเดี๋ยวเดียวควันขึ้นกลุ้มไป พ่อไม่ไว้ใจมานานแล้วบอกให้อาลเยอสสั่งให้หยุด เพราะแกนั่งข้างน่า แต่คาอาลเยอสแกละเมอพูดกับคนขับรถในเวลามีกระจกขวางหน้าอยู่ร่ำไป สอนแล้วว่าให้เยี่ยน่าต่างข้างข้างออกพูด แต่แกลืมเสมอต้องเตือนให้เยี่ยทุกครั้ง เยี่ยก็ออกจะไม่ใคร่เป็น เวลาเห็นควันกลุ้มขึ้นมา แกหมดสติแกไม่รู้ว่าจะทำอะไร ไปยืนตะโกนทางน่ากระจกนั้น จะให้อ้ายคนข้างน่าได้ยินให้ได้ เรากระชากฉุดเท่าไรก็ไม่พอ ต้องลุกขึ้นโงเงในรถ ในการที่จะลุกขึ้นยืนในเวลารถเดินในถนนเช่นนี้ ต้องระวังตัวโครงให้จังมากไม่รู้ว่าจะกระท้อนเผงขึ้นมาเมื่อไร ถ้ากระท้อนขึ้นมาไม่กระเดนออกข้างนอกก็เตาะลอยแล้วกระแทกลงในรถ ได้เคย

---

๒ ตรงนี้ทรงหมายความว่า ทรงปรารภเรื่องจะทำประปาในกรุงเทพ ฯ มาช้านาน (ได้ลงมือทำในรัชกาลที่ ๕ ตามพระราชประสงค์ แต่มาแล้วสำเร็จได้ใช้ต่อในรัชกาลที่ ๖)

ยืนขึ้นสรวมเสื้อชั้นนอกไม่ถึงยืนตรง ทั้งตัวพ่อแลผู้ช่วยสามด้วยกัน เผงเดียวก็กันกระแทกหมดพร้อมกันทั้งสามคน เรียกรถหยุดได้ลงไปตรวจตราดูว่าอะไร ทั้งเจ้าของแลคนที่โฮเตลซ้ำก็กซึ่งมารถหลัง มาเป็นออทอริตีอีกคนหนึ่ง ผลแห่งการตรวจนั้นได้ความว่าร้อนที่เขรกลงเขรกไว้เย็ดแรงนานเข้าก็เกิดร้อนขึ้น ดูความเห็นพอจะฟังได้ ตกลงกลับขึ้นใหม่ แต่ขอห้ามอย่าให้เดินเร็วเหลือเกินเป็นอันขาด จนกว่าจะพ้นเขา มันยอมให้ ค่อยยังชั่ว แต่ความไว้ใจมันไม่มีเสียแล้ว ให้รู้สึกร้อนข้างล่างอยู่ร่ำไป ควันมีฤาไม่มี นี่กลิ่นอะไรเป็นแคส กลิ่นอะไรไหม้ ๆ ย่นเรื่อยไปเช่นนี้ตลอดหนทาง มองหารถทุกหนทุกแห่ง ถ้าเจอรถม้าเข้าที่ไหนเป็นขึ้นรถม้าที่นั่น แต่อ้ายรถแถบนี้จะหาไม่สู้ง่าย มีแต่เกวียนล้อเหล็กเทียมม้าตัวเล็ก ๆ แต่โดยมากนั้นเทียมฬ่า ฬ่าก็ไม่ต้องเท่ากัน ใหญ่ตัวเล็กตัวก็ได้ ตาแก่ขี่ฬ่ายรรทุกต่าง เป็นของที่เห็นเสมอ ฬ่านั้นมันสูงสักค่าเอวคนขี่ แล้วยังเอาต่างโตเท่าตุ่มสามโคกขนาดเล็กห้อยสองข้าง ผลักโย้ ๆ ไปไว้ข้างน่าหน่อยหนึ่ง มีห่อผ้าเป็นกลุ่ม ย่อมกว่าต่างหน่อยหนึ่ง กับมีฟืนฤาอะไรต่ออะไรพอให้เป็นคู่กัน ห้อยอีก คนที่ขี่นั้นทำท่าต่าง ๆ บางทีก็เอาเท้าพาดไปยนต่าง ตีนไปอยู่ที่ตรงริมคอฬ่า บางคนก็ขี่กลางเหมือนขี่ม้า บางคนก็เอาของไว้ข้างน่า ตัวมาขี่ท้ายฬ่าเหมือนขี่ท้ายช้าง อ้ายฬ่านี้ดูใครจะขี่มันอย่างไรได้ทั้งนั้น จะประทุกเท่าไรประทุกลงไป แลดูไกล ๆ เหมือนรูปหนังยักษ์ขี่ม้า ฤาเหมือนม้างิ้ว ถ้าเป็นรถเกวียนประทุกของแล้ว ดูเหมือนยกครอยครัวนั่งไปยนนั้นด้วยกันหมด หกคนเจ็ดคนก็นั่งไปได้ ร้องรำทำเพลงเอ็ดอึงไปตามทาง อ้ายสัตว์ที่เทียมก็คือฬ่านั้นเอง เล็กนิดหนึ่งเช่นนั้น เวลาสวนกันกับรถโมเตอร์คาร์ห่ามของเราในเวลามืด ๆ มันหลีกค่าขยุกใจหายใจคว่ำ เพราะความจริงไม่ได้แลเห็นแต่ไกลไม่มีไฟ ในเวลาเย็นที่มา ไม่พบคนเลยสักคนเดียวในท้องทุ่ง แต่ในเวลากลางคืนนี้ พบคนกลับจากทำงานเดินเป็นหมู่ข้าง หยุดนั่งอยู่ข้างทางเป็นหมู่ข้าง

พอแลเห็นรถเข้าก็ทักคะปฏิสันถารเกรียวกราวเสียงกระชาก ดูรูปพรรณสัณฐานแลแต่งเนื้อแต่งตัว กิริยาท่าเลอม ๆ มันช่างสมร้องอ้ายเสือเอาวาจริง ๆ ทุ่มหนึ่งจึงได้กลับมาถึง ฟกเหลือที่จะฟก กินเข้าแล้วนอนเยียกทีเดียว ระยมไข้ทั้งตัว วันนี้ได้รับเมล์วันที่ ๑ กันยายน มะรืนนี้จะส่งหนังสือเมล์ทันทีแต่รายวันยังน้อยนัก จึงนึกว่าจะกำเอาไปส่งเมื่อเวลาพบ ฝนตกอีก ฟ้าร้องดัง ตกอย่างไทย ถ้าเอาผ้าผูกตามาปล่อยลงให้อยู่ในห้องนี้ออกว่ายางกอกก็ได้ ไม่ร้อนไม่เย็นอะไรกว่ากันเท่าไร

คืนที่ ๑๔๒

วันศุกรที่ ๔ ตุลาคม

เมื่อคืนนี้ฝนตกฟ้าร้องยังรุ่ง เช้าขึ้นก็ไม่สู้แจ่มแต่ไม่ยักหนาว นอนค่อยดีขึ้น วันนี้ถ้าขึ้นออกไปเที่ยวนอกเมืองเห็นจะยิ่งใหญ่ไปกว่าวานนี้ ที่ถูกมากวันก่อนก็เพราะฝนตกไว้ก่อนกลางคืน เลยไม่ไปไหน เขียนหนังสือแลอยู่เฉย ๆ จนกระทั่งกินเข้ากลางวันแล้ว ซินยอติตโคนี่เสนาบดีว่าการต่างประเทศมาหา ดูกิริยาเป็นคนคล่องแคล่วแม่มใส่ท่วงทีจะหลักแหลมอยู่ พูดภาษาอังกฤษได้ดี พ่อได้ให้เครื่องราชอิศริยาภรณ์มหาวราภรณ์

เวลาบ่ายไปเยี่ยมพระศพ กิงวิกตอร์อิแมนวลที่ ๒ แลกิงอุมเบอต ที่เป็นเทียน แปนเทียนนี้เป็นที่ก่อสร้างโยราณครั้งโรมัน ซึ่งต้องขุดแผ่นดินโดยรอบตำบลหนึ่งเหมือนกัน เป็นรูปกลม ผนังตันรอบ หลังคารวบเข้าไปจนเกือบจะบรรจบกัน จึงแหว่งเป็นช่องกลมไว้ข้างบนไม่มีหลังคา ดูเหมือนปล่องของถ้ำในภูเขา เวลาฝนตกก็เยียกอยู่เฉภาะตรงช่องกลาง พื้นที่รอบผนังรอบแห้ง ตรงประตูเข้าไปมีที่บูชา แล้วแย่งเป็นคูหาตามผนังรอบ คูหาตรงทิศด้านข้างขวาฝั่งศพกิงวิกตอร์อิแมนวล ด้านข้างซ้ายฝั่งศพกิงอุมเบอต มีเจ้าพนักงานเตรียมสมุดไว้สำหรับให้เซ็น

ซอทั้งสองแห่ง แปนเทียนนั่นเปนที่ซึ่งใคร ๆ จะไปก็ได้ มีคนธรรมดาไปเที่ยวเดินเกะกะอยู่มาก พอออกมาก็ฝนตก ต้องยืดประทุนรถ ตกจริง ๆ ไม่ใช่ฝนฝรั่ง เปนฝนไทย เพราะวันนี้เปนวันถือน้ำสารทในยางกอก ออกจากนั้นมาหมายว่าจะดูมอนิวเมนต์กิงวิกตอร์อีแมนวล แต่จะต้องลงจากรถไม่มีร่ม ต้องเลยไปซันต์ยีเตอซึ่งไม่ได้ตั้งใจว่าจะไป เพราะเห็นแก่หลังคาเท่านั้น หาไม่ถ้ากลับมาก็จะต้องมาอยู่โฮเตลเฉย ๆ ตั้งใจไว้ว่าพรุ่งนี้จึงจะไปจะได้พาชายอรุพงษ์ไปด้วย วันนี้ฝากกรมหลวงประจักษ์ ให้พาไปดูวะติกันคือตอนกุฎีที่โป๊ปอยู่ ด้วยพ่อคิดจะไม่ไปเหตุที่เห็นแล้วนั้นอย่างหนึ่ง เหตุที่ประดักประเดิดจะพบโป๊ปฤาไม่พบนั้นอย่างหนึ่ง ได้ความว่าโป๊ปคนนี้ผิดกันกับเลียวที่ ๑๓ คือไม่สู้จะมีพระราชอัธยาศัยนัก จะสั่งข่าวที่ไหนไม่ได้ดีกว่าดอเรลลี่ทั้งพ่อทั้งลูก เพราะพ่อเขาเปนขุนนางอยู่ในโป๊ป ดอเรลลี่ได้พาเมียไปหาว่าง่ายเต็มที่ พอเข้าไปถึงคุกเข่าอย่างคาทอลิก คือย่อแก้กลงไปไม่ต้องถึงพื้น โป๊ปก็เรียกให้นั่งทักทายปราไสยอย่างคน ๆ ธรรมดา เดี๋ยวนี้ว่าทางไมตรีในระหว่างรัฐบาลกับโป๊ปก็ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน ข้าราชการไปมาหาวัดก็ได้ ดอเรลลีคนหนึ่งทำราชการแต่ไปวัดได้เวลานี้ไม่อยู่ พ่อคิดเห็นว่ามาคราวนี้เปนไปรเวต กับเจ้าแผ่นดินก็ยังไม่ได้พบกัน ถ้าจะไปหาโป๊ป โป๊ปคงต้องการให้มียศ ถ้าไปหาโป๊ปเปนเกียรติยศ ไปหาเจ้าแผ่นดินธรรมดาดูก็ไม่งาม ถ้าจะไปขอหาโป๊ปไปรเวตยางที่ก็จะเห็นเปนเลวไป จึงได้คิดจะหลีกเสียไม่ไปหา เวลาพ่อไปซันต์ยีเตออรุพงษ์เข้าไปอยู่ในวะติกัน ห้องเครื่องต้นเครื่องทรงที่สำคัญ ๆ ยึดเสียหมดแล้ว เพราะไปเย็น แต่ถึงดังนั้นคาร์ดินัลผู้หนึ่งซึ่งถามไม่ได้ความว่าชื่อไรนั่น ต้อนรับแขงแรง ไปเยี่ยมห้องให้ดูยางห้อง แล้วพาเข้าไปให้ดูข้างตอนที่โป๊ปอยู่ ซึ่งไม่มีคนอื่นได้ไป พาเข้าไปจนถึงห้องแดงที่โป๊ปเคยรับพ่อ ซึ่งโป๊ปอยู่อีกห้องหนึ่งติดกัน ชักชวนจะให้เข้าไปเฝ้าโป๊ป อรุพงษ์ไม่กล้าเฝ้า เพราะพ่อไม่ได้สั่งไปเฝ้า แลแต่งตัวเปนธรรมดาไปด้วย คาร์ดินัลนั้นถามว่าพ่อ

จะไปเยี่ยมโป๊ปฤาไม่ ตอบว่าไม่ทราย ลงปลายคาร์ดินัลนั้นเยลส คือ ขยับหัวให้พรแทนโป๊ปสำแดงความต้องการจะให้พ่อไปเป็นอันมาก

ส่วนพ่อไปซันต์ยีเตอ ไปเจอกำลังเขาทำเซอวิสคือไหว้พระกันอยู่ ได้ไปยืนดูก็ไม่มีผิดอะไรกันกับกงเต็ก แต่เสียงแกดีจริง ๆ สัปรุษไม่สู้มาก เพราะไม่ใช่วันสลักสำคัญอันใด พ่อไปแต่สามคน กับรฐบูแลสิทธิ์ เพราะฉนั้นจึงไม่ใคร่มีใครทิ้งวุ่นวาย แต่พวกเจ้าน่าที่ในวัดนั้นรู้จัก คำนับราย ๆ แลประคับประคองไปตลอด จะเล่าว่ากะไรถึงซันต์ยีเตอก็เป็นซันต์ยีเตอเช่นนั้น ข้อที่ดีที่สุดของซันต์ยีเตอนั้น เป็นวัดที่ทั้งสูงทั้งใหญ่ แต่เข้าไปในนั้นไม่รู้สึกว่าใหญ่เท่าใด เพราะมันได้ส่วนกันไปหมด ไม่มีสิ่งไรที่ใหญ่เกินไปฤาเล็กเกินไป จะเล่าถึงซันต์ยีเตอก็เห็นจะซ้ำกับพระยาศรี แลใคร ๆ เล่ากันมานักแล้ว เพราะการที่พ่อไปครั้งนี้เป็นคราวที่ ๓ ฤาที่ ๔ ได้ขึ้นยอดคอปุลาคือยอดกลางถึงสองครั้งมาแล้ว เพราะเหตุฉนั้นจึงดเสียไม่เล่าเห็นจะดี แต่คำจาฤกแผ่นศิลาที่ใครมีชื่อเสียงไปขึ้นยนยอดคอปุลาเขาจาฤกไว้ได้ดีคอยู่เรียบร้อยดี จะขึ้นไปอีกเป็นเที่ยวที่ ๓ ก็ฝนตกแลเวลาเย็นจึงไม่ขึ้น ย้ายรถมารับที่ปลายทาง ซึ่งสำหรับแห่โป๊ปลงมาในโบสถ์ซึ่งมีสวิตซกาดรักษาอยู่ เวลาฝนตกน้ำฝนตกลงมาตามท่อดูเหมือนอย่างกับน้ำพุใหญ่ เสียงดังกึกก้อง ความแปลกประหลาดของเมืองโรม แถบริมแม่น้ำตลอดถึงซันต์แอนเยโล ตึกกระจุกกระจิกอะไรเคี่ยวนรอหมดเกลี้ยง มีสพานเหล็กข้ามแม่น้ำใหม่ มีตึกใหญ่ ๆ สูงตระหง่านไปทั้งนั้น ที่มีร้านขายของกระจุกกระจิกอยู่แต่ตอนน่าซันต์ยีเตอ ไม่ยาวเท่าใด กลับมาโฮเตลฝนก็ตกเรื่อยอยู่เสมอไม่หยุดจนแล้ว

กินเข้าวันนี้ลองกับเข้าอย่างอิตาเลียน แต่ต้องไปหามาจากที่อื่น เพราะโฮเตลนี้ก็เป็นโฮเตลเยอรมัน ถ้าจะพยายามกล่าวถึงเรื่องเมืองโรม มันออกจะเกี่ยวกับยอดตินิทาน พ่อรู้สึกตัวว่าที่จะแต่งไม่แล้ว กลัวจะไปค้างเสีย จึงขอจบไว้แต่เพียงเท่านี้

คืนที่ ๑๔๓

วันเสาร์ที่ ๕ ตุลาคม

วันนี้ฝนตกมาอีกแต่เช้า ตกจริง ๆ จนกลางวันจึงได้หยุด เลยไม่ได้ไปข้างไหน จนเวลาบ่ายจึงได้ไปที่สคาลา ซันตา ซึ่งยังไม่เคยเห็น ได้ยินแต่เล่า เมื่อวานซืนนี้ก็ผ่านไป แต่อาลเบอสแกไม่รู้จัก อยู่ใกล้กันกับซันต์โยวานี เปนวัดไม่ใหญ่มีโดม ในนั้นเปนคั่นอัมจันท์ ทุกช่องโค้งทั้ง ๕ ช่อง ช่องกลางว่าเปนกระไดขึ้นปริโตเรียม ซึ่งเปนที่ว่าราชการของปีลาตที่เปนผู้ตัดสินโทษพระเยซู พระเยซูได้ถูกพาขึ้นลงทางนั้นในเวลาที่ไปชำระหลายเที่ยว ถูกเฆี่ยนตีทุบต่อยจนโลหิตหยาดย้อยตีดอยู่ที่ศีลานั้น เอมเปรสฮะเลนาซึ่งยกขึ้นเปนเซนต์ฮะเลนา ได้จัดการไปรื้อมาจากเมืองยรูซาเลมเมื่อคฤสตศักราช ๓๒๖ ครั้นเมื่อคฤสตศักราช ๑๕๘๙ โป๊ปซิกสตัสที่ ๕ จึงได้จัดการประดิษฐานขึ้นเปนวิหาร แลมีการฉลอง แล้วเรียกว่าทศักดสทธิในทศักดสทธิทั้งหลาย เปนธรรมเนียมมาแต่โบราณกาล ถ้าจะขึ้นลงต้องคุกเข่าขึ้นไป โป๊ปเซนต์เลียวที่ ๔ แลปาสกัลที่ ๒ จะให้สัปรุษทั้งหลายขึ้นลงให้มาก จึงได้อนุญาตกำหนดไว้ว่าจะโปรดยายให้ผู้ที่ขึ้นด้วยหัวเข่าเช่นนั้นคั่นละ ๙ ปี เวลาขึ้นนั้นควรจะภาวนา ตามแบบที่วางลงไว้ เขามีแบบภาวนาตั้งแต่คั่นที่ ๑ ไปจนถึงคั่นที่ ๒๘ คำที่ภาวนานั้นยกข่างต่าง ๆ ที่พระเยซูได้สำแดงความเมตตากรุณาแล้วลงท้ายก็ขอให้กรุณาเหมือน ๆ กัน เช่นกับคั่นแรกว่า "โอ ข้าแต่พระเยซูเจ้าความคัยแค้นในพระหฤไทยของพระองค์ ซึ่งได้ทรงเสวยอารมณ์นั้น เมื่อต้องพลัดพรากจากมารีผู้เปนพระมารดาของพระองค์ แลสานุศิษย์อันเปนที่รักของพระองค์ จงทรงพระกรุณาต่อข้าพเจ้า พระมารดาอันศักดิสิทธิแลอน ๆ" ดังนี้เปนตัวอย่าง ต่อไปเปลี่ยนแต่เรื่องขึ้นต้นลงท้ายอย่างเดียวกัน คั่นที่ ๒ ก็เปนด้วยเดชะแห่งเลือดพระองค์ตก คั่นที่ ๓ ด้วยเดชะแห่งความเสียพระไทยเมื่อยุคายอกให้เขาขัย คั่นที่ ๔ เมื่อกระสัย

กระสายที่เขาพาลากไปกลางถนนเมืองยะรูซาเลม ข้อที่ ๕ เมื่อได้ถ่อมพระองค์ในเวลาชำระแลเวลาถูกตบ ข้อที่ ๖ ด้วยขันที่ในเวลาที่เขาล่วงเกินคนยังรุ่งก่อนเวลาตาย ข้อที่ ๗ ที่ถูกลากขึ้นลงกระไดอันนั้น ข้อที่ ๘ ความอดทนไม่เถียงในเมื่อมีผู้มาเป็นพยานเท็จ ข้อที่ ๙ เมื่อถูกแต่งตัวเป็นบ้า ข้อที่ ๑๐ เมื่อได้ความอายที่ถูกเปลื้องผ้าแลมัดไว้ในกลางประชุมชน ข้อที่ ๑๑ ที่ต้องเจ็บปวดในการที่เขาทำอันตรายเป็นบาดแผลทั่วทั้งกาย ข้อที่ ๑๒ เมื่อใส่มงกุฎทำด้วยหนามหวายตำหัว ข้อที่ ๑๓ เมื่อเขาล้อให้เป็นเจ้า ข้อที่ ๑๔ ความรู้สึกในใจ เมื่อเอาออกประจานแลตัดสินว่าโทษควรตาย ข้อที่ ๑๕ เมื่อถูกเปรียบว่าเหมือนกับยารับยาส ข้อที่ ๑๖ ที่ได้ยอมแยกไม้กางเขนเดินทางไปถึงคัลวารี ข้อที่ ๑๗ ความรู้สึกเมื่อได้พบมารผู้เป็นมารดา ข้อที่ ๑๘ ความอ่อนเพลียเมื่อต้องแยกไม้กางเขน ข้อที่ ๑๙ เมื่อต้องคืนน้ำส้มอันเปรี้ยว ข้อที่ ๒๐ ความอุปายาสที่ต้องถูกฉีกเสื้อจากหลัง ข้อที่ ๒๑ ความยอมเหยียดลงทายไม้กางเขนแลให้ตอกตะปูโดยดี ข้อที่ ๒๒ ด้วยความอาลัยอันเป็นที่มั่นคงยกโทษเป็นอโหสิกับผู้ที่กริ้งแล้วสวดอ้อนวอนให้เขา ข้อที่ ๒๓ ด้วยความกว้างขวางได้ให้สวรรค์แก่ขโมย ข้อที่ ๒๔ ความเผาผลาญด้วยกระหายเมื่อเวลาต้องกริ้งอยู่บนไม้กางเขน ข้อที่ ๒๕ ความเสียดแทงซึ่งได้เห็นเขาต่าแช่งแลเขาละทิ้งเสียหมด ข้อที่ ๒๖ ความรักซึ่งพระองค์สำแดงต่อข้าพเจ้าทั้งปวง จึงถอนใจใหญ่ในที่สุด ข้อที่ ๒๗ ความพระไทยอารีกว้างขวาง จึงได้ยอมให้เขาแทงสีข้างด้วยหอก ข้อที่ ๒๘ ด้วยได้ยอมให้พระกายอันศักดิ์สิทธิของพระองค์ได้วางอยู่บนแขนของมารีแลภายหลังได้ฝังไว้ ลงท้ายนั้นด้วยเดชะแห่งความจริงเหล่านี้ ขอให้มีความกรุณาทุก ๆ คน คนที่ไปขึ้นนั่นเห็นมีแต่ผู้หญิง พอไปถึงก็ควักน้ำมนต์ที่ติดอยู่ข้างฝา กาเปนต้นกาที่หน้าแล้วไปคุกเข่าที่กระได นาน ๆ ขยับขึ้นไปคั่นหนึ่ง

จนกระทั่งไปถึงพนขน ซึ่งมีรูปพระเยซูกรึงไม้กางเขน ก็คลานเข่าขึ้นไปขนคำอ้อนวอน ซึ่งมีตอนท้ายอีกท่อนหนึ่ง แล้วจึงเดินกลับลงมาทางกระไดอีก ๆ

วิธีหาเงินของวัดเหล่านี้มีหลายอย่าง ผู้ที่ไปขึ้นกระไดนี้ก็ต้องเสียเงิน ยังมีเบ็ดเตล็ด เช่นกับสร้างรูปเขียนฤารูปหล่อรูปขึ้นอะไรขึ้น โป๊ปออกประกาศว่าถ้าใครได้ไปเห็นครั้งหนึ่ง ยกยาปให้ปีหนึ่งสองปี อะไรตามแต่ยากแลง่าย เช่นกับโป๊ปยอนที่ ๒๒ ออกประกาศยกยาปให้แก่ผู้ที่ไปเห็นเวลากำลังเขียรูปพระเยซูสองปี ที่ไปเห็นภายหลังครั้งละปี ขึ้นพระยาทของเรา ๗ คราว ไม่ตกนรกเปนแต่คำฦๅ นี่ถึงเปนหนังสือประกาศ การมันเปนไปได้ถึงเพียงนี้ จึงได้มีผู้สลัดออกจากอำนาจโป๊ปเปนลัทธิต่าง ๆ เปนอันมาก ความจริงนั้นผู้ซึ่งอยู่ใกล้นับถือน้อยกว่าผู้อยู่ไกล โป๊ปเองไว้ใจพวกเยอรมันที่เปนคาทอลิก มากกว่าพวกชาวเมืองสเปนฤๅชาวเมืองออสเตรีย

ออกจากนี้ได้ไปดูเรือนซึ่งโป๊ปอินโนเซนที่ ๑๐ สร้างขึ้นให้ผู้หญิงที่เปนชู้ของตัวอยู่ ใคร ๆ ก็รู้ทั่วกันหมด เพราะมีอำนาจมาก อาจจะว่าไรเปนนั่น ใคร ๆ ก็ไปประจบประแจง แต่เพราะโป๊ปมีอำนาจมากก็ไม่มีใครว่าไรได้ ถึงกับมีลูกก็ได้ ที่ว่านี้เปนโป๊ปชั้นเก่า ๆ มิใช่โป๊ปเดี๋ยวนี้ เรือนที่ทำนั้นยังเปนอย่างเก่า อยู่ในถนนเมืองโรมอย่างเก่า ขึ้นกระไดคดเลี้ยว ๆ เมืองโรมอย่างเก่าคงจะหมดลงไปทุกที กำลังรื้อรุงรังออกสร้างตึกใหม่ สูงตระหง่านไปทั้งนั้น แต่คงจะยังอีกนานกว่าจะหมด ได้ไปที่ทำเครื่องหล่อ ซื้อตุ๊กตาโมเดลยางอย่าง เครื่องคิลาโอเบลิสก แลเครื่องทองอย่างโรมัน เสาโอเบลิสกที่นี่มาก น่าพิศวงว่าเอามาอย่างไร เพราะเปนของอียิปต์ทั้งนั้น เมื่อครั้งอังกฤษจะเอาไปที่ลอนดอนถึงต้องต่อทุ่นเหล็ก เอาโอเบลิสกบรรทุกในนั้น แล้วจึงเอาเรือลากมาโดยทางทเล แต่โอเบลิสกที่เมืองโรมนี้เอามาตั้งพันปีแล้ว เขาจะเอามาอย่างไร โอเบลิสกนี้คือเสาคิลาจาฤก แต่ครั้งเมืองอียิปต์ยังรุ่งเรือง ตั้งแต่ ๔๐๐๐ ปีมาแล้ว เสาคอลัมซึ่งเอมเปอเรอเมืองโรมได้ทำ

เดิมตั้งรูปเอมเปอเรอ ภายหลังโป๊ปเปลี่ยนเสีย เอาเซนต์ปอล แลเซนต์ปีเตอขึ้นตั้งแทน พ่อได้ตัวอย่างมาอันหนึ่ง

ออกจากร้านเหล่านี้ไปดูอนุสาวรีย์กิงวิกตอร์อิแมนวลที่ ๒ พึ่งทำที่เขาแคปิโตล เป่นรูปเสาเรียง ด้านหลังเป่นฉาก ด้านน่าที่จะตั้งรูปกิงวิกตอร์อิแมนวลขี่ม้า แต่ดูงานยังมากเต็มที สิบปีไม่เห็นร่วมเข้าไปได้เท่าไร แล้วขึ้นไปดูแคปิโตล แลมีที่ดูจากหลังแคปิโตล เห็นโฟรัมแลวังกับทั้งโคโลเซียม ที่จริงนั้นฉันอยากไปทำวัดเสียมาก ซันต์ปีเตอเห็นจะได้ศิลาเหล่านี้โดยมาก รื้อกันเสียจนรายลงไปถึงพื้น

ออกจากนั้นขับรถไปตามขนเขา หยุดดูทัสเตชูคาริยอลลี แล้วจึงเวียนกลับลงมาโฮเตล ขากลับนี้ถูกฝนประปรายมาอีก พอเวลาค่ำฝนก็ตก ฟ้าร้องดังกึกก้องเวลานี้หาเวลาเที่ยวยาก ฝนตกทนทนเบื่อประทุนไม่ได้ เบื่อจริง ๆ

คืนที่ ๑๕๔

เมืองเนเปอล

วันอาทิตย์ที่ ๖ ตุลาคม

วันนี้ไม่ได้ไปข้างไหน ตระเตรียมในการแยกกัน พ่อจะไปลงเนเปอล มีแต่ตุ๊ก ชายอรุพงษ์ ชรูญ พระยาบุรุษ สิทธิ หลวงฤทธิ นายศรี นอกนั้นกลับย้อนขึ้นไปลงเรือซักเซนที่เยนัว จะออกจากท่านี้วันที่ ๑๕ ตุ๊กอยู่ข้างจะพะว้าพะวังเรื่องเข้าของมาก จะไปลงเรือเยนัวเสียให้ได้ ต้องเหนี่ยวเอามาด้วย กินกลางวันแล้วออกจากโฮเตลไปขึ้นรถเวลาบ่ายโมง ๑ แต่แรกทำรวนเรเป่นที่เหมือนจะต้องคอยตามเคย แต่สบใจคิอย่างไรออกได้เรว การเดินรถไฟในเมืองอิตาลียากที่จะสังเกตว่ารถจะออกเมื่อไร มีสัญญาอะไรกันต่าง ๆ ประเดี๋ยวเป่านกหวีด ประเดี๋ยวพู่ ประเดี๋ยวก้องแก้ง ก้องแก้ง ประเดี๋ยวเป่หวอด อย่างละชั่ว

๒ หนก็มี เวลาได้ฤกษ์ได้พากันหลุดออกไปเอง ผิดกับที่อื่นทั้งหมด จะนกเร่งฤาก็คเนว่าเมื่อไรไม่ได้ ทางที่มาวันนี้ เมื่อออกจากโรมมาหน่อยหนึ่งแล้ว มาตามหว่างเขา มีเขาสูงทั้งสองข้างเป็นเทือกยาว ข้างสันแหลมนั้นติดก่อกันมาตลอด แต่ข้างทเลเว้นว่างข้าง มีเขาที่เป็นศิลาขาว ๆ ต้นไม้ไม่ขึ้น ศิลานั้นเป็นก้อนเล็ก ๆ เกาะกัน รูปเป็นกองทรายกองดินอยู่น่าเขาใหญ่ย่อย ๆ ที่จะเป็นเขาไฟพ่นศิลามาตกไว้แต่ช้านานมาแล้ว พื้นที่เป็นทุ่งหญ้าลานาตลอดไม่มีป่า มีเลยงแกะชุม ต้นไม้ก็เป็นต้นผลไม้ ฤาต้นหม่อน ต้นโอลิฟแลต้นองุ่น ไร่เข้าคล้ายเข้าหางช้างที่ปลูกตามแม่น้ำไนล์ ได้งอกงามในที่เหล่านี้ ตั้งแต่โรมลงมา มีพริกมะเขือลูกใหญ่ ๆ มาก มะเขือลูกใหญ่นั้นเป็นมะเขือม่วง พริกเป็นสีต่าง ๆ ขาว เขียว เหลือง แดง ครั่ง มีขนาดต่าง ๆ ยิ่งใหญ่ยิ่งเผ็ดน้อย อาหารชาวเมืองใช้หอมกระเทียมมาก ถ้าจะจ่ายตลาดทำกับเข้าไทยจะทำได้ดีกว่าประเทศอื่น ๆ ที่ขาดแต่นั้นคือมะพร้าว ต้องมีมาจำหน่ายแต่ที่อื่น คนพลเมืองโดยมากใช้น้ำมันโอลิฟประกอบอาหาร บ้านเรือนมักจะอยู่เป็นหมู่เป็นหมวดไม่ใคร่กระจัดกระจาย โดยมากตั้งอยู่บนเนินบนเขา กระท่อมในทุ่งในไร่มีน้อยผิดกว่าที่อื่น มีของก่อสร้างโบราณเป็นหอกลม ๆ ฤาหอเหลี่ยม ผนังด้านชั้นซึ่งก่อด้วยศิลาเหลือตั้งร้างอยู่รายมาเกือบจะตลอดทาง วัดเก่า ๆ ตั้ง ๙๐๐ ปี ๑๐๐๐ ปี มีย่อย ๆ คนตอนข้างเมืองโรมบางกว่าคนตอนทางเนเปอลมาก ในเมืองเนเปอลเองก็มากกว่าเมืองโรมเสียแล้ว เพราะเหตุที่เมืองเนเปอลเป็นท่าสำคัญ เมืองโรมไม่ใช่แต่เป็นเมืองไม่ใช่ท่า เป็นเมืองที่ถูกกดขี่ข่มเหงมาเสียหลายทอดหลายคราว ถนนหนทางตึกรามไม่ดีกว่าเมืองเนเปอล เว้นแต่ถ้าจะเที่ยวดูกันแล้ว เมืองโรมมีที่ดูมากกว่าเนเปอล มีชื่นสำคัญซึ่งเที่ยวหมกซ่อนอยู่ ซึ่งดูแล้วจะให้ก่อเกิดความพิศวงเห็นจะมากกว่าเมืองอื่น ๆ หมด อากาศเวลานี้ไม่หนาวเลย กำลังสบาย ฝนตกมาก แต่ไม่ชื้นรดชาตกลื่นอายเหมือนบ้านเรา มีภาษาที่เยนกว่าต้นไม้ยังงาม

อ่าวเมืองเนเปอล (แผ่นข้างขวา)

อ่าวเมืองเนเปอล (แผ่นข้างซ้าย)

ดิบริบูรณ์ ที่ปารีสว่าหนาวลงแล้ว ฝนตกมาก ที่นี่ยังเฉยสบายดี เมื่อข้ามาเหมือนกับเราไล่ขับหนาว มาถึงซันเรโมยังหนาวอยู่ พอค่อยร้อนขึ้นหน่อยหนึ่งตามขึ้นไปขาเดนขาเดน กลับหนาวมากไปใหม่ พอคลายหนาวลงหน่อยวิ่งตามขึ้นไปนอรเว พอนอรเวจะลงมือหนาวจัด วิ่งหนีกลับลงมาซอมเบิค พอซอมเบิคลงมือหนาวหนีกลับลงมาปารีส พอปารีสลงมือหนาวหนีลงมาอิตาลี คราวนี้เห็นจะหนีพ้น รถมาถึงเวลาย่ำค่ำเศษ ขุนพิรัชกับข้าเซลไมเยอมารับ เรือพ่ายังไม่มาถึง

ขึ้นรถมาตามทาง ถนนใหญ่ ดูช่างคึกคื้นผู้คนพลุกพล่าน ราวกับว่าเปนส่วนหนึ่งแห่งเมืองปารีส แปลกแต่ที่รถน้อยกว่ากัน ตึกรามก็ใหญ่โต อาการกิริยาคล้ายปารีส แต่โฮเตลที่เรามาอยู่คราวนี้ ย้ายไม่อยู่โฮเตลริมทเลเช่นที่กะไว้ครั้งก่อน เหตุด้วยโฮเตลนั้นอยู่ข้างจะใกล้ตลาดยี่สาร ผู้คนละเล้าละลุมเกาะประตูคอยดูอยู่เปนนิจ คราวนี้ได้เลือกโฮเตลบนเขา แต่ระยะทางช่างไกลเมืองเสียจริง ๆ ขึ้นเขาไปแล้วลงเขาเล่า แล้วกลับขึ้น ขึ้น ๆ ไปก็ไม่ถึง แลเห็นไฟบนไหล่เขาสว่างอยู่ในที่แห่งหนึ่งซึ่งกั้นด้วยเพียมกระจก สูงเต็มที พ่อเบ่อว่ามาช้ายังไม่ถึงโฮเตล ไปนึกถึงเคยประชดภูเขาที่เมืองนอรเว ขึ้นไปขึ้นไปจนแลเห็นยอดเขาตระหง่านอยู่ข้างน่ามีเมฆหมอกคลุมเห็นราง ๆ ประชดพระยาชลยุทธ ถามว่านี่เราจะขึ้นไปบนยอดเขาโน้นจริง ๆ ฤๅ แกก็ไม่เคยขึ้นไม่รู้ด้วยกัน บางทีประชดเช่นนั้น เราจำต้องขึ้นไปถึงยอดเขานั้นจริง ๆ เลยหัวเราะกันว่าพูดเล่นกลายเปนต้องขึ้นมาจริง ๆ บางทีก็ประชดจนเหลือเกินขึ้นไปไม่ได้ เลยยอกว่ามีความเสียใจที่ไม่ขึ้นไปถึงยอดนั้นยอดนี้ค่ำวันนี้มาเกิดประชดขึ้นอีก ถามขรัวว่าจะต้องขึ้นไปถึงอ้ายไฟที่แลเห็นอยู่บนยอดเขานั้นฤๅ ขรัวแกไม่รู้ก็เลยเรย ๆ คราวนี้ซายอุรุพงษ์แลเห็นไฟข้างล่างจุดเรียงเปนแถว ร้องเอะอะว่าถึงแล้ว ไม่ใช่ไฟบนโน้น พวกเรายอมกันหมดว่าถูก ร้องว่าเออหมายว่าจะต้องขึ้นไปบนสูง เห็นจะต้องลดเลี้ยวไปช้านานกว่าจะถึงได้ พอถึงที่

จุดไฟนั้น เจ้าของโฮเตลออกมารับถึงรถ ลงเดินเข้าไปหมายว่าจะเข้าโฮเตล ที่ไหน กลายเป็นปล่องเหมือนทางรถไฟใต้ภูเขา แลออกลิ่วสุดตา ยังนึกว่าอ้ายปล่องนี่เห็น จะเจาะออกไปหาโฮเตล ซึ่งอยู่น่าเขาข้างหนึ่ง เดิน ๆ ไปจนสุดปล่อง เจอลิฟต์ เขาบอกให้ขึ้นลิฟต์ จึงได้เข้าใจว่า ความจริงนั้นเรากำลังขึ้นไปอยู่บนไหล่เขาที่แลเห็นไฟลิบ ๆ นั้นเอง ลิฟต์นั้นทำเป็น ๒ ห้อง ใหญ่มากสวยมาก ราวกับรถไฟอย่างดี ชายอรุณพงษ์ยอมว่าดีกว่าลิฟต์พระที่นั่งอัมพร ตั้งแต่เห็นลิฟต์มาหนักกว่าหนัก ไม่เคยยอมว่าดีเลย พึ่งจะมายอมลิฟต์นี้ลิฟต์เดียว ขึ้นถึง ๗๕ เมเตอดือ ๓๗ วา ๒ ศอก จึงถึงพื้นโฮเตลซึ่งโผล่ออกไปเป็นฝากระจกแลมีรูปเขียน ยังซ้ำเซอะไม่รู้ว่าสิทธิแลขุนพิรัชขึ้นมาอย่างไร นึกว่าขึ้นกระไดตาย ที่แท้เขามาในลิฟต์อีกห้องหนึ่ง ใช่แต่เท่านั้น คราวนี้เจ้านายโฮเตลเชิญเสด็จให้เลี้ยวลงอัฒจันท์มาสักสามสี่คั้น แลเห็นปล่องอย่างเช่นข้างล่างนั้นอีก แลลิ่วสุดตา นึกว่าเอ๊ะนี่มันจะขึ้นลิฟต์กันอีกชั้นหนึ่งฤๅอย่างไร ต่อเดินมาเห็นประตูห้องข้างซ้ายมือเรียงเป็นแถวมายอก ว่าห้องอะไรต่ออะไร จึงเชื่อใจว่าเห็นจะเป็นตัวโฮเตลแล้ว เดินชมตลาดเรื่อยมาจนกระทั่งถึงห้อง ในระหว่างทางที่เดินชมตลาดอยู่นั้นมีกรงนก เลี้ยงนกคิริบูนประสมมีอะแควเรียมเลี้ยงปลาเงินปลาทอง เล่นหนุงหนิงเรื่อยมา รูปพรรณสัณฐานภายนอกแลกว้างยาวของโฮเตลเท่าใด ยังไม่ปรากฏจนเวลานี้ ด้วยเป็นเวลาค่ำ ขึ้นมาถึงทุ่มเศษแล้ว รู้แต่ภายในว่าปล่องยาวที่แลเห็นนั้น เขาแย่งในประธานออกเป็นเฉลียง ด้านหลังเดินได้ตลอดโฮเตล ตามแบบโฮเตล เช่นในสวิตเซอแลนด์ แต่ไม่ทำเป็นเฉลียง ทำเป็นโค้งถ้ำเสียเท่านั้น กั้นไว้เป็นห้องที่อยู่ ๓ ส่วนของตึก เพราะฉนั้นจึงเป็นห้องแคบ ๆ ยาว ๆ ด้านน่าออกไปข้างท่าเรือทำชาลาโถงกว้างมาก แต่ฝนตกยังไม่ได้ออกไปดู ในห้องแต่งงดงามสบายดี กินเข้าที่มุมอันหนึ่ง จะเป็นมุมฤๅไม่ใช่ยังไม่รู้แน่ ยางทีก็จะเป็นที่ย่อโฉมหน้าเป็นสโมกิงรูม มีเจ้าพวกคนตรี ๗ คน

เข้ามาเล่นซอคู่หนึ่ง กีตา ขับขี่ฝรั่ง ๔ คน แมนโดลินเข้าฝรั่งคนหนึ่ง ทั้งร้อง ทั้งดีดสี แลบางทีก็ออกท่าเต้นเล่นตลก การเล่นเช่นนี้เป็นธรรมเนียมของเมืองเนเปอล มันเล่นเพราะแลสนุกดี

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔๒

คืนที่ ๑๕

เรือพม่า

วันจันทร์ที่ ๗ ตุลาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้มยุง ตัวโตเท่ายุงก้นปล่อง รอดตัวที่มันเซอะจับง่าย นอนหลับก็เรวครั้นตกเข้าตีนขึ้นรู้สึกเมื่อยข้างซ้ายไปทั้งแถบ แปลไม่ออกว่าเรื่องอะไร เปลี่ยงผ้าลงมาพ้นไหล่หนาว คลุมขึ้นไปร้อน จนไม่มีสมาธิเลยลุกขึ้นนั่ง จึงได้ได้ความว่าประตูยังปิดไว้แต่ก่อนนั้น อ้ายพ้อนมาแล้วยังปิดอย่างไทย คือแง้มไว้สักคืบหนึ่ง ลมเฉภาะเข้าทางน่าต่างห้องน้ำ เข้าเข้ามาถูกสีข้างข้างซ้าย ต่อปิดประตูแล้วจึงได้นอนหลับต่อไปอีก ครั้นจะตื่นสาย นัดให้เขามาหาแต่เช้าเลยต้องตื่น

กัปตัน เก ปราล นายเรือพม่า กับอาเซลไมเยอมาหา แลกระทรวงต่างประเทศมีโทรศัพท์มาด้วย ว่าเจ้าแผ่นดินอิตาลีให้ยอกว่า ถ้าจะดูมะนูเวอร์ ให้ไปถึง ๔ โมงเช้า จึงตกลงเลื่อนเวลาลงเรือให้ออกเวลาพลบ ระยะทางที่ว่า ๑๒ ชั่วโมงนั้น เปน ๑๔ ชั่วโมง

เวลาเช้า ๕ โมงไปเที่ยวห้าง ไปร้านยรอนซ์ที่เขาหล่อถ่ายอย่างรูปภาพโยราณซึ่งอะไร ๆ ข้างแล้วไปห้างเครื่องทองที่ขายของอย่างเก่า ๆ เหมือนกัน ลงปลายไปร้าน แอนติคติ คือของโยราณต่าง ๆ แล้วกลับขึ้นมากินเข้ากลางวันที่โฮเตลหยุดพัก โฮเตลนี้เปนอันได้ความว่าหลังยาว ๆ เช่นนั้นเอง ปลูกอยู่บนไหล่เขา แต่สูงขึ้นมากว่าครึ่ง เรือนอาเซลไมเยออยู่ติดกันกับโฮเตล ปลูกใหญ่โตเปนย่อม มีลิฟต์

ขึ้นตั้งแต่ชั้นล่างเหมือนโฮเตลนั่นอย่างเดียวกัน เรือกสวนอะไรก็ปลูกต้นไม้แลที่เล่นลอนเตนนิสกลับขึ้นไปอยู่ข้างบน อาไศรยที่ว่างตามไหล่เขา โฮเตลนี้แลเห็นอ่าวท่าจอดเรือตลอดทั้ง ๒ ท่า ๓ ท่า ตลอดจนปลายแหลมข้างหนึ่ง เขาวิสูเวียส (ที่เปนเขาไฟใหญ่ในแหลมนี้) ข้างหนึ่ง ข้อที่แลเห็นเปนหนทางไกลไกลเมื่อคืนนี้เพราะมาจากสเตชั่นรถไฟ แต่ที่จริงตั้งอยู่เหนือโฮเตลเดิม ใกล้อะแคว เรียมนั้นเอง ลงไปที่เมืองก็ไม่ช้าเท่าใด แต่เงียบสนิทจริง เงียบกว่าซันต์มาติโนซึ่งอยู่ลึกเข้าไปอย่างไรก็ยังสงบมากกว่าที่อื่นหมด

เวลาบ่าย ๔ โมง กลับลงมาขึ้นรถไปเที่ยว ไปข้างปลายแหลมตวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งเปนที่คนจนอยู่มาก ได้เห็นความประพฤติของพวกอิตาเลียนแปลกกันกว่าที่เมืองอื่น ๆ หมด ที่อยู่นั้นโดยมากอยู่ถ้ำ ถ้ำนั้นไม่ใช่ถ้ำเปนเอง คือทางที่ตัดนั้นตัดไปตามชายเขา เพราะฉนั้นข้างทางแถบข้างเขา จึงเปนน่าผารอยตัดเปนผนังชันอยู่ เขาเจาะผนังชันนั้นเปนช่อง ๆ เอาศิลาไปก่อตึก ส่วนโพรงที่ตัดศิลาออกแล้วนั้นกลายเปนถ้ำ คนจนอาไศรยในถ้ำเช่นนี้โดยมาก เหตุด้วยศิลาในเขานี้อ่อนมาก จะตัดให้เปนแผ่นรูปร่างอย่างไรก็ตัดได้ กำลังตัดอยู่ก็มี สีสรรวรรณะเหมือนดิน แต่ตัดเปนเหลี่ยมได้ เวลาก่อสร้างขึ้นเสร็จแล้วถือปูนภายนอก อาจจะทนอยู่ได้เท่าใด ๆ ศิลาเช่นนี้พวกโรมันก่อสร้างตั้ง ๑๐๐๐ ปีมาแล้ว ที่ปูนหุ้มอยู่ภายนอกยังดีอยู่ไม่ร่อยหรอเลย แต่ถ้าทิ้งไว้เปล่า ๆ อากาศกัดพรุนได้ ถ้าถือปูนประสมสีให้เหมือนเนื้อศิลาเดิมก็สังเกตไม่ใคร่ได้ว่าเปนศิลาฤๅปูน เรือนที่ตั้งอยู่รีม ๆ เขา เช่นโฮเตลแลบ้านอาเซลไมเยอ ข้างล่างก็เปนถ้ำเช่นนี้ ปลูกตึกต่อขึ้นไปชั้นบน เพราะเหตุฉนั้นเขาจึงได้เจาะปล่องสำหรับลิฟต์ขึ้นลงได้ง่าย ๆ ความประพฤติของพวกอิตาเลียนเปนอย่างชาวเมืองร้อน จะทำอะไร ๆ สำเร็จอยู่ในกลางถนน ตลอดจนประกอบ

อาหารแลแต่งตัว อาจจะแลเห็นผู้หญิงกำลังคาดกระโจมอยู่ก็ได้ ถ้าที่อยู่นั้นก็มีห้องเดียว มีเฉภาะแต่ประตู ไม่มีน่าต่าง ประตูก็เปิดไว้แลเห็นเข้าไปได้ ที่หลับที่นอนมีอะไร ๆ ข้างเห็นทุกสิ่ง กองรกคล้าย ๆ โรงเจ็กทำงาน ไม่ใช่แต่แลเห็นเข้าไปในเรือน ชอบออกมาทำอยู่ข้างนอกริมถนน ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ยั้วเยี้ยอยู่ที่ประตูถ้าอยู่ข้างจะชอบร้องเว้กว้ากอึง ได้จะดูอะไรแล้วดูเอาจริงเอาจัง ขอทานเปนพัน เด็ก ๆ เปลือยกายบ้าง เปลือยเท้าบ้าง มีโดยมากเกือบจะทั้งนั้น ผู้ใหญ่เวลาทำงานก็ถอดเสื้อ เนื้ออยู่เฉย ๆ ด้วยอากาศมันหนาวน้อยกว่าน่าหนาวของเรา แต่ไม่ร้อนถึงเมืองเรา ตามแถบนี้น่าร้อนเปนที่พวกชาวเมืองเนเปอลมาเที่ยวแลกินเข้าริมทเลกลางแจ้ง จึงมีเรสเตอรองต์มาก วังกวินออฟเนเปอลวังหนึ่งซึ่งร้างก็เช่าตั้งเรสเตอรองต์แต่รัฐบาลยอมให้เช่าแต่ภายใน ภายนอกทิ้งไว้ให้ร้าง เปนเครื่องหมายตำยลที่ดูของเมืองเนเปอลแห่งหนึ่ง สัตว์พาหนะใช้ม้ามาก ม้าตัวนิดหนึ่งอาจจะลากเกวียนศิลาใหญ่ ๆ แลไม่ต้องขับฤๅต้องจูงอย่างไร เจ้าของเดินเกาะท้ายเกวียนไปก็พอบรรทุกเสียจนน่าสงสาร จะเปนด้วยแรงมันมากจึงใช้มันให้พอแรง ฤๅจะไม่สงวนเหมือนม้าก็จะเปนได้ น่าเกลียดแต่เรื่องนอน หลับได้ไม่ว่าแห่งหนตำยลใด นอนหลับไปบนเกวียนให้ม้าฤๅพาไปเอง เวลาหยุดงานในระหว่างเที่ยงแลบ่ายโมง ๑ ตามหนทางเดินข้างถนนนอนหลับกลิ้งเกลือกกลาดกัน อย่างดีก็เอามือปิดตาไม่ให้พระอาทิตย์เข้าตา แล้วก็นอนอยู่กลางแจ้ง แต่ไม่ต้องปิดก็หลับโดยมาก คนเที่ยวเดินกันเพ่นพ่านมากกว่าที่แลเห็นทำงาน ได้ความว่าเพราะอาหารถูก มีแต่มักกะโรนีกินแล้วก็พอ มะเขือเทศที่สำหรับกินกับมักกะโรนีนั้น ได้ความว่าไม่ใช่มะเขือเทศอย่างที่เปนเพื่อง อย่างนั้นกินแต่กับสลัด ที่สำหรับกินกับมักกะโรนี เปนรูปกลม ๆ คล้าย ๆ หมาก แต่สีแดงเหมือนกัน แตงโมมีซอขายกันมาก แต่รูปย่อมเรียว

เหมือนรูปไข่ ดูเหมือนเนื้อจะน้อยเป็นโพรงในมาก สีเหลืองอ่อน มีแขวนอยู่ตามน่าต่างเรือนคนจน ๆ ทั่วไป การที่แขวนไว้เช่นนั้น อาจจะเอาไว้กินได้จนถึงฤดูหนาวว่าอยู่ได้ถึง ๔ เดือน ตามน่าต่างแขวนของกินอะไรต่าง ๆ ทั้งไส้กรอกด้วย นุงนังไปทั้งนั้น การพิธีสาสนามีมาก ตามถนนตั้งซุ้ม ซึ่งจะจุดตะเกียงสำหรับการวัดการวัดนั้นมีเนือง ๆ ถ้าจะทำโดยเลอียดแล้วก็มีการพิธีทุกวัน เพราะเหตุว่ามีเซนต์ฤานักบุญเกิดฤาตายวันใดก็เป็นนักขัตฤกษ์ นักบุญคงมีเกิดฤาตายประจำวันตลอดทุกวันไป วันนั้นเซนต์นั่นวันนี้เซนต์นี่ เวียนไปจนตลอดปี ผู้ที่เสียเงินนั้นเป็นส่วนราษฎร แต่เพราะผู้ที่จัดการเป็นผู้มีกำไรเสมอ ผู้มียันดาศักดิ์ในประเทศนี้ ที่เป็นเยี่ยร์ คือมียันดาศักดิ์สยตระกูลพวกหนึ่ง เป็นโนเบลผู้มีตระกูลที่โบยตั้งโดยขาย ตำแหน่งมีกำหนดราคาจำพวกหนึ่ง เป็นผู้มีทุนรอนแลที่แผ่นดิน แต่มักจะไม่ใคร่ทำอะไร ถ้าถึงเวลาขัดข้องที่ดินที่จะขายได้ก็ขาย เว้นไว้แต่ขายไม่ได้ตามกฎหมายที่แถบทางนี้เป็นของคนต่างประเทศโดยมาก เขาว่าโนเบลพวกนี้มักหาเมียเป็นชาวอเมริกันที่มั่งมี ข้างหนึ่งมีทรัพย์ ข้างหนึ่งมียศ “สาวสุดพุดจีบจันเจ้ามีสินพี่มียศ” เขาว่านานไปพวกโนเบลในเมืองอิตาลีจะเป็นชาติใหม่เกิดขึ้นระหว่างอิตาเลียนแลอเมริกัน เมืองเนเปอลนี้เทศกาลตรงกันข้ามกับเมืองโรม เมืองโรมเป็นผู้ดีแลคนมั่งมี ถ้าไม่ใช่ฤดูพากันออกไปอยู่นอกเมือง ในเมืองโรมเงียบ แต่ในเมืองเนเปอลนี้แน่นคลักกันอยู่เสมอไม่ขาด เพราะเป็นพวกหาพอกรอกหม้อ ถ้ามีกินอยู่เพียงเท่าใดไม่ต้องทำงาน ขัดเข้าเมื่อใดก็วิ่งเข้าทำงานเสียทีหนึ่ง ได้สัก ๒๐ เลียระก็กินไปได้หลายวัน การซื้อขายกันที่นี่ มีราคาเขียนไว้ก็จริง แต่ย่อมจะลดอย่างน้อย ๕ เปอเซนต์ แต่ผู้ที่ชำนาญเที่ยวเขาย่อมแนะนำให้ต่อ ที่จะไม่ต่อนั้นไม่ได้ แลการที่จะต่อให้ได้สำเร็จประโยชน์จริง อาไศรยคนที่รู้ภาษาชาวเมืองนี้เป็นสำคัญ

กว่าอย่างอื่น เป็นธรรมดาของชาวเมือง ถ้าเห็นคนต่างประเทศเข้าแล้วหวาน อยากจะเที่ยวไต่ถามขายของขอทาน ที่สุดก็ดูไม่สิ้นสนุก ถนนหนทางตอนข้างในเมืองที่กวดขันหมดจดดี แต่ตอนนอกออกไปสกปรก ตามแถบข้างทเลแล้ว มีกลิ่นเหม็นอืด ๆ อยู่เสมอ ถ้าจะว่าโดยภูมินิเทศแล้วเป็นเมืองงามมาก งามทั้งอ่าวท่าภูเขา แลเรือนที่ปลูกซ้อน ๆ กันขึ้นไปบนเขา ผู้คนก็แน่นหนาดีกว้องไปด้วยพิณพาทย์เภรีนับว่าเป็นเมืองหนึ่งซึ่งแปลกจากเมืองในประเทศยุโรปทั้งปวง

กลับมาลงที่ท่าอาเซเนล คือท่าโรงอาวุธเหมือนอย่างเมืองขึ้นคราวก่อน ที่อาเซเนลนั้น เป็นย้อมก่อด้วยศิลาสูงใหญ่ของโบราณ อยู่ใกล้พระราชวังเกือบจะเป็นพื้นที่อันเดียวกัน เขาว่าเป็นที่สำหรับเข้าแผ่นดินหลบเข้าไปอยู่ในเวลาเมื่อเกิดจลาจล มีย้อมที่ยื่นลงไปในทเล อิกแห่งหนึ่งซึ่งเป็นเครื่องหมายของอ่าวเมืองเนเปอลไม่ทราบว่าใช้อะไรกัน แต่ปรากฏในเรื่องที่พวกขบถเข้าไปยึดเอาที่นั้นได้แล้วต่อสู้ทหารหลวงอยู่ได้นาน แต่ก่อนใช้เป็นที่ขังคนโทษ มีพื้นลงไปในใต้ดิน ซึ่งเป็นที่ลำภุว่า ใครติดขังในที่นั้นแล้ว เป็นไม่ได้กลับออกมาอิก

พ่ออาเซลไมเยอ มาส่งที่ท่า กับเจ้าพนักงานโรงอาเซเนลลงมาเรือพ่วงด้วยเรือสติมลอนช์ของหลวง เรือพ่วงลำนี้สบายเสียจริง ๆ ห้องนอนที่พื้นอนกว้างใหญ่ แลมีห้องรับแขกชั้นบน ห้องกินเข้าชั้นล่าง ห้องสูบบุหรี่มีแคบินสำหรับอยู่ได้ชั้นบน เรือมาครั้งนี้ไม่ได้บรรทุกอะไร คนโดยสานก็ไม่มี เขาส่งมาให้รับส่งพ่ออย่างเดียวเท่านั้น ไม่ใช่จะเดินไปตวันออกในคราวนี้ด้วย พวกเรา ๗-๘ คนเท่านั้น หลวมโหรงเหรงเต็มที่ อาหารที่เลี้ยงเรียกคนครัวใหม่เลี้ยงอย่างดี ราวกับเลี้ยงในพระราชวัง ออกรำคาญอย่างเดียวแต่ไม่รู้ว่าจะขอบใจเขาอย่างไรให้พอ ถ้าเราจะไม่รับ ก็มีแต่เรืออิตาเลียนลำเล็ก ๆ ซึ่งไม่น่าไป เดิมคิดว่าจะใช้เพียงเมสสินา

ตามโปรแกรมใหม่ที่ขอเลื่อนเรือซักเซนให้เรวเข้ามาไม่ได้ จำจะต้องไปด้วยเรือนถึง ๑๕ วัน เหลือสำหรับเรือซักเซน ๑๗ วันเท่านั้น ต่อนั้นไปก็จะเปนเรือมหาจักริ นอกจากความรำคาญใจอันนี้แล้ว มีความสบายเปนที่สุด กัปตันนั้นเปนธรรมดาต้องเปนคนน้ำใจเย็น กัปตันปราลคนนี้เปนคนที่ได้เคยเข้าไปอยู่บางกอกปี ๑ แล้ว ได้เคยเดินเรือเข้าไปหลายเที่ยวด้วย แต่วันเริ่มแรกพบกันก็เปนที่ชอบใจเสียแล้ว เห็นจะเปนที่เรียบร้อยตลอดไป

คืนที่ ๑๕๖

เรือพม่า เดินทางไปปาเลอร์โม

วันอังคารที่ ๘ ตุลาคม

วันนี้เวลาเช้าเรือเราเดินลงมาพบกองทัพเรืออิตาเลียนเวลา ๒ โมงเศษ กำลังยิงกันอยู่ ได้เรือตู มียาสูนยาวลอยสำหรับตูดินระเบิดใต้น้ำ เลื่อนลงมาตามลำดับถึงย่อม ๆ ยิงจากฝั่ง ๓ แห่ง แล้วเรือเราเลยมาเข้าในท่าเมืองเมสสินา ซึ่งมีเขื่อนศิลากัน อันปรากฏว่ารูปเหมือนเคียว (ซิกล) เหมือนจริง มีเรือค้าขายมาก ยกองรับเสด็จไม่ใช่รับเรา รับเจ้าแผ่นดินของเขา กิงวิตโตโรเอมนูเอล (เคยอ่านกันอยู่ว่าวิกตอเอมแมนนวล) มาในเรือแยตเตอลซีป ชื่อเรอินาเซเลนา ตามพระนามของกวีน เปนเรือลำใหม่ที่สุด แล่นตามเรือเรามาข้างหลัง ย่อมขนเมืองในท่าสลูตเรือเราทอดตอนข้างใน เรือจ้าแผ่นดินทอดข้างนอก พอจอดเรียบร้อยกันประเดี๋ยวก็ ๔ โมง เจ้าแผ่นดินก็มาถึง มาด้วยเรือโมเตอร์ลำเขื่อง แล่นเรว พ่อลงไปรับที่บันได เราแต่งฟรอกโก๊ต แต่เจ้าแผ่นดินแต่งยุนิฟอมทหารยกติดตราจักริ

เคานต์ออฟตรินตามมาด้วย แต่งอย่างเดียวกัน มีเสนาบดีกระทรวงเรือแลผู้อื่น ๆ ตามมาในเรือนั้น ได้นำให้รู้จักผู้ซึ่งมาด้วย แล้วขึ้นคาดพ้ามาที่ห้องนั่งต่อห้องนอนของพ่อ สังเกตดูเจ้าแผ่นดินอ้วนขึ้นกว่าแต่ก่อนสักหน่อยหนึ่ง แต่ไม่ได้แก่ลงไปเลย เหมือนอย่างแต่ก่อน กวินไม่ได้มา เพราะจวนจะได้โอรสใหม่ การสนทนากันไม่ได้แปลกจากเมื่อยังไม่ได้เป็นเจ้าแผ่นดินเลย พ่อได้พาให้ดูห้องนอนแลดูห้องกินเข้า บ่นว่ากลัวที่เรือโน้นจะไม่มีอะไรดูเหมือน เพราะเหตุที่เรือลำนี้งามจริง ๆ ห้องนอนก็สบาย นั่งอยู่ด้วยกันนานจึงได้นำคนตามเสด็จให้รู้จัก พ่อรู้จักราชองครักษ์ที่ได้เคยพบกันแต่ก่อน เจ้าแผ่นดินลอดตาไปเห็นอุรุพงษ์จับตัวมาปล้ำ ขอให้พาไปกินเข้ากลางวันด้วย ชอบหมารุคิของพ่อมาก เข้าเบิกกรงเอามาเล่น เพราะเป็นคนรักหมา แล้วกลับไปเรือ พ่อไปส่งที่บันได สักครู่หนึ่งให้เรือลำนั้นเองมารับ ปักธงสแตนดาดของเราที่น่าเรือมาเสร็จ เรือเรจินาเฮเลนาชักธงเสาท้าย สแตนดาดของเราแลของเจ้าแผ่นดินคู่กันในเสาเดียว แล้สลุตตามธรรมเนียม ขึ้นไปบนเรือ นำให้เดินตรวจแถวพวกนายทหารเรือ สันเพลงสรรเสริญยามีแล้วพากันขึ้นไปที่แคบินสำหรับแอดมิราล ที่เจ้าแผ่นดินประทับ อยู่ดาดฟ้าชั้นบนเหมือนกัน แต่เป็นห้องฝาเหล็กน่าต่างน้อย ใช้พัดไฟฟ้าแล้วยังร้อน พากันเข้าดูห้องนอน เกลียงไม่มีตกแต่งอะไร เพราะเป็นการที่ประทับชั่วคราว นั่งพูดกันอยู่ในห้องนั้นหน่อยหนึ่ง แล้วจึงพาเที่ยวดูขึ้น กัปตันเป็นคนนำ การเข้าออกในช่องหัน (ตูเร็ต) อยู่ข้างจะประดักประเดิดออกจะต้องยืน แลประตูก็เล็กลอดยาก สารพัดที่จะใช้ไฟฟ้าหมดทั้งสิ้น ไฮดรอลิกเดียวนี้ดูเป็นเลิกไม่มี ตั้งแต่ยกขึ้นไปจนกระทั่งหันช่องก็ไฟฟ้าทั้งสิ้น ลูกดินที่จะขึ้นมาจากข้างล่างก็มาด้วยไฟฟ้าทั้งนั้น เรือรบชั้นใหม่นี้เป็นหีบเครื่องกลขนาดใหญ่ไปทั้งลำ การฝึกหัดผู้คนเปลี่ยนหมดจากทำนองเดิม หันเข้าหาเครื่องไฟฟ้าอย่างใหม่

เรื่องวิ่งโครม ๆ คราม ๆ อย่างแต่ก่อนเป็นอันไม่มี การที่ยิงก็รวดเร็วเหลือเกิน ปืนใหญ่ที่สุดก็ยังยิงได้ถึงนาทีละ ๓ นัด แต่นัดหนึ่งนั้นหลายสิบชั่ง ดูเป็นเงินทองมากมายเหลือเกินนัก เรือแยตเตอลซิปอย่างใหญ่เช่นนี้ลำ ๑ ก็อยู่ในล้านปอนด์ครึ่ง คิดดูก็น่าสังเวชเมื่อถึงเวลาศึกเช่นคราวยุ่นกับรัสเซีย รบกันก็ยิงกันจมเสียเหมือนอะไรต่ออะไรไม่มีราคา แต่น่าสงไสยเต็มทีว่าเรืออย่างนี้จะอยู่อย่างไรในเมืองร้อน แต่อากาศเพียงเท่านี้ยังร้อนเต็มทีเสียแล้ว ลงไปชั้นต่ำ ๆ เกือบจะหายใจไม่ใคร่ได้สักครก จะรอดอย่างเดียวที่ใช้คนน้อยลงกว่าเรืออย่างแต่ก่อน ถ้าหากว่าเป็นอย่างเก่าเรือโตเป็นภูเขาลอยเช่นนี้จะใช้คนสักเท่าใด กลับขึ้นมาถึงดาดฟ้าหายใจโล่งเจ้าแผ่นดินเองก็ยังเหนื่อยแลร้อนเต็มที มาพักในห้องพอหายเหนื่อยแลหายร้อนแล้ว พากันลงเรือโมเตอร์ลอนช์ แล่นไปเข้าในอู่ ขึ้นที่อู่นั้น มีรถรับ ระยะทางไม่ไกล พ่อไปกับเจ้าแผ่นดินแลเคานต์ออฟตุรีน อุรุพงษ์ มีทหารประจำเมืองรายแถวทั้งตำรวจภูธร รายฎรดูแน่นเต็มไปตลอดทางจนถึงข้อม ตบมือโห่ร้องเกรียวกราวมาก ข้อมนี้เป็นข้อมซาวสเปญทำไว้แต่โบราณ เดี๋ยวนี้รักษาไว้เป็นเรือนตะเกียง อัฒจันท์ขึ้นข้อมอยู่ข้างจะสูงเต็มทีถึง ๒ ทอด แต่เมื่อขึ้นไปถึงชานข้อมชั้นล่างแล้ว นั่งแลดูในช่องทเลเห็นได้ไกลทั้งเหนือทั้งใต้ ตั้งอยู่ใกล้หาดนอกอ่าว พวกราษฎรเต็มน่าชานข้อม ตบมือแลโห่ร้องไม่ได้หยุด จนกระทั่งเดินกองทัพจึงได้สั่งยิงสลุตจะเดินด้วยสลุต ซักรองช้างทุกลำ เจ้าแผ่นดินยอกว่าได้สั่งเฉภาะให้หารองช้างซักให้ได้ทุกลำทั้งเรือใหญ่เรือเล็ก ดุ๊กออฟเยนัวมาในกองน่า เป็นน่าที่อินสเปกเตอ ไม่ใช่เป็นผู้บังคับการกองทัพทั้งหมด กองยาลูนมาในกองนี้ ถัดนั้นถึงแยตเตอลซิปที่เป็นเรือคู่กัน ๒ คู่ มีเรือเล็กตามลำละ ๔ เรือเล็กนั้นเป็นเรือตอยโตเป็นต้น แล้วมีเรือกวง ๓ ลำ ที่เรียกว่า ๓ พี่น้องเป็นกองหลัง ดุ๊ก ด'อะปรุสซี่ (อ่านดาปรุสซี่)

ที่เคยมากรุงเทพฯ สองครั้งมาในกองสองพี่น้องคู่ที่ ๒ เที่ยวนี้เป็นแอดมิราลชิน รวมเรือทั้งหมด ๕๒ ลำ กองทัพนี้จะลงไปข้างใต้ ๒ วันมะรืนนี้จึงจะกลับ เจ้าแผ่นดินจะขึ้นยกเป็นอย่างออฟฟิเชียลเวลาพรุ่งนี้ มะรืนนี้เวลาเย็นจึงจะข้ามไปเข้ากองทัพฟากข้างฝั่ง พ่อมีความพอใจเป็นอันมากที่ได้เห็นวิธีรบเรือแลเดินกองทัพเรือ เจ้าแผ่นดินบอกว่าถ้าหากว่าไม่มีเรืองเรือนี้แล้วไม่มีอะไรจะให้ดูที่เดียว นี่พอมาสบเหมาะเข้าได้ดีนัก พอหมดเรือรบแล้วก็พากันกลับลงเรือมาขึ้นเรือเรือนาเฮเลนา น้ำในช่องนี้ช่างเชี่ยวเสียจริง ๆ ป่วนวนเป็นน่าวัดพันญูเชิงทีเดียว ทั้งเวลาไหลขึ้นแลเวลาไหลลง เทียบเรือยาก กลับขึ้นไปพักที่แคบิน ห้องที่เจ้าแผ่นดินประทับ ได้รับโทรเลขไม่มีสายอย่างมาโคนีจากตุรกีออฟเยนัว แลตุรกีอะปรุสซี ส่งความเคารพได้ตอบโดยโทรเลขไม่มีสายนั้นเหมือนกัน กวินเฮเลนาสั่งเจ้าแผ่นดินให้ขอตัดตัวไปรสนีย์ที่ปีตหนังสือไปถึงพ่อจากบางกอกไปฝากด้วย ผเอินหนังสือพระยาศรีส่งไปให้คอยที่เมสสินาไปส่งในเรือที่นั่งนั้นได้ตัดแสตมป์ได้ทันที ยังเป็นธุระเล่นแสตมป์อยู่มาก ข้างเจ้าแผ่นดินก็ยังย่นถึงเก๊ยเงินตรา พ่อรับว่าขี้น่าจะได้ส่งทองออกมาให้แต่ก็ประชวยกันกับข้างอิตาลี เขาจะออกใหม่ขี้น่าเหมือนกัน

ห้องกินเข้าอยู่ข้างจะโปร่งสบายดีนัง ๑๘ คน ในขาญชีกับเข้ามีเหรียญเป็นโล่ห์ตราของกวินเฮเลนาด้านหนึ่ง รูปเรือด้านหนึ่ง เป็นเหรียญที่ห้อเรือลำนี้กลัดติดแถบสีน้ำเงิน แลมีชนมรูปเจ้าแผ่นดิน เวลาเลี้ยงกันเสร็จลงมาถ่ายรูปที่น่าเรือเจ้าแผ่นดินเห็นกล้องถ่ายรูปในห้องนอนพ่อ อี๋ว่าเป็นนักเลงเล่นถ่ายรูปด้วยกัน นัดจะถ่ายวันนี้ พอกินเข้าแล้วก็เรียกเอากล้องมาสพาย ถ่ายพ่อถ่ายอุรุพงษ์แลใคร ๆ ไปกว่าจะตั้งกล้องใหญ่แล้วเสร็จ กล้องที่ถ่ายนั้นเป็นโกแด็กขนาดเล็ก แล้วจึงไปนั่งถ่ายรูปหมู่ ว่าเมื่อคราวกลับเอดเวอดมา ก็ได้รับแลถ่ายรูปกันเช่นนี้ โปรดว่าช่าง

ถ่ายรูปคนนี้ถ่ายเก่ง ทั้งขนขกแลในเรือ ไม่ว่าแห่งหนตำบลใด ถ่ายรูปนับไม่ถ้วน ซิเนมะโตกราฟก็ยกเที่ยวตั้งถ่ายเอาใกล้ ๆ ดูโปรดมากในเรื่องถ่ายรูป ไม่ห้ามปรามเลย พ่อเลยขอกว่า ขอให้หาซิเนมะโตกราฟส่งไปให้พ่อบ้าง วันนี้ได้ให้ดูรูปลูก ๓ คนน่าเอนดูดี

กิงวิกตอร์ เอนมันูเอลนี้ อัชฌาไศรยไม่ชอบข้างทางยศศักดิ์หรูหรา ชอบเงียบ ๆ ง่าย ๆ พูดจาอะไรก็ตรง ๆ ไม่มีท่วงทีจะทำอาการให้ผิงผายฤๅเป็นชั้นเป็นเชิง แลไม่ขี้โอ่เป็นอันขาด จะแต่งเนื้อแต่งตัวอะไรก็พอสุภาพอย่างเดียว พ่อเป็นที่ชอบใจมาตั้งแต่ที่ได้รู้จักคุ้นเคยกันมาแต่ก่อนแล้ว เป็นเจ้าแผ่นดินขึ้นไม่ได้มีอาการอะไร ปรากฏว่าผิดไปจากแต่ก่อนสักนิดเดียว การรับรองครั้งนี้เป็นที่พอใจอย่างยิ่ง เป็นการง่ายแลสดวกดี สบายใจด้วยกันเกินที่คาดที่หมาย เวลากลับมาเรือที่นั่งสลุต

ตอนเย็นวันนี้ เดิมคิดไว้ว่าจะไปเทาร์มีนา เจ้าแผ่นดินยอกพ่อว่า ไปเรือจริงก็จะไปได้ แต่ไม่มีอ่าวมีท่า ต้องหาฤๅเขาดูก่อนว่าจะไปได้ฤๅไม่ เกิดขึ้นทั้งนี้เพราะพ่อเยอรถไฟ แลขึ้นไปอยู่โฮเตลยอกยก สู้อยู่เรือไม่ได้สบายกว่า แต่ครั้นมาหาฤๅกัปตันเข้าว่าจะไปลำบาก หาที่ทอดเรือไม่ได้ แล้วจะต้องลงเรือเล็กไปนานก็ลำบากเหมือนกัน จึงตกเป็นอันจะต้องไปรถไฟ แต่พ่อก็เบาหน่ายในการย้อนไปย้อนมา ความคิดในเรื่องมาเที่ยว ซิซิลีนี้ มันเดินตามลำดับเดิมก็เป็นข้อใหญ่ใจความจะมาพบเจ้าแผ่นดินในวันที่ ๘ แล้วจะออกเรือไปปาเลอร์โม กลับทางรถไฟ ไปเทาร์มีนา แล้วจึงกลับมาลงเรือที่เมสสีนา คราวนี้ได้ความว่ารถไฟนั้นไม่ดี แลหลายชั่วโมงนัก ตกลงเป็นกลับทางเรือ ภายหลังเกิดขึ้นว่า โฮเตลที่ปาเลอร์โมยังไม่เปิด ที่เทาร์มีนาเปิดแล้ว ต้องไปเทาร์มีนาเสียก่อน แล้วจึงไปปาเลอร์โม เรื่องมันเดินมาจนอยู่เพียงเท่านี้ ก็ออกจากเนเปอลมา ครั้นมาลงเรือแล้ว พ่อเห็นที่อยู่ก็สบาย กินก็สบายเกิดไม่อยากขึ้นบก แต่ยังจำเป็นที่จะต้องไปอยู่เทาร์มีนา เพราะเรือไปไม่ถึง

เลยมาตกลงใจว่าจะย้อนไปย้อนมาทำไม ลงไปถึงเทาร์มีนาแล้วยังจะย้อนกลับขึ้นไปปาเลอร์โม ให้พะวักพะวนใจ จึงเปลี่ยนเสียใหม่ เปนไปปาเลอร์โม โฮเตลจะเปิดฤๅไม่เปิดก็ช่าง จะไม่ขึ้นอยู่ยก ถึงเวลาก็ขึ้นไปเที่ยวจากเรือ จะสนุกอยู่ได้กี่วันก็ตาม กลับจากปาเลอร์โมมาแวะเมสสีนา เที่ยวเมืองเมสสีนา แล้วขึ้นรถไฟไปเที่ยวเมืองเทาร์มีนา กลับลงมานอนเรือแล้วออกจากเมสสีนาไปเที่ยวซาระคุสซา ออกจากนั้นไปมอลตา ทาง ๖ ชั่วโมง ตกลงเปนวนเวียนอยู่ตามเหล่านี้ ระยะวันเหลืออีกสามวันครึ่งฤๅสี่วันไปปอตเสด ความรู้สึกที่ได้ลงมาอยู่ในเรือช่างสบายเสียจริง ๆ เตียงนอนแคบกว่าเรืออัลเบียน แต่ก็ยังนอนหลับสบายได้ ออกเรือขวนย่ำค่ำมืดแล้ว เรือพระที่นั่งเข้าแผ่นดินอิตาลีสลูตให้อีกครั้งหนึ่ง พอองลงกนพอดี

คืนที่ ๑๔๗

เมืองปาเลอร์โม

วันพุฒที่ ๙ ตุลาคม

เรื่องรับโทรเลขยางกอก สบายใจดีดี ถ้าสบายเวลาขุ่น ๆ ทำให้นอนไม่หลับได้ ไล่ไม่ไป มีวิธีที่จะไล่ได้แต่ต้องอ่านหนังสือ หนังสือนั้นต้องหาให้เข้าที่สุด ถ้าหากว่ามีอะไรที่จะต้องคิด กลับไปช่วยให้ไม่หลับได้ ถ้าหากว่าเปนเรื่องเหลวเข้าอ่านไม่กินใจ เรื่องที่เรานอกอยู่นั้นก็ไล่ไม่ไป กลับเข้ามาแทรกในเวลาอ่านหนังสือนั้นร้ายใหญ่ ยิ่งเสียกว่าไม่อ่าน หาเรื่องอ่านยากเต็มที เรื่องนั้นต้องให้ผูมชื่อในหนังสือนั่นเขาพูดเขาคิดแลทำให้สะใจเรา อย่าให้เราต้องไปนึกว่าควรจะอย่างนั้นควรจะอย่างนี้ เมื่อคนในหนังสือหมดเข้าออกจะอาละวาดแต่ก็หลับ รู้สึกเมื่อเรือทอดสมอในอ่าวเมืองปาเลอร์โม เวลาเช้าเจ้าท่าแลปริเฟต์อะไรลงมาหาตามธรรมเนียม

เวลา ๕ โมงเช้าขึ้นบก ไปตามถนนตรงขึ้นไปถึงสวนน่าพระราชวังซึ่งไม่สู้จะใหญ่ แต่ที่ตั้งพระราชวังอยู่บนที่สูงขึ้นไปหน่อย พระราชวังนี้เป็นวังของพระเจ้าแผ่นดินกรุงซิซิลีแต่ก่อนสืบ ๆ มา จึงมีการก่อสร้างเป็นส่วนข้างเก่า และที่เพิ่มเติมขึ้นใหม่ตามลำดับที่เปลี่ยนวงษ์เจ้าแผ่นดินผู้ครองเมืองซิซิลี เจ้าแผ่นดินซิซิลีที่อยู่ในปากคนพูดถึงเสมอนั้น คือโรเจอวงษ์นอรมัน ซึ่งเป็นผู้มาทำความเจริญให้แก่เมืองซิซิลีมากในเมื่อคฤสตศักราช ๑๑๓๐ เกาะซิซิลีนี้มีเรื่องราวยืดยาวก่อนพระเยซูเกิดเป็นหลายร้อยปี เดิมเป็นบ้านหมู่เล็กน้อยขึ้นต่าง ๆ แล้วภายหลังตกเป็นของกรีก ในเวลาเมื่อกรีกกำลังรุ่งเรืองอยู่ ครั้นเวลากรีกโทรมแล้วโรมันเจริญก็ตกเป็นของโรมัน เมื่อโรมันโทรมลงตกเป็นของแขกอาหรับ ที่เรียกว่าซาราเซนส์ ตอนนี้เป็นเรื่องรบกันด้วยสาสนา พวกนอรมันต้นแซ่ของโรเจออาไศรยโป๊ปเป็นหลักจึงได้ปกครองเมืองซิซิลี ต่อจากพวกนอรมันลำดับตระกูลไปตกอยู่ในเยอรมันเอมเปอเรอ แต่ไม่ใช่เยอรมันเดี๋ยวนี้ เยอรมันอย่างเก่า เจ้าแผ่นดินเยอรมันนั้นเป็นเจ้าแผ่นดินสเปญ เพราะเหตุฉนี้จึงเป็นชาวสเปญปกครองเมืองในตอนหลัง อังกฤษเข้ามามีมือแทรกอยู่นิดหนึ่งในเวลาที่ต่อสู้นะโปเลียนโบนะปาต ภายหลังก็ตกเป็นของเจ้าบัวรบงเซ้อวงษ์ฝรั่งเศส การปกครองในเวลานั้นไม่ดี บ้านเมืองเป็นจลาจล จนถึงเมื่อเวลาจวนจะรวมอิตาลีเข้าเป็นพระราชอาณาจักรอันเดียว ในรัชกาลที่ ๔ กรุงเทพฯ การิบัลดี (ซึ่งเป็นหัวน่ารายฎรคิดรวมประเทศอิตาลีให้คืนคงเป็นที่นิยมมากนั้น) มีคนพันเดียวมาได้หมดทั้งเกาะ แล้วยกเข้ารวมในอาณาเขตรอิตาลี ซึ่งยกเจ้าแผ่นดินวงษ์ซาวอย คือราชวงษ์ขึ้นขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดินอิตาลี

ฝีมือช่างทั้งนี้ ตอนข้างเก่าเป็นฝีมือชาวนอรมัน คือเป็นข้อมก่อด้วยศิลาสามชั้น ครั้นภายหลังมา เมื่อวงษ์บัวรบงมาเป็นเจ้า ทำเพิ่มเติมต่อออกไปใหม่

เปนฝีมือฝรั่งเศส ลักษณห้องหับก็เปนอย่างวังในเมืองฝรั่งเศส เจ้าแผ่นดินวงษ์ปัจจุบันนี้ไม่ได้ทำอะไรขึ้น เปนแต่แก้ไขห้องหับให้เหมาะแก่เวลา เจ้าแผ่นดินองค์นี้ก็ไม่ใคร่จะเสด็จขึ้นอยู่ขนยกตามแถบนี้ มาก็มาอยู่เรือ ทั่วงนี้อาจจะแลเห็นเมืองได้ตลอดจนถึงทเลทุกด้าน เสียงรถม้ากึกก้องไปรอบข้าง เพราะถ้าอยู่ที่สูง ๆ เช่นนี้ได้ยินเสียงข้างล่างดังขึ้นมามาก ถ้าเปนที่สำหรับดูอะไรแลเห็นกว้างขวางดี แต่ถ้าเปนที่อยู่ไม่น่าจะสบาย แลวิไสยของวังไม่น่าจะอยู่สบายสักแห่งเดียว อย่างไร ๆ ก็ดูเปนวัดเก่า ๆ ซัง ๆ ไปทุกแห่งไม่ใช่เปนเรือนอยู่

ที่ซึ่งสำคัญในวังนี้ ในตอนข้างนอรมัน ด้านหนึ่งเปนวัดฤาหอพระในพระราชวัง สร้างแต่ครั้งโรเจอ เข้าทางเฉลียงภายใน ที่ผนังด้านหลังประดับลายโมเสก คือศิลาสีต่าง ๆ ปนกับกระจกทอง เปนรูปภาพสาสนา เมื่อเข้าประตูไปข้างในเปนโยสถ์หลังไม่สู้ยาวใหญ่นัก แต่ประดับโมเสกทั้งพื้นแลผนังงามวิจิตรอย่างยิ่ง ด้านหนึ่งเปนแท่นบูชา ด้านหนึ่งเปนโทรนสำหรับเจ้าแผ่นดินนั่ง โทรนนั้นทำขึ้นใหม่เลียนของเก่า เขาก็เลียนเหมือนดี บรรดาฝีมือช่างในวัดนี้วางลวดลายแลแยยอย่างแปลกกว่าที่อื่นหมด ไม่มีแห่งใดเหมือน คือมีกรีกนิด ๆ โรมันน่อย ๆ สีสรรลวดลายเปนแซก ดูปนกันอยู่ในนั้นทั้งสิ้น เว้นไว้แต่เพดานเปนเพดานไม้ ทำลวดลายยกนูน ไปข้างถานแซกอัลฮัมบรา มีเสาศิลาสูงเปนเชิงเทียนอันหนึ่ง สลักลายขึ้นไปรอบ การที่จะพรรณาฝีมือช่างของวัดนี้ ยากที่จะเขียนลงให้เข้าใจได้ แลดูเหมือนอย่างหุ้มด้วยเยยระยับรูเซีย เพราะใช้ทองเปนพื้น ลายศิลาสีที่ประดับเหมือนดังยกเส้นไหม ที่กว้างก็เปนรูปพระเยซูปางต่าง ๆ ที่แคบก็เปนลาย แต่ลายนั้นเกือบจะเปนลายแซกทั้งหมด นอกจากนี้มีห้องใหญ่ซึ่งปรากฏชื่อเสียงคือห้องเฮอรคิวลีสเทวดามีกำลัง คือพหลเทพ เขียนรูปเฮอรคิวลีสรอบทั้งห้อง

วัดใหญ่ที่เมืองปาเลอโม

สำแดงกำลังต่าง ๆ นอกนั้นดูไม่อัศจรรย์อะไรที่ควรจะกล่าว เว้นไว้แต่ห้องที่แต่งอย่างปอมปีไอ คือเมืองจมในขี้เท่าริมเขาวิสูเวียส ซึ่งขุดลงไปได้ลวดลายสีสรรยังคงอยู่นั้น

ออกจากวังนี้ ไปตามถนนที่ตัดตรงไปยนเขามนตเรอัล (เขาหลวง) ทางไปตามพื้นรายตรงลิ่วประมาณสัก ๑๐๐ เส้นเศษ มีบ้านเรือนรายไปเกือบตลอด ถึงว่าที่กรามเหล่านี้ก่อด้วยศิลาไม่ใช้ก่อด้วยอิฐเลยก็เป็นอย่างทำหยาบ ๆ เลว ๆ คนจนอยู่ทั้งนั้น ในที่สุดทางขึ้นเขาไม่สู้ชัน ตำบลบ้านที่เชิงเขานั้นเรียกว่าบ้านโรเจอขึ้นไปขาดบ้านเรือน จนถึงที่ค่อยรายขึ้นเขาจึงมีหมู่บ้านเรือน ตำบลนี้เรียกตามชื่อเขาว่า เรอัลเป็นที่ซึ่งตั้งวัดใหญ่ คะทีดรัลซึ่งสังฆราชอยู่ แต่เดี๋ยวนี้สังฆราชก็ไม่ได้อยู่ลงมาอยู่พื้นล่าง ไปหยุดกินเข้าที่เรสเตอรองต์ซึ่งตั้งอยู่ต้นทางพื้นราย มีชานเป็นที่แลดูอ่าวแลเมืองได้กว้างขวางตลอด อาหารทำดีพอใช้ แต่แมลงวันชุมเหลือเกิน ในเรือก็อยู่ๆ ตั้งแต่แรกไปถึงเมสสีนา จนกระทั่งมาจอดที่นี้ กินเข้าแล้วขึ้นรถไปอีกนิดเดียวก็ถึงวัด

วัดนี้รูปพรรณข้างนอกไม่งามอะไรเลย ไม่มีโดม ก่อผนังสี่เหลี่ยมขึ้นไปตั้งหลังคา แล้วชักมุขด้านหลังเป็นกระโจม มุขข้างสั้น มุขน่ายาว ยกคอสองช่องกระจกสูงมาก ต่อเมื่อเข้าไปข้างในจึงจะแลตลอด มีเรื่องราวว่าการที่จะสร้างวัดนั้น เจ้าแผ่นดินซิซิลีมที่ ๒ มีลูกยาว่า "วิลเลียมที่" เป็นหลานกิงโรเจอมาเที่ยวล่าสัตว์ แล้วมาเคลิ้มไป ฝันว่านางมารีแม่พระเยซูมาบอกว่าเงินมีอยู่ที่ตรงที่ซึ่งสร้างวัดนี้จึงได้ขุดลงไป ได้เงินขึ้นมามาก เอาเงินนั้นสร้างวัด ศพวิลเลียมที่ ๑ ลูกกิงโรเจอ ซึ่งเป็นพ่อ ที่มีลูกยาว่า "วิลเลียมไม่ดี" ได้ฝังไว้ที่เฉลียงในโบสถ์นั้น ครั้นเมื่อวิลเลียมดีตาย ก็ได้ฝังไว้ใกล้กันกับศพพ่อ เรียงเข้าไปทางแท่นบูชา

ภายในโบสถ์นั้นประดับโมเสกไม่มีที่เว้นว่างเลย ผนังหว่างช่องกระจกคอสองมุขน่า ทำเปนลายพระยะโซวาสร้างโลก ตั้งแต่วันแรกไปจนวันที่ ๗ ซึ่งหยุดไม่ทำงาน ต่อนั้นไปเปนเรื่องอะดัมแลอีวาจนตลอดรอบ มีสีนเธาว์กั้น ตอนล่างใต้สีนเธาว์เปนระหว่างโค้ง หลังเสาเขียนเรื่องจับตั้งแต่โนฮาฤๅนวัดต่อเรือน้ำท่วม จนกระทั่งถึงอะปรำ คราวนี้ออกไปจับปลายผนังเฉลียง ทำรูปพระเยซูปางต่าง ๆ จนตลอดในซุ้มกลาง ซึ่งตั้งแท่นบูชาเปนรูปพระเยซูอย่างเก่า ๆ ซุ้มข้างเปนรูปอรรคสาวกปอลแลยีเตอ ที่แท่นบูชากลางนั้นมีแท่นเงินรูปโลงหล่อด้วยเงินเปนตัวโปนออกมาลอย ๆ ผีมือดีแต่เขากั้นไว้ด้วยไม้ แล้วมีแผงกรุด้วยตาดเงินตาดทองยืดข้างนอกไว้อีก ปลายมุขข้างด้านข้างหนึ่งมีวิหาร เรียกว่าครูซีฟิกซ์ แซปเปลคือวิหารตรึงกางเขน ในนี้ไม่ใช่กระจก ใช้ประดับด้วยศิลาสีลายยิบไปหมดทั้งนั้น งามเสียจริง ๆ เมื่อแลดูแล้วให้รฦกถึงวังในเมืองเดลฮีอินเดีย ฤๅตาชะมะฮัลที่เมืองอาครา ทำนองเดียวกันเช่นนั้นแต่ลายสู้นี่ไม่ได้ ห่างกว่าเพราะเปนที่ใหญ่ วิหารเล็กอีกวิหารหนึ่งเรียกว่าเซนต์อะไรคนหนึ่ง ซึ่งไม่ใคร่ได้ยินชื่อ ที่นี่สู้จะได้ใช้โมเสก ใช้ศิลาสีประกอบกันเปนลวดลาย มีรูปปางของเซนต์คนนั้นทำอะไรต่าง ๆ รูปศิลาในวิหารนี้งาม วัดโรมันคาทอลิกเปนธรรมดายกอาค์นสงฆสูงตอนข้างใน เปนที่สำหรับพวกพระนั่ง มีเก้าอี้สองข้าง มีโทรนสังฆราชแลเจ้าแผ่นดินนั่งตรงกันข้างผนัง ที่สังฆราชนั่งปวงนั้นต่ำลงไป เปนธรรมเนียมเช่นนี้ทั้งนั้น ออกทางประตูน่าโบสถ์ ประตูนี้ใช้หล่อทองเหลืองเปนรูปภาพเด่น ๆ ขานข้างในเปนไม้ ทองเหลืองนั้นตอกตะปูติดเข้ากับขานไม้ คั่นเปนห้อง ๆ รูปภาพเก่ามาก เพดานเปนเพดานเห็นชื่อ เหมือนอย่างวัดพระแก้ว เขียนลวดลายสีสด ๆ แลใช้ทองมาก คล้ายอย่างของเรา ออกทางน่าโบสถ์ เดินเลยไปหน่อยหนึ่ง เข้าทางประตูกุฎีไปออกที่จงกรม เรียก

กลอยสเตอ ลักษณที่ทองกรมนักพระระเบียงนั่นเอง เหมือนพระระเบียงที่ล้อมพระเจดีย์ ความคิดในเรื่องพระระเบียงของเราก็เป็นที่ทองกรมอย่างเดียวกัน แต่เขาเอาชนกันเข้าทั้ง ๔ มุม กลางเป็นสวนมีบ่อน้ำอยู่มุมข้างหนึ่ง เสาระเบียงนั้นใช้เป็นเสาแฝด ทำด้วยศิลา ลวดลายแลรูปพรรณต่าง ๆ กันหมด เดิมประดับโมเสก แต่ทหารฝรั่งเศสมาอยู่แกะเอาไปเสียมาก เหลืออยู่นิดหน่อย ต่อจากที่ทองกรมไปอีกเป็นหมู่กุฏแถวซึ่งเดี๋ยวนี้ใช้เป็นโรงเรียน ออกไปข้างหลังเป็นสวน ไปจนถึงไหล่เขา สำหรับออกไปนั่งเล่นแลดูวิวได้ไกล แลดูภูมิประเทศของเมืองนี้เป็นเขาสองข้าง พื้นแผ่นดินรายอยู่หว่างเขา ขนเขาช่างแห้งแล้งเสียจริง ๆ หาต้นไม้ใบหญ้าอะไรไม่ใคร่จะมี แต่ในพื้นแผ่นดินรายหว่างเขานั้นมีต้นไม้เขียวสดชื่น ล้วนแต่ต้นส้ม แลมะนาวทั้งนั้น ส้มแลมะนาวที่ใช้ในประเทศยุโรปออกจากที่นี่มาก รสมะนาวแหลมกว่าที่อื่น ไม่เปรี้ยวเหมือนมะนาวของเรา แต่หวานน้อยกว่ามะนาวอื่น ๆ ตามข้างเขาต่อขึ้นมาจากพื้นดินราย ด้านข้างสวนวัดนี้มีต้นมะนาวงาม ๆ แต่เขาตามทางมานั้นแห้ง หาต้นไม้ไม่ได้ นอกจากต้นใบเสมาซึ่งเขาปลูกสำหรับกินลูก อ้ายลูกใบเสมานี้ ขายออกจากเมืองไปจนถึงเนเปอลแลโรม ใบเสมาใบหนึ่งมันออกได้ห้าย ๆ ลูก ดิบตุ่งดิ่งน่าเกลียดกินก็ไม่เป็นเรื่อง รูปร่างทำนองลูกยอ แต่มีหนามจุก ๆ อยู่ตามช่อง ถ้าเวลาแก่จัดสีเหลืองหวานเอียน ๆ ถ้าไม่จัดสีออกขาว ๆ หวานปะแล่ม ๆ ข้างในมีเมล็ดเต็มไปอย่างกล้วยตานี แต่เป็นเมล็ดดำ ๆ เหมือนพรรณผักกาด ถ้าจะกินกินไม่กินเมล็ดด้วยก็เหลวจอดหมด ลูกใบเสมานี่ช่างมากมายเสียจริง ๆ กองขายตามถนนทั่วทุกหนทุกแห่ง เด็ก ๆ ชอบกิน เห็นกำลังแทะกันอยู่โดยมาก แต่ออกจะไม่ถือกันว่าเป็นลูกไม้เลว โต๊ะเครื่องเข้าแผ่นดินอิตาลียังมี การที่จะปอกต้องระวังหนามอ่อน ๆ อาจจะตำมือได้ การปลูกต้นใบเสมานี่เป็นปลูกต่างสัปรสที่เดียว

สิ่งซึ่งเปนของสำหรับแต่เมืองนี้แห่งเดียวที่แลเห็นนั้น คือเกวียนไม้อย่างไม่มีสปริงที่ใช้บรรทุกศิลาและอะไร ๆ อยู่ในยางกอก มีพนัก ๒ ข้าง พนักนั้นมีกระดานลายเปนรูปภาพพงยาวดารและอะไรต่าง ๆ สำหรับจะเทียมม้าก็ตาม ฬ่ำก็ตาม เครื่องแต่งตัวหรับยังตาหุ้มโหมดเทศ และมีภู่สีแดง ๆ ตั้งเปนกระโจมขึ้นไป เก่าฤๅใหม่ก็ตาม คงจะใช้เครื่องอย่างเดียวกันทั้งนั้น ไม่ใช่แต่สำหรับขนของ คนขี่ก็ใช้เกวียนเช่นนี้ ดาดดื่นไปทุกถนน น่าสงสารแต่ฬ่ำตัวเล็ก ๆ บางตัวสูงกว่าแพะสักสามสี่วา ลากเกวียนคนขี่ตั้งสองคนขึ้นไปหาสี่คน ทยังขึ้นไปกว่านั้นถึงลากเกวียนบรรทุกศิลาเต็มเกวียนก็ไหว ที่ใช้ขี่กมาก ถ้าขี่คนเดียวคงจะมีต่าง นั่งคร่อมต่างตามแต่จะนั่ง ยกเสียอย่างเดียวแต่ไม่หันหลังไปหาหัวฬ่ำเท่านั้น บางทีขี่สองคนสามคนก็ได้ นั่งตั้งแต่หัวตลอดหาง ดินห่างดินลักคิบเศษ ตอนตั้งแต่วังลงมา เปนถนนอย่างฝรั่งแต่แคบ ๆ เปนที่สำหรับมากรอกันอย่างบุลวาร์ด ร้านก็เปนร้านฝรั่งขายของฝรั่ง ยังไม่ปรากฏว่าอะไรเปนของที่สำหรับเมืองนี้ ตอนข้างล่างผู้คนมาก เดินเบียดเสียดกัน มีที่ก่อสร้างแต่โบราณต่าง ๆ หลายอย่างอยู่แต่ยังไม่ได้ดู ได้แวะร้านสมุดเพื่อจะซื้อหนังสือมาอ่าน เลยซื้อได้รูปจำลองโมเสกที่วัด ๙๐ แผ่นเปนราคา ๗๐๐ เลียร์ ทำดีมาก เห็นว่าควรจะเปนทรฤกของเมืองปาเลอร์โมได้ มีเหลืออยู่อีก ๕ สำรับเท่านั้น แต่กลับออกมาจากร้านคนดูโนราเต็มที่ เสลือกสลนลนลานตามแบบของพวกอิตาเลียน กลัวว่าต่อไปจะเที่ยวยากมันจะตอมกันซ่า ๆ ตามเคย ข้อที่กล่าวว่าไม่มีคนขอทานไม่จริง ได้พบวันนี้หลายคนวิ่งตามรถ

ลืมกล่าวถึงได้แวะดูสวนส้ม ชั่วแต่ขับรถผ่าน ใช้ปลูกร่อง แต่ร่องต้น ๆ ที่ ๆ ต้นไม้ไม่ได้ปลูกขนอกร่อง ปลูกในท้องร่องเหมือนปลูกอ้อย ส้มแลมะนาว

ต้นโต ๆ มาก โคนถึงสองกำฤๅกว่า ท่าที่ขึ้นริมทเล ลงเขื่อนศิลาเรียบร้อยดี ถนนก็กว้าง แต่ยังไม่ได้เทียว เป็นแต่ขึ้นลงตรงไปตรงมา ได้เห็นต้นทับทิมสองแห่ง ที่โรมแห่งหนึ่ง ที่นี่แห่งหนึ่ง ต้นโต ๆ เท่าต้นฝรั่ง ลูกดกเต็มทั้งต้น สีแดงงามไม่ใคร่จะไหม้ เห็นจะเป็นด้วยแดดอ่อนกว่าเราหน่อยหนึ่ง กลับลงมาเรือเวลาพลบ

แตงที่จดไว้ว่าแตงโมนั้นผิดไปเสียแล้ว วันนี้เขาเลี้ยงที่เรสเตอรองต์ไม่ใช่แตงโม เป็นแตงไทย แต่ไม่มีกลิ่น เนื้อยาง รศไม่ใคร่จะดีสู้ของเราไม่ได้

คืนที่ ๑๕๘

เมืองปาเลอร์โม

วันพฤหัศบดีที่ ๑๐ ตุลาคม

วันนี้ขึ้นยกสายกว่าวันก่อน ตรงไปแวะที่ร้านตุ๊กตา ซึ่งปั้นรูปชาวเมืองนี้ด้วยดิน แลประดับศิลาสลับสี ซึ่งเป็นของทำในพื้นเมืองร้านเล็กนิดเดียว ตั้งล่ออยู่ริมปากตลาด ได้ซื้อหลังโต๊ะศิลากลางประดับเป็นรูปเกวียนแผ่นหนึ่ง ที่จริงราคาก็ถูก เป็นเงินประมาณสัก ๙๐ บาทเท่านั้น ซื้อตุ๊กตาทั้งผู้หญิงผู้ชาย แลซื้อเกวียนทำด้วยกระดาษ เป็นรูปเกวียนเมืองนี้หรือนั้น ซื้ออะไรอยู่ประเดี๋ยวเดียวเท่านั้น คนมาดูโนราแน่นเต็มน่าร้าน ที่จริงจะว่าเขาดูดูแคลนก็ไม่มีพบเข้าก็คำนับแต่คำนับแล้วก็เข้ามาข้อง ใกล้เข้ามาทุกที ๆ จนตกลงเราอยู่ในกลางวง ถ้าไม่หลีกไปก็เบียดกันจนถึงตัว การเบียดเช่นนี้เป็นสันดานของพวกอิตาเลียน จนกระทั่งเวลาเข้าแผ่นดินของเขาเองเสียอีก ตำรวจภูธรก็ต้องยื่นหน้าออกข้างนอกกางแขนเอามือชนกันคอยดันคนที่รวนจะแคบเข้ามา เข้าแผ่นดินของคนเมื่อยังเป็น

ปรินซออฟเนเปอลอยู่เคยพูดกับพ่อ ว่าพวกอิตาเลียนไม่ฉลาดหากินเหมือนชาวสวิส ที่จริงที่ดูในอิตาลีมีมาก ไม่มีใครคิดอ่านที่จะคอยนำคนต่างประเทศเที่ยวดู แลไม่รู้จักทำของขายชาวต่างประเทศเช่นพวกสวิส ไม่รู้จักต้อนรับแขก ใครมาก็มีแต่จะรุมดูไม่ปรานีปราไสย จึงหาเงินไม่ใคร่จะได้ จนตามกัน เหมือนพวกสวิสเขาฉลาดในการที่จะพาคนต่างประเทศเที่ยว หาของขายแลต้อนรับแขก ตั้งแต่คนแก่ลงไปจนเด็ก เห็นใครเดินผ่านไปก็โยกไม้โยกมือยิ้มแย้ม ร้องทักทายปราไสย คนของเรามันทำไม่เป็นเช่นนั้น จึงได้จนดักดานอยู่เช่นนี้ หาไม่จะหาเงินเข้าเมืองได้ยิ่งละมาก ๆ คำที่ว่านี้เป็นความจริงแท้ ๆ ไม่ใช่ตอมแต่เฉภาะพ่อที่ว่าเป็นเจ้าแผ่นดิน ใครแปลกหน้าเป็นคนต่างประเทศมาแล้วถูกตอมด้วยกันทั้งนั้น ตอมเหมือนแมลงวันตอม ไม่เจ็บไม่ปวดอันใดเป็นแต่ให้รำคาญเท่านั้น พ่อเห็นน่ารำแน่นต้องเลยเลิก ให้รีบขับรถไป วันนี้แดดร้อนจัดจนเยิ้ดประทุนไม่ได้ ขึ้นไปตามถนนสายยืน ฤๅถนนรี แล้วเลี้ยวถนนขวาง เกือบสุดถนนขวาง จึงกลับลงริมทเล อันที่จริงถ้าหากว่าจะไม่ไปเช่นนั้นก็ได้ แต่วิไสยคนนำทางแลคนขับรถ มันอยากจะอวดว่าได้นำเข้าแผ่นดินแลได้ขับรถเข้าแผ่นดิน พูดไม่รู้แล้ว ถ้าคนมากที่ไหนยิ่งอยากไปทางนั้น ถ้ายิ่งเห็นใครถ่ายรูปเป็นต้องรอ เพราะรูปตัวเองจะได้อยู่ในนั้นด้วย ที่จริงวันนี้มีเหตุอยู่นิดหนึ่งซึ่งจำจะต้องไปตามถนนรี เลี้ยวถนนขวาง เพราะเหตุที่ไปร้าน ถ้าไม่เช่นนั้นจะต้องกลับรถลงไปริมทเล แต่ก็นิดเดียวเท่านั้น พ่อยอมให้ไปทางถนนรีถนนขวาง ด้วยยังไม่ได้เห็นถนนขวาง เมืองนี้ความเจริญมันมาถึงช้าไปกว่าเมืองอื่น ๆ เห็นปรากฏได้ง่าย ถนนที่เป็นท่าค้าขายที่ผู้คนอยู่คึกงาม ๆ ไปอยู่ในถนนเก่าที่แคบ ส่วนถนนที่ทำขึ้นใหม่กว้างขวางงามดี เป็นตึกเลว ๆ คนจนอยู่โดยมาก ที่ไปวันนี้เลี้ยวลงริมทเลแล้วไปที่ปลายแหลม เขา มนต์ เปลเลกริโน

ยังไม่ถึงเขา ตกลงมาข้างริมน้ำ เรียกว่าตำบลอิอา มีโฮเตลอยู่ณที่นั้น ก่อด้วยศิลาเหลือง หลังใหญ่โตมาก มีชานแลกระพักเป็นคั่น ๆ ลงไปตลอดจนถึงทเล เป็นที่เหมาะที่อยู่ตรงปลายแหลมของท้องคุ้ง ซึ่งเมืองปาเลอร์โมตั้ง เงียบสงัดยกไว้เสียแต่เสียงทำงานที่อู่เรือ ซึ่งอยู่ใกล้กันสักหน่อยหนึ่ง โฮเตลนี้เป็นที่เขาหาไว้สำหรับพ่อขะขึ้นพัก และยังไม่ได้เปิดจริง ๆ กำลังทำงานซ่อมแซมอยู่โดยมาก เปิดแต่เฉภาะห้องที่จัดไว้จะไปอยู่กับห้องนั่งข้างล่าง เพราะเป็นโฮเตลที่เขาเปิดฤดูหนาว การเที่ยวเมืองซิซิลีของฝรั่งเขาเที่ยวกันฤดูหนาว คือหนีจากเหนือลงมาข้างใต้ ด้วยอากาศธรรมดาในฤดูหนาวถึง ๗๐ ฟาเรนไฮต์ได้ เวลาหนาวมากที่สุดก็เพียง ๕๕ มีอยู่ในราวสัก ๗ วันฤๅอย่างไรเท่านั้น จึงเป็นตำบลที่เขาเรียกว่า วินเตอ รีซอร์ต คือที่มาอาไศยในฤดูหนาว เมื่อถึงฤดูสปริงก็เลื่อนขึ้นไปจนกระทั่งถึงนอรเว ในกลางฤดูซัมเมอ แล้วก็เลื่อนกลับลงมาจนถึงมาวินเตอข้างล่างนี้อีก ผู้ที่ต้องการอากาศเสมออาขะเลื่อนที่ขึ้นลงตามฤดู ให้เย็นพอดีตามความนิยมอย่างฝรั่งได้เสมอ แต่ถ้าเราเดินแบบนั้น เราคงรู้สึกว่าหนาวไปนี่เพราะเหตุที่เราหนีรุดลงมาเรวเกิน จึงมารู้สึกว่ายังร้อนอยู่เป็นอันมาก ต่อเดือนน่าจึงขะเริ่มเปลี่ยนฤดูเป็นออตัม แต่วันนี้เปิดน่าต่าง แลออกไปนั่งเล่นอยู่กลางแจ้งยังรู้สึกร้อน แต่มันไม่ร้อนเหือโทรม ยังไกลกันกับของเรามาก อาหารก็ดีเป็นที่กิงเอดเวอด เสด็จมาเสวยที่นี่ เขายังเอารูปมาให้ เป็นรูปกิงเอดเวอดยืนอยู่ในกลางสวน ช่างถ่ายรูปก็มาคอยตอมแจอยู่ กินเข้าแล้วลงไปเดินเล่นข้างล่าง ถูกถ่ายรูปเป็นอันมาก นอกจากเรื่องถูกถ่ายรูปแล้วไม่มีผู้มีคนสบายดี ถ้าเราขึ้นไปอยู่บกก็กลายเป็นวังของเรา ไม่มีคนอื่นแปลกปลอม พ่อช่างซอยเสียจริง ๆ อยากมีที่ไหนทรมทเลสักแห่งหนึ่ง ให้เหมือนเช่นนี้ ไม่ต้องใหญ่โตถึงเท่านี้ พอ

ได้มีฤดูเปลี่ยนออกไปอยู่ริมทเลจะสบายมาก ถูกกับคำแนะนำของหมอ ที่อยากจะให้มีเวลาออกไปอยู่ริมทเลเช่นนั้นด้วย แต่เป็นเรื่องที่ควรเรียกว่า ๓๒ เล่ม งดไว้เสียที่หนึ่ง จะเล่าเรื่องอื่นต่อไป

เวลาบ่ายแดดอ่อนลงแล้วขึ้นรถไป ลาฟาโวริตาเป็นป่าก ต่อออกไปข้างเขาเปลเลกริโน ป่ากนี้ไม่ใช่เป็นหมู่ต้นไม้ใหญ่โต เช่นบัวเดอบุลอยน์ เป็นถนนแคบ ๆ ไปหลายสายมีทางแยก ข้างถนนปลูกต้นไม้เดิมก็เห็นจะเป็นต้นไม้ใหญ่ตลอด แต่ล้มตายก็ไม่เห็นเปลี่ยน ปล่อยให้โหว่แหว่งอยู่เช่นนั้นแล้วปลูกไม้เล็ก ๆ แซมในระหว่างไม้ใหญ่ให้ทึบ ตัดกิ่งที่ออกทางถนนให้เป็นกำแพง มีเชิงแลมีผนัง ข้างบนเป็นรูปโค้งประทุน เป็นที่เหมือนหนึ่งว่าจะให้เป็นเดินไปในปล่องต้นไม้ร่มเสมอตลอด แต่หาสำเร็จตามความประสงค์เช่นนั้นไม่ โหว่แหว่งไปต่าง ๆ บางแห่งก็ได้รูปตามความคิด บางแห่งก็ไม่ได้ แต่ถึงอย่างไร ๆ ก็ดูสบายดีอยู่ ในหว่างถนนฤาหลังไม้ที่เป็นกำแพงริมหนทางนั้นเข้าไปไม่ได้ เป็นหมู่ไม้ใหญ่ปลูกชิดกันให้เป็นป่าเช่นที่อื่น เป็นสวนเป็นไร่เพาะปลูกอะไร ๆ ไปตามเพลงเหมือนอย่างที่อื่น ๆ ในที่สุดของถนนสายหนึ่งนั้นไปลงที่ลานกลมน่าวัง ฤๅตำหนักที่เรียกว่าเกงจิน สร้างขึ้นเมื่อเจ้าแผ่นดินวงษ์วัวรยง เฟอร์ดินันด์ที่ ๑ ไม่ช้าเท่าไร รูปพรรณสัณฐานที่ว่าเป็นเจ็กนั้นมันไม่เป็นเจ็ก มันลงกันกับฝรั่งทำเรือนเจ็ก ฤาเจ็กทำเรือนฝรั่ง กลายเป็นแบบเดียวกันไปได้ ถ้าจะเทียบให้เหมือนที่สุดแล้ว เรือนกงเต็กซึ่งเจ็กตั้งใจจะทำให้เหมือนตึกฝรั่ง น่าขุดไฟเป็นที่สุดที่แล้ว[๒] ตึกนี้ทำเป็น ๔ ชั้น แต่มันคอดๆกิ่วๆ ขึ้นไปข้างบนจนเหลือแต่ห้องเดียว จะเป็น "ถะ" ก็ไม่ใช่เป็นเรือนก็ไม่เชิง สู้ฝรั่งที่เขาเลียนเจ็กในเวลานี้ไม่ได้ เพราะคุ้นเคย

---

๑ สามสิบสองเล่ม เป็นคำแผลง หมายความว่า ความคิดดีซึ่งรู้ไม่ได้ว่าจะสำเร็จเมื่อใด ความคิดเช่นนั้นว่ากันว่ามีมากอาจจะจดลงเต็มสมุดตั้งสามสิบสองเล่ม

๒ เรือนกงเต็กเมื่อเสร็จพิธีย่อมเผาไฟ

เห็นมากขึ้น นั่นมัน ๑๐๐ ปีมาแล้ว ยังเห็นรัว ๆ ราง ๆ ชั้นล่าง ๓ ห้องเป็นห้องรับแขกอยู่กลาง ที่เป็นของเจ๊กแท้มีแต่แพรยักษ์ขึงฝาผนัง นอกนั้นก็อะไรต่ออะไรสมมุติขึ้นว่าเป็นเจ๊ก เขียนรูปเจ๊กทำเพดานก็งั้ว เป็นที่นอนข้างหนึ่ง ที่เสวยข้างหนึ่ง ที่นอนนั่นพิกลกลกอ ถึงมีเสาศิลาตั้งข้างใน หน้าตาเจ๊กที่เขียนแต่มันก็ออกเป็นฝรั่งๆ เป็นแต่ให้หนวดเหยียดเสียเป็นแล้วกัน ชั้นยกขึ้นไปเป็นที่พระมเหษี กลายเป็นห้องเตอรกี เป็นห้องปอมปีไออะไรยุ่ง ซุกซุกซิกซิก คืออย่างเดียวแต่ขึ้นไปยกนั้นแล้ว แลเห็นภูมิเทศโดยรอบแจ่มแจ้งทั่วถึง ด้านใต้แลเห็นเมืองปาเลอร์โมตลอด จนถึงเมานต์เรอัล ซึ่งเยื้องไปข้างตวันตกหน่อยหนึ่ง ข้างตวันตกเป็นแนวเขายาวเรียกว่ามนต์ยิลเลยมี ข้างเหนือ มนเตคลัโล ข้างตวันออก เขาเปลเลกริโน ในระหว่างเปลเลกริโนกับมนเตคลัโลเป็นอ่าวอันหนึ่ง ถ้าว่าโดยทางแลฤๅทางลม โดยนึกว่าที่นี่เป็นเมืองร้อนแล้ว ที่ซึ่งเลือกสร้างวังนี่ แต่วังเองนั้นไม่เป็นรศ อยู่ไม่ได้ สำหรับเผากงเต๊กเท่านั้น ด้านข้างหลังมีสวน ปลูกต้นไม้เล็ก ๆ ผูกเป็นลาย เรียกว่าลายเจ๊ก แต่มันก็ไม่ใช่เจ๊ก มีเจ๊กอยู่ข้างยางลาย นอกนั้นมันก็เป็นโค้งต้นกุหลาบแลอะไรฝรั่ง ๆ ปลูกต้นปาล์มรอบเรือนเป็นที่ว่าต้นไม้เจ๊กหน้ามันก็ไม่เป็นเจ๊ก อยู่ในยุโรปย่ามทั้งนั้น

ออกจากนี่กวดขันกันให้กลับทางริมทเลให้ได้ จึงเป็นที่ตกลงตอนที่ข้างริมทเลที่เป็นเมืองใหม่ ๆ ถนนกว้าง ปลูกเป็นวิลลาข้างก็มี แต่ก็เป็นกันกับรุงรังต่าง ๆ ในเมืองนี้ ถ้าหากว่าไปตามถนนสายไหนก็ตาม เห็นร้านขายลูกยอ คืออ้ายลูกเสมากระของเพชรซึ่งรูปร่างเหมือนลูกยอ น้อยกว่า ๒๔ ร้านเป็นไม่เป็นมงคล ไม่ว่าทางไหนใหญ่เล็กใกล้ไกล คงจะมีร้านขายลูกยอ ยายแก่นั่งคลำขั้วนอยู่ เด็ก ๆ ยืนกัดกินแกมยุ่ย ๆ ยางที ๕ ร้าน ๖ ร้านติด ๆ กัน คำที่เรียกว่าร้านนี้เข้าใจว่า

อย่างไร ? กระดานแผ่นเดียว เอาลูกยอกองพูน ๆ ขึ้น นั่นและเรียกว่าร้านหนึ่ง มันช่างกินกันเสียกวนโมโหโทโส ลืมกล่าวถึงเรื่องไร่ฤๅสวนลูกยอนั้น ใช่ว่าจะปลูกแต่ยนเขาเช่นที่เห็นเมื่อวานนี้ ทำกันเหมือนนาในพนแผ่นดินราย หว่างต้นไม้ในป่าก็ปลูกอ้ายนี่ ทุ่งว่าง ๆ สักนิ้กำแพงศิลา แล้วปลูกอ้ายนี่จนแลสุดลูกหูลูกตา สังเกตดูว่าวิธีทำนั้นพูนเป็นอกร่องต่ำ ๆ แล้วเอาปลูกหว่างร่อง ดินที่ปลูกดูเหมือนจะชอบดินที่มีสีแดง ๆ เขาเรียกว่าเลเออไรต เช่นไร่พริกไทย ถ้าแถบจันทบุรีแลเมืองตราดปลูกคงขึ้นดี แต่ในเมืองไทยใครจะกินนั้นเป็นที่น่าสงไสยอย่างยิ่ง ลูกมันดกมาก ได้เห็นย่อยๆในใบเสมาใบเดียว มีลูกเกาะกว่า๓๐ น่าเกลียดรูปร่างที่มันเกาะอยู่กับต้น การที่จะเก็บลูกดูจะไม่ใช่ง่าย เพราะมันเป็นหนามไปทั้งนั้น ถามดูชื่อหมายว่าจะเรียกอะไรพิศดาร ดังขลุกขลัก ก็แปลว่าต้นมีหนามเท่านั้น พ่อได้สั่งให้เขาหาที่มันมีรากแล้วให้สักใบหนึ่ง จะเอาไปปลูกไว้ที่บางกอก ทั้งรู้ว่ามีอยู่แล้วเช่นนั้น จะลองดูว่ามันจะมีใบยี่สักกี่ใบ

วันนี้หมอเยอร์เคอซึ่งจะเข้าไปบางกอกด้วยนั้นมาถึง ได้รูปถ่ายจากคทิดรัสที่ซื้อเมื่อวานนี้พร้อมกัน เห็นว่าซื้อได้ถูกอย่างยิ่ง ตกลงกันรับว่าจะต่อหีบบรรจุ เพื่อจะไม่ให้กระจัดกระจายแลชำรุด วันนี้ร้อนเต็มที่ ถึงปราศจากเสื้อยืดด้วยกันหมดแล้ว หนังสือเมล์ได้ข่าวโทรเลขว่าอยู่เทาร์มินา เขาถามว่าจะให้ส่งฤๅ กลัวจะพลาดหนังสือจะเทียววิ่ง จึงสั่งให้เอาคอยไว้ที่เมลสินา

คืนที่ ๑๔๔

เรือพม่า เดินทางไปเมสสินา

วันศุกรที่ ๑๑ ตุลาคม

วันนี้ชายบริพัตรกลับมาจากไปช่วยการศพแกรนด์ดุ๊กออฟยาเดน ยอกข่าวว่าตั้งแต่มิลานขึ้นไป หนาวจัดแล้ว ถึงต้องติดไฟ ฝนตกพร่ำเพรื่อเสมอ ไม่มีแสงพระอาทิตย์ การแห่ศพก็ต้องแห่ทั้งฝน แกรนด์ดัชเชสยังแข็งแรง ไปในการฝังศพได้ แต่แกรนด์ดุ๊ก แลแกรนด์ดัชเชสใหม่เหนื่อยเต็มที ที่ต้องไปรับเจ้านายตั้งแต่ที่เป็นรอยัลไฮเนสขึ้นไปถึงสเตชั่นทุก ๆ องค์ แลพาไปส่งจนถึงห้องทั้งนั้น ปรินซแม็กส์เป็นผู้คอยรับประจำอยู่ที่สเตชั่น เอมเปอเรอแลลูกไปทั้งหมด กิงออฟซักซอนนี่แลเวอร์เต็มเข็มก็ไป เจ้านายมาก แต่บริพัตรไปไม่พยรังสิต ลงมาเยนัวเสียแล้ว จึงได้ไปพักอยู่มันไฮม ไม่ได้ไปไฮเดลแบ็กดังเช่นที่คิดไว้แต่ก่อน รังสิตก็มาถึงวันนี้ ลงมาอยู่ที่เยนัวกับเพ็ญ เพ็ญนั้นจะไปที่ซึ่งหมอแนะนำไม่ได้เขายึดเสียแล้ว จึงลงมาคอยอยู่เยนัว น่าเสียดาย ถ้าเพ็ญได้มาที่นี่จะสบายดีกว่าที่เยนัวเป็นอันมาก เวลานี้กำลังปรอด ๗๐ อยู่เสมอ ตั้งแต่มาดูเหมือนไม่มีที่ไหนสบายเท่า

วันนี้ยกไปกินเข้าที่โฮเตล วิลลา อีเดีย แล้วนั่งเล่นจนตกย่าย จึงได้แยกเป็นสามกอง พ่อกับจรูญ สิทธิ์ อรุพงษ์ไปมิวเซียม ให้บริพัตรกับรังสิตไปดูคิดรัลมนเรอิเล ตึกนั้นไม่อินเตอเรสต์อะไรเลย ดูไม่สนุกเต็มที จึงปล่อยให้ไปเที่ยวซื้อของ แยกกันไปคนละขาดังนี้

ส่วนพ่อไปแวะถ่ายรูปร้านลูกยอกลางทาง ผเอินฟิล์มเหลืออยู่แผ่นเดียว จะเปลี่ยนใหม่ก็ไม่ไหว พอย่างลงไปจากรถแมลงวันก็ตอมแน่น แต่ไม่ใช่แมลงวันจริง ๆ เป็นแมลงวันคน เจ้าของร้านหมายว่าเราอยากกิน พอไปถึงก็เรียกเข้าไป

หยิบลูกยอมาตัด วิธีทำดูง่ายดายดี เอามีดตัดหัวตัดท้ายเสีย แล้วกรีดเปลือกตามยาว แยะออกข้างในก็เป็นอันสำเร็จ "รับประทานได้" สีสรรคล้ายกล้วยหักมุก เผาอย่างเฟอะเฟอะ พ่อยอกให้เด็กทอดมอยู่นั่นกิน เข้ามือไวฉวยได้ยัดเข้าปากทันที เข้าของร้านเอามาปอกใหม่อีกลูกหนึ่ง คราวนี้เจ้าพวกเด็ก ๆ รู้ที่ จ้องอยู่ด้วยกันหมด พอใช้ใบยอกว่าให้กินเถอะ ก็ตะครุบหลายมือด้วยกัน คนที่ไวที่สุดฉวยได้ ใส่ปากหมดที่เดียว น่าสงสารเด็กช่างหลายมือชอบเสียจริง ๆ ถ้าหากว่าเป็นในหัวเมืองไทยเรา ฤๅในหัวเมืองมลายู จะชอบเลี้ยงเด็กอย่างเช่นเคยเลี้ยงบ่อย ๆ นี่ครั้นจะไปเลี้ยงเข้าไม่รู้ว่าผลจะเป็นอย่างไร จึงเลยหลงกลับมาขึ้นรถไปพิพิธภัณฑ์สถาน ทพพิธภัณฑ์สถานนี้เป็นตึกโยราณก่อด้วยศิลา ๓ ชั้น เป็นตึกแถวบรรจบกันวงรอบ มีที่ว่างอยู่กลาง เป็น ๒ ตอน ชั้นล่างเป็นเครื่องศิลา รูปภาพสลักแลภาชนะต่าง ๆ เรื่องสาสนาเป็นพื้น ขึ้นมาแต่ก่อนคฤสตศักราช ๖๐๐ ปี ๗๐๐ ปีลงมา เที่ยงอยู่ในราวเวลาพุทธกาล เป็นของกรีกบ้าง โรมันบ้าง มากกว่าอื่นนั้นคือหีบที่บรรจุกระดูกฤาศพ เพราะชาวโรมันใช้เผาศพเก็บแต่กระดูกฝัง ส่วนที่เป็นหีบจนถึงฝังได้ทั้งตัวนั้นมีน้อย ภาชนะที่สำหรับฝังเช่นนี้ใช้เป็นรูปโลงสั้น ๆ ทำด้วยศิลาสลักเป็นรูปคนโปนขึ้นมาจากพื้น มีเทวรูปซึ่งเป็นที่เคารพตั้งแต่ยุปิเตอเป็นต้นหลายรูป ตลอดมาจนชั้นหลังถึงรูปมาร์ คกพพิธภัณฑ์ชั้นที่ ๒ เป็นของต่าง ๆ เช่นเครื่องศิลา, เครื่องเหล็ก, ทองเหลือง, ทองแดง, ถ้วย, แลเครื่องเรือนแพรบักต่าง ๆ อยู่ข้างจะเป็นมิวเซียมสามัญ ของที่มีอยู่ในนั้นก็เป็นกรีก, โรมัน, นอรมัน, ซาราเซน, เป็นพื้น ชั้นบนไว้รูปภาพ รูปภาพที่โยราณขึ้นไปไม่มีอะไรนอกจากเรื่องสาสนา แต่มีรูปภาพใหม่ปนอยู่บ้าง จนถึงรูปภาพที่เขียนปี ๑๘๙๑ ก็มี ผู้นำพยายามมากที่จะอธิบายในภาษาอังกฤษ แต่เป็นภาษาอังกฤษที่เขานึกใส่ใจขึ้นเองว่าควรจะเป็นเช่นนั้นเช่นนี้ อธิบายรูปแผ่นใหม่นี้พ่อไม่เข้าใจเลย ได้ให้สิทธิแลรู้ผลักกันฟังตามลำดับ ก็ฟัง

ไม่เข้าใจ ไล่เลี่ยงหล่อหลอมล่อตักตูว่ายางที่จะโคนทางนี้ไม่สำเร็จเลยต้องลา แต่ที่ได้ความนั้นก็โดยมาก มีรูปฉากที่เขียนค้อยู่แผ่นหนึ่ง เปนรูปมารีอุมพระเยซูนั่งขนแท่นเขียนคีเสียจริง ๆ เลยยก ทั้งสี่สรรก็งาม เอาไปซ่อนไว้ในห้องเล็ก ไปดูอยู่เปนนานจนจะกลับออกมา จึงได้เรียกไว้ให้รอก่อน พลิกหลังมาให้ดู เปนรูปอะดัมแลอีวาอยู่ในสวน เขียนคีกอย่างวิเศษ เมื่อดูตลอดแล้วออกจากมิวเซียมไปสวนทริมทเล สวนนี้เปนสวนสำหรับเมือง คนขับรถมันกะผลีกะผลาม เวลาจะหยุดเอาล้อข้างขวาเข้าไปชนคันทางคนเดิน ม้าตัวข้างขวาก็เหยียบสูงข้างหนึ่งต่ำข้างหนึ่ง หลยซวนไปโดนตัวข้างซ้ายล้ม เคราะห์ดีถึงแล้วเรารีบลงได้ทันที งดปล่ำกันเท่าไรก็ไม่ขึ้น ปลดเครื่องหมดจึงได้ลุกขึ้นได้ เปนแผลที่รักแร้แผล ๑ สวนนี้ตัดวงกลมที่ตรงกลาง ตั้งน้ำพุก้อนคีน้ำพุล้อมรอบ มีเก้งฝรั่งสี่ด้าน คราวนี้ตัดทางออกจากวงกลมกลางนั้นเปนกางเขน แลสับหว่างกางเขนดูเปนเข็มทิศ ต้นไม้ก็ไม่สู้มีอะไรนัก คนไปเดินอยู่ในนั้นก็น้อย ไม่มีที่กินน้ำร้อนน้ำชาอะไร ออกจะร้อน ๆ เลี่ยงสัตว์มีแต่นกแลไก่ห่านข้างร่องแร่ง ไม่ไว้ใจรถที่ม้าลื่นกลัวจะเจ็บให้ไปหาใหม่ อ้ายคนนำรับไปหาแต่เปล่า กลับไปเปนนายน่าอ้ายรถเก่านั้นเอง รับประกันว่าจะไม่มีอันตรายอันใด ขอให้ขึ้นไปใหม่ ตกลงต้องยอม เพราะเหตุว่าท่าอยู่ใกล้ ครั้นลงไปถึงท่า เรือสตีมลอนช์ยังไม่มา เพราะยังวันอยู่มาก จะหยุดรอคอยอยู่ก็ไม่ได้ แมลงวันตอมต้องกลับขึ้นรถ เกณฑ์ให้มันขับลงไปข้างใต้ตามริมชายทเล แถบตั้งแต่ท่าไปถนนกว้างใหญ่เปนที่สำหรับทำไว้จะให้คนไปขับรถ ที่เรียกว่าแฟชันเบอลไดรฟ ถนนเห็นจะกว้างกว่า ๑๕ วา แต่ไม่ใคร่จะมีใครขับรถ ที่ตั้งสำหรับเข้าแตรก็ใช้ถึงเสาศิลา ลงเชือนศิลามีพนัก แลม้าสำหรับเปนที่คนนั่งทำด้วยศิลาทั้งนั้น ลมพัดเย็นสบายแลแดดร่ม แต่เรียกได้ตามอย่างไทยว่า "ไม่ติด" นาน ๆ จะเห็นรถสักหลังหนึ่ง คน

กลับน้อยไปกว่าที่อื่นเสียอีก ไปสุดถนนกว้างนั้นถึงหมู่บ้านชุยกชุยกออกจะเป็นตลาดปลา เหม็นคาวอยู่ที่เดียว ต่อไปก็เป็นบ้านคนจนกะเร่ยกะราด ลักษณเป็นกำพงกะลัมที่สิงคโปร์ แต่มีเรสเตอรองต์ที่ตาดด้วยผ้าใบฤๅหลังคาไม้ริมทเล เป็นที่ชาวเมืองออกไปกินเข้าอย่างเดียวกับเนเปอล ประหลาดที่ไปจนถึงทางไกลที่สุดเช่นนั้นแล้วยังมีคนรู้จักเสมอ ไม่ว่าเลวปอนอย่างไร จะเป็นด้วยรถคิแปลกตาฤๅมันจะจำได้ก็ไม่รู้ จะยักย้ายไปนั่งเสียแห่งหนตำบลใดคงจะเจาะเข้ามาเยี่ยมหมวกให้พ่อเสมอ เป็นอันไปไหนไม่รอดหนีไม่พ้น คนอื่นเขาไปเที่ยวได้ ตุ๊กไปก็ว่าไม่มีใครดู แต่ตุ๊กเข้าใจเองว่าเขาเห็นเป็นอิตาเลียน ซายบริพัตรกับรังสิตไปก็ว่าไม่มีใครดู เหตุไฉนพ่อจึงได้หน้าตาเป็นไทยกว่าเพื่อนหมด ไม่มีใครจะไทยเท่า ความจริงชาวเมืองนี้ปราถนาดีทั้งนั้น แต่หากเขาฟรีกันเช่นนั้นเอง ได้ดูแล้วดูราวกับว่าจะเจาะให้ทลุด้วยไนยตา

ใครมาเมืองนี้จะเห็นแปลกที่มันมีอะไร ๆ ปนกันไปหมด ประเดี๋ยวจะแลเห็นขัวปลายเสากรีกอยู่แห่งโน้น ขัวโรมันอยู่แห่งนี้ สฟิงก์แลเลออิยปต์อยู่ที่มุมกำแพงโน้น หลังคากลมอย่างแขกอยู่ที่นั่น โค้งอย่างนอรมันอยู่ทางนี้ รายฎรพลเมืองก็แปลกหลายอย่าง ตั้งแต่ชาวจีนไปจนเขียวแลหม่น ๆ แต่ไม่ใช่ดำเป็นรอยที่อากาศเผาผลาญในชั้นคนจน ๆโดยมาก คือผิวมักจะไหม้เกรียม ดูดูไปก็ไม่สู้ห่างกันนักกับอียิปต์ พอรู้ได้ว่าเป็นลักษณอันเดียวกัน ไม่มีคล้ายคลึงกับพวกข้างเราเลย ห่างกันมาก

พ่อกลับความคิดใหม่ อยู่ข้างจะไม่แน่นอนเต็มที่ เพราะเหตุที่มาเที่ยวในระยะนี้ รู้สึกใจเสียว่าเที่ยวพอให้หมดเวลา จะเดินเรือก็ดีเที่ยวไปทางยกก็ดี ออกจะเป็นเที่ยวไม่มีโปรแกรม แล้วแต่จะสดวกใจอย่างไร เพราะฉนั้นโทรเลขที่บอกกำหนดอะไรในตอนนี้เหลวไหลมาก กลัวชาวบางกอกจะเข็ดเสียว่าบอกกลับไปกลับมา หาเหตุ

ที่ให้กัปตันใหม่ครั้งนี้เพราะอยากจะเปลี่ยนไปลงเรือซักเซนให้ออกจากปอตเสดเสีย แต่ในวันอาทิตย์ อย่าให้ทันถึงวันจันทร์ ได้ให้เขียนหนังสือไปถึงกัปตันวอลเตมาส์ ขอให้ผ่อนผันเลื่อนเข้ามา เพราะเหตุฉนั้นจึงได้รั้นวันอยู่ทันเข้ามาออกเรือเสียวันนี้ ได้ออกเรือเวลายาม ๑

ลืมกล่าวถึงเรื่องซื้อรถ เวลาจะขึ้นยกเมื่อกลางวันมีเรือยรรทุกศิลาหลังโต๊ะแลรถหรูออกมาขายถึงเรือพม่า เห็นว่ารถมันหลังใหญ่อยากได้ ถามราคาขอกว่า ๕๐ เลียร์ จรูญต่อ ๕ เลียร์ ไม่ให้แต่ลดลงมาเพียง ๔๐ แล้ว ได้มอบให้กัปตันไว้ว่ากล่าวกันต่อไป เวลากลับลงมาเห็นรถตั้งอยู่ กัปตันบอกว่าได้ว่าราคาตกลงกันเปน ๒๕ เลียร์ วิธีซื้อของที่ซิซิล เปนดังนี้

คืนที่ ๒๐๐

เมืองเทาร์มีนา

วันเสาร์ที่ ๑๒ ตุลาคม

เรือมาทอดในท่าเมืองเมสสีนาเวลาเช้า ปริเฟ็ต นายโปลิศแลกัปตันท่าลงมาหา รอกินเข้ากลางวันเสียก่อนจึงได้ขึ้นยก เวลาที่จะขึ้นยกวันนี้ยัดกันลงไปเต็มลำเรือหมด ครั้นไปถึงที่ท่าเห็นคนแน่นมาก นึกว่าไปเที่ยวข้างไหนคงไม่ได้ อยากจะเที่ยวดูเมืองเมสสีนาสักหน่อย เห็นพระราชวรินทร์แต่งตัวสรวยแลดูพากภูม จึงวานให้ขึ้นก่อนกับคุกสำหรับให้คนตอมเสียหนึ่ง พ่อไปรถที่ ๒ แล้วแยกไปเที่ยวในเมือง รถทั้งปวงไปสเตชั่นที่เดียว กำหนดว่าย่าย ๒ โมงกับ ๒๐ นาทีจะออก ที่ไปนั้นก่อนเวลาเกือบชั่วโมง ๑ จึงมีเวลาเที่ยวขับรถดูเมืองมาก ในเมืองเมสสีนาไม่มีสิ่งใดเปนสลักสำคัญนอกจากร้านขายของแลตึกคนอยู่ เย่าเรือนเคหามากแต่จำยาก ไม่มีสิ่งใดที่จะนับว่างามเปนเครื่องหมายในตา ผู้คนตกระจาย ๆ ทั่วไป ไม่เปนถนนที่จอแจ คนเบียดกันคลั่ก ๆ ถนนหนึ่ง ถนนที่กว้างแลเงียบถนนหนึ่ง อย่าง

เช่นเมืองป่าเลอร์โมด้านริมทเล มีตึกเช่นกำแพงมีประตูเป็นช่อง ๆ เกวียนที่ขึ้นกระดายหรูก็ไม่เห็นร้านขายลูกยอก็มีน้อย แต่มีผลไม้อื่น ๆ มาก เกวียนที่เป็นร้านขายของสดมีแต่มักจะเป็นผักชนิดเดียว ไม่พร้อมอยู่ในรถเดียวเช่นป่าเลอร์โม เกวียนร้านผักนั้นลมเล่าไป เป็นสิ่งซึ่งเห็นชินตาในเมืองป่าเลอร์โมเหมือนกัน คือมีผักสิ่งละอันพรรณละน้อย มีมันเสียบไม้ยกที่ปากกระสอย มีมะเขือเทศเสียบไม้ยกที่ปากกระสอย มีฟักเหลืองแต่ลูกไม่กลมฤาแบนเหมือนของเรา รูปยาวเหมือนขวยแต่โตเท่าฟักเขียว หั่นเอาเปลือกเป็นกายโต ๆ เสียบไว้กับมุมพนักอันนี้เป็นสิ่งสำคัญ ฤาแอดเวอติสเมนต์ยอกขายผักเหมือนกันทุก ๆ รถ เมืองนี้มีอิริจินัลน้อยกว่าป่าเลอร์โมเห็นจะเป็นด้วยเรือต่างประเทศ แลคนต่างประเทศไปมาค้าขายมาก ไปที่สเตชั่นเวลาใกล้จะตรงตามกำหนด สิทธิพายริเฟต์มาคอยรับ ได้ความว่าไปตามพระราชวรินทร์แลคุกอยู่เป็นนาน พาเข้าไปนั่งคอยอยู่ที่ห้องกินเข้า ในห้องนั้นมีโต๊ะกินเข้าแต่เต็มไปด้วยแมลงวัน แมลงวันมากเหมือนน่าทุเรียนในเมืองเรา นี่มันก็ไม่มีทุเรียนฤาจะเป็นน่าลูกยอ นั่งคอย ๆ เวลาก็ล่วงเข้าไป ๑๕ มินิตแล้วครึ่งชั่วโมงเล่าเคือครั้นจนถึงออกวาจาว่าถ้าต้องคอยถึงชั่วโมงเป็นไม่ไป ข้างเจ้าเมืองตูออกจะเคือครั้น ทั้งแกไม่รู้ว่าพูดเช่นนั้น วิ่งแต่เวียนมองอยู่ร่ำไป สัก ๒๕ มินิตจะได้ชั่วโมง ๑ รถจึงได้มา รถสายนี้ไม่ใช่รถในเกาะ เป็นรถมาแต่ฝั่งลงเรือไฟข้ามมาขึ้นที่นี่ เหมือนอย่างที่ข้ามวันมุนเดที่เดนมาร์ก ช้าแห่งละเล็กละน้อยก็ช้าไปได้เป็นหนักเป็นหนา

อีก ๑๕ มินิตจะย่าย ๓ โมงรถออก ทางที่มาเป็นทางเลียบทเลใกล้หาดข้างห่างหาดมีสวนคั่นข้าง แต่คงแลเห็นทเลเป็นนิจ ท้องฟ้าแลทเลที่นี่เหมือนรูปเขียนจริง ๆ น้ำก็เป็นสีน้ำเงินใส ฟ้าก็เป็นสีน้ำเงินอ่อนกว่าน้ำ แต่ใสหาเมฆหมอกมิได้สมกับที่เขาว่าสีเป็นไข่นกการะเวก แสงแดดก็เข้มแหลม ถูกใบไม้มีสีเป็นพื้นซึ่งใบ

สดชื่นจัด ตัดกันขาด อากาศไม่ร้อนไม่เย็น ลมพัดรวย ๆ แลดูงามไปทุกทาง เหมือนอย่างว่าอมยิ้ม ทำให้สบายใจได้ ถึงริมหาดซึ่งรถไฟผ่านมาใกล้ มีฝูงแพะซึ่งคนนำลงไปเลี้ยงเป็นฝูงโต ๆ กินอยู่ริมชายหาดใกล้น้ำ ได้มองดูว่ากินอะไร แลเห็นเป็นใบไม้ไปทอดให้กิน ที่เขานำลงไปกินริมหาดเช่นนั้น เพราะแพะชอบเกลือ ที่นั่นเป็นที่น้ำท่วมเกลือตกอยู่ที่หาด เมื่อรถไฟห่างหาดเข้ามา มีสวนส้มเป็นพืนที่ตามสวนส้มเหล่านั้นมีสระ ก่อขอบถือปูนสี่เหลี่ยมเป็นพืน รายกันไปตลอดหนทาง เป็นที่ขังน้ำสำหรับใช้ในการสวนส้ม แต่น้ำที่ขังอยู่นั้นเป็นน้ำขุ่น ๆ สีขาวโดยมาก คล้าย ๆ กับน้ำที่ชายทเลด้านออกของเรา มีทางน้ำตกลงจากภูเขาเป็นระยะ ๆ ตามแต่ซอกเขา ถ้าเป็นซอกเขาที่ซับซ้อนกันมากทางก็ใหญ่ ทางที่น้ำตกเช่นนั้น เป็นคิลาบ้านเลี่ยด ๆ ด้วยสายน้ำพัด ถ้าที่เช่นนั้นรถไฟต้องมีสพานข้าม พิเคราะห์ดูสวนส้มเห็นจะเป็นลักษณเดียวกันกับส้มสงขลาของเรา คือชอบที่ซึ่งมีรศเค็ม แต่ให้มีน้ำบริบูรณ์ ส่วนข้างขวามือที่เป็นภูเขานั้น ปลูกต้นโอลิฟ ที่ซึ่งเพาะปลูกได้สดวกก็แต่แถบข้างตวันออกแลข้างใต้ของเกาะ แถบข้างตวันตกแห้ง ปลูกอะไรไม่ใคร่เป็น ถ้าหากว่าเวลาน่าเดือนหกเดือนเจ็ดส้มสุก เห็นจะงามเต็มที มีตำบลบ้านหมู่ใหญ่ในระยะทางสัก ๒ แห่ง นอกนั้นก็มีราย ๆ กันมา บ้านมักจะตั้งอยู่ริมทเล เว้นไว้แต่แหลมซึ่งหันน่าตรงตวันตกเฉียงใต้ จึงต้องก่อกำแพงขังกันคลื่น เมื่อจวนจะถึงสเตชั่นเทาร์มินามีอ่าวแลมีเกาะอยู่ในน้ำ อยู่หว่างอ่าวเรียกว่าอ่าวซาน อันเดร เป็นที่งามมาก ทำให้รฦกถึงเมืองนอรเว แต่เมื่อถึงสเตชั่นเข้าแล้วออกจะเสียใจ ช่างไม่มีอะไรงามแปลกประหลาดเสียเลย มีบ้านเรือนข้างทางก็อย่างคนจนรุงรัง ขึ้นเขามาสองสามทบก็ยังจืด ไม่เห็นขบขันอะไรเลย เขาก็เป็นเขาเกลี้ยง ๆ มีแต่ต้นไม้เล็ก ๆ น้อย ๆ ให้รู้สึกน่าเสียใจกว่า จะได้เห็นแต่ของโบราณไม่มีอะไรอันน่าดูเลย ต่อเลยวกจะขึ้นถึงเมืองเทาร์มินา จึงเห็นเป็นบ้านเมืองตั้งอยู่บนยอดเขา แต่ไม่ใช่ยอดสูงที่สุด ยอดสูงที่สุดเป็นป้อมคาเซอลโบราณประจำ

ทุกยอด บ้านเรือนคนปลูกขนไหล่เขาซึ่งเป็นยอดกระยุ่มกระยิ่ม ทางนั้นทบไปทบมาเป็นธรรมดา คนที่นแปลกจากที่อื่น คือไม่สู้ตอมโนราแลกิริยายิ้มแย้มแจ่มใสอ่อนหวานต่อคนที่ขึ้นมา มิโปรยดอกไม้ร้องว่า แลคำนับอย่างเรียบร้อยเป็นพื้น พ่อถูกปาดอกไม้มาก เกลื่อนไปทั้งรถ ขุเคทั้งซ่อก็ได้ป่ามาจนถูกรมผีปาก ขึ้นไปหลายทบจึงถึงที่ราบ คำที่เรียกว่าราบนี้ ไม่ใช่ราบเป็นพื้นดิน ราบของเขายังสูง ๆ ต่ำ ๆ มากกว่าลานโรงรถที่พระนครคีรี แต่แลเห็นปรากฏชัดที่เดียวว่าเป็นเมืองเก่ามาก ถนนแคบนิดเดียว เรือนที่อยู่สองข้างก็รูปร่างอย่างแปลกเก่า ๆ ทั้งนั้น เวลาผ่านมาในกลางเมืองนั้น รู้สึกว่าไปเมืองกรีก เมื่อออกจากกลางเมืองนั่นแล้ว จะเลี้ยวลงมาโฮเตลออกจะลงมาตามไหล่เขาคอ ๆ ไม่สู้เป็นถนนนัก แลดูโฮเตลซานโดเมนิโกที่เราจะมาอยู่ไม่ใคร่รู้สึกว่าเป็นโฮเตล เห็นเป็นวัดโบราณหน้าตาออกจะร้างด้วยซ้ำไป ต่อเมื่อเข้ามาในประตูจึงเห็นว่าเป็นที่อยู่ เจ้าของโฮเตลรับเลี้ยงใหญ่ มีแตรวงทำเพลงสรรเสริญขรัม มีลูกสาวเล็ก ๆ สองคนให้ช่อดอกไม้ ตามทางที่เดินก็โปรยดอกไม้ตลอดขึ้นมาจนถึงห้องที่อยู่

โฮเตลนี้เดิมเป็นวัดจริง ๆ โบสถ์ก็ยังมี ที่เราขึ้นมาอยู่นั้นเป็นกุฏิพระ เดิมรัฐบาลอิตาลียึดเอาเป็นเจ้าของ ภายหลังมีผู้เอาหนังสือพิมพ์กรรมมายื่นยันว่าเป็นสมบัติของตัว รัฐบาลแพ้ จึงได้ขายให้เจ้าของโฮเตล แต่ไม่ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงให้ผิดไปจากรูปเดิม เพราะคนเป็นอันมากอยากให้คงอยู่เช่นนี้ จะได้รู้สึกว่าเหมือนไปเที่ยวเมืองโบราณแลอยู่ในบ้านเรือนของคนโบราณ แถวที่พ่ออยู่เป็นแถวชั้นสูง ยาวเป็น ๒ ขา กั้นเป็นห้องเรียง ๆ กันไป หลังคาก่อรวบ ห้องที่พ่ออยู่เป็นห้องข้างใต้ มีเฉลียงโถงต่อออกไปหน่อยหนึ่ง เฉภาะตรงเขาเอตนาซึ่งเป็นเขาไฟ กำลังควันกรุ่น ๆ แลลงไปข้างล่างเห็นสเตชั่นรถไฟ เอมเปอเรอเยอรมันแลกิงเอดเวอดมาก็ได้พักห้องนี้เหมือนกัน มีห้องแถวล่างลงไปอีกชั้นหนึ่ง รวมห้องที่อยู่รับคนได้

ถึง ๑๕๐ คน แต่เขายังอวดว่า ถ้าถึงฤดูไม่มีที่ให้อยู่พอ เพราะคนมาคราวละมาก ๆ โฮเตลใหญ่ ๆ มีถึง ๕ โฮเตล แต่ต้องการอยู่โฮเตลนี้ด้วยความพอใจ ว่าเปนตึกโบราณคงรูปร่างอยู่เปนของเก่า มาถึงเย็นมากเสียแล้ว กินน้ำชาแล้วประเดี๋ยวเดียวก็ค่ำ แต่ก่อนเวลากินเข้าได้ลงไปเที่ยวเดินอยู่ข้างจะมืด เพราะเขาคงใช้โคมอย่างโบราณ เปนแต่ใช้ไส้แก๊สฤาไฟฟ้า ของเครื่องแต่งก็เสาะหาของโบราณทั้งรูปภาพและเครื่องเรือนให้เข้าเรื่องกัน มีกลอยสเตอ คือระเบียงทางกรมถึง ๒ ตอน ตอนหนึ่งใหญ่ ตอนหนึ่งเล็ก มีสวนลงไปข้างริมทเล เดินในโค้งต้นไม้เปนกางเขน ขุดโคมอย่างเก่าสว่างแวม ๆ ในหว่างทางเดินนั้น มีต้นไม้สดชื่นงดงามมาก มีต้นส้มเปนพัน เวลาไปยืนในสวน พระจันทร์ขึ้นอ่อน ๆ แสงหรุบรู่ แหงนขึ้นมายนเรือนเห็นแสงไฟแวม ๆ น่าต่างมีโค้งเหล็กยื่นออกไป เงียบวังเวง หนังสืออะไร ๆ ที่เคยอ่าน โรแมนส์ คือเรื่องสังวาศอย่างฝรั่งต่าง ๆ มาปรากฏขึ้นในใจเวลานั้น สมผู้หญิงออกมาเยี่ยมน่าต่างผู้ชายไปยืนขยมออยู่ที่นั่น ตอนข้างริมทเลมีพนักออกไปนั่งเล่นเงียบ ๆ มืด ๆ ดูใจคอเพลิดเพลิน เดินวนอยู่เปนนาน อาหารที่เลี้ยงก็ดีมาก แต่อะไร ๆ ไม่ดีเท่าอากาศ ช่างสบายเสียจริง ๆ เบียดน่าต่างหมดแล้วปรอดเซนติเกรต ๒๐ ก็อยู่ในฟาเรนไฮต์หย่อน ๗๐ พอสรวมเสื้อสบาย ที่ซึ่งจะดูเปนสำคัญนั้นคือโรงละครกรีก อยู่ใกล้ข้างเหนือโฮเตลนี้เอง แลกลับขึ้นไปข้างเมืองดูช่างเก่าเหมือนไปอยู่ในเมืองอะไรเก่า ๆ ที่มีในเรื่องในหนังสือ ใจคอชื่นบาน

มีวิธีเดกทีนมันเล่น คือเอาใยกระยองเพชรมาผ่ากลาง แล้วบีบให้แอ่นเสียนิดหนึ่ง ค่วางออกไปทางน่าเขายืนลอยลิ่วไปได้ไกล ๆ แล้วหมุนวกกลับน่าดูเต็มที เจ้าเด็กพวกนั้นต้องการรางวัล ค่วางให้ดูไม่หยุดจนกระทั่งมืดแลไม่เห็นอะไร

คืนที่ ๒๐๑

วันอาทิตย์ที่ ๑๓ ตุลาคม

เมื่อคืนนี้ทั้งแมลงวันทั้งยุงรำระคมกันใหญ่ นอนไม่ห่มผ้าไม่ได้เป็นอันขาด ประเดี๋ยวปลายทางโน้นแปลยทางนี้ คลุมผ้าแล้วยังรักษาหน้าไว้ไม่รอด ทั้งตอมทั้งกัด จะอยู่เสมอจนหลับไม่ได้ ยิดไฟเสียแล้วก็เหมือนกัน เขี่ดไฟก็เหมือนกัน พึ่งรู้คุณวิเศษของหลวงฤทธิ์ว่าขับแมลงวันคล่องเป็นที่สุด เป็นไม่มีเสียทีแต่สักครั้งเดียว จับเอาจนหมดได้ แต่เรื่องยุงร้องว่าเหลือสติกำลัง ด้วยมาคนัก ยุงที่นี่ตัวโตกว่ายุงเราเกือบครึ่งหนึ่ง โตกว่ากันปล่องแต่เซอะกว่า ยังมีตัวเล็ก ๆ คล้ายรำ แต่ทำไมมันจึงมาพร้อมกันเข้า เขาหลับง่าย ๆ เขาก็หลับแต่พ่อหลับยาก ต้องให้หลวงฤทธิ์ปรายปรามอยู่จนดึกจึงได้หลับ ครั้นเวลาเช้าเห็นหน้าจรูญรอยยุงกัดซักเดี๋ยวเห็นจะกว่า ๓๐ แผล ที่จริงมันไม่ยากยากอะไรมีมุ้งเสียก็แล้วกันเท่านั้น จะสบายกว่าเมืองเราอีกด้วยไม่ร้อน

กินเข้าเช้าแล้วขึ้นรถไปดูโรงละครกรีก ซึ่งอยู่บนไหล่เขาเด่น อาจจะแลเห็นฝั่งเกาะได้ทั้งข้างเหนือข้างใต้ไกลสุดสายตา โรงละครนี้ก็ลักษณเดียวกันกับโคโลเซียมที่เมืองโรม คือเป็นสังเวียนที่นั่งรอบ กลางสังเวียนเป็นที่สำหรับเล่นละคร แต่ที่เมืองโรมไม่ใช่สำหรับเล่นละคร เป็นที่ดูแข่งขันแลชนสัตว์ ให้สัตว์กัดกัน แลเป็นที่ทำทารกรรมคนโทษ ที่เป็นโรงละครแท้ มีผนังเป็นฉากหลัง ประตูโรงออก ๓ ประตูมีซุ้มตั้งรูปศิลาเป็นเครื่องประดับโรง พื้นสังเวียนก็มีอุโมงค์สำหรับที่จะเล่นกลต่าง ๆ เวลาที่ปรกติอยู่เป็นหลังคาวงกลมรอบ มีทางเดินหลังผนังภายใต้โค้ง ที่คนดูอยู่ในร่ม แต่ที่เล่นอยู่กลางแจ้งมีห้องใหญ่ทั้งสองข้างสำหรับตั้งขบวนแห่แหนที่จะเดินเข้าในโรงละครนั้น การก่อสร้างทำด้วยอิฐเป็นด้วยศิลาบ้าง แต่ได้รื้อได้ทำซับซ้อนกันมาเสียหลายคราว ไม่ได้คงอยู่อย่างกรีกเดิม เมื่อพวกโรมันมาได้ก็แก้

เป็นอย่างโรมัน ครั้นเมื่อตกมาภายหลังก็รอแย่งเครื่องศิลากันไป คงอยู่แต่ที่แตก ๆ หัก ๆ โรงนี้ประมาณว่าจุคนนั่งดูได้ ๑๕๐๐๐ คน เพราะเมืองเทารมีน่าแต่ก่อนมีคนมากหลายหมื่น แต่เดี๋ยวนี้มีคน ๔๐๐๐ เท่านั้น เรื่องราวของเมืองนี้อยู่ข้างจะยุ่งมาก ถูกรบแย่งเปลี่ยนผลัดเจ้าของที่เป็นชาติต่าง ๆ มาหลายชาติ จนกระทั่งชั้นหลังที่สุดฝรั่งเศสก็ยังไปทำลายเสียได้อีก การที่ไปเที่ยวไม่ใช่เป็นไปเที่ยวเมืองที่กำลังรุ่งเรือง ดูสนุกฤๅงาม เป็นไปเที่ยวเมืองเก่าที่เคยรุ่งเรืองมาแต่ก่อน ต้องนึกถึงเรื่องโบราณ เห็นหน้าคนโบราณจึงจะรู้สึกสนุก เพราะเหตุนี้นั่นโฮเตลซานโดเมนิโกที่พ่อไปอยู่ เขาจึงได้รักษาไว้อย่างโบราณ ให้รู้สึกว่าอยู่อย่างคนแต่ก่อนนั้นจะเป็นอย่างไร มีช่างถ่ายรูปเยอรมันคนหนึ่งมาอยู่เรือนเล็กนิดเดียว ทำสวนน่าเรือนท่วงทีให้เหมือนอย่างครั้งกรีก ในเรือนก็แต่งให้เป็นอย่างเก่า ๆ ข้างคนชาวเมืองมาไว้ที่มีรูปพรรณสัณฐานคล้ายกรีกบ้าง โรมันบ้างแซกต่าง ๆ บ้าง ถ่ายรูปเล่นให้เป็นรูปโบราณทั้งนั้น ดูเหมือนหนึ่งฝันว่าตัวเกิดแต่ครั้งโน้น ขากลับพ่อได้แวะไปดูรูปถ่ายออกจะดี ๆ ได้ซื้อมาไว้บ้าง ได้ไปดูโฮสถ์ในโฮเตลนี้ ยังมีรูปภาพสาสนาและเครื่องแต่งตัวพระที่อ้างว่าตั้งแต่ ๑๐๐๐ ปีลงมาจนถึง ๖๐๐ ปี การที่อยู่ยังเขาเช่นนี้ดูกันสารเต็มที่ เมืองนี้ยังต่ำอยู่เสียอีก ยังมีหมู่บ้านที่สูง ๆ ขึ้นไปกว่านี้จนรถไปไม่ได้ต้องขี่ฬ้า บ้านเมืองเหล่านี้มันตั้งอยู่กันมาเสียแต่ครั้งพุทธกาลจริง ๆ ก็อยู่กันไปได้ต่อ ๆ มา แต่ดูแห้งแล้งเต็มที น่านต้นโฮลีสที่เป็นง่ายที่สุดยังใบเหลืองแห้ง เพราะต้นไม้ตัดลงเสียหมดเลยไม่มีขึ้น ด้วยแจ้งเหลือเกิน ศิลามากมีดินน้อย ต้นใยเสมาช่วยเป็นกำลังให้ภูเขาเหล่านี้เขียวได้มาก แต่จะเอาไปคิดว่ามีมาแต่ก่อนก็ไม่ได้ เพราะพึ่งได้ลงมือปลูกสัก ๔๐-๕๐ ปีมานี้ได้ลองนึกดูหนักหนาว่าอ้ายต้นใยเสมานี้เราจะใช้อะไรได้บ้างฤๅไม่ ไปนึกออกอย่างหนึ่งว่าเขาที่พระนครคีรีน่าแล้งก็แห้ง ถ้าปลูกต้นใยเสมานี้ตามริมกำแพงทางขึ้นดูเหมือนจะกันคนทำสกปรกใกล้หินทางได้ แต่คนเราจะชอบกินลูกยอฤๅไม่ให้สัตว์ไปเป็นอันมาก พ่อได้ต้นเข้ามามันก็

เหมือนกับของเรานี้เอง ฤๅจะโตกว่าจำไม่แน่ แต่ท่าลูกละคกกว่าที่เคยเห็นในยางกอกมาก

ไปเที่ยวกลางวันช่างร้อนเสียจริง ๆ ร้อนเปนเมืองเรา ไม่ใช่ร้อนเปนเมืองฝรั่ง ถึงกลับมาต้องนั่งที่น่าต่างให้ถูกลมอยู่เปนนานจึงหายร้อน มีกงสุลเยเนราลอังกฤษนำหนังสือเจ้าเมืองมอลตามีมาให้สิบสวนกำหนดวันไปถึงแลจำนวนคน เชิญเลี้ยงกลางวันด้วย ปรีเฟ็คเมืองซาระคุสซามารักษาตัวอยู่ที่นี่มาหา เปนการต้อนรับในการที่จะไปซาระคุสซาเวลาพรุ่งนี้ กินเข้ากลางวันแล้วกลับลงมา ชาวเมืองส่งเหมือนอย่างเมื่อขึ้นไป แต่รถไฟคราวนี้เต็ด ไม่อาจใช้รถธรรมดา ต้องเรียกรถพิเศษ มาถึงเมสสีนา แมร์รับเอารถมาให้ด้วย. ได้ขึ้นรถเที่ยวไปตามถนนข้างในแล้ววกลงริมทเล แลเห็นได้ความว่าทางน้ำที่ตกลงมาจากภูเขาไปลงทเล มีเหมือนกันกับที่เห็นตามทางรถไฟ ถนนขวางทั้งปวงใช้เปนคลองด้วย เปนถนนด้วย เขาทำปูศิลาให้แอ่นกลางลงไป ถ้าเวลาปรกติไม่มีน้ำใช้เปนถนน ถ้าเวลามีน้ำก็กลายเปนทางน้ำ ส่วนถนนรีที่จะข้ามถนนขวางเช่นนี้ ถ้าหากว่าถนนขวางลึกมีสพานข้าม แต่สพานนั้นสูงกว่าท้องถนนขวางเพียงศอกเศษสองศอก. ถ้าถนนขวางตื้นก็ทำถนนรีแอ่นลงไปหาถนนขวาง ปลายถนนขวางริมทเลเปนช่องหว่างตึกก่อโค้งเปนประตูทุกแห่ง เพราะเหตุที่ริมทเลมีถนนรีอีกถนนหนึ่ง เพื่อจะไม่ให้น้ำที่ตกไปตามถนนขวางไหลข้ามถนนรี เจาะช่องเสียที่ตรงใต้โค้งให้น้ำตกลอดถนนรีริมทเลไปลงใต้ทเลทางใต้เขื่อนที่เดียว วันนี้เปนวันอาทิตย์ ในเมืองข้างใน ๆ เงียบไม่ใคร่พบปะคน ไปออกันอยู่ริมทเลทั้งนั้น เวลากลับมาลงเรือที่น่าตึกมีวินิสเปอล คนแน่นเต็มไปนับไม่ถ้วน

วันนี้ได้รับหนังสือเมล์วันที่ ๔ กันยายน ซึ่งส่งไปเมืองโรม พระยารัตนโกษาส่งตามมา ยังมีความสงไสยอยู่มาก ว่าจะเปนหนังสือของเองฤๅมิใช่ ซึ่งกรมดำรงโทรเลขมา ให้สืบดูหนังสือที่ได้ส่งมาคอยที่เมสสีนา ถ้าหากว่าไม่ใช่หนังสือนี้มีอีกฉบับหนึ่งต่างหาก คงจะเปนอันพลาด ต้องส่งตามกลับเข้าไปยางกอก

คืนที่ ๒๐๒

เมืองไซราคุสซา

วันจันทร์ที่ ๑๔ ตุลาคม

เมื่อคืนนี้ ออกเรือมาแต่กลางคืน มาถึงที่นี่เวลาเช้า ๓ โมง ในเบื้องต้นจะต้องสารภาพเสียก่อน ว่าความรู้ของพ่อในเรื่องเมืองไซราคุสซาอยู่ข้างแคบ ได้พบในหนังสือที่อ่านบ้อย ๆ รู้เรื่องแต่เผิน ถึงจะเที่ยวเข้าจริงแลไม่ใคร่จะเห็นแง่มแง้ เข้าใจว่าเมืองนี้ชื่อในหนังสือไทยคงจะมี ถ้าหากว่ากรมนรา[๓]ได้แปลอาหรับราตรีลงไปถึง เพราะในเรื่องนั้นกล่าวถึงไซราคุสซาน คือพ่อค้าเมืองนี้ได้ไปค้าขายแลไปทำอะไรต่าง ๆ เมืองไซราคุสซาเป็นเมืองใหญ่มาแต่ในเวลาพุทธกาล นับว่าเป็นเมืองใหญ่ที่สุดของพวกกรีก เคยมีพลเมืองถึงห้าแสน แต่ในเวลานี้สามหมื่นเศษเท่านั้น เมืองไซราคุสซาที่อังกฤษเรียกว่า ซีราคุสทุกวันนี้ยังอยู่บนเกาะเล็ก น่าเมืองเก่า เมืองเก่านั้นมีบริเวณกว้างขวางถึง ๒๐ ไมล์ แต่เวลานี้เป็นเมืองร้าง การที่มาเที่ยวเมืองไซราคุสซาต้องหมายความว่าจะไปเที่ยวเมืองเก่า ไม่ใช่เที่ยวเมืองใหม่ ซึ่งเป็นเมืองฝรั่งธรรมดาไม่มีอะไรอัศจรรย์ มีของเก่าอยู่แต่วัด ของใหม่ที่ควรดู คือพิพิธภัณฑ์สถานเท่านั้น ยังมีเมืองที่ใหญ่กว่าไซราคุสซาในเวลานี้ ที่ผ่านมาเสียไม่ได้แวะ เพราะเหตุที่ไม่มีของเก่าปรากฏเป็นสำคัญ การที่มานับว่าเป็นอันรู้จักเมืองนี้ จึงได้มุ่งหมายจะมา เมื่อเรือเดินมาเวลาเช้าได้พบกองทัพเรืออิตาเลียนเจ้าแผ่นดินยังอยู่ในกองทัพ ทราบว่าได้เสด็จมาเที่ยวที่ไซราคุสซานี้เมื่อสองสามวันมาแล้ว แต่มาด้วยรถโมเตอร์คาร์ ไม่มีผู้ใดทันรู้ตัว ที่จริงพ่อได้ปรึกษากัน เจ้าแผ่นดินทรายแล้วว่าจะมาที่นี่ เห็นด้วยว่าคนมาดู

---

๓ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ

ที่สองปริเฟท์แลแมร์ กับทั้งมิสเตอลอยย์ไวสกงสุลอังกฤษ ก็ขึ้นเข้าท่าลงมาเยี่ยมในเรือ ขึ้นยกเวลา ๔ โมงเศษ ตรงไปพิพิธภัณฑ์สถานที่ในเมืองใหม่ที่เดียว ท่าที่ขึ้นนั้นก่อเขื่อนถมหาดทรายเป็นพนราย แล้วไปขึ้นสพานไปถนนขนานฝั่งแลดูด้านน่าเป็นถนนสองชั้นเรียงกันขึ้นไป ในเมืองนี้ถนนแคบแลคดคูราวกับจะว่าพอรถไปได้ แต่พิพิธภัณฑ์สถานเป็นพิพิธภัณฑ์สถานอย่างใหม่ ทำแลจัดเรียบร้อยดีมาก ชั้นล่างเป็นเครื่องศิลา มีวินัสรูปนางคาวพระศุกรซึ่งไม่มีหัวแต่รูปทำงามดีมาก เป็นยอดของเทวรูปในมิวเซียมนี้ นอกนั้นยังมีเทวรูปอื่น ๆ คือ อโปโลอาทิตย์ แลยูปิเตอ พระพฤหัศบดีเป็นต้น รูปเหล่านี้เป็นรูปห่มผ้าทั้งนั้น เรื่องห่มผ้านี้ไม่ผิดกับพระครองผ้า เข้าใจว่าพระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกก็ดี ในเวลาโน้นห่มผ้าก็คงจะคล้ายอย่างนี้เอง เพราะเป็นสมัยเดียวกัน เวลายังไม่สู้มีความคิดที่จะตัดเสื้อแสงอันใด ต่อภายหลังลงมาจึงได้เกิดเสื้อ ถึงสรวมเสื้อแล้วก็ยังห่มผ้า ตลอดลงมาจนชั้นพระเยซู นอกจากเทวรูปเหล่านี้จะมีขัวปลายเสา ฤๅมีลายกรอบก็ไม่บริบูรณ์ทั้งนั้น ด้วยเหตุที่เมื่อเวลาเมืองตกเป็นของพวกโรมัน ขนเครื่องศิลาซึ่งไม่ชำรุดไปเมืองโรมเสียหมด ของที่เหลืออยู่หาดีไม่ได้แต่สักสิ่งเดียว ล้วนแต่ของชำรุดทั้งนั้น ที่ชั้นล่างของมิวเซียมเต็มด้วยเครื่องศิลา ได้ก็อาไศรยขุดศพเท่านั้น ศพผู้มั่งคั่งก็มักจะใช้หีบทำด้วยศิลา ที่วิเศษมากก็มีลายสลักภายนอก ถ้าพอประมาณก็เกลี้ยง ๆ แต่เป็น ๒ อย่าง พวกศพฝังอย่างหนึ่ง ศพเผาอย่างหนึ่ง ถ้าศพฝังก็เป็นหีบศิลายาว แต่มีน้อย เหตุที่มันประดักประเดิดมาก จึงใช้หีบตะกั่วเสียมาก มีตัวอย่างหีบตะกั่วซึ่งมีศพอยู่ในนั้นเขาได้มาตั้งไว้ ส่วนศพที่ในหีบศิลาก็ยกหีบมาทั้งศพมีอยู่หีบหนึ่ง ร่างกระดูกเรียงลำดับเป็นรูป แต่แห้งผุเหลือน้อย เหมือนเอากระดูกกองรายไว้ในหีบ แต่พอสังเกตได้เป็นรูป เพราะเหตุที่ศพนั้นแต่ก่อนพระเยซูเกิด ๔๐๐ ปี ส่วน

ศพที่เผาบรรจุในหีบศิลานั้นอย่างที่ได้กล่าวมาแล้วแต่ก่อน ที่บรรจุในภาชนะทองเหลืองมีเครื่องแต่งตัวและเงินทองลงไว้ในนั้นลักษณะอย่างเดียวกันกับ "สะลิละ" ที่ขุดได้ในประเทศอินเดียก็มี ความประพฤติในเรื่องคนตาย ที่ประเทศอินเดียฤาทนเห็นจะไม่ผิดอะไรกัน ที่ได้แต่สลากยอกซ้อคนตายจากฤกในแผ่นศิลานั้นเป็นอันมาก เหตุด้วยศพฝังไว้ในรางศิลาซึ่งขุดในถ้ำ เป็นศพคนจนไม่ได้บรรจุโลง ฝังลงไปตัวเปล่าแล้วจากฤกศิลาปิดไว้เท่านั้น พิพิธภัณฑ์สถานชั้นยนรายตามทางกระไดทึ่งามตลอดขึ้นไปเป็นเครื่องศิลา, เครื่องเหล็ก, ดิน, แก้ว, จนกระทั่งถึงเครื่องประดับทองเงินเป็นลักษณเดียวกับที่จัดพิพิธภัณฑ์สถานอื่น ๆ แต่ของเหล่านี้สังเกตได้ว่าไม่ใช่ของทำในเมืองนี้ทั้งนั้น เป็นของมาจากต่อนก็มี เช่นเครื่องแก้วเป็นต้น ของเมืองนี้แท้ เช่นเทวรูปทองสำฤทธิ์ และศิลาฤาดิน ฝีมือเป็นกริกงาม ๆ แต่ไม่มีบริบูรณ์ ชำรุดโดยมาก สิ่งซึ่งเป็นที่น่าชอบใจพ่อดูอยู่นานนั้น เครื่องเงินตราทองตรา ทำด้วยหล่อเทพิมพ์ ไม่ใช่เครื่องจักร แต่เป็นแบบ ชั้นเก่า ๆ ไม่มีหัวเจ้าแผ่นดิน เป็นหัวเทวรูปต่อภายหลังพุทธกาลลงมา ก่อนพระเยซูสักหน่อยจึงได้เป็นรูปเจ้าแผ่นดิน เครื่องหมายเช่นวชิระ ซึ่งเป็นเปลวสองข้างมีด้ามกำ เป็นของได้ใช้ในที่นี้เหมือนกันกับอินเดีย แต่บางอันมียักนกเติมข้างละคู่ ตรีศูลใช้ตรีศูลตรง ๆ เป็นเครื่องหมายเงินเหล่านี้มีตั้งแต่ก่อนพระเยซูขึ้นไปถึง ๗๐๐ ปี พ่อชอบใจมาก ได้ว่านมิสเตอลอยย์ช่วยหาซื้อเก็บรวบรวม แต่ให้เลือกเอาที่ทำปลอมขึ้น เพื่อจะให้ราคาเยา เพราะของจริงขายกันราคาแพงมาก แต่เพียงของปลอม ถ้าเก็บได้มากก็เห็นจะเป็นเงินมากอยู่เหมือนกัน เวลาเที่ยงเศษกลับลงมากินเข้าในเรือ

เวลาบ่าย ๒ โมงครึ่งกลับขึ้นไปใหม่ ได้ชวนไวสกงสุลอังกฤษให้ขึ้นรถไปด้วย การที่ต้องอาไศรยอังกฤษเช่นนี้ เพราะได้อาไศรยภาษา ที่จริงปรีเฟ็คแลแมร์

เจ้าพนักงานต่าง ๆ เขาก็มาตามออกซ้องไปจนรถเป็นขบวนแห่ แต่เรามันเขลาเสียเอง พูดกับเขาไม่ได้ การดูเช่นนี้ ถ้าไม่ได้ฟังคำอธิบายชี้แจงบ้าง อ่านแต่ไกด์บุ๊กหนังสือนำเล่าเรื่อง ไม่พ้นจากงมงาย ฝ่ายคนนำทางที่สำหรับนำคนต่างประเทศดูนั้น ย่อมจะเสลอกสลนแย่งกันอยู่เป็นพื้น เวลาพ่อขึ้นไปถึงแย่งกันอยู่เป็น ๒ คน เกือบจะต่อยกันขึ้น แลคำอธิบายของพวกคนนำเหล่านี้ มักจะยาวเกินที่เราต้องการ เหตุที่มันท่องไว้เป็นเรื่อง ๆ ทั้งนั้น ถ้าถูกที่เรารู้แล้วอยากจะให้ข้ามไปเสียจะได้ไม่เสียเวลา ข้ามไม่ใคร่จะได้ ถ้าผิดที่เขาเคยท่องไว้มักจะพาให้เลอะ เพราะมันใช้ความจำ ไม่ได้ใช้ความคิด ไม่ว่าคนนำที่ไหน ๆ เป็นเช่นนี้ทั่วกันทั้งนั้น ถ้าได้คนที่พอมีอัธยาไศรยขึ้นผูกไปด้วยแล้ว ได้ความแน่มแน้งดีกว่าฟังไกด์อธิบายซึ่งเป็นน้ำท่วมทุ่ง

ทางที่ไปวันนี้ข้ามสพานจากเกาะเล็กไปเมืองเก่า ซึ่งสองข้างทางเป็นกำแพงตลอดไปทั้งนั้น ในกำแพงนั้นเป็นสวนมะนาวเป็นพื้น สวนมะนาวเช่นนี้มักจะทำอยู่เหนือสิ่งซึ่งร้างแต่โบราณจมอยู่ในดิน ด้วยการนานยิ่งมาแล้ว ทั้งเขาไฟถมด้วยขึ้นไปเช่นนี้จนถึงคะตะโคมบ์ ที่ฝังศพคนมาก ๆ คะตะโคมบ์นี้ตั้งอยู่ในที่ซึ่งซับซ้อนกันมาก ส่วนที่ไปดูนี้เป็นส่วนหนึ่งของเมืองเก่าฝ่ายตวันตก มีมังกันกับวชฝรั่งชนิดหนึ่ง ไม่ใช่ยาดหลวงเป็นผู้รักษา (คำที่เรียกว่าคะตะโคมบ์นั้น คือเป็นที่ฝังศพ) ปลูกกุฏิอยู่ที่ปากซ่องนั้น มีวัดใต้ดินวัดหนึ่ง บนดินวัดหนึ่งอยู่ข้างขวา เราไปข้างซ้าย วัดนี้เรียกว่าซานโยวานี ที่อังกฤษเรียกเซนต์ยอน สร้างขึ้นเมื่อคฤสตศักราช ๑๑๘๒ จะว่าด้วยคะตะโคมบ์ก่อน ทางที่ลงไปมีกระไดไม่กี่ขั้นนัก ข้างในก็เป็นปล่องกว้างประมาณสัก ๑๐ ฟีต สูง ๘ ฟีต เจาะเข้าไปในหินปูนยาว ๑๐๒ ยาร์ด เป็นที่ฝังศพของพวกไซราคูสซาน รวงเข้าไปในฝาเป็นคูหา แล้วจึงขุดศิลาเป็นรางสำหรับฝังศพ ถ้าผู้ดีก็มักจะมีคูหาขุดเข้าไปลึก แล้วตั้งหีบศพรอบคูหานั้นแต่เฉภาะ

พวกพ้องของตัว ถ้าเป่นคนสามัญขุดศิลาลงไปเป่นราง มีเอ็นคั่นเฉภาะศพหนึ่ง ๆ เรียงกันไปตั้งแถวละ ๕ ศพ ๖ ศพ ในนั้นมืด ๆ ซื้น ๆ แต่เดี๋ยวนี้เขาเจาะปล่องข้างบนให้แสงสว่างลงมากกว่าแต่ก่อน ทั้งศพก็ได้ขุดขึ้นเสียหมดไม่มีเหลือเลย จะมีเหลืออยู่บ้างก็แต่กระดูกพวกที่ฝังไม่มีโลง ถ้าหากว่าเวลาแต่ก่อนเมื่อยังมืดกว่านี้ แลเมื่อศพยังฝังอยู่ในที่นี้เห็นจะเหลือที่จะลงไปได้ กลิ่นไอคงจะพุ่งซ่าน แต่กระนั้นยังมีรอยเขียนรูปภาพอย่างหยาบ ๆ อยู่ในนั้นเหลืออยู่ก็มี ที่ประดับโมเสกยังเหลือติดอยู่บ้างก็มี มีสเตอลอยบ์เคยอยู่นี่นาน ว่าได้เคยเห็นมีโมเสกประดับมากกว่านี้ แต่คนลักแกะไปเสียมาก ในท่วงกลมระหว่างคะตะโคมบ์นี้ แห่งหนึ่งใหญ่กว่าเพื่อน ว่าซันตเปาโลคือเซนต์ปอล ตัวอรรคสาวกของพระเยซู ได้เคยเข้าไปเทศนา เมื่อคฤสตศักราชล่วงไปได้ ๔๐ ปีเศษ ในคะตะโคมบ์นี้ ถ้าปล่อยให้เดินแต่ลำพังหลงเขาว่าใหญ่โตกว่าคะตะโคมบ์ที่ใคร ๆ เคยไปดูกันเป่นอันมาก ที่เมืองโรมเลวกว่านี้ทั้งวิธีทำด้วย แต่ที่เมืองโรมไม่ได้ไปดูทั้ง ๒ เที่ยว เหตุด้วยพระองค์สายเป่นผู้ได้ไปเล่าให้ฟังก่อน ตั้งแต่เมื่อยังไม่ได้มายุโรป แกขยะแขยงอีอะไร ๆ ต่าง ๆ แลยอกว่าไม่สบายไปเป่นหลายวัน พ่อจึงไม่ได้คิดจะไปเลย แต่ผู้ที่ล่วงน่ามาเมืองโรมได้ไปกันเกือบทุกคน มีความยินดีที่ได้มาเห็นนี่ ซึ่งเขายืนยันว่าดีกว่าเมืองโรมมากนั้น แต่คะตะโคมบ์นี้ไม่ใช่ที่ฝังศพพวกคฤสเตียน เป่นที่ฝังศพมาเก่าก่อนเวลาพระเยซูเกิด ที่เซนต์ปอลมาเทศน์เป่นมาเทศน์ในย่าซ้าเก่าเท่านั้น

ไนยหนึ่งว่า เดิมขุดเข้าไปเป่นที่สำหรับคนอยู่ ครั้นเมื่อล้มตายกันลงก็เลยฝังไว้ในนั้น ความอันนี้เห็นได้ว่าเขาเหล่านี้เจาะพรอนไปหมดทุกหนทุกแห่ง ในชั้นต้นจะอยู่ถ้ำมากกว่าอยู่เรือน การสร้างเรือนคงเป่นความลำยากกว่าที่จะเจาะถ้ำเข้าไปอยู่ แลการเจาะถ้ำนั้นเป่นความจำเป่นที่จะต้องเจาะอยู่ด้วย เพราะต้องการจะเอาศิลาไป

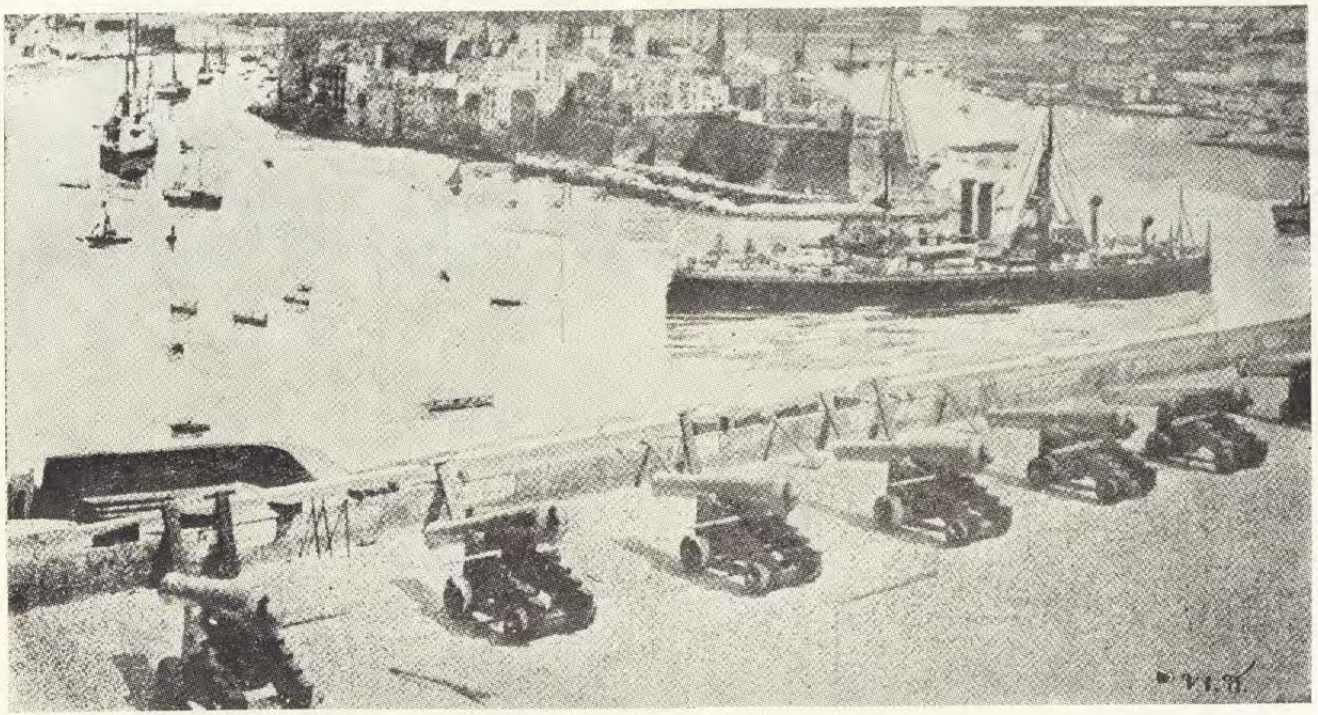
สร้างเมืองแลสร้างตึกให้ผู้มีบันดาศักดิ์อยู่ ส่วนถ้ำนั้นคนทำงานก็อาไศรยอยู่จะผิดอะไรกันกับที่เมืองเนเปอล คนจนก็ยังอยู่ในถ้ำโดยมาก ขึ้นจากถ้ำนั้นไปลงอัฒจันท์อีกทางหนึ่ง เปนวัดที่เจาะอยู่ในศิลาอย่างถ้ำนั้นเหมือนกัน เปนรูปกางเขนกรีก อยู่ข้างจะกว้างกว่าที่ทางแยกในคะตะโคมบ์ต่าง ๆ ว่าสร้างขึ้นอุทิศต่อเซนต์มาเซียนเมื่อคฤสตศักราช ๔๐๐ ปีเศษ มีที่ฝังศพเซนต์มาเซียนซึ่งมาสอนสาสนาในที่นี้ ถูกเขาจับมัดเสาศิลาเผาไฟ ในยหนึ่งว่าวัดมีมาก่อน เซนต์ปอลเมื่อมาจากเมืองมอลตาได้มาหยุดอยู่ที่ไซราคุสซา ๓ วัน ได้เทศนาในโบสถ์นี้ ไม่ใช่เทศน์ในคะตะโคมบ์ เมื่อเซนต์มาเซียนมาตาย ภายหลังจึงได้เอาศพเข้าไปฝังไว้ในวัดนั้น เสาศิลาที่ถูกมัดก็เอาเข้าไปตั้งไว้ในนั้นด้วย มีรูปภาพเซนต์ต่าง ๆ หลายรูปที่เขียนไว้กับฝาผนังเก่าคร่ำทั้งนั้น มีโซล ตรินิตี ด้วยรูป ๑ ออกจากนั้นตรงปากช่องเข้าในโบสถ์วัดซานโยวานี วัดซานโยวานีไม่อัศจรรย์อะไร เปนวัดร้าง ๆ มีผนัง แลที่บูชาหลังคามุงด้วยใบไม้ ที่จริงมังก์แต่งตัวเข้าที่มาก สรวมเสื้อสีย้อมฝาดคร่ำ ๆ เหมือนผ้าย้อมกรักเก่า ๆ มีหมวกติดอยู่กับเสื้อเปนฝาชีคล้ายเสื้อฝน แต่หัวยอยู่ข้างหลังคาดเชือกเกลียว สรวมหมวกกะลา สีเดียวกัน ไม่สรวมถุงเท้า สรวมรองเท้าไม่มีส้น ดูเสื้อน่าจะร้อนเต็มที ท่าทางน่าจะเคร่ง แต่ไม่เคร่งเลย ให้เงินละดีใจเปนที่สุด เที่ยวเดินพล่านอยู่ตามในเมือง

ออกจากวัดนี้ไปที่ละโตเมียเดลปาราดีโซ คำว่าละโตเมียนี้ แปลว่าเปนที่สำหรับขุดศิลาไปใช้ฤๅอย่างที่อังกฤษเรียกว่าควอรี่ จะต้องอธิบายด้วยเรื่องการขุดศิลาที่นี่สักหน่อย ศิลานี้ต้องการไปใช้ทำกำแพง ซึ่งเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนได้ทำไว้ใหญ่โตมาก ธรรมดาของศิลาที่นี่ถ้าหากว่าข้างบนที่สูง ๆ อ่อน ต้องขุดลงไปลึก ศิลาจึงจะค่อยแข็งขึ้น ถึงดังนั้นยังถากเอาได้โดยง่าย ไม่ใช่ศิลาแข็งซึ่งจะขุดลำบาก

เพราะเหตุฉนั้นถ้าเวลาจะขุดศิลาเช่นนั้นขุดจากพื้นรายขนไหล่เขาตัดลงไปตัดลงไปจนลึกแลกว้างใหญ่ คงจะมีที่ซึ่งดีบ้าง ไม่ดีบ้าง เช่นกับมีเนื้อฝากกรวดปนอยู่ในนั้นจะตัดหน้าให้รายไม่ได้ก็เว้นไว้เป็นเสาลอยอยู่สูง ๆ ลางทีก็เลือกซอนเข้าไปเป็นโพรงเป็นถ้ำ ละโตเมียเดลปาราดิโซ (ปาราดิโซนั้นที่คำอังกฤษว่าปาราไดส คือสวรรค์) ขุดลึกลงไปถึง ๑๐๐ ฟีตแล ๑๓๐ ฟีตเป็นเวิ้งใหญ่ ด้านข้างเป็นผนังศิลาแท่งทึบเว้นไว้แต่ด้านข้างน่า มีกำแพงกั้น ภายหลังเมื่อขุดศิลาไปใช้แล้ว ที่นั้นใช้เป็นที่ขังคนโทษชเลยศักที่ใช้ทำงานขุดศิลานั้นเอง ผนังด้านหนึ่งได้ขุดรวงเข้าไปเป็นถ้ำ รูปถ้ำนั้นเหมือนตัว S อักษรโรมัน เวียนขึ้นไปหาหลังเขา ที่หลังเขานั้นเป็นที่ผู้คุมอยู่รักษา ถ้ำยาวถึง ๒๔๐ ฟีต สูง ๗๔ ฟีต แต่กว้างนั้นไม่เสมอกัน ตั้งแต่ ๑๕ ฟีต ถึง ๓๕ ฟีต เป็นที่ประหลาดมาก ถ้าอยู่ปากถ้ำข้างล่างพูดอะไรกันเสียงก้องได้ยินถึงปากถ้ำข้างบน แลกระท้อนกลับมาที่เรายืนอยู่ปากถ้ำนั้นเสียงดังกึกก้อง ชั่วแต่กระซิบกันเท่านั้นได้ยินเสียงเหมือนตะโกน ประตูที่อยู่ปากถ้ำเล็ก ๆ ปิดดังปังเสียงเหมือนยิงปืน แต่ในถ้ำน้ำขังเดินเข้าไปไม่ได้ถึงไหน ว่าที่ทำไว้เช่นนี้เพื่อว่าคนโทษจะพูดจาคิดอ่านกันอย่างไรผู้คุมคงได้ยินเสมอ ข้อที่โอนเป็นรูปตัวเอสนั้น ไม่ใช่ตั้งใจจะทำเช่นนั้นเพราะจะหลีกโรงลครกริก ซึ่งอยู่บนไหล่เขาใกล้กันเท่านั้น ออกจากนั้นเดินเลียบไปตามข้างฝาละโตเมีย เป็นถ้ำเป็นเพิงสูง ๆ ตลอดไป แลดูใหญ่โตน่าดู พื้นถ้ำนั้นเป็นน้ำใสขังตลอด ส่วนศิลาที่เป็นก้อนใหญ่ ๆ มีกรวดที่ไม่ใช่เหลืออยู่ในหว่างละโตเมียนั้น เขาไปทำสวนประกอบ ปลูกไม้เลื้อยไม้เครือ แลกุหลาบ ทำทางเล็ก ๆ เดินซอกแซก เป็นสวนในหว่างภูเขาสนุกดี แล้วเวียนกลับมาออกที่ปากช่องโค้งตามเดิม ดีเนไปตามทางอีกนิดเดียวก็ถึงที่โรงลครกริก ต้องเดินขึ้นไปจนถึงหลังที่คนนั่ง ลักษณโรงลครกริกนี้คล้ายกันกับที่เทารมีนา ซึ่งได้

กล่าวมาแล้ว แต่ย่อมกว่า ว่าได้สร้างขึ้นเมื่อ ๕๐๐ ปีก่อนพระเยซูเกิด เป็นรูปกลมแต่ไม่กลมดิ่ง วัดศูนย์ได้ ๑๖๕ เลหลา ขั้นที่ตัดศิลาขึ้นไปเป็นที่คนนั่ง ๔๖ ชั้น แต่บางคนว่ามากกว่านั้น มีจารึกศิลายอกซ้อห้องตามชื่อผู้มีนามาศักดิ์ในเวลานั้นมีชื่อกิงไซโร กวินฟิลิตัส แลเนโรเป็นต้น คนเก่าว่ากวินฟิลิตัสจะเป็นเมียกิงไซโรที่ ๒ เนโรเป็นลูกสาว โรงละครกว้างเช่นนี้มีฉาก แต่ด้านข้างฉากลงทางทเลนั้นพังหมด คนดูเห็นจะไม่ใช่เป็นที่สำหรับแต่เล่นละครอย่างเดียว เห็นเลือกเอาเฉภาะไหล่เขาที่อาจจะแลเห็นได้ไกลๆ ตลอด เห็นจะเป็นที่ไปประชุมฤๅไปนั่งเล่นอย่างหนึ่งอย่างใดกันด้วย เดินขึ้นไปบนไหล่เขาหลังที่โรงละครนั้น มีหนทางที่ตัดไปในศิลา สองข้างทางนั้นเป็นที่ฝังศพเหมือนกัน เดินวงรอยโรงละครกลับมาชโงกดูละโตเมีย เดลปาราดิโซได้

ออกจากนั้นขึ้นรถ ไปที่ละโตเมีย เดอิ กปุซินเป็นที่ขุดศิลาอย่างเดียวกัน ลงไปตามทางลาดจนถึงพื้นล่าง ในนั้นทำเป็นสวนที่กว้างใหญ่ สวนนี้เดิมเป็นของวัด ซาน กปุซิน ครั้นเมื่อรัฐบาลอิตาเลียนริบที่ธรณีสงฆ์เอาเป็นหลวงแล้วมอบให้แก่มิวนิซิปัลลิตีเมืองรักษา มิวนิสิเปอลให้นางชีรักษา สำหรับเก็บค่าคนไปดูเป็นอาณาประโยชน์ ในที่นี้ถ้าปล่อยให้เดินก็หลงได้ ไปขึ้นทางกระไดข้างเรสเตอรองต์ เป็นกระไดสูงหลายทบ พักที่เรสเตอรองต์นั้นหน่อยหนึ่ง จะไปไหนอีกก็หมดเวลา เขาว่าถ้าจะดูอย่างรีบๆ ต้อง ๒ วันเต็มๆ จึงจะพอ พระอาทิตย์จวนจะตกเสียแล้วจึงได้กลับ แวะดูร้านที่ขายเงินตราโบราณ เป็นเงินเก่าแท้ เรียกราคาแพงเต็มที่ต้องเลยไม่ซื้อ ปล่อยไว้ให้รูญไปต่อตามกันภายหลัง เขาพาไปที่ร้านทำของปลอมอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งทำขึ้นเป็นรูปพรรณเครื่องประดับ แต่รถไปไม่ได้ต้องลงเดิน เพราะกำลังทำท่อ ถนนแคบเป็นลำเพ็งไปทั้งนั้น แต่เงินปลอมที่ทำเป็นรูปพรรณ

ปากช่องท่าเรือเกาะมอลตา

เหล่านั้นกลวงในทั้งสิ้น จึงไม่ได้ซื้อเลยกลับมาลงเรือ จรูญได้ทองแลเงินมาข้างราคาแล้วแต่อย่างที่หายากหาง่าย อย่างที่หายาก ๓๕๐ แฟรงก์ ที่หาง่ายจน ๑๕ แฟรงก์ กึ่ม ขอยใจเจ้าพนักงาน แลไวสกงสุลอังกฤษเปนอันมาก เขาพลอยเหน็ดเหนื่อยด้วยเราหนักหนา เมืองไซราคุสซานี้เดี๋ยวนี้ไม่เปนท่าค้าขาย ออกจะเงียบๆ กงสุลผู้นี้ได้รู้จักวุฒิไชย[๔] เพราะวุฒิไชยลงเรือรบอังกฤษมารักษาอยู่ตามแถบนี้ มาเรือล่มจมน้ำที่แถบนี้ กับทั้งรู้จักปรินเซสออฟแย็ตเตนเบิค ซึ่งเปนเมียปรินซ์อันเดรเมืองกรีกที่เคยชอบกับวุฒิไชย คนที่เคยพบกับพ่อทวีตเซอคาเซอลนั้น วันนี้สิ้นเขตร จรูญลากลับ สองยามเศษออกเรือ

คืนที่ ๒๐๓

เมืองวัลเลตตาเกาะมอลตา

วันอังคารที่ ๑๕ ตุลาคม

เรือมาถึงเวลาเช้า ๓ โมง เข้าจอดที่น่าโรงภาษี เมื่องนี้ได้ฟังเล่ากันมาหนักที่เขียนเปนจดหมายรายงานทูตกึ่ม เข้าใจรูปเปนอย่างอื่นไม่เหมือนกันกับที่ตาแลเห็นเลย ช่างห่างเหินกันเสียจริง ๆ จะเปนด้วยธรรมดาฟังคำเล่า นึกรูปตามไปคงผิดทุกที อย่างเดียว ฤๅจะเปนด้วยผู้ที่เขียนแลที่เล่าแลดูไม่ทั่วถึงเล่าไม่ถึกไม่รู้แน่ จะเล่าไปเดี๋ยวนี้นึกหนักใจว่าจะเข้าใจไม่ได้ ออกจะท้อ ๆ อยู่ แต่ไหน ๆ ได้เล่ามามากแล้วก็ต้องเล่าไปตามรูปที่เล่ามาแล้ว ดูเหมือนใคร ๆ ไทย ๆ จะรู้ทั่วกันว่ามีเกาะมอลตาอันหนึ่ง ยิบรอลตาอันหนึ่งซึ่งเปนป้อมสำคัญของอังกฤษ เพราะได้ยินผู้หลักผู้ใหญ่ของเราเคยพูดกันถึงได้ ในเมื่อพูดถึงเมืองฝรั่งถึกกักต่าง ๆ แต่ที่จะว่าเดี๋ยวนี้เฉภาะเกาะมอลตาซึ่งมีเปน ๓ เกาะ ใหญ่เกาะหนึ่ง ย่อมเกาะหนึ่ง เล็กอยู่ในหว่างอีกเกาะหนึ่ง แต่เกาะย่อมแลเกาะเล็กมีชื่อต่างหาก ไม่เกี่ยวแก่คำที่จะ

---

๔ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ (กรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร)

กล่าวถึงว่ามอลตา เกาะมอลตายาว ๒๐ ไมล์ กว้าง ๙ ไมล์ครึ่งไม่โตไปกว่าเมืองไซราคุสซาเก่า ตั้งอยู่ในระหว่างแหลมอิตาลีกับฝั่งอาฟริกา เกือบจะนับว่าอยู่กลางทเลได้ มีคนเกือบสองแสนคน ยังทวีขึ้นเสมอ แต่ทวีขึ้นไม่ได้มาก เพราะไม่มีที่แผ่นดินจะหากิน แต่เป็นคนสำส่อนปะปนกันมาก เมืองที่ได้ตั้งมาเก่าเหลือเกิน ในระหว่าง ๓๐๐๐ กับ ๒๐๐๐ ปีก่อนพระเยซูเกิด ซึ่งได้พบสิ่งสลักสำคัญดังนั้น ชาติต่าง ๆ ที่ได้ปกครองเมืองเหล่านี้มาเป็นอันมาก รวมทั้งกรีก อาหรับ โรมัน นอรมันเป็นต้น จนถึงรวมเข้าอยู่ในอาณาเขตรเอมเปอเรอชาร์ลที่ ๕ เมืองสเปญ ภายหลังชาร์ลที่ ๕ ได้ยกให้แก่พวกไนต์ออฟเซนต์ยอนซึ่งเตอรกีได้ไล่เสียจากโรเดส์ ต่อนั้นมาเมืองเป็นของพวกไนต์ออฟเซนต์ยอนปกครอง นับว่าออกจะเป็นเอกราช แต่ไม่ใช่ตั้งเป็นเจ้าแผ่นดินแผ่นทรายอะไร ผู้ที่เป็นหัวน่ากีเรียกแกรนด์มาสเตอ คือเป็นหัวน่าใหญ่ในตราเซนต์ยอน เหมือนอย่างเป็นแกรนด์มาสเตอ ของเครื่องราชอิศริยาภรณ์อันใดอันหนึ่ง แต่ไนต์ออฟเซนต์ยอนนี้มีเครื่องแต่งตัวกางเขนขาวผ้าห่มดำเป็นเครื่องหมาย ตามข้อบังคับของตรานั้น ไนต์เหล่านี้ออกจะเป็นพระ ๆ ไม่มีเมีย แลเป็นผู้พร้อมที่จะต่อสู้ด้วยข้าศึกแห่งสาสนาคฤสเตียน เพราะเหตุที่เกาะนี้เป็นที่ล่อแหลมต่อเขตรแดนกับเตอรกี เอมเปอเรอชาร์ลที่ ๕ จึงได้มอบให้พวกไนต์เหล่านี้เป็นผู้ปกครอง เพื่อจะได้พร้อมอยู่เป็นนิจที่จะต่อสู้เตอรกี ก็ได้ต่อสู้กันจริง ๆ เกือบจะเสียเมืองครั้งหนึ่ง ซึ่งมีเรื่องราวเล่ายืดยาว จะไม่เล่าในที่นี้ ไนต์ออฟเซนต์ยอน ที่ภายหลังเรียกว่าไนต์ออฟมอลตา เพราะเหตุที่มาอยู่ที่เมืองมอลตานี้ ไม่กำหนดว่าเป็นชาติใดภาษาใด ผู้ใดปฏิญาณตนประพฤติตามข้อกำหนดของเครื่องอิศริยาภรณ์นั้นแล้ว ก็นับว่าเป็นไนต์ แล้วเลือกกันขึ้นเป็นแกรนด์มาสเตอ แกรนด์มาสเตอมีอำนาจที่จะปกครองพวกไนต์ แลปกครองเมืองมอลตา

ด้วย บรรดาทรัพย์สมบัติของแกรนด์มาสเตอก็ดี ของไนต์ทั้งปวงก็ดี ที่ได้สร้างสรรค์สะสมขึ้นมาก็น้อยเท่าใด จะเอาไปยกให้แก่ผู้ใดไม่ได้ ตัวตายก็ต้องตกเป็นของสงฆ์ สงฆ์ในที่นี้ไม่ได้หมายว่าพระ หมายว่าหมู่ คือในหมู่สงฆ์แห่งพวกไนต์ออฟมอลตานั่นเอง เพราะเหตุฉนั้นวังที่ได้สร้างขึ้นใหญ่โตสำหรับแกรนด์มาสเตอ แลสิ่งของซึ่งอยู่ในวังนั้น ทั้งตึกรามซึ่งเป็นที่อยู่พวกไนต์จึงคงเป็นของกลาง เว้นไว้แต่ในกาลครั้งหนึ่งไม่มีไนต์ผู้ใดที่จะปลูกสร้างอะไรขึ้น จึงอนุญาตให้ยกให้ผู้หนึ่งผู้ใดได้ บ้านเรือนจึงได้สร้างมากขึ้น เวลาที่เอมเปอเรอยกให้แก่ไนต์ออฟมอลตานั้น คฤสตศักราช ๑๕๓๐ นับว่าเป็นแก่งสำคัญในการที่พวกถือสาสนาพระเยซูต่อสู้เตก พวกเตกได้มาตีหลายครั้งไม่แตก เพราะเหตุที่พวกเตกมาตีเกือบจะเสียทีเมื่อคฤสตศักราช ๑๕๖๖ ยอง เดอ ลา วัลเล็ตเตซึ่งเป็นแกรนด์มาสเตอในเวลานั้น จึงได้สร้างเมืองที่เป็นเมืองหลวงของมอลตาในเวลานี้ โดยก่อป้อมรอบถึง ๒ ชั้นอย่างแน่นหนา ซึ่งถือกันว่าเป็นเมืองที่ตีไม่รู้แตก เมืองนั้นจึงได้ชื่อว่าวัลเล็ตตา ตามชื่อของแกรนด์มาสเตอผู้สร้าง แต่เมื่อคฤสตศักราช ๑๗๙๘ โบนะปาตจะไปอียิปต์มาคิดกลอุบายเอาเมืองนี้ได้ แต่ไม่ช้า ครั้นคฤสตศักราช ๑๘๐๐ ถ้วน อังกฤษก็มาตีได้ แลรักษามาจนเท่าบัดนี้ เพราะเหตุที่ราษฎรพลเมืองเป็นคนต่างชาติต่างภาษามาแต่แรก อยู่นานปะปนกันเข้าเกิดกลายเป็นชาติอันหนึ่งขึ้นซึ่งเรียกว่ามอลติส ภาษาของชาวมอลติสเป็นอาหรับครึ่งหนึ่ง อิตาเลียนครึ่งหนึ่ง พูดปนๆ กันไป แต่จะฟังเป็นอาหรับก็ไม่ได้ จะฟังเป็นอิตาเลียนก็ไม่ได้ เว้นไว้แต่คนชั้นสูงๆ พูดภาษาอิตาเลียนได้ทุกคน ภาษาราชการที่ใช้ในเวลานี้ใช้ภาษาอังกฤษ ถึงคนค้าขายชาวเมืองก็พูดอังกฤษมากขึ้น มีทหารอังกฤษรักษาประจำอยู่ในที่นี้ถึงหมื่นหนึ่ง อ่าวเมืองวัลเล็ตตาประหลาดไม่มีที่ไหนเหมือน แหลมที่ตั้งเมืองวัลเล็ตตาอยู่ในสูนย์กลางอ่าว แลดูเหมือนเป็นกระดูกพัด มีน้ำล้อมเกือบจะรอบ ฝ่ายข้างฝั่ง

มีอ่าวเข้าไปเป็นช่อง ๆ เหมือนรูปพัด ฤๅตาลิบัตรแฉกที่ขาดยอดแหว่งอยู่ข้างหนึ่ง ในอ่าวนั้นกว้างใหญ่ น้ำลึก เรือไอรอนแคลดใหญ่ ๆ เข้าไปจอดได้ใกล้ฝั่งทีเดียว ไม่เห็นท่าเมืองใดที่จะมั่นคงแข็งแรงแลสดวกดีเหมือนท่านี้ นอกจากอ่าววัลเล็ตตานี้ยังมีอ่าวใหญ่ ๆ ข้างฝ่ายเหนือแลฝ่ายตวันออกอีกถึง ๓ อ่าว เว้นไว้แต่ข้างตวันตกแลข้างใต้ไม่มีอ่าว ที่แผ่นดินซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองวัลเล็ตตาเป็นเขา ไม่ใช่ชันดิ่งขึ้นไป พอที่จะตัดถนนเป็นถนนราย นับว่าเป็นสายรี แลมีถนนขวางซึ่งเป็นสายชัน ลักษณคล้ายกับเมืองเนเปอล แต่เมืองเนเปอลถนนขวางใช้เป็นคั่นกะได นี่ใช้เป็นดินสพานช้าง แต่ชันรถขึ้นไม่ได้ แลดูในทเลเห็นเป็นตึกซับซ้อนกันไป ไม่แลเห็นต้นไม้ใบหญ้าเลย ดูเหมือนไม่มีพืชพรรณอะไร มีแต่ศิลากับปูนที่ก่อผนัง แต่เขาว่าภายในเป็นที่บริบูรณ์มาก บริบูรณ์ด้วยความเพียรของชาวเมือง ทำนาทำไร่หญ้า สิ้นฤดูแล้วปลูกผ้ายได้อีกคราวหนึ่ง นับว่าเป็นเมืองบริบูรณ์ในการค้าขายด้วย ที่เล่ามานี้เล่าตามความรู้ความเห็นที่รู้ล่วงน่าไว้แล้ว คราวนี้จะว่าด้วยทำอะไรบ้างในวันนี้ต่อไป

เวลานี้เกาวเนอไม่อยู่ เยเนราลแฮร์รีแบรอน เป็นผู้รักษาราชการแทน ให้นายทหารคนสนิทเชามาหาตั้งเวลา แล้วลงมาเยี่ยม แต่งฟรอกโก๊ต ทหารติดตรา เยเนราลแบรอนผู้นี้เป็นผู้ที่รู้จักบุรฉัตร[๕] เวลานั้นเชาเป็นเคอเนล บุรฉัตรไปเรียนเป็นทหารเอนยีเนียที่แซธัม เป็นคนมีอาการเปิดเผย แลน้ำใจดีเป็นอันมาก การที่มาหานั้นเป็นทางราชการก็จริง แต่เราไม่ได้พูดกันอย่างทางราชการ กลายเป็นปฏิกษาโปรแกรมที่จะทำอย่างไรในเวลาวันนี้ ตลอดจนขอแรงให้ช่วยกะคนที่จะมาเลี้ยงเวลาค่ำให้หาคนชาวร้านมาขายของในเรือ รู้สึกสบายใจว่าเป็นคนสนิทกันเหมือนเชอ เฮนรี่เบลก ที่พบกันที่โกลัมโบเมื่อกลับไปแล้ว คอมมานเดออินชีฟทหารเรือ เชอซาลส์ ดรูรี่ มาเยี่ยม ดีที่สุดอีกเหมือนกัน ทั้งเยเนราลแบรอน แลเชอซาลส์ดรูรี่ ขอ

๕ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร กรมหมื่นกำแพงเพชรอัครโยธิน

ไม่ให้ต้องไปเยี่ยมตอบ เพราะเหตุที่มีเวลาน้อย แต่ได้ชวนให้ลงเรือลอนช์ของเขาไปดูเรืออิมปลัคะเยอล ซึ่งวุฒิไชยได้ฝากหัดอยู่ในเรือนั้น ได้ขึ้นไปบนเรือ ต้อนรับตามธรรมเนียมเรือรบ กัปตันคาร์ ซึ่งเวลาวุฒิไชยอยู่ในเรือได้เป็นที่สองรองปรินซ หลุยส์ออฟบัตเตนเบิค ซึ่งได้เป็นนายเรือในเวลานั้น ทั้งเซอซาลส์ แลกัปตันคาร์ได้พูดถึงวุฒิไชยเป็นอันมาก เอกิกงของเซอซาลส์เป็นเพื่อนนักเรียนกับวุฒิไชยด้วย ดูเกือบจะรู้จักวุฒิไชยไปด้วยกันทั้งนั้น ชอบชมว่าดีโดยมาก ได้พาไปดูที่ซึ่งนอนบนหลังหัย ผ้าแลที่กินเข้าแลท้อน ๆ ทั่วทั้งลำ คนถึง ๗๐๐ ในเรือแต่ดูจัดดีเต็มที กัปตันเป็นคนที่มีความคิดจัดห้องแคบินสนุก แลอัชฌาไศรยเป็นน้ำแจ่มใสอย่างทหารเรืออังกฤษซึ่งพ่อเคยชอบทุกคน ดูจะเป็นคนกว้างขวางมากอยู่ กลับจากเรืออิมปลัคะเยอล มาที่เรือพม่าเสียที่หนึ่ง หยุดพักพอให้เวลาพอดีที่จะขึ้นไปกินกลางวัน วันนี้และร้อนถึงบางกอกแท้ ๆ เพราะเหตุว่าปรอดที่นอย่างต่ำ ๖๑ อย่างสูงถึง ๙๖ ในน่าร้อน วันนี้อยู่ข้างร้อนอ้าวจัด พ่อลืมกล่าวถึงกงสุลของเรา เวลานี้ไม่อยู่แต่ผู้แทนเป็นน้อง ชื่อ เรยโนด์ เป็นพ่อค้าถ่าน ดูก็อยู่ข้างจะกว้างขวางพอใช้ มีเมียเป็นมอลตีส ลงมาตั้งแต่แรกเรือมาจอด เซอซาลส์ให้เรือมาคอยรับสำหรับที่จะไปแห่งหนึ่งแห่งใด แลปวารณาไว้ด้วย ว่าจะต้องการให้ทำอะไรได้ทั้งนั้น

เวลาก่อนย่ายโมงครึ่งไปขึ้นที่ท่า ไปในรถของเจ้าเมือง มีพวกนายทหารสนิทลงมารับ ถนนในเมืองนี้แคบมาก แต่ไม่สู้คดเคี้ยวมีถนนตรง ๆ บ้านเรือนหมดจด แลแน่นหนาดีกว่าในซีซิลทั้งหมด ถนนที่นี่ไม่เรียก เวีย อย่างในอิตาลี เรียกสตราดา อย่างเช่นสตราดา เรอัลเป็นถนนหลวง ซึ่งนับว่าเป็นถนนสำคัญผ่านน่าวัง ที่จริงเยเนราลแยรอนไม่ได้อยู่ในวัง อยู่บ้านหนึ่งต่างหาก แต่มารับแลจัดการเลี้ยงในวัง เพราะสิ่งซึ่งจะดูเป็นสำคัญที่นี่ ก็วังอันตั้งอยู่กลางเมือง วังนั้นคือวังแกรนด์มาสเตอของไนท์ออฟมอลตา เป็นตึกวงรอบมีลานสนามกลางตามธรรมเนียมวัง ตรงที่น่าวัง

ออกไปมีโรงทหารรักษาองค์ใหญ่โต เขาเอาแตรวงมาเป่าในที่นั้นด้วย อัฒจันท์ที่ขนวังนั้นช่างขนง่ายเสียจริง ๆ เป็นคันเตียง ๆ นิด ๆ ไม่เหนื่อยเลย คนเกณฑ์มาสเตอผู้ทำเห็นจะเป็นคนแก่ มีแผ่นศิลาจารึกชื่อแกรนด์มาสเตอตามลำดับ ๒๘ คน จนถึงเวลาที่เสียเมืองแก่นะโปเลียนโบนะปาต ยอดอัฒจันท์มีจารึกชื่อเข้าเมืองอังกฤษอีกแผ่นหนึ่งต่างหาก เดินตามเฉลียงกว้างซึ่งมีเพดานแลผนังเขียน มีรูปเกราะตั้งรายตลอดไปจนถึงห้องรับแขก พ่อไปเรวไปนิดหนึ่ง แขกที่เชิญมาเลี้ยงเวลากลางวันยังไม่มีใครมา ต่อไปถึงสักครู่หนึ่งจึงมากันตามลำดับ เมื่อเข้าไปยืนที่เรียบร้อยแล้วนำให้รู้จัก พ่อจูงมิสซิสแยรอน โต๊ะนี้เป็นโต๊ะเก่ากว้าง จัดดอกไม้เต็มไปทั้งโต๊ะ คนนั่งโต๊ะมาก ตัวสำคัญ ๆ ทั้งฝ่ายทหารยกทหารเรือ แลพลเรือนทั้งอาร์ชบิชอปได้มาหมด มีผู้หญิงหลายคน รวม ๓๘ ไปเห็นประหลาดอย่างหนึ่ง ว่าพ่อเคยไปนั่งโต๊ะใหญ่ ๆ ในประเทศที่ถือโรมันคาทอลิก เช่นเมืองฝรั่งเศส, ออสเตรีย, สเปญ, ปอร์ตุคัล, ถ้าเจ้านายน้อยคงจะได้นุนซิโอ ทูตของโป๊ปนั่งขวาเสมอ แต่ไปเมืองฝรั่งเศสคราวนี้นุนซิโอ ได้ไล่ไปเสียแล้ว เมืองอื่นที่เป็นคาทอลิกก็ไม่ได้ไป ขืนที่มาเห็นอาร์ชบิชอปนั่งขวา ให้รฦกถึงนุนซิโอที่เคยถูกนั่งใกล้กันเสมอ แต่ขืนที่มันกลับมานั่งใกล้กันในแผ่นดินของอังกฤษ ที่ไม่ได้เป็นชาติที่ถือลัทธิคาทอลิก แต่รายฎรพลเมืองยังเป็นคาทอลิกอยู่ทั้งนั้น เขาจึงได้ยกย่องอาร์ชบิชอป เมืองนี้ไม่ใช่มีแต่ขุนนางสำหรับเมือง มุทหารยกทหารเรือที่เป็นกองใหญ่ ๆ มีหัวน่าใหญ่ ๆ ซึ่งออกจะเป็นการยากที่จะจัดแต่น้อยได้ เพราะเหตุฉนั้นการเลี้ยงวันนี้จึงออกเป็นรูปทางราชการ แลมีสปีชด้วย ปรินซหลุยส์ออฟบัตเตนเบิคเป็นผู้บังคับการที่สอง ในทหารเรือแอดมิราลพีเซอบังคับการอยู่ แอดมิราล บาร์รีเป็นผู้บังคับครูเซอ แลเมเยอเยเนราลสโต๊กส์ มิตลาการ ๓ คน

เสร็จการเลี้ยงแล้วหยุดพักที่ห้องแห่งหนึ่งมุมข้างมิวเซียม ช่างร้อนเสียจริง ๆ ถึงต้องถอดเสื้อชั้นนอกออกนั่งอยู่เปล่า ๆ ตกลงเป็นต้องเปลี่ยนเสื้อ ทนฟรอกโก๊ต

แลตอปแฮตไม่ไหวจริง ๆ พ่อสั่งให้เตรียมขึ้นไปเสียก่อนแล้ว ที่หลังตกลงกันเปนสาธุ เปลี่ยนด้วยกันหมด หมวกสานค่อยทุเลา เที่ยวเดินดูในวังนั้น ที่นมีพยานอย่างหนึ่งว่า ไนต์ออฟมอลตานี้ ได้มีการเกี่ยวข้องกันกับเมืองจีน แต่พอเยี่ยมเข้าไปในห้องรับแขก ก็รู้สึกโดยทันที ว่าหม้อลายผักชีช่องอย่างสูง ๒ ใบ ซึ่งเดิมตั้งอยู่ที่ห้องพระโรงน่า พ่อยกขึ้นไปที่ห้องโต๊ะกลมที่พระที่นั่งจักรีนั้น มีอยู่ที่ห้องนี่เหมือนกันไม่ได้ผิดเลย ทั้งลวดลายแลเล็กใหญ่ ซ้ำไม่มีฝาด้วย เปนพยานว่าอ้ายที่เรามีฝานั้นผิด อย่างที่เราเห็นผิดอยู่แล้ว นอกนั้นมีโอ่งต่ำลงมากว่านั้นคู่ ๆ หลายคู่ เปนครามปนเคียวกันทั้งนั้น รูปตึกตาสูงประมาณสักศอกเศษคู่หนึ่ง เนื้อหนังดี ถ้าขึ้นโต๊ะสเรยก็ให้กันไม่มีเสียงขัด มีเครื่องเมโยลิคาดี ๆ ซึ่งพ่ออยากจะรู้ว่ามันดีอย่างไรเห็นแต่ครุคระเยื่อน ๆ คราวนี้ได้เห็นของเขาดีจริง แต่อย่างไร ๆ ก็ยังเคย ห้องโทรนที่สำหรับแกรนด์มาสเตอนั่ง มีเก้าอี้แลตายไม้ ภาพเขียนดี ที่ทำการของเจ้าเมืองอยู่ในห้องนอนของแกรนด์มาสเตอเก่าไม่ใหญ่โตเท่าใด มีประตูลับขึ้นลงทางชั้นล่างได้ ห้องที่ไหว้พระ แต่เดี๋ยวนี้ไม่ได้ใช้เปนวัด ฝากรุด้วยตะเปสตรี ผูกลายแปลกกว่าที่อื่นหมด เขาซ่อมแซมใหม่ งามมาก แล้วไปดูอาร์เมอรที่ไว้เครื่องอาวุธแลเครื่องเกราะ มีขึ้นอย่างเก่า ๆ ทั้งขึ้นบรรจุท้าย ต้องกับคำที่เขาว่าสิ่งไรที่ใต้พระอาทิตย์ไม่มีใหม่

ออกจากวังไปตามสตราตา เรอัล ไปดูวัดเซนต์ยอน ภายนอกไม่งามตามเคย แต่ภายในเซาะศิลาเปนลายเด่นเหมือนลายสลักทั่วไปทุกแห่ง แล้วทาสีปิดทองตามข้างโยสถ์เหล่านั้นแบ่งเปนวิหารตามภาษาต่าง ๆ มีอิตาเลียน, ฝรั่งเศส, สเปญ, แลเยอรมัน ภาษาใดที่มีคนมากก็มี ๒ วิหาร พื้นโยสถ์นั้นประดับโมเสก เปนลายอาร์มของพวกไนต์ทั้งปวง ซึ่งฝังศพเรียงกันเต็มไปทั้งพื้นโยสถ์ ที่แท่นบูชากลางมีซุ้มแลตู้เงิน เปนลายสลักเด่นเต็มรูป ตู้กลางว่าเปนที่ไว้กระดูกแขนเซนต์ยอน

ซึ่งนะโปเลียนโบนะปาตไต้พ่าเอาไปเสีย ฟังคำเล่าเหมือนกันกับที่มีอันหนึ่งที่ในวังเมืองสเปญไม่ผิดกันเลย แต่ไม่ใช่อันนั้น อันที่นะโปเลียนพาไปนั้นตกไปอยู่เมืองรูเซีย แล้วพาลงไปที่ในไต้แท่นยูซาที่เรียกว่า คริปส ศพคนที่สำคัญเซนต์อะไรต่าง ๆ เขาฝังในที่นั้นทุกแห่ง ในที่นี้ฝังศพแกรนด์มาสเตอคนแรก วัลเล็ตเตผู้ที่สร้างเมืองกับคนสำคัญอีก ๒ ศพ มีศพไนต์องกฤษที่ไม่ได้เป็นแกรนด์มาสเตอคนหนึ่ง แต่เป็นคนที่กล้าหาญ วิเศษมาก ได้ลงไปฝังอยู่ในนั้นอีกศพหนึ่ง

ออกจากวัดนี้ไปตามถนนออกประตูเมืองแห่งหนึ่ง สำหรับที่จะได้ดูป้อม ยุ้งเข้าที่เขาทำซ่อยกล ที่ไว้เสบียงอาหารสำหรับกองทัพขุดลงไปในพื้นแผ่นดินเป็นปล่อง ๆ แล้วรวงข้างในให้ทลึงกัน ที่ปากปล่องนั้นเอาศิลาทับไว้ ผนึกเสียหมด เข้าที่ลงอยู่ในฉางใต้พื้นซึ่งเป็นศิลารอยเช่นนั้นอาจจะทนอยู่ได้ถึง ๕ ปี ไม่ผุไม่รา แลไม่แห้งไป เพราะเหตุที่ไอศิลานั่นอบอุ่นแลทำให้ชุ่มอยู่ได้ ป้อมกำแพงทนทำด้วยวิชาอย่างดีสูงใหญ่มั่นคง คูลึก ประตูเป็นป้อมแน่นหนาทำเป็น ๒ ชั้น แต่ชั้นนอกกับชั้นในไม่ห่างกันนัก นอกเมืองนี่เป็นถนนใหญ่อย่างใหม่ มีปลูกต้นไม้มาก แต่ไปไม่ถึงไหนด้วยเวลาหมดเสียแล้ว จึงได้กลับรถไปที่บ้านแอดมิราล เลี้ยงน้ำชา ที่บ้านแอดมิรานี้เป็นที่อยู่ของไนต์ผู้หนึ่งซึ่งทำอย่างแน่นหนางดงาม เว้นแต่ห้องไม่ถูกกันกับขุนนี้ ที่เล็กก็เล็กเกินไป ที่โตก็โตเกินไป เลย ครูว์ เป็นคนที่มีชัฌาไครยดเรียบร้อยแลพูดสนุก เชิญแขกมาก เต็มทั้งเรือน มีที่เฉลียงโถงอยู่ข้างด้านหลังแลดูวิวเห็นตลอดทเล แต่ตั้งแต่ใกล้เรือนไปจนกระทั่งถึงทเลเห็นเป็นหลังคาเต็มไปทั้งนั้น คล้าย ๆ ในวัง รอดตัวที่เป็นหลังคาตัดทั้งนั้น เวลาพลบกลับมาลงเรือ

เวลา ๒ ทุ่มเลี้ยงดินเนอในเรือพม่ามี ๒๔ คนทั้งพวกเรา นั่งอยู่ข้างจะชิดกันมากสักหน่อย แต่ไม่ได้รับแขกในห้อง รับที่ดาดฟ้า การเลี้ยงเป็นที่เรียบร้อยดูพอใจด้วยกันทั้งนั้น

คืนที่ ๒๐๔

วันพุธที่ ๑๖ ตุลาคม

เมื่อคืนนี้กัปตันวอลเตมาส์ มิโทรเลขมาถึงซายบริพัตร ตอยหนังสือที่มิไปขอให้เรือซักเซนได้ออกจากปอตเสดในวันอาทิตย์นั้น ว่าไม่ได้ เรือจะไปถึงปอตเสดต่อเวลา ๕ ทุ่ม จะต้องบรรทุกถ่าน เพราะเหตุนี้ ถ้าจะออกเรือเช้าวันนี้ตามกำหนด จะต้องไปคอยเรือซักเซนอยู่ที่ปอตเสดอีกวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง จะร้ายกาจกว่าอยู่ที่นี่มาก เพราะฉะนั้นจึงได้คิดเลื่อนอยู่ที่นี่อีกคืนหนึ่ง ให้ไปถึงโน่นต่อวันจันทร์เวลาเช้าเป็นอย่างช้า พอจะได้ลงเรือได้ทันที

เวลา ๔ โมงเช้า เยเนราลยารอนกับเมีย แลนายทหารสนิทของเขาลงมาตามที่นัด ว่าจะพาคนขายของลงมา เพราะพ่อกลัวว่าจะถูกล่อลวงต่าง ๆ จึงได้พูดกันกับมิสซิสยารอนให้เขาช่วยซื้อให้ ลงมา ๓ คนด้วยกัน ของที่ขายเป็นเครื่องเงินเก่า ๆ ที่อยากจะว่าเป็นของไนต์ออฟมอลตา แต่ที่จริงเป็นของจากอินมาก ที่เชื่อว่าเป็นของไนต์ออฟมอลตาแท้แต่ไม้ก้างเขนอันหนึ่ง ไม่สู้จะต้องต่อราคาลดมากนัก เพราะเขาคัดมาแล้ว นอกจากเครื่องเงิน มีผ้าลูกไม้ที่ทำเมืองนี้ ซึ่งไม่สู้เลอยดเหมือนอย่างกับผ้าลูกไม้เบลเยียน ฤาอิตาเลียน ทำด้วยไหมข้างด้ายข้าง ราคาถูก เครื่องเงินใหม่ ๆ ก็เป็นรูปเรือที่ใช้กันอยู่ในเมืองนี้ ได้ข่อกแอกติงเกาวเนอ ในเรื่องที่จะเลือนกำหนดไป เขาจึงชวนให้ไปขึ้นรถเที่ยวซึ่งมีความปราถนาอยู่ แต่ไม่มีเวลานั้น ประเดี๋ยวหนึ่งแอดมิราลครูกลงมา หมายว่าจะมาส่ง ที่จริงพ่อให้กังสุลไปขอแต่ไม่พบแคลวักัน รู้ว่าจะยังไม่ไป เลยเชิญกินเนอที่บ้าน เพราะเขาเตรียมจะเลี้ยงอยู่ก่อนแล้ว พ่อของดให้เป็นเลี้ยงน้ำชาเสีย เชิญเขาลงมาเลี้ยงในเรือ วันนี้สยเหมาะเข้าแก่จึงเลยเชิญ แต่เป็นไปรเวตกินเนอได้รับไว้ กลางวันร้อนเต็มที่ไม่ได้ไปข้างไหน ที่นี่ถ้าขึ้นเที่ยวกลางวันรัง ๆ อย่างในเมืองอื่น ๆ โทษถึงขับไล่ได้ เพราะ

ฉนั้นจึงได้นัดกำหนดเวลาจะไปเที่ยวต่อย่าย ๓ โมงครึ่ง นอนสรวมเสื้อชั้นใน เย็ด พัดลมจึงค่อยยังชั่ว

เวลาย่าย ๓ โมงครึ่ง เยเนราลยารอนกับเมียมาคอยรับที่ท่าโรงภาษี พ่อขึ้นรถกับเยเนราล บริพัตรไปกับเมีย ขับรถประทักษิณรอบกำแพงเมืองวัลเล็ตตา อ่าวข้างใต้ซึ่งจอดเรือเปนอ่าวลึก ลงเขื่อนแน่นหนา เดิมคิดอ่านว่าจะเอาเรือรบเข้ามาทอดริมฝั่ง ให้บรรทุกเสบียงอาหารได้ง่าย ภายหลังเลิกไป ทางไปตอนแรกเลียบใกล้ป้อมซึ่งสูงตระหง่าน ป้อมนั้นขุดลงไปในหลังเขา เอาศิลาที่ขุดนั้นขึ้นมาเสริมขึ้นเปนกำแพงคู เมืองก็เปนเช่นนั้น ขุดศิลาจากคูขึ้นมาก่อป้อมเสริมข้างบนให้ได้รูปอย่างวิชาช่าง ดูการงานช่างมากมายเสียจริง ๆ ถ้าจะทำด้วยเงินยากที่จะสำเร็จได้จะต้องลงทุนมากไม่ใช่น้อย แต่นี่ใช้ทาษทั้งนั้น ด้วยในแถบนี้แต่โบราณมีสลัดเที่ยวตีปล้นอยู่รอบไป สลัดนั้นเปนอาหรับเปนพื้น พวกไนต์จะออกมาเที่ยวนอกเมืองเงียบ ๆ ไม่ใคร่ได้ ถูกจับ จึงมีการต้องปรายปรามกันอยู่เปนนิจ จับพวกสลัดได้เอามาไว้เปนทาษใช้ให้ทำป้อมเหล่านี้ ด้านหลังเมืองซึ่งเปนเอ็นดินในระหว่างอ่าวเหนือแลอ่าวใต้เปนเนินศิลา ด้านหลังมีกำแพงเหมือนกัน ไม่สู้กว้างนัก ไปตกอ่าวข้างเหนือ อ่าวข้างเหนือนี้กว้างใหญ่ แต่น้ำตื้นกว่าข้างใต้ มีชาวกที่แวะ ๆ เข้าไปเปนอ่าวย่อม ๆ เปนที่ทำการต่าง ๆ คืออ่าวหนึ่งเปนอู่ลอยของยี่แอนโอกัมปนี อ่าวหนึ่งเปนที่ไว้เรือพิฆาฏ (เดสตรอยเยอ) มีอยู่เวลานี้ ๑๒ ลำ มีเรือที่เขาเรียกว่าเรือแม่สำหรับคอยเพิ่มเติมสาตราวุธเสบียงอาหารลำ ๑ อ่าวอื่นต่อออกไปอีกก็เปนที่เรือข้างกลไฟมาจอดแลอื่น ๆ เมื่อเวลาเราไปตามอ่าวข้างเหนือไปในชานป้อม แต่ครั้นเมื่อไปถึงที่เอ็นหลังเมืองแล้วข้ามฟากไปตามขอบอ่าวข้างนอก ทางต้องเวียนไปไปตามอ่าวอย่างย่อม ๆ ที่มีคั่นเปนระยะกันไปมากอ่าว ถ้าจะพูดเปรียบว่าอ่าวใหญ่เปนแม่น้ำแล้วขุดอู่ตามริมฝั่งเปนจังหวะกันไป เราขับรถไปต้องเวียนไปตามรูปอู่ทุก ๆ อู่ก็ได้

อ่าวย่อม ๆ ฤๅที่เปรียบว่าอู่นั้นไม่ใช่เล็ก ๆ เป็นอ่าวใหญ่ ๆ แต่เข้าไปตันเท่านั้น ไปตามปากอู่นั้นจนถึงปากช่องที่ออกทเล ที่นั่นเป็นโรงทหารขึ้นใหญ่ ซึ่งเป็นกองเยเนราลยารอนยังคับ โรงทหารนี้ทำอย่างที่เราเคยเห็นที่ซวา คือกำหนดเรือนสำหรับนายทหาร มีเมสซึ่งทำใหม่งดงามล้วนแต่ด้วยศิลาทั้งนั้น แต่ที่อยู่คนใช้โรงไม้พื้นโปร่งข้างล่างตั้งบนเตาหม้อศิลา ไม่ได้นัดที่จะไปเยี่ยมโรงทหารนี้เป็นแต่ผ่านไปดู เพื่อจะให้เห็นอยู่ปรกติ แต่เขายอกนายทหารให้รู้จึงได้มารับ ไปดูข้อมหัวแง่ปากอ่าวซึ่งตรงกันข้ามกับข้อมเก่า มีขึ้นอย่างใหม่พร้อมบริบูรณ์ด้วยเครื่องยกบรรจุแต่ไม่ควรจะกล่าวเลอียดได้ กลับจากที่นั้นไปดูโรงทหารใหม่ ซึ่งได้ทำในที่ซึ่งสำหรับยิงเข้าเป็นที่ว่าง แล้วข้างยังข้าง คูนั่นคงแขงแรงมากทำด้วยศิลาทั้งนั้น แล้วกลับเลียบมาตามริมทเลผ่านเข้าในเมืองไปกินน้ำชาที่บ้านเยเนราลยารอน ที่บ้านนี้เป็นวังอันหนึ่งซึ่งคุกสยายค์ มิสซิสยารอนช่างจัดเรือนมาก แอดมิราลแลกัปตันคาร์ไดมากินน้ำชาในที่นั้นด้วย เมื่อกินน้ำชาแล้วพากันออกไปนั่งที่แข่งที่แลเห็นทเล ในที่นี้มีต้นไม้เลอียอย่างหนึ่งซึ่งปลูกไว้ช้านานมาแล้ว เรียกยูกังวิลเลียร์[๖] ว่าเวลามีดอกออกเต็มไปทั้งหมด งามนัก เยเนราลยารอนรับว่าจะจัดส่งเข้าไปให้ คงจะเป็นได้ในเมืองร้อน เวลาย่ำค่ำจึงได้กลับลงมาเรือ

เวลา ๒ ทุ่มได้ขึ้นไปที่บ้านแอดมิราลครูซึ่งอยู่ติดกันกับบ้านเยเนราลนั้นเอง การเลี้ยงวันนี้ไม่มีใคร มีแต่แอดมิราลกับเมียเยเนราลกับเมียปรินซหลุยส์ออพยัดเตนเบิค กับนายทหารสนิทของแอดมิราล แลพวกเรา เลี้ยงแล้วได้ออกไปนั่งที่เฉลียงซึ่งแลเห็นทเล ที่นี่ไฟฟ้าดับเป็นเหมือนกัน แรกไปถึงก็ไฟฟ้าดับ เวลาจวนจะไปนั่งโต๊ะจึงได้มา ครั้นออกไปนั่งสูบบุหรี่อยู่ข้างนอกดับอีก แต่ดีด้วยเดือนหงายแลเห็นตึกรามจนตลอดทเล จนถึงต้องห้ามไม่ให้เอาไฟมา

---

๖ ต้นไม้นี้เขาส่งมาปลูกที่สวนแม่เต๋ง ออกดอกคล้ายต้นดอกต่างใบฤๅที่เรียกว่าตรุษจีน แต่เกสรมากกว่า ตั้งชื่อว่าที่ฟองฟ้า

แอดมิราล แลเยเนราลทั้ง ๒ คน พูดแล้วพูดเล่าถึงการที่ไม่ได้รับเป็นเกียรติยศ เพราะเหตุที่โทรเลขไปถามได้ความว่าจะมาสตริกต์ลี อินคอกนิโตกลัวจะไม่ถูกใจ จึงได้หยุดการที่ตระเตรียมไว้หมด เตรียมว่าเวลาออกวันนี้จะส่งมิสลูต แลจะให้เรือตอยี่โตตามแห่ออกไปเป็นแถว แต่พ่อจะไปเสียแต่เช้ามืดยังไม่ถึงเวลาสลูต เขาอยากจะให้ออก ๒ โมงเช้า พ่อขอว่าที่คิดจะออกไปเช้านั้น ด้วยอยากจะหลีกการที่ต้องลำบากเช่นนั้น ด้วยประสงค์จะมาเที่ยวเงียบ ๆ จริง ๆ ที่แท้พ่อมีความพอใจในการรับรองที่มอลตานี้เป็นอันมาก ดูเป็นทางคุ้นเคยสนิทสนมกัน เห็นได้ว่าขรรดาขุนนางทั้งปวงทั้งฝ่ายทหารพลเรือนได้ต้อนรับโดยความเต็มใจ ไม่ได้ทำไปแต่ตามธรรมเนียมเลย พ่อชอบความจริงใจมากกว่าที่จะทำไปพอแต่เป็นพิธีถูตามธรรมเนียม รู้สึกใจว่าเหมือนอยู่ในระหว่างมิตรสหายซึ่งชอบพอกันโดยสุจริต แลพูดจาเล่นหัวกันสนุกสนานทั่วไป ที่จริงการรักษาเขาได้รักษาโดยกวดขัน เวลาที่เราจอดอยู่ในท่านี้ทั้ง ๒ วัน ๒ คืน มีเรือพลตระเวนลงมาทอดทุ่นรักษาอย่างไทย เรือไฟกรมทหารเรือลำ ๑ แล่นช้า ๆ เวียนอยู่รอบ ๆ เรือ ทั้งกลางวันกลางคืนไม่มีเวลาหยุด ใครจะเข้าออกไปมาตรวจตราทักถาม เวลาขึ้นไปยกโปลิศได้จัดถนนเรียบตลอดทุกหนทุกแห่ง พบใครกลางทางไม่ว่าชั้นสูงชั้นต่ำ จนคนเลว ๆ เขี้ดหมวกคำนับทั่วไปทุกหนทุกแห่งทั้งกลางวันกลางคืน ไม่มีรุมมีตอมอะไร จนเยเนราลขารอนเองก็ประหลาดใจ ว่าคนช่างทำความเคารพคารวะมากกว่าที่คาดหมายจริง ๆ การที่มาเมืองมอลตาครั้งนี้ นับว่าเป็นสำเร็จอย่างดีที่ควรจะพอใจ เว้นไว้แต่ความร้อนซึ่งแก้ไม่หายได้ เจ้าของเมืองว่าเป็นเวลาลมตวันออกซึ่งเรียกว่าซิรอกโก ลมตวันออกเช่นนี้ไม่พัดให้ใครดี ที่สุดจนจะซ่อมเรือนก็ต้องรอ ทาสีทิ้งไว้เท่าไรก็ไม่แห้ง ต่อลมตวันตกพัดเมื่อไรจึงจะแห้ง

ในเมืองนี้ใช้ฟ้าน้อย เห็นสักตัวหนึ่งหรือสองตัวเท่านั้น มีพ่อมาก รถที่ใช้

เป็นรถเล็กขนาดกอกก๊าดแต่นั่งหันหน้าเข้าหากัน ตั้งเสามีเพดานเป็นกระโจมเรียกตามภาษามอลตีสว่า กาโรซีน ที่จริงก็คือ ถ้าไปรถเย็นจะทนแดดไม่ไหว ผู้หญิงในเมืองใช้ผ้าคลุมหัวอย่างสเปญมาก ทำนองเป็นกันร่มยึดคั้งคาวติดไปกับหัว รูปร่างคนมีแปลกประหลาดต่าง ๆ มากแต่ก็มีคนสวย เยเนราลยารอนยอกว่าได้กล่าวกันถึงจะพาพ่อไปดูสวนต้นผลไม้ เขาได้ห้ามเสียเองว่าอย่าพาไปเลย จะไปประมูลสวนเมืองไทยอย่างไรได้ ผลไม้เมืองนี้มีมากกว่าข้างอิตาลี แต่วิธีรีตอย่างเดียวกัน คือลูกแปร์แขงเป็นสาลี่ ลูกแอปเปอลเล็กเท่าลูกน้ำตอกไม้เทศ ลูกพีชเปลือกแขง เนื้อแขง ชั้นผู้ดีเขาถึงต้องไปเอาลูกไม้เมืองอังกฤษมากิน แต่เวลากลางคืนค่อยยังชั่วร้อน

คืนที่ ๒๐๕

เรือพม่า ในทเลเมดิเตอเรเนียน

วันพฤหัศบดีที่ ๑๗ ตุลาคม

ออกเรือเวลาย่ำรุ่ง แต่พ่อไม่รู้สึก ตื่นขึ้นเวลาเช้ารู้สึกสบาย ด้วยพ้นฝั่งมาออกทเลกว้างหายใจหายคอมันคล่องขึ้น ทั้งที่อยู่ข้างจะซัดสักหน่อยหนึ่ง ลมเป็นลมตวันออก ในห้องนอนมีสไกไลต์เยี่ยงลงมาตรงที่เขียนหนังสือ ลมไม่ได้ขาด พ่อก็นั่งอยู่ที่โต๊ะเขียนหนังสือตั้งแต่เช้าจนค่ำ จัดการเก็บหนังสือแลอ่านหนังสือที่ยังไม่ได้อ่าน มีความเสียใจที่จะบอกว่าหมดสิ้นตัวที่ติดมาในเวลานี้ เหลือแต่หนังสือเล่ม ๆ พรุ่งนี้คงจะว่างไม่มีอะไรทำ แต่ถ้าไปถึงปอตเสดแล้วยังมีอะไรที่จะทำไปได้อีกหลายวัน เสียดายว่าถ้าได้ทำในเรือนี้จะสบายแลแล้วเรวขึ้นอีกมาก ไปเรือซักเซนเหมือนทำงานในปล่อง จะสำเร็จไปได้เพียงไรไม่แน่ ออกจะหนักใจ

ลืมกล่าวถึงเมืองมอลตานี้ถนนปลูกต้นยี่โถมาก สลับกันขาวต้นหนึ่งแดงต้นหนึ่ง ต้นคาวเรืองก็ปลูก แต่กระยองเพชรมีน้อยไม่สู้มาก ตามที่ได้แลเห็น

ยังลมเรื่องเก่งเสียเรื่องหนึ่ง ในเมืองแถบนี้ คือซิซิล แลมอลตา มีมังก์ พระฝรั่งพวกหนึ่ง พวกอังกฤษเขาเรียกว่าพวกสตัฟมังก์ พ่อได้พบตัวเดินกลางถนน แลได้เห็นที่อยู่เป็นตึกใหญ่โต เยเนราลยารอนซีให้ดู มังก์พวกนี้ถ้าตายไม่ฝังศพเอาศพอัดยืนเข้าไว้ มีที่สำหรับไว้ศพให้ยืนอยู่เสมอ ไม่ได้คำอธิบายชัดว่าเพราะเหตุใดจึงทำเช่นนั้น ยอกแต่ว่าเป็นประเพณี เดากันว่าถ้าจะฝังศพฤๅจะให้นอนเสีย เวลาเรเซอเรกชัน พระเยซูเข้าแตร จะลุกขึ้นไม่ได้ทันที จึงยืนคอยเสียให้พร้อมอยู่เสมอ สาสนาเมืองนี้เป็นคาทอลิกทั้งเมือง อังกฤษไม่จับต้องที่เดียว ปล่อยให้คงอยู่ตามเดิม เว้นไว้แต่วัดแลที่แผ่นดินอยู่ในปกครองรัฐบาล แต่ก็เป็นตามธรรมดา คือความเลอมใส ข้างฝ่ายผู้ชายเสื่อม แต่ผู้หญิงยังเลื่อมใสมาก มีวัดวัดหนึ่งอยู่ในอ่าวซาร์เบอ ข้างเหนือเป็นวัดทำด้วยศิลาใหญ่โตอยู่ เป็นวัดของราษฎรแท้ไม่ใช่เรี่ยรายเงินมาข้างทำ ราษฎรทำด้วยกำลังกายเขาขอกบุญกันเอง ว่างงานลงแล้วมีขึ้นเป็นพวกกันไปทำการวัดนั้นทีละน้อย ๆ งานใกล้จะแล้วเสร็จ ยังค้างอยู่อีกสักเล็กน้อยเท่านั้น แต่นานกว่าจะแล้วได้ เพราะไม่มีการยังคับขัญชากันเลย

คืนที่ ๒๐๖

วันศุกรที่ ๑๘ ตุลาคม

เมื่อวานรุ่งเย็นมาก ถึงคลุมผ้าลินนิได้ในห้อง ยิ่งสายลมยิ่งจัดขึ้น เรือสเทียนเมากันข้างเหลว ๆ แต่มีคนเจ็บหลายคน พระยาบุรุษเป็นก่อนเพื่อน อาการนั้นท้องเสียเป็นพื้น แต่เดิมหมายว่าเป็นเพราะกินไอสกรีมที่มอลตา แต่ที่จริงจะโทษไอสกรีมก็เห็นจะไม่ได้แน่ทีเดียวนัก เพราะกัปตันยอกว่าพวกเดนิซในเรือก็เจ็บหลายคน มีท้องเสีย จับไข้ เจ็บเข่า ไข้ชนิดนี้เรียกว่าไข้มอลตา ชาวเมืองเขาก็ออกปากเหตุด้วยลมเปลี่ยนเป็นควันออก ที่เรียกว่า ซิรอกโก การที่เป็นไข้นี้เพราะเหตุที่

เกาะเปนศิลามีดินน้อย ต้กรามก็ปลูกด้วยศิลาทั้งนั้น ถูกแดดเผาร้อนจัดชาวเมืองมอลตาไม่ชอยต้นไม้ ว่าเปนเหตุให้เกิดโรค รัฐบาลต้องขึ้นปลูก เวลาลมตวันออกเปนลมอัยอ้าวแลร้อนมาก ตัวรู้สึกร้อนก็จริง แต่ผ้าผ่อนอะไรที่แขวนไว้ชื้นแฉะเพราะเหตุฉนั้นจึงเปนเหตุให้เกิดไข้จนได้ชื่อเสียงว่าไข้มอลตา

พูดถึงเรื่องไข้เจ็บได้ลืมเขียนคำที่แอดมิราลครูรู้เล่าให้ฟัง พึงนึกได้ชอยกลอยู่ว่าเมื่อไปเฝ้าสุลต่านเตอรกี เห็นสุลต่านสยายดี แขงแรงไม่สมกับที่เล่าฦๅกันว่าประชวร สุลต่านเล่าให้ฟังว่าโปรเฟสเซอเยอรมันคนหนึ่ง แกจำชื่อไม่ได้ มาตรวจพระอาการว่าประชวรพระโรคพร้อมกันถึง ๑๖ อย่าง ครั้นเมื่อตรวจแล้วหมอคนนั้นกลับไป พอถึงเยอลินก็ตาย สุลต่านว่าพระองค์เองเปนโรคถึง ๑๖ อย่างยังอยู่ หมอซึ่งมาตรวจกลับไปตายเอง

หมู่นี้ไม่มีใครนั่งโต๊ะกี่คน ตู้กยังลงไปนั่งได้ แต่แกก็เมาเหมือนกัน วันนี้เปนวันเกิดจะให้อะไรก็ไม่เอา ขอแต่หนังสือให้พร ต้องเขียนให้ทั้งกำลังคลื่นแล้วเอาไปให้กำลังนอนเมาคลื่นอยู่ ปลื้มถูกใจเข้าเลยหายเมาคลื่นลงไปกินเข้าเย็นได้

คืนที่ ๒๐๗

วันเสาร์ที่ ๑๙ ตุลาคม

วันนี้และสิ้นทุนแท้ เรื่องเก่าเรื่องแก่ที่เอามาโรยเล่าก็ออกจะหมดๆ ยังเหลืออีกนิดเดียว มิสซิสยารอนเล่าว่าลูกแอปเปอลนี่มีผู้ตั้งใจว่าจะกินให้ได้ทุกวันๆ ให้ครบ ๑๕ วัน กินไม่ยักได้ครบ ๑๕ วัน พ่อถามว่าทำไม แกก็ยอกว่าไม่รู้ว่าทำไม ถึงกินไม่ได้ครบ ๑๕ วัน พะยักแหมะเข้าไปกับเลดี้ครูรี่ เลดี้ครูรี่ก็รับว่าจริงๆ ได้ลองแล้ว นี่และจะเปนด้วยเหตุไรก็ไม่มีใครรู้ ใครจะเดาว่าอย่างไรข้างก็ตาม

มาในทเลนี้ เวลากลางคืนกินเข้าแล้วออกมาเห็นดาดฟ้าเปียกเสมอ จนวันแรกนึกว่ากัปตันล้างเรือกลางคืน ไปถามแกแกว่าล้าง ถามว่าล้างแต่เมื่อไร ยอกว่าแต่ย่ำรุ่งจน ๒ โมงเช้า คราวนี้แฉะอีกร่ำไป จะว่าคลื่นสาดขึ้นมาถึงดาดฟ้าก็ไม่มีคลื่นเท่าไร อากาศมันชื้นเอง มีน้ำเกลือเปนฝอย ที่น่าต่างถ้ามือถูกเข้าก็เปียก ๆ เหนียว ๆ กลางวันดูค่อยยังชั่ว แต่กลางคืนเปนมาก

การกินการนอนช่างไม่ประหลาดเสียจริง ๆ เคยอย่างไรก็เช่นนั้น จะทำอะไรก็ไม่มีจะทำ จะคิดบทกลอนอะไรก็นึกไม่ออก จะช่วยเกาวแมนแต่งนิราศก็ไม่ได้มา มันอยู่ว่าง ๆ จึงได้เขียนยรรทึกเรื่องหิวเมื่อคืนนี้ซึ่งมันไม่น่าจะลงในรายวัน เพราะน่าอายคูตะกลามนัก แต่ครั้นจะไม่คัดลงไว้จะพลัดแพลงไปเสีย จึงคัดต่อลงไปนี้สำหรับอ่านเล่นสนุก ๆ

บรรทึกความหิว

กลางคืนวันเสาร์ที่ ๑๕ ตุลาคม

เรือพม่า ในทเลเมดิเตอเรเนียน

(กำหนดเปลี่ยนเที่ยงคืน) ร.ศ. ๑๒๖

ในการที่จะเขียนลงไปนี้ จำจะต้องป้องกันไม่ให้เข้าใจผิดไปว่าอาหารในเรือลำนี้ไม่ดีจึงต้องหิว ถ้าจะว่าตามความจริงเปนเวลาที่อาหารดีคราวหนึ่งซึ่งมีเหมือนเช่นนี้ แต่น้อยแห่ง อาหารนั้นดีนี้

เวลาเช้าไข่ จะชอบอย่างไรสั่งได้ แต่พ่อกินไข่ไม่ได้ตั้งแต่ชอมเบค มีปลาปลาขับทดีมาแต่ซิซิลี ในเรือนี้ปลาดีเสมอ แต่ผักฤาขี้ศาปลาเยอรมันมาหลอกร่ำไป จนเลยกลัวกินปลาไม่ใคร่จะได้ เพราะฉนั้นเวลาเช้าจึงเลิกปลาเสียอีกอย่างหนึ่ง เหลือแต่เนื้อ เปนแกะฤาโควันละ ๒ ชั้นจานหนึ่ง เนื้อเย็นต่าง ๆ (ซึ่งไม่มีแห่งใด

ทำดีกว่าในเรือ) จานหนึ่งรวมกัน ขนมมี แต่เป็นโรคเก่า ที่พ่อกินไม่เป็น เหลือแต่ลูกไม้กับน้ำชา น้ำชามีน้ำตาลแลนม เขากินเป็นน้ำ แต่เราต้องแถมน้ำเย็น ซึ่งฝรั่งกินไม่เป็น

เวลากลางวันมีเนื้อเย็นต่าง ๆ ตั้งกว่า ๑๖ อย่าง จัดจานใหญ่ทั้งก้อน หั่นเป็นชิ้น ๆ วางไว้บนก้อนเนื้อให้น่ากิน วางด้วยความคิดให้เห็นเป็นหั่นไว ๆ ไม่ใช่เรียงฤาประดับไว้ ที่สุดจนถ้ามีเครื่องจะรดก็รดให้เข้าที คือไม่ให้เห็นเป็นเปรอะเยื้อนที่ไหนเครื่องก็กองอยู่ไม่มีรอยแตก ที่ไหนจากเปล่าก็ขาวสอาด เนื้อเย็นเหล่านี้คืออกห่าน หมูแฮมต้มจืด ลิ้นเค็ม ไก่ เนื้อต่าง ๆ ไส้กรอกปลาเค็มเป็นต้น ยังมีปลาสดโรยผงขนมปังทอด แลเนื้อสดอีก ๔-๕ ที่ ทั้งด้วยเครื่องแกล้มแตงร้าน แช่ผักดอง ขวดน้ำส้ม น้ำซอส เครื่องหิว ตั้งขัดบังหวะจานคูโต๊ะเหมือนในตำราทำกับเข้า จานที่ขัดเหมือนเครื่องตุ๊กตาที่เคยเล่นมาแต่เด็ก ๆ รวมความว่าน่ากินรสอร่อย กินเค็มเป็นไม่เลี่ยน ไม่เคยเห็นบริบูรณ์กว่านี้

แต่ในเวลาเราไปนั่งแล้วใช่ว่าจะต้องกินของเหล่านั้นเปล่า มีกับเข้าร้อน ๆ เข้าไปเดินอย่างธรรมดาสามคราว คือไข่เจียว ปลา เนื้อ ซึ่งพ่อกินอย่างเดียวเหมือนกัน ต่อเสร็จสามอย่างจึงถึงของที่วางอยู่บนโต๊ะ

เวลาค่ำเป็นกินเนื้อตามธรรมเนียม คือซุป ปลา เนื้อ นก ผัก ขนม ผลไม้ ของกินเล่น แต่กาแฟกินขนาดพ้ำเมื่อมาในตอนนี้เพราะเย็นสบายกว่าในห้องสูบยุหรี่ ทั้งการกินดีมีบริบูรณ์เช่นว่ามานี้พ่อก็กินไม่ได้มาก ไม่ใช่เพราะเจ็บไข้อันใด แต่เป็นด้วยลำคอ ฤๅกระเภาะอาหารไม่ยานรับอาหารที่แห้งแข็ง แลรสเดียวเช่นนี้ กลืนลงไปก็แคบเสียเฉย ๆ ต้องการหวายสักเส้นหนึ่งกระทุ้งเหมือนกรอกปรอดศพ แต่ถ้าเข้าต้มฤาเข้าสวยถูกลำคอเข้าดูมันแย้มโล่งลงไปตลอดกระเภาะอาหาร เมื่อเล่าความเป็นอยู่เช่นนี้แล้ว จะเล่าถึงเหตุที่เกิดขึ้นในวันที่ ๑๘ ตอนค่ำ ซึ่งเป็นวันที่ ๑๙ แล้วนั้นต่อไป

พ่อนอนหลับ ๗ ทุ่ม ไปตื่นขึ้นด้วยความหิวได้ความว่า ๑๐ ทุ่มครึ่ง นึกว่าจะแก้ได้ตามเคยคือกินน้ำลงไปเสียสัก ๓ อึก จึงได้ลุก แล้วนอนสมาธิต่อไปใหม่ ให้เสียวๆในคอ แลเห็นปลากุเราทอดใส่จานมาอยู่ที่ในยตา ขยับไล่กันพอจะคาบไป ไข่เค็มเป็นมันย่องมาโผล่ขึ้นแทน แล้วคราวนี้เจ้าพวกแห้งๆ ปลากระยอก หอยหลอดน้ำพริก มาเป็นแถวเรียกน้ำชามากินเสียครึ่งถ้วย เปิดไฟฟ้าขึ้นอ่านหนังสือจะให้ลืมพวกผีปลาผีหอยมาหลอก หนังสือชื่อสิซาเบทก็หมด เมื่อแรกนอน เหลือแต่หนังสือตอยของยายแม่มีไปถึงลูก ที่ลงมือไว้เมื่อกลางวัน เพราะไม่มีอะไรทำ ผเอิญถูกที่ยายนั่นไปเมืองลูเซิน แกพูดถึงไปกินเข้าที่โฮเตลนะชะนาล เมื่อหิวค่ำต้องการหวายกระทุง ทำไมมาอ่านหนังสือนกลับเห็นไปว่ากูพอใช้ได้ ให้กินเวลาหิวนี่เอา แต่พอนกขนอ้ายกับเข้าฝรั่งโผล่หน้าสลอนขึ้นมาแล้วดูๆไปมันก็เลยทนนั่น แต่ถ้าเวลานี้กูเห็นจะใช้ได้บ้าง กลับรู้สึกตัวฉุนขึ้นมา อยายนี่ตะกลามนักคงไม่ได้ มาพรรณาแต่ถึงกับเข้า ชวนให้อยากมาก โยนหนังสือผลุง เอาน้ำชามารินเอาน้ำตาลเติมลงไปชุด แรกกินก็กูดี รู้สึกว่าอ้ายรสชาติหิวเช่นนี้เคยมาเสียหนัก แต่ครั้งเป็นเณรแล้วเป็นพระเล่า มันก็หายกันด้วยน้ำตาลเท่านี้เอง ลงมือชักม่านกับไฟพยายามจะหลับ ทำไมมันจึงนึกต่อไปไม่รู้ว่าเขาว่ากันว่าหิวแล้วกินหวานๆยิ่งหิวมาก เขากินขนมเสียก่อนจึงกินเข้าก็มี ในกำลังนึกอยู่นั่นเองเข้ากับแกงเผ็ดโผล่ขึ้นมาในไนยตา ที่หลับๆประเดี๋ยวไข่เจียวจิ้มน้ำพริก ประเดี๋ยวทอดมันกุ้ง ปลาแห้งผัดอะไรพากันมาล้อหลอกเสียใหญ่ หลับตาไม่ได้ต้องลืมลืมก็แลเห็น แกงเทโพหลอกได้ทั้งกำลังคนๆเช่นนั้น จนชั้นยำแตงกวาก็พลอยกำเริบ คิดแต่ปลาร้าขนมจีนน้ำยาฤๅน้ำพริก สงสารไม่ยักมาหลอก มีแต่เจ้ากะปิคั่วมาเมียงอยู่ไกลๆ เห็นจะไม่ได้การ สู้มันไม่ไหวเรียกอ้ายพ้อน ไปคลำๆดู มันมีลูกไม้อะไรอยู่ที่ไหนไม่ว่า ให้เอามาให้กูลูกหนึ่ง อ้ายพ้อนไปสักครู่หนึ่งกลับมาบอกว่า "มีแต่แอ๊ยเย้อด้วยเกลือด้วยกระหม่อม" ตอบว่า

"แอยเปอลไม่ใช่ลูกไม้ฤาเอามาเถอะ" พอได้มาต้องลุกขึ้นนั่ง หั่นเคี้ยวเข้าไปสักครึ่งลูก นึกว่าถ้ากินมากเข้าไปเวลาดึกเห็นจะไม่ดี จึงหยุดกินแต่เท่านั้น สั่งให้ไปยอกพระราชวรินทร์เวลาเช้า ให้ไปยอกให้กุกในเรือหุงเข้าสำหรับกินเวลาเช้า เพราะนึกว่าถ้าหุงเองคงจะทนช้าไม่ได้ กุกเรือนนับว่าหุงเป่น เคยไม่ดิบสองคราวมาแล้ว พอสั่งเสร็จล้มตัวลงนอน รู้ว่าผงลูกแอยเปอลตกถึงกระเภาะเท่านั้น ผีสางพวกกุ้งปลาเลยไม่หลอก หลับสนิทดีครั้นเช้าตื่นขึ้นถามอ้ายพ้อนว่าอย่างไรเรื่องเข้าสำเร็จฤาไม่ อ้ายพ้อนบอกว่าพระราชวรินทร์ไปกำกับให้กุกหุงเอง เปียกข้างไหม้ข้าง สองหม้อแล้วไม่สำเร็จ พ่อรู้สึกความผิดของตัวทันที ว่าไปใช้ให้พระราชวรินทร์ไปสั่ง แกไม่สั่งเปล่า ไปขี่หลังนั่งมาติกา จนอ้ายกุกทำอะไรไม่รอดตามเคย จะว่ากะไรก็ไม่ได้ ร้องได้แต่ว่า "ชื่อถ้าเช่นนั้นเราต้องหุงเอง" อ้ายพ้อนว่า "เข้าคุณขุรุษหุงแล้ว" พอล้างหน้าแล้วก็ได้กิน พระยาขุรุษเช็ดดิบคราวก่อน เลยหุงเปียกไปนิด อ้ายเสียงก็ "เปนตริดดิดี่ ตาศรีคงยศ จะขึ้นไปเวียง เสียงก็หมด ตาศรีคงยศ อดแทยตายเอย" เหลือกระบี่น้ำตาลดิดกันขวด เอามาปนกับมะนาวบีบ พริกขี้นโรยลงไปหน่อย คลุกเข้ากินกับหมูแฮมแลกับฝรั่งเพลินอิ่มสบายดี ตอเหมือนเขี้ดปากถุง ใส่ลงไปหายพร่อง ไม่ได้มาตันอยู่น่าอกเช่นขนมปังกับเนื้อเลย เวลาลงไปกินเข้ากลางวันพบพระราชวรินทร์บอกว่ากินเข้าอร่อยจริงๆ พระราชวรินทร์คำนับแล้วอมยิ้ม

คืนที่ ๒๐๘

เรือพม่า เมืองปอตเสด

วันอาทิตย์ที่ ๒๐ ตุลาคม

ตื่นขึ้นเห็นน้ำสร้างแล้ว แต่ยังแลไม่เห็นฝั่ง เพราะพื้นแผ่นดินที่ตามาก พอแลเห็นฝั่งชักธงเรียกนำร่องออกมารับเรือเข้าไปทอดที่ เวลาย่าย ๓ โมงครึ่ง กงสุล

เยอรมันคนแก่นั้นลงมา นำโทรเลขหลายฉบับ แต่ไม่ได้หนังสือออก คงเป็นอันพลาดเมล์เสียอีกครั้งหนึ่ง เพราะหนังสือนี่ส่งไปไกโร โทรเลขที่ว่าให้ส่งลงมาคอยที่ปอตเสดจะคลาดเคลื่อน เกาวเนอแลเจ้ากรมตรวจคลองลงมาหา ได้สนทนากัน ถามถึงจะขึ้นยกฤๅไม่ พ่อว่าไม่ขึ้น แล้วเคดิฟให้ วอดซัน ปาชาลงมาต้อนรับ ได้มีโทรเลขถึงเคดิฟฉบับหนึ่ง เรือทอดที่น่าออฟฟิศคลองเช่นคราวก่อน ลมพัดเย็นสบายดี นั่งอยู่ในเรือดูมันไม่เบื่อ เพราะเห็นอะไร ๆ แปลก ๆ เสมอ มีเรือบรรทุกถ่านซึ่งโตราวกับแพ มีคนสำหรับที่จะบรรทุกยืนออกสพรั่ง เรือไฟลากเดินช้า ๆ ถ้ากลางคืนจุดไฟโคมแมงดาข้าง เผาถ่านในกระโปรงข้าง สี่ดวงฤๅแปดดวง เมื่อเวลาย่ายไต้ยืนเสียงเอะอะดังดัง คนวิ่งกันกราวในเรือถ่าน วิ่งไปข้างน่าเรือก็มี วิ่งไปข้างท้ายเรือก็มี จนนึกว่าจะตีกันดู ๆ ไปก็เปล่า กลายเป็นเรือคนมาผลัดคนใหม่ขึ้นไปคนเก่ากลับลงเรือ เสียงมันช่างดังกึกก้องสนั่น เรือพวกบรรทุกถ่านนี่เป็นเรือโล้ ลำหนึ่งนั่งสามสิบสี่สิบคน แต่แขวสองแขวเท่านั้น เรือโมเตอร์ลอนช์ใช้มาก ไม่มีอะไรจะทำนั่งดูพระจันทร์ขึ้น ตั้งแต่ขึ้นจากน้ำ เมื่อพระจันทร์ขึ้นแล้วเสร็จยังเห็นแสงสว่างเหมือนพระจันทร์มาในท้องทเลทรายเนือง ๆ คือโคมที่น่าเรืออันเดินมาตามคลอง ในท่านี้เป็นที่มีธุระออองอยู่เสมอเป็นนิจขนสินค้าขึ้นลงบรรทุกถ่าน แต่หวังใจว่าจะไม่อึงจนถึงนอนไม่หลับ

วันนี้ได้รับของกำนัน บุหรี่ซิกาเร็ตเขาส่งมาให้จากไกโร พอได้กลิ่นก็ชื่นใจจะหาซื้อไปฝากพวกพ้องกันข้างก็ไม่มีขายทั้น สั่งขึ้นไปไกโรจะได้ฤๅไม่ได้ก็ไม่แน่ คิดถึงจิระแลเป็นต้น

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔๓

คืนที่ ๒๐๙

เรือซักเซนในคลองสุเอส

วันจันทร์ที่ ๒๑ ตุลาคม ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้คอยจน ๗ ทุ่มเรือก็ไม่มา กะว่าคงสามยามก็ผิด ตกลงเป็นที่ ๑๑ เรือจึงได้มาถึง ต้นขนเช้าพอเย็ดน้ำล้างหน้าออก ที่ล้างหน้าคำไปหมดเหตุด้วยขนทุกถ่าน ถ้าเรือผู้มีบรรดาศักดิ์มาแล้วจอดที่น่าที่ว่าการกัมปนีคลอง ถึงว่าการขนถ่านลงจากเรือที่บรรทุกเรือลำเลียงได้ไปทำอยู่ข้างใต้ ข้างเหนือเรือมาจอดบรรทุกถ่านอยู่ในที่นี้ก็ปลิว ที่แท้กลับไปจอดอยู่กลางที่บรรทุกถ่านทั้งข้างเหนือข้างใต้จึงได้เย็นดำนัก เรือซักเซนบรรทุกถ่านมากจนจวนเที่ยงจึงได้แล้ว เวลาก่อนเที่ยงสัก ๕ มินิต ได้มาลงเรือซักเซน แลดูเรือเพียบท้องเรือจมลงไปมาก เหตุด้วยสินค้าเต็มเรือยังเย็นเต็มที่ ดาดฟ้าพื้นจะล้างกำลังเย็นก็จอดซ้นป่าซาลงมาไปในเรือด้วย ได้ออกเรือย่ายโมง ๑ เวลาย่ายโมงครึ่งกินกลางวัน กับเข้าดีกว่าฮอมเย็ดมาก แต่ตอนกลางคืนกินเนออยู่ข้างคลาย ได้รับหนังสือเมล์ส่งมาจากไกโรสองคราว นับว่าไม่ค้าง อ่านเขียนแลจัดห้อง แต่อาบน้ำไม่สำเร็จตกลงเป็นต้องงดไปวันหนึ่ง อะไร ๆ พ่อออกจะช่างเถอะช่างเถอะ ตั้งใจจะอ่านหนังสือเสียให้หมด พอให้รู้เรื่องบางกอกให้ถ้วนถี่ เวลาเข้าไปรับน่าที่จะได้ไม่เงอะงะ ยังจะต้องไปรู้ที่ยี่นังแลไปรู้ที่บางกอกอีกมาก เวลาจะไม่พอเรียน มกุฎราชกุมารถามมาด้วยเรื่องจำนวนเสมายอกไม่ได้ เพราะจรูญมาเสียก่อน มาได้จากขาญชี เย็นอันแล้วมาได้ ๓๗๐๐๐ จึงแบ่งส่งบางกอก ๓๔๐๐๐ จะเอาไปจันทบุรีแลตราด ๓๐๐๐ เศษ อยู่ข้างจะน้อยอยู่หน่อย แต่เขาไม่มีเวลาจะ

ทำพอ จะให้พระยารัตนโกษาคุมเข้าไปส่งจากสิงคโปร์ทีเดียว เพราะแกอยู่ข้าง จะเจ็บออดแอดไม่ปรกติอยู่

คืนที่ ๒๑๐

เรือซักเซนในทเลแดง

วันอังคารที่ ๒๒ ตุลาคม

เรือมาถึงสุเอสเมื่อไรไม่รู้สึก แต่ตื่นขึ้นได้ยินเสียงเรือเดินแรงก็สันนิฐานว่าพ้นคลอง ถามเขาก็ได้ความว่า ๑๐ ทุ่ม เมื่อคืนไม่ร้อนหยุดพัดลมได้ ซ้ำตอนรวนรุ่งห่มผ้าบาง ๆ ด้วย ตอนเช้าไม่ได้ไปกินเข้าทั้งสองเวลา ได้เสบี่ยงทีมผู้ส่งมาให้เล็ก ๆ น้อย ๆ เลยกินในห้องอ่านรายงานประชุมตลอดวันยังค่ำ วันนี้ตั้งแต่เช้าจนกลางวันไม่ร้อน มาร้อนตอนบ่ายหน่อยหนึ่ง เข้าใจว่าเห็นจะเคราะห์ดีในทเลแดงคงจะไม่ร้อนอีก เปนครั้งที่ ๔ ตั้งแต่เคยมา บุหรี่สั่งให้ไปซื้อที่ไกโรได้มา ๒๐๐๐

คืนที่ ๒๑๑

เรือซักเซนในทเลแดง

วันพุธที่ ๒๓ ตุลาคม

เมื่อคืนนอนหลับสนิทสบายดีมาก เกี่ยวแก่เรื่องอาหาร มันอิ่มเข้าไม่ต้องดิ้นรนกินน้ำแทนอาหารดก ๆ ทั้งนกเกี่ยวด้วยแม่ไพสพสงเคราะห์ กัปตันวอลเตมาส์เอาสมุดรูปเรือลำนกับเรื่องราวของกัมปนีนอร์ดดอยเชอลอยด์มาให้ วันนี้ออกร้อนมากขึ้น อ่านหนังสือได้น้อยไปหน่อย

สุพจน์ ลงกรณ์ บรรเ

คืนที่ ๒๑๒

วันพฤหัสบดีที่ ๒๔ ตุลาคม

ความร้อนจำเริญขึ้นทุกวัน เมื่อคนนอนเปิดพัดลมอย่างปานกลางจนตลอดรุ่ง แต่อ้ายพ้อนเปนคนที่ไม่เคยรู้จักร้อนหรือรู้จักหนาว เห็นนอนหลับแล้วปิดม่านหยุดพัดเสีย คนขนเหงื่อท่วมตัวนอนคนอยู่เปนนาน เวลาบ่ายเปนร้อนยิ่งกว่าเวลาอื่น เพราะแคบินอยู่ข้างตวันตก เวลาเที่ยงคืนปรอดอยู่ใน ๙๐ ฟาเรนไฮต์ ตอนเช้ากลับค่อยหย่อนร้อนลง แต่เขาว่ากันว่ายังไม่ร้อนถึงที่เสียอีก ในทเลแดงควรจะร้อนกว่านี้ จะกล่าวว่าไม่มีอะไรทำก็ไม่ได้ เพราะกำลังทำราชการอยู่ แต่รู้สึกว่ามันทำออด ๆ ไม่ถึงอกถึงใจ หาอาหารกินบ้าง ซึ่งเมนูชอยกลอยู่เขียนไว้แล้วจะให้ดู เผื่อบริบูรณ์หนักจะนึกอยากกันดารอย่างนี้บ้าง

คืนที่ ๒๑๓

เรื่อชักเซนในทเลแดง

วันศุกร์ที่ ๒๕ ตุลาคม

เมื่อตอนค่ำเสียงดังกรอกแกรกกริมเรือ ได้นึกแล้วว่าเห็นจะมีลม ครั้นตื่นขึ้นเช้าอ้ายพ้อนหลับหูหลับตายอกว่าคลื่นใหญ่ ที่จริงมันก็ไม่ใหญ่เท่าใด ชั่วแต่ผิดกว่าทุกวันหน่อยหนึ่ง ไม่มีใครเมา เปนแต่ตอกเตอดิลเก* ต้องเอาหัวพิงเก้าอี้ เพราะแกเปนขี้เมาซ้ายขวามาแต่กาลปางก่อนกับวุฒิไชย วันนี้เวลาค่ำได้เลี้ยงกินเนอกับเข้าไทยในห้องแคบินพ่อ นั่งได้ถึง ๗ คน พวกลูก ๆ กับคุกอีกคนหนึ่ง กับเข้าสิ่งเดียวการที่จะประกอบให้สำเร็จเปนการใหญ่มิใช่เล่น เพราะน้ำปลาช้อนน้ำชาหนึ่งตราคาถึงปอนด์หนึ่ง น้ำตาลหม้อช้อนน้ำชาหนึ่งสามปอนด์ แต่กระนั้นก็หาที่ซื้อไม่ได้ การที่

* พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ (กรมหมื่นสรรควิสัยนรบดี)

จะเลยคืนเนอ ๗ คนนี้ ต้องตริตรองผ่อนน่าผ่อนหลัง ที่จะชักทุนให้ยืดไปจนถึงโกลัมโบ เพราะฉนั้นจะเลยได้ในระหว่างนี้อีกสักครั้งเดียวเท่านั้น เวลาค่ำลมจัดหนักขึ้น ในแคบินไม่ต้องเยียดพัดลม ยังซ้ำน้ำสาดเข้าทางน่าต่าง เครื่องเงินแลเครื่องทองเหลืองทองแดงที่ตั้งไว้คงจะเปนถนิมมาก แต่สบายดีไม่มีคลื่น เห็นจะเปนด้วยเรือมันเพียบเหลือประมาณ ถ้าหากว่าเปนเรือเยา ๆ เห็นจะแคลงได้ เพราะลมปัดหัวเรือแคมขวา เวลา ๒ ยามวันนี้จะถึงเกาะซีริม ซึ่งเปนประตูของทเลแดงที่พระยาศรี[๒] คงจะได้กล่าวไว้แล้ว ทเลแดงมันเปนคอกยืดประตูขังได้ มีประตูอยู่ข้างปลายแหลมทั้ง ๒ ข้าง ถ้าหลุดพ้นออกไปได้แล้วเห็นจะไม่ร้อน

คืนที่ ๒๑๔

วันเสาร์ที่ ๒๖ ตุลาคม

วันนี้เรือมาถึงเอเดนเมื่อไรไม่รู้สึก จนจวนเวลาเรือจะออกจึงได้ยินเสียงขนถ่าน ได้ความว่าจวนจะ ๓ โมงเช้าไม่สู้จะองค์ บรรทุกถ่านอยู่ ๓ ชั่วโมง เที่ยงเศษจึงได้ออก

ข้อประหลาดของเอเดนนั้น คนใจว่าเสียงที่เราจวนหมด น่าจะมีอะไรเติมในที่นี้ สั่งให้คนขึ้น ได้กุ้ง มะขาม แลยวบ สองอย่างข้างหลังนี้เห็นจะไม่ใช่ของที่นี่ คงจะมาจากที่อื่น แต่ก็ขอบใจว่ายังมีอะไรบ้าง ตั้งแต่ออกจากเอเดนนี้หัวเรือหันไปตามตวัน ในแคบินของพ่อค่อยยังชั่วขึ้นมาก แดดไม่เผาข้างอากาศเย็นสบาย เวลาค่ำได้เลี้ยงกันอีกในแคบิน เลี้ยงเสียงได้จากเมืองเอเดน อยู่ข้างจะแปลกมาก เปนการสำเร็จเรียบร้อยดี

---

๒ คือในจดหมายเหตุเสด็จยุโรปครั้งก่อน

คืนที่ ๒๑๕

วันจันทร์ที่ ๒๗ ตุลาคม

วันนี้ไม่มีเรื่องอะไร นอกจากทเลรายยิ่งขึ้นกว่าวันก่อน แต่ลมพัดอ่อน ๆ เสมอท้องฟ้าแปลกกันกับในทเลเมดิเตอเรเนียนมาก ไม่เป็นสีน้ำเงิน มีเมฆแสงแดดจัดแดงดูงามแลสบาย ได้ขึ้นไปหากัปตันที่ห้อง เพราะแกมาหาทุกวัน ต้นไม้อยู่บนดาดฟ้าชั้นบนงามเรียบร้อยดี กุหลาบแตกใบใหม่ทุก ๆ ต้น ลูกยอก็ยังติดต้นอยู่ได้ วันนี้กินเนอชยับขึ้นไปเป็น ๘ คน อยู่ข้างจะยัดเยียดสักหน่อย แต่เป็นที่พอใจกันมาก

ได้นึกมาหนักต่อหนักแล้ว ว่าการที่มาเที่ยวครั้งนี้มีอะไรไม่สนุกรู้สึกขาด ๆ อยู่ พึงมาแลเห็นว่าขาดผู้ที่เคยคิดในทางเดียวกัน ซึ่งจะพยักเพยิดกันได้ ฤๅขาดผู้ที่สำหรับขัดตอ ที่อาจจะขัดเข้ามาตรงเผงให้เราต้องรับว่า ว่าถูก เหตุไฉนจึงมารู้สึกนึกขึ้นได้ว่าขาดเช่นนี้จึงไม่สนุก เพราะเหตุที่ได้พูดกับเวสเตนกาด แต่ที่จริงก็ไม่ถึงเช่นที่ต้องการ แต่มารู้สึกว่าได้พูดกันเข้าเมื่อไรออกสบาย ๆ แลพึงมานึกเอาเข้ารูปได้กับความต้องการในวันนี้เอง จึงรู้ว่าไม่สู้สนุกเพราะเหตุนี้

คืนที่ ๒๑๖

เรือซักเซนในมหาสมุทอินเดีย

วันจันทร์ที่ ๒๘ ตุลาคม

เมื่อคืนนอนไม่หลับ ไม่รู้ว่าเป็นด้วยเหตุใด เรื่องนึกถึงบางกอกนั้นอย่างหนึ่งละ คือคิดว่าไปถึงแล้วจะทำอะไรบ้าง ๆ เลยไปใหญ่ แต่ที่จริงคงมีอะไรไม่สบายเจือด้วย ช่างหาเรื่องอะไรเขียนไม่ได้เสียจริง ๆ ตกลงเป็นทำใจว่านิ่งเสียเห็นจะดีกว่าเขียนต่อไปอีก

คืนที่ ๒๑๗

วันอังคารที่ ๒๙ ตุลาคม

วันนี้เรือโงกเงกมากขึ้น เพราะออกมาที่ว่างมาก ในอินเดียนโอชั่นไม่มีเวลาคืมากกว่านัก เคยเหมือนเยอแต่ครั้งก่อน ที่จริงใช่ว่าจะถูกมากมาย นับว่าเปนอย่างดี ทั้งไปทั้งมาสองเที่ยวนี่แล้ว แต่ดูไม่ใคร่มีใครเมา เว้นไว้แต่คิลก วิงเวียนอยู่เปนนิจ กลางวันยังลงมากินเข้าได้ แต่ตอนค่ำนี่ไม่รับเข้ารับน้ำ เมื่อชามาเข้าใจว่าเห็นจะกลายเปนชี้เมาไปด้วยกันหมด จึงให้ไปตามพระราชวรินทร์ออกมา แต่ด้วยเดชะบารมีพระราชวรินทร์ ขากลับนี่ไม่มีใครเมา เลยพระราชวรินทร์ไม่ต้องทำอะไร การครัวของพ่ออยู่ข้างครึกครื้นขึ้นมาก ของที่ค้นไม่ได้ตั้งแต่แรกมาก็มาค้นได้ข้าง แต่อย่างร่อแร่เต็มที เห็นจะพอเกลือกกลิ้งไปถึงโกลัมโบได้

คืนที่ ๒๑๘

วันพุฒที่ ๓๐ ตุลาคม

วันนี้เลรายราวกับแผ่นกระจก แต่เรือก็ยังโยก คิลกก็ยังเมา ไม่มีอะไรจะทำเลยนอกจากอ่านหนังสือ ไม่ใช่อ่านหนังสือที่ใครเขียนมาถึง อ่านสมุดเท่านั้น ขึ้นไปหากัปตันขนห้อง แกให้ซาฝรั่งเศสอย่างหนึ่ง ดูหน้าตาจะออกเปนยาดำ สำหรับกินเวลาก่อนจะนอน แล้วดูต้นไม้กุหลาบแตกใบมาก จนขึ้นไปยันหลังหิ้ง ต้องเขียดทำเปนโครงหลังคาพอคลุมผ้าเวลาคลื่นจัด

คืนที่ ๒๑๙

วันศุกรที่ ๑ พฤศจิกายน

วันนี้ช่างไม่มีอะไรทำแปลกเสียจริง ๆ ยิ่งใกล้โกลัมโบเข้ามาเสียยิ่งกี่ยิ่งหมด แต่กับเข้ายังดีด้วยเรื่องพลิกแพลง แต่นอนไม่ใคร่หลับ เวลากินอ่านหนังสืออยู่ได้เสมอไม่ได้ว่าง พอเวลาวางหนังสือก็นอน เฉภาะเวลานั้นเปนกลับไปถึงบางกอก

คืนที่ ๒๒๐

วันศุกร์ที่ ๑ พฤศจิกายน

วันนี้คลื่นยอเรือต้องลักษณะ คือคือท้ายเรือแคมซ้าย ตยหัวเรือแคมขวา เรือกระดิกยิด ๆ ไม่ใช่โคลงเคลง ไม่ใช่ฟันคลื่นฉาด ๆ คลื่นเช่นนี้ร้ายกาจ ถ้าแรก ๆ มาถูกแต่หนึ่ด ๆ ก็เมา ลุกขึ้นนั่งล้างหน้าแต่งตัว รู้สึกนึกถึงคิลกทันที วันนี้อาการเพียงกว่าทุกวัน แต่ที่จริงน้ำในทเลเรียบไม่มีคลื่นเลย ลมก็ไม่มี ร้อนด้วย เปนด้วยสายน้ำอย่างเดียวเท่านั้น ชาฝรั่งเศสของกัปตันดีมาก จะต้องไปคิดหาที่โกลัมโบได้ขึ้นไปหากัปตันแลดูต้นไม้ ค่ำวันนี้อยู่ข้างจะเปนการเลี้ยงใหญ่หน่อย เพราะพรุ่งนี้หวังใจว่าจะไม่ต้องทำอะไร จะได้พักผ่อนพระยารัษฎา

คืนที่ ๒๒๑

วันเสาร์ที่ ๒ พฤศจิกายน

เมื่อคืนนี้ หลับไปแล้วก็รู้สึกเวลาเรือมาจอดอยู่นอก แต่เมื่อเวลาเข้ามาในอ่าวเมื่อไรไม่รู้สึก กำหนดเวลาถึงโมงเช้า พระยาคทาธร[๓] พระยารัษฎา หลวงสุนทร กับแอกติงกงสุล มิสเตอร์กล๊ากลงมาก่อน แล้วซิฟออฟสตาฟแลเอดิกงเกาวเนอลงมา ได้นัดกับราชองครักษ์ของเราตกลงเปนขึ้นบกเวลา ๔ โมงเช้า โอเบเยเสเกเรลงมาพยกรมหลวงประจักษ์ แล้วหายไปไหนไม่รู้ เหลือแต่ตาซิมอน เฟอนันโด ศรีจันทรเศกระ เปนมุทลิยา ซึ่งกรมหลวงประจักษ์กล่าวว่าเหมือนพระอุตรพิศดาร เคยรู้จักกันแต่ก่อน กับลูกชายลงมาคอยรับอยู่ตามทางที่จะลงเรือเล็กให้ตอกไม้นัลผลไม้ ลงเรือยาชของเกาวเนอไปขึ้นบก เรือรบในท่าสลูต เซอเฮนรี เอดวาด แมคคัลลัม เกาวเนอลงมาคอยรับอยู่ที่สพาน กับกรมการฝ่ายทหารพลเรือนพร้อมกัน มีกาดออฟออเนอ แล้วขึ้นรถ มีทหารม้า ไปที่กวินซเฮาส์พบเลดี้แมค

---

๓ พระยาคทาธรธรณินทร ชุ่ม อภัยวงศ ต่อมาได้เปนเจ้าพระยาอภัยภูเบศร

คัลลัม เซอเฮนรีผู้นี้เคยอยู่สเตรสเสตเทลเมนต์นานถึง ๒๐ ปี เคยไปเที่ยวเมืองตรังกานู เมืองกลันตัน เรื่อยไปจนถึงเมืองสงขลา ได้เคยพบเจ้าพระยาวิเชียรคิรี (เม่น) แต่ไม่เคยไปข้างกอก เป็นคนนักเรียนชั้นเดียวกับเจ้าพระยาสุรวงษ์ อยู่ข้างคุ้นเคยกันมาก พึ่งมาถึงได้ ๒ เดือน ยังไม่รู้เรื่องอะไรในเมืองนี้เลย เสียใหน่อยที่ได้ข่าวว่าทางที่จะขึ้นไปอนุราธบุระ หลวงสุนทรขึ้นไป ๖ ชั่วโมงเท่านั้นถึง ถ้าไปรถพิเศษจะกินเวลาเพียง ๔ ชั่วโมง แต่เกาวเนอนี้ยังไม่รู้เรื่องอะไรทางแถบนั้น ชวนแต่จะให้ไปที่อคัมสยีก็คือพระยาทเขาสมณกูฎซึ่งแกเคยไป แลอยู่ข้างจะชอบมาก ได้ไล่เลียงหลวงสุนทรเรื่องอนุราธบุระไม่สำเร็จประโยชน์อะไรเลย เพราะเจ้าหล่อนไม่สันทัดในเรื่องราว ชั่วแต่อ่านไคด์บุกรู้บ้าง แต่ถ้าเราจะไปจริงอย่างน้อยก็ต้อง ๒ วันจึงจะพอตกลงเป็นวันไม่พออยู่เอง เลี่ยงขนมแลชำเป็นที่กวินซเฮาส์ แล้วเจ้าพระยาสุรวงษ์ไปจัดการ ตกลงกันเป็นไปเที่ยวพิพิธภัณฑ์สถาน ทางที่ไปไปทางกอลเฟสแคดอยู่ข้างจะร้อนจัด เมืองโกลัมโบที่จริงดูน่าจะอยู่สบายได้ แต่เขากล่าวว่าราคาที่แพงมาก บ้านนอก ๆ ที่เป็นบังกะโล ดูบ้านหนึ่งที่โต ๆ จะโตไปกว่าบ้านพวกวิลันดาตามแถบข้างชวา สระที่มีอยู่เป็นอันมากนั้นเป็นอันไม่ได้ใช้อะไร ยังคิดจะขุดต่อไปอีกไว้สำหรับปลูกเรือนรอบๆ น้ำใช้น้ำฝังท่อมาแต่เขาอยู่ข้างจะบริบูรณ์ล้นเหลือ ที่วิเชียรนี้เป็นที่กทำงดงามดี เสียใจแต่ข้างในผิดคาด ขึ้นเป็น ๓ ห้อง แต่ตั้งของรายลงไปจนเฉลี่ยง เขาได้พาไปโดยความตั้งใจที่จะให้ดูตอนข้างหนึ่งซึ่งไว้ของค้นได้จากเมืองอนุราธบุระ มีแต่เครื่องศิลาทั้งนั้น แต่เครื่องศิลาที่เป็นส่วนพุทธสาสนามีนับชิ้นถ้วนที่เป็นสำคัญนั้นคือพระพุทธรูปที่ทำด้วยศิลาแกรไนต์ รูปพรรณสัณฐานฤาขนาดคงจะเท่ากันกับที่เซอเฮนรีเบลกให้ แต่พ่อไม่ได้เห็นองค์ที่เซอเฮนรีเบลกให้ เจ้าของกล่าวว่าแปลกกับพระอื่น ๆ หมด ก็น่าที่จะแปลกกับองค์อื่นบ้าง แต่พระลังการูปไม่เห็น

แปลกกันเท่าใด ดูเหมือนจะมีแต่ ๒ อย่าง คือพระภักตร์เปนรูปไข่ไม่มีรัศมี นั่นเปนอย่างเก่า ที่หน้าตาแตกหักมีรัศมียานยนเปนอย่างใหม่ มีพระเล็ก ๆ น้อย ๆ อีกสักองค์หนึ่งฤาสององค์ที่ว่าได้จากอนุราธบุระชำรุดมาก มีโพธิสัตว์องค์หนึ่ง ยืนเอียวแต่เอียวไม่งาม สูงสักคืบเศียวเท่านั้น นอกนั้นเปนเทวรูปอิศวร นารายน์ ทุรคา กาลี ตลอดจนกระทั่งถึงนนทรี แต่จะหาโตสักรูปเศียวก็ไม่ได้ มีรูปใหญ่อยู่รูปหนึ่ง ซึ่งดูเหมือนเปนพระเจ้าประกะมะพาหุ แต่ก็หล่อด้วยปูน มีเสาศิลาเสาหนึ่ง ฝาปรุกรุระเบียงฝาหนึ่ง ดูหมดเท่านั้นเอง พระพุทธรูปใหญ่ทำด้วยศิลาโกลน น่าตักสักสองศอกคืบฤาสามศอก องค์หนึ่งเปนศิลาทราย คล้าย ๆ ที่เรามีเปนอันมาก มาได้สันนิฐานอย่างหนึ่งว่าพระพุทธรูปที่เรารู้จักอยู่อย่างหนึ่ง คืออย่างเช่นพระพระพิมล (ยืม) ซึ่งตั้งอยู่ที่พระระเบียงวัดเบญจมบพิตร์ ไปรู้กันชัดว่าเปนพระกำแพงเพ็ชร์เมื่อขึ้นไปเหนือคราวนี้ พระชนิดนั้นคงจะได้ถ่ายอย่างมาจากลังกา เปนอย่างพระโยราณของลังกา ซึ่งมีอยู่ในห้องอีกห้องหนึ่ง เวลาสร้างวัดที่กำแพงเพ็ชรนั้น พระเถระเมืองลังกาไปเปนแม่การที่เดียว

มีพระพุทธรูปที่งามจับใจอยู่องค์หนึ่ง น่าตักหย่อนศอก เปนพระหล่ออย่างใหญ่ซึ่งพึงเคยเห็นในเมืองลังกา เปนรูปชนิดกำแพงเพ็ชร์อยู่ข้างงามมาก แต่พระชงฆ์ทั้ง ๒ ข้างแตกเข็กขึ้นไปจนถึงพระเพลา ซ้ำตั้งยนฐานผิดไม่รู้ว่าไปเอาฐานอะไรมาตั้ง คล้ายฐานศิวลึงค์ จะไล่เลียงว่าได้ที่ไหน ท่านเจ้าพนักงานอยู่ข้างรัวเต็มที พระองค์จ้าให้ก็เอา ฤาให้ถ่ายอย่างก็เอา ไม่ห่มผ้าริ้ว ๆ ด้วย ลักษณมีเค้าพระแก้วมรกฎมาก นอกนั้นไม่มีน่าตักเกินสามสี่วันวัดมีโพลง ๆ เปนของทำใหม่ทั้งนั้น จึงไปลงสันนิฐานกับท่านเจ้าเมืองแลเจ้าพนักงาน ว่าพระพุทธรูปหล่อในเมืองลังกา ซึ่งเข้าใจว่าไม่มีนั้นน่าจะเข้าใจผิดเห็นจะมีมาก แต่แผ่นดินเมืองลังกาตกอยู่ในผู้ที่ไม่นับถือพุทธสาสนา แลข่มเหงสาสนาอื่น คั่นเปนระยะเปนตอน เช่นพวก

ทมิฬมาเปนใหญ่ในแผ่นดินเมื่อไรคงจะได้ทำลายเสียคราวหนึ่ง ครั้นเข้าแผ่นดินถือพุทธสาสนาเมื่อไร ก็เกิดมีพระพุทธรูปขึ้นอีกคราวหนึ่ง เพราะผลัดกันทำลายอยู่เช่นนี้ พระพุทธรูปจึงเหลือแต่เก่าที่สุด เพราะเหตุที่เก่าทำด้วยศิลา จะทุบจะต่อยให้เลอียดไปก็เปลืองแรงไม่มีประโยชน์ไม่เหมือนพระหล่อ พระหล่อนั้นเห็นจะได้เอาไปทำอื่นเช่นหล่อปืนผาอะไร ๆ ต่าง ๆ เมื่อพูดกันเช่นนี้ มหามุทลิยคนลังกา ซึ่งได้เล่อนที่เปนแขรอนเน็ตใหม่เปนเซอร์ ซอโลมอนรับยืนยันว่าถูก ตัวได้เห็นเองในการที่หลอมพระลงทำอื่น แต่แกเปนคริสเตียน ออกจะชัด ๆ เอาว่าพระรู้เห็นเปนใจด้วย

อีกห้องหนึ่งก็ไว้เครื่องแต่งตัวลังกา แลของใช้ในลังกา ไม่สู้ประหลาดอะไร ยกหนึ่งของตกยกไว้เปนที่ทำการ ชั้นบนเปนส่วนที่ไว้รูปสัตว์ต่าง ๆ

กลับมาที่กวันซเฮาส์ เวลาเที่ยงลงเรือ กำหนดจะได้ออกเรือย่ายโมง ๑ แต่โทรเลขไม่แล้ว ต้องรออยู่จนย่าย ๒ โมงจึงได้ออก

หมู่นี้อยู่ข้างจะรวยของฝากมาก หนังสือเมล์เดิมเข้าใจหมายว่า ๔ กลายเปน ๓ เมล์เท่านั้น ทั้งที่หลวงสุนทรถือมา

ตาจันทรเศกระเอาช้างประดับพลอยมีพระธาตุมาให้ จะไม่รับแต่แกพูดดี แกว่าที่ทิ้งทิ้งปวงนั้นเปนพุทธบูชาทั้งสิ้น แกไม่ได้ให้ แกให้แต่พระธาตุมาสำหรับบูชาต่างหาก ของที่เปนพุทธบูชาแกจะเอากลับคืนไปก็ไม่ควร เลยต้องให้นาฬิกาทองคำตลับลงยาเรือนหนึ่ง กับท่านศิริสมณะแต่งทูตลงมายื่นหนังสือฉบับ ๑ พระที่เปนทูตนั้นเปนพระหนุ่มแต่ดูฉลาดดี จะว่าอะไรยังไม่ได้อ่าน

วันนี้เลยงดในห้องอีก ให้พระยาคทาธรมากินด้วย เขาได้ขึ้นไปแกนดี แต่เห็นจะไม่สู้เพลิดเพลินดูยังไม่สบายมาก วันนี้ฝนตกจนได้ แต่ตกตอนเช้าก่อนขึ้นยก แลตอนเย็นเมื่อกลับลงมาเรือแล้ว มาตามทางคลื่นกลงเปนอย่างไกวเปล แต่ไม่มากมายอันใด

คืนที่ ๒๒๒

วันอาทิตย์ที่ ๓ พฤศจิกายน

เมื่อคืนนี้เรือโคลงเคลงมาก ทีจะฝนตก เลยโงกเงกมาจนเช้า หมู่นี้อาหารอยู่ข้างบริบูรณ์ แต่ตกลงเปนยังต้องทำเองจึงจะถึงใจ มีหนังสือสำหรับทำมากได้เขียดออฟพีคตลอดทั้งกลางวันกลางคืน เวลาบ่ายมีเลี้ยงน้ำชาของกินเล่น ออกจะค่อยคึกคักขึ้น

คืนที่ ๒๒๓

วันจันทรที่ ๔ พฤศจิกายน

วันนี้ไม่มีอะไรแปลกประหลาดเลย ฝนก็ไม่ตกคลื่นก็ไม่จัดร้อนก็ไม่มาก นับว่าเปนอย่างสบาย ถ้าจะว่าด้วยอาหารก็บริบูรณ์ ห้องหับที่นอนอยู่หลายวันเข้า ก็รู้สึกสบายขึ้นทุกที ที่แคบก็รู้สึกว่ากว้างขึ้น การลดความเคยพอใจลงเช่นนี้ย่อมเปนความลำบากอยู่แต่เวลาแรกแลเห็น อยู่ไปก็เคยรู้สึกสบายไป เมื่อคิดดูห้องเท่านี้จะรู้สึกว่าลำบากอย่างไรได้ พ่อเคยไปเรือแหวดของท่านเล็ก ซึ่งเธอให้ชื่อว่าสุดสงวนขึ้นลำน้ำสัก อยู่ในเรือเปนหลายวัน รู้สึกกว้างขึ้นทุกวัน กินนอนอยู่ในเรือนั้นเสร็จไม่ได้เปลี่ยนขึ้นเรือใหญ่เลย รู้สึกสนุกแลสบายมากยังปรากฏแก่ใจอยู่จนเดี๋ยวนี้ มีอย่างเดียวแต่เพียงว่าให้ได้ประดับประดาของเล่นของใช้ ซึ่งเปนที่พอใจที่จะเห็นฤๅที่จะใช้พร้อมอยู่บริบูรณ์แล้วก็พอใจ รู้สึกสบายขึ้นทุกที ทั้งหมู่นี้มีงานทำพอเหมาะแก่เวลา เปนเหตุให้เพลิดเพลินใจได้มาก จึงไม่อยากจะบ่นเดือดร้อนอย่างหนึ่งอย่างใดต่อไปอีก

คืนที่ ๒๒๔

วันอังคารที่ ๕ พฤศจิกายน

วันนี้กัปตันลงมาพูดว่ากลัวเรือจะไม่ถึงได้ในเวลาย่าย ๔ โมง เพราะน้ำเชี่ยวมาก แต่ในเวลาเที่ยงแลเห็นเกาะสุมาตรา ปูโลไวย เราก็รู้สึกว่าถึงเสียแล้ว การที่เรือจะไปถึงช้าเกินเวลานั้นเป็นข้อที่ไม่ควรจะคำนึงมาแต่แรก เพราะเรือออกช้าเกินกำหนด จะลำยากแต่เรื่องขนของในเวลากลางคืน แต่เมื่อขึ้นไปพูดกับกัปตันบนห้องเขาบัจจะจัดการไม่ให้วุ่นวายในเรื่องนั้น วันนี้ไม่มีคลื่นมีลมเงียบสนิทเป็นเรือเดินในแม่น้ำ แต่เย็นไม่ร้อนด้วย แถบสุมาตรานี้น่าจะเป็นที่เที่ยวหนีฝนได้สักแห่งหนึ่ง พวกซวาเขาชวนหลายหนแล้ว ยังไม่มีเวลาจะมา ความเข้าใจของยุโรปเขียนที่ไม่ได้มาข้างตวันออก นึกว่าเมืองแถบข้างนี้คงจะเหมือนอิตาลีข้างใต้ มักจะถามว่ามีความรำคาญไหมที่มาเห็นท้องฟ้าเป็นสีเทา ไม่เป็นสีน้ำเงินใสเหมือนข้างแถบบ้าน จะงดงามสบายมาก ที่จริงอากาศแถบข้างเราไม่เหมือนอิตาลีข้างใต้เลย ท้องฟ้าเป็นสีน้ำเงินจริงอยู่แล แต่มีเมฆสีขาวสีเทาต่าง ๆ เป็นเครื่องประดับอยู่โดยมาก งามกว่าฟ้าเกลี้ยง ๆ ของอิตาลี วันนี้ท้องฟ้างามมีเมฆสีขาวแลสีแดงต้องแสงพระอาทิตย์ มีพยับฝนคำทึบเป็นก้อนลอยอยู่ทางอิตาลี ถึงจะมีแสงอาทิตย์ขับอากาศก็เป็นแสงอาทิตย์ขับหมอกแขนราย ๆ ไป แถบข้างนี้งามกว่า ดูก็ประหลาดอยู่ในเวลาเดินทางเมื่ออยู่ในยุโรปมีแต่ฝนตกร่ำไป เวลาเดินทางมาฝนค่อยหายไปหายไปจนกลายเป็นแห้ง รู้สึกว่าไม่มีน้ำสักหยาดเดียวในอากาศ จนกระทั่งมาถึงลงกาเปลี่ยนใหม่ กลายเป็นอากาศมีน้ำฝนตกชุ่มชื้นไปใหม่ดูเหมือนฤดูได้เปลี่ยนเร็วจริง ๆ ใน ๑๕ วัน ถ้าจะไม่ให้เห็นอะไรเลยอยู่มาแต่ในห้องเรือ ก็อาจจะสังเกตได้ว่าเดินทางมาถึงท่อนไหนแล้ว

ค่ำวันนี้เป็นวันเลี้ยงกันใหญ่กว่าทุกวัน เพราะเป็นคืนที่สุดในเรือลำนี้

ฉบับที่ ๑

สำเนาพระราชหัตถเลขา

ถึง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ

เจ้าพ้นิภานภดล

เมื่อเสด็จประพาศยุโรป ร. ศ. ๑๒๖

(จำลองใบปกหนังสือเรื่องไกลบ้านฉบับพิมพ์ครั้งแรก)

คืนที่ ๒๒๕

วันพุฒที่ ๖ พฤศจิกายน

เมื่อคืนนี้ถึงเสียยังรุ่ง นอนไม่หลับ มาหลับต่อเช้า สุดแต่พอเผลอ ๆ ลงไปก็ถึง มีความเสียใจที่จะต้นขึ้นรู้ว่า กำหนดที่จะถึงนั้นเลื่อนออกไปอีกคั่นหนึ่ง แต่ถึงจะเลื่อนออกไปเท่าใดก็ไม่เป็นการปลาดใจ เพราะไม่เคยเชื่อกำหนดที่เคยบอกแต่สักครั้งเดียว ความแน่ใจยืนอยู่เสียว่าจะถึงต่อวันที่ ๗ เขาบอกว่าอะไรก็ฟังไปกระนั้นเอง เพราะไม่เห็นแน่สักทีเดียว มามีตรงอยู่แต่ถึงเอเดน แต่เพราะเอเดนเดิมบอกว่าไม่ต้องแวะ กลายเป็นต้องแวะจึงไม่ควรจะนับว่าเป็นการแน่อย่างไร แต่การที่เคลื่อนคลาศครั้งนี้ เป็นเพราะเขาต้องรอโทรเลขเราด้วยสักชั่วโมงหนึ่งนั้นเป็นแน่ แต่เขาไม่ยกขึ้นกล่าว เขากล่าวว่าเพราะน้ำเชี่ยวทวนข้างน่า ทำให้ช้าลงไปวันละชั่วโมง ถ้าหากว่าเป็นเรือมหาจักรฤาเรือพม่า เขาคงเผื่อเวลาพอแก่เหตุผลซึ่งจะเกิดขึ้นโดยไม่แลเห็น เราต้องรู้แน่นอนไม่มีเคลื่อนคลาศ ว่าเราจะถึงแห่งใดเมื่อใด เดชะบุญที่เราไม่ได้ลงเรือนี้มาแวะแห่งหนึ่งแห่งใด อันมีที่หมายว่าแห่งนั้นจะจัดการรับรองหาไม่เราจะเป็นผู้เคลื่อนคลาศเวลานัดให้เขาคอยค้างอยู่เป็นนิจ

หนังสือฉบับนี้เป็นฉบับหลังที่สุด ซึ่งจำจะต้องจบด้วยเหตุดังจะกล่าวต่อไป (๑) ตั้งแต่แรกที่จะได้ลงมือเขียน ตั้งใจเสียแล้วว่าจะไม่พูดถึงราชการอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ถ้าจะเขียนต่อไปจากเกาะหมากจะต้องกลายเป็นพูดถึงราชการไปเสียแล้ว (๒) หนังสือนี้ให้ชื่อไว้ว่า "ไกลบ้าน" เมื่อถึงเกาะหมากแล้วจะเรียกว่าไกลบ้านไม่ได้ ถ้าขืนฝืนไปหน่อยก็ถึงเมืองเราเสียแล้ว ถ้าเขียนก็เป็นไม่คงตามชื่อว่าไกลบ้าน (๓) ลูกผู้ชายเป็นตัวผู้ที่จะรับหนังสือก็จะได้พบกันในวันนี้ เมื่ออยู่ด้วยกันทำไมจะเขียนหนังสือถึงกันเล่า เหตุผลทั้งปวงมาประชุมพร้อมกันว่าต้องหยุดเขียนหนังสือในวันนี้

มีผู้เขามักถามว่าไปยุโรปเห็นอย่างไรบ้าง คำถามอันนี้ก็มีทางตอบหลายอย่าง ตามน้ำใจผู้ใดซึ่งชอบทางใด ฤๅได้ใส่ใจในเรื่องอะไรแต่ใจพ่อเองมันแลกว้างๆ มากไป เห็นว่าประเทศยุโรป ว่าโดยภูมิพื้นแผ่นดิน มันหมดดีเสียแล้วไม่มีอะไรดีต่อไปอีก จะว่าที่เรือกสวนไร่นาป่าไม้ไร่หญ้าได้ทำแล้วเต็มภาคภูมิ จนไม่มีที่อีกสักคืบฤๅเกรียกหนึ่งจะขยายออกไปอีก เว้นไว้แต่ภูมิลำเนาซึ่งเปนที่ดาดลาดล้วนแต่ศิลาฤๅกรวดตะกรัน ซึ่งจะทำอะไรไม่ได้จริง ๆ จึงยักย้ายไปใช้อย่างอื่น ในการบำรุงเรือง เพาะปลูกก็ได้ทำเต็มบริบูรณ์แล้ว แผ่นดินนั้นอาจจะปรุงด้วยสิ่งใดอันจะให้เกิดพืชผลก็ได้ปรุงแล้ว แลได้พืชผลดีเต็มที่แล้ว มันไม่มีอะไรจะดีขึ้นไปได้อีก

ส่วนแร่โลหอาตุอันใดซึ่งจะเปนประโยชน์ใช้ ได้มีถ่านศิลาเปนต้น ไม่มีเหลือแต่สักแห่งหนึ่งที่ยังไม่มีผู้ใดรู้ ไม่เหลือสักแห่งหนึ่งที่ยังไม่ได้ลงมือทำ ล้วนแต่มีเจ้าของทำอยู่แล้วทั้งนั้น ยังมีอยู่มากจริงแต่มีเวลาหมด จะไปภายน่าอีกกี่พันปีก็ตาม ข้อที่หมดยังไกล ยกเสียไม่เอามาคิด แต่นี่มันมีเจ้าของเสียหมดแล้ว ไม่มีผู้ซึ่งจะได้ขึ้นใหม่ นอกจากต้องเสียเงินซื้อแลกเปลี่ยน

พื้นแผ่นดินไม่ใช่คนจะแน่นยัดไปหมด เช่นคนแต่ก่อนเล่าๆกันว่าเมืองจีนคนแน่น เดินไปข้างไหนก็เต็มไปด้วยคน คนผู้ใหญ่ชั้นหลัง ๆ มักจะพูดถึงยุโรป เข้าใจว่าคล้ายกันกับเมืองจีน จนเมื่อเวลาเด็กดูเหมือนทำให้เข้าใจว่าคนมันยุบ ๆ ไปเหมือนมด เมื่อคายไข่พาเดิน ความจริงคนมาก แต่ที่เหลือถมไปที่จะอยู่ เติมอีกเท่าไร ๆ ก็ได้ไม่อัดแอแต่คนมันต้องกิน เมื่อที่ซึ่งจะเกิดพืชพรรณสัตว์สำหรับจะกินมันได้ทำเต็มบริบูรณ์แล้ว มันพอดีกันกับคนในเวลานี้แล้ว คนเกิดใหม่ ๆ มากขึ้นเสมอ แผ่นดินไม่พอจะเลี้ยงชีวิตรมนุษย์ที่เกิดขึ้นใหม่ เพราะเหตุที่มันหมดดีในพื้นประเทศยุโรป

เสียแล้ว จึงต้องคิดขยับขยายค้าขาย ไปหาอาหารประเทศอื่นมากิน ฤๅหาเงินจากประเทศอื่นมาซื้ออาหารกิน

ที่ทำมาหากินของฝรั่ง ได้อเมริการับรองไปเสียเป็นนักเป็นหนาแต่ก็ไม่พออาฟริกาก็แย่งกันเป็นเจ้าของจนเกือบจะหมดแล้ว ออสเตรเลียก็ไปทำมาหากินกันจนหมด เอเซียก็จับเข้าไปเสียเป็นอันมาก จับทั้งขอบรุ่งทั้งภายใน เหตุที่เป็นดังนี้เพราะยุโรปมันหมดดี ชาวยุโรปก็ต้องกระจายออกไป ที่ไหนว่างมากที่นั่นก็จะเต็มออกไป เพราะมันเป็นธรรมดาของโลกย์ มนุษย์ไม่มีใครที่จะยอมตายง่าย ๆ ใช่แต่เพียงจะพอไม่ให้ตาย ย่อมปรารถนาที่จะได้ให้มากที่สุด ให้แลเห็นว่าจะได้ยืดยาวแลมั่นคงไม่มีที่สุด นี่เป็นความปรารถนาของมนุษย์ ถึงใครจะชมฤๅจะติมันก็คงเป็นไปเช่นนั้น ไม่มีใครจะย่อหย่อนต่อคำชมฤๅคำติ ผู้ซึ่งมีความปรารถนาเช่นนี้ทั่วกันย่อมเดินทางต่าง ๆ ซึ่งจะให้สำเร็จประโยชน์อย่างดีที่สุดในปลายมือ ก็เป็นธรรมดาผู้ที่มีความรู้มาก ที่มีความคิดมาก ที่มีความเพียรมาก แลที่มีทุนมากอาจจะหาได้คล่องกว่าผู้ซึ่งไม่มีเช่นนั้น ถึงว่าได้เป็นเจ้าของอยู่แล้วแต่หากความรู้น้อยไปข้างความคิดอ่อนไปข้างความอุสาหะอ่อนไปข้าง ทุนรอนขกพร่องข้าง ก็ต้องเสียที่แก่ผู้ซึ่งประกอบพร้อมด้วยกำลัง ๔ อย่าง ความเปลี่ยนแปลงแลคิดออกของมนุษย์ จึงได้เดินเวียนอยู่เป็นนิจไม่มีเวลาสงบเรียบร้อยได้ในโลกย์

แต่มีอีกอย่างหนึ่งซึ่งนอกจากความหมดดีของยุโรป เป็นฝักฝ่ายข้างความเจริญของยุโรป คือความรู้แลความคิดทั้งความเพียรซึ่งจะประกอบโลกธาตุให้เป็นผลดีขึ้นเป็นเครื่องมือที่จะกระทำให้สำเร็จประโยชน์เกื้อกูลแก่การหาผลนั้น เป็นข้อที่น่าพิศวงอย่างยิ่ง ความรู้จักใช้พืชพรรณ์แลธาตุของโลกให้เป็นผลประโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่มนุษย์โดยลำดับ นับ ๖๐๐๐ ปีมาแล้ว มีเวลาเสื่อมสูญลืมไปเสียข้างก็มากลับขึ้นคิด

ได้กำลังขึ้นหมด ไม่แต่เท่านั้นกลับทวีหนักขึ้น เมื่อความรู้สึงนึงขึ้นเป็นหลักฐาน ก็เป็นทางความคิดทฤษฎีการเกิดขึ้น อาจจะออกสาขาไปจนหมดทางซึ่งจะทำได้ [illegible] รู้จักใช้ไอน้ำ ไอน้ำอาจนำไปใช้สารพัดทุกอย่าง จนกระทั่งถึงเวลานี้กำลังไฟฟ้า ไฟฟ้าอาจจะใช้สารพัดทุกอย่าง แลกำลังเดินขึ้นอยู่เสมอ ใครจะทำนายไม่ได้ว่าไฟฟ้าอาจจะให้ผลอย่างไร ต่อไปภายน่าถึงที่สุดเพียงไหน ฤๅจะมีอะไรเกิดขึ้นต่อไปภายน่าดีขึ้นไปกว่าไฟฟ้า ใครเลยจะแลเห็นได้ ถ้าจะพรรณาด้วยความเห็นในส่วนวิชานี้แล้วจะกินเวลามาก จะพาให้หนังสือนี้ยืดยาวลงไม่ได้ทันเวลา

เพราะเหตุฉนั้นขอรวมย่อความเพียงว่า พื้นภูมประเทศยุโรปนั้นมันหมดดีเสียแล้ว แต่ความรู้ในประเทศยุโรปไม่ใช่แต่เวลากำลังที่เดินขึ้นสู่ความเจริญ มันกำลังเดินกระโดดโลดโผนซึ่งจะเดินตามยาก นี่เป็นส่วนข้างฝ่ายดีของประเทศยุโรป

เวลาเมื่อกำลังเขียนอยู่นี้ ชายอรพงษ์มาบอกว่าแลเห็นเรือรบของเราแล้ว ใจเต้นยิก ๆ เหลือที่จะเขียนต่อไปอีกได้ เมื่อความใกล้บ้านมาปรากฏแก่ในยตาเสียแล้ว หนังสือนี้ก็หมดอายุ จึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องขอจบในเวลานี้

ใจเต้นที่จะได้พบกันเดี๋ยวนี้

หนังสือจากพ่อผู้มีความรักอย่างยิ่ง

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

องค์การค้าของคุรุสภา

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภา
นายกำธร สถิรกุล ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

๑๒ กรกฎาคม ๒๔๙๘

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

